

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra teorie kultury - kulturologie

Petra Ch r e n k o v á

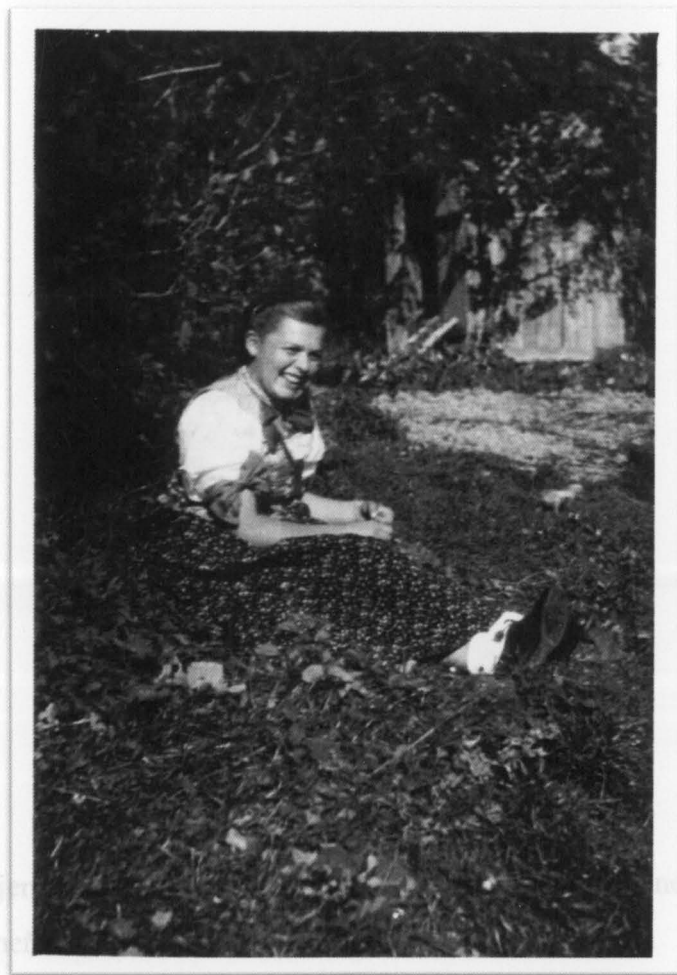
**Reflexia spôsobu života žien v liptovskom
regióne z kulturologického pohľadu**

**Reflexion of the life style of Liptov
women from the perspective of cultural
studies**

Disertační práce

vedoucí práce - PhDr. Vladimír Czumalo, CSc.

2010

Vyhlasuju
uvadených prame

s využitím

Bratislava 2010

Petra Chrenková

Vyhlasujem, že som dizertačnú prácu vypracovala samostatne s využitím uvedených prameňov a literatúry.

Bratislava 2010

.....
Petra Chrenková

Rada by som sa poďakovala za vedenie dizertačnej práce a odborné konzultácie svojmu školiteľovi PhDr. Vladimírovi Czumalovi, CSc., ako aj ďalším pedagógom a vedeckým pracovníkom docentke Viere Gažovej, docentovi Miroslavovi Vaňkovi, doktorovi Zdeňkovi Uherkovi, docentke Zuzane Kiczkovej ako aj docentovi Viliamovi Gruskovi. Moja vďaka tiež patrí rodinným príslušníkom a priateľom, ktorý ma pri mojej práci povzbudzovali a podporovali.

Osobitne ďakujem Miroslave Chrenkovej za pomoc pri prepisovaní rozhovorov, Petrovi Pavlíčkovi za poskytnutie fotografického materiálu a v neposlednom rade Dávidovi Chovancovi za jeho trpezlivosť a láskavú pomoc.

Predkladaná dizertačná práca sa zaoberá realizáciou rozhovorov v niekoľkých obciach na severovýchodnom Slovensku (od 65 do 85 rokov). Rozhovory boli postavené v rámci Dizertačnej práce jej stručnému príspevku. História sa venuje v sociálnych vedách historického, sociálneho, analyticky-interpretatívneho narátorkami. Za týmto zvoľila tri Dizertačná práca ukázať možnosti sociálnych vied.

bol zameraný na v troch vybraných hlavných časťou novou generáciou žien. Na ich zážitky o živote. Metóde oral history – Kapitola o orálnych dejinách jej využitia rôznych aspektov – práce tvorí dialógy s vybranými reáliami samotnú analýzu minulosti – súčasnosti. Historicko-historickej metódy prírodných odborov

„Zdravý rozum nemá pravdu, keď si myslí, že minulosť je vzhľadom k prítomnosti pevná, stála a nemenná. Práve naopak, je tvárna, poddajná a stále sa mení v súvislosti s tým, ako ju znovu a znovu interpretujeme a vysvetľujeme.“ (Šubrt, 1995, s.276)

ABSTRAKT

Predkladaná dizertačná práca vychádza z terénneho výskumu, ktorý bol založený na realizácii rozhovorov metódou oral history. Výskum bol realizovaný v troch vybraných obciach na severe Slovenska – Huty, Veľké Borové a Malé Borové. Hlavnou časťou výskumu bola realizácia rozhovorov, ktoré som uskutočnila s najstaršou generáciou žien (od 65 do 85 rokov).

Rozhovory boli zamerané na životné príbehy, osudy jednotlivých žien, na ich postavenie v rodine, rolové delenie úloh, ako aj na ich túžby a predstavy o živote.

Dizertačná práca pozostáva aj s teoretickej časti, ktorá sa venuje metóde oral history – jej stručnému predstaveniu a rodine ako socialne-kultúrnej kategórii. Kapitola o orálnej histórii sa venuje popisu danej metódy, jej histórii ako aj možnostiam jej využitia v sociálnych vedách. Kapitola o rodine sa venuje tejto kategórii z rôznych aspektov – historického, sociologického a antropologického. Významnú časť práce tvorí analyticky-interpretačná časť, ktorá je založená na spracovaní rozhovorov s vybranými narátorkami. Za ústrednú kategóriu analýzy som vybrala rodinu a pre samotnú analýzu som zvolila tri hlavné témy : manželstvo, sny a túžby, porovnanie minulosť –súčasnosť. Dizertačná práca, by mala poskytnúť nový pohľad na využitie orálno-historickej metódy a ukázať možnosti jej využitia aj pre kulturológiu ako jeden z významných oborov sociálnych vied.

ABSTRACT

The Ph.D. thesis presents field work, which was carried out during the years 2003 and 2007 at the department of Cultural studies at the Charles University in Prague.

I lead the research design in three small mountainous villages in North Slovakia. I was interested in the peasant women. I was keen on different aspects of their lives: their life strategies (how they survive) in this mountainous part of Slovakia. Basically, my project includes two parts: theoretical and practical. These two parts correlate and blend together. The interface is essential for full-value result.

As regards the theoretical part, we can split it in two parts. One part concentrates on the oral history method, the other on the family as a socio-cultural category. In the chapter about oral history I try to introduce the method as a perspective qualitative tool for diverse social sciences. I am considered with the history of the method, I describe how to use this method and explain the advantages and disadvantages of using this method in the field experience.

The chapter about family introduces this category from different points of view – historical, sociological and anthropological.

The practical part involves the oral history method used for collecting the interviews. I encourage the narrator to talk about her family from different points of view. I also aim at additional and assessing questions such as role of women in the village community, face up to different roles in the life phases, comparison of differences in lives of respondents and their mothers, and/or daughter and granddaughters. The practical part is also based on analysis and interpretation of the narratives. The crucial task was to find a suitable analytical matrix for this kind of research grounded in culturological and partly anthropological attitude.

I suppose that these stories were a unique material for my Ph.D. project and they offer a great chance for verification the oral history method for culturological field.

OBSAH

<i>Obsah</i>	9
<i>I. Úvod</i>	12
<i>II. Orálna história</i>	14
Vývoj názvu a metódy	14
Vývoj v Čechách a na Slovensku	17
Terminológia	22
Využitie orálnej histórie	22
Problémy a úskalia orálnej histórie	24
Pamäť – jej možnosti a limity pri využití metódy oral history	26
Pamäť – biologicko-psychologický pohľad	29
Rozdelenie interview, rôzne zamerania	33
Postup pri realizácii rozhovoru	34
Príprava pred rozhovorom	34
Rozhovor	36
Analýza a interpretácia rozhovorov	38
Hermeneutická analýza	41
Formálna obsahová analýza	41
Grounded theory (Glaser - Straussova metóda)	42
Diskurzívna analýza	42
Konverzačná analýza	42
Vzťah výskumník – narátor	43
Etické problémy uskutočňovania rozhovorov	44
Prepis a archivácia rozhovorov	45
Orálna história v kulturologickom kontexte	47
<i>III. Výskumná lokalita – popis a história</i>	49
Geografické a historické údaje	49

<i>IV. Rodina – historicko-antropologická kategória</i>	52
Historické podmienky vývoja slovenskej rodiny	52
Definovanie rodiny	54
Charakterizácia európskej rodiny	56
Pohľad na súčasnú podobu európskej rodiny	59
Výber partnera	62
Založenie rodiny – slobodná voľba alebo podriadenie sa pravidlám?	66
Rozvodovosť	68
Starnutie populácie – trendy a problémy	73
Slovensko cez prizmu demografického vývoja	74
Kategória rodiny v kulturologickom výskume	77
<i>V. Priebeh a realizácia výskumu</i>	78
„Prečo Borové?“ Subjektívny pohľad „ne“vedkyne na výber témy a lokality alebo antropologička spoznáva terén	78
Štruktúra práce	79
Štúdium prameňov	79
Praktická časť – terénny výskum, rozhovory	80
Trocha štatistiky	82
Práca s rozhovormi	82
Hľadanie analytického prístupu	84
<i>VI. Analýza a Interpretácia</i>	87
Kritériá výberu rozhovorov	87
Prepisy rozhovorov	88
Narátky	89
Vysvetlenie pojmov	94
Výber tém	95
Manželstvo	95
Zhrnutie k téme manželstva	116
Sny a túžby	122
Zhrnutie k téme sny a túžby	132

Porovnanie minulosti a súčasnosti, reflexia života: najkrajšie -najťažšie obdobie v živote	134
Zhrnutie k téme porovnanie minulosti a súčasnosti	154
O čom ženské príbehy vypovedajú?.....	155
Pohľad na ženské príbehy – čím ma obohatila realizácia biografických rozhovorov	157
<i>VII. Záver</i>	159
<i>VIII. Literatúra</i>	161
Časopisy, periodiká, zákony.....	161
Knihy	167
Miestne zdroje, kroniky, pôvodné dokumenty	173
Internetové zdroje.....	173
<i>IX. Prílohy</i>	175
Demografické údaje	176
Mapy.....	177
Obrazová dokumentácia.....	179
<i>X. Rozhovory</i>	191
Rozhovor s A.T. , 71 rokov, Malé Borové, 5.5.2005.....	192
Rozhovor s A.T. , 71 rokov, Malé Borové, 26.7.2005.....	200
Rozhovor s M.Č. , 70 rokov, Malé Borové, 30.4.2004.....	226
Rozhovor s M.Č. , 70 rokov, Malé Borové, 5.5.2005.....	239
Rozhovor s M. D. , ročník 1935, Veľké Borové, 13.12.2004.....	252
Rozhovor s pani M.D. a F.O. , Veľké Borové, 16.3.2004.....	285
Rozhovor s H. G. , ročník 1930, Huty, 30. júla, 2005	308
Rozhovor s F.G. , 80 rokov, Veľké Borové, 5.6.2006.....	345
Rozhovor s A.K. , 65 rokov, Huty, 4.5.2005.	358
Rozhovor s M.B. , 26 rokov, Veľké Borové, 2.3.2005	375
Rozhovor s F.O. , 72 rokov, Veľké Borové, 16.7.2004.....	392
Rozhovor s A.P. , 67 rokov, Veľké Borové, 3.5.2004	420

I. ÚVOD

Štúdium kulturológie privádza záujemcov o tento obor k rôznorodým témam a problémom. Využitie tohto vedeckého oboru je rozmanité, čerpá z ďalších odvetví sociálnych vied, rovnako ako ich aj ovplyvňuje. Kulturológia má výrazné teoretické ašpirácie ako aj praktické uplatnenie. Je otvorená novým teoretickým i metodologickým prístupom.

Na začiatku realizácie dizertačnej práce stála myšlienka širokospektrálneho a interdisciplinárneho charakteru kulturológického oboru. Spojiť kulturológický prístup a pohľad s kvalitatívnym biografickým výskumom. Od podania návrhu na realizáciu projektu dizertačnej práce cez jeho realizáciu až po písanie teoretického textu a analyticko-interpretáčnej časti sa pohľad na celú problematiku menil, posúval a so skúsenosťami dozrieval. Od osobného nadšenia a túžby dozvedieť sa niečo o živote žien v podhorskej lokalite, až po vedecké poňatie danej problematiky. Prostredníctvom pribúdajúcich teoretických poznatkov a aj praktických skúseností v teréne sa postupne formovala práca, ktorá vychádza z rozhovorov realizovaných metódou oral history, resp. biografických rozhovorov. Z rozhovorov, pozorovaní, písomných materiálov a teoretických podkladov sa zhromaždil materiál a sformoval obraz toho, o čom by mala práca vypovedať.

Kvalitatívna metóda oral history je stále relatívne mladou metódou v okruhu českých a slovenských sociálnych vied. Z toho dôvodu som sa rozhodla v úvode práce zaradiť kapitolu, ktorá podrobnejšie predstaví túto metódu a rôzne varianty jej využitia. Nasleduje kapitola o lokalite, kde bol výskum realizovaný. Oblasť predstavujem z historického i geografického hľadiska. V ďalšej kapitole sa zaoberám kategóriu rodiny z historicko-antropologického pohľadu. Táto kategória je základom pre analýzu a interpretáciu zozbieraných rozhovorov. Nasledujúcu kapitolu venujem priebehu a realizácii výskumu. Po predstavení priebehu výskumu sa dostávame k samotnej analýze a interpretácii rozhovorov. Po predstavení narátoriek sa cez kategóriu rodiny dostávame k trom vybraným tematickým okruhom vyrozprávaným v interview: manželstvo, sny a túžby a porovnanie minulosti –súčasnosťou.

Jedným z cieľov projektu dizertačnej práce bola aplikácia metódy oral history v kulturológickej praxi, pričom tento prístup predstavuje nový príspevok na metodologickom poli teórie kultúry. Zozbierané rozhovory boli využité na analýzu

a interpretáciu s ohľadom na kulturologický kontext práce. Po dlhých úvahách ako k rozhovorom pristúpiť a ako ich spracovať som sa rozhodla za ústrednú kategóriu zvoliť *rodinu*. Táto kategória vyplynula zo samotných rozhovorov, v ktorých ženy tematizovali svoj život cez vzťahy v rodine. Rodina podobne ako aj iné spoločensko-kultúrne kategórie prechádza v západnej spoločnosti postupnými a nezvratnými zmenami. Ďalším cieľom dizertačnej práce bolo prostredníctvom uskutočnených rozhovorov a ich spracovania prispieť k zachyteniu procesu transformácie tejto kategórie. Prostredníctvom biografických príbehov žien v troch vybraných obciach je zachytené ako rodina fungovala, miesto žien v rodine ako aj ich postoj k statusu, ktorý im bol pripísaný.

Práca si nerobí ambíciu postihnúť celú problematiku transformácie rodiny. Túto tému sa snažím vidieť cez vyrozprávané príbehy, cez to, čo mi narátorky v rozhovoroch samé odhalili. V dizertačnej práci, ktorú predkladám, predstavujem jedno z možných využití metódy oral history. Biografické príbehy majú silnú výpovednú hodnotu samé o sebe. No vedľa nám povedať veľa aj o každodennom živote spovedaných žien, poskytnúť obraz existencie vo vybranej oblasti a môžeme sa dozvedieť veľa aj o tom, čo si o tomto spôsobe života myslia, resp. o čom nechcú hovoriť.

Predkladám odbornej verejnosti dizertačnú prácu a dovoľm si ešte raz zdôrazniť, že predkladaná dizertačná práca predstavuje metódu oral history v kulturologickom kontexte po prvý raz. Jej realizáciou som sa snažila vyskúšať metódu v kulturologickej teórii i praxi. Pevne verím, že práca svoju úlohu splnila a metóda oral history sa týmto etabluje na poli kulturologického výskumu.

II. ORÁLNA HISTÓRIA

Nosnou metódou praktickej časti mojej dizertačnej práce je metóda oral history. V tejto kapitole by som rada túto metódu bližšie predstavila.

Vývoj názvu a metódy

Metóda oral history patrí medzi kvalitatívne metódy a je využívaná viacerými sociálnymi disciplínami. Jej podstatu tvorí rozhovor alebo rozprávanie. Metóda je interaktívna, rozprávanie alebo interview vzniká z interakcie dvoch účastníkov (výskumník – skúmaný subjekt). V jednoduchosti by sme mohli povedať, že orálna história využíva rozprávané svedectvo ako historický prameň.

Pojem *orálna história* alebo *oral history*, čo je pôvodný anglický názov, sa väčšinou do slovenčiny neprekladá a využíva sa pôvodný anglický tvar (*oral history*) alebo upravený anglický tvar do slovenského tvaroslovía (*orálna história*). Do nemčiny bol preložený ako *mündlich erfragte Geschite*, ale tento termín sa v praxi nezažil a odborníci z nemecky hovoriacich krajín tiež používajú anglický tvar. V českom prostredí vznikli dva návrhy na preloženie pojmu oral history: *vyprávěné dějiny* alebo *mluvená historie* (Vaněk, 2004, s.25). Aj v českom jazyku sa naďalej používa anglický tvar alebo počeštená forma – *orální historie*.

História tejto kvalitatívnej metódy je vlastne históriou rozprávania príbehov a odovzdávania si poznania a skúseností. Dalo by sa povedať, že orálna história tu existuje od čias, čo si ľudia rozprávali svoje príbehy a ústnym podaním ich odovzdávali ďalším generáciám. Táto forma uchovávanía pamäti sa vinie celými dejinami, aj keď v neskorších dobách sa dejinné udalosti začali zaznamenávať písomne. Vynález kníhtlače ešte uľahčil zaznamenávanie a uchovávanie historickej pamäte ľudí.

Pravdepodobne prvýkrát použil termín oral history v súčasnom význame slova Američan Joe Gould (1889 – 1957) autor nepublikovaného románu *Oral History of our Times*. Goulda zaujímali útržky rozhovorov vypočuté náhodne v reštaurácii, na ulici alebo pri priateľských debatách. Na základe týchto rozhovorov sa pokúšal vytvoriť komplexné dielo, ktoré by obsiahlo svet ako celok. Na Gouldove ponímanie pojmu oral history nadviazal pravdepodobne Allan Nevis z Kolumbijskej univerzity v roku 1948 (Vaněk, 2004, s.20). Nevis bol dlho považovaný za odborníka, ktorý zaviedol pojem

oral history do vedeckého sveta. Odborník na oral history Morrissey objavil dokument z roku 1863, kde bol pojem oral history použitý v kontexte a zmysle ako ho chápeme dnes. História pojmu orálna história sa posunula o 80 rokov dozadu. Spomínaným dokumentom bol referát Winslowa C. Watsona: Život a povaha ctihodného Richarda Skinnera. (Vaněk, 2004, s.20) Pri písaní tohto referátu autor využil rozhovory so Skinnerom. Watson dokonca uskutočnil aj ďalšie výskumy, pri ktorých využíval ako hlavný prameň rozhovory.

Nevisova práca bola zameraná na zozbieranie rozhovorov s významnými osobnosťami amerického politického a verejného života začiatkom 30.rokov. Už vtedy si uvedomoval a vyjadroval ľútosť nad tým, že mnohí zo súčasníkov obdobia, o ktoré sa zaujímal, sú po smrti. Nevisovou zásluhou sa od 30. rokov 20. storočia začali zhromažďovať písané autobiografie a spomienky sa začali považovať za plnohodnotný historický prameň.

Podľa Vaňka je diskutabilné, či v povojnovom období viedol rozvoj orálnej histórie historikov k tomu, aby spomienky neboli zachytávané len písomnou formou, ale začali sa nahrávať alebo rozvoj nahrávacích technológií priviedol historikov k tomu, aby začali výraznejšie rozlišovať medzi písomnými autobiografiami a živým nahrávaním rozhovorov. V tomto období sa pojem orálna história začal používať len v súvislosti s nahrávaním rozhovorov, resp. vedením rozhovorov medzi narátorom a výskumníkom.

V 60. rokoch 20. storočia v Spojených štátoch začínala byť pociťovaná stále výraznejšie potreba metódu, prudko sa rozvíjajúcu v praxi, teoreticky ukotviť a aj z týchto dôvodov sa v roku 1966 v kalifornskom Lake Arrowhead uskutočnilo prvé medzinárodné kolokvium venované orálnej histórii. Na tomto kolokviu bol termín oral history uznaný za regulárny a obecné použiteľný. Ďalšie smerovanie amerických odborníkov, ktorí využívali a rozvíjali metódu oral history, vyústilo do potreby založiť organizáciu, ktorá by mala celoštátnu pôsobnosť a bola otvorená všetkým záujemcom o orálnu históriu. V roku 1967 bola založená odborná spoločnosť *Oral History Association* (OHA).

V prvých rokoch pôsobenia OHA bádatelia viedli rozsiahle debaty o prínose takto zhromaždeného materiálu pre historický výskum. Jedným z podrobne diskutovaných problémov bola otázka, s kým viesť rozhovory. Majú to byť skôr

predstavitelia politických a spoločenských elít alebo radšej „obyčajní“ ľudia? Nakoniec odborníci aplikovali obe varianty a ukázalo sa, že jedna dopĺňa druhú.

Druhý prístup k výberu narátorov, orientácia na „obyčajných“ ľudí, je typický pre odborníkov z nemecky hovoriacich krajín. Kde tento prúd orálnych historikov nadväzuje na nemeckú historickú školu, ktorá sa orientuje na dejiny zdola a tzv. Alltagsgeschichte.

Môžeme povedať, že metóda orálnej histórie bola v 70. rokoch minulého storočia v USA už úspešne etablovaná. Stále však nebola úplne uznaná medzi historikmi ako relevantná metóda historického výskumu. Bádateľom využívajúcim túto metódu bolo vyčítané, že prostredníctvom tejto metódy nie je možné získať objektívne informácie a samotný spôsob vedenia rozhovoru nezodpovedá vedeckým parametrom. Tieto, prevažne pozitivistické výhrady voči metóde, môže dnes orálny historik obhájiť. Odborníci, ktorí využívajú metódu orálnej histórie, nie sú len historickí bádatelia, ciele ich výskumov môžu mať aj iný ako historický cieľ. Metóda orálnej histórie nemá poskytovať štatisticky reprezentatívne a overiteľné údaje. Narátor je vnímaný ako individualita a nie ako jednotka výskumného súboru. Prostredníctvom rozhovoru alebo rozprávania má byť zachytený individuálny pohľad na určité dejinne udalosti. Životný príbeh jednotlivca sa zasadzuje do rámca dejín.

Do polovice 70. rokov 20. storočia prebiehali v USA projekty zamerané na vyhľadávanie svedkov významných udalostí z nedávnej minulosti. Dejinná udalosť mala byť zachytená aj z ich pohľadu. Jedným z týchto projektov boli rozhovory uskutočnené so 100 osobami v súvislosti so zavraždením Martina Luthera Kinga.

Ďalším problémom, ktoré riešila OHA bola otázka ohodnotenia narátorov. Americký odborníci sa začali zamýšľať nad tým, či by nemali ľuďom, ktorí im poskytujú rozhovory, osobné, mnohokrát i citlivé údaje poskytnúť určitú kompenzáciu. V súčasnosti niektoré projekty, využívajúce metódu orálnej histórie, počítajú vo svojom rozpočte aj s odmenou pre narátora. V Čechách ani na Slovensku zatiaľ debaty podobného razenia neprebíhali. Domnievam sa, že ani samotní narátori sa nad takým niečím nezamýšľali. Mnohí považujú za dostatočnú kompenzáciu fakt, že ich spomienky budú zachytené a využité pri výskumnej práci. Pri možnostiach podpory výskumov podobného zamerania, je úvaha o financovaní poskytovaní rozhovorov v českých a slovenských pomeroch, viac menej nereálna alebo len ťažko predstaviteľná.

Na 9. kolokviu OHA v septembri 1974 v Jackson Lodge vo Woymingu predniesol William Moss referát zameraný na perspektívy a vyhliadky využitia metódy oral history. Predpokladal napríklad, že v 80. a 90. rokoch 20. storočia sa rozšíri využívanie video a filmových nahrávok. Zamýšľala sa tiež nad tým, že v budúcnosti by mali byť využité rozhovory na vzdelávacie účely. Očakával napríklad, že orálna história nájde svoje uplatnenie v lokálnej histórii. Na druhej strane predkladal aj určité obavy, že ako výskumníci budú angažovaní nedostatočne fundovaní ľudia, ako napríklad študenti. Môže sa stať, že niektorí narátori budú požiadaní o rozhovor toľkokrát, že ďalšiu spoluprácu odmietnu.

Zo súčasného pohľadu môžeme povedať, že mnohé jeho predpovede sa splnili, iné len z časti. Rozhodne môžeme potvrdiť rozšírenie využitia rôznych nahrávacích a video techník ako aj snahu využiť výsledky výskumov s využitím rozhovorov na edukačné účely. Napríklad Mossov predpoklad prudkého rozšírenia využitia tejto metódy z USA do Európy sa mohol v strednej a východnej Európe naplniť až v 90. rokoch minulého storočia, keď nastala zmena spoločenských a politických podmienok. Viac o tom, ako to vyzerá s využitím oral history v Čechách a na Slovensku v nasledujúcej podkapitole.

Vývoj v Čechách a na Slovensku

Počiatky využívania metódy oral history v Čechách a na Slovensku môžeme hľadať v povojnovom období. Naplno sa táto metóda mohla rozvinúť v celom východnom bloku až po páde totalitných režimov. V 60. a 70. rokoch sa realizovali tzv. „rozhovory s pamätníkmi“ iniciované Vojenským historickým ústavom (dnes Historický ústav Armády ČR). Išlo o účastníkov odboja (aj legionári z 1. svetovej vojny). Na zber informácií sa využívali písomné dotazníky, písané životopisy alebo magnetofónové nahrávky. Miera profesionality a objektivity pri zhromažďovaní a využití prameňov bola rôzna. V roku 1967 vyšla u nás asi prvá práca venovaná problematike realizácie rozhovorov a teoretickým otázkam tejto metódy. Dielo od autorov M. Myška, S. Zámečník a V. Holá nesie názov *Práce s pamětníky*

a *vzpomínkami*¹. Práca bola svojím prístupom ideologicky i metodologicky poplatná dobe. Napriek tomu v nej môžeme nájsť aj niekoľko podnetov ako sa kriticky postaviť k použitiu metódy v dnešnej dobe a čoho sa pri realizácii rozhovorov vyvarovať². Záslužnú prácu na poli zberu rozhovorov s robotníkmi, remeselníkmi či inžiniermi vykonal historik a archivár Jan Klepl, ktorý posielal vybraným respondentom dotazníky a ich odpovede archivoval.³

Po roku 1989 sa pominul ideologický tlak. Otvorili sa nové možnosti, v niektorých prípadoch priam spoločenská požiadavka zachovať isté udalosti aj prostredníctvom spomienok jej účastníkov a nevytvárať ďalšie nepopísané miesta na mape českých dejín. Prvým počínom na poli českej ponovembrovej historiografie bolo zostavenie rozsiahlej publikácie *Deset pražských dnů*⁴ od autorov Milana Otáhalu a Zdenka Sládka. Okrem písomných materiálov, dokumentujúcich prevratové udalosti, sú súčasťou tejto knihy aj rozhovory s významnými aktérmi týchto novembrových dní, prevažne zakladateľmi Občianskeho fóra. Ďalší projekt dvojice autorov Vaněk, Otáhal bol o študentoch v období pádu komunizmu. Publikáčne vyšiel tento projekt v roku 1999 pod názvom *Sto studentských revolucí*. Významnou bádateľskou prácou, ktorú realizovali títo autori v spolupráci s ďalšími bádateľmi, bol projekt zameraný na politické elity a disidentov v období tzv. „normalizácie“. Výsledky tohto rozsiahleho niekoľkoročného projektu boli prezentované v roku 2005. Vyšla publikácia päťdesiatich najvydarenejších rozhovorov pod názvom *Vítězové? Poražení?* a zborník pôvodných interpretačných prác *Mocní bezmocní a Bezmocní mocní*.

¹ MYŠKA, M.; ZÁMEČNÍK, S.; HOLÁ V. *Práce s pamětníky a vzpomínkami: Metodická příručka*. Ve spolupráci s Ústavem dějin KSČ a Komisí pro regionální dějiny při Severomoravském KV KSČ vydala Socialistická akademie, Ostrava, 1967.

² Bližšie pozrieť VANĚK, M. et al. *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004.

³ Viac informácií napríklad *Dějiny a současnost*, č.3, 2007 alebo HORSKÁ, P.: Poznámky k sociologické perspektivě v české historiografii 50. a 60. let. *Sociologický časopis*. 2004, č.5.

⁴ Šlo o akúsi porevolučnú odpoveď na známu publikáciu *7 pražských dnů, 21.-27. srpen 1968: Dokumentace*, ktorá na 500 stránkach dokumentovala priebeh, pohnutých udalostí z leta 68. Kniha bola vybavená i zhruba 100 stránkami fotografií a vyšla v náklade 3000 kusov. Táto publikácia bola vydaná pre interné účely a nikde sa nepredávala. Napriek tomu sa o jej existencii dozvedeli nielen obyvatelia Československa, ale bol o ňu veľký záujem i v zahraničí. Dostala názov „Černá kniha“ a uniformovaní policajti len pár mesiacov po jej vydaní knihu sťahovali z obehu v štátnych inštitúciách, kam bola pôvodne distribuovaná. Viac informácií: *7 pražských dnů, 21.-27. srpen 1968: Dokumentace*. Praha: Academia, 1990. Dokument bol vydaný s predhovorom J.Macka.

V januári roku 2000 bolo v rámci Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR zriadené *Centrum orální historie* (COH). Hlavnými cieľmi COH je využívať metódu orálnej histórie na výskum nedávnej minulosti, rozširovať povedomie o orálnej histórii prostredníctvom vzdelávacej činnosti (semináre, prednášky, konferencie), archivovať a spravovať zozbierané rozhovory ako aj poskytovať konzultácie záujemcom o túto metódu.⁵

Ďalšiu významnú publikáciu, zloženú len z rozhovorov, pripravila Dana Musilová a vydala pod názvom *Životní příběh ročníku 1924. Lidský osud v dějinách 20. století. Historicko-biografický výzkum*. Autorka si nekladie za cieľ uskutočnené rozhovory analyzovať a interpretovať, to ponecháva na ďalších bádateľov.

Pamät' žien je dlhodobým medzinárodným projektom, založený na metóde biografického výskumu a orálnej histórie. Jeho realizácia začala v 90. rokoch v Českej republike. Projekt sa sústreďuje na zachytenie každodenného života, životných skúseností a názorov troch generácií žien, narodených v rozpätí rokov 1920 až 1960. Iniciátorkami a koordinátorkami projektu sú členky Gender Studies, o.p.s, v Prahe. Projekt je feministicky orientovaný a podnetom na jeho vznik bola potreba reflektovať západoeurópske a americké feministické teórie, ktoré neboli aplikovateľné v postsocialistických štátoch. Projekt postupne prebehol okrem Českej republiky v niekoľkých štátoch bývalého východného bloku: Slovensko, Nemecko, Čierna hora, Poľsko, Ukrajina, Srbsko a Chorvátsko. Cieľom projektu je zmapovať životy žien, ktoré aktívnu časť svojho života prežili v socializme. Prostredníctvom biografických rozhovorov majú skúmané ženy možnosť reflektovať svoj život v socialistickom zriadení. Autorky projektu si kladú za cieľ, odhaliť mýty späté s postavením ženy v socializme s akcentom na multikultúrny prístup a špecifiká jednotlivých krajín.

Český tím už vydal 3 publikácie, v ktorých si je možné prečítať upravené rozhovory žien. Publikácie nesú názov *Všetchny naše včerejšky I., II. (1998), III.* Ďalšou publikáciou, ktorá vznikla na základe rozhovoru a denníku jednej ženy je *Kateřina*

⁵ Zaujímavými príspevkami, pojednávajúcimi o vzťahu histórie a pamäte sú publikácie *CEFRESU* (Centre français de recherche en sciences sociales) Francúzsky ústav pre výskum v spoločenských vedách.- V poradí šiesta publikácia pod názvom „*Dějiny a pamět' - odboj a kolaborace za druhé světové války*“, 1995 a 13 publikácia „*Antologie francouzských společenských věd: Politika paměti*“, 1998 môžu priniesť zaujímavé otázky a poukázať na rôzne aspekty ľudskej pamäte vo vzťahu k sociálnym vedám. K téme histórie a pamäte je možné nájsť tiež zaujímavé a podnetné články v časopise *Dějiny – Teorie – Kritika* vydávaný Masarykovým ústavom AV ČR.

Pošová – Jsem protože musím (vydané v roku 2003). Po trojici publikácii Všetchny naše včerejšky, vychádza niekoľko publikácii, v ktorých sú rozhovory sprístupnené širokej verejnosti: *Ženská vydrží víc než člověk* (2006), *Ženám patří půlka nebe* (2007), *Ženy mezi dvěma světy* (2008), *Ženy odjinud* (2009). Posledne spomínané knihy boli vydané v spolupráci Gender Studies, o.p.s. a Lidových novín. Názov ďalšej knihy, ktorá vychádza z projektu Pamäť žien je *Paměti romských žen Kořeny I* (2002) a vyšla v Múzeu rómskej kultúry v Brne.

Na Slovensku využíva metódu orálnej histórie tím bádateľiek, ktorý realizuje rozhovory so ženami v rámci projektu *Pamäť žien*, spomínaný v predošlom odseku. V roku 2006 vyšla aj publikácia, v ktorej autorky analyzujú vybrané rozhovory. Túto metódu sa rozhodla využiť aj Nadácia Milana Šimečku. Nadácia používa túto metódu od roku 1992 a na základe jej využitia vzniklo niekoľko projektov. *Malé dejiny česko-slovenských vzťahov* sa zameriavajú na individuálnu reflexiu československých vzťahov s dôrazom na kľúčové obdobia či už spoločných alebo samostatných dejín. „Projekt bol pokusom zachytiť problém česko-slovenských vzťahov ako súčasť individuálneho prežívania – postojov konania, zachytenie potenciálu, prípadne tradícií, stereotypov a legend o existencii česko-slovenských vzťahov, ich nožnej podoby.” (www.nadaciamilanashimecku.sk, 20.10.2006) Nadácia uskutočnila 300 rozhovorov na území celého Československa. Rozhovory vyšli rozdelené do niekoľkých publikácií podľa obdobia, o ktorom pojednávajú. Rozhovory sú uverejnené bez väčších úprav, ale taktiež bez interpretácie. Publikácie boli distribuované do regionálnych knižníc po celom Slovensku ako doplnková literatúra k tradičným učebniciam.

Ďalší projekt *Perzekúcie na Slovensku po roku 1948 /1948 – 1960/* realizovala Nadácia Milana Šimečku v spolupráci so Slovenskou akadémiou vied. Súčasťou projektu bolo aj zaznamenanie rozhovorov s obeťami perzekúcie po roku 1948. Rozhovory realizovali špeciálne vyškolení študenti a postupne sú spracovávané do databázy.

Veľmi významným projektom, do ktorého sa zapojila aj Nadácia Milana Šimečka je medzinárodný projekt venovaný problematike holokaustu: *Osudy tých, ktorí prežili Holocaust*. Nadácia začala spolupracovať s Univerzitou v Yale, New Haven, USA. Nadácia sa rozhodla, že rozšíri medzinárodnú zbierku rozhovorov s účastníkmi

holokaustu o rozhovory s pamätníkmi na Slovensku. Medzi vybraných narátorov boli zaradení aj židia, ktorí prežili obdobie II. svetovej vojny v Maďarsku a pracovníci nadácie nezabudli ani na obeť rómskeho holokaustu. Zmyslom celého projektu je zaznamenať, archivovať a sprostredkovať rozhovory pre ďalšie spracovanie. Kópie rozhovorov aj s doplnkovými materiálmi sú uložené v Fortun off Video Archive for Holocaust Testimonies v New Haven, USA. Rozhovory spolu s ostatnými materiálmi slúžia ako podklady pre ďalšiu vedeckú, publikačnú a edukačnú činnosť.

Pri oboznamovaní sa s históriou orálno-historických projektov na Slovensku a v Čechách, je dôležité upozorniť na využívanie neštruktúrovaných alebo pološtruktúrovaných rozhovorov aj v etnológii a antropológii. Forma interview sa využíva pri realizácii výskumov zameraných na každodenný život, zber dát o hmotnej i duchovnej kultúre.⁶

Táto kapitola určite nemá ambíciu vymenovať všetky projekty, ktoré sa realizovali a realizujú v Českej republike a na Slovensku. Vymenované projekty predstavujú ukážku možností využitia tejto metódy v týchto krajinách.

Aj keď sa pojem orálna história alebo oral history vžil, tak je považovaný za kontroverzný „pretože konečný výsledok orálnej histórie nie je orálny a nie je ním história“ (Vaněk, 2004, s.20-21). Orálna história je väčšinou prezentovaná ako metóda, ktorú využíva prevažne história a to história, zaoberajúca sa súčasnými dejinami. Samozrejme, to vyplýva z podstaty samotnej metódy. Rozhovory sa realizujú s účastníkmi nejakej historickej udalosti alebo sa jedná o spomienkové prípadne biografické interview. O túto metódu sa postupne začali zaujímať a iné odvetvia sociálnych vied, najmä sociológia. Etnológia a antropológia, obory, ktoré stavali svoju prácu najmä na terénnom výskume a rozhovoroch s ľuďmi, majú k tejto metóde blízko. Aj keď obe vedy sa orientovali skôr na mapovanie tradície v jej najrozmanitejších formách (etnologické výskumy: artefakty hmotnej a nehmotnej kultúry, antropológia:

⁶ Za jeden z príkladov môžeme považovať Kandertovu knihu *Každodenní život vesničanů středního Slovenska v šedesátých a osmdesátých letech 20. století*. Praha: Karolinum, 2004, kde okrem iných metód využíva zber interview. Ďalšie príklady využitia rozhovorov v duchu oral history môžeme nájsť v etnologických časopisoch *Etnologické rozpravy* alebo *Slovenský národopis*.

kultúrne odlišnosti a poznávanie odlišných kultúr v ich celku a jednotlivostiach). Svoje uplatnenie našla orálna história aj v psychológii alebo medicíne.

Terminológia

V angličtine je použitie termínov na označenie účastníkov rozhovoru ako aj na samotný proces pomerne jednoznačné.

Interview – rozhovor

interviewer – pýtajúci/a sa

interviewee – pýtaný/á

V slovenčine vzniká komplikácia pri označení účastníkov rozhovoru. V češtine je pomerne jasný výraz pre osobu, ktorá rozhovor vedie, pýta sa. Tento človek je *tazateľ*. V slovenčine nemáme adekvátny termín. Pri práci, ktorú prezentujem, som to ja, kto sa pýta, tak som o tomto označení dosť premýšľala a pre moju prácu by som sa prikláňala k označeniu *výskumník/výskumníčka*. Anglický výraz interviewee, využívaný pre označenie človeka, ktorý je subjektom rozhovorov, nevystihuje úplne pozíciu, v ktorej sa takáto osoba nachádza. Pri tejto metóde by pýtaný subjekt nemal len odpovedať na kladené otázky (ako to býva väčšinou v sociologických výskumoch), ale má tu ísť skôr o samostatné rozprávanie. Preto je možno vhodnejšie použiť anglický výraz narrator, prenesený aj do slovenčiny ako *narátor/ka*. V etnológii a antropológii sa väčšinou na označenie osôb, s ktorými sa vedie rozhovor, používa výraz *informátor/ka*. V mojom projekte som sa rozhodla používať termín *narátor/ka*. Preklad tohto výrazu do slovenčiny – rozprávač/ka by mohol byť zavádzajúci. Kontext, v ktorom sa u nás toto slovo používa je trochu iný⁷ ako cudzojazyčné označenie *narátor/ka*. Pre proces, ktorý sa odohráva medzi výskumníkom/čkou a narátorom/kou budem v texte používať aj slovenský termín rozhovor ako aj anglický ekvivalent interview⁸.

Využitie orálnej histórie

Orálna história má svoj veľký význam a možnosť širokého uplatnenia pri zaznamenávaní súčasných udalostí, či už sa jedná o „veľké dejiny“ z pohľadu jej

⁷ Výraz rozprávač/ka sa v slovenskom prostredí (podobne ako aj v českom) zvykne označovať osoba, ktorá rada rozpráva príbehy pre poučenie a pobavenie ostatných.

⁸ Tento termín v našom prostredí tiež zdomácnel a najčastejšie sa s ním asi stretávame v žurnalistickom prostredí, ale využívajú ho aj sociológovia, psychológovia alebo personalisti.

súčasníkov a účastníkov alebo zdokumentovanie života rôznych sociálnych, náboženských a inak vymedzených skupín. Využíva sa pri výskume marginalizovaných skupín (etniká, ženy, nižšie sociálne skupiny a pod.) V súvislosti s orálnou históriou sa často hovorí o výskume „zdola“. Ako som už spomínala v podkapitole o problémoch, ktoré sa spájajú s touto metódou, niektorí odborníci upozorňujú na fakt, že rozhovory realizované touto formou neprinášajú štatisticky overiteľné a ďalej vyhodnotiteľné údaje. Prostredníctvom metódy oral history by nemalo ísť ani tak o zaznamenanie určitej dejinnej udalosti prostredníctvom rozprávania účastníkov, ale skôr o „prežitie určitého historického procesu“ (Vaněk, 2004, s.30).

Definície orálnej histórie

1. kvalitatívny výskumný proces, založený na osobnom rozhovore, ktorý zahŕňa pochopenie významov, interpretácií, vzťahov a osobných skúseností
2. produkt, výsledok – audio alebo video záznam – ktorý je originálnym historickým dokumentom – primárny zdroj ďalších výskumov
3. oral history je metóda zhromažďovania a uchovávanía historických informácií prostredníctvom nahrávania rozhovorov s ľuďmi o minulosti a spôsobe života
4. uvedomelá, riadená konverzácia medzi dvoma ľuďmi o niektorých aspektoch minulosti, ktoré sú považované za historicky dôležité a sú zámerne uchovávané za účelom ďalších výskumov
5. „orálnu históriu môžeme charakterizovať ako metódu, rad prepracovaných (avšak stále sa rozvíjajúcich a dotvárajúcich) spôsobov a postupov, ktorými bádateľ na poli rôznych humanitných a spoločenskovedných odborov získava nové informácie a poznatky na základe ústnej rôzne fixovanej správy osôb, ktoré boli účastníkmi, či svedkami určitej udalosti alebo procesu, ktoré bádateľ skúma, alebo osôb, ktorých individuálne zážitky, postoje a názory môžu obohatiť naše poznanie ako týchto osôb, tak situácií a obecné skutočností, ku ktorým sa vyjadrujú“ (Vaněk, 2003)

Problémy a úskalia orálnej histórie

Ako som už spomínala vyššie, metóda orálnej histórie sa vyvíjala najmä ako historická metóda. Práve história má voči orálnej histórii ako vedeckej metóde asi najväčšie výhrady. Mnohí historici (ale aj príslušníci iných vedeckých odborov) považujú za vierohodné len písomné pramene. Niektorí dokonca uznávajú len oficiálne dokumenty (kroniky, matričné záznamy, oficiálne listiny apod.) Tradičné aliterárne kultúry boli dlho považované za ahistorické (Prins, 1991). História každodenného života je pomerne mladé odvetvie histórie a tiež si len pomaly hľadalo svoje miesto popri dejinách „veľkých“ historických udalostí. Záujem o jednotlivca a o jeho dejiny začal byť súčasťou viacerých historických a sociálnych vied v 70. rokoch minulého storočia. Nemecké a francúzske historické školy sa začali pod vplyvom antropológie zaoberať dejinami „z dola“, dejinami každodennosti (*Alltagsgeschichte*), etabluje sa historická antropológia a dejiny mentality. Práve so záujmom o každodenný život úzko súvisí aj metóda orálnej histórie. Práve prostredníctvom orálnej histórie je možné sa dozvedieť o *Alltagsgeschichte*, o dejinách z pohľadu ľudí, ktorí väčšinou stáli mimo záujem historikov alebo iných bádateľov.

„Potreba zhromažďovať individuálne, zväčša ústne podávané životné histórie a historické svedectvá príslušníkov uvedených sociálnych skupín sa odôvodňuje tým, že bez svedectiev sociálnych aktérov, ktorí prežívajú dejiny z výrazne odlišného uhla pohľadu ako ich tvorcovia, nie je obraz určitého historického obdobia *kompletný*.“ (Kusá, 1992, s.575, kurzíva pôvodná) Tento argument je určite relevantný, avšak z iného pohľadu sociálnych vied, by sa mu dalo vytknúť, že delí ľudí na subjekty a tvorcov dejín. Môžu sa dejiny tvoriť bez jedincov, ktorí sa zúčastňujú a akceptujú politicko-ekonomické rozhodnutia istej skupiny, ktorá býva považovaná za tvorcov dejín? To je však polemika, ktorá sa priamo netýka problematiky oral history. Kusá však pokračuje:

„Orálne histórie, ktoré môžu byť osobitne prínosné tiež pri skúmaní tých sociálnych procesov, o ktorých priebehu *neexistujú oficiálne dokumenty*, respektíve informácie, obsiahnuté v oficiálnych dokumentoch, ... Príklad orálno – historických skúmaní môže teda byť veľmi podnetný v situácii, kde sme konfrontovaní so spochybniteľnými oficiálnymi zdrojmi a tiež s nedostatkom iných dokumentárnych prameňov“ (Kusá, 1992, s.575b).

Problémom, ktorý môže byť považovaný za kľúčový, je otázka interpretácie získaných rozhovorov. Rôzni odborníci môžu odlišne interpretovať ten istý rozhovor. Dostávame sa k problému pozitivistického vnímania vedy. Každý fakt by mal byť zovšeobecniteľný (generalizability), spoľahlivý (reliability) a platný (validity). Keď by sme sa nad týmito podmienkami zamysleli, môžeme dôjsť k záveru, že všetky javy, ktorými sa zaoberajú sociálne vedy, môžu len ťažko spĺňať všetky tieto podmienky za každých okolností v akomkoľvek kontexte. Aj spomínané písomné pramene, ktoré sú základom štúdia a výskumu historickej vedy, sú zaznamenané človekom, ktorý mohol zapísať istú udalosť z vlastného (aj keď sa mohol domnievať, že objektívneho) pohľadu. Z čoho vyplýva, že interpretácie nie je možné bez výhrady odhaliť.

Ak sa mám pozrieť na metódu oral history z rôznych strán, tak jednou zo zásadných otázok, ktoré riešia sociálne a humanitné odbory vedy, je pozitivistická kritika kvalitatívneho interview. Jedným z kritérií, ktoré vyžaduje pozitivistický prístup, je pravdivosť a overiteľnosť získaných dát. Tento prístup nerozlišuje medzi pravdivosťou a autenticitou, resp. predpokladá, že to čo je autentické je pravdivé a naopak. Ak sa pravdivosť výpovedí nedá verifikovať, nie je možné považovať takúto metódu za vedeckú.

V súvislosti s touto problematikou považujem za relevantné otázky, ktoré si v tejto súvislosti kladie Plichtová. „Položená otázka o vedeckom statuse metódy otvoreného interview súvisí s ďalšími otázkami, ako napríklad kde kladieme hranice medzi vedeckým poznaním a ľudskou skúsenosťou? Je redukcia pravdivého poznania na poznanie, ktoré možno transformovať do podoby tvrdení o pozorovateľnej skutočnosti v prípade spoločenských a humanitných vied oprávnená? Majú humanitné vedy abstrahovať od skúseností, prežívania emócií subjektov? Je vôbec potrebné výpovede subjektov o vnútorných stavoch verifikovať?“ (Plichtová, 2002, s.160) Domnievam sa, že cieľom orálnej histórie a aj iných kvalitatívnych metód, ktoré sú založené na rozhovore, nie je postihnúť objektívnej skutočnosti a potreba verifikovať takto získané dáta. Metóda oral history alebo naratívneho interview sa zameriava na pohľad subjektu na svoj život a „veľké dejiny“. „Od výpovede teda nemôžeme očakávať, že bude spoľahlivá z hľadiska faktického, objektívneho opisu jednotlivých

udalostí. Môžeme sa však na ňu spoľahnúť, pokiaľ ide o význam udalostí tak, ako ich chápal sám vypovedajúci.“ (Plichtová, 2002, s.170)

Pamäť – jej možnosti a limity pri využití metódy oral history

Ak chceme pracovať s metódou oral history a využívať ju pre výskumy s rôznym zameraním, čo obsahuje overovanie hypotéz a nachádzanie záverov, musíme brať v úvahu aj možnosti a limity ľudskej pamäte.

Jedným z významných teoretikov zaoberajúcich sa pamäťou vo vzťahu k jednotlivcovi a skupine bol francúzsky sociológ Maurice Halbwachs. Venoval sa problému spoločenskej konštrukcie pamäte. Definoval individuálnu a kolektívnu pamäť. „Napriek tomu, že sú to jedinci, kto si pamätajú, v doslovnom, fyzickom zmysle [...] sú to sociálne skupiny, ktoré určujú, čo je pamätihodné a tiež ako to bude zapamätané“ (Andrews, 1999, s.88, cituje Halbwachsovu definíciu). „Prísne vzaté sú individuálne len činy, nie spomienky, lebo činy sú tesne spojené s naším telom, zatiaľ čo spomienky nutne pochádzajú z myslenia rôznych skupín, ku ktorým sa pripojujeme.“ (Assmann, 2001, s.38) Naše spomienky nezodpovedajú objektívnej skutočnosti (ak sa dá vôbec hovoriť o existencii objektívnej skutočnosti), ale sú ovplyvnené rôznymi faktormi. Intenzita spomienky určite závisí od toho ako určitá udalosť ovplyvnila náš život, aký význam pripisujeme danej udalosti⁹, ako je určitá udalosť vnímaná spoločnosťou (oceňovaná / sankcionovaná). Podstatné je tiež si uvedomiť, že postoj k určitej udalosti, istému obdobiu v našom živote sa môže v priebehu života meniť. „Aby ľudia mohli patrične fungovať, musia byť schopní si nielen pamätať, ale tiež zabúdať minulosť a musia vedieť rozlíšiť, čo a kedy je relevantné. Lenže samotné kritéria toho, čo je relevantné sa v čase menia. Takže aj keď sa minulosť nemení, jej konštrukcia áno.“ (Andrews, 1999, s.88) Podobne o tomto probléme premýšľal Šubrt: „Zdravý rozum nemá pravdu, keď si myslí, že minulosť je vzhľadom k prítomnosti pevná, stála a nemenná. Práve naopak, je tvárna, poddajná a stále sa mení v súvislosti s tým, ako ju znovu a znovu interpretujeme a vysvetľujeme.“ (Šubrt, 1995, s.276)

⁹ Takéto vnímanie života popisujú rôzne sociologické smery spadajúce pod konštruktivizmus. Tento smer poukazuje na to, že naše vnímanie sociálnej reality je vlastne len našou konštrukciou. Ľudia svojím jednaním, vzťahmi, interakciami konštruujú realitu svojich životov, ktorú súčasne považujú za danú zvonku. Ľudia jednájú na základe významov, ktoré tejto realite prikladajú.

Aj keď cieľom oral history nie je výskum a hľadanie objektívnych názorov a skutočností, musia si výskumníci, využívajúci túto metódu, podobne ako antropológovia alebo etnológovia uvedomovať, že pri realizácii rozhovorov dochádza k mnohým skresleniam. Narátori môžu mnohé podstatné udalosti alebo zážitky, vedome alebo nevedome vynechávať. Z rôznych dôvodov (strach prezentovať v nepriaznivom svetle seba alebo niekoho zo svojich blízkych alebo práve naopak podávanie nejakej udalosti dramatickejšie a „v horších farbách“) tiež môže dôjsť k podávaniu zámernej dezinformácie. Ako sa vyrovnáť s takýmito úskaliami, ktoré prináša realizácia interview? Myslím, že možností je viacero, závisí to tiež od cieľov a zámerov projektu, pre ktorý sme si zvolili metódu oral history. Ak sledujeme nejaké dejinné obdobie alebo udalosť a rozhovory, by mali dokresliť situáciu „zdola“, tak nám zámerné vynechávanie alebo menenie spomienok môže dosť skomplikovať prácu. Ak prostredníctvom rozhovorov zachytávame život určitej skupiny ľudí, zaujímajú nás jednotlivé osudy, tak sa domnievam, že niekedy ani nemusíme prísť na to, že určitá udalosť nám bola zamlčaná, pokiaľ na ňu priamou otázkou nenarazíme. Ak zistíme, že isté udalosti narátor vynecháva a skresľuje, môžeme sa zamerať na pochopenie toho, prečo je práve táto sféra jeho života problematicky komunikovateľná. Dôvody môžeme hľadať napríklad aj v zmene spoločenského zriadenia, čím sa mení aj hodnotenie spoločnosti. Bývalé postkomunistické krajiny sa určite potýkali práve s týmto problémom. Správanie a postoje, ktoré boli žiaduce a oceňované v období socializmu, môžu byť dnes videné v negatívnom svetle¹⁰.

Zaujímavým príspevkom k selektívnosti pamäti u narátorov je pohľad Z. Kusej na tento problematický fenomén pri realizácii a spracovaní rozhovoru. Vidí niekoľko aspektov selektivity podávaných informácií a príbehov:

„1. Selektívnosť rozpomätávania z hľadiska dnešných záujmov – Výskumník by si mal byť vždy vedomý toho, že životopisné rozprávanie je vlastne rekonštrukciou minulosti z dnešného pohľadu alebo prelínaním súčasných a minulých postojov voči osobám a udalostiam.

2. Selekcia privátneho ako „historicky nepodstatného“ - Tento prístup narátorov k rozprávaniu o sebe je z veľkej miery ovplyvnený všeobecným stanoviskom, že len

¹⁰ Týmto problémom sa zaoberá MOLY ANDREWS vo svojom príspevku: *Politika zapominání, Rekonstrukce minulosti v přechodu k postkomunizmu*, ako aj ALAN, J.: *Rodinné vztahy a členství v KSČ*. In KONOPÁSEK, Z.(ed.). *Otevřená minulost*. Praha: Karolinum, 1999.

„veľké dejiny“ sú tie, ktoré sú podstatné a historické. Táto otázka je stále diskutovaná v historických (ale aj iných vedeckých) kruhoch. Z pozície odborníkov zaoberajúcich sa marginalizovanými skupinami, dejinami každodenného života (Alltagsgeschichte) alebo dejinami „zdola“ je práve privátna sféra hlavnou sférou záujmu.

3. Selekcia pod vplyvom „dominantnej pamäti“ – Naša individuálna pamäť je denne formovaná a transformovaná mechanizmami spoločenskej pamäte (televízia, film, tlač, apod.) Mnohé udalosti sú v pamäti ľudí zložené ako mozaika z kúskov vlastných spomienok a interpretácie udalostí, získaných z rôznych zdrojov (televízia, rozhlas, spravodajstvo, atď.)

4. Selekcia a potreba sebaúcty – Životopisné rozprávanie je spojené so sebahodnotením a potrebou sebaúcty narátora. Najmä ak ide o človeka na sklonku života, ktorý týmto spôsobom svoj život bilancuje a uvádza ho do určitého rámca hodnôt a postojov. Toto spätné sebahodnotenie nemôže byť videné objektívnou optikou. V tomto bode je potrebné si ujasniť, či výskumníkovi ide viac o akési uvádzanie „čo najobjektívnejšej biografie“ alebo je pre neho rovnako dôležité aj toto hodnotovo-bilancujúce rozprávanie.

5. Pollyanin princíp selekcie pamäti – Tento princíp je pomenovaný podľa hlavnej hrdinky rovnomenného románu „Pollyanin princíp“. Ľudský mozog v rámci akejsi psychohygieny postupne vytláča z pamäti negatívne zážitky každodenného života, čiastočne tak činí aj s traumatickými zážitkami, ktoré sa človek veľakrát snaží vytesniť aj úmyselne. Pri rozhovoroch ľudia nerozprávajú o každodenných problémoch a sporoch v rodine a v práci. Týmto spôsobom sa stráca veľké množstvo informácií o každodennom živote.

6. Selekcia a príbeh charakteru – Tento bod podľa môjho názoru nadväzuje na bod 4., kde sa pojednáva o selekcii z pohľadu zachovania sebaúcty. Životný príbeh je rozprávajúci, tak aby bola zachovaná integrita osobnosti narátora. Rozprávajúci človek popisuje svoj život ako sled udalostí, ktoré ho priviedli až do určitej pozície ako sám seba vidí, resp. ako by bol rád videný z pohľadu svojho okolia. Viera v to, že každý máme len jeden pravý životný príbeh, je istým mylným kultúrnym predpokladom. Sociologická teória, ktorá pojednáva práve o mnohosti rol, ktoré v živote zastávame v rôznorodých situáciách, nás zákonitě privedie k poznaniu, že na základe týchto odlišných rol, môžeme formulovať aj rôzne životné príbehy, ktoré sú z istých pohľadov

rovnako pravdivé a pritom ich nositeľom je jeden človek. Kusá výstižne upozorňuje bádateľov, ktorý pracujú s autobiografickými textami, aby nezamieňali spojitosť, a tým presvedčivosť životného príbehu s jeho pravdivosťou. (jednotlivé body podľa: Kusá, 1995, s. 17-21)

Kusá sa zamýšľa aj nad významom a oblasťami, ktoré sú v rozhovoroch vynechávané a delí ich do niekoľkých skupín:

„*A. Ticho namiesto faktov*

a) mimorodinná aktivita rodičov ("deti" = dnešní sedemdesiatnici - pri spomínaní často cítujú memoáre rodičov, resp. neprekračujú ich záber);

b) vlastný rodinný život (vedenie domácnosti, partnerské vzťahy, zosúladovanie partnerských aktivít, výchova detí) u rozprávačov s výraznou orientáciou na profesijnú sebarealizáciu;

c) bežne neakceptovateľné charakterové rysy, zvyky a činy členov rodiny;

d) vlastné neúspechy a neúspechy členov rodiny, ktoré sa nedajú vierohodne pripísať nepriaznivým vonkajším okolnostiam;

e) životné dráhy detí;

f) sexuálny život;

B. Ticho o významoch“ (Kusá, 1996, s.25-31)

Pri rozhovoroch narátori nanovo konštruujú svoje spomienky. Nemôžeme teda hovoriť len o čistom procese spomínania, ale skôr o konštruovaní minulosti pod dojomom súčasných udalostí a nadobudnutých skúseností.

Pamäť – biologicko-psychologický pohľad

Dôležitým faktorom, ktorý treba zohľadniť pri práci s metódou oral history, je pamäť. Sociálnu pamäť som už stručne spomínala vyššie. Teraz sa budem venovať pamäti z biologického aspektu. Ako funguje ľudská pamäť? Aké sú jej limity? Nakoľko sa môžeme spoľahnúť na spomienky o vlastnom živote, o jednotlivých udalostiach, ktoré nás stretli v živote?

Jedna z definícií pamäti stručne popisuje: „Pamäť je proces uchovávanía informácie v živých organizmoch.“ (Samuel, 2002, s.9) Samuel uvádza aj ďalšie

definície: „duševná schopnosť uchovávanía a opätovného vyvolania minulej skúsenosti“ alebo schopnosť podržať zážitok v mysli a vyvolať ho na prianie“. (Samuel, 2002, s.9)

Pamäť sa delí na niekoľko typov alebo by sa dalo povedať aj stupňov:

- Krátkodobá pamäť – nazýva sa tiež operačná pamäť. Doba uchovávanía nejakej udalosti, informácie alebo iného podnetu je asi 20 sekúnd.
Aktivácia krátkodobej pamäti závisí od pozornosti.
- Strednodobá pamäť – informáciu si človek drží v tomto druhu pamäti okolo 20 minút. Ak si takéto informácie časom neopakujeme, v pamäti sa nám neudržia a zabúdame.
- Dlhodobá pamäť – sa ďalej delí na:
 - epizodickú – Epizodická pamäť slúži na ukladanie osobných skúseností, týkajúcich sa konkrétneho miesta a času. Napr. oslava narodenín, ktoré sa uskutočnili minulý týždeň, prvý školský deň apod.)
 - sémantickú – Sémantická pamäť zodpovedá za vybavenie obecných znalostí a skutočností. Napr. kedy bola objavená Amerika alebo čo znamená romantizmus a pod.

Na jednej strane je proces ako si určitú udalosť zaznamenávame do pamäti a prečo si niektoré veci uložíme do pamäti lepšie, na strane druhej je forma a obsah ako sa na niektoré veci rozepamätávame. V zásade by malo platiť, že si lepšie zapamätáme informáciu, ktorá si vyžaduje väčšiu formu spracovania. Je však dôležité brať do úvahy, že udalosti alebo fakty, ktoré sme úplne nepochopili, si nemôžeme zapamätať lebo náš mozog ich vlastne nespracoval. Logické by sa tiež zdalo, že skutočnosti, ktoré boli určitým spôsobom významné alebo traumatizujúce sa človeku hlboko vryjú do pamäti. Takáto skutočnosť tiež neplatí vždy. Bolo zaznamenaných mnoho prípadov, keď niektorí jedinci vytesnili z pamäti práve nejakú závažnú životnú udalosť, ktorá bola traumatického charakteru. Takému to javu sa hovorí pamäťový blok.

Pamäť a zapamätávanie si udalostí a informácií ovplyvňujú rôznorodé faktory. Jedným z faktorov je možnosť a schopnosť sústrediť sa. Ak je naša pozornosť na nejakú úlohu alebo v priebehu učenia vyrušená, nemusíme si získavanú informáciu alebo udalosť zapamätať v plnom rozsahu.

Daniel Schacter uvádza niekoľko typov skresľovania, ktoré postihujú našu pamäť. Vyberám v stručnosti niekoľko pamäťových hriechov, ktoré môžu výrazne ovplyvňovať rozprávania narátorov.

Pre výskum oral history je dôležitým faktorom, ktorý môže ovplyvniť priebeh a odpovede narátorov, sugestibilita otázok. Tento faktor môže významne ovplyvniť to ako narátor na otázku odpovie a kam povedú jeho ďalšie myšlienky v priebehu rozprávania. Aj z tohto dôvodu sa odporúča bádateľovi, aby počas prvej fázy rozprávania neprerušoval rozprávača otázkami a nechal ho rozprávať voľne, na základe vlastných asociácií a spomienok.

Ako dokazujú mnohé výsluchy a kriminálne vyšetrovania, môžu mať sugestívne otázky priam zničujúci charakter. Ak sú otázky dobre cielené, pýtajúci sa môže dostať presne tú odpoveď, ktorá mu vyhovuje, ktorú očakáva.

Jedným z významných „hriechov“ pamäti je skreslenie. Práve tento typ pamäťového zlyhania môže mať významný vplyv pri biografických rozprávaniach i iných typoch využitia orálnej histórie.¹¹

Prvým typom je skresľovanie minulosti, ktoré je založené na posudzovaní minulosti cez prizmu súčasných postojov a skúseností. Minulé zážitky a postoje sa snažíme upraviť podľa súčasných názorov a postojov na danú záležitosť. Napríklad, ak náš voľakedajší názor na fajčenie bol kladný a v súčasnosti je negatívny, máme podľa Schacteru tendenciu skresľovať svoj minulý postoj na základe súčasného. Zaujímavé je aj zistenie jedného z výskumov, ktoré autor uvádza vo svojej knihe o pamäti: „Čím horší je váš súčasný pohľad na partnera, tým negatívnejšie sú aj vaše spomienky, čo ešte viac prehľbuje vaše negatívne postoje.“ (Schacter, 2003, s. 158). Toto skreslenie môže byť zásadné pri popisovaní rodinných a partnerských vzťahov. Tento poznatok reflektuje aj Z. Beňušková: „V subjektívnej interpretácii udalostí treba počítat' s vplyvom dávnejších časov na súčasnosť a konštruovanie minulosti cez prizmu dnešných skúseností. Ako konštatuje sociológ P. L. Berger: "Keď si spomíname na minulosť, rekonštruujeme ju v súlade so svojimi súčasnými ideami, a tak určujeme, čo je dôležité a čo nie.... To znamená, že v každej situácii s jej takmer nekonečným množstvom

¹¹ Pamäťové hriechy rozoberá vo svojej knihe D.L. SCHACTER: *Sedm hříchů paměti, Jak si pamatujeme a zapomínáme*. Praha: Paseka, 2003. Z jeho diela čerpám viaceré psychologické poznatky, uvádzané v tejto kapitole.

faktov, o ktorých by sme sa mohli zmieniť, všimneme si len tie z faktov, ktoré sú dôležité pre naše bezprostredné ciele. Zvyšok ignorujeme.“ (Beňušková, 1996, s.15)

Ďalším typom skresľovania je skresľovanie retrospektívne. Tento jav je určite mnohým povedomí. Ak vieme, ako nejaká udalosť dopadla, máme pocit, že sme správny výsledok predpokladali už pred jej uskutočnením. Napríklad ako dopadne nejaký dôležitý hokejový zápas alebo parlamentné voľby.

Pri analýze rozhovorov, by sme určite nemali zabúdať na egocentrické skresľovanie. Človek skresľuje spomienky na minulé udalosti cez vlastné ja. Dôverujeme viac vlastnej pamäti ako pamäti druhých (do vlastnej hlavy vidíme rozhodne viacej ako do mysle druhých). Ľudia si tiež zvyknú častejšie pripisovať úspechy ako chyby.¹² Veľmi často sa stáva, že popisujeme svoje minulé ja ako horšie, z čoho väčšinou vyplýva, že sme sa polepšili. Naše ja zaznamenalo pozitívny vývoj. Niektoré výskumy však dokázali, že ide vlastne len o egocentrické skreslenie. Skúmaní ľudia skreslili minulosť, tým, že vydávali svoj život za horší ako v skutočnosti bol. Nerobili to však úmyselne, bol to ich skreslený pocit, že napredujú. Veľakrát sa nezmenili vôbec alebo sa kvalita ich života alebo vzťahu skôr zhoršila.

V kontexte využitia metódy oral history a pamäte je tiež dôležité pripomenúť, že to ako si človek spomína alebo nespomína na určité udalosti závisí aj od toho, aká je téma, na ktorú narátor spomína. Tento faktor významne ovplyvňuje schopnosť a presnosť pamäte. Ako som už spomínala vyššie, ak máme spomínať na nepríjemné udalosti z minulosti alebo na udalosti, na ktoré sme v priebehu času zmenili názor, budeme asi dosť úmyselné i neúmyselné skresľovať.

Ako upozorňuje N.R. Norrick, každá práca, kde sa pojednáva o pamäti, by mala obsahovať nielen popis témy, na ktorú sa spomína, ale aj jazyk, ktorý sa využíva na rozprávanie o danej téme. Ako poznamenáva Neisser, „spomínanie je vždy tvorivou konštrukciou“ (Norrick, 2005, s.5)¹³

Kapitolka o pamäti určite nepodáva problematiku vyčerpávajúcim spôsobom, ale snaží sa poukázať na pamäť ako na jeden zo zásadných faktorov, ktorý formuje možnosti a limity rozhovoru. Pri riešení problémov a úskalí, ktoré môžu prinášať rozhovory realizované s rôznymi druhmi narátorov, by mal byť tento aspekt vždy

¹² Aj keď v prípade depresívnych ľudí, je to opačne.

¹³ „recall is always constructive“

zohľadnený. Súčasne je treba zvážiť nakoľko môžu byť niektoré aspekty rozhovoru ovplyvnené pamäťovými schopnosťami narátora a nakoľko sám vedome, či nevedome manipuluje svoje spomienky.

Rozdelenie interview, rôzne zamerania

Využitie orálnej histórie je možné rozdeliť na dve základné formy: interview a životný príbeh/životné rozprávania.

Pri *interview (rozhovore)* sa spravidla jedná o nejakú historickú udalosť, o ktorej narátor rozpráva. Tento typ rozhovoru býva tiež označený *spomienkové interview* (Mannová, 1995, s.22). Výskumník by mal rešpektovať narátorov štýl rozprávania, ale nemal by mu dovoliť príliš odbočovať od témy. Tento termín je možno zavádzajúci a mnohoznačný. Je však potrebné takéto typy rozhovorov odlišiť od *životného príbehu, životného rozprávania*, v angličtine sa zvyknú používať tieto výrazy *life story, biography, personal narrative*. Podstatou takéhoto rozprávania je zachytiť životný príbeh narátora/narátorky. Rozprávania je väčšinou rozdelené na dve alebo viacero sedení. Narátor voľne rozpráva o svojom živote, rozprávania môže byť neštruktúrované alebo len rozdelené otázkami na tematické okruhy.

Za hlavné charakteristiky biografického prístupu môžeme považovať „ opis životnej dráhy jednotlivca z jeho vlastného stanoviska a vlastnými jazykovými prostriedkami ... a ... potreba a požiadavka zachytiť sociálny a individuálny rozmer každého sociálneho javu“ (Kusá 1992, s.574).

Životopisný príbeh môže byť rozprávaný alebo chronologicky alebo štruktúrované. Pri *chronologickom rozprávaní* postupuje narátor od detstva až po súčasnosť, rozpráva o jednotlivých etapách svojho života. Tento spôsob je pre mnohých narátorov jednoduchší, rozprávania začína v detstve alebo v mladosti a na tieto spomienky nadväzujú chronologicky ďalšie, jedna udalosť asociuje druhú.

Štruktúrovaný prístup je vhodné využiť, ak plánujeme rozobrať jednotlivé oblasti, zložky narátorovho života osobitne. Narátor v tomto prípade nerozoberá jednotlivé obdobia života, ale zameriava sa jednotlivito na rôzne sféry svojho života – rodina, zamestnanie, záujmy, voľný čas.

Iní autori používajú iné rozdelenie, resp. kategórie inak nazývajú.

Biografické interview

Nemecký odborníci delia životopisné rozprávanie na:

- „narrative Befragung (naratívne kladenie otázok) – rozvinulo sa po druhej svetovej vojne, v súvislosti s potrebou realizovať rozhovory s vojnovými účastníkmi alebo vysídlenými Nemcami.
- Biographischeforschung (biografický výskum) – získavanie životopisných rozprávání za účelom textovej analýzy a interpretácie.
- narrative Interview – existuje viacero modelov ako realizovať naratívne interview. Odborníkmi v tejto oblasti sú F.Schütze a rakúsky historik Reinhard Seider.¹⁴

Naratívne rozprávanie sa dá rozdeliť aj podľa kritéria štruktúrovanosti a pohľadu na narátorov život cez prizmu historických udalostí alebo subjektívneho postoja k tomu, čo bolo pre narátora dôležité, čomu prikladal význam.

Postup pri realizácii rozhovoru

Príprava pred rozhovorom

Pre úspešnú realizáciu rozhovorov je podstatné dobre zvládnuť prípravnú fázu výskumu. Predtým ako začneme realizovať samotný rozhovor/rozhovory je dôležité ujasniť si, aká téma nás vlastne zaujíma, čo by sme chceli zachytiť, čo by sme sa chceli dozvedieť.

Po ujasnení si témy/tém je podstatné a pre úspešnosť rozhovorov nevyhnutné získať čo najviac informácií o danej téme z písomných alebo iných prameňov. Dôležité je tiež odlíšenie samotnej témy od toho, ako sa o nej píše v literatúre. Ujasnenie si vlastnej pozície v odbornom diskurze a kritický postoj k nej (zváženie argumentácie, ktorá podporuje našu pozíciu a naopak, ktorá sa stavia proti nej).

¹⁴ Pre bližšie oboznámenie sa s ich prácou s naratívnym interview odporúčam pozrieť: SCHÜTZE, F.: Naratívni interview ve studiích interaktivního pole. *Biograf.* 1999, č. 20, s. 33-51 a MANNOVÁ, E.: Pravidlá naratívneho interview. *Genealogicko-heraldický hlas.* 1995, roč. 5, č.2, s. 21-24.

Rovnako dôležitý je aj výber narátorov a oboznámenie sa s ich základnými údajmi ešte pred rozhovorom. Je dobré poznať aktuálnu situáciu narátora, aby sme sa pri rozhovore vyhli nejakým nedorozumeniam alebo trápny situáciám.

Je možné a aj dosť pravdepodobné, že nami vybraní narátori sa budú zdráhať uskutočniť rozhovor. Dôvody môžu byť rôzne: ostych, neochota rozoberať svoju minulosť, podceňovanie dôležitosti svojho životného osudu, obavy z nežiaducej publicity apod. V takejto situácii závisí od výskumníka, či je schopný a považuje za dôležité presvedčiť vytipovaného človeka. Ak vybraná osoba odmieta uskutočniť rozhovor, aj po dôkladnom vysvetlení výskumného zámeru a použitia nahrávok, nemôže výskumník nikoho nútiť do interview násilím. O poskytnutie rozhovoru môžeme vybraného narátora požiadať písomne, telefonicky alebo osobne.

Rovnako dôležité je zbystriť pozornosť aj pri narátoroch, ktorí sú až príliš ochotní. Pri rozhovore s takýmto narátorom je potrebné vysledovať jeho pohnútky, ktoré ho viedli k poskytnutiu rozhovoru. Výstižný príklad uvádza J. Kandert vo svojej knihe *Každodenní život vesničanů středního Slovenska v šedesátých až osmdesátých letech 20.století*. „Predseda tiež zabezpečoval kontakt medzi cudzincami a ostatnými dedinčanmi, pri čom sa snažil, aby väčšinu informácií získavali priamo od neho. Mal zaručenú kontrolu informácií „púšťaných do sveta“ ...“ Ak bolo potrebné, aby sa cudzinec stýkal s väčším počtom ľudí, ako bol aj Kandertov prípad „predseda Šomodík ho šikovne navigoval na svojich príbuzných a kamarátov. U nich mal istotu, že sa ich pohľad príliš nelíši od jeho a že ani nemajú dôvod alebo záujem skresliť obraz miestneho života a lokálnych záležitostí, ktorý podával on.“ Autor pridáva svoju reflexiu celej situácie: “ To som však zisťoval postupne a väčšinou spätne, po mnohých mesiacoch pobytu - prvé dni a týždne pobytu v Sihle som bol prekvapený i nadšený ochotou informátorov a množstvom údajov, ktoré mi ochotne poskytovali. Spočiatku to vyzeralo, že v Sihle okrem Šomodíkovcov skoro nikto iný nežije.“ (Kandert, 2004, s.20)

Veľmi dôležitou fázou príprav na rozhovor je uvedomenie si vlastných predsudkov a očakávaní, s ktorými ideme rozhovory realizovať. Tento poznatok pramení najmä z etnografických a antropologických výskumov. Avšak aj pri skúmaní vlastnej kultúry môžeme byť v istých komunitách, v istých oblastiach „cudzincami“, ktorí sa domnievajú, že správanie skúmaných ľudí chápu a čo je pre výskum ešte

podstatnejšie, správne interpretujú. Interpretácia sociálneho diania a správania skúmaných jednotlivcov, ktoré je nám v rozhovoroch prístupňované, z pozície vlastného kultúrneho a spoločenského know-how, môže byť síce tiež zaujímavá, ale pre relevantný výskum zavádzajúca a mnohokrát aj etnocentrická. „Subjektivita výskumníka je vlastne dôležitým nástrojom na porozumenie subjektivity iných.“ ... Výskumník nemôže urobiť nič poctivejšie ako prijať svoju subjektivitu a pojať ju do projektu skúmania.“ (Plichtová, 2002, s.163) Toto sebauvedomenie si svojich vlastných vkladov, predpojatostí a pozícií, s ktorými pristupujeme k výskumu, a tým vlastne k interviewovaným jednotlivcom, je zásadným predpokladom pre otvorený prístup k celej problematike. „Pre výskumníka je dôležité, aby si formuloval svoje predpoklady, ako aj svoje možné predpojatosti písomne, a to už pred samotným interview. Vyhne sa tak naivnému predpokladu, že všetci ľudia, pokiaľ sú normálni, si myslia to isté, čo on sám.“ (Plichtová, 2002, s.167)

V neposlednom rade by si mal výskumník pred začatím rozhovoru skontrolovať nahrávaciu techniku. Nemal by zabudnúť na interview zobrať zo sebou náhradné baterky, kazetky, MD (minidisc) alebo pamäťové karty (podľa použitého nahrávacieho média).

Rozhovor

Po zvládnutí prípravnej fázy rozhovoru prichádza samotná realizácia interview. Narátor by mal byť pred rozhovorom oboznámený s témou a zámerom rozhovoru. Výskumník, by sa mal snažiť objasniť narátorovi na čo bude daný rozhovor slúžiť a mal by trpezlivo zodpovedať všetky narátorove otázky a rozptýliť pochybnosti a neistotu.

Výskumník by mal prísť na dohodnutú schôdzku včas a v psychickej pohode. Zlá nálada, či už bádateľova alebo narátorova môže negatívne ovplyvniť priebeh rozhovoru. Samozrejme, pri práci s ľuďmi sa takýmto úskaliam nedá vyhnúť a náladu nie je možné naplánovať. Domnievam sa, že v prípade závažnej psychickej nepohody, či už z jednej alebo druhej strane je vhodnejšie rozhovor presunúť na iný termín.

Výskumník by sa mal pred rozhovorom opýtať, či narátor súhlasí, že sa rozhovor bude nahrávať na audio záznam a bude ďalej využitý na vedecké prípady iné účely¹⁵. Pred uskutočnením rozhovoru je tiež dôležité sa dohodnúť aké údaje budú zverejnené o narátorovi. Či môže byť zverejnené celé meno narátora alebo len iniciálky, poprípade rok narodenia a miesto bydliska. Dohoda o využití nahraného rozhovoru a údajoch o narátorovi by mala prebehnúť nielen ústnou, ale aj písomnou formou.

Rovnako dôležité je tiež kontrola nahrávacej techniky pred tým ako začne rozhovor. Je dosť nepríjemné, keď po pár minútach rozhovoru zistíme, že sa rozhovor vôbec nenahráva a musíme začať odznovu. Samozrejme rozprávanie už bude mať iný charakter a narátor môže byť aj podráždený. V priebehu celého rozhovoru by mal výskumník kontrolovať stav nahrávania.

Rozhovor by sa mal začínať jednoduchými nekonfliktnými otázkami. Prvá fáza rozhovoru (alebo rozhovorov, ak máme naplánované rozprávanie na viacero rozhovorov) je väčšinou neštruktúrovaná, narátorovi je ponechaný voľný priestor, nemal by byť veľmi prerušovaný bádateľovými otázkami. Pri chronologickom rozprávaní začína narátor rozprávaním z detstva, čo väčšinou navodí príjemnú atmosféru spomienok a narátor sa rozrozpráva. Pri rozprávaní na určitú konkrétnu, výskumom stanovenú tému to môže byť zložitejšie, čo samozrejme závisí od postoja daného človeka k téme rozhovoru.

Počas rozhovoru sa môže stať, že narátor si nevie na určité údaje spomenúť alebo sa vytvorí určitá odmlka. Bádateľ by nemal znervózniť, mal by nechať narátora v pokoji chvíľu spomínať. Ak by bola prestávka neúnosne dlhá je možné napomôcť otázkou, ktorá nadväzuje na predchádzajúcu tému rozhovoru.

Na konci rozhovoru sa bádateľ poďakuje narátorovi za poskytnutý rozhovor, prípadne sa dohodne na ďalšom stretnutí. Pred uverejnením rozhovoru je potrebné narátora znovu kontaktovať a predložiť mu verziu rozhovoru, pripravenú na zverejnenie. Narátor má právo čokoľvek z textu vyškrtnúť alebo zamietnuť uverejnenie rozhovoru.

¹⁵ Okrem vedeckej práce, môžu rozhovory slúžiť na edukačné účely. Môžu byť publikované v najrôznejších typoch publikácií, ktoré nemusia mať len odborný charakter. Na tieto skutočnosti je potrebné narátora tiež upozorniť.

Analýza a interpretácia rozhovorov

Analýza a interpretácia rozhovorov môže, ale nemusí bezpodmienečne patriť k výskumným cieľom. Bádateľ sa môže rozhodnúť materiály len zhromaždiť a prípadnú ďalšiu prácu s nimi nechať na ďalších odborníkov (analýzy, interpretácie, komparácie).

Keď sa však výskumník rozhodne rozhovor analyzovať má rôzne možnosti, rozličné prístupy, ktoré môže zvoliť. Rozhovor môžeme analyzovať z hľadiska zmyslu, obsahu, dá sa uplatniť konverzačná analýza, psychologická analýza alebo analýza jazyková.

Vaňek popisuje šesť krokov, ktoré sa realizujú v priebehu rozhovoru a jeho prepisovaní a prípadnom spätnom reflektovaní narátorom:

„1. Subjekt (tj. narátor) popisuje svoj zážitok v priebehu rozhovoru; pritom ani narátor ani historik/ pýtajúci sa interpretácii informácie obzvlášť nevenujú pozornosť.

2. Narátor sám objavuje pri rozhovore nové vzťahy, nové významy toho, čo odovzdáva ako svoj prežitok a činnosť (počínanie). Tu svoje výroky spontánne interpretuje bez aktívnej účasti pýtajúceho sa (výskumníka, historika).

3. Výskumník počas rozhovoru kondenzuje a interpretuje význam (zmysel) informácií, ktoré komunikuje narátor a „posiela“ mu tento objavný význam (svojimi slovami a prejavom) späť. Narátor má potom príležitosť replikovať buď potvrdením, že pýtajúci sa vystihol zmysel jeho informácie správne, alebo upozornením, že svoj výrok „myslel inak“, teda korekciou výskumníkových ponúk výkladov. Výsledkom môže byť zároveň korigovanie pôvodných informácií, ktoré je vedené snahou spresniť alebo lepšie objasniť ich zmysel. V ideálnom prípade dospieva výskumník a narátor k jednoznačnému, obojstranne akceptovanému zmyslu/významu informácie.

4. Prepis rozhovoru interpretuje buď výskumník sám, alebo v spolupráci s ďalšími historikmi – bádateľmi, ktorí sa venujú danej téme. Príslušní odborníci v tejto fáze text prepisy rozhovoru a) štruktúrujú (dnes už s pomocou špeciálnych počítačových programov, b) objasňujú (vyjasňujú) zhromaždený materiál, z ktorého eliminujú odbočky nesúvisiace s témou a prípadné opakovania, c) vysvetľujú narátorovu vlastnú interpretáciu výroku.

5. Tzv. re-interview, najskôr zodpovedajú v našom ponímaní druhému a následnému rozhovoru (sedenia, stretnutia). Bádateľia vracajú narátorovi

interpretovaný text a umožňujú mu následné korigovanie, úpravy a doplnenie, prípadné komentovanie pôvodných vlastných informácií i postrehy a výklady výskumníka.

6. Posledným (nezáväzným) krokom môže byť sledovanie, či narátor prispôsobí svoje následné počínanie novému náhľadu (postoj, stanovisku), ktorý prijal v priebehu rozhovoru. Tento krok sa blíži potrebám terapeutického rozhovoru, vedeného spravidla medzi psychológom a jeho klientom, alebo zahŕňa pozorovanie odborníka, ako narátor uplatní svoj novozískaný náhľad/postoj v širšom spoločenskom kruhu a pôsobení.“
(Vaněk, 2004, s.132-133)

Kvale zavádza pre analytické postupy niekoľko termínov, s ktorými sa spájajú určité postupy:

„1. Zhustenie (condensation) predstavuje zostručenie významov, vyjadrených narátorom v rozhovore kratšími formuláciami. Dlhšie (vetné, významové celky) sú preštylizované do niekoľkých slov. Výsledkom je zredukovanie rozsiahleho rozhovoru do kratšej zhustenej informácie.

2. Kategorizácia (categorization) významov je proces, ktorý vychádza z predpokladu, že v rozhovore sú zakódované „významy“, ktoré je možné usporiadať do určitých kategórií, napríklad pozitívne a negatívne tvrdenia alebo miera (veľkosť, škála, rozsah) určitého fenoménu, ktorý je možné postihnúť príslušným počtom bodov od 1 do 5. Kategorizácia tak redukuje rozsiahly text do niekoľkých tabuliek alebo čísiel; môže byť vytvorená a priori, pred vlastným rozhovorom, alebo nad prepísaným textom, ak zistíme pri jeho čítaní, ktoré fenomény či prvky je možné takto zachytiť a vyjadriť, aby sme postihli ich výpovednú hodnotu.

3. (Pre)rozprávanie (narrative): Štruktúrovanie rozprávania sa zameriava na konkrétne príbehy, historky, epizódy, rozprávané v rozhovore a zachytáva ich stavbu a (prípadnú) zápletku. Ak takéto príbehy pri rozhovore nevzniknú spontánne, môže sa takto naratívna analýza pokúsiť o vytvorenie koherentného, súvislého príbehu z niekoľkých drobných dejových úsekov (happeningov), vypovedaných v rozhovore. Aj štruktúrovanie rozhovoru spravidla text skracuje, avšak môže ho i rozšíriť, uvedením možných, implicitných významov jednoduchého narátorovho rozprávania.

4. Interpretácia (interpretation): Významová interpretácia (interpretácia zmyslu) ide ďalej a hlbšie ako štruktúrovanie zjavných (manifestovaných) významov

a predstavuje hlbší a špekulatívnejší výklad textu rozhovorov. (Príkladom takej to interpretácie mimo vlastnú oblasť orálnej histórie je napríklad kritická recenzia filmového či literárneho diela alebo psychoanalytická interpretácia snu). Zatiaľ čo pri kategorizácii sa z kontextu informácie vyčleňujú, vyberajú určité prvky, pri významovej interpretácii sa tieto prvky (pasáže, časti) v širšom rámci možných významov alebo s odkazmi na ne vracajú do kontextu (rozhovoru). Tento prístup súčasne rozširuje text pôvodného rozhovoru.

5. Špeciálne individuálne/konkrétne prístupy: Generovanie (vytváranie, vystihovanie) významov rôznymi *ad hoc* nájdenými a pre konkrétny text rozhovoru sa ponúkajúcimi spôsobmi. Patrí sem mnoho rôznych prístupov, postupov a procesov od prostého použitia „zdravého rozumu“ pri práci s textom až po vyhodnocovanie, „sofistikované“ kvantitatívne postupy či rozborov textov. Výsledkom takejto snahy o generovanie významu môže byť ich fixovanie v slovnej, číselnej i grafickej podobe (diagramy, tabuľky) prípadne v kombinácii týchto podôb.“ (Kvale, podľa Vaněk, 2004, s.133-134)

Ďalší pohľad na možnosti analýzy zozbieraných rozhovorov prináša Gabriela Rosenthal. Rozpracovala tento postup pri textovej analýze biografických interview:

- „1. sekvenčná analýza "objektívnych" biografických dát,
2. analýza textu a polí (podľa formy prezentácie biografie v interview: opis, argumentácia, rozprávanie...),
3. rekonštrukcia prípadu,
4. jemná analýza (v miestach, ktoré nepoukazujú na štrukturálnu hypotézu bádateľa),
5. kontrast zažitého a rozprávaného.“(Mannová, 1996, s.21-22)

Pri analýze rozhovorov získaných metódou orálnej histórie nám môže byť veľmi prospešné zoznámiť sa s analytickými metódami, ktoré sú uplatňované v antropológii a etnológii a aj v iných vedných disciplínach.

Analýza získaného textu má aj v týchto disciplínach svoju tradíciu. Ide hlavne o **hermeneutickú** alebo **interpretatívnu analýzu**, **analýzu schémy**, **diskurzívnu analýzu**, **grounded theory (ukotvená, zakotvená teória)** a **obsahovú analýzu**.

Hermeneutická analýza

Základom hermeneutickej analýzy¹⁶ je chápať text v jeho pôvodnom význame a nachádzať významy a interpretácie v rámci žitej súčasnosti. Využitie hermeneutiky ako analytického nástroja je náročné na čas a koncentráciu. Analýza kladie dôraz na prepojenie „faktu“ a „hodnoty“, pochopenie kontextu, v ktorom text vznikol, hlboké ponorenie sa do významov a ich možných interpretácií.

Hermeneutický typ analýzy využívajú nielen literárni vedci, ale využívajú ju aj isté prúdy interpretatívnej antropológie a sociológie. V Európe sa zaslúžili o rozvoj tohto prístupu Jürgen Habermas, Hans-Georg Gadamer a Paul Ricoeur.

Pri hermeneutickej interpretácii textu platia dve základné pravidlá:

1. Text musíme pochopiť z jeho vlastného kontextu, nie z pohľadu výskumníka. Cieľom analýzy je postihnúť význam a nie našu vlastnú interpretáciu, ktorú vkladáme do textu.
2. Jednotlivé časti môžeme pochopiť len z celku a opačne, celok pochopíme len zo znalosti jeho častí.

Formálna obsahová analýza

Býva označovaná aj ako textová analýza. Obsahová analýza bola pôvodne určená pre analýzu obsahu masmédií. Neskôr sa začala využívať aj v iných humanitných odboroch. Táto metóda patrí medzi pozitivistické typy spracovávania výskumných dát. Jej základným princípom je prevod verbálnej komunikácie na merateľné premenné. „Harold Lasswell formuloval základnú otázku, na ktorú odpovedá obsahová analýza: Kto hovorí čo, komu, prečo, v akom rozsahu a s akým výsledkom?“¹⁷ (www.wikipedia.com, 13.9.2006) Pred samotnou analýzou je potrebné stanoviť hypotézy a podľa nich zadefinovať jednotku/ky analýzy (jednotlivé slová, slovné spojenia, vety alebo aj celé časti textu). V ideálnom prípade, by mal byť po tomto výbere zostavený slovník, s pomocou ktorého môžeme priradovať definované premenné v rôznych slovných formách k jednotlivým kategóriám znakov. Vo väčšine

¹⁶ Vychádza z filozofickej hermeneutiky 20. storočia (Hermenéus – gr. vykladač, tlmočník, Hermes – postava z gréckej mytológie – posol, sprostredkovateľ správ medzi bohmi a ľuďmi). Hermeneutika sa v súčasnosti zaoberá výkladom a pochopením textov, náuk, udalostí a faktov. V počiatkoch čerpala najmä z exegézy Písma (výklad a chápanie Biblie).

¹⁷ "Who says what, to whom, why, to what extent and with what effect?"

prípádov však slovník vzniká v priebehu práce s textom. O tom ako boli slová priradené do určitej kategórie alebo stanovené za premenné sa vedú podrobné záznamy a na záver výskumu by mal byť slovník podrobený testom z hľadiska reliability a validity.

Grounded theory (Glaser - Straussova metóda)

Do slovenčiny by sa dala táto analytická metóda preložiť ako ukotvená alebo uzemnená. O túto metódu sa zaslúžili sociológovia Glaser a Strauss a využíva sa na analyzovanie etnografických dát, získaných pri interview. V porovnaní s metódou obsahovej analýzy, ktorá testuje hypotézy, sa grounded theory využíva na vyvodenie teórie na základe empirických dát. Cieľom grounded theory je nájsť analytické kategórie v texte, porovnať ich a zistiť ako sú prepojené. Text sa potom kóduje podľa toho, či sa tam tieto kategórie/témy nachádzajú alebo nie. Na základe týchto vzťahov v texte by sa mal na záver dať zostaviť teoretický model. Tento model musí byť pripravený tak, aby mohol byť testovaný na iných dátach. Novovzniknutá teória by sa mala dať aplikovať na empirické dáta, napríklad prostredníctvom obsahovej analýzy.

Diskurzívna analýza

Diskurzívna analýza sa snaží postihnúť zmysel, ktorý sa odohráva pri interakcii. Skúma jazyk ako formu sociálnej praxe. Diskurzívna analýza umožňuje odhaliť skryté motivácie, ktoré sa nachádzajú v texte a zvoliť primeranú metódu výskumu a interpretácie textu. Prostredníctvom tejto analýzy sa odborníci pokúšajú odpovedať na ontologické a epistemologické otázky, obsiahnuté v skúmanom texte.

Konverzačná analýza

Skúma prirodzene prebiehajúcu komunikáciu. Túto metódu vyvinuli Harvey Sacks spolu s Emanuelom Schegloffom a Gailom Jeffersonom. Pri tejto forme analýzy výskumník sleduje ako spôsob konverzácie ovplyvňuje jej obsah a naopak. Dôležitou kategóriou pri konverzačnej analýze je zmena, obrat v konverzácii. Pri konverzačnej analýze nie je prvoradý jej obsah, ale skôr spôsob podania, slová, ktoré sú použité na popis určitých situácií, zážitkov, vecí, využitie fráz a pod.

Vzťah výskumník – narátor

Počas výskumov, ktoré sú založené na kvalitatívnej metóde sa zákonite vytvára vzťah medzi výskumníkom a respondentom. Aj pri využití orálnej histórie ako metódy, ktorá môže byť založená na opakovanom rozhovore s jedným človekom, si medzi sebou títo dvaja ľudia vytvoria vzťah. Vo výskumníkovom záujme samozrejme je, aby tento vzťah bol založený na priateľskej báze. Na druhej strane môže mať výskumník výčitky svedomia, že jeho priateľstvo je len „akože“, pretože jeho trvanie je väčšinou ohraničené trvaním výskumu. Túto situáciu v celej jej šírke výstižne popisuje nemecký etnológ Utz Jeggle. Upozorňuje na to, že „interakcia ukazuje jasne rozpoltenosť mnohých intenzívnych terénnych výskumov. Vedľa roviny výskumník – objekt vznikajú tiež iné roviny vzťahov – náklonnosť, antipatia, v ojedinelých prípadoch dokonca nenávisť a častejšie snáď láska. Ako s tým zaobchádzať? Tieto pocity sú založené na obojstrannosti, ak partnerovi sľúbime priateľstvo len preto, aby sme potom mohli napísať knihu, zraníme tieto city a máme depresiu. Opačne, ak uzavrieme priateľstvo a nasledujeme tento pocit, potom je nemožné, aby sme napísali knihu. Rozčúlime poskytovateľa zmluvy alebo naša kariéra zostane na bode mrazu. Jednoznačné riešenie neexistuje, ale ukazuje sa, že určitá dištancia je pre vlastnú istotu aj istotu partnera nenahraditeľná. Táto dištancia môže vzniknúť len tým, že človek neustále pri svojej práci preskúmava existujúce pocity, špeciálne svoje vlastné, aby predišiel iluzórnej dôvernosti.“ (Nosková, 2004, s.125)

Vytvorenie priateľskej atmosféry alebo určitej dôvery je na jednej strane podmienkou úspešného výskumu, na druhej strane môže predstavovať určitú pascu pre samotného výskumníka. Intenzita vzťahu je samozrejme závislá aj na celkovom charaktere výskumu a cieľovej skupine. V niektorých skupinách ľudí sa dokonca môžeme stretnúť so situáciou, kde narátor prejavuje intenzívnu dôveru výskumníkovi a žiada ho o rady v jeho osobnom živote. Takúto situáciu popisuje napríklad etnologička Nosková. O svojom výskume z volyňskými Čechmi hovorí, „nebola som viac tou, ktorá sa pýta, ale pýtanou, ktorá bola žiadaná o recipocitu v rozprávaní, o radu. Toto bolo pre mňa určitým spôsobom až nepríjemné, pretože som si bola stále vedomá toho, že po uskutočnení výskumu sa k informátorom nevrátim, že ich teda do istej miery už teraz, klamem.“(Nosková, 2004, s.123) Ako sa s týmto zlým svedomím vyrovnáť? Na túto otázku asi len ťažko môžeme nájsť univerzálne platnú odpoveď. Je

dôležité si túto dimenziu výskumnej úlohy uvedomiť a v priebehu práce v teréne si ju priebežne pripomínať a pracovať s pocitmi, ktoré nás sprevádzajú.

Ďalšou záťažovou situáciou pre priebeh výskumu môže byť nejaká emocionálne náročná spomienka narátora. Smrť blízkeho človeka, vojnové udalosti, násilné vyst'ahovanie alebo iné ťažké životné udalosti môžu vyvolať v respondentovi silné emocionálne výkyvy, slzy a neschopnosť pokračovať v rozhovore. Ako sa zachovať v takejto situácii? Je dôležité dať narátorovi najavo spoluúčasť a nechať mu nejaký čas aby si spomienku odžil a pokračovať v rozhovore.

Etické problémy uskutočňovania rozhovorov

Problematické otázky, spojené s kvalitatívnym výskumom sa objavujú práve v kontexte etiky výskumu. Orálna história, podobne ako aj iné kvalitatívne metódy, je založená na získavaní informácií od ľudí, ktoré môžu mať intímny charakter. Mnohokrát sa môže stať (a aj sa stáva), že narátor alebo respondent si vytvorí blízky až priateľský vzťah k výskumníkovi a zdôveria sa mu s aj so záležitosťami, ktoré sa netýkajú priamo výskumnej témy. Niekedy môže ísť práve o zážitky alebo rodinné problémy veľmi chúlостivého charakteru. Ako sa má výskumník k takýmto udalostiam v jeho výskume postaviť? Ako reagovať? Takáto situácia sa môže stať každému výskumníkovi, ktorý využíva metódu oral history a mal by sa na niečo podobné vopred pripraviť. Respektíve by mal počítať s tým, že sa niečo podobné môže počas jeho rozhovorov stať.

Etika v akomkoľvek výskume, týkajúceho sa ľudí a o ľuďoch má dve roviny: „Procedurálna etika, ktorá obvykle zahŕňa získanie súhlasu príslušných etických komisií na realizáciu výskumu s ľuďmi a na ľuďoch; „etika v praxi“, alebo bežné etické otázky, ktoré sa objavujú v priebehu výskumu.“ (Guillemin, Gillam, 2004, s.13) Prvý typ etiky procedurálnej predpokladá existenciu inštitúcie, ktorá sa venuje posudzovaniu etickej vhodnosti alebo nevhodnosti výskumov. Takáto inštitúcia sa v Slovenskej ani Českej republike nenachádza. Ochrana osobných údajov je však chránená zákonom¹⁸. Ďalšia rovina ochrany získaných údajov a korektného vzťahu k respondentom môže byť

¹⁸ Viac pozrieť VANĚK, M. et al. *Orální historie: Metodické a „technické“ postupy*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci FF, 2003, s. 72-78.

obsiahnutá v stanovách organizácie, ktorá sa venuje výskumom formou rozhovorov alebo biografických rozprávání. Ako príklad tu uvádzam kódex American

Antropological Association:

- „zodpovednosť voči ľuďom, ktorých kultúru a spoločnosť študuje,
- zodpovednosť voči verejnosti,
- zodpovednosť voči vlastnému oboru,
- zodpovednosť voči študentom,
- zodpovednosť voči zamestnávateľovi,
- zodpovednosť voči vládam“ (Nosková, 2004, s.35)

Procedurálna etika alebo kódex výskumnej organizácie sú určite dôležité nástroje ochrany údajov, získaných pri výskumoch založených na rozhovoroch. Na druhej strane tieto oficiálne formy nedávajú (a ani nemôžu dávať) návod na to, ako sa zachovať v konkrétnej situácii, keď sa respondent zdôverí s nejakou závažnou informáciou z osobného života. Guillemin a Gillam uvádzajú ako príklad situáciu z výskumu, ktorý sa zaoberal ženskými skúsenosťami ochorenia srdca. Istá informátorka sa výskumníkovi zdôverila, že nie choroba srdca je jej najväčší problém, ale to, že jej manžel zneužíva od detstva ich dcérku. (Guillemin, Gillam, 2004, s.11) Ako v takejto situácii zareagovať? Zangažovať sa do pomoci respondentke? Nechať tento problém nepovšimnutý a pokračovať ďalej v stanovenej výskumnej téme? (Dá sa také niečo vôbec?) Autorky navrhujú pristupovať aj k etike výskumu reflexívne. „Manson (1996:6) napísal, že reflexívny výskum znamená, že výskumník by sa mal neustále pozorne zaoberať svojimi vlastnými krokmi a ich dopadmi na priebeh výskumu a mal by ich podrobovať rovnakému kritickému skúmaniu ako ktorékoľvek iné „dáta“.“ (Guillemin, Gillam, 2004, s.25)

Prepis a archivácia rozhovorov

Audiozáznamy rozhovorov by mali byť podľa zásad spracovávanía rozhovorov v rámci orálnej histórie prepísané. Audiozáznam aj transkribovaná podoba rozhovoru by mali byť archivované.

Názory na postup pri prepise rozhovorov sa medzi bádateľmi rôznia. Niektorí odborníci zastávajú názor, že rozhovor by mal byť prepísaný kompletne so všetkými skomoleninami, pauzami, opakovaniami. A tento materiál by mal byť uchovaný

spoločne so zvukovým záznamom rozhovoru. Pre ďalšiu odbornú, publikačnú a inú prácu sa môže text rozhovoru upraviť. Pri takto upravenom texte rozhovoru by však rozhodne nemala chýbať poznámka, vysvetlenie za aký účelom bol text upravený, s odkazom na možnosť prezrieť si plnú, neupravenú verziu interview. Druhá skupina odborníkov vôbec neuznáva používanie neupraveného prepisu rozhovorov ako primárneho dokumentu.

Pri využívaní metódy orálnej histórie je potrebné sa oboznámiť aj so zákonnými ustanoveniami, ktoré sa týkajú spracovania a využívania osobných údajov narátorov. V prípade mojej práce, ktorú realizujem na Slovensku a uverejnená bude v Českej republike, by som mala zohľadniť legislatívu českú aj slovenskú. Pár vetami by som chcela priblížiť aj tento aspekt danej problematiky.

V Českej republike rieši ochranu osobnosti zákon č. 101/2000 Zb. o ochrane osobných údajov a o zmene niektorých zákonov. Pri projekte realizovanom metódou orálnej histórie je nutné, aby bádateľ zvážil, či jeho projekt nekoliduje s niektorými ustanoveniami tohto zákona. Tento zákon rozlišuje osobný a citlivý údaj. „Osobný údaj zákon definuje ako „akýkoľvek údaj, týkajúci sa určeného alebo určiteľného subjektu údajov, tj. fyzickej osoby, ku ktorej sa osobné údaje vzťahujú.“ (Vaněk, 2003, s.59) Spracovávanie špecifikovaných osobných údajov, získaných pri výskume na vedecké účely rieši odsek 4 §5 daného zákona, ktorý umožňuje pracovať s osobnými údajmi fyzickej osoby za vedeckými a štatistickými účelmi bez súhlasu tejto osoby, ako sa majú osobné údaje anonymizovať, pokiaľ je to možné. (Vaněk, 2003).

Na Slovensku podobnú situáciu rieši zákon 428/2002 o ochrane osobných údajov. Jeho znenie je v niektorých bodoch odlišné. Napríklad v českom zákone sa okrem osobných údajov definujú aj údaje citlivé a anonymné, ktoré sú v slovenskom zákone riešené §8 daného zákona, kde sa popisuje ako spracovávať osobitné kategórie osobných údajov. Pod týmito kategóriami sa rozumejú, „osobné údaje, ktoré odhaľujú rasový alebo etnický pôvod, politické názory, náboženskú vieru alebo svetonázor, členstvo v politických stranách alebo hnutiach, členstvo v odborových organizáciách a údaje týkajúce sa zdravia alebo pohlavného života“ (zákon 428/2002 Zb., čiastka 167, NR SR). Takéto údaje nie je možné spracovávať, len za podmienok, ktoré rieši §9 tohto zákona. Jednou z týchto výnimiek je aj písomný súhlas dotknutej osoby. Podobne je táto situácia riešená aj v českej verzii zákona. Tam je zadefinovaná špeciálna kategória

citlivých údajov, „čo je údaj vypovedajúci o národnostnom, rasovom alebo etnickom pôvode, politických postojoch, členstve v odborových organizáciách, náboženstve a filozofickom presvedčení, trestnej činnosti, o zdravotnom stave a sexuálnom živote subjektu“ (zákon 101/2000 Zb., ČNR). Využitie týchto údajov, je tiež podmienené podpisom subjektu. Pred podpisom musí byť subjekt oboznámený s tým, za akým účelom budú jeho údaje využívané, na aké údaje sa súhlas vzťahuje, kto bude ich správcou a kto ich poskytuje. Subjekt musí byť upovedomený o svojich právach a môže kedykoľvek svoj súhlas o spracovávaní osobných údajov zrušiť.

Spracovávanie rozhovorov a ich archivácia nespádajú pod archívny zákon, v tomto prípade by museli byť získané materiály zneprístupnené na 30 rokov, resp. by sa s nimi dalo pracovať len so súhlasom riaditeľa alebo správcu archívu.

Orálna história v kulturologickom kontexte

Na záver tejto metodologickej kapitoly, by som rada urobila malé zhrnutie využitia orálnej histórie na kulturologické účely.

Táto metóda svojím kvalitatívnym základom umožňuje získať širokospektrálne penzum informácií zo života ľudí v súčasnosti a blízkej minulosti. Kulturológii ako sociálnej vede, zaoberajúcej sa rôznymi aspektmi kultúry a človekom ako jej tvorcom, reprodukovateľom, subjektom i objektom, môže priniesť svojimi možnosťami nové podnety na overovanie teórií v praxi alebo etablovanie nových teórií.

Jedným z jej hlavných prínosov, pre ktorý som sa rozhodla aj ja využiť túto metódu, je možnosť prostredníctvom rozhovorov zachytiť časť nehmotného kultúrneho dedičstva. V súčasnosti, keď odovzdávanie hodnôt a tradícií neprebíha tradičným spôsobom od staršej generácie generáciám mladším, môže byť uskutočnenie rozhovorov s vybranou skupinou predstaviteľov určitej generácie, určitej sociálnej alebo kultúrnej skupiny, formou ako uchovať isté formy kultúry, ktoré postupne vymierajú. Generácie potomkov nemajú záujem alebo z rozličných dôvodov ani nemôžu nadväzovať na tradície svojich predkov. Inovácia je v istých prípadoch agresívnejšia ako schopnosť tradičných prvkov určitej kultúry sa aspoň v transformovanej podobe zachovať. Prostredníctvom rozhovorov s nositeľmi „starých, tradičných“ hodnôt môžeme zachovať špecifická, ktoré sa dosiaľ nachádzajú v našej kultúre, ale doslova miznú s umierajúcimi ľuďmi.

V tomto bode vidím široké spektrum možností ako využiť orálnu históriu v kulturologických výskumoch a obohatiť týmto spôsobom jej teóriu aj prax.

III. VÝSKUMNÁ LOKALITA – POPIS A HISTÓRIA

V tejto kapitole bližšie priblížim lokalitu, kde som realizovala terénny výskum. V stručnosti sa zameriavam na geografický a historický popis a súčasne sú v tejto časti zahrnuté aj demografické údaje a v neposlednom rade považujem za podstatné objasniť dôvody, ktoré ma viedli k výberu týchto troch obcí.

Geografické a historické údaje

Pre lepšie pochopenie spoločenského kontextu rôznych spoločenstiev je potrebné poznať historický kontext a geografické podmienky, v akých ľudia žijú a na aké tradície môžu nadväzovať.

Vybrané obce Huty, Malé Borové a Veľké Borové patria do regiónu, ktorému sa tradične hovorilo a hovorí Liptov. Na základe Etnografického atlasu Slovenska, ktorý čerpá z vybraných etnografických výskumov, môžeme deliť Slovensko na deväť regiónov.¹⁹ Tieto regióny však nekorešpondujú úplne s pôvodnou regionalizáciou Slovenska. Za adekvátnejšie považujem rozdelenie regiónov odvodzované od pôvodného administratívneho členenia na župy. Hranice žúp čiastočne rešpektovali prírodné podmienky a obyvatelia žúp sa prevažne identifikovali s názvom župy a vzájomne sa oslovovali a komunikovali spolu pod daným označením (Oravci, Spišiaci, Liptáci, Kysučania, atď.)

Tri obce, ktoré som si vybrala na realizáciu terénneho výskumu patria v súčasnosti do okresu Liptovský Mikuláš Žilinského kraja. Podľa vyššie spomínaného pôvodného delenia na župy²⁰ patrili všetky obce pod župu Liptovskú.

Obyvatelia skúmaných obcí patria z etnografického hľadiska ku Goralom. „Gorali predstavujú etnografickú skupinu, ktorá žije na slovensko-poľskom pomedzí po obidvoch stranách Karpát.“ (Súpis etnografických a regionálnych skupín na Slovensku, 2, 1988, s.31) Toto etnikum osídľuje na slovenskom území severné Kysuce, hornú Oravu a horný Spiš. Malé enklávy Goralov sa vyskytujú aj na území Liptova

¹⁹ Región – oblasť s výskytom javu alebo súboru javov v charakteristickej, preň vlastnej skladbe. (*Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska*. Heslo Región. Bratislava, 1995, s.106)

²⁰ župy - súhrnný názov pre uhorské komitáty alebo stolice, neskôr po roku 1849 súhrnný názov pre územnosprávnu jednotku Uhorska

a západného Gemeru. Goralské oblasti netvorí kompaktný geografický a kultúrny celok. V okrese Liptovský Mikuláš je 5 obcí, ktoré sú identifikované ako goralské: Huty, Malé Borové, Veľké Borové, Liptovská Lužná, Liptovské Matiašovce. Všeobecne sa Gorali delia na: spišských, oravských a kysuckých. Genéza goralského etnika na Slovensku nie je doposiaľ objasnená ani z geografického ani z etnologického hľadiska. Jedna z hypotéz predpokladá, že „Gorali predstavujú zvyšky pôvodných bielo Chorvátskych a hornovislianskych kmeňov, ktoré zo strednej Visly zatlačili na juh hlbšie do karpatského oblúka poľský kmeň Lachov.“ (Súpis etnografických a regionálnych skupín na Slovensku, 2, 1988, s.31) Môžeme predpokladať, že ich osídľovanie horských oblastí súvisí s kolonizáciou na valašskom práve z 15. storočia, ktoré neskôr v 17. storočí vystriedalo kopaničiarske osídľovanie horských a podhorských oblastí. Kolonizácia na valašskom práve začala prebiehať začiatkom 14. storočia súvisí s hľadaním nových pastvísk a lepších životných podmienok Valachov. Valachmi býva označované východorománske etnikum z oblasti Sedmohradska. (Slovensko, Európske kontexty kultúry, 2000, s.9) Valasi najskôr osídlili časť Ukrajiny a odtiaľ postúpili k nám na severovýchodné Slovensko.

Z hľadiska jazykového sa v slovenskej dialektológii goralské nárečie radí k nárečiam poľského pôvodu. Goralské nárečie sa delí na štyri skupiny: 1. spišské, 2. oravské, 3. kysucké a 4. nárečia enkláv. Skúmané obce patria do štvrtej skupiny, hoci z diachronického hľadiska sú späté s oravskými nárečiami.

Všetky tri obce boli založené v 16. storočí goralským obyvateľstvom z hornej Oravy a sústredili sa okolo dvoch sklárskych Hút. Tieto údaje potvrdzuje aj skutočnosť, že vo všetkých obciach je jeden nárečový typ, ktorý má znaky oravských goralských nárečí. Národné povedomie obyvateľov Hút, Veľkého i Malého Borového je však slovenského charakteru.

V súčasnosti najrozľahlejšou a aj najpočetnejšou z obcí sú Huty. Huty ležia v nadmorskej výške 789 m n.m. a ich rozloha je 1157 ha. Prvý zachovaný záznam o počte obyvateľov je z roku 1869 a obec vtedy čítala 900 ľudí. Najpočetnejšie boli Huty v roku 1910, kedy tu žilo 960 ľudí. Odvtedy má zaľudnenosť Hút klesajúcu tendenciu. V roku 1970 žilo na Hutách 497 obyvateľov, v roku 1996 sa počet obyvateľov znížil na 224. Posledné sčítanie ľudu prebehlo v roku 2001 a vtedy sa tu

prihlásilo k svojmu trvalému bydlisku 234 ľudí. Obec sa vyvinula začiatkom 16. storočia, keď sa okolo tunajšej sklárskej huty usadili goralskí osadníci z Hornej Oravy. Prvá písomná zmienka je z roku 1545. Časť pozemkov patrila rodine Dvornikovcov z Liptovskej Teplej, časť Abaffyovcom z Lúčok. Obyvatelia Hút sa do 18. storočia zaoberali najmä prácou v hute, poľnohospodárstvom a ovčiarstvom. Neskôr sa začali zaoberať podomovým sklenárstvom a tkaním. Za prvej československej republiky sa miestny obyvatelia venovali remeselnej výrobe: sitárstvu, výrobe riečic, tkáčstvu, košíkárstvu a najmä podomovému sklenárstvu.

Najvyššie položenou obcou zo všetkých troch je Malé Borové. Malé Borové leží v nadmorskej výške 880 m n.m. a rozlohu má 584 ha. Do katastru obce Malé Borové patrí aj časť s názvom Novot'. Prvá zmienka o obci sa datuje do 16. storočia. Najviac obyvateľov malo Malé Borové v roku 1961 – 641. V roku 1970 žilo v obci 577 ľudí, v roku 1996 klesol počet na 254. Údaj o počte obyvateľov z posledného sčítania ľudu v roku 2002 je 209.

Poslednou obcou, v ktorej prebiehal výskum je Veľké Borové, ležiace 828 m n.m. Rozloha obce je 1099 ha. Prvá písomná zmienka je z roku 1646. Najvyšší počet obyvateľov malo Veľké Borové v roku 1910, vtedy tu žilo 670 obyvateľov. V roku 1970 klesol počet obyvateľov na Veľkom Borovom na 577 ľudí, a postupne ďalej výrazne klesal. V roku 1996 na 104 a v roku 2001 tu žilo len 99 obyvateľov.²¹

²¹ Viac informácií vid' príloha Demografické údaje.

IV. RODINA – HISTORICKO-ANTROPOLOGICKÁ KATEGÓRIA

Jednou zo základných kategórií, okolo ktorej sa odvíja moja práca a rozhovory v nej analyzované, je jednoznačne rodina. Predtým ako sa pozriem na tento pojem ako analytickú kategóriu, by som rada danú problematiku rozšírila o stručný historicko-antropologický pohľad.

Nie je mojou ambíciou v tejto práci obsiahnuť celú problematiku, predstavím niekoľko základných pohľadov na súčasnú teóriu rodiny a autorov, ktorí sa zaoberajú problémom rodiny v minulosti a súčasnosti z rôznych hľadísk. Okrem teórií uvádzam aj stručný náčrt a historický vývoj rodiny v Európe.

Historické podmienky vývoja slovenskej rodiny

Pri historickom a antropologickom pohľade na rodinu v kontexte európskej kultúry je rozhodujúcim determinantom jej vývoja kresťanská tradícia.²²

Z etnologického hľadiska býva európska rodina delená na rodinu západného a východného typu.²³ Za deliacu čiaru býva považované práve Slovensko. Západný typ rodiny môžeme označovať ako jednonástupnícky, naproti tomu pre východný je typické nedielové usporiadanie. Základnou črtou, ktorá vytvárala ekonomicko-právne podmienky života slovenskej rodiny bol *nediel*²⁴. Tento výraz zaviedol český historik K. Kadlec a označoval ním rodinnú formu, ktorej atribútom bol rodinný kolektivismus.²⁵ Vyjadruje spoločenstvo majetku a neznamená to, že sa rodina nedielila. „Právna podstata nedielu však zaručovala postupovanie majetku spôsobom, ktorý zabezpečil ďalšiu existenciu všetkým členom rodiny.“ (Botíková a kol.,1997, s.27) Na rozdiel od

²² Netreba však preceňovať, resp. považovať niektoré črty európskej rodiny za výnimočné alebo ojedinelé ako poukazuje JACK GOODY vo svojej publikácii *Proměny rodiny v evropské historii*. Praha: Lidové noviny, 2006.

²³ Hranica sa zvykne nazývať Hajnalova línia. Podľa demografa, ktorý ju ako prvý teoreticky definoval a popísal. (Možný, 2006)

²⁴ Niekedy je nedielová rodina stotožňovaná so *zádrugou* – výraz používaný u balkánskych Slovanov. Nediel ako aj zádruga sú dôsledkom tureckého daňového systému, kde bola daňovou jednotkou „kuča“ – dom a nie vlastníctvo pozemkov. Z toho dôvodu sa ľudia neponáhľali s delením majetku, sťahovaním sa z pod jednej strechy.

²⁵ Viac o nedielovej rodine napr. BOTÍKOVÁ, M.; ŠVECOVÁ, S.; JAKUBÍKOVÁ, K. *Tradičie slovenskej rodiny*. Bratislava: VEDA, 1997 alebo HORSKÝ, J.; SELIGOVÁ, M. *Rodina našich předků*. Praha: NLN, 1997 alebo u samotného KADLECA *Rodinný nedíl ve světle dat srovnávacích dějin právních*. Brno, 1901.

nedielovej rodiny, v rodine, ktorá vychádzala z otcovskej právomoci, bola rozhodovacia právomoc nad majetkom sústredená v rukách jednej osoby. V tomto type rodiny bol dedičom jeden z potomkov, obyčajne najstarší syn. Tento, jednonástupnícky typ rodiny, je považovaný za všeobecne rozšírený v Európe. V nedielovej rodine „bol základom jej existencie majetok, na ktorom príslušníci rodiny pracovali a ktorý nebol považovaný za individuálne vlastníctvo jednotlivých členov rodiny, ale zásadne za majetok rodiny ako celku, bol to teda majetok, ktorý patril nie len žijúcim a spoločne hospodáriacim členom rodiny, ale bol základom existencie budúcich generácií“ (Markov, 1956 podľa: Botíková a kol. 1997, s.27) Tento typ rodiny vytvoril predpoklady pre ďalšie charakteristické znaky slovenskej rodiny. „V dedinských spoločenstvách sa uplatňovalo relatívne rovnostárstvo (vykalo sa iba starším), uprednostnili sa biologické rozdiely pred iným rozvrstvením (muži-ženy a vekové skupiny).“ (Botíková a kol., 1997, s.29) Jednou z charakteristických črt, ktorá odlišuje jednonástupnícky typ rodiny od nedielovej rodiny bol vek, v ktorom vstupovali muži i ženy do manželstva. Pre západný typ rodiny je typický neskorý sobášny vek a pomerne vysoký počet jedincov, ktorí zostali žiť mimo manželstva. Východný typ naopak vykazuje nízku vekovú hranicu mladomanželov. Takmer každý uzavrel manželstvo a založil si rodinu. Tento rozdiel bol podmienený odlišnými počiatocnými podmienkami. Mladé dievčatá a muži pochádzajúci z nedielovej rodiny po zosobášení zostávali žiť s rodičmi (prevažne ženíchovými) a spoločne hospodárili. V jednonástupníckej rodine západného typu, kde zdedil majetok jeden zo synov, museli ostatní najskôr získať financie na vlastné živobytie. Mužský potomkovia, rovnako ako ženské pokolenie chodilo slúžiť do cudzích domácností. Z tohto modelu vyplýva, že sa sobášili takéto páry neskôr a po vstupe do manželstva sa hneď osamostatňovali a odchádzali od rodičov. Z naznačených odlišných životných dráh, vyplýva aj odlišný počet potomkov v jednotlivých typoch rodín. Keďže ženy v jednonástupníckych rodinách vstupovali do manželstva vo vyššom veku, mali skrátené obdobie fertility. Na rozdiel od nedielovej rodiny, kde nevesta vstupovala do manželstva v najplodnejšom veku.

Pri porovnaní vývoja slovenskej roľníckej rodiny s českou zistujeme, že v Čechách je jej vývin odlišný. Od 16.-17. storočia je možné v českých zemiach zaznamenať existenciu nedielovej aj jednonástupníckej rodinnej formy. (Švecová, 1989)

Môžeme tu badať postupnú tendenciu k jednonástupníckej rodine.²⁶ Odlišné štruktúry rodiny v Čechách a na Slovensku ovplyvnili aj celkový hospodársko-ekonomický rozvoj v daných krajinách. Keďže jednonástupnícka rodina neposkytovala ekonomické zázemie pre všetkých členov rodiny rovnakým dielom, uvoľňovala pracovnú silu, ktorá sa mohla realizovať aj mimo agrárnej oblasti. S pribúdajúcim počtom českého obyvateľstva odlúčeného od pôdy narastal rozvoj remeselne a priemyselne založených osád (sklárstvo, drevárstvo, a pod.) Postupne narastal počet obyvateľov žijúcich v mestách. „Roku 1869 žilo v Čechách z 1000 obyvateľov 344,1 v mestách, 655,9 na vidieku. Na Morave to bol pomer 366,1:633,9, na Slovensku 192,3:807,7. Na Slovensku ešte roku 1930 žil vyše dvojnásobok obyvateľstva na dedinách (261,1 mestských obyvateľov na 738,9 dedinských).“ (Švecová,1989, s. 213)

Jednonástupnícky model rodiny napomohol a lepšie korešpondoval s hospodárskym rozvojom v Západnej Európe, napomáhal uchovať životaschopnosť roľníckeho hospodárstva a súčasne začleňovať ho do systému tovarovej výroby. Naproti tomu nediellová rodina na Slovensku ešte v 20.storočí rezistentne odolávala štruktúrnym zmenám. Ako konštatuje J.Botík: „Agrárnemu prostrediu na Slovensku s veľkou pozemkovou rozdrobenosťou, so slabým rozvojom priemyslu a nerozvinutým vnútorným trhom zodpovedal ešte aj v nasledujúcom období malovýrobný a polonaturálny spôsob hospodárenia... Rodinu charakterizujú „črty sebestačnosti a práca pre seba. Takmer všetko, čo vyrába aj spotrebováva“ (Botík,1981, podľa: Botíková a kol.1997, s. 26)²⁷

Definovanie rodiny

V nasledujúcej kapitole predstavujem niekoľko definícií rodiny, ako ju popisujú odborníci zo sociologického, etnologického a antropologického hľadiska.

Je pomerne problematické uviesť jednu vyčerpávajúcu a presnú definíciu rodiny vzhľadom na jej meniacu sa skladbu a obmieňajúce sa funkcie z hľadiska historického vývoja, etnického, kultúrneho a sociálneho umiestnenia.

²⁶ Odlišný vývoj bol podmienený nerovnakým zákonodarstvom, ktoré bolo uplatňované v daných krajinách. Slovensko spadalo pod Uhorské zákonodarstvo.

²⁷ Podobne ako je odlišná rodinná štruktúra na západe a východe, rozlišujú niektorí autori aj severný a južný model rodiny.

Geistov Sociologický slovník uvádá niekoľko definícií a rozlišuje typy rodín aj podľa počtu jej členov a vzájomných štruktúrnych vzťahov. Jedna z definícií považuje „rodinu za inštitucionalizovaný sociálny útvar najmenej troch osôb, z ktorého časť členov je vzájomne spojená pokrvným alebo adoptívnym sociálnym vzťahom rodič - dieťa, druhá časť vzťahom matka - otec, časť, ktorá sa nemusí vždy nutne objavovať, ďalej vzťahom pokrvným alebo adoptívnym, súrodectvom, všetci potom vzťahom príbuzenstva v sociálne sankcionovanom viac či menej trvalom sociálnom vzťahu“ (Geist, 1992, s. 344) Pre porovnanie iný sociologický slovník uvádza takúto definíciu rodiny: „Forma dlhodobého solidárneho spolužitia osôb spojených príbuzenstvom a zahŕňajúca prinajmenšom rodičov a deti. Ďalšie znaky ... sú dané a sociokultúrne podmienené. Patrí k nim spoločné bývanie, príslušnosť k spoločnej príbuzenskej línii, spoločná produkcia a konzumovanie statkov.“ (Sociologický slovník, 2001, s.206)

Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska sa snaží uviesť vyčerpávajúcu definíciu rodiny z pohľadu vzťahového, štruktúrneho i funkčného. „Rodina je malá bio-sociálna skupina zložená z jednotlivcov, ktorých spájajú zväzky manželstva, príbuzenstva či adopcie. Základom sú vzťahy medzi manželmi a medzi rodičmi a deťmi. Znakom existencie rodiny je spoločná koordinácia bývania, práce, stravovania, správy, rozdeľovania majetku a prežívania sviatkov. Z funkcií rodiny sú najdôležitejšie reprodukčná, výchovná, ekonomická, ochranná, regeneračná a socializačná.“ (Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2, 1995, s.123)

Antropologické definície rodiny sú podobné definíciám sociologickým a etnologickým. Zameriavajú sa najmä na definovanie rôznych foriem vzťahov, počtom partnerov, ktorí vstupujú do manželského zväzku a ich usporiadanie vo vzťahu (či je rodina monogamická, polygamická, nukleárna, veľkorodina, či ide o sororát a pod.) Antropológia vidí vzťahy v rodine v súvislosti k ich diverzite v rôznych kultúrach. Sleduje rodinu ako kultúrny a spoločenský systém. Snaží sa popísať a vysvetliť, prečo sa v tej danej kultúre vyvinul určitý typ rodinných vzťahov a väzieb.

V stručnosti by sme sa na celú problematiku mohli pozrieť aj tak, že z psychologického a sociologického hľadiska je rodina kľúčovou inštitúciou, ktorej hlavnou úlohou je reprodukcia spoločnosti. Rodina by mala potomkom prostredníctvom výchovy a socializácie zabezpečiť minimálne rovnaké, ak nie lepšie podmienky pre rozvoj a udržanie, prípadne zvýšenie statusu.

Charakterizácia európskej rodiny

Čím v stručnosti charakterizovať európsku modernú rodinu? Je monogamná, exogamická, patriarchálna, zaznamenala silnejúcu tendenciu k nukleárnemu typu rodiny²⁸ a k neolokálnemu usadeniu sa, ustanovujúca a podporujúca segregáciu mužských a ženských rolí, resp. postavená na dichotómii verejnej a súkromnej sféry ako dvoch protichodných oblastí, z ktorých je každá vyhradená jednému z genderov. M.J. González-López definuje tradičnú rodinu takto: „Nukleárna rodina, v ktorej majú manželia rigidnú deľbu práce, s tým, že žena prevažne zodpovedá za vedenie a starostlivosť o domácnosť a muž má rolu živiliteľa rodiny. Tradičné utváranie rodiny sa vzťahuje k načasovaniu a postupnosti životných udalostí, ako napríklad opustenie rodičovského domu na konci dospievania a okamžité vstúpenie do manželského zväzku, po ktorom hneď nasleduje narodenie detí.“ (González-López, 2002, s.21)

Takéto usporiadanie západnej spoločnosti je z historického hľadiska relatívne mladá záležitosť. Ako píše J.Goody: „V 18. storočí nebola práca v manufaktúrach obmedzená len na textilníctvo a domácu prácu; ženy sa zapojovali do mnohých remesiel a živností, či už samé za seba alebo ako vydaté ženy spolupracujúce s manželom.“ (Goody, 2006, s. 149)²⁹ S procesom industrializácie, reorganizáciou práce bol spojený nárast bohatstva, ale aj oddelenie domova od práce, čím začala vznikať ostrejšia hranica medzi súkromnou a verejnou sférou. Ženy boli čoraz častejšie stavané do role matiek a starostlivých manželiek a muži začali byť vnímaní ako jediní živiliteľa rodiny.

V tradičnej spoločnosti neboli ženy vnímané ako ženy v domácnosti, ale ako plnohodnotné pracovníčky, ktoré sa podieľali na výrobe i distribúcii výrobkov. „V predindustriálnych spoločnostiach sa všetci rodinní príslušníci venujú produktívnym úlohám, aj keď sa líšia podľa veku a pohlavia. V meste i na vidieku pracujú nevydaté dcéry buď v otcovskej domácnosti alebo v iných rodinách, a to ako slúžky či pomocnice. ... Manželstvo funguje ako združenie, ktoré vyžaduje produktívnu prácu oboch partnerov a je nepochybné, že žena sa zúčastňuje hospodárskeho pôsobenia rodiny.“ (Lipovetsky, 2000, s.192) Udržiava domácnosť a súčasne sa podieľa na jej

²⁸ Pojem „nukleárna rodina“ zavádza sociológ Talcott Parsons. Pod nukleárnou rodinou máme na mysli rodinu, ktorá sa skladá s rodičov a ich detí. V súčasnosti prevažne s rodičov a jedného až dvoch detí.

²⁹ Pre viac informácií odporúčam napríklad ABRAMSOVÁ, L. *Zrození moderní ženy: Evropa 1789-1918*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005 alebo MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*. Praha: SLON, 2006.

ekonomickej funkčnosti. Neskôr vymoženosti priemyselnej revolúcie priniesli oddelenie zárobkovej pracovnej činnosti od domova. Svet sa rozdelil na sféru privátnu a verejnú. Žene bola vyčlenená tá privátna, aj s jej označením ako menejcennej a len doplnkovej vo vzťahu k sfére pracovnej. V tradičnej spoločnosti prácu v domácnosti zabezpečovala tiež žena a muž sa staral o záležitosti „vonku“, ale ich role boli komplementárne a nezastupiteľné navzájom. Zaujímavo to vyjadrila O. Vodáková v knihe Rod ženský: „Dôstojnosť, nenahraditeľnosť a výlučnosť ženskej role, role tvorkyne domova, strážkyne krbu, nebola v tej dobe žene upieraná. Role boli rozdelené: Muž mal na starosti záležitosti „von“ a žena záležitosti „vo vnútri“. Keď to vezmeme z psychologickej stránky, bola na tom žena o stupienok lepšie, pretože ona „von“ vychádzať nemusela, na rozdiel od muža, ktorý sa musel „dovnútra“ vracieť. A vracieť sa domov znamená ten domov mať. A ak domov znamená ženu, potom je žena nenahraditeľná, ak má domov existovať.“ (Vodáková, Vodáková, 2003, s.85) Vecnejšie cituje I. Možný: „V tradičných roľníckych usadlostiach ako v modelovom produkčnom podniku boli mužské a ženské práce rodovo diferencované, neboli však rodovo stratifikované: ich komplementarita a vzájomná nenahraditeľnosť bola príliš zjavná na to, aby mohli byť tie či oné podceňované.“ (Illich, 1982, podľa Možný, 2006) V 19. storočí sa situácia mení a „domov sa stal najdôležitejším miestom ženskej identity. Životy ženy sa začali štruktúrovať s ohľadom na ich vzťah k domovu a ich ekonomická hodnota bola definovaná vzhľadom k ich domácej roli“ (Abramsová, 2005, s.127). Práce vykonávané ženami a týkajúce sa udržiavania domova vo funkčnom a útulnom stave sa začali definovať ako práce v domácnosti a boli neplatené. V rodinách robotníkov alebo roľníkov samozrejme nemohli ženy rezignovať na prácu mimo domov úplne. Vo vnímaní ľudí zmenila práca v domácnosti svoje postavenie. „Napríklad v Taliansku muži odišli z poľnohospodárstva, začali sa venovať zárobkovej činnosti a starosť o malé hospodárstvo ponechali na bedrách žien. Avšak v oficiálnych štatistikách neboli tieto ženy definované ako roľníčky či chovateľky, ale ako ženy v domácnosti.“³⁰ (Abramsová, 2005, s.131) Abramsová tiež poukazuje na zaujímavý fakt, že ženy aj keď zostali doma a ich sférou záujmov mala zostať primárne domácnosť a rodina udržiavali širokú sieť kontaktov. Udržiavanie a rozvíjanie kontaktov a vzťahov

³⁰ Podobná situácia bola aj na Slovensku, k čomu sa dostanem neskôr v mojej práci. Z toho postavenia ženskej práce v domácnosti vyplýva nepríjemná konsekvencia – roky strávené prácou v domácnosti a na statku sa nezapočítavajú do dôchodkového výmeru.

nebolo v prvom rade z emočných dôvodov, ale bolo to účelové. „Ženy sa tak podieľali na politických a ekonomických väzbách a určovali celý rad spoločenských a mravných hraníc. Zapojenie do širšieho príbuzenstva žene umožňovalo pôsobiť aj vo svete obchodu, politiky a kultúry a pre niektoré ženy to bola aj cesta k získaniu pocitu moci, aj keď táto moc bola vykonávaná skôr osobne, prostredníctvom priateľstva, než prostredníctvom neosobných vzťahov. Medzi nižšími triedami v meste i na vidieku hospodárili ženy, ony rozdeľovali zdroje, aby zaistili blaho členov domácnosti. Vďaka tejto úlohe boli ženy zapojené do systému vzájomnej susedskej či príbuzenskej pomoci. Zaoštarávali pôžičky, opatrne využívali obmedzené zdroje a v každom prípade tiež usilovali o dobrú povesť. Každá žena bola totiž posudzovaná podľa vonkajšieho vzhľadu svojho domu a členov domácnosti. Pretože mzda často nepostačovala k tomu, aby zaistila potreby rodinných príslušníkov, ženy museli v kontexte tzv. rodinnej spotrebiteľskej ekonómie podnikat' celý rad transakcií, aby udržali zdanie, že muž, živiteľ rodiny, dokáže svoju rodinu zabezpečiť.“ (Abramsová, 2005, s.139)

V súčasnosti najmä pôsobením feministického hnutia sú rôzne snahy a tendencie zrovnoprávniť ženské postavenie s mužským. Na jednej strane ženy prenikli a uplatňujú sa úspešne v pracovnej sfére, na strane druhej sa zdôrazňuje aj neopomenuteľná hodnota práce v domácnosti, ktorá síce neprináša zisk, ale je nevyhnutná pre priaznivé fungovanie rodiny.

Mladé ženy sa v súčasnosti potýkajú s rozhodnutiami týkajúcimi sa voľby medzi pracovnou kariérou alebo materstvom. Ich stratégie sú rôzne. Niektoré si zvolia realizovať sa v pracovnej sfére a rezignovať na založenie rodiny, iné sa snažia sklbiť oboje, ďalšie po krátkej pracovnej perióde zostanú doma s deťmi. Slovensko ako jedna z postsocialistických krajín vykazuje isté špecifiká vo vývoji rodiny ako aj v adaptačných stratégiách žien. V porovnaní so Západnou Európou, kde stredostavovským ideálom bola zabezpečená žena, venujúca sa deťom a domácnosti, bola situácia v Československu odlišná. V období socializmu, musel byť zamestnaný každý, takže sa do pracovného procesu v plnom nasadení integrovali aj ženy. Ženy na Slovensku, resp. v bývalom Československu boli zaťažené dvojmo (anglicky *double burden*) museli mať platené zamestnanie a rovnako zodpovedali aj za prácu v domácnosti. Práca na dve zmeny je pretrvávajúcim aj keď nie výlučným modelom

rozdelením prác v domácnosti i v súčasnosti. Keď sa pozrieme napríklad na výsledky výskumu *Kombinace pracovního a rodinného života v perspektivě genderových vztahů, sociální a zaměstnavatelské politiky ČR v roku 2005*, tak môžeme vidieť, že rozdelenie domácich prác v Českej republike zotrúva pri genderovo segregáčnom modeli. Pri otázke o čase, ktorý venuje muž/žena starostlivosti o domácnosť, deti a iných členov rodiny bol priemerný čas u žien 9,11 hodín, zatiaľ čo u mužov to bolo 3,89 hodín. (Bierzová, 2006)

Pohl'ad na súčasnú podobu európskej rodiny

V ďalších odsekoch sa pozrieme na to, ako sa spoločenskovední teoretici pozerajú na súčasnú rodinu a trendy v jej vývoji. Hovorí sa často o kríze tradičného modelu rodiny a jeho rozpade. Ale na celú transformáciu sa môžeme pozerat' aj ako na rozšírenie foriem spolužitia muža a ženy.

Najskôr uvádzam zoznam niekoľkých charakteristík rodiny a jej zmien, ktorými táto inštitúcia prebehla v druhej polovici 20. storočia, ako ich zhrnul I. Možný vo svojej knihe *Rodina a společnost*:

1. V kresťanskom kultúrnom okruhu mala po storočia rodina monopol na legitímny sex. Tento monopol padol. Najskôr sa stal všeobecne legitímny sex predmanželský, potom sa začal klásť otáznik aj nad monopolné právo manželského partnera na sex toho druhého.

2. Aj so stratou monopolu na legitimizáciu sexu sa mohla monogamická párová rodina zachovat' ako inštitucionalizovaná legitimizácia *reprodukčného* aktu. Od počiatku sedemdesiatych rokov, ale vo všetkých spoločnostiach nášho kultúrneho okruhu prudko stúpol počet nemanželských („nelegitímnych“) detí. V krajinách, v ktorých sa štvrtina (ale už aj viac ako polovica) detí rodí mimo manželstva, je potom už ťažké hovoriť o legitimnosti či nelegitimnosti detí a o monopole manželstva na plodenie a socializáciu detí.

3. Tradičná rodina prispievala ku stabilite spoločnosti aj tým, že výber manželského partnera bol v rukách rodičov, ktorí rozhodovali o partnerovi svojich potomkov. Takýto výber bol samozrejme podriadený odlišným hodnotám ako súčasná voľba partnera, založená na individuálnom rozhodnutí. Oslabenie vplyvu rodiny na potenciálny status novovznikajúcej rodiny, destabilizovali rodinu ako

inštitúciu. Dve svetové vojny, svetová hospodárska kríza medzi nimi, u nás aj komunistický puč, tiež demonštrovali, aká malá je istota trvalého držania a nezmeniteľné hodnoty rodinných majetkov.

4. Kresťanstvo ponímalo manželstvo ako inštitúciu, ktorá je tými, ktorí boli už raz zosobášení, nezrušiteľná. Rodina, ktorá bola raz založená, sa považovala za doživotnú. Za trvalosť rodiny ručila náboženská viera svojou najvyššou autoritou: *Čo Boh spojil, človek nerozlučuj*. Toto poňatie však bolo úspešne napadnuté poňatím manželstva ako občianskej zmluvy. Ako právneho kontraktu, ktorý patrí k tým, ktoré sú vypovedateľné, ktoroukoľvek zo strán. Transcendentná garancia zväzku slabne a mizne. Na jej miesto nastúpil prvok tak prchavý, ako je láska, založená na sexuálnej príťažlivosti. Začal rásť počet rozvodov a opakovaných manželstiev.

5. Prehlbujúca sa deľba práce a rozvoj sociálnych inštitúcií ukoristili rodine niekoľko jej tradičných funkcií. Najskôr došlo k odluke bydliska od pracoviska a rodine sa vzdialil námezdný zamestnaný muž. Po oslabení produkčnej funkcie rodiny strácali postupne naliehavosť aj ďalšie jej základné funkcie. Tam, kde bola kedysi rodina nezastupiteľná, nastúpili špecialisti a formálne organizácie. Škola prevzala od rodiny vzdelávanie detí a masmédiá zrušili monopol rodiny na ich socializáciu, rodina prestala byť normotvorná. Lekári, nemocnice a sieť sociálnych zariadení prevzali od rodiny starostlivosť o chorých, starých a postihnutých. Rodine zostal konzum, zábava³¹ a citová bezpečnosť, v tom poslednom je ešte stále nenahraditeľná.

6. Párová monogamická rodina je inštitúcia, ktorú si naša civilizácia vybudovala ako svoj spôsob ochrany reprodukčného procesu. Hlavným zmyslom rodiny bola výchova detí. Detí sa rodilo veľa, a aj keď ich výsledný počet v rodine znižovala vysoká úmrtnosť, starostlivosť o nich dokázala naplniť život muža i ženy. Účinná a ľahko dostupná antikoncepcia prispela k zmene reprodukčného správania západnej civilizácie. Rodina nielenže stratila monopol na plodenie detí, ona prestala mať deti vôbec. Stále viac prevažujú rodiny s jedným dieťaťom alebo páry, ktoré sa rozhodnú pre bezdetnosť.

³¹ Domnievam sa, že konzum a zábavu vo veľkej miere tiež v dnešnej dobe zastupujú médiá a iné inštitúcie (divadlo, kino, galérie a pod.) Na to, aby sme sa zabávali máme dnes aj rôzne agentúry, ktoré poskytujú od klasických turistických zážitkov až po adrenalínové športy akýkoľvek druh zábavy. O zábavu sa dnes ľahko môžeme postarať hlavne vďaka internetu.

7. Aj pre partnerov, ktorí sa rozhodnú mať dieťa alebo viacero detí, už nepredstavuje rodičovstvo hlavnú životnú úlohu. Zmenila sa i povaha práce, ktorá je stále viac manipuláciou so symbolmi ako s predmetmi a nevyžaduje teda fyzickú zdatnosť: to, že je žena slabšia ako muž, ju už v zamestnaní nehendikepuje, hlúpejšia nie je. Od konca päťdesiatych rokov ženy hromadne opúšťajú domácnosť a profesionálna kariéra sa pre ne stáva rovnako dôležitou ak pre mužov. Niekoľko rokov venovaných materstvu sa mení z celoživotného údelu na významnú, ale pri predlžujúcej sa životnej dráhe už len pomerne krátku epizódu. Obsah a povaha komplementarity mužskej a ženskej role dostávajú radikálne nový pôdorys.

(Možný, 2006, s.21-23)

Ďalším dôležitým faktorom, ktorý posúva vnímanie vzťahov v rodine do nových dimenzií je že dostáva prednosť partnerský vzťah, pred vzťahom rodičovským. „Dvojica má prednosť pred rodinou a sexuálne puto pred putom rodovej postupnosti.“ (Sullerotová, 1998, s.54) Väčší akcent na partnerskú dvojicu pred uprednostňovaním rodičovských väzieb potvrdzuje aj výskum „Zdravý život rodiny v kontexte prebiehajúcich spoločenských a ekonomických zmien“. Respondenti mali odpovedať na otázky, týkajúce sa šťastného rodinného života, aké podmienky musia byť splnené, aby považovali svoj život za šťastný. „Ak pominieme bezkonkurenčne najvyššiu hodnotu prisudzovanú dobrému zdravotnému stavu, je súčasný model rodinného života spájaný predovšetkým s trvalým a tolerantným citovým vzťahom medzi mužom a ženou a s dobrými hmotnými podmienkami.“ (Kovařík, Šmolka, 1996, s.24)

Ak sa manželia rozvedú, dieťa zostane u matky a tá sa po druhý raz vydá, tak sa nevlastný otec stáva právoplatným členom rodiny. Biologický otec v mnohých prípadoch stráca kontakt s pôvodnou rodinou a často nebýva braný ako jej člen. Samozrejme, tento fakt ako aj mnohé iné javy súčasného života nemôžu byť vnímané ako jediné možné. V čom jedni vidia krízu rodiny, druhí považujú za rozšírenie možností ako môže byť rodina štruktúrovaná. Sullerotová uvádza ešte jednu zmenu, úzko súvisiacu s pozíciou jednotlivých členov v rozvedenej rodine. „Bezprostredný rozmer, aký predstavuje miesto, kde všetci dohromady žijú, prevažuje nad rozmerom časovým, ktorý predstavujú rodinné putá a generačná postupnosť.“ (Sullerotová, 1998,

s. 55) Za rodinu je považovaná tá skupina ľudí, ktorá žije pohromade „okolo jedného stola“, resp. sa podieľať spoločne na výchove detí.

Ako ďalej uvádza Možný v teoretickom úvode k svojmu príspevku v publikácii, ktorá z rôznych uhlov pohľadu spracováva výsledky výskumného zámeru *Mládež, deti, rodina v období transformácie* v roku 2003, „všetci teoretici modernity od Tönniesa (1987) po Giddensa (1991) sa zhodujú na tom, že pre moderné spoločnosti je charakteristické obmedzenie spontánnej solidarity aj vo vnútri stredných a malých sociálnych skupín, jej nahradenie zmluvnými vzťahmi a zúženie bázy osobnej identity na menšie a menšie spoločenské skupiny.“ (Možný, 2003, s.20)

Čo z toho vyplýva pri sociologickom pohľade na súčasnú rodinu a jej fungovanie? De Singly napríklad uvádza, že „hodnoty individualizmu sú nesporne vyžadované viac osobami, ktoré už dostali do vienka veľký kultúrny alebo sociálny vklad“ ako jedincami z robotníckeho prostredia (de Singly, 1999, s.98) Ale túžba po väčšej autonómii aj v manželských zväzkoch je čitateľná vo všetkých vrstvách spoločnosti.

Výber partnera

Z napísaného tiež vyplýva, že je nutné sa zamyslieť ako si v našej západnej kultúre vyberáme partnerov, čo nás ovplyvňuje, aké kritériá sú pre nás rozhodujúce. Sociologická teória zaoberajúca sa stratégiami výberu partnera stanovuje niekoľko základných podmienok, ktoré určujú náš výber partnera:

1. *Susedstvo a teritoriálna blízkosť.*

Pravdepodobnosť zoznámenia sa s partnerom je vyššia, keď býva v susedstve, v blízkom okolí bydliska. Samozrejme, tým, ktorí dochádzajú za prácou, z pracovných alebo iných dôvodov migrujú sa škála možných partnerov zväčšuje.³²

2. *Veková homogamia.*

Patrí tiež medzi faktory, ktoré ovplyvňujú výber manželského partnera. Mení sa však historicky, je rozdiel medzi kultúrami a je pomerne citlivá i na krátkodobé zmeny na manželskom trhu. V meštianskej rodine sa vytvoril model s o 5 až 10 rokov starším ženichom ako nevestou. So stratou kontroly rodičov nad výberom partnera pre svojich

³² S rozširujúcim sa prístupom k internetovému pripojeniu sa zväčšujú aj možnosti, kde a ako si nájsť partnera. Internetové „zoznamky“ poskytujú prakticky hranicami neobmedzené možnosti nájsť si budúceho manžela/manželku kdekoľvek na svete.

potomkov sa vek mladomanželov znižoval a stieral sa aj rozdiel medzi nevestou a ženichom. Istý vekový rozdiel so starším mužom v páre je však stále štatisticky i kultúrne normálny a opakovane ho nachádzame i u opakovaných sobášov.

3. *Etnická a rasová homogamia.*

Táto podmienka ukazuje na sociálne limity zdanlivo slobodnej individuálnej voľby. V niektorých spoločnostiach sú zakázané rasovo zmiešané sobáše alebo sú aspoň rôzne sociálne sankcionované. V Čechách a na Slovensku môže byť považovaný za nevhodný sobáš medzi Rómom a Nerómom.

4. *Náboženská heterogamia.*

S postupujúcou sekularizáciou nebýva náboženská homogamia tak striktnou podmienkou výberu partnera. Avšak stále sú v Európe i Spojených štátoch spoločnosti, ktoré veľmi netolerujú náboženský zmiešaný manželstvá. Kedysi i dnes sú považovaní napríklad ortodoxní katolíci i Židia za veľmi konzervatívnych v tomto smere.

5. *Vzdelanostná a triedna homogamia.*

Spoločnosti politicky koncipované ako spoločnosti otvorené sa stávajú i kultúrne otvorenejšími a mobilnejšími. Staré bariéry medzi cirkvami, etnickými skupinami, rasami a stavmi strácajú svoju starú nepriepustnosť. Zvýšená priestorová mobilita prekonala teritoriálnu obmedzenosť výberu partnera. Veľmi rezistentná však zostáva homogamia triedna, ktorá má práve v postmodernej spoločnosti súvislosť so vzdelaním.³³ (Možný, 2006)

P. Mareš to zhrňa nasledovne: „Homogamia je často následkom sociálnej homogenity najvýznamnejších lokalít manželského trhu, či už ide o školu, susedstvo, náboženské združenie, pracovisko, športový, či záujmový klub, ale tiež zábavné zariadenia, ktoré sú zhromaždiskom rovesníkov, ako sú diskotéky. Táto homogenita obmedzuje kontakt na jedincov s určitými podobnými sociálnymi charakteristikami. Prostredie, v ktorom sú ľudia „odsúdení“ voliť svojho partnera, býva často homogénne, a tak dochádza k homogamii partnerského vzťahu a manželstva, bez toho aby o ňu partneri významne usilovali.“ (Mareš, 2003, s.82)

V kontexte zmien je tiež dôležité sa pozrieť na to ako sa menia tradičné predstavy o mužskej a ženskej roli v rodine. Je muž stále živiteľom rodiny a žena

³³ Viac MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*, Praha: Slon, 2006, hlavne kapitola 4. Táto téma je čiastočne rozvíjaná i v knihe od SINGLY, de F. *Sociologie současné rodiny*, Praha: Portál, 1999.

gazdinkou, ktorá sa stará o teplo rodinného krbu? Alebo sú tieto role vzájomne zastupiteľné?

Z vyššie spomínanej stratégie úplnej zamestnanosti za socializmu, sme mohli vidieť, že v socialistickom Československu sa ženy chtiac-nechtiac museli zapojiť do pracovného procesu. Veľmi nízke platové ohodnotenie zamestnancov, vlastne ani nedávalo rodinám inú možnosť. Zarábať museli obaja partneri, aby boli schopní finančne pokryť základné požiadavky. V mnohých rodinách podobné podmienky zostali do súčasnosti. Na druhej strane, podobne ako ženy v ostatných európskych krajinách, aj na Slovensku je pracovná sféra pre ženy plnohodnotnou formou životnej realizácie. Takže na položenú otázku, či je muž stále považovaný za hlavu a živiteľa rodiny môžeme odpovedať, že by možno bolo vhodnejšie ho značiť za spoluživiteľa. Situácia je samozrejme rôznorodá, pribúda čoraz viac domácností, kde je hlavnou živiteľkou žena. Či už z dôvodu vyššieho platu ako má manžel alebo sa ňou mnohé ženy stanú nedobrovoľne po rozvode vzhľadom k obvyklej výške výživného a pravidelnosti jeho platby od bývalého manžela. To je pohľad na stránku finančnú, ďalšou sférou, ktorá bola výlučne vyhradená mužom bolo rozhodovanie o rôznych záležitostiach domácnosti. Podľa väčšiny českej populácie muž už nemá primárnu rozhodovaciu úlohu v rodine. Napríklad podľa sondy uskutočnenej na reprezentatívnej vzorke rodín – 1575 respondentov z celej ČR uskutočnenej v roku 1993 Nadáciou pro rodinu HESTIA v rámci projektu Ministerstva zdravotníctva ČR za spolupráce sociologickej agentúry STEM, je najčastejším spôsobom rozhodovania, rozhodovanie spoločné. Výnimkou je rozhodovanie týkajúce sa bežnej prevádzky rodiny, kde rozhodujú prevažne ženy. Najspokojnejší sú partneri, keď rozhodujú spoločne, ale zaujímavou skutočnosťou je, že spoluzodpovednosť, alebo prevzatie zodpovednosti partnerom je uprednostňovaná pred vlastnou rozhodovacou zodpovednosťou. (Kovařík, Šmolka, 1996) Na druhej strane v opozícii k týmto štatistickým výsledkom a ich interpretácii stojí otázka H. Maříkové, či „nie je teda menšia účasť mužov na rozhodovaní a ich postoj k tomuto aktu skôr prejavom transformácie ich zjavnej dominancie v rodine na dominanciu skrytejšiu, rafinovanejšiu než prejavom skutočnej straty dominancie“ (Vodáková, Vodáková, 2003, s.107).

Na strane druhej, s otvorenosťou a liberalizáciou, ktorou sa zvykne pýšiť postmoderná spoločnosť, sú si mužské a ženské role ozaj stále bližšie a stávajú sa

kompatibilnými? Prenikajú rovnako muži do sfér privátnej, je pre nich otvorenou, ale hlavne prijateľnou voľbou? Ako sme už videli vyššie pri príklade s domácimi prácami, muži stále berú podieľanie sa na domácnosti viac-menej ako okrajovú záležitosť a keď nejaké domáce práce vykonávajú sú to prevažne tie „mužské“, ktoré sa zvyknú prekrývať s voľnočasovými aktivitami alebo koníčkami. Pri starostlivosti o deti je situácia trochu voľnejšia. Samozrejme existuje a pretrváva typ rodiny, kde je výchova a starostlivosť o deti výlučne na matke a otec vystupuje skôr ako autorita. Stále častejšie sa však stretávame s modelom, kde participácia na výchove a starostlivosti o deti je rovnomernejšie delená medzi manželských partnerov. Napríklad česká legislatíva v posledných rokoch učinila zmeny smerom k lepšiemu prístupu rozvedených otcov k svojim deťom a tiež zaviedla inštitút rodičovskej dovolenky miesto tradičnej materskej dovolenky.³⁴ V súčasnosti sa môžu v Českej republike, rovnako aj na Slovensku starať o dieťa od jeho narodenia až do troch rokov i muži – otcovia detí. Určite by sme nemali zabúdať na Západe zavedenú formu skĺbenia pracovného života s výchovou a starostlivosťou o deti a je ňou inštitúcia au-pair alebo tiež nazývanej babysitting. Rodičia si platia externú pracovnú silu, ktorá sa stará o deti od ich útleho veku, varí pre ne, odprevádza ich do školy, trávi s nimi ich voľný čas. Matka i otec detí môžu chodiť do práce na plný úväzok. Babysitting nahrádzal v západnej Európe absenciu materských škôl a jaslí.

Mladšia generácia, najmä tá s vyšším vzdelaním by mala byť stále viac otvorená k „ne“tradičnému ponímaniu mužských a ženských rolí. A to čo stále nazývame „pohlavnými rozdielmi“ a chápeme obvykle ako celkom prirodzené (ako biologicky či geneticky dané), sú v skutočnosti odlišnosti kultúrne a sociálne, pretože sú dané, sformované kultúrou a spoločnosťou, v ktorej žijeme. Zdanlivo „prirodzené rozdiely“ medzi pohlaviami majú v občianskej spoločnosti kľúčový význam, lebo sa stávajú významným štruktúrotvorným činiteľom hierarchizujúcim sociálnu realitu. Gender totiž prevažne privileguje jedných (mužov) a diskriminuje druhých (ženy). Tzv. *gender contract* alebo gendrová zmluva formuje a vypovedá mnohé o tom, čo znamená byť v spoločnosti mužom alebo ženou. (Vodáková, Vodáková, 2003)

³⁴ Na Slovensku inštitút striedavej starostlivosti zatiaľ nebol zavedený. Do opatery dostane dieťa jeden z rodičov a druhý má súdom určenú frekvenciu návštev.

Väčšia túžba po osobnej realizácii, uprednostňovanie vlastných záujmov, pred snahou prispôbiť sa partnerovi, ako aj stále dôraznejšia požiadavka žien mať rovnaký prístup na pracovný trh a súčasne mať aj rovnaký priestor na realizáciu. Toto sú jedny z novodobých podmienok a okolností za ktorých vzniká najmenšia spoločenská jednotka – rodina.

Založenie rodiny – slobodná voľba alebo podriadenie sa pravidlám?

O tom ako sa ľudia párujú, ako a prečo si vyberajú partnerov, ako si delia prácu v domácnosti i mimo nej sme si v stručnosti povedali. Poďme sa teraz zamyslieť nad tým ako sa v súčasnosti pozerajú ženy a muži na založenie rodiny. Keď si mladý muž alebo mladá žena vyberie partnera a buď sa zosobášia alebo sa rozhodnú žiť v nezosobášenom zväzku, tak dvojica stojí pred rozhodnutím splodiť potomka alebo zostať žiť v partnerstve bez detí. Resp. mať deti hneď, odložiť rodičovstvo na neskôr alebo mať deti vôbec? Táto otázka sa v priebehu dejín ale i v rozličných kultúrach riešila a rieši rôznymi spôsobmi. V západnom svete, a stále viac aj v iných častiach sveta, zásadne ovplyvňuje rozhodnutie o počatí vynález účinných antikoncepčných prostriedkov. Spoľahlivá a účinná antikoncepcia umožnila ženám do veľkej miery prevziať rozhodnutie o počatí do svojej rozhodovacej kompetencie. Aj v minulosti sa snažili ženy rôznymi spôsobmi ovplyvňovať a zabraňovať splodeniu potomka alebo spätne rôznorodými metódami prerušiť tehotenstvo, čo mnohokrát končilo poškodením zdravia alebo aj smrťou ženy, ktorá nechcela porodiť dieťa.

Keď sa pozrieme na celú situáciu z demografického hľadiska správanie ľudí sa od počiatku do konca 20. storočia výrazne zmenilo. V priebehu 19. storočia a začiatkom storočia 20. nastali zmeny v demografickom správaní v západných krajinách: znižovala sa pôrodnosť a súčasne klesala úmrtnosť. „Počet sobášov zostával naďalej vysoký, nemanželsky narodené deti boli výnimkou a možnosť rozvodu či dokonca umelého prerušenia tehotenstva prakticky neexistovali.“ (Vodáková, Vodáková, 2003, s.246) Za ďalší zlom v demografickom správaní môžeme považovať obdobie medzi rokmi 1965 až 1985. Tieto zmeny bývajú označované aj za druhý demografický prechod. Už vyššie spomínaný nárast individualizmu a zmena hodnotovej orientácie spojená s uprednostňovaním partnerskej dvojice, poprípade nukleárnej rodiny (oproti tradičnej

orientácii na širšiu rodinu) môžeme považovať za jednu zo zásadných príčin demografických zmien. Medzi ďalšie faktory patrí rastúca emancipácia žien, spojená so zvyšovaním ich vzdelanostnej úrovne i zamestnanosti. Následkom toho „došlo k rastu nezosobášených spolužití, nárastu podielu detí narodených mimo manželstva a k zvyšovaniu veku matiek v dobe prvého pôrodu“ (Vodáková, Vodáková, 2003, s.247). V neposlednom rade ovplyvnila reguláciu pôrodnosti už spomínaná spoľahlivá antikoncepcia. Čechy a Slovensko zasiahol tento demografický vývoj až po roku 1989. S tým, že i medzi týmito dvoma krajinami, ktoré mali niekoľko desaťročí spoločný vývoj, majú tieto zmeny odlišnú intenzitu a priebeh. Trendy demografického vývoja na Slovensku uvediem na konci tejto kapitoly.

Vráťme sa však k tomu, čo pre ľudí znamená prechod k rodičovstvu, ako táto nová rola mení sociálny život, aké úlohy prináša a naopak akých rolí sa musíme ako rodičia vzdať. Táto zmena stále v našej kultúre zasahuje viac ženu ako muža. Väčšinou si spoločnosť kladie otázku prečo istá žena nemá deti, či je to jej rozhodnutie alebo deti nemohla mať. U bezdetných mužov je táto otázka určite menej diskutovaná a sú pod menším spoločenským tlakom. Samozrejme situácia sa mení a nie len v Západnej Európe, ale aj v Českej republike a na Slovensku je stále viac žien, ktoré sa rozhodujú pre celoživotnú bezdetnosť.

Keby sme porovnali ako pristupovali k rozhodovaniu mať potomka naši predkovia s tým ako volíme dnes my, tak určite môžeme povedať, že nielen pod vplyvom antikoncepcie, ale aj s uvedomím si väčšej zodpovednosti voči tomu, čo to znamená mať deti, posúvame sa smerom k vedomej voľbe mať alebo nemať deti. Aj v súčasnosti sú najmä prvorodené deti počaté neplánovane, ale práve s dostupnosťou antikoncepcie a aj sexuálnou výchovou na školách, je toto rozhodnutie stále viac vecou vlastnej uvedomelej voľby. Najmä ženinej.

Prechod k rodičovstvu je taktiež zlomový a najmä nerevokovateľný. Zlomový hlavne preto, že neexistuje nejaká prípravná fáza alebo inštitucionalizovaná teoretická a najmä praktická príprava na rodičovstvo. Keď sa partnerom narodí dieťa, tak aj po preštudovaní si rôznych príručiek a vypočutí si rád od rodičov a starých rodičov, idú do niečoho, čo si v podstate nemohli predtým vyskúšať. A čo je možno ešte dôležitejšie tejto role sa „nezbavia“ celý život. Samozrejme, až na prípady, že sa rodičia rozhodnú

dat' deti do ústavnej starostlivosti alebo na adopciu. Ale aj v tomto prípade majú ich deti väčšinou právo svojich biologických rodičov vyhľadať. Rola matky a otca sa jednoducho nedá vrátiť alebo ju vymeniť za inú. Ako píše I. Možný: „... posledných sto rokov vzalo človeku našej civilizácie oporu v tradícii. Musí sa častejšie rozhodovať sám a musí činiť rozhodnutia i v situáciách, kedy nemá dostatok informácií, aby vedel spoľahlivejšie odhadnúť následky.“ (Možný, 2006) V dnešnej dobe sa už nemôžeme spoliehať na vedomosti a skúsenosti našich predkov. Tradície v rýchle napredujúcom svete už nie sú návodom ako riešiť každodenné problémy. Všetky učené rozhodnutia je v princípe možné vrátiť späť a skúsiť si nejakú inú rolu. Rola rodiča však nemá takýto charakter. Z hľadiska zameniteľnosti alebo návratnosti, preštruktúrovania preberania a napĺňania rolí, je rola rodičovská jedinou rolou, ktorá je nezameniteľná.

Rozvodovosť

Ďalším okruhom, ktorý neopomenuteľný pri téme rodina, je problematika rozvodovosti. Rozvodovosť patrí medzi fenomény modernej a postmodernej doby. Úzko súvisí s procesom individualizácie, orientáciou sa na individuálne hodnoty a na uspokojovanie vlastných potrieb pred snahou o konsenzus v partnerskej dvojici. Tento rozpad sociálnej spolupatričnosti bol v priebehu 19. a najmä 20. storočia ukotvený aj legislatívne.³⁵

Na rozvod sa dá pozrieť tiež z rôznych hľadísk. Zo stúpajúcou tendenciou k nezosobášenému spolužitiu sa čiastočne stáva neprehľadnou štatistika rozvodovosti. Rozhodne však počet rozvedených rodín, popríklad opakovaných manželstiev stúpa. Ako uvádza v knižke *Kríza rodiny* E. Sullerotová „Rozšírením voľných súžití sa neznížila miera rozvodovosti, znížila sa naopak miera odolnosti manželstva. V Západnej Európe sa za 10 rokov (medzi rokmi 1975 až 1985) zvýšila rozvodovosť niekoľkonásobne. Index rozvodovosti stúpol v Rakúsku z 19,7 na 30,8; vo Francúzsku z 15,6 na 30,4; v Nórsku z 20,2 na 32,6 a v Anglicku od roku 1970, kedy index dosahoval 16,2 do roku 1985 stúpol na 43,8.“ (Sullerotová, 1998, s.50). I. Možný vo svojej publikácii *Rodina a spoločnosť* stručne definuje predikátory, ktoré je potrebné sledovať vo vzťahu k rozvodovosti:

³⁵ V niektorých európskych krajinách bol rozvod možný už 17., 18. storočí. Keď zjídeme ďalej od histórie, tak už v staroveku mohol byť za istých podmienok uskutočnený rozvod. Samozrejme iniciátorom mohol byť len muž. Dokonca aj stredoveká cirkevná prax poznala inštitúciu rozvodu.

1. Socioekonomický status

Je súhrnom troch premenných: vzdelanie, povolanie a príjem. Viacero výskumov ukázalo priamu závislosť medzi socioekonomickým statusom a mierou rozvodovosti. Sociológovia zaznamenali dlhodobý trend k nivelizácii počtu rozvodov medzi triedami. Domnienka, že sa najviac rozvádajú ľudia s vyšších tried sa nepotvrdila. Dôležitým aspektom vo vzťahu socioekonomického statusu s rozvodovosťou je zamestnanosť žien. Ako však upozorňuje Možný, je potrebné si dávať pozor, aby sa nezamieňala príčina s následkom. Zamestnané ženy nie sú ekonomicky závislé na príjme manžela a je pre nich jednoduchšie sa rozviesť a osamostatniť. Výskumy, ktoré sa zaoberali vzťahom príjmu muža a ženy na stabilitu vzťahu priniesli tiež zaujímavé výsledky. Čím má žena vyšší príjem, tým je zároveň na mužovi nezávislejšia, a to zvyšuje pravdepodobnosť rozvodu. Na druhej strane, čím viac žena prispieva do rodinného rozpočtu, tým je rodina stabilnejšia. Nakoniec sa zdá, že platí, že čím vyšší má žena príjem, tým stabilnejšie je manželstvo, avšak ako sa jej príjem blíži príjmu mužovmu (alebo ho prekračuje), stabilita manželstva sa stáva krehkejšou.

2. Vek vstupu do manželstva

Manželský zväzok uzavretý pred dosiahnutím 19 rokov je najsilnejším predikátom neúspešnosti manželstva. Za týmto faktorom sa skrýva celý rad ďalších aspektov, ktoré ovplyvňujú mladý vzťah a znižujú jeho šance na pretrvanie. Mladý pár je citovo nevyzretý a neskúsený, jeho očakávania od manželstva sú mnohokrát neadekvátne. Ďalej v prevažnej väčšine prípadov je nevesta tehotná. Na Slovensku a v Českej republike dostane pár povolenie k sobášu pred 18 rokom len vo výnimočných prípadoch, za aký je považovaný práve tehotenstvo nevesty. Skoré založenie rodiny sťažuje mladomanželom aj zvyšovanie ich kvalifikácie. Ich nízky socioekonomický status zhoršuje aj ich kultúrny kapitál³⁶ a celkovú situáciu v rodine, čo vedie k nestabilite.

Medzi vekom a rozvodovosťou však nie je lineárna závislosť. Po prekročení určitého veku (v ČR je to u žien asi 30 a u mužov asi 35 rokov) pravdepodobnosť rozvodu opäť stúpa. Tento faktor má súvislosť so zvyšujúcim sa vekom snúbencov

³⁶ Kategória, ktorú zaviedol Pierre Bourdieu a označuje potenciál, ktorý prinášajú rodičia svojmu dieťaťu pre jeho ďalšie uplatnenie sa vo svete. Svojou vzdelanostnou úrovňou, všeobecným rozhľadom, vlastníctvom alebo vzťahom ku kultúrnym statkom (napr. knihy, umelecké diela, láska k hudbe alebo inému druh umenia a pod.) ne/poskytujú možnosti pre uplatnenie svojho dieťaťa.

a trendom k individualizácii. Muž a žena, ktorý vstupujú do manželského zväzku vo veku okolo 30 sú veľakrát jedinci, ktorí si vytvorili už samostatný životný štýl a len problematicky sa prispôsobujú životu vo dvojici. Tiež sa často jedná v prípade žien o vysokoškolačky, ktoré dosiahli istý status, ktorý im umožňuje byť nezávislými od manželov, a tým im aj uľahčuje prípadné rozhodnutie o rozvode.

3. *Etnicita a rasa*

V tomto smere veľmi zaujímavé a podnetné boli štúdie americkej populácie. Mnohé štúdie opakovane vykazujú vyššiu rozvodovosť u Afroameričanov. Keď sa však vzali do úvahy ostatné premenné, najmä socioekonomický status, tak rozdiely prakticky zmizli. Celý problém môžeme vidieť aj ako začarovaný kruh. Socioekonomické tlaky, vysvetliteľné rasovou diskrimináciou, vedú k nižšiemu socioekonomickému statusu, ktorý zvyšuje fertilitu – hlavne počet nechcených, nemanželských a adolescentných tehotenstiev. Veľké rodiny potom ďalej znižujú ekonomické šance a okruh príčin a následkov sa uzatvára. Podobné charakteristiky by sme mohli vysledovať možno aj u rodín rómskych v Čechách a na Slovensku. Zatiaľ však nebol na túto tému zrealizovaný hĺbkový výskum. Zaujímavá je v tomto kontexte aj otázka rasovej homogamie a exogamie a jej vplyv na rozvodovosť. V súčasnosti, keď nie je problém sa zoznámiť s niekým doslova z „opačného konca planéty“, tak môžu vznikať páry, ktoré prinášajú do vzťahu diametrálne odlišné vzorce správania sa a nerovnaké kultúrne očakávania. Táto rôznorodosť môže byť veľmi obohacujúca pre manželov a ich potomkov, ale rovnako môže prinášať aj nezmierniteľné konflikty a viesť k rozpadu takýchto párov.

4. *Deti*

Sociologické výskumy potvrdzujú predpoklad, že deti sú faktorom, ktorý podporuje zachovanie manželstva. Už len z dôvodu, že je jednoduchšie formálne rozvod uskutočniť, keď pár nemá deti. Rovnako výskumy potvrdzujú, že manželstvá s tromi a viac deťmi majú signifikantne nižšiu rozvodovosť. Túto skutočnosť však podporujú niektoré ďalšie faktory (dlhšie trvanie manželstva, náboženská orientácia rodičov – konzervatívne katolícke rodiny mávajú vyšší počet detí a pod.) Za tým, že manželstvá s deťmi majú tendenciu k nižšej rozvodovosti, môžeme vidieť práve ten dôvod, že takéto rodiny sa nerozvádzajú práve kvôli deťom. Neznamená to, že tieto manželstvá sú spokojnejšie. Nesmieme zabúdať aj na fakt, že žena, ktorá zostane doma s tromi

a viacerými deťmi je zákonite ekonomicky závislá na manželovi. To je, ako sme už spomínali jeden z faktorov, ktorý nahráva zotrvaniu v manželstve (aj napriek nespokojnosti). Napriek spomenutým faktorom sa samozrejme rozvádzajú aj manželstvá s deťmi a je ich za posledné pól storočie stále viac.

4. Doba trvania manželstva

Najviac manželstiev sa rozvádza po treťom až piatom roku trvania. De Singly uvádza, že najviac manželstiev sa rozvedie po 4 rokoch spolužitia, s tým, že je potrebné pripočítať aj roky predmanželského spolužitia (de Singly, 1999). Potom pravdepodobnosť rozvodu klesá. O niečo menej intenzívny vrchol prichádza po 10 až 12 rokoch v manželstve. Potom pravdepodobnosť zotrvania v manželstve opäť stúpa. Posledným kritickým obdobím býva doba, keď deti odídu z domu. Syndróm „prázdneho hniezda“ môže priniesť aj pochopenie toho, že partneri po odsťahovaní detí už nemajú spoločné záujmy a smerovanie.

5. Mesto – vidiek

Výskumy všade v západnom svete potvrdzujú vyššiu rozvodovosť v mestách ako na vidieku. Dôvody by sme mali hľadať v silnejšej rezistencii vidieka voči zmenám.

6. Náboženstvo

Podobne ako rasová a etnická príslušnosť aj náboženská ovplyvňuje trvanie a stabilitu manželstva. Tradične bývajú veľmi stabilné sobáše ortodoxných Židov. Nízku rozvodovosť vykazujú aj manželstvá katolíkov, viac sa rozvádzajú protestanti a percento rozvedených ateistov je ešte vyššie. Nábožensky homogamné manželstvá sú stabilnejšie ako heterogamné zväzky.

7. Dedičnosť rozvodovosti

Deti z rozvedených manželstiev majú väčšinou o niečo zvýšenú pravdepodobnosť vlastného rozvodu, je to však silne ovplyvnené i vekom, kedy sa rodičia rozvedli a tiež pohlavím dieťaťa. Dá sa predpokladať, že dieťa môže preberať vzorec spárovania, ktorý spoznalo u rodičov.

8. Poradie manželstva

Opakované manželstvo je o niečo náchylnejšie opäť stroskotat' a čím vyšší je počet manželstiev, tým je pravdepodobnejšie, že skončí rozvodom. (Možný, 2006, s. 220-224)

F. de Singly uvádza vo svojej publikácii niektoré štatistické údaje z longitudiálneho sociologického výskumu³⁷ zameraného na manželské páry, sledujúce ich vývoj v priebehu 10 rokov od svadby. Najväčšiu váhu má správanie a hodnoty, ktoré odrážajú štýl manželského a rodinného života:

„Miera rozvodovosti sa pohybuje od 13% u mužov, ktorí prehlásili, že chcú deti hneď (po svadbe), k 26% u tých, ktorí naopak prehlasovali, že ich zväzok môže byť niekoľko rokov bezdetný. 18% párov, v ktorých si manželia mysleli, že peniaze pre domácnosť má získavať hlavne muž, už spolu nežije, oproti 27% párov, podľa ktorých obaja manželia musia prispievať k tvorbe finančných prostriedkov rodiny rovnakým dielom. 25% párov, ktoré spolu žili už pred sobášom, sa rozviedlo, oproti 16% párov, ktoré sa vzali „rovno“. Nakoniec 18% žien, ktoré vo chvíli sobáša prehlásili, že sa vydávajú na celý život, a ktorým robilo problémy uvažovať o rozvode, sa rozviedlo, oproti 56% žien, ktoré prehlasovali, že ich manželstvo môže trvať na príklad len určitú dobu a môže byť jednoducho zrušené rozvodom.“ (de Singly, 1999, s.113) Z uvedeného vyplýva, že náchylnejšie na ukončenie manželského zväzku sú páry s názormi nezodpovedajúcimi tradicionalizmu, naopak naklonenými uprednostňovať individuálne potreby a predstavy.³⁸ Podobné závery prameniace zo sociologických výskumov uvádza aj I. Možný.³⁹ Pridáva ešte kritériá vzájomnej tolerancie, integrácie širšej rodiny a priateľov do okruhu blízkych kontaktov rodiny, ale tiež podmienku tolerancie manžela voči manželkinej nezávislosti a sebakontrolu. Vyznávanie konzervatívnych hodnôt a tradičného usporiadania rodiny koreluje s jej vyššou stabilitou a nižšou náchylnosťou k jej rozpadu. Toto konštatovanie nemá byť nepriamou obhajobou tradičnej kultúry, ale skôr by malo byť brané ako východisko pre ďalšie úvahy o rodine, jej usporiadaní a budúcnosti. V porovnaní s inými veľkými kultúrami, ktoré boli v stave „stabilizovanej vysokej rozvodovosti“ v priebehu celých svojich dejín, západná kultúra, položená na základoch kresťanského náboženstva, vylučovala rozvod z prijateľných alternatív ukončenia manželstva. Pre našu kultúru je narastajúca rozvodovosť novým modom vivendy, v ktorom sa ešte nenaučila fungovať.

³⁷ KELLERHALS, J.; LANGUIN, N.; PERRIN, J-F.; WIRTH, G. *Statut social, projet familial et divorce*. Population, 1985

³⁸ Aj keď bol tento výskum uskutočňovaný v polovici 80.rokov, domnievam sa, že pre moju prácu nestráca na aktualite. Demografický vývoj a zmeny v správaní sa a charaktere rodiny sú na Slovensku o nejaké desaťročia posunuté.

³⁹ MOŽNÝ, I. *Rodina a spoločnosť*. Praha: Slon, 2006, kapitola Rozvod a opakované manželstvá

V prevažnej väčšine prípadov žiadajú o rozvod ženy. Ale ženy tiež, v oveľa väčšej miere aj nesú socioekonomické následky rozvodu než muži. Pokiaľ rozvedená žena dostane do opatery deti (čo je drvivá väčšina prípadov v súčasnosti) a zostane s nimi sama (*single parent family*), tak mnohokrát životná úroveň tejto domácnosti s jedným živiťom, je podstatne nižšia ako rodiny s oboma rodičmi. „Napríklad zmena manželského statusu prináša osamelým ženám aj zníženie statusu bývania, ktorý je sám o sebe znakom životnej úrovne.... Medzi ženami, ktoré sa rozviedli pred 10 a viac rokmi a žijú stále bez manžela alebo druha, je podiel majiteliek domov len s problémami na úrovni pred rozchodom, ale počet obyvateľiek bytu so sociálnym nájomným výrazne rastie.“ (de Singly, 1999, s.115) Takto sa odráža problematika rozvedených žien vo francúzskych sociologických výskumoch.

Ďalším novým faktorom spojeným s rozvodovosťou je, že väčšina rozvedených vstupuje opätovne do manželského zväzku.⁴⁰ Čo by samé o sebe nebolo problémom, situácia sa komplikuje deťom z prvého manželstva, ktorým sa násobí počet rodičov, starých rodičov, pribúdajú im prípadne aj súrodenci a iné širšie príbuzenstvo. Táto nová situácia ešte nenašla adekvátne riešenie ani v sfére sociálnej ani osobnej.

Starnutie populácie – trendy a problémy

K dôležitým demografickým faktorom patrí aj zloženie obyvateľstva podľa pohlavia a veku, ktoré sú závislé na biologických zákonitostiach ako aj na externých podmienkach, prírodných i sociálnych. Pomer pohlaví sa mení v priebehu životného cyklu jedincov. Pri narodení je štandardná mierna prevaha chlapcov, ktorá sa neskôr vyrovnáva nižšou úmrtnosťou žien vo vyššom veku. „V roku 2000 dosahovala nádej dožitia žien pri narodení v Českej republike hodnotu 78,4 rokov a v porovnaní s mužskou časťou populácie bola vyššia o 6,7 rokov.“ (Vodáková, Vodáková, 2003, s.250)

Veľkou demografickou novinkou v dejinách Európy je všeobecné starnutie populácie. V prevažnej väčšine európskych krajín už niekoľko desaťročí prevažuje mortalita nad natalitou.⁴¹ Tento trend si vynucuje a do budúcnosti ešte bude vynucovať nutné zmeny na mikro i makro spoločenskej úrovni. A z uvedenej českej štatistiky, ako

⁴⁰ Rozvedení muži majú väčšie šance ako ich ženské náprotivky v rovnakej situácii, na uzavretie ďalšieho manželstva.

⁴¹ Nedochoďza k obnove populácie, tj. ročne sa narodí menej ako 2,1 dieťaťa na ženu.

aj s demografických údajov iných európskych krajín, vyplýva, že väčšinu populácia v neproduktívnom veku budú tvoriť ženy.⁴²

V súčasnosti sa dostávajú do dôchodkového veku silné povojnové ročníky a s predlžujúcou sa dobou dožitia je tu predpoklad, že v dôchodku stravia pokojne okolo 20 rokov. Ako sa s týmto problémom starnúcej populácie Európa vyrovná, ukáže blízka budúcnosť.

Slovensko cez prizmu demografického vývoja

Už v predchádzajúcich kapitolách som sa pokúšala uviesť popri popise zmien rodiny v západnom svete aj stav a špecifiká Českej republiky a Slovenska. Na záver som zaradila zopár demografických údajov o vývoji niektorých demografických premenných na Slovensku v rokoch 1993 až 2007. Deväťdesiate roky sa vyznačovali mnohými demografickými zmenami, ktoré je možné označiť ako prechod na nový model reprodukčného správania sa obyvateľstva Slovenska. V tejto časti čerpám z materiálu uverejneného na stránkach Štatistického úradu Slovenskej republiky *Informácia o demografickom vývoji v roku 2007*.

K 1. januáru 1993, dátumu vzniku Slovenskej republiky, žilo na Slovensku 5 314 155 obyvateľov. K 1. januáru 2008 to bolo 5 400 998, z čoho vyplýva, že na Slovensku sa počet obyvateľov zvýšil v tomto období o 86 843.

Štruktúra obyvateľstva

Pri pohľade na štruktúru obyvateľstva podľa pohlavia, ženy na Slovensku dlhodobo zastupujú okolo 51,5% obyvateľstva. Z hľadiska veku v posledných 15 rokoch najvýraznejšie vplýval na vekovú štruktúru negatívny vývoj pôrodnosti (úmrtnosť bola relatívne stabilná a prírastky zo zahraničného sťahovania nevýznamné). Do budúcnosti to znamená, že sa bude naďalej zvyšovať podiel neproduktívnej zložky obyvateľstva, pretože sa do tejto kategórie budú presúvať početné ročníky narodené po druhej svetovej vojne a do produktívneho veku sa naopak dostávajú málopočetné ročníky narodené po roku 1990.

⁴² Podľa článku v Hospodárskych novinách poberalo v roku 2008 starobný dôchodok 1,657.546 žien a 1,066.465 mužov. *Hospodárske noviny* [online], [cit.2009-16-06] dostupné na WWW: <<http://domaci.ihned.cz>>

Počet osôb v produktívnom veku (15-64 roční) sa zatiaľ zvyšuje, avšak rast zaznamenávajú len vekové skupiny nad 50 rokov (silné povojnové ročníky) a veková skupina 30-34 ročných (populačná vlna 70. rokov).

Koncom roka 2007 bolo 3,9 milióna osôb v produktívnom veku, tzn. 72% obyvateľov Slovenska. V období 1993 až 2007 sa početnosť tejto skupiny obyvateľov zvýšila takmer o 392 tisíc, čo predstavuje zvýšenie počtu o 11%. Zmeny môžeme pozorovať aj v počte poproduktívneho obyvateľstva (65>). Jedná sa o mierny rast, ktorý bude pri nezmenených úmrtnostných pomeroch rýchlo napredovať, pretože sa do tejto skupiny začnú presúvať silné povojnové ročníky. V roku 2007 tvorila táto veková skupina 12%.

Zmeny vekovej štruktúry jednoznačne poukazujú na starnutie populácie. V tomto smere sa približujeme trendom západnej Európy. Populácia SR starne najmä pri základni vekovej pyramídy, t.j. zdola, v dôsledku poklesu plodnosti a pôrodnosti, mierne však už aj pri vrchole vekovej pyramídy v dôsledku zvyšovania strednej dĺžky života.

Z hľadiska demografickej štruktúry podľa rodinného stavu môžeme v posledných 15 rokoch badať trend smerom k nárastu početnosti rozvedených, ale mierne i slobodných a pokles početnosti zosobášených u oboch pohlaví. Oproti roku 1993 môžeme badať mierny pokles ovdovených u oboch pohlaví.

Sobášnosť

Vývoj sobášnosti na Slovensku za posledných 15 rokov charakterizuje extrémne nízky počet uzavretých manželstiev roku 2001. Činilo to 23 795 sobášov a bol to pre SR najnižší počet od 30. rokov 20. storočia. Ďalej môžeme sledovať posuny vo vekovej skupine, kedy sa muži ženia a ženy vydávajú. Do roku 2000 najviac manželstiev uzatvárali muži vo vekovej skupine 20-24 rokov, po roku 2001 je najvyššia početnosť sobášov vo vekovej skupine 25-29 ročných. U žien sa najvyššia početnosť vo vekovej skupine 20-24 ročných udržala do roku 2004. Oproti roku 1993 zaznamenala najvýznamnejší vzostup počtu sobášov veková skupina 30-34 ročných mužov a žien, počet sobášov v tejto vekovej skupine sa viac ako stornásobil. Zvyšujúci sa vek sobášiacich sa u mužov dosiahol hodnotu na konci sledovaného obdobia 31,2 rokov, u žien 28, 2 rokov.

Rozvodovosť

Vývoj rozvodovosti na Slovensku ma rastúci trend. Historicky najvyšší počet rozvodov bol zatiaľ v roku 2006 (12 716). V roku 2007 počet rozvodov zase poklesol, čo naznačuje, že prudké zvýšenie v roku 2006 bolo prechodným výkyvom, nie nadpriemerným zrýchlením trendu zvyšovania rozvodovosti. Roku 2007 bol najvyšší počet rozvádzajúcich sa vo vekovej skupine 30-34 ročných mužov (21%) i žien (24%), potom nasledovala skupina 35-39%).

Natalita

Z hľadiska dlhodobého trendu poklesu pôrodnosti sa tento trend zastavil na Slovensku v roku 2002, kedy dosiahol úroveň 51 tisíc. Od roku 2002 je možné sledovať zas náznak mierneho rastu pôrodnosti. Rodí sa 54 tisíc detí ročne.

Priemerný vek matiek pri narodení všetkých živých detí bol 28 rokov v roku 2007 v porovnaní s rokom 1993, kedy to bolo 25 rokov.

Postupne narastá aj počet detí narodených mimo manželský zväzok. Kým v roku 1993 to bolo necelých 11%, v roku 2002 takmer 22%, v roku 2007 až 29%.

Potratovosť

Maximum evidovaných potratov bolo dosiahnuté v roku 1988 a to 51 tisíc. V roku 2007 bolo zaznamenaných 18 tisíc prerušených tehotenstiev, z čoho vyplýva, že za posledných 15 rokov došlo k poklesu o 60%. Z hľadiska veku je u vydatých žien najviac potratov vo vekovej skupine 30-34, u slobodných žien vo vekovej skupine 20-24 ročných.

Mortalita

V sledovanom období zomiera v Slovenskej republike okolo 51-54 tisíc osôb ročne. V hrubej miere úmrtnosti nedošlo k výraznej zmene od polovice 70-tych rokov, v súčasnosti ročne pripadá 10 zomretých na 1000 obyvateľov.

Úmrtnostné pomery najpresnejšie vystihujú tzv. úmrtnostné tabuľky, v ktorých najdôležitejšou charakteristikou je stredná dĺžka života mužov a žien v príslušnom veku. Stredná dĺžka života (nádej na dožitie) udáva ako dlho bude ešte v priemere žiť osoba v určitom veku za predpokladu, že by po celú dobu jej života platili tie isté úmrtnostné pomery ako v roku zostavovania úmrtnostných tabuliek. Stredná dĺžka života mužov v Slovenskej republike je trvalo nižšia než stredná dĺžka života žien, pri narodení je v súčasnosti rozdiel takmer 8 rokov. Od roku 2004 sa stredná dĺžka života

udržiava nad hranicou 70 rokov, oproti roku 1993 je vyššia o 2 roky. V ženskej časti populácie naďalej pokračoval pomalý dlhodobý nárast strednej dĺžky života pri narodení a v roku 2006 prvýkrát prekročila hranicu 78 rokov, oproti roku 1993 je vyššia o 1,5 roka, i keď v roku 2007 medziročne poklesla.⁴³

Z daných údajov vyplýva, že mnohé trendy v demografickom vývoji Slovenska sa približujú k dlhodobým zmenám a posunom v zmene demografickej štruktúry v Západnej Európe. Rozdiel môžeme zatiaľ zaznamenať v prevažujúcej pôrodnosti nad úmrtnosťou v Slovenskej republike. Aj keď rozdiel medzi prírastkom a úbytkom obyvateľstva je veľmi malý (narodilo sa o 568 detí viac ako bol počet zosnulých v roku 2007). Ďalšie demografické ukazovatele nedosahujú takú výšku, aká je v iných európsky krajinách. Napríklad zvyšuje sa trend rozvodovosti alebo celkovo stúpajúci trend k neuzatváraniu manželstva vôbec, klesá pôrodnosť a podobne.

Kategória rodiny v kulturologickom výskume

V predchádzajúcich podkapitolách som sa venovala priblíženiu rodiny z rôznych uhlov pohľadu viacerých sociálnych vied. Táto kategória je dôležitá a zásadná aj z kulturologického pohľadu. Na jednej strane patrí rodina k jednej z tém, ktorej význam sa prelína viacerými spoločenskovednými odbormi, na strane druhej môže mať pre každý odbor iný význam, resp. sa môže pozerieť na túto kategóriu z iného uhlu pohľadu. Nemali by sme však zabúdať, že pre komplexnosť pochopenia rodiny a procesu jej transformácie je žiaduci interdisciplinárny pohľad. Z tohto dôvodu sa budem snažiť a vo svojej práci aplikovať tento prístup. Na základe naštudovaného teoretického materiálu a získaných výskumných rozhovorov zohľadním a prepojím viaceré pohľady na kategóriu rodiny.

⁴³ Dané údaje som čerpala zo stránok Štatistického úradu pre SR a je ich možné získať na odkaze <http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=13072> pod názvom *Informácia o demografickom vývoji v roku 2007*, vydaného ku dňu 3.7.2008.

V. PRIEBEH A REALIZÁCIA VÝSKUMU

Na úvod by som rada predstavila výskumný projekt, ktorý som realizovala v rokoch 2003 až 2006 v troch dedinách v severnej časti Slovenska. Ako som už spomínala vyššie, jednalo sa o tri podhorské obce nachádzajúce sa na úpätí Západných Tatier a Chočských vrchov. Tieto obce spájali rovnaké adaptačné stratégie na prírodné prostredie a podobný historický vývoj. Ženy v týchto obciach zdieľali podobné životné osudy, ktoré sa stali predmetom môjho záujmu.

„Prečo Borové?“ Subjektívny pohľad „ne“vedkyne na výber témy a lokality alebo antropologička spoznáva terén

V roku 2002 som prvýkrát navštívila túto oblasť. Strávila som deň na Veľkom Borovom, Malom Borovom a Hutách. Tieto dediny ma niečím zaujali. Nie že by som nikdy predtým nebola na slovenskom vidieku v podhorských oblastiach, ale tieto dedinky sa mi zdali niečím iné. Samozrejme, že to bol len subjektívny pocit, ale bol v tej chvíli veľmi silný. Keď som bola prvý raz na Borovom (ako som zvyčajne zvykla hovoriť, keď som sa chystala navštíviť skúmanú oblasť) bola zima. Zima so všetkým, čo si viete pod týmto pojmom predstaviť. Sneh vŕzgal pod nohami. Kopce, domy, ulice boli pokryté silnou vrstvou snehovej prikrývky. Ulica bola tichá, vzduch čistý a mráz štípal na lícach. Na Hutách sa práve skončila omša. Ľudia začali vychádzať z kostola. Keď som sa pozrela lepšie, boli to prevažne ženy v staršom veku. V hlave mi skrsla myšlienka, aké osudy majú tieto ženy, ako tu žili, čo ich tešilo, čo zarmucovalo?

Začala som sa o danú oblasť zaujímať viac a prihlásila som sa na doktorandské štúdium na FF UK v Prahe odbor kulturologia s projektom zameraným na mapovanie každodenného života žien v daných obciach pomocou metódy oral history. V hlave som mala hypotézy, dohady, chuť spoznať a zachytiť kultúrne špecifiká vybranej lokality cez pohľad žien, ktoré tu prežili celý život. Takto nejako sa rodil projekt mojej dizertačnej práce.

Je rok 2009, mnohé z predstáv, ktoré som mala v tie prvé dni, keď som navštívila Borové sa stali minulosťou, ukázali sa ako nereálne a idealizujúce. Som však za ne vďačná, lebo bez nich by táto práca nezačala vznikať.

Štruktúra práce

Jedným z okruhov záujmov kulturológie sú dejiny „zdola“ (*history from below*, *Alltagsgeschichte*). Ako som už spomínala vyššie metóda oral history sa snaží zachytiť dejinné udalosti práve pohľadom ľudí, ktorí ich prežívali a tvorili. V prípade kulturologického výskumu realizovaného touto metódou sa budem snažiť pozrieť na to, ako tvorili, boli tvorené, ako opisovali a prežívali vybrané narátorky svoj život.

V rozhovoroch, ktoré som realizovala v rámci kulturologického výskumu s liptovskými ženami z generácie 65-ročných a viac, *rodina* predstavuje významnú kategóriu. Dalo by sa povedať, že práve táto kategória štruktúruje rozprávanie.

Cely projekt dizertačnej práce je možné rozdeliť na dve základné fázy. Fázu teoretickú a praktickú. Tieto dve fázy neprebiehali chronologicky, ale skôr sa prelínali a sa vzájomne dopĺňali.

Do teoretickej časti bolo zahrnuté štúdium rôznoodej teoretickej literatúry súvisiacej s témou dizertácie: sociologická, antropologická, psychologická, historická, bibliografia, týkajúca sa metodológie a pod. Štúdium, týchto prameňov prebiehalo v súlade s fázou praktickou. Praktická časť pozostávala z terénneho výskumu, ktorý by sa dal rozdeliť na dve zásadné časti: pozorovanie a realizácia rozhovorov. Vzhľadom na fakt, že téma a metóda mojej dizertačnej práce predstavovali akúsi „iniciáciu“ do využitia a pochopenia možností a limitov orálno-historickej metódy, neprebiehala možno všetko v súlade so stanovenými pravidlami. Domnievam sa však, že je správne si byť vedomý aj chýb a prešľapov, ktoré sa pri realizácii vyskytli. Týmto spôsobom je možné vyvarovať sa ich do budúcnosti a prostredníctvom ich zverejnenia aj napomôcť ostatným realizátorom podobne zameraných výskumov.

Štúdium prameňov

V tejto fáze som sa zamerala na zozbieranie literatúry, súvisiacej s teoretickou i metodologickou časťou práce. Tiež som sa zaujímala o nejaké materiály, pochádzajúce z danej lokality – miestna kronika, či už obecná alebo farská alebo iné pôvodné dokumenty spísané niekým z tejto oblasti. Nakoniec sa mi podarilo nahliadnuť do obcej kroniky Malého Borového (od roku 1956) i Hút (od roku 1962) a farskej

kroniky Veľkého Borového (od 1959, založená kňazom Dr. Jozefom Ligošom). Kronika z obecnej kroniky Veľkého Borového bola podľa slov starostu odcudzená v nedávnej dobe. Ďalším pôvodným zdrojom bola študentská práca ŠVOČ, ktorej autorkou bola vnučka jednej z narátoriek. Podarilo sa mi nájsť jeden zaujímavý list, písaný učiteľom F. Kramárom, ktorý pôsobil na Malom Borovom niekedy koncom 60. rokov 20. storočia. List je zo 7.3.1969 a je adresovaný Dr. Jánovi Mjartanovi. Ako vyplýva z listu F. Kramára, Dr. Mjartan ho požiadal o uskutočnenie malého „výskumu“, týkajúceho sa zvyklostí a obyčajov miestnych ľudí. F. Kramár mu týmto odpovedá na jeho otázky a popisuje život na Malom Borovom koncom 60. rokov 20. storočia. Miestny učiteľ F. Kramár detailne popisuje aké boli zvyklosti pri sobáši, pôrode, rôzne poverové obyčaje, zariekávačky a porekadlá.

Pôvodnej literatúry, ktorá by bola písaná v jednej z obcí nie je mnoho, ale aj z toho mála sa dal načerpať istý obraz o živote, aký bol a je na Hutách, Veľkom i Malom Borovom.

Praktická časť – terénny výskum, rozhovory

Terénny výskum prebiehal istým spôsobom od prvej návštevy výskumnej lokality. Od nezúčastneného pozorovania dedinského života som sa postupne začala integrovať do istých miestnych aktivít a podujatí a prostredníctvom nich som získavala nielen ďalšie informácie, ale aj kontakty a väzby na miestnych ľudí. Prvé predvýskumné kontakty som nadviazala s miestnym majiteľom obchodu a následne s miestnym kňazom. Oba boli veľmi ústretoví a časom aj nápomocní.

Po zistení základných informácií o lokalite, miestnych podmienkach a štruktúre obyvateľov, som sa rozhodla, že bude vhodne začať s realizáciou rozhovorov. Premýšľala som, vzhľadom na cieľovú skupinu, ktorá ma zaujímala, ako bude najvhodnejšie nadviazať kontakt. Išlo o staršie ženy, vdovy, ktoré sú väčšinou samé doma, manželov majú po smrti a deti sa dávno presťahovali „do doliny“. Rozhodla som sa zájsť v nedeľu do kostola na Veľkom Borovom. Bola jeseň 2003, bolo chladno a kostol bol poloprázdny. Miestny farár, mladý muž, zhruba v mojom veku mal omšu, ktorá mala poslucháčom nie len pripomenúť prítomnosť Božiu, ale aj vnieť trochu radosti do ich duší. Po bohoslužbe som počkala pred kostolom a začala som nadväzovať prvé kontakty s budúcimi narátorkami. Na počiatkové komunikačné pokusy spomínam

ako na ostýchavé a možno aj trochu zmätené. Prvé reakcie oslovených žien bývali skôr odmietavé. Trvalo chvíľu, kým sa mi podarilo vysvetliť, aké sú moje ciele a úmysly. Napriek vysvetleniu, zostalo pre niektoré ženy nepochopiteľné, že by ma mohol zaujímať ich osud, ich životný príbeh.

V ďalšom získavaní narátoriek som pokračovala prevažne metódou „snow ball“. Väčšinou mi každá narátorka odporučila niektorú z ďalších žien, ktoré by boli ochotné sa zapojiť do výskumu. Tento prístup má svoje výhody i nevýhody, ktoré sú vlastne dve strany tej istej mince. Narátorka mi odporučila niekoho koho sama poznala, čo zvyšovalo šance, že daná žena bude súhlasiť s rozhovorom, súčasne pri výhradnom spoliehaní sa len na tieto odporúčenia mi mohla uniknúť nejaká zaujímavá obyvateľka danej obce.⁴⁴ S úplným odmietnutím som sa v priebehu celého výskumu stretla dva krát. Obe oslovené ženy mi opakovane povedali, že sa na rozhovor necítia a nechcú ho realizovať.

Dôvodov prečo som sa rozhodla uskutočňovať rozhovory primárne so ženami bolo niekoľko. Zaujímal ma ženský pohľad na každodenný život vo vybranej lokalite. Najstaršiu generáciu žien, ktorú som si vybrala, prežila v tejto oblasti celý život. Na rozdiel od mužských príslušníkov rodín, či už ich otcov alebo manželov, zväčša nikam necestovali. Viaceré z narátoriek absolvovali ako slobodné dievčatá krátkodobú periódu mimo domova. Privyrábali si službou na nejakom hospodárskom dvore v podhorských častiach Liptova alebo Oravy. Po vydaji strávili život v obci, kde sa narodili. Zaujímal ma práve ich pohľad na život, ich reflexia postavenia v spoločnosti a v rodine. Ich možnosti, predstavy a sklamania.

V rámci výskumu som oslovila aj niekoľko mužov. Rozhovor sa mi podarilo uskutočniť s dvoma. Výskum nebol primárne zameraný na mužov a ich biografie. Tento zámer mal niekoľko dôvodov. Jedným z nich bol primárny úmysel dokumentovať ženské osudy. Osudy žien, ktoré prežili celý život v dedinách, kde sa narodili. Muži väčšinou cestovali za prácou mimo domova, a tým mali kontakt s okolitým svetom. Jedným z kľúčových faktorov, ktorý tiež ovplyvňoval štruktúru obyvateľstva, bol

⁴⁴ V danej lokalite, vzhľadom na štruktúru obyvateľstva, som sa nestretla s podobnými problémami ako napr. M. Jakoubek vo svojom výskume rómskeho etnika na východe Slovenska – JAKOUBEK, M.; HIRT, T. *Romové – kulturologické etudy*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2004. Kontaktovanie niektorých rodín, mu bránilo osloviť rodiny iné, pretože rody boli vzájomne znepriatelené.

vekový rozdiel v úmrtnosti žien a mužov.⁴⁵ Na základe štatisticky získaných údajov muži zomierajú v priemere o 7-8 rokov skôr ako ženy. Z tohto dôvodu boli vybrané skúmané obce zaľudnené skôr staršími ženami ako mužmi.

V niekoľkých prípadoch bol účastný rozhovoru so ženou aj jej manžel, ktorý väčšinou pasívne načúval, ale občas sa aj iniciatívne zapojil do rozprávania.

V niektorých prípadoch sa rozhovoru zúčastnili aj iní členovia rodiny alebo sused, ktorý prišiel na návštevu.

Trocha štatisticky

Napriek faktu, že je výskum deklarovaný ako kvalitatívny, rozhodla som sa uviesť aj niekoľko štatistických údajov.

Uskutočnila som rozhovor s 20 ľuďmi z 3 dedín. Prevažná väčšina z nich bola z obce Veľké Borové : 8 + 2 ženy žili v Jóbovej Ráztoke, ktorá je administratívne súčasťou Veľkého Borového. Z Hút som mala 5 narátorov a jedného narátora z časti obce, ktorá nesie názov Novot'. Na Malom Borovom som oslovila 5 obyvateľov.⁴⁶

Práca s rozhovormi

Ako som už spomínala vyššie v kapitole predstavujúcej metódu oral history, k rozhovorom je možné pristupovať niekoľkými spôsobmi. Mojou voľbou bolo biografické rozprávanie. Analýza biografického rozprávania má tiež svoju variabilitu a jednou z variant je analýza tém, ktoré sa frekvencujú v jednotlivých rozhovoroch. Z vypočutého som zostavila zoznam tém, ktoré sa v rozhovoroch opakujú. Cieľom bolo ujasniť si, o čom mi jednotlivé ženy i muži rozprávali. Prekrývajú sa tam isté motívy? Táto analýza umožnila zároveň aj zistiť o čom sa v rozhovoroch naopak vôbec nerozprávalo. Témy, ktoré narátorky a narátori rozpovedali vo svojich rozhovoroch som rozdelila do niekoľkých všeobecnejších okruhov:

- ☞ škola a učenie
- ☞ predčasná smrť súrodencov/rodičov alebo detí
- ☞ práca v detstve/mladosti (pomoc rodičom)

⁴⁵ Viac informácií o demografickej štruktúre slovenského obyvateľstva: <http://portal.statistics.sk> a publikácie Štatistického úradu Slovenskej republiky.

⁴⁶ V počtoch sú zahrnutí aj manželia, ktorí boli tiež prítomní a okrem „hlavných“ narátoriek sa tiež zapájali do rozhovorov.

- ☞ oddychové aktivity (tancovačky, zábavy)
- ☞ pracovná migrácia otcov
- ☞ zoznámenie s manželom/svadba
- ☞ intimita/menštruácia
- ☞ ženský údel (rozprávanie o iných ženách)
- ☞ práca na poli
- ☞ pobyt v nemocnici, kontakt s lekárom, choroby
- ☞ možnosti, túžby (naplnenie)
- ☞ pôrod
- ☞ deti (zážitky, keď boli malé/čomu sa venujú ako dospelé)
- ☞ vzťah s manželom
- ☞ smrť manžela
- ☞ vnúčata
- ☞ porovnanie minulosť –súčasnosť
- ☞ nadprirodzené javy
- ☞ alkoholizmus
- ☞ najlepšie najhoršie obdobie v živote
- ☞ obliekanie (móda)
- ☞ súrodenci
- ☞ technické vymoženosti
- ☞ vzťah s rodičmi⁴⁷
- ☞ samota
- ☞ záujem o osobu výskumníčky
- ☞ vojna
- ☞ hodnotenie spoločnosti
- ☞ komunizmus
- ☞ zamestnanie
- ☞ vízie do budúcnosti
- ☞ kamarátky
- ☞ manželovo zamestnanie

⁴⁷ rozprávali o ňom dve mladé narátorky

Pri hlbšom zamyslení sa nad spomínanými témami som si uvedomila, že rozprávania sa orientujú najmä na rodinný život. Či už šlo o afinitné príbuzenstvo alebo vlastnú založenú rodinu. Ako sa objavuje vo viacerých genderovo a feministicky orientovaných textoch, ženy vnímajú svoju existenciu cez vzťahovú sieť.⁴⁸ Respondentky môjho výskumu tiež rozprávali svoje životné príbehy cez vzťahy, najmä tie v rodine. Z tohto dôvodu som sa rozhodla, že analýza získaných a vybraných rozhovor sa bude realizovať cez kategóriu *rodiny*. K rodine sa ženy v rozprávaniach vždy istým spôsobom vracajú, neznamená to však, že iné ako „rodinné“ témy sa v rozprávaní nevyskytujú. Väčšina rozprávania sa však vzťahuje k rodine, starostlivosti o ňu a hospodárstvo ako súčasť obživy rodiny.

Rozprávanie v rozhovor väčšinou neprebíha lineárne. Témy sa rôzne cykليا a prelínajú.⁴⁹ Narátorka začne rozprávať o určitej téme, plynule odbočí k inej a následne sa k nej vracia. V niektorých prípadoch, keď položím otázku, tak sa môže zdánlivo zdať, že na ňu neodpovedá, ale po kratšom úvode, ktorý považuje za dôležité uviesť (vysvetľuje kontext nasledujúceho príbehu alebo ma zoznamuje s osobami, ktoré v rozprávaní vystupujú) sa vráti k odpovedi na otázku.

V závere dizertačnej práce sú uvedené plné znenia použitých rozhovorov. V analytickej časti textu sú použité úryvky rozhovorov, ktoré sú vyňaté z celkového znenia, ale nie sú stylisticky upravované.

V texte práce ani v rozhovoroch som sa rozhodla neuvádzať mená narátoriek z dôvodu zachovania anonymity ich totožnosti. Pri predstavovaní jednotlivých narátoriek uvádzam iniciálky krstného mena a priezviska, v zátvorke vek v dobe realizácie rozhovoru a obec, v ktorej narátorka žila.

Hľadanie analytického prístupu

Na úvod tejto podkapitoly musím priznať, že táto časť mojej dizertačnej práce predstavovala a predstavuje istú výzvu. Materiály, ktoré sa mi podarilo vo vybraných obciach získať sa stali pre mňa natoľko vzácne a hodnotné, že som mala až obavu, aby som svojim teoretickým (chcem, tým povedať, že veda si vždy vyžaduje istý nadhľad

⁴⁸ „...Ženy pri utváraní obrazu seba sa vzťahujú na iných a seba ako subjekt prežívajú v sociálnej sieti vzťahov....ženy hovoria o sebe cez bohato rozvinutú sieť vzťahov k iným.“ (Kiczková et al., 2006, s.54)

⁴⁹ O spôsobe ženského rozprávania sa môžeme dočítať viac u Kiczkovej a jej kolegýň (Kiczková, et al., 2006) alebo u Botíkovej (Botíková, 2008)

a nezainteresovanosť, aj keď uvažujeme v kontexte interpretatívnych metód) prístupom nezhodnotila silnú výpovednú hodnotu nadobudnutého materiálu. Na druhej strane ako píše D. Silverman: „Dôležitá je kvalita *analýzy* dát, a nie to, či dokážete preukázať, aký ste boli šikovný pri získavaní dát. Preukázanie toho, že ste cestovali tisíce kilometrov, aby ste našli svoj „kmeň“, naučili sa cudzí jazyk a podstúpili nekonečné útrapy, môže niečo znamenať možno iba v antropológii...“ (Silverman, 2005, s.133). Ja sa na druhej strane domnievam, že pravda je niekde uprostred. Cesta je v tomto prípade rovnako dôležitá ako cieľ. Od púte k tomu, ako získame pre nás dôležité dáta, závisí veľakrát aj ich forma. Silverman a aj iní výskumníci (orientujúci sa najmä na etnologický a antropologický výskum) kladú dôraz na písanie si poznámok z terénu. Tie sa však nemusia týkať práve popisu toho, ako sme sa dostali k danej téme. Môžu a nemusia obsahovať úspechy a neúspechy, ktoré nás sprevádzali počas realizácie jednotlivých častí výskumu ako aj reflexiu pocitov, s ktorými sme sa potýkali v priebehu zberu dát. Domnievam sa, že súčasťou výskumných výstupov, by mala byť aj osobná reflexia výskumníka ako vnímal celý výskum. Ak budeme vychádzať z interpretatívnych a konštruktivistických prístupov k realizácii a analýze rozhovorov, musíme považovať reflexiu vlastných pocitov a náš vplyv ako výskumníka na realizáciu a výsledky výskumu za samozrejmy.⁵⁰

Čo sa týka samotného rozprávania v rozhovoroch žien môžeme ho vidieť a interpretovať prostredníctvom *naratívneho prístupu*. Čo je naratívny prístup alebo naratívna perspektíva je čiastočne objasnené v metodologickej kapitole. Výstižne je tento pohľad definovaný V. Chrzom:

„Východiskovým predpokladom naratívneho prístupu je chápanie naratívnej konštrukcie ako princípu štruktúracie skúsenosti. Skrz svoju naratívnu organizáciu dostáva život tvar, systém, súvislosť, smerovanie a zmysel. Prostredníctvom naratívnej konštrukcie je život stvárněný a súčasne i interpretovaný. To znamená, že ak sa chceme ako výskumníci niečo dozvedieť o tom, aký význam dáva človek svojej skúsenosti či svojmu životu,

⁵⁰ Z tohto pohľadu je napríklad zaujímavá publikácia *Sex, Sexuality and the Anthropologist* od kolektívu autorov vedenej editormi F.MARKOWITZ a M. ASHKENAZIM (1999). Celá kniha je venovaná reflexii sexuálneho správania a postojov antropológov. Poukazuje na to, že bez tejto reflexie je ich práca v teréne neúplná.

potom je potrebné sa zamerať na spôsob ich naratívnej štruktúracie“ (Chrz, 2004, s.22)

Naratívny prístup vychádza zo *sociálneho konštruktivismu*, ktorého autormi sú Peter L. Berger a Thomas Luckmann⁵¹. Jednotlivec v rozhovore legitimizuje a potvrdzuje svoj sociálny status a súčasne sa podriaďuje spoločenským pravidlám, ktoré platia v danom inštitucionálnom kontexte. Pozícia sociálnych konštruktivistov je tiež blízka *symbolickému interkacionizmu*. Ten pracuje s významom, ktorý pripisujeme udalostiam, názorom, pojmom, pocitom v každodennej komunikácii. Ľudská interakcia je založená na vzájomnej výmene významov. Základné premisy sociálneho interkacionizmu môžeme zhrnúť takto:

1. „Ľudia jedajú na báze významov vo vzťahu k veciam.
2. Význam je tvorený v procese interakcie medzi ľuďmi.
3. Významy sú tvorené a modifikované v interpretatívnom procese, ktorý jednotlivci využívajú na vyrovnanie sa s udalosťami, javmi, vecami.
4. Jednotlivci sa nerodia s vedomím seba, ale koncepty seba si konštruujú v procese sociálnej interakcie.
5. Vyvinutá koncepcia sebaoznania poskytuje dôležitý rámec pre správanie.
6. Jednotlivci a malé skupiny sú ovplyvnené väčšími kultúrnymi a spoločenskými procesmi.
7. Prostredníctvom sociálnej interakcie v každodenných situáciách, sa indivídua podieľajú na tvorbe sociálnej štruktúry.“ (Sourcebook of Family Theories and Methods, 1993, s.143-144)

Ako štruktúrujú v rozprávaní svoje životy narátorky, s ktorými som ja viedla rozhovory? Aké sú ich individuálne osudy? Na koľko môžeme v rozprávaniach nájsť podobné štruktúry a koncepcie? Ako zapadajú vyrozprávané príbehy do širšieho spoločensko-kultúrneho rámca? Môžeme vysledovať v rozprávaní žien reflexiu spoločenských zmien a zmien v štruktúre rodiny? Tieto a ďalšie otázky som si položila pri analýze rozhovorov jednotlivých žien a pokúšala som sa na ne hľadať odpovede.

⁵¹ Viac Berger, P.L.; Luckmann, T. *Sociální konstrukce reality*, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999.

VI. ANALÝZA A INTERPRETÁCIA

Kritériá výberu rozhovorov

Kritériom výberu rozhovorov sa stala konzistentnosť rozprávania, ale aj miera zvládnutia realizátorky projektu viesť rozhovor. Niektoré narácie alebo ich časti boli problematické na prepis. V niektorých prípadoch sa zúčastnil rozhovoru aj niektorí z členov rodiny, prípadne sused alebo suseda, ktorí prišli na návštevu. V istých prípadoch som v tomto momente rozhovor prerušila, v inom prípade som ďalej pokračovala. Novopríchodzí sa väčšinou tiež zapojil do rozhovoru alebo narátorky kládol aj sám doplňujúce otázky. Navzdory tomu, že sa takýto prístup pri realizácii rozhovoru nepovažuje z pohľadu odborníkov za správny⁵², rozhodla som sa aj tieto rozhovory použiť v dizertačnej práci. Napriek tomu, že takéto rozprávanie narátorky mohlo byť (a ako dokazujú nielen psychologické a sociologické štúdie, ale aj každodenná prax, aj bolo) ovplyvnené prítomnosťou príbuzných alebo známych, uvedomila som si, že vidiecke spoločenstvo je založené na takejto forme komunikácie a spoločnej koexistencii. Mnohé súkromné problémy alebo osobné témy sú zdieľané v širšej vidieckej komunite.

Som si vedomá skutočnosti, že nie všetky rozhovory, ktoré som uskutočnila, zodpovedajú kritériám realizácie orálno – historických, resp. biografických rozhovorov. Určite ma z vedeckého hľadiska neospravedlňuje fakt, že to bol môj prvý výskum, v ktorom som sa rozhodla vyskúšať využitie tejto metódy zberu dát. Na druhej strane, napriek nie vždy čistému metodologickému prístupu, sa mi podarilo získať zaujímavé životné príbehy, ktoré by bolo škoda len archivovať a ďalej nespracovať.

Ako som už uviedla na začiatku tejto kapitoly, podmienkou výberu rozhovoru pre ďalšie spracovanie bola súdržnosť rozprávania narátorky. Niektoré rozhovory boli vedené viac otvorene, v iných prípadoch sa žiadala väčšia štruktúrovanosť.

Väčšina žien, keď som ich oslovila s prosbou uskutočniť rozhovor, zaujala skôr odmietavý postoj. Keď však došlo k samotnej realizácii interview, tak sa prevažne rozhovorili spontánne a intenzívne. Niektoré rozhovory nebolo možné ani regulárne

⁵² Pozri napr. VANĚK, M.; MÜCKE, P.; PELIKÁNOVÁ, H. *Naslouchat hlasům paměti: Teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha: USD AV ČR, 2007.

ukončiť, pretože kapacita používaného diktafónu bola vyčerpaná.⁵³ Všetky narátorky a aj ďalší prípadní účastníci rozhovorov, boli informovaní o realizácii výskumu a jeho zámere a súhlasili z využitím nahraných údajov.

V prístupe k narátorkám počas rozhovoru tiež dochádzalo príležitostne k neštandardným situáciám. Musím sa priznať, že občas ma narátorkino rozprávanie alebo postoj natoľko vtiahli, že som sa nechala strhnúť a položila sugestívnu otázku alebo poznamenala príliš osobný komentár. Zaujímavé je, že v niektorých prípadoch sa narátorky vôbec nenechali „vykoľajit“ a ďalej pokračovali v rozprávaní započatého príbehu, zážitku alebo názoru. To že som nevedla rozhovor vždy vedecky korektne som si uvedomila mnohokrát až pri jeho prepisovaní. Nechcem túto skutočnosť zastierať a zámerne upravovať rozhovory do „dokonalejšej“ podoby. Domnievam sa, že aj tieto nie úplne metodologicky čisto realizované rozhovory, majú svoju výpovednú hodnotu. Čo sa týka môjho osobného vedeckého rozvoja považujem realizáciu projektu dizertačnej práce za krst ohňom na poli orálnej histórie a pevne verím, že som sa počas jeho realizácie mnohému naučila, čo budem schopná využiť a zhodnotiť pri ďalších kvalitatívnych výskumoch na poli kulturológie a príbuzných sociálnych vied.

Prepisy rozhovorov

Prepisy použitých rozhovorov tvoria prílohu dizertačnej práce. Interview sú prepísané presne podľa zvukového záznamu. Použité úryvky z rozhovorov som aj v analytickej časti ponechala v pôvodnom znení bez redakčnej úpravy. Pre túto formu práce s rozhovormi som sa rozhodla z dôvodu zachovania autenticity vypovedaného. Napriek obave z nezrozumiteľnosti istých úsekov rozhovorov, som usúdila, že pre analýzu a interpretáciu bude prínosnejšie ponechať pôvodné znenie, s opakovaním slov, náhlym obratom slovosledu alebo zmyslu vety a aj s nespisovnými výrazmi.

Vety podčiarknuté a zvýraznené tučným písmom sú kladené otázky alebo výskumníčkine komentáre. Otáznik v zátvorke „(?)“ znamená, že danému slovu nebolo v nahrávanom interview dobre rozumieť. Ak bol pri rozhovore prítomný ešte niekto ďalší okrem výskumníčky a narátorky, je táto osoba tiež odlíšená graficky alebo je inak označená.

⁵³ Diktafón s internou pamäťou bol obmedzený v strednej kvalite nahrávaného záznamu na 90 minútovú kapacitu.

Narátorky

V nasledujúcej kapitole predstavujem jednotlivé narátorky, s ktorých rozhovormi som sa rozhodla pracovať v dizertačnej práci. Číslo, ktoré uvádzam v zátvorke za iniciálkami narátoriek, zodpovedá veku narátorky v dobe realizácie rozhovoru.

Pani M.D.(69)

Pani M.D. sa narodila v roku 1935 a patrila medzi tie obyvateľky Veľkého Borového, ktoré sa narodili a prežili celý život v tejto dedine. S p. M. D. som sa zoznámila v kostole, resp. pred kostolom. Po omši sa väčšina žien neponáhľala hneď domov, ale chvíľku postoja pred kostolom a rozprávajú sa o aktualitách v dedine aj v súkromnom živote. Hlavne, keď je pekné počasie. M.D. bola od začiatku veľmi otvorená, milá a usmievavá.

Narátorka žila so svojim manželom v dome neďaleko kostola. Ako jedni z mála v dedine stále vlastnili kravu a chovali okrem hydiny aj ošípanú. Starostlivosť o hospodárstvo bola pre manželov veľmi náročná. V priebehu mojich návštev na Veľkom Borovom utrpel manžel pani M.D. mŕtvicu, čo definitívne prinieslo rozhodnutie prestať chovať hospodárske zvieratá.

Pani M.D. mala 5 detí, z ktorých v dobe realizácie výskumu ani jedno nežilo na Veľkom Borovom. Rodina však chodila narátorku a jej manžela pravidelne navštevovať.

Osud pani M.D. bol v istom smere špecifický. Bola inteligentná a mala aj ambície sa ďalej vzdelávať. Začala študovať na gymnáziu, ale do jej vzdelávania zasiahla menová reforma (1953).

Narátorka bola tiež členkou miestneho speváckeho zboru.

Pani F.O. (72)

Pani F.O. mala v dobe realizácie rozhovorov 72 rokov. Okrem krátkej periódy v mladosti, keď pracovala v Liptovskom Mikuláši, strávila celý život na Veľkom Borovom. S p. F.O. som sa zoznámila pri tkaní. Narátorka prišla na návštevu k pani M.D. a obe mi zanietene rozprávali o výrobe plátna a ukazovali rôzne tkáčske techniky.

Pani F.O. bola nielen zručnou tkáčkou, ale aj snovačkou. Snovanie⁵⁴ patrí medzi jednu zo zručností, ktoré postupne v danej lokalite vymierajú. Pani F. O. patrí medzi jednu z mála, ktorá toto umenie ešte ovláda. Ako vyplýva z rozhovoru veľmi ľahko sa naučila šiť a táto činnosť jej prinášala potešenie. Nakoniec šila nie len pre seba, ale aj pre ženy z dedín Veľké Borové a Huty.

Pani Františka je vdovou a žije sama v dome uprostred dediny. Chová sliepky a vlastní psa. Podobne ako ostatné staršie ženy z týchto troch dedín, je vdovou. Deti i vnúčatá ju chodia pravidelne navštevovať a aj ona navštevuje ich. Po ukončení zberu rozhovorov som sa dozvedela, že tiež začala tráviť zimné obdobie u jedného zo svojich detí mimo Veľkého Borového.

Pani F.O. bola členkou v miestnom ženskom speváckom zbore.

M.B. (27)

M.B. mala v dobe realizácie rozhovoru 27 rokov. Bývala v dome spolu s rodičmi, manželom a dieťaťom. Rozhovor sa svojou atmosférou odlišoval od interview so staršími ženami, vzhľadom na to, že sme rovesníčky. M.B. bola vydatá a v dobe rozhovoru mala trojročného synčeka.

Narodila sa a vyrastala na Veľkom Borovom, kde sa rozhodla aj naďalej žiť spolu s manželom. Bola jednou z mála mladých žien, ktoré žijú na V. Borovom. Odpoveďou na otázku, prečo sa tak rozhodla, napriek tomu, že v tejto oblasti je život zložitejší nielen pre ňu, ale aj jej manžela a dieťa, sú jej rodičia. V rozhovore rozprávala o rodičoch s úctou a láskou. Pociťovala ako svoju povinnosť sa o nich postarať a vážila si ich za to s akou láskou ju vychovali napriek tomu, že ju mali vo vyššom veku. Pred vydajom manželovi oznámila, že považuje za svoju povinnosť oplatiť rodičom ich starostlivosť a preto chce zostať žiť na Veľkom Borovom. On súhlasil a presťahoval sa z Liptovského Trnovca (dedina vedľa Liptovského Mikuláša) na Veľké Borové.

Rozprávanie M.B. je špecifické v tom, že je to mladá žena a na rozdiel od rozhovorov so ženami, ktoré boli o dve generácie staršie, svoj život ešte nebilancuje. Hovorí o plánoch, predstavách a snoch, ktoré má do budúcnosti. Tiež je potrebné podotknúť, že inak pristupuje k štruktúrovaniu svojho príbehu. Rozprávanie je lineárnejšie, viac sa pridrižiava danej chronologickej kontúre a menej rozvetvuje

⁵⁴ „Snovanie – príprava osnovy, t.j. určitého počtu nití určitej dĺžky v určitom poriadku.“ (Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2, 1995, s. 178)

jednotlivé príbehy. Samozrejme, iný prístup k rozprávaniu, nemusíme zákonite pripisovať vekovému a generačnému rozdielu, môže byť daný inou povahou narátorky. Domnievam sa však, že charakter a štruktúra narácie je podmienená aj odlišnými životnými skúsenosťami, ktoré sú dané aj vekom narátorky, jej prístupom ku vzdelaniu a kultúrnemu kapitálu.

Pani H.G. (76)

Pani H.G. sa narodila na Hutách a strávila tu celý život. Časť detstva prežila bez otca (do 8 rokov), ktorý pracoval na Morave. Mama chodievala sezónne za ním na výpomoc a zo zarobených peňazí sa jej podarilo zrealizovať stavbu domu. Pani H.G. má neukončené základné vzdelanie, po dvoch opakovaných triedach, ukončila vzdelávanie v 6. triede základnej školy.

Vydala sa v 24 rokoch. Za muža si vzala kamaráta z detstva, s ktorým sa dlhší čas pred svadbou stýkala. Manžel pani H.G. zomrel v 75 rokoch. Pani H.G. ho doopatrovala.

Narátorka mala 2 deti, dcéru a syna. Obe sú dospelé a majú vlastné rodiny. Vnúčatá zvyknú navštevovať Huty najmä počas letných prázdnin.

V čase rozhovoru bola pani H.G. pol roka vdovou a z rozprávania bolo cítiť, že táto strata ju stále bolí.

Pani H.G. veľa rozprávala o deťoch a aj o vlastnom detstve. Veľa historiek je spojených s prácou alebo sú rozprávané na pozadí nejakej pracovnej činnosti.

Pani H.K. (65)

Pani H.K. patrí k menšiemu počtu žien, ktoré žijú s manželom a dokonca s časťou rodiny. So synom jeho manželkou a ich deťmi – vnúčatami pani H.K. Všetci ôsmi žijú v rodinnom dome na Hutách.

Pani H.K. pôsobila počas rozhovoru pokojne a vyrovnane. Rozhovoru sa zúčastnila aj jej najstaršia vnučka. Narátorka sa snažila zhrnúť svoj život do uceleného príbehu a napriek tomu, že evidentne má s vnučkou blízky a otvorený vzťah hovorila o istých aspektoch svojho života rezervovane. Na druhej strane ma prekvapilo, že sa

nebála hovoriť o tom, že jej manžel mal a má problémy s alkoholom a že z tohto dôvodu život s ním asi nebol jednoduchý.

Pani H.K. sa vydávala ako 18 ročná a mala 3 deti. Otec jej zomrel, keď mala 12 rokov, matka v 23 rokoch. V neskoršom veku narátorka postrádala pomoc a podporu rodičov.

Pani H.K. rozprávala o tom, že by bola rada študovala, čo jej nebolo kvôli finančnej situácii rodiny umožnené. Hneď po absolvovaní základnej školy šla pracovať do lesa, sadiť stromčeky a chvíľu pracovala aj na horskej chate. Po vydaji prestala pracovať, opäť sa vrátila do lesa až po 15 rokoch. Neskôr ešte pracovala na podnikovej chate, ktorú mal Slovenský úrad bezpečnosti práce na Hutách.

Manžel, podobne ako všetci muži migroval za prácou mimo obec. Do Liptovského Mikuláša a Ostravy.

Deti pani H.K. sa rozhodli zostať žiť na Hutách, čo ona vnímala pozitívne, ale súčasne si uvedomovala aj nevýhody, ktoré to rodine prináša. Najmä problémy s pracovným uplatnením.

Jej život je veľmi previazaný s deťmi a za najkrajšie obdobie svojho života považuje čas, keď boli deti ešte malé.

Pani A.P. (67)

Pani A.P. patrí tiež medzi obyvateľky Veľkého Borového, ktoré celý život prežili v tejto dedine. Pochádzala z 5 súrodencov a sama mala 2 deti. Mama pochádzala z Bešeňovej a vydala sa na Veľké Borové. Narátorka rozpráva o svojich rodičoch ako sa zoznámili a prečo sa rozhodli žiť na Veľkom Borovom. Pýtam sa tiež na to ako sa ona zoznámila s manželom. Rozprávali sme sa o deťoch, v akom obore sa vyučili a kde sú zamestnané. V rozhovore tiež spomína zamestnanie manžela aj svoje uplatnenie, reč prejde aj na združstevňovanie a náročnosť života na Borovom.

Pani F. G. (80)

Pani F.G. bola v dobe rozhovoru 80 ročná žena, ktorá strávila celý život na Veľkom Borovom. Bola jedináčik a sama mala 2 deti. Posledné tri zimy trávila u syna

v Martine. Na zimu si ju rodina syna vzala k sebe, pretože podmienky na Borovom sú v zime náročné. Aj keď jej pobyt u rodiny v zimnom období uľahčuje život, na jar sa veľmi rada vracia späť do vlastného domu na V. Borovom.

Pani F.G. spomína na život s manželom, rozpráva o živote detí a porovnáva ho s vlastným životným štýlom. Snaží sa vysvetliť, prečo by sa už jej dcéra nevrátila žiť na Veľké Borové, aj keď už je na dôchodku.

Na konci rozhovoru rozprávala o tom, že život ju už nebaví a s radosťou očakáva smrť, ale z celého rozhovoru cítiť, že je tu ešte istá chuť a vôľa do života.

Pani M.Č. (70)

Pani M.Č. bola veľmi zhovorčivá a ústretová narátorka. Pochádzala z Malého Borového. S touto narátorkou som uskutočnila dva rozhovory. Oboch rozhovorov sa zúčastňoval aj manžel pani M.Č. a aktívne sa zapájal do rozprávania. Obaja manželia rozprávali, ako o svojej mladosti, tak aj o spoločnom živote.

Pri jednom z rozhovorov bol účastný aj zať pani M.Č. a dokonca aj moja sestra. Zdá sa však, že tato širšie publikum narátorky neprekážalo, skôr naopak povzbudzovalo ju v rozprávaní. Bolo zrejmé, že pani M.Č. rozpráva rada a je potešená, keď môže byť stredobodom spoločnosti.

Narátorka aj jej manžel sa v rozhovore dostali k téme práca a pani M.Č. dokonca rozprávala aj o svojom koníčku – v mladosti hrávala divadlo. Neskôr zas bola vychýrenou kuchárkou, ktorá chodila variť na všetky svadby v dedine.

Pani A.T. (71)

Pani A.T. je 71 ročná pani, ktorá v roku 2000 ovdovela.

S touto narátorkou som uskutočnila dva rozhovory, ktoré sú oba zaradené do dizertačnej práce.

V prvom rozhovore pani A.T. rozprávala o svojich súrodencoch, deťoch, vzťahu s manželom a aj o jeho smrti. Dostali sme sa aj k porovnaniu života v minulosti a teraz a aj k jej práci.

V druhom rozhovore rozpráva tiež o týchto témach, ale rozhovor je o niečo dlhší a témy rozvíja viac do hĺbky. Ukazuje mi rodinné fotky, pri ktorých rozpráva o jednotlivých členoch rodiny i o svojom živote. V rozhovore sme sa dostali aj k tomu,

že sa narátorka pýta na mňa a môj život a radí mi ako sa zachovať v otázke výberu životného partnera.

Vysvetlenie pojmov

Testina – svokra (tchýně)

Test' – svokor (tchán)

Petrík – malá piecka

Kvakuľa – palica (húl)

Šparhelt – sporák

Stryna – teta

Foršty – dosková podlaha

Štrimfle – pančucháče

Výber tém

Z okruhov, do ktorých som rozdelila realizované rozhovory, (okruhy sú spomínané vyššie str. 75-76) bolo potrebné pre analýzu zvoliť užší okruh. Vybrala som si nakoniec 3 okruhy, ktoré predstavím v tejto práci podrobnejšie: *manželstvo, sny a túžby, porovnanie minulosť – súčasnosť*. Celá analýza bola realizovaná s ohľadom na kategóriu rodiny. Akou formou je tento pojem konštruovaný v jednotlivých rozprávaniach, čo pre narátorky rodina znamená ako odvíjajú svoje životné príbehy vzhľadom na rodinné vzťahy.

Manželstvo

Jednou zo základných a zásadných tém, ktoré sú explicitne, ale najmä implicitne obsiahnuté v rozhovoroch je manželstvo. Sama som väčšinou položila otázku ako sa narátorka zoznámila s manželom a aké mali spolužitie. Narátorky odpovedali na moje otázky, ale samotný priebeh a príbeh ich manželstva sa odrážal v rôznych sekvenciách ich rozprávaniach o živote. Dozvedáme sa nielen o ich manželstve, ale aj o spolužití ich rodičov, svokrovcov, súrodencov, prípadne iných príbuzných alebo známych.

Bolo pre mňa prekvapujúce, ako otázka, týkajúca sa zoznámenia, narátorky akoby zaskočila, resp. odpovede boli spočiatku stručné. V niektorých prípadoch, narátorky neskôr rozvinuli okolnosti a podmienky zoznámenia na základe ďalších doplňujúcich otázok. Vyjadrili sa k tomu, čo si o vydaji mysleli, resp. ako im konvenoval nastávajúci manžel.

Dostali sme sa aj k otázkam, ktoré sa týkali priebehu manželstva, v niektorých prípadoch si narátorky dovolili len v náznakoch hovoriť o problémoch a nezrovnalostiach v manželskom živote. Iné sa odvážili trochu otvorenejšie rozprávať o svojich trápeniach.

A.P. (67,VB)

Pani A.P. bola v svojom rozprávaní o zoznámení stručná.

No ale jako že zoznámili, no ale jako to bolo prvej.

No ved' práveže, to ani povahove sa človek nepoznal ani nič. Tiež mladá som bola. Čo ja som bola v Liptovskom Jáne v robote. Z narátorkinho rozprávania bolo cítiť,

že si pripadala mladá na vydaj. Nerozvíja túto myšlienku do hĺbky, ale chápeme aj z ďalších výrokov, týkajúcich sa zoznámenia, že viac-menej rodinné okolnosti si vynútili sobáš. *Ja som mala 19, na 20. Mladá ešte. A to akýsi rozum jakýsi mladý ešte. No keď ja som bola najstaršia. Zamiešaj sa, zamiešaj sa, druhá sestra, je šak.* Keď som sa ďalej pýtala, že či to bolo zvykom, že sa staršia sestra musela vydat' skôr ako mladšia, dostala som odpoveď: *No ale no to už bolo tak, že by sa staršia vydala.* Nedobrovoľnosť celého aktu ešte podčiarkuje náznak toho, že manžel bol ten, ktorý si ju vybral, pani A.P. vystupuje skôr ako pasívny subjekt. *Že jeho som si vybrala. Začal za mnou len toto, laziť, len laziť. A on mal 26 rokov tiež. No a keď som bola najstaršia.* Z narátorkinho rozprávania sa dá tušiť, že sa vydávala, lebo sa to od nej očakávalo. Bola najstaršia zo sestier a bolo považované za vhodné, aby sa vydala ako prvá. Ako ďalej vyplynulo z rozhovoru, následne sa vydala jej sestra.

Na otázku ako vychádzala s manželom, som dostala tiež len neurčitú, vyhýbavú odpoveď. *Ale no všelijako, no všelijako bolo no. Ešte tak najhoršie nie, no ale keď sa tak že sa gazdovalo, že sa čo, to sa jedno na druhom i hnevalo. I do roboty treba bolo ísť i doma sme voľačo mali, no to je tak.*

Môžeme pochopiť, že boli tam náročné chvíle, ale rodinné vzťahy a prípadné nehody sa museli podriadiť starostlivosti o „gazdovstvo“.

A.T. (71, MB)

Pani A.T. rozprávala o zoznámení s manželom v oboch rozhovoroch. V oboch spomína, že jej mama bola už stará a nabádala ju, aby sa vydala.

A jak ste sa zoznámili s mužom?

On bol na vojne a prvej to tak bolo, to vás, mamy to vydávali, choď za toho, bo nemá ťa už kto, ja som už stará, kto ťa bere, za toho choď a už netreba čakať, odťahovať a takto babky vydávali. No rok sme pochodili, i v januári sme sa zobrali, keď z vojny prišiel, rok sme chodili, no a po roku sme mali dievča, potom dva roky i mesac sme mali chlapca a potom sme 9 rokov nemali a potom sme ešte mali chlapca, to už keď sme dom postavili.

V druhom rozhovore narátorka odpovedala podobne.

No, bol na vojne, bolo nás viac dievčatov. A keď prišiel z vojny, jako to prvej mamy hovorili, ešte, čo tu budete robiť ja som už stará, kto ťa berie, vydaj sa. Tam. Tak

to bolo, bolo dosť chlapcov a čo boli na vojne, čo sme si dopisovali, ale mam povedala, už si posledná a ešte zostal brat, tak vydat' sa a dade ísť, aby ste si dačo zohnali bývania, bo už tam bola o dva roky staršia sestra, ja som už nemala čo v dome robiť. Na a potom sme mali, no v 19 som sa vydávala a on mal o 6 viac rokov, on mal 26. Ja som bola 34 a on 27, 6 a pol rokov bol starší. No a potom sme po roku mali dievča, potom som mala za dva roky mesiac chlapca a potom som 9 rokov nemala a potom som mal zase chlapca.

Pani A.T. sa mi zdôverila, že mala veľa nápadníkov. Bola najmladšia zo súrodencov a mama ju nabádala, aby sa vydala, lebo ona je už stará.

O „chodeni“ a aj sobáši rozpráva narátorka vecne. Ale ako neskôr konštatuje, s manželom bola spokojná.

A prečo ste si jeho vybrali?

Pretože mamka bola stará a už som bola posledná. Kto sa mi mal o svadbu postarať? A každý mi hovoril, neber sa, keď z vojny prídu, nie, zobere ťa, choď za toho, kto ťa chce. A veď ja som mala dobrého muža veľmi.

Dobre ste spolu vychádzali?

Dobre, 48 rokov.

Zdá sa, že okolie odhovárало narátorku, aby sa vydala za svojho budúceho manžela, ale ona bola zo svojou voľbou spokojná.

V prvom rozhovore sme sa dostali aj k tomu, že pani A.T. rozpráva o svojom manželovi ako o starostlivom otcovi, ktorý jej pomáhal s deťmi.

A to keď Vy ste mali deti, keď boli malé, muž Vám pomáhal?

No a jako by nie.

Áno?

Bola kolíska, nie kočár a ľahnul si nakraj, aby mohol ma meniť, hojdať. No to nemožem povedať, ale len keď bol doma. Keď bol v robote trpela som sama. Ale sme mali blízko moju mamu a tá mama mi vždy zamerkovala, aj keď sme šli do poľa robiť, vždy, vždy mi to a ja som už potom poumývala sestru foršty (?), dlážku, aby nenadávala, že nagebrili tam boli, ona mala malé deti i ja. Oj pomáhal, aj boli, pustil ma aj na svadbu a on bol doma, jeho to nebavilo, bol o sedem rokov odo mňa starší, a mne povedal, choď, len mi ráno povedal, ale do kostola staneš, keď si bola súca aj na svadbu, aj na muziku.

Z rozprávania pani A.T. sa zdá, že s manželom vychádzali dobre a bol tolerantný a ochotný jej pomôcť a aj dopriať zábavu. Takýto postoj nie je typický pre manželské súžitie iných narátoriek.

Pani A.T. zdôrazňuje, že manžel mal rád deti a že sa im venoval od malička.

Oj, mal rád, on sa strašne deťom venoval. On kde šiel, tam on ešte, keď boli malí v kolíske a keď šiel takto v lete do prírody, on im plno jahodov naniesol, s kerkami (krik – vysvetlenie- PCH) (?) celé a pod hlavy im do kolísky dal, aby im to voňalo. Bol taký otec, že mal rád deti.

F.G.(80,VB)

Pani F.G. zdôraznila vo svojej odpovedi na zoznámenie s manželom jednu podstatnú okolnosť, a to, že obaja boli z tej istej dediny, čím potvrdzuje, že endogamia, resp. výber partnera zo známeho prostredia, boli považované za samozrejmosť.

No jako, no však tu bol tu bol z dediny od dola, tam ako je tá krčma pri cintoríne. No chodil, no pozerali sme jedne za druhým. I tak sme sa spoznali. (smeje sa)

Sa Vám zapáčil.

Hej zapáčil, i on mne i ja jemu. I tak to bolo. No mladí ľudia sprostí. (smeje sa)

Z tohto úryvku sa nedozvedáme veľa o zoznámení s manželom. Na rozdiel od predchádzajúceho sa zdá, že F.G. sa nastávajúci manžel páčil a sama si ho vybrala. Tiež je tu však poznámka, ktorá naznačuje, že mladí ľudia šli do manželského zväzku neskúsení a naivní. *No mladí ľudia sprostí. (smeje sa)* Z rozprávania o zoznámení však cítiť istý nadhľad a schopnosť pozrieť sa na toto obdobie života s humorom.

Narátorka rozprávala, že je dôležité - *Len keď si porozumejú. (partneri- PCH)* Na čo som ja nadviazala otázkou, ako si ona rozumela s partnerom. Dostala som odpoveď, ktorá akoby neodpovedala na otázku. *Z roboty odišiel na týždňovky no tak som sama tu gazdovala, no s rodičami sme robili s deťami. Zase prišiel sobotu, pomohlo, pomohol v sobotu porobiť a zase šiel v pondelok. No a keď bola už veľká práca, tak dovolenka.*

Pani F.G. však svojou odpoveďou vypovedá o typickom manželskom spolužití, aké existovalo a fungovalo dlhé roky v týchto dedinách. Či už sa jednalo o otcov alebo samotných manželov narátoriek, muži sa vyskytovali doma málo. Väčšina z nich odchádzala pravidelne za prácou do bližších alebo vzdialenejších destinácií. Otcovia

narátoriek obchádzali väčšinou ako sklári Slovensko, Čechy alebo aj iné európske krajiny. Niektorí odišli za prácou na niekoľko rokov do Ameriky. Jedna narátorka spomína, že jej otec dlhodobo pracoval na Morave. Údelom manželov narátoriek zo skúmanej skupiny, bolo cestovať za prácou do bližších, či vzdialenejších slovenských miest, kde pracovali buď vo fabrikách alebo na stavbách. Niektorí sa tiež živili ako baníci v Ostrave alebo pracovali v nejakej fabrike na Morave. Ostravským baníkom bol aj manžel pani M.Č. (80,MB)

M.Č. (70, MB)

Ako som už písala vyššie v stručnom profile pani M.Č. bola to veľmi zhovorčivá a entuziastická žena, ktorá sa neostýchala hovoriť ani o háklivých témach.

Tiež som spomínala, že manžel bol účastný celého rozhovoru a zopár poznámok povedal aj k téme ich zoznámenia. Pani M.Č. na moju otázku, týkajúcu sa zoznámenia s manželom odpovedala celkom rázne a otvorene aj za účasti manžela a zaťa, ktorý sa dostavil v priebehu rozhovoru.

S mužom? Keď Vám poviem ako nik.

A toto hocikedy hovorím, ja som nechcela ho. Nechcela som sa za neho vydať.

I takú pravdu Vám poviem, keď to aj počuje, no takú pravdu ako bolo. (reakcia na zaťovu poznámku, o tom, že sa tento rozhovor zverejní) Narátorka sa rozhodla otvorene hovoriť, aj pred manželom aj pred ostatnými účastníkmi rozhovoru, o svojej nevôli k vydaju. Ale čože, no keď aj svet počuje.

Pani M.Č. nám pomerne podrobne popíše okolnosti zoznámenia sa s manželom. A objasňuje nám skutočnosť, že sa s manželom zoznámila vlastne ako so švagrom – narátorkina sestra bola vydatá za brata budúceho manžela. O tom, či toto zoznámenie bolo zorganizované rodinnými príslušníkmi zámerne sa však nedozvedáme nič. Naopak, narátorka to považuje za božiu vôľu, alebo ako o tom hovorím v rozhovore ja za „osud“. *No išla som, no on išiel do vojny. A my sme boli dve sestry za dvoma bratami vzaté, teraz už. Ja som nepoznala ho nikdy.*

On sa v tomto Brne učil za pekára. A išiel na vojnu a išiel sa rozlúčiť s bratom i so švagrinou. A ja náhodou som tam zašla. Ja neviem, ako keď ma tam Pán Boh zanesie alebo čo.

Osud.

Osud. Hej, i prišla som tam, že i to tam je brat jeho no tak, toto sestra, nie.

Rozprávanie ďalej pokračuje a pani M.Č. hovorí o tom ako jej manžel neváhal a jednal. Vyhľadal a nadviazal kontakt s ňou aj keď bol na vojne. Hovorí o tom, že sa pán Č. už chcel ženiť a ako vhodnú družku si vybral ju. Pani M.Č. sa však ešte nechcela vydávať. Budúci manžel však začal vyvíjať aktivitu už počas vojenskej služby. *No i potom on ma tam videl i neviem, či si od tej sestry pýtala adresu, či ako. No i vedel ako sa píšem i napísal mi pár razy z vojny. No a ja som mu odpísala, na ale ako švagrovi. Švagar. No a potom, keď prišiel z vojny, nemal nikoho, ako Vám hovoril. Ten otec bol na Hutách ženatý a on iba pri sestre tiež tak býval. No i vraví, že by sa už chcel oženiť i prišiel, že sa chce ženiť a že by si ma zobral. A ja som ešte nemala mienku sa vydávať, lebo som bola mladá.*

Pani M.Č. opakovane spomína, že mala pocit, že je ešte mladá na manželstvo a ako v rozhovore hovorí ďalej, vadilo jej aj to, že sa ledva stihla vyučiť už musela remeslo zanechať a nebolo jej preto umožnené ani si niečo samostatne zarobiť.

Musela som to všetko opustiť, keď som sa vyučila. Prvej nie že dva-tri roky, to bol taký, tento pol roka taký kurz sa urobil a už Vám dali na tie stroje široké v tkáčovni som robila na textilke. No a teraz, keď som si mala zarábať peniaze, kým som tam zadarmo robila len za výučný list. A teraz, keď som si mala zarábať, tak som musela ísť na pole robiť. A on (otec-PCH) bol rád, že sa mu zaťtrafuje, že už bude tu on a že on sa toho trochu strase.

V tomto úryvku rozhovoru sa nám začne pomaly odhaľovať, prečo sa vlastne musí vydávať. Netlačí tak na ňu ani tak budúci manžel, ale ide o jej vlastného otca, ktorý je už starý a nevládze sa sám starať o pole a hospodárstvo. Za najvhodnejšie riešenie situácie považuje vydaj dcéry, čím získa zaťa, ktorý bude môcť prevziať starostlivosť o gazdovstvo.

Tento úsek života spomína narátorka v oboch realizovaných rozhovoroch. Naznačuje, že otec ju do vydaja tlačil a sestra tiež naliehala. *No a ja vravím, no ale kdeže ja som do 9 chodila ešte ja sa idem vydávať. Som mala 16 rokov, keď som vyšla zo školy, no a ja sa už idem vydávať. No ale otec bol tiež sám môj. No tak iba, so mnou čo totok. Tak otec ma silou mocou, že vydať a vydať i tá sestra na tom stále, že sa musím vydať. A ja som ešte nemala chuť na vydaj, tak som sa schovala. Ja som sa schovala. A nechcela som sa za neho vydať a hrala som divadlo.*

Z narátorkinho rozprávania cítiť, že mala svoje záujmy a predstavy o živote. Na vydaj nemala pomyslenie. Hrávala v miestnom ochotníckom súbore a táto záľuba ju naplňala.

Koľko ste mali rokov?

No veď na osemnásť mi šlo. Prvej to tak nebolo, že sa vydávať toto v 18, že iba sa musí.

Na rozdiel od iných narátoriek, ktoré spomínali, že ženy sa vydávali skoro, mnohé i pred dosiahnutím plnoletosti, pani M.Č. tvrdí, že to nebolo zvykom. Hovorí, že „iba sa musí“, ona sa nemusela z „objektívnych“ príčin, tehotná nebola.

Potom, keď sa nastávajúci manžel vrátil z vojny, tak začal za svojou vyvolenou chodiť. Narátorka však nemala o neho záujem a popisuje príhodu ako sa mu schovala. Napriek nechuti vydávať sa, nebolo nakoniec možné vyhnúť sa sobášu. *A on i toho divadla prišiel za mnou, tam ku tomu bratovi a vraví: „Kde je tá herečka?“ Ja za perinou schovaná takto v posteli. (smeje sa) Ale brata to už potom nahnevalo a vraví: „Tuto je.“ No za tou perinou. No i potom otec len iba, vydat' i vydat' i veru sme museli ísť na civilný sobáš a nikdy som ho nepoznala iba takto.*

K narácii o zoznámení s manželom sa ešte raz dostávame pri druhom rozhovore, kde to pani M.Č. zhrňa nasledovne:

Že tak, no tak ako keby sme boli dve sestry za dvoma bratami vydaté. Ja som ho prvý raz videla, keď rukoval a my sme sa nikdy predtým nevideli, že by sme sa frajerčili lebo čo. Prišiel z vojny, napísal mi z vojny. Na ja, chlapani chodili i ztamodtiaľ i na Huty, keď prišla zábava, na muzikach. No a že sa ide ženiť. Prišla sestra, čo bola za jeho bratom starším a len sa ideš vydávať i vydávať i vydávať. A ja som len. Ja som sa nechcela vydávať. Ja vravím, ja sa ešte vydávať nejdem. No ale otec bol sám, tak on chcel, keby som sa vydala, že on bude mať ako keď mladého chlapa na pomoc, lebo on bol vdovcom, chudák, dlhé roky.

Hej to ste hovorili.

No a teraz som sa musela vydat'. Ja ani nie tak, že som ho nechcela takto, ale nechcela som sa vydávať ešte.

A ste ho nechceli za muža?

Nechcela som ho. Ja ani nie tak, že som nechcela takto, ale že nechcela som sa ešte vydávať.

Z celého rozprávania vyplýva, že to bol otec, ktorý nástojil na dcérinom vydaji, na čo som sa priamo aj opýtala.

Čiže Vám to otec vybavil?

Otec mi to vybavil. A tento otec zase nemal kde bývať, lebo tiež boli siroty a tu bol dom a že sa prichýli, že sa ide oženit.

Prítomnosť manžela pri realizácii interview umožnila sa opýtať aj na jeho pohľad na celú situáciu, aj keď si dovoľím podotknúť, že pri pani M.Č. sa len veľmi ťažko a sporadicky dostal ku slovu. Na moju otázku, prečo si on vybral práve M.Č. za nevestu, však odpovedal nasledovne.

Muž: No poviem Vám tak. Tu bol dom a otec mi povedal tak jej: „Keď idem do Košíc do roboty, doma nemá kto robiť. A ona ešte sa učila na textilke v tom Mikuláši. Tak ju takú mladú z textiky vytiahnul, lebo tu bola krava, či jednu ste mali, lebo dve?

Pán Č. potvrdil výpoveď svojej manželky. Otec narátorky potreboval doma pomocnú ruku, tak sa rozhodol, že dcére zorganizuje sobáš. Pánovi Č. takáto partia prišla vhod. Ako spomína v rozhovore, bol vlastne polovičná sirota a potom, čo sa otec druhýkrát oženil, tak sa s bratom starali sami o seba. Po vojne sa chcel usadiť a vytvoriť si zázemie.

Na záver rozprávania o zoznámení a zosobášení, prichádza istý „happy end“. Napriek tomu, že narátorka sa v mladosti nechcela vydávať a že bola do toho rodinnými príslušníkmi donútená, s manželom prežili dlhý manželský život. *A život máme taký, že sme už teraz oslavovali 50 rokov, rok minulo v januári, 51 rok. Ale pred rokom sme oslavovali 50. Na dneska sa ženy i spoznávajú i vidím to sa oblizujú popredku. A teraz im to nevydrží ani 2 mesiace ani 3.*

Neskôr narátorka nadväzuje na to ako ona prežívala intímnejší kontakt v manželstve.

Ja som sa hanbila, keď už sme sa, už sme boli manželia. No, keď sme dade išli, kde by ma bol chcel chytiť. „Ludia uvidia, že ma šikuješ.“ (smeje sa)

No ale veď už ste boli svoji.

No svoji. No ja neviem, také boli prvej dievčatá. A teraz, keď sa nepáči jeden, druhého si nájde, tretieho. A ja som ešte nemala kedysi, kedy chlapcov nájsť.

Pani M.Č. porovnáva ako sa nadväzovali vzťahy, keď bola ona mladá. Má pocit, že bola v kontakte s opačným pohlavím ostýchavejšia a naivnejšia ako sú súčasné mladé

dievčatá. K súčasným formám a možnostiam nadväzovania partnerských vzťahov sa stavia kriticky, aj keď to vo výpovedi nepodáva explicitne.

Celé rozprávanie o vzťahu pani M.Č. môžeme ukončiť priam ukážkovou príhodou, so zmierlivým morálnym ponaučením, ktorú sama uviedla.

No ale keď som sa vydávala, z Chlebníc sme mali pána farára, tak mi povedal takú kázeň, lebo bol na tej hostine svadobnej. A povedal mi: „Mladá žena musí mať dobré zuby, dobrý žalúdok a dobrý chrbát.“ A čo to znamená? Dobré zuby, aby všetko prežula, čo príde plané, dobrý žalúdok, aby jej to tam strovilo a dobrý chrbát, aby šetke kríže na ňom uniesla. A ja som si to zobrala ku srdcu, že je to naozaj tak. A teraz mi to aj pán farár na tej 50 povedal. Bo mu to moja dcéra povedala (...?) a on povedal, že to je krásny príbeh, tak mi to povedal teraz, keď sme slávili 50 rokov toho manželského života. Ale teraz mu vravím: „Pán farár, keď teraz už mám i plané zuby i planý žalúdok, i planý chrbát. Teraz už hocikedy i hádka príde. Jeden na druhom sa hneváme. (Smeje sa) No i takto som Vám vyrozprávala, dosť šak?

Čo dodať k takému novomanželskému ponaučeniu. Narátorky, ktoré som vyspovedala v rámci mojej práce, museli „prekúsať“ a „prehltnúť“ kadečo. Ale vedeli si v neľahkých životných podmienkach nájsť svoju pozíciu, ktorá mnohokrát v daných medziach nemusela byť vôbec tak submisívna. K tomu sa ešte v iných analyzovaných témach dostaneme. Bohužiaľ, čo sa týkalo možností realizácie na sobášnom trhu⁵⁵ nebolo starším narátorkám z môjho výskumu umožnené slobodne si vyberať.

V druhom rozhovore hovorí pani M.Č. o spoločnom spolužití takto. *No veru. A ja som už, už 52 rokov sme spolu.*

I v šťastí, i nešťastí, (...?) i hocičo sme zažili. No. Ja to tak aj mojím dcéram hovorím, to keď raz prisaháš na Kristupánu, že si ho bereš, či bude taký, či mu nohu odpília, či ruku, či čo musíš vydržať až do smrti! Musíš byť verná manželovi svojmu! (smeje sa)

A nebolo niekedy také, že ste sa tak pohádali, že ste sa tak hnevali na seba, že by ste si povedali a ja ho už nechcem vidieť?

No tak nie, že nie vidieť. Tak sme sa i pohádali, to už patrí k tomu životu manželskému.

⁵⁵ Ako tento termín využíva Možný I.: *Rodina a spoločnosť*, SLON, Praha, 2006

Ale potom zase uzmierili.

*No. Dakedy, keď aj vypil si lebo prišiel opitý, to už bola búrka vtedy. (smeje sa)
Ale ved' on nebol piják, že by bol píjal, ale dakedy prišlo tak, že kamaráti, no keď už tak,
to už bolo blbé, keď v partii robil, že by si boli... Keď tuto už robil, nie v Ostrave, tam
som ho nevidela, ako si s kopýtka vyhadzoval. (smeje sa)*

Z uvedeného vyplýva, pani M.Č. na jednej strane uznáva, že je správne žiť s manželom, nech je to za akýchkoľvek okolností, v duchu kresťanských tradícií. Na strane druhej, si vedela vymedziť svoje postavenie v rodine a domácnosti.

Ako som už spomínala pri rozhovore boli prítomní obaja manželia a z ich vzájomnej komunikácie a z celkového dojmu, akým na mňa táto dvojica pôsobila, bolo zrejmé, že pani M.Č. je tá, ktorá vedie domácnosť.

Pani M.Č. sa v rozhovore dostala aj k porovnaniu toho ako vnímajú mužov mestské ženy a ženy dedinské. *Ženy v meste sú náročnejšie na mužov ako my. A mne muža ani nebolo treba, keď som sa narobila ako otrok sveta, na ja, mne už potom bol muž až ponad hlavu prejedeny. No načo mi je muž, keď som ja taká zrobená.*

Zaujímavé konštatovanie narátorky. Nemala potrebu byť s manželom, keby nebola taká upracovaná. Naznačuje tým, že mužova spoločnosť a prítomnosť ju skôr obťažovali po náročnej fyzickej práci ako by sa z jeho prítomnosti tešila?

(H.G., 76, H)

Pani H.G. som v rozhovore položila priamo otázku, kedy sa vydávala a musím priznať, že jej odpoveď ma zaskočila.

A kedy ste sa vydali?

Joooj stará!

Áno? To znamená?

24 rokov.

A to už bola stará?

Hej, stará, stará.

Pani H.G. sa zdá, že vek, v ktorom sa vydávala, ako nadpriemerný. V porovnaní s predchádzajúcou narátorkou pani M.Č., ktorá v rozhovore tvrdí, že v 18 nebolo bežné sa vydávať. Podobne však ako aj predchádzajúce narátorky, i táto spochybňuje

správnosť alebo vhodnosť výberu životného partnera. *A to tak bolo, že... akosik som...no ...no neviem...ten pravý var nebol...*

Ďalej to však narátorka túto tému nerozvádza, ale začne hovoriť o tom, že sa vlastne z nastávajúcim poznala už od detstva a za akých okolností sa zoznámili. Ako bolo vo vidieckom prostredí časté. Budúci manželia sa poznali už od detstva. V tomto prípade i doslova môžeme napísať, že „spolu pásavali kravy“. *S mužom sme jako od detstva, ako keď kravy sme spolu pásli. Oni tu bývali a my tu. Oni išli tou stranou a my touto stranou. A keď sme už prišli za tento vrch, kravy sa už pomiešali a my sme sa hocičo v karty hrali, naháňali sme sa.*

Narátorka sa však opäť vracia už aj v iných rozhovoroch spomínanej téme, že mladí ľudia boli motivovaní a častokrát dobrovoľne i nedobrovoľne nútení k skorému vydaju/ženbe. *No a prvej čo, prvej len chytró vydávať sa a ženiť!*

Pani H.G. sa rozhovorie aj o inom nápadníkovi ako bol jej manžel. Tento mal o ňu záujem už skoršie, ale ona ho nechcela a kontaktu s ním sa všemožne vyhýbala. Jej rozprávanie je vtipné a súčasne vypovedá aj o narátorkinej slobodnej vôli, o možnosti samostatne sa rozhodnúť o vydaji.

A také chodili chlapčiská. To, to taký vrstovníci chodili moji a starší o dva roky.

A taký jeden prišol neviem o koľko, no ten Michal bol istotne starší len o sedem alebo osem rokov odo mňa. No a jako na dedine. A už prišol taký. Jeho strýko bol starý mládenec a on bol krajčír. „No čože už robíš, frinda?“ tak vedel povedať. Aj.. tam suseda to zas mu bola jako sester... jako bratancova žena. A ja vravím, po kiego paroma títo ľudia tu idú. „Mišo nohy si utri!“ na ja som mu povedala. A svák, my sme ho nazývali svákom. „A vieš, aby si vedela idem takto čapať“. To bolo akosik tak pred Vianocami. A ja som už sa nevrátila domov. Lebo ja som už to tušila po čo oni prišli. Oni prišli mi už na vohľady. Žeby som sa za toho Miša vydala. A kdeže mne bolo Mišo narozume, mne boli títo junci mladí na rozume, čo chodili.....

A ona mi takto povedala. Joj, Hana neodpovedaj. „Prvý, to vohľadníkov volali...Prvý vohľadník je od Boha, druhý od ľudí a tretí od čerta. (smiech) Hej tak mi povedala. „A dajte mi pokoj, ja sa vydávať nejdem.“ A potom už, ona Vám nemala jakéhosi takého... Tak mala jednu posteľ takto a druhú tak. A jedné dvere mala do prednej izby druhé dé vonku.

„Tuto si ľahni a vyspi sa načo ľa potom ak ľa bude chcieť tak ľa príde ešte raz pýtať.“ Ona mi ešte tak povedala. A ja vravím. „Ja za toho Miša tetka nepôjdem. Ja ho nechcem, Čo on taký starý.“ A on tak vedel tak nosom hovoriť. „Hanka vieš čo? A keď na zábave: „Hanka smiem prosiť?“ (napodobňuje fufňavý hlas)

Nepáčil sa Vám?

Nie. Tancovala som, ale už som len pozerala, kde mám stúpiť ku komu. Hoci kde som sa vryla za dievčatami a ...Na ale nič. Potom, potom prišiel ten svák, ten krajčír. On mi to už potom celé povedal. „Viete čo sváku ja nemám ani perín. A čo mne treba si výbavu nadobudnúť. Viete dobre, že ja to všetky peniaze dám domov a ja si nič nekúpim.“ „Neboj sa on ti všetko dá.“ „Nie, nie. Ja nechcem.“ (dôrazne) Potom by mi vykrikoval v živote, že som bola chudobná takto nie. On nech si zoberie takú dáku starú, takú bohatšiu. A dievok je dosť po Hutách. No a otec mi potom takto povedali: „Dobre si urobila, keď si mu tak povedala.“

Na záver sa dozvedáme, že otec odobril je rozhodnutie, z čoho vyplýva, že ho mohla učiniť. V porovnaní s pani M.Č., ktorá si musela svojho muža zobrať práve s otcovej vôle, vidíme tu možný slobodný akt.

V tejto súvislosti som sa priamo opýtala, či rodičia narátorku nenútili do vydaja. V kontexte iných rozhovorov ma otcova benevolentnosť prekvapovala.

A rodičia Vás nenútili?

Nie.

Nie. Oni nechali na Vás?

Hej. Nikdy, nikdy mi nepovedali, iba o tom to G. mi tak povedali, potom keď už tak dochodilo, keď som mala 22 rokov.

Pani H.G. začne na túto tému potom nabaľovať iné témy súvisiace z rodinou, ale neskôr sa vraciame k tomu, prečo sa pán G., priateľ narátorky z detstva nezdal vhodným ženíchom. Pani H.G. rozpráva o tom, že iné členky je rodiny mali niečo dočinenia s mužskými príslušníkmi neskoršieho manžela a tento kontakt nedopadol dobre, preto sa snažili rodičia svoju dcéru vystríhať pred nezodpovednou rodinou. A potom sme sa brali akosik, že chodíme, chodíme, vláčime sa naši starkovia povedali. Moja mamka, že čo z toho. A mne to tak povedali vždy, že ako s tých troch ako oni sa G. volali že jeden brat akože môj svokor, že chodil za mamkinou sestrou 6 rokov a že si ju nevzal. A zasa jeho brat, to sú, môjho muža otec sa volal Fero a jeho brat bol Jozef druhý. A ten druhý

brat chodil za ocovou sestrou a že chodil tiež dva roky a že si ju nezobral. „Žiaden G. nebude!“ No pre mňa za mňa ja sa nevydám, som povedala. No i. A potom už otec povedal: „ Urob si ako chceš, buď stará dievka, veď aj tvoja tetka. “

Z úryvku vyplýva, že aj keď mal otec narátorky snahu dohovoriť dcére, nech si nezačína s budúcim manželom. Tak pani H.G. by radšej volila zostať slobodná ako si vziať niekoho iného. Na čo otec rezignuje a a tak trochu prorokuje dcére, že zostane stará dievka ako jej teta bola. Vo vidieckom prostredí bola „stará dievka“ - nevydatá žena považovaná za niečo zvláštne, jej status bol nižší a jej osoba bývala opradená aj historkami, ktoré vysvetľovali tento netradičný status⁵⁶.

Nakoniec však osud pani H.G. bol predsa len ukotvený v manželstve, ktoré sa z rozprávania zdanlivo nesúvisiacej príhody, zdá byť šťastné.

Spokojní. Moj muž mi nikdy nepovedal mrzko. Nikdy ako nikdy. Raz povedal, neviem čosik sa mu polámalo na voze. A ja som povedala: “Keby si nebol taký náramný, bolo by sa ti to nestalo!” A on v tom si v tom akosik pribuchol takto sekerou na palicu, takto na ruku.

A vtedy, mrzko Vám poviem, možem to povedať?

Môžte, môžete.

Kurva, piča, pes! (smejem sa)

A ja keď to povedal, tak ja mu fuk za ucho. “Kto kto je ti tu kurva?” „Ja som to tebe nepovedal, ja som to tebe nepovedal a už tak. “ (smejem sa)

A tak bolo také rozhnevané čosik do večera a kdeže do večera, on sa nemohol „Hanka, Hanka“. Ale žeby to bol opakoval dakedy viacej raz nikdy. Alebo žeby mi povedal, že somár, alebo ty hlúpa alebo tak ako počujem. Nikdy! 50 rokov by bolo 2. januára jako by sme mali. Ako sme prežili manželstvo a 2.novembra zomrel.

Od tohto momentu nastalo asi pol hodinové podrobné rozprávanie o tom ako manžel pani H.G. umieral. Dozvedáme sa o starostiach v nemocnici, o roztržke z manželovým bratom ako aj detaily o opatere manžela. Spomína ako manžel počas pobytu v nemocnici v Kubíne chcel spáchať samovraždu. Museli mu totiž amputovať nohu od kolena dole. Narátorka cituje manžela, ktorý túžil ísť naspäť domov

⁵⁶ „Stará dievka – slobodná žena, ktorá prekročila vekovú hranicu pre uzavretie manželstva. Ustálený sobášny vek sa odlišoval v jednotlivých regiónoch a obciach. ... Navždy zostávali s.d. zväčša len telesne aľ. mentálne postihnuté ženy. Ostatné sa mohli neskoršie vydať, obyč. za muža spoloč. znevýhodného, vdovca s malými deťmi ap.“ (Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2., 1995)

z nemocničného prostredia. *Hanka moja zlatá kedy moja zlatá kedy ma zoberieš.*
„Hanka moja zlatá kdesi? Hanka..!!!, a len Hanka a Hanka.“ Spomínam si, že celý príbeh bolo veľmi emotívne podfarbená a narátorkino rozprávanie ma doslova vtiahlo do deja. Príbeh uzatvára smrťou manžela. Táto spomienka je ešte veľmi čerstvá a bolestivá a narátorku rozplače. Z narácie cítiť smútok. Jej deti žijú mimo obce a po smrti manžela zostala v niekoľkopošodovom dome žiť sama.

S pani H.G. sme sa dostali aj k citlivej téme intímneho spolužitia.

Takú pravdu, takú pravdu Vám poviem! Keď išiel moj muž na vojnu vtedy ma prvý raz pobožkal A on išiel a mal 20 rokov na vojnu. A ešte som mu povedala, on ma tak chcel oblapiť „Nepritískaj sa ku mne, bo sa prespím!“ Hej, isto. No čo ide na vojnu, ja viem, ja som to nevedela... A kdeže sme to vedeli? Keď sa zhováralo také dačo staré baby, ako mamka moja...

...

Potom, keď sa zhovárali. Viete ako povedali? Nemôžeme všetko povedať, lebo sú tu Maďari. Nás nazývali Maďarami, deti. Tak nič nehovorili také pred nami. Alebo zas povedali „Ticho budz lebo tu sú bosí.“ No to bolo všetko. No a.

Takže ste nič nevedeli ani Vám nikto nič nepovedal, že jak to chodí?

Nič, môj muž ma to naučil. Ono to, on to, keď bol na vojne, tak on chodil do zdravotníckej školy, on bol ako ošetrovateľ. Pri vojne, he. A potom mi takto povedal hej „No keď som sa k tebe pritísnul, si ma odstrčila, nepritískaj sa lebo sa prespím.“

Podobnú historku má aj pani M.Č. S inými narátorkami som sa k tejto téme nedostala. Nebola to téma, o ktorej by narátorky samé začali rozprávať. Zdá sa však, že v dobe, keď boli narátorky mladé, neboli príliš informované o sexuálnom živote.

H.K. (65,H)

Pani H.K. som sa opýtala na zoznámenie s manželom potom, čo mi rozprávala o svojich deťoch. *Nie, nie, nemám, čo tajiť, nie. S mužom som sa zoznámila tak, mala som 16 rokov ochorela som na žltáčku infekčnú. Bola som mesiac v nemocnici. A išla som z nemocnice do domu. A pred tým som ako keď var raz alebo dva razy s ním tancovala na zábave.*

Z povedaného vyplýva, že budúceho manžela poznala od skorej mladosti. Pomohol jej pri prevoze z nemocnice domov, ale už predtým sa s ním stretla na

tanečnej zábave. Viac sa dozvedáme neskôr. *No a tak som raz s ním tancovala a potom keď som išla z tej nemocnice, aby ma nenechal... Ani nie tancovala, za družicu som bola s ním. Jemu sa mu sesternica vydávala, tak som bola s ním za družicu. No a potom mu vravím, z tej nemocnice keď som išla, aby ma nenechal samú v tej doline, lebo nám vždy v nemocnici hovorili, že námaha to neni dobre, aby sa tá žltáčka znova nevrátila.*

Tak mu vravím, že keď už pojde hore tou dolinou, aby ma nenechal samú. Mal prísť brat po mňa na voze, ale že ak by náhodou neprišiel, aby ma nenechal. No a on mi hovorí, že nie, ale že ak príde na voze, že aj on sa bude viesť. Ja vravím, veď už nás kôň vytiahne hore tou dolinou?

V tomto úryvku, by som upozornila na dva dôležité momenty. Narátorka nám bližšie objasní, že vlastne bola za družičku s manželom na svadbe jeho sesternice. Nie len z tohto interview, ale aj z iných vyplýva, že jednotlivé rodiny boli vzájomne príbuzensky poprepájané a popreplietané.

Ďalšia skutočnosť, na ktorú som chcela upozorniť je silná apelácia na budúceho manžela, aby ju nenechal bez pomoci, pri prevoze z nemocnice. Napriek tomu, že mala dohodnutý odvoz s bratom, prosila aj nastávajúceho, aby ju nenechal samú ísť dolinou. Ťažko vieme odčítať, či išlo len o starosť o zdravie alebo aj náznak náklonnosti voči potenciálnemu nápadníkovi?

Prekvapilo ma, keď narátorka rozprávala o tom, že bola na zábave v 16 rokoch. Na moju otázku, že či už v 16 chodila na zábavu, odpovedala, že bola na zábave, ale len „v čistom znení“. *A od toho času sme začali, na zábave ma pojal tancovať a zas... No a to mala som 16. Tak tie dva roky sa to voľáko ťahalo. A potom bola Veľká Noc. No a na tú Veľkú Noc prišiel ma okúpať. No a od toho času, boli sme potom na zábave, no a od toho času sme sa spoznávali. To bolo na Veľkú Noc a v januári sme mali svadbu.*

Pani H.K. nám popisuje ako sa zo stretnutí na tanečnej zábave stal vzťah („...sa to voľáko ťahalo...“ a „...sme sa spoznávali...“ môžeme považovať za eufemizmy dnešného výrazu „chodiť s niekým“, ako som sa jej aj v rozhovore opýtala, čo to takto môžem chápať). A po dosiahnutí 18 rokov bol vzťah spečatený sobášom.

Ďalej pani H.K. spomenie, že jej manžel bol od nej starší. *Aj starší je odo mňa. No ale voľáko mi to nevadilo, no. **O koľko je starší? O 9 rokov skoro. Tak mi to nevadilo vobec, že je starší, no ale teraz, no predsa už tie rok už značia. Ale aj ja som už stará. (smeje sa)***

Ako značí z jej odpovede, vekový rozdiel jej neprekážal, len teraz v starobe naznačuje, že predsa len je vekový rozdiel medzi manželmi znať.

Neskôr v rozhovore sa dostávame k téme spolužitia s manželom. Narátorka najskôr len veľmi jemne a opatrne naznačuje, že to nebolo vždy jednoduché.

A ešte by som sa opýtala že ako ste vychádzali s mužom, mali ste také vážnejšie spory alebo celý život v pohode?

No čo ja viem, no neboli až také najkrutejšie, a nebolo to ani najlepšie. Vždy prišlo niečo do cesty, aký čas bol, taký bol aj život.

V súvislosti s fungovaním manželského vzťahu som sa opýtala, kto mal v rodine rozhodovacie kompetencie. Bolo zrejmé aj z ostaných rozhovorov, podobne ako aj z rozprávania pani H.K., že mnohé veci musela rozhodovať sama, keď manžel bol mimo domova, väčšinou odcestovaný za pracovnými povinnosťami.

A keď ten muž chodil preč o takých dôležitých veciach ste sami rozhodovali alebo spolu?

Na koľkorázy, koľkorázy sa stalo, keď treba bolo náhle, tak sa muselo rozhodnúť.

A potom nebolo zle, keď bolo zlé rozhodnutie?

No tak to už, to už je vedľajšie, viete že ako...

Ja sa pýtam, aby som to vedela porovnať.

No už muselo sa trpieť, nešla som sa rozvádzať, ni nikde nikomu žalovať. Mamy som nemala, ku bratom som nemala, čo ísť. Testiná za to nemohla, že on bol ... rád si tiež vypil. Takže to bol taký život. Nebolo to, že bol vždy opitý a vždy zas nebol triezvy. Takže tak je to.

V tomto momente rozhovoru sa dostávame k závažnej skutočnosti, ktorá ovplyvňovala manželský vzťah narátorky. Manžel pil. Je zrejmé, že pani H.K. nehovorí o tejto skutočnosti rada, a cítiť, že je to zahanbujúce o tom hovoriť predou mnou, ako cudzím človekom. Ako som už spomínala vyššie, pri tomto rozhovore bola účastná aj vnučka pani H.K. Podľa toho ako prebiehal medzi narátorkou a jej vnučkou počas interview očný kontakt, bolo jasné, že je o probléme starého otca s alkoholom oboznámená.

Narátorka sa snaží problém zrelativizovať, tým, že hovorí o tom že, nie vždy bol manžel opitý, ale cítiť, že jej je aj v dobe realizácie rozhovoru ťažko z toho, že si nemala, kde post'ažovať, u koho sa vyplakať. Myslím, že keď sa na toto rozprávanie pozrieme z hľadiska analýzy manželov Rosenthalovcov, tak sa rozprávaná biografica prelína so životom.⁵⁷

Nevie, či by to tak teraz žena zniesla, že by trápenie bolo a že terajšia mladá žena, že by trpela. Lebo sú všelijaké prípady. Už sme spolu 47 rok. A ani by som sa hádam nikdy nerozvádza, lebo predsa len človek sľuboval pri tom oltári do mojej a tvojej smrti. Takže tak. No a potom mám brata kňaza toho, čo je po tej mozgovej príhode, takže neurobila by som bola tú hanbu. Predsa len, trápenie aj pre ňo by bolo. A potom kde ísť..., nemala som kde ísť, ku mame jeho tam bola dcéra vydatá, tam som nemohla. Ku svojej mame už som nemala. Takže, kde som mala ísť, musela som len trpieť. Nebolo vždy slnko a nebolo vždy dážď. Takže taký je život. Čo by aký bol človek, aj tak príde všeličo do sporu.

Tento úryvok z rozhovoru považujem za veľmi vzácny, pretože nebolo v interview, ktoré som realizovala zvykom, že by ženy uskutočnili nejakú reflexiu vlastných pohľadov, pocitov a názorov na svet alebo na určitú životnú situáciu. Pani H.K. sa tu sama zamýšľa nad tým, že či by podobné príkoria ako ona znášala, trpela nejaká žena v súčasnosti a súčasne uvažuje nad tým, či by sa rozviedla. Sama pre seba uvádza dôvody, pre ktoré, by rozvod nikdy nezrealizovala. Súčasne opakovane upozorňuje na to, že sa nemala ísť komu post'ažovať na svoje problémy v manželstve, resp. aj keby manžela opustila, nemala by sa kam presťahovať. Jej vlastná mama už bola mŕtva v tej dobe a u svokry bývala švagriná. Celú úvahu uzatvára konštatovaním, že keby bol človek akejkoľvek povahy, sporom sa nedá vyhnúť.

M.B. (27,VB)

K rozprávaníu o tom ako sa M.B. zoznámila s manželom sa dostaneme plynule od rozprávaníu o tom ako si hľadala prácu a privyrábala si na brigáde.

⁵⁷ Viac k žitej a rozprávanej biografii v: Rosenthal, G.(ed.): Erlebte und erzählte Lebensgeschichte, Gestalt und Struktur biographischer Selbstesreibungen, Campus Verlag, Frankfurt/New York, 1995 alebo tiež napríklad: Kiczková, Z. a kol: Pamäť žien, O skúsenosti sebautvárania v biografických rozhovoroch, IRIS, Bratislava, 2006

No a ešte sa chcem vrátiť k tomu, keď som bola doma tých 5 mesiacov, tak akože ma to moc doma nebavilo, tak som chodila na zemiakové brigády. Chodil tu autobus, ktorý bral staršie pani a aj mladšie, ktoré mali o to záujem. No a ... tam som sa aj spoznala s mojím terajším manželom. On tam robil traktoristu a ja som tam bola ako mladé dievča, zbierali sme tam zemiaky. Tak sme sa tak akože začali stretávať a tak potom. Bolo to asi rok a pól a potom ma to omrzelo, lebo (smeje sa) potom ma to omrzelo, lebo som bola ešte mladá som mala len 17 rokov.

Dozvedáme sa o tom, že sa s manželom zoznámila na brigáde, rok a pól s ním chodila a potom sa zas rozišla. Takýto moment nemôžeme zaznamenať ani v jednom rozhovore so staršími ženami. Rozísť sa s niekým a ešte kvôli tomu, že by ich to omrzelo, bolo v období mladosti starších narátoriek, spoločensky neprípustné a aj osobne nepredstaviteľné.

Následne som sa opýtala na vekový rozdiel medzi narátorkou a jej manželom.

On je straší?

Starší, o 5 rokov. No a tak sme sa potom rozišli lebo každý mal svoje záujmy ešte. No a potom čo ešte?

V tomto momente som mala pocit, že narátorka má pocit, že už k tejto téme nemá, čo povedať, tak sa ju ďalšou otázkou snažím povzbudiť.

To je celkom zaujímavé, potom jak ste sa zase dali dokopy?

Medzi tým sme sa dali zas tak dokopy, že už som začala robiť v zdravotníctve a jeho mamka tam robila tiež. Jedného dňa prišla ku mne a povedala, že akože Paľo sa chce so mnou tu stretnúť. Hovorím, šak neni problém, normálne v pohode, nech sa stretne, nie? A ona hovorí, tak dobre, dobre. No tak som jej povedala a kedy mám službu a tak. No tak potom prišiel ku mne. Tak sme sa zasa začali stretať. Tak sme chodilo skoro dva roky, no ale medzi tým sme ale dva roky nechodili. No a po tých dvoch rokoch sme chodili asi rok a pól a potom bola svadba. Takže to bolo také.

Zaujímalo ma, ako došlo k opätovnému stretnutiu s manželom. A od narátorky sa dozvedám, že on bol ten, kto vyvinul iniciatívu a kontaktoval ju. Narátorka túto jeho aktivitu pasívne prijíma a očakáva, že budúci manžel ju vyhladá, čo sa aj prostredníctvom jeho matky stane. Nastane obnovenie vzťahu, ktorý vyústí do sobáša.

Neskôr v rozhovore sa vrátíme k téme vydaja a narátorka hovorí o tom, že sa nemusela vydávať, pod čím môžeme rozumieť, že nebola v druhom stave. Tiež príde do

reči tematika štýlu svadobných šiat, iniciovaná mojou otázkou, či si nevesta šila šaty sama, keďže bola vyučená krajčírka.

Zaujímala ma tiež téma spolužitia s manželom, opýtala som sa M.B., koho považuje u nich v domácnosti za „hlavu rodiny“. *U nás? U nás, väčšinou som asi ja, ja som dosť taký typ, že proste. Ale tak on zase je v niečom inom dobrý, on sa proste zase snaží iné veci, čo ja viem, trebárs starať sa o auto alebo o ňjake iné veci, no proste také, čo sa týka chlapskej práce.*

Ale také vážne veci, keď sa bavíte tak ako, ty máš to posledné slovo?

Ja, ja, dúfam, že to moj manžel nebude počúvať, ale ja. Tak čo ja viem, neviem prečo, ale ja, ja som taký typ.

Z narátorkinej odpovede je jasné, že ona sa považuje za tú, ktorá vedie domácnosť a má v nej posledné slovo. Aj keď sama podotýka, že snád' to nebude počuť manžel, z čoho vyplýva, že to nie je oficiálne deklarovaná pozícia. Dodatočne sa ešte opýtam, že čo si myslí ako to bolo u jej rodičov, kde narátorka má zo vzťahu jej rodičov podobný pocit, že matka je tá, ktorá viedla domácnosť.

V rozprávaní sa dostaneme aj k porovnaniu partnerských vzťahov, aké boli v minulosti, s možnosťami v dnešnej dobe. Na jednej strane si narátorka uvedomuje, že ženy sa mužov mohli báť a ona taká nie je. Ale na druhej strane chápe, že keď sa manžel kedysi vrátil domov a bol doma chvíľku. Bola snaha zachovať klud v rodine. Sama si uvedomuje a konštatuje, že kedysi bolo oveľa jednoduchšie žiť dlhodobo v manželstve, keď manželia žili spolu vlastne len príležitostne.

Ja som taký iný typ, ale niekedy sa ženy báli mužov. To boli také ako. Ale zase sa im ani nečudujem, keď chodili preč za prácou a prišli, tak zase človek nevyvolával nejaké konflikty a tak proste, vieš privolíš a tak.

Vieš, čo ja poviem, jedinú jednu vec, že už sa nečudujem tým ľuďom, ktorí zažili spolu život a žili 50 alebo 60 rokov spolu, ja sa im vôbec nečudujem, to by som aj ja tak dokázala, pretože oni sa vôbec nepoznali, oni spolu nežili. A ty keď žiješ 3 alebo 4 roky spolu s mužom, tak už vtedy ti na špeky, lebo s ním žiješ denno-denne, nie?

Z poslednej vety nám môže byť jasné, že sama možno občas zažíva isté nezhody v manželstve, čo následne aj priznáva, že jej manžel niekedy „lezie“ na nervy. Ale

zo strohosti a vyhýbavosti jej odpovedí je jasné, že to nie je téma, ku ktorej by sa chcela vyjadrovať.

Dovolím si, opýtať sa narátorky aj na názor na rozvod, ale jej odpoveď je tiež vyhýbavá a aj keď priznáva, že sama s tým nesúhlasí, uznáva, že „je iná doba“ a „sú rôzne dôvody na rozvod“.

M.D. (69,VB)

Ako som už spomínala v úvodnom predstavení žien s pani M.D. sme nadviazali bližší vzťah a táto narátorka patrila medzi veľmi komunikatívne ženy z realizovaného výskumu. Práve preto ma prekvapilo, že pri analyzovaní interview, som si uvedomila, že o zoznámení s manželom a svadbe hovorila len veľmi stručne a v súvislosti s dedinskými zvyklosťami. Vydatej žene sa už nepatriło pracovať mimo dom. Vo vybranom úseku narátorka práve vysvetľuje, že po vydaji prestala pracovať a zostala doma, starať sa o gazdovstvo, napriek tomu, že ju vo vtedajšom zamestnaní prehovárali, aby svoje miesto neopúšťala. Narátorka pracovala v kožiároch – v kožiarskom priemysle.

No a ja som potom sa vydala, šak. No a u nás bol potom taký zákon v dedine, keď sa vydala zostať doma na gazdovstve sme mali robiť. Ak ma tiež aj v robote prehovárali, že by som zostala, že čo z toho gazdovania, že na týžňovku muž chodil, že aj ja budem chodiť, že si budeme chodiť spoločne, ale padla, v dedine bol taký zvyk, že žena musí doma zostať, tak som ostala, tak som zostala doma.

21, v januári sme sa brali, vo februári a v máji som mala 21. No tak, od tých čias som potom zostala doma. Šla som za nevestu. Potom o rok a pól sa mi narodila dcérka.

Narátorka konštatuje, že kvôli vydaju opustila prácu a zostala doma. Muž chodieval na týždňovky – pracoval pri prebúraní cesty cez Kvačiansku dolinu, potom robil v Mikuláši závozníka, neskôr spomínal prácu v Istebnom. Manžel celý život dochádzal za prácou mimo Veľké Borové.⁵⁸ Pani M.D. sa neskôr zamestnala a vystriedala dokonca niekoľko prác. K tomu sa však dostaneme neskôr.

⁵⁸ Manželia a otcovia narátoriek boli všetci zamestnaní mimo skúmané tri obce. Práca, či už pred začiatkom komunistického režimu alebo počas neho, v tejto oblasti nebola.

F.O. (72, VB)

Pani F.O. odpovedá podobne ako aj iné narátorky, že sa s manželom zoznámila na zábave, ale nie je si týmto údajom úplne istá. Spomína, že mala viacerých nápadníkov, ale ona si stále dopisovala s budúcim manželom. Ten mal pochybnosti o tom, či na neho pani F.O. počká. Tá si však myslela, že ak sa jej nápadník vráti z vojny a nevezme si ju za ženu, ona sa už nevydá, ale pôjde do kláštora. O tejto túžbe pani F. O. budem hovoriť ešte na inom mieste. Každopádne táto možnosť zostala nenaplnená a narátorka sa predsa len vydala za svojho nápadníka, ktorý strávil 3 roky vo vojenskej službe.

No tak sme sa s mužom zoznámili, no ako to prvej. No na zábave, alebo jako. A ved' aj inakších chlapcov som mala, mohla som sa vydať. On potom ešte bol na vojne, potom ešte bol u letcov. Potom mu priložili, tak skoro 3 roky bol. No a vždy, keď mi už napísal, napísal, že sa vydám. Že ho nebudem čakať.

Že nebudete čakať?

No ale reku, nevydám sa, ale keď prídeš z vojny si ma nezoberieš, ja sa vydávať už nebudem, ja pôjdem do kláštora.

Hej, tak ste si povedali?

Tak som povedala, aj tak by som bola spravila.

.....

No potom už sa vrátil, prišiel. Mal prísť v marci, dva roky a ešte do októbra musel slúžiť. No a potom sa v októbri vrátil a v januári sme mali svadbu. V 55.

To ste mali koľko rokov?

22.

Z nasledujúceho úryvku môžeme vidieť, že bolo v záujme rodiny, aby dievča nezostalo slobodné – starou dievkou. Sestry pani F.O. na ňu apelovali, aby si našla ženícha, ale ona nápadníkov odmietala a trucovito vyhlásila, že by jej neprekážal ani osud „starej dievky“. To by korešpondovalo s jej túžbou vstúpiť do kláštora.

Tak, tak, ved' to hovorím. Sestry, tie keď prišli a keď už, že ten by ma chcel, ten vohľady, ten, či by som nešla. „Nie ja sa nevydávam. Vy ste sa mladé vydávali. Ja sa nevydám.“ „Ostaneš stará dievka“ koľko rázy mi povedali. „No tak nech, jedna môže ostať stará dievka.“

Zhrnutie k téme manželstva

Čo môžeme povedať o manželstvách žien, s ktorými som realizovala biografické rozhovory v troch malých dedinkách na Liptove? Skúsme porovnať zozbieraný materiál s teoretickými podkladmi, ktoré som uviedla v kapitole o rodine.

Pozrime sa najskôr ako narátorky riešili problém výberu partnera. Vydávali sa ženy z vlastnej vôle, z lásky alebo im partnera vybrali rodičia a ony sa podriadili?

Na túto otázku nájdeme v rozhovoroch rôzne odpovede. Boli narátorky, ktoré sa vydávali z vlastnej vôle a podľa vlastného výberu, netrúfnem si však konštatovať, že by sa vydávali z lásky (H.G., A.P., F.G.) Tieto ženy všetky hovorili o tom, že si vybrali manžela samé, bez zásahu rodičov do ich voľby. Resp. si vybrali muži ich, ony pôsobili viac-menej pasívne v zoznamovacom procese. Všetky tri však spomínajú na výber partnera ako na niečo, čo nebolo premysleným, plánovaným krokom.

Potom je tu narátorka M.Č., ktorá otvorene priznáva, že svojho manžela nechcela a vzala si ho z donútenia otca a aj vlastnej sestry. Paradoxom tohto príbehu je, že mi ho narátorka rozpráva v prítomnosti práve toho vnúteného manžela.

Osobitým prípadom je pani H.K., z ktorej rozprávania sa môže zdať, že si manžela vybrala dobrovoľne a stála o neho. Neskôr však z rozhovoru vyplynie, že manželstvo nebolo príliš šťastné. Manžel narátorky mal totiž problémy s alkoholom.

Od pani M.D. sa napriek jej zhovorčivosti, veľa o zoznámení s manželom a kvalite spolužitia nedozvieme. Môže to byť dané aj faktom, že jej manžel bol prítomný pri jednom z rozhovorov, ktoré som s ňou realizovala. Situácia u nej v domácnosti nedovoľovala uskutočniť rozhovor osamote.

Pani F.O. patrila, podobne ako aj iné narátorky, medzi ženy, ktoré poznali svojho manžela už od malička. Na príbehu tejto narátorky ma zarazil je postoj k vydaju. Ako som už spomínala vyššie, v časti, kde sa venujem manželstvu pani F.O., narátorka bola rozhodnutá vstúpiť do kláštora, ak by si ju jej neskorší manžel nebol vzal. Zarážala ma ľahkosť a túžba s akou mi pani F.O. oznamovala túto predstavu. Bola táto je túžba ozaj tak silná, že v jej mysli pretrvala aj po celé roky jej manželstva? Napriek mnohoročnej priepasti, ktorá nás delila od čias, kedy narátorka uvažovala o tejto životnej ceste, zdal sa jej sen živý aj dneska. Ako som už spomínala, to napriek tomu, že manželstvo bolo naplnené a pani F.O. porodila 3 deti.

Poslednou narátorkou, ktorú som ešte nespomenula je najmladšia účastníčka výskumu M.B. Toto je jediná zo žien, pri ktorej si trúfnem z povedaného vyvodit', že sa vydávala z lásky. Následný priebeh manželstva však nebol však v podaní narátorky nijako idealizovaný. Popisovala vzťah aj s jeho problémami a úskaliami.

Pri analýze rozhovorov nesmieme zabúdať z akého prostredia pochádzajú narátorky, v akom sociálnom a kultúrnom kontexte vyrastali, aké hodnoty sú v nich zakorenené. Kresťanský kódex, ktorý pretkával ich životy, tvoril kostru aj ich vzťahového sveta. V tomto svete je nepredstaviteľné porušenie manželského sľubu, opustenie manžela, nech je spolužitie s ním akokoľvek komplikované a náročné. Ako však za všetky povedala pani M.Č.: *Ja to tak aj mojím dcéram hovorím, to keď raz prisaháš na Kristupánu, že si ho bereš, či bude taký, či mu nohu odpília, či ruku, či čo musíš vydržať až do smrti! Musíš byť verná manželovi svojmu!*

Narátorka sa po tomto výroku síce smeje, čím sa snaží svoje vyjadrenie zľahčiť, ale z celého rozhovoru cítiť, že tento postoj brala celý život vážne. A nielen ona, ale aj ostatné narátorky.

Narátorky z realizovaného výskumu uzatvárali striktnie triedne a konfesiónálne homogamné vzťahy. Keďže všetky ženy sa vydali za mužov z tej istej alebo vedľajšej dediny, ich výber v týchto smeroch ani nemohol byť iný.

Keď sa pozrieme na ďalšie etnologické kategórie, ktoré sme spomínali vyššie, niektoré z nich môžeme nájsť v rozprávaniach narátoriek.

Všetky narátorky spomínajú v rozhovoroch patrilokálne usadenie mladomanželského páru, s výnimkou pani M.Č., kde sa manžel presťahoval do rodného domu narátorky. Zvyšné narátorky sa po vydaji presťahovali k rodičom manžela. V niektorých prípadoch toto spolužitie narátorky nekomentovali, ale medzi narátorkami sa objavili aj prípady, kedy spolunažívanie nebolo bezproblémové. Najviac o tom rozprávala asi pani F.O. Spolužitie so svokrou bolo pre ňu traumatizujúcim zážitkom ešte aj v dobe realizácie rozhovoru. Neskôr, v priebehu manželstva sa mladé páry väčšinou snažili osamostatniť. Situáciu riešili buď stavbou vlastného domu alebo pristavaním/prestavaním pôvodného domu rodičovského. V prípade ich detí sa situácia už neopakovala. Väčšinou sa deti narátoriek odsťahovali úplne mimo obec, z ktorej pochádzali. Išlo o pracovnú migráciu spojenú s industrializáciou Slovenska v období socializmu.

V kapitole o rodine a jej premenách v európskej kultúre, sme hovorili o tom, že usporiadanie rodiny sa delilo na západný a východný typ. Pre východný model bolo príznačné nedielové hospodárenie, spojené s nízkym sobášnym vekom. Tento fakt potvrdili aj ženy vo svojich naráciach. Vek, v ktorom sa vydávali sa pohybuje od ledva dovŕšených 18 po 24 rokov. Pričom pani H.G., ktorá mala práve 24, v čase keď sa vydávala, sa považovala za staršiu nevestu. Zaujímavé však je, že viaceré narátorky spomenuli, že keby boli mladé teraz a mali sa rozhodovať o vydaji, tak by sa určite nevydávali tak skoro. Túto radu dávali niektoré z nich aj mne.

Nedielový typ rodiny je považovaný za rezistentnejší voči zmenám v porovnaní so západným typom rodiny. Čo sa tohto tvrdenia týka, domnievam sa, že je celá táto problematika z pohľadu slovenského vidieka a jeho zmien komplexnejšia. Ak sa však zameriam vyslovene na štruktúru rodiny a vzťahy v rodine ako ich popisujú narátorky v tomto výskume, môžeme povedať, že k zmenám z vnútra dochádzalo pomaly. Celá transformácia rodinnej štruktúry nemala na Slovensku ako aj v iných postkomunistických krajinách plynulý priebeh, pretože do nej zasahoval násilne štátny establishment. Rodiny narátoriek ovplyvnila industrializácia a združstevňovanie ako sa môžeme dočítať explicitne, ale aj medzi riadkami v realizovaných rozhovoroch. Pracovná migrácia fungovala v podhorských lazovitých oblastiach, akými boli aj Huty, Veľké Borové a Malé Borové aj pred druhou svetovou vojnou. Dokladajú to aj príbehy narátoriek, ktoré rozprávajú o práci svojich otcov a starých otcov. Avšak po druhej svetovej vojne a roku 1948 nastáva trvalý odliv mladej generácie v produktívnom veku do oblastí s pracovnými možnosťami a infraštruktúrou. Narátorky tieto zmeny reflektujú a majú pochopenie pre svoje deti, že sa odsťahovali do oblasti, kde je ľahší život.

Hospodárenie nedielových rodín býva označované ako polonaturálne, malovýrobné a najmä sebestačné. Tieto charakteristiky sa potvrdzujú aj v rozhovoroch narátoriek. Viaceré zo žien spomínajú ako si domácnosti privyrábali predajom rôznych surovín na trhu v Liptovskom Mikuláši. Takýto úryvok môžeme nájsť v rozhovore s pani F.O. a M.D.

O: Zarobili sa ešte tak, že zase sa vajíčko zbieralo, maslo išlo sa to predat' ešte a tak. Kde nemali sme muža, ako ja s mojou mamou, to tak sme museli.

D: Aj ja som mala oca invalida, ten chodil iba v jaseňi, raz na dva mesiace to bolo na celý rok zárobok, čo na dva mesiace šiel na tú sklárku.

O: Zo susedkou, čo bola tiež moja vrstovnica, tak sme si už toho masielka, to tak sa, to povyparádilo masielko, pocifrovalo. A to sme už zobrali a do Mikuláša. A veru hocikedy až do Mikuláša peši.

D: No peši.

Stadial'to do Mikuláša peši? A koľko to trvalo?

D: Čo ja viem, hodinky sme nemali (smeje sa) Po po polnoci sa vstávalo a išlo sa. O: Ani hodinkou nebolo. To cez tú Prosiecku sa.

Predaj poľnohospodárskych produktov na trhu bola pre ženy príležitosť ako si privyrobit' a nebyť odkázaná len na finančný príspevok od manžela. Ženy v realizovanom výskume túto možnosť bežne využívali.

V kapitole o rodine spomínam I. Možného kategórie, ktoré charakterizujú súčasnú európsku rodinu. Sociológ I. Možný spomína, že súčasná rodina stráca postupne všetky svoje funkcie, ktoré plnila voči svojim členom. Vzdelávaciu funkciu prevzala škola, socializačná funkcia bola oslabená školou a médiami, starostlivosť o chorých a starých prevzala nemocnica a iné štátne alebo súkromné inštitúcie. Konzumnú a zábavnú funkciu dnes naplňa priehrstie rôznych agentúr, kancelárií a médií na čele s internetom. Citovú bezpečnosť rodina poskytuje podľa Možného dodnes. Ako to bolo v rodinách narátoriek? Môžeme niečo o tom ako fungovali ich rodiny vysledovať z interview?

Pani M.Č., podobne ako aj pani F.O. hovoria o tom, že sa podriadili kvôli starostlivosti o staršieho člena rodiny. Pani M.Č. sa kvôli starostlivosti o otca v podstate aj vydala. Tiež sa kvôli nemu neprest'ahovala s manželom a deťmi do Ostravy, kde dostal manžel služobný byt. Pani F.O. zostala tiež žiť na Veľkom Borovom kvôli svojej svokre, čo ľutovala celý život. Trpkosť bola cítiť aj v realizovanom rozhovore. Najmladšia narátorka M.B. sa rozhodla zostať žiť v rodnej obci tiež kvôli starostlivosti o svojich rodičov, ktorým bola vd'ačná za to, že ju mali v neskoršom veku a obetavo vychovali. Narátorky tiež hovoria o tom, že teraz na starobu sa ich deti starajú o ne. Deti a vnúčatá chodia pravidelne navštevovať svoje matky a staré matky. Niektoré z narátoriek trávili posledné zimy u svojich detí, ktoré sa im týmto spôsobom snažili uľahčiť. Zimy v týchto troch dedinách bývajú dlhé a silné.

Keď sa pozrieme na výchovnú a vzdelávaciu funkciu rodiny, tak v prípade narátoriek a ich socializácie v detstve, stále väčšinou prebiehala viac doma ako v štátnych inštitúciách. Povinná školská dochádzka sa týkala všetkých, ale narátorky ako malé dievčatá museli často školu vynechávať, aby mohli pomáhať v domácnosti alebo s hospodárstvom. Čo sa týka detí narátoriek, tým už bolo dopriate vyššie vzdelanie ako ich matkám. Mnohé z nich absolvovali učňovku. Rodiny, ktoré si narátorky založili poskytovali ich deťom zázemie a starostlivosť, naopak vyžadovali tiež pomoc v domácnosti a s hospodárstvom. Táto výpomoc pretrváva vlastne doteraz. Citová bezpečnosť ako ďalšia s funkcií rodiny sa dá v rozhovoroch len problematicky vysledovať. Citová stránka vzťahov v rodine i medzi partnermi nie je jasne verbalizovaná. Narátorky o vzťahoch v súvislosti s touto kategóriou nehovoria, domnievam sa, že ony o tejto spojitosti ani neuvažujú. To neznamená, že by rodiny narátoriek emocionálnu dimenziu postrádali. Skôr neboli zvyknuté uvažovať o citoch v takýchto súvislostiach. Romantická láska bola pre ich generáciu a triedu v období, kedy prežívali mladosť niečím neznámym. Avšak keď rozprávajú o svojich vnúčatách, tak reflektujú skutočnosť, že v súčasnosti sa vzťahy formujú inak. Niektoré chápu a tolerujú, že žije mladá generácia v nezosobášených partnerských vzťahoch (napr. H.G.), iné sa pohoršovali nad tým, že to je hriech (napr. A.P.).

Podme teraz uvažovať o ženských príbehoch v kontexte ich autonómie v rámci manželského a rodinného života. Nakolko sa mohli narátorky slobodne rozhodovať?

Ako sme videli v prípade pani M.D. a H.K. Nebolo im umožnené študovať, lebo rodina nemala peniaze. Nemohli sa slobodne rozhodnúť a zvoliť si kariéru, akú by si predstavovali. Keď sa pozrieme na koľko mohli ženy samostatne konať v manželskom zväzku, ich možnosti sa rôznia.

Ako sme už u pani H.K. spomínali, jej manžel mal problémy s alkoholom. Dozvedáme sa o nich práve cez rozprávanie o rozhodovacích právomociach v domácnosti. Podobne ako aj pani F.O., aj táto narátorka prijíma na seba bremeno nevyhovujúceho vzťahu a zostáva v manželskom zväzku, napriek tomu, že manžel bol alkoholik. Pani F.O. pasívnym prijatím riešila napätie vo vzťah so svokrou.

Vráťme sa však k možnostiam samostatného rozhodovania v rodinách narátoriek. Ako sa dá pochopiť z odpovede pani H.K., rozhodovala o záležitostiach

v domácnosti aj sama. Podobne ako aj neskôr pri rozprávaní sa dostaneme k vykonávaniu mužských prác okolo hospodárstva.

No vlastne, keď muži chodili za tou prácou, tak ste sa museli sa naučiť aj mužské práce?

No pravdaže, pravdaže, i kosiť som sa naučila i drevo na chrbte som sa nanosila. Teraz by to už mladá žena nerobila. Čo sme dakedy my robili. No isto, že nie.

Z rozprávania pani A.T. (71, MB) môžeme mať pocit, že s manželom sa o prácu delili. Aj keď manžel narátorky musel dochádzať za prácou mimo bydlisko, snažil sa jej pomôcť s domácimi prácami aj okolo hospodárstva.

On robil u stavomontáží v Žiline a on v štvrtok vždy pribehnul, v piatok mi už pomáhal hrabať a keď šiel na týždňovku, tak sme nemali iba jednu kravičku, tak som sama s deťmi a keď boli malé, ani sme, mali sme kravičku, ale to pomohol nahrabať a ja som si len kolo dievčata robila. A potom bol druhý, on bol potom na manevrach 2 mesiace, no a potom už keď boli deti odrastené, sme chovali aj býky, už keď teda bolo peňáže, svadby robiť, deti školovať, nuž potom sme sa dali do väčšieho gazdovania, ale on už potom bol doma, na tú astmu.

Pani M.Č. (70, MB) o vykonávaní mužských prác rozpráva ako o celorodinnnej výpomoci. Pomáhali aj deti aj otec narátorky. *No všetko za mužov sme museli robiť. Zväzať som musela, na kravách, zapriahla som do voza dve kravy. Deti, keď už boli väčšie to mi išli podávať to seno a ja som natlačila do voza a už som zväžala. No to už, keď on prišiel po týždňovkách, tak bola už aj polovica pozväžané. Otec mi to skosil, môj otec a my sme to sušili už tak, zväžali a tak. A čo keď tu nebolo roboty, musel ísť za robotou ďaleko do sveta, keď tu takej roboty po blízku nebolo.*

Situácia, že je otec a manžel dlhodobo mimo domov z dôvodu finančného zabezpečenia rodiny sa berie v naráciach žien ako samozrejmosť. Ani to, že museli narátorky vykonávať mužské práce nepovažujú za výnimočnú záležitosť. Podobne ako citované narátorky, aj ostatné ženy z realizovaného výskumu rozprávajú veľa o prácach, každodenných povinnostiach, ktoré museli vykonávať. Výnimkou je len o dve generácie mladšia narátorka, ktorá má v súčasnosti platené zamestnanie, rovnako ako jej manžel. Samostatné rozhodovanie vo veciach domácnosti a hospodárstva, podobne ako aj vykonávanie mužských prác, bolo vynútené okolnosťami. Muži odchádzali za

zárobkom ďaleko od bydliska a ženy museli byť sebestačné, samostatné a životaschopné, aby utiahli všetky povinnosti a práce týkajúce sa detí, domu a gazdovstva. Túto samostatnosť by však bolo mylné interpretovať ako akt slobodnej vôle a úsudku. Výnimku predstavuje moja generačná rovesníčka, ktorá samú seba vníma a označuje ako členku rodiny s rozhodujúcim slovom.

Sny a túžby

Keď sa zamyslím nad tým, o čom moja generácia často rozpráva, píše, čo je témou, ktorá napĺňa mnohé rozhovory, maily, denníky a aj krásnu literatúru, sú to práve naše sny a túžby. Čo by sme chceli dosiahnuť, kam by sme sa chceli pozrieť, čo by sme sa chceli ešte naučiť. Rozprávali narátorky o svojich túžbach a snoch? Napriek tomu, že táto téma rozhodne nepatrila medzi hlavné motívy rozprávania, pri pozornom čítaní nájdeme v textoch zmienky o tom, ako by si predstavovali život jednotlivé ženy. Ak o tejto téme nevy povedali samé, tak som sa ich v priebehu rozhovoru opýtala, či mali nejaké túžby a sny a či bolo možné ich zrealizovať.

M.D. (69, VB)

Pani M.D. bola jediná narátorka zo staršej generácie, ktorá si uvedomovala svoj talent a chcela ho aj ďalej rozvíjať. Ako sama hovorí: *No v škole som sa učila veľmi dobre, naozaj mala som dar od Pána Boha, taký že, pracoval mi ten mozog veľmi dobre. Nebola to moja zásluha, však. (smeje sa) Aj ma to veľmi bavilo.*

V priebehu interview, ale aj počas iných neformálnych rozhovorov narátorka spomínala ako sa s chuťou učila a s entuziazmom navštevovala základnú školu. To, že mala talent ako sama hovorí „dar od Pána Boha“ nepovažovala za niečo, čím by sa mala chváliť alebo vyvyšovať nad druhých. Na druhej strane si bola vedomá toho, že má istú danosť, ktorá nie je úplne bežná medzi jej rovesníkmi. *Len ja som naozaj mala, naozaj ten mozog taký, že ja keď som dobre počúvala sledovala, mne to stačilo, no.*

Na narátorkinom prejave bolo zreteľne vidno, že aj teraz v starobe jej spomienka na školu a učenie spôsobuje čistú a nefalšovanú radosť.

Tak ma to až bavilo, že keď, však doma keď sa gazdovalo, tak nás aj ako deti potrebovali dakedy doma.

Následne mi rozpovie príhodu, ktorá vypovedá veľa o jej láske ku vzdelávaniu. Z túžby po učení je dokonca ochotná neuposlúchnuť otcov príkaz a klamať mu. Domnieva sa, že keď povie otcovi, že pán učiteľ ju nepustil zo školy, bude môcť zostať na vyučovaní a nebude musieť pomáhať otcovi pri poľnohospodárskych prácach. Otec sa však vybral za narátorkiným učiteľom osobne, s úmyslom vysvetliť mu, že dcéru potrebuje pri práci na poli. Vtedy narátorka musela tzv. „s pravdou von“ a priznala sa otcovi, že klamala. Učiteľ pani M.D. pustil z vyučovania a ona strávila deň vypomáhaním okolo gazdovstva.

Celým príbehom narátorky sa vinie línia jej túžby po vzdelávaní sa a nemožnosť ju úplne naplniť. Ako jednej z mála sa pani M.D. podarilo dostať na gymnázium. Z Veľkého Borového sa z jej ročníku dostali na gymnaziálne štúdium do Mikuláša dve dievčatá. Pani M.D. bola nadšená, že môže ďalej študovať, ale radosť jej kalil postoj rodičov. *Päť korún sem a tam stačilo (na cestu z Liptovského Mikuláša domov – PCH) a keď mi povedal otec, že ty nechod' každú nedeľu domov, lebo to prevoziš. No bolo mi to trápne, lebo ja som domov chcela ísť na tú nedeľu. No ale už ma to akosik mrzelo, potom keď táto, tie spolužiačky vraveli, keď bolo vysvečenie polročné, takúto odmenu som dostal a ja nikdy nič, lebo na to nemali rodičia. A potom mi ešte ten otec povedal, že aby som nechodila domov, tak ma to akosik odrádzalo.*

Ako sama hovorí, mrzelo ju, že ostatní študenti boli ocenení za svoje študijné úspechy a ona nedostala od rodičov nikdy nič.

Narátorka spomína, že viacerí študenti mali snahu pod vedením jedného z nich si vybaviť „prestup“ na večerné štúdium. Naivne sa domnievali, že by cez deň mohli pracovať a večer navštevovať školu. Tento návrh im na „školstve“⁵⁹ samozrejme neschválili.

Potom však poznačili ambície pani M.D. historické udalosti. V roku 1953 prišla menová reforma a otec narátorky povedal: „Školu musíš skončiť, my naozaj nemáme na to, my ťa nemáme čím, ani do čoho obliekať, no akože kúpiť na oblečenie, na obutie, že koľko ešte že po tej doline prechodiš, že ty si musíš ísť zarábať.“ *No a ja som skončila tak gymnázium s dvoma triedami, to skončilo. Veľmi ma s tej školy, že mi vybaví dáke, dáke jednorazové, žeby som mala na to oblečenie, že čo. Ale ja keď som už potom videla aj toho brata som mala mladšieho, že i jemu bude treba. A tak som si povedala, že to je*

⁵⁹ Nepýtala som sa narátorky, aký úrad presne myslí pod školstvom, ale môžeme sa domnievať, že sa obrátili na niektorý z odborov alebo úradov ministerstva školstva v Liptovskom Mikuláši.

chlapec, že nech radšej on potom pôjde do školy, skôr sa mu to zide ako mne, nech už radšej jemu a ja pôjdem zarábať, tak. Tak som, tak moja škola skončila.

Ako narátorka vysvetľuje svoj postoj, domnieva sa, že aj keby mala isté šance získať štipendium, tak je pre rodinu výhodnejšie investovať do vzdelania brata. Predstavuje a reprodukuje tu názor o väčšej potrebnosti vzdelania pre mužov ako ženy. Čím dáva jasne najavo, že predstavy o uplatnení mužov a žien v spoločnosti boli zreteľne segregované.

Je zaujímavé, že v rozhovore, ktorý som zaradila do analýzy narátorka odpovedá na otázku o tom, či ju mrzelo, že musela zanechať školu inak, ako keď sme sa o tejto téme rozprávali prvýkrát v neformálnom rozhovore.

Viete čo, najprv, nemrzelo ma to, šla som do roboty. Nie že také do kožiarov som išla. No do kožiarov (kožiarske závody – PCH), no kde bola robota sme si. Lebo nás potom ani nechceli zobrať, 18 rokov sme nemali však do roboty. Ja som rok bola doma, chodila som ku stromkom, ale len tak brigádnicke, keď potrebovali. No potom ma to aj mrzelo, že teraz ani do roboty ani... Teraz som aj zo školy odišla aj do roboty som sa nedostala. Všade sa, že videli dvojročnú tú gymnázium mala, vysvedčenie dobré, a že prečo ja som nezostala v škole, prečo ja chcem ísť ... Jednoducho do 18 rokov nebrali nás do roboty. Tak som zostala tak.

V odpovedi naznačuje, že ju mrzelo, že nemohla pokračovať v štúdiu. Najmä bolo frustrujúce, že aj napriek tomu, že musela opustiť školu nikde sa nemohla zamestnať, kým nedovršila osemnásť rok. Keď som sa s narátorkou o tejto téme rozprávala prvý raz, dohnala ju spomienka neukončeného štúdia k slzám. Mala som dojem, že ju veľmi sužuje, že nemohla školu ukončiť. Preto ma prekvapilo, že pri druhom rozhovore, bola reakcia umiernennejšia. Bolo to spôsobené nahrávaním alebo prítomnosťou manžela? Nevieam na túto otázku s určitosťou odpovedať.

Narátorka i jej priateľka z Veľkého Borového, obe školu opustili. Pani M.D. musela opustiť štúdium z finančných dôvodov. Kamarátka Betka sa nakoniec tiež rozhodla školu opustiť. Z rozhovoru vyplýva, že jej chýbala podpora kamarátky.

Tak sme skončili my s našou školou, gymnazisti. (smeje sa) Nebolo viete, títo rodičia nemali na tie vysoké školy, nebolo to nad.

Narátorka sa síce smiala ako ona i jej gymnaziálni kolegovia ukončili štúdiá, napriek tomu som sa nemohla ubrániť pocitu, že istá ľútosť z nenaplnenia tam bola, aj keď bola racionalizovaná vysvetlením o nedostatku financií v rodine.

Pani M.D. sa snažila na prežitý život pozerat' pozitívne. Do tohto rámca zasadzuje aj nedokončenú školu, ktorú vnímala ako istý prínos do budúcnosti. Jej šikovnosť a schopnosti ako aj získané vzdelanie jej pomohli k pracovnému uplatneniu.

Viete tak Vám poviem s tou školou, nič som nestratila tým, že tam som chodila tie dva roky, lebo čokoľvek bolo treba v dedine, dáku takú úradnícku prácu robiť, tak vedeli, že som mala na to.

Napriek tomu, že gymnázium nemohla ukončiť, dodalo jej vzdelanie sebavedomie a otvorilo isté možnosti pracovného uplatnenia.

V súvislosti s pani M.D. by som rada spomenula ešte jednu jej túžbu. Tento raz naplnenú. Narátorka rozpráva o tom, prečo žije na Borovom, napriek tomu že mala aj iné možnosti.

... či som musela tu zostať alebo som chcela zostať alebo ako. Reku nie, ja som nemusela zostať, mňa muž volal preč. Ja som akosik bola. S prírodou som bola taká, že ma bavilo v tom poli robiť. Aj keď som mala už štyro deti, (...?) On(manžel – PCH) aj potom ešte chcel ísť preč. A čo ja tie deti? Alebo po obchodoch zo sebou vláčiť. Alebo keď ich dám zase, že do škôlky, že ich môžem dať chodiť. Teraz po tie deti budem musieť chodiť, s nimi, aj tak to budem mať, tak ako aj tu. A tu tie decká okolo mňa chodia, stále sú pri mne, stále ich vidím.

Ako z daného úryvku vidíme, narátorka mala možnosť sa presťahovať. Podobne ako iné narátorky, aj ona spomína na to, že sa jej táto možnosť otvorila prostredníctvom zamestnania jej manžela. Ona na túto možnosť však nereflektovala a radšej zostala žiť na Veľkom Borovom. Svoje rozhodnutie zdôvodňuje tak, že ju bavili poľnohospodárske práce, rada sa pohybovala a pracovala vonku, čo by jej po presťahovaní pravdepodobne nebolo umožnené. Ľuďom z vidieka bolo väčšinou ponúkané bývanie v menších alebo väčších mestách v novovzniknutej panelovej zástavbe. Narátorka tiež spomínala, že by sa jej s presťahovaním skomplikovala starostlivosť o deti. Takto ich mohla mať pri sebe na čerstvom vzduchu a popri tom pracovať.

F.O. (72, VB)

Pani F.O. mi pri rozprávaní o zoznámení s manželom a jeho dvorení prezradila jednu svoju nesplnenú túžbu.

No ale reku, nevydám sa, ale keď prídeš z vojny si ma nezoberieš, ja sa vydávať už nebudem, ja pôjdem do kláštora.

Hej, tak ste si povedali?

Tak som povedala, aj tak by som bola spravila.

Ozaj?

No ale keď bolo vtedy bolo aj ťažko. Mne sa strašne páčilo ísť do toho kláštora. Ale vtedy pre komunistov sa nedalo. Áno nebrali ani nie. A čo robili aha? Ešte som včera na Lumene (rozhlasová stanica s katolíckym zameraním- PCH) počúvala, čo to s tými sestričkami robili.

Ako nám pani F.O. prezradila, ak by sa nebola vydala, tak by určite odišla do kláštora, aj keď si uvedomovala, že v období komunizmu je táto voľba spojená s mnohými rizikami a problémami.

V tejto súvislosti som si dovoľila sa opýtať, či by narátorka neľutovala, keby zostala bezdetná.⁶⁰

No a nebolo by Vám ľúto, že by ste nemali deti?

Nie.

Nie?

Nie. To mne sa tie sestričky tak páčili, keď som v Mikuláši robila. Já keď som sestričku videla, ja som aj taký kus hodný išla, čo som sa tak napozerala na ňu. To sa mi strašne páčilo.

A tak ste chceli robiť nejak v nemocnici, pomáhať alebo?

Alebo tak, alebo hocičo by som bola tiež takéto roboty. A do nemocnice by som musela by som bola mať školu. Musela. Ale aj takto že hocijaké roboty, ako keď aj šiť som sa naučila alebo čo, aj to tam bolo treba tiež tam pri sestričkách.

Nemôžem poprieť, že ma pani F.O. prekvapila výrokom o tom, že by neľutovala, ak by nemala deti a strávila svoj život v kláštore namiesto s rodinou. Uvedomujem si, že som možno svojimi otázkami trochu narušila tok jej rozprávania, ale tento zvrät v jej príbehu ma natoľko zaujal, že som sa chcela dozvedieť podrobnejšie, aká bola jej

⁶⁰ Najmä keď z kontextu rozhovoru vyplývalo, že narátorka deti mala.

predstava o živote rehoľnej sestry. Narátorkin sen sa nám môže javiť trochu detský a naivný. Mníšku vnímala ako zaujímavú bytosť, v zvláštnom odeve, nemala predstavu, čo vlastne rehoľný život znamená a obsahuje.

Sen však zostal nenaplnený, nastávajúci manžel sa vrátil z vojny a následne sa narátorka za neho vydala. Mali spolu tri deti.

Ďalším nevyplnením snom narátorky bola túžba presťahovať sa. Počas života sa jej rysovala možnosť zmeniť bydlisko, ale kvôli starostlivosti o starnúcu svokru sa tejto možnosti s manželom vzdali.

Ja som neodišla. Postavili sme (dom – PCH). Potom sme mali, mužovi sa trafovalo na Morave kúpiť dom. No ale už potom hovorí, že už nejde, lebo potom zomrel oco. A ona (svokra –PCH) už potom, že kdeže, že ona nepôjde, nepôjde. No a keď sme už mali toto tu postavené, tak sme už potom ostali.

A Vy ste aj chceli odísť alebo?

Bola by som išla, bola, bola.

Áno?

Tak by som bola s radosťou šla.

Zmena.

No. S radosťou.

Ešte som, keď žil (manžel -PCH), ešte som mu povedala: „Vieš, ja keď budem na Borovom zomierať, bude mi strašne ľúto, že som to musela tu svoj život prežiť.“

Prečo?

No tak že. Ja si myslím, že keby som sa niekde inde dostala, tak inakší život by som bola mala, možno lepší.

V tomto úryvku sa dozvedáme, že narátorka bola presvedčená, že keby prežila svoj život niekde inde, bola by šťastnejšia. Uvedomenie si tejto skutočnosti zo strany narátorky, muselo byť istým spôsobom zásadné a aj bolestivé. Ako sama hovorí „... keď budem na Borovom zomierať, bude mi strašne ľúto, že som to musela tu svoj život prežiť“.

Táto nesplnená túžba korešponduje so želaním vstúpiť do kláštora a stať sa rehoľnou sestrou.

Z rozhovoru bolo zrejme, že narátorka prežila spokojný život so svojou rodinou, ale keď vypovedané skomparujeme s nesplnenými túžbami a snami, vychádza nám, že v jej predstavách, by bol život spokojnejší a naplnenejší, keby ho prežila v tichosti kláštorných stien. Vypovedané je akoby v kontrapunkte ku predstavám, ktoré pani F.O. mala o svojom živote. Napriek tomu, nepôsobil jej prejav, ani životný príbeh, ktorý rozprávala nijak deziluzívne. Je narátorkino rozprávanie životného príbehu ako naplneného jej snahou o skonštruovanie zmysluplnej existencie, do ktorej patria aj nenaplnené sny?

M.B. (27, VB)

M.B. je narátorka, ktorá sa svojím vekom vymyká z rámca rozprávání životných príbehov. Jej história ešte nie je na sklonku svojho diania. Jej sny a túžby sa ešte môžu naplniť. Nespomína na svoje želania ako na splnené alebo naopak nenaplnené. Hovorí o nich s očakávaním. Hneď na úvod však máme jeden nenaplnený detský sen. Nerealizovaná možnosť fyzického potenciálu.

Aj ja ako dieťa som bola akože strašne ohybná, bol tu aj jeden taký, no šak to je chatárska oblasť, tak tu bol taký jeden neviem, čo to bol doktor alebo proste trochu sa tak o to zaujímal, že toto dieťa ma strašne ohybné telo, že mali by ste proste niekde dať akože, niekde nech sa ide proste vzdelávať na toto. No ale šak stroskotalo to na tom, že som nikde neskončila iba tu. Teraz už nie už mám kíl viac, ale keď som bola ako dieťa tak som bola chudučká aj ma bavilo, strašne ma bavil šport no neboli tu možnosti. Takže to tak to skončilo, že zase nič. Takže možno moje dieťa by mohlo niečo také, má po mne niečo, aj keď teraz zas nie je taký chudý ako ja, ale je taký baculatý, má, má určite také niečo zo mňa.

Príbeh má dve dimenzie. Narátorka hovorí o svojich nenaplnených možnostiach a túžbach. O svojom potenciáli a fyzických schopnostiach, ktoré zostali nevyužitú. Jedným dychom však prenáša tieto prania aj na svojho syna, u ktorého vidí podobné telesné dispozície a bola by rada, keby aspoň jemu bolo umožnené tento potenciál využiť.

Dostali sme sa aj k otázke k túžbam a predstavám do budúcnosti. *Tak túžby mám. Vieš akú mám jednu veľkú túžbu? Mat' takého perfektného džípa, to je moja veľká túžba. (smeje sa) Ale mat' veľkého džípa perfektného, ktorý vyjde všade a kedykoľvek, ráno, večer v noci, na jar, v zime v lete, ale mat' čo aj do nádrže naliať, takže proste mat' akože mat' aj čím aj užiť. No a tým pádom, keby som mala také auto, tak už není problém dochádzať kdekoľvek a už by mi nevadila ani tá vzdialenosť, proste vôbec by mi to nevadilo, proste sadnem a idem no len, len to nemám.*

Narátorkin sen vypovedá veľa o jej túžbe po slobode. Mat' dostatok peňazí na dobré auto, na jeho pohon a údržbu. V tom vidí možnosť uľahčenia si každodenných životných povinností.

H.K. (65,H)

Ďalšia narátorka, ktorej ambície vzdelávať sa zostali nenaplnené bola pani H.K.

No a keď som vyšla školu, predpoklad, že nebolo nikde študovať hoci som sa aj dobre učila, ale mama nezvládala to.

A chceli by ste študovať?

No chcela som študovať, aspoň dáku školu, že aby mal človek. No ale nedalo sa. No nebolo peňazí, nedalo sa.

A bavila Vás škola?

Rada som chodila, mala som blízko do škola, rada som chodila. Len vravím ako, bez otca vychovaná, peňazí nebolo na štúdiá, tak som musela ísť do roboty.

Narátorka spomína, že mala predpoklady na ďalšie štúdium, ale nebolo jej to umožnené, kvôli finančnej situácii rodiny pokračovať vo vyššom vzdelávaní. Na rozdiel od pani M.D., ktorá začala štúdium na gymnáziu v Liptovskom Mikuláši, išla pani H.K. hneď po ukončení základnej školy pracovať. Napriek tomu, že chápe a zdôvodňuje prečo nemohla ísť študovať (otec jej zomrel skoro a rodinu živila matka), je zjavné, že mala štúdium rada a keby mala finančné zázemie, tak by si zvolila ďalšie vzdelávanie.

Ďalšou nenaplnenou možnosťou realizácie zo školských čias bolo spievanie.

A tak potom prišla (na Hutách vystupovala profesionálna speváčka –PCH) na druhý deň do školy, rozprávala sa, chcela ma, že by som aj ja šla za tú speváčku. No ale

mama ma nepustila, nepodpisala mi ziadost'. Teraz jej aj d'akujem, lebo ktovie kde by som bola ako by som bola, takto mám deti, žijem si v tichosti.

Narátorka vyjadruje svoje pochybnosti, kde a ako by sa jej život uberal, keby jej bolo umožnené realizovať svoj spevácky talent. Má pocit, že by jej nebolo umožnené založiť si rodinu a mať pokojný život. Napriek tomu som jej položila otázku, či ju nemrzelo, že sa nevydala touto cestou. *Nie, nemrzelo. Rada spievam, ale... Chodím si do kostola a tam spievavam, takže vnučka tiež už hráva, Zuzka, takže spievame obe.*

Chodili sme trošku aj do súboru, ale sa nám rozišiel. Bol, chodili sme, pochodili sme dosť hodne sveta. Nebanujem, no život je prežitý, už len treba ho dožiť.

Dozvedáme sa, že narátorka sa predsa len podarilo istým spôsobom realizovať v smere speváckych ambícií. Nestala sa z nej síce profesionálna speváčka, ale venovala sa spevu nielen v kostole, ale aj v miestnom speváckom súbore. Súbor, bohužiaľ, v dobe realizácie výskumu už nevystupoval.⁶¹

V rozhovore sme narazili ešte na jednu sféru, kde narátorka v náznakoch hovorila o svojej nezrealizovanej túžbe. Podobne ako predchádzajúce narátorky aj pani H.K. tematizuje svoju predstavu o tom, či chcela zostať žiť v dedine, kde sa narodila alebo nie.

A ste tu spokojná?

No tak už čo, už teraz sa nedá. Sprvoti som chcela ísť niekde do sveta, ale muž veľmi nechcel, no tak sme zostali tu na Hutách.

Podobne ako pani F.O. aj pani H.K. mala predstavu o tom, že by sa presťahovala niekam preč. Nedozevujeme sa od nej však toľko ako od pani F.O. Vieme len toľko, že manžel chcel zostať žiť na Hutách, tak sa nepresťahovali. Z toho nám vyplýva, že manželova vôľa a predstava mali prednosť pred túžbami pani H.K.

M.Č.(70, MB)

Poslednou z narátoriek, od ktorej sa dozvedáme niečo o jej túžbach a predstavách, je pani M.Č. z Malého Borového. Tiež sa dostávame k téme ostať alebo

⁶¹ Spevácky súbor však stále fungoval na Veľkom Borovom. Mala som to potešenie ho aj niekoľkokrát počuť na živo. Niektoré s mojich narátoriek boli jeho členkami a vo fotodokumentácii môžete nájsť aj zábery súboru z Veľkého Borového. Viď príloha dizertačnej práce.

prest'ahovať sa z rodnej obce. V tomto prípade to bol opäť manžel, ktorý dostal ponuku na byt v Ostrave, kde pracoval v banskom priemysle.

A nebolo Vám ľúto, že ste sa neprest'ahovali do Ostravy?

A veď, koľko razy mi to aj on (manžel –PCH) vytýkol, že som sa nemusela toľko natrápiť, ale no keď som chcela ocovi dobre urobiť no. Otec povedal, že nepojde i nepojde do Ostravy. Ale nebanujem, no veď som teraz na čerstvom vzduchu tu a čože v tej Ostrave zasmrdenej. (smeje sa) A šade je o dvoch korkach chlieb. No či v Ostrave, či tu, keď nemáte peniaze nikde je nie dobre žiť. Tak potom mi otec dal podpísať tú starú chalútku a my sme potom na tej starej chalúpke potom toto prestavovali.

Podobne ako pri vydaji pani M.Č. aj tu do rozhodovania o relokácii zasiahol narátorkin otec. Ten nesúhlasil s prest'ahovaním do Ostravy. Pani M.Č. sa v starobe o svojho otca starala. Po jeho nesúhlase nakoniec všetci zostali žiť na Malom Borovom.

Ako narátorka následne konštatuje, je vlastne rada, že sa neprest'ahovali do Ostravy, pretože takto aspoň žijú na čerstvom vzduchu a po finančnej stránke nemá pocit, že by si zmenou bydliska polepšili. O jej predstave ohľadom sťahovania sa nedozvedáme veľa. Podriadila sa otcovmu prianiu.

Pani M.Č. rozpráva ešte o jednej nenaplnenej túžbe, ktorá súvisí s predchádzajúcim okruhom tém, konkrétne s vydajom narátorky. Ako sme už spomínali vyššie pani M.Č. sa nechcela vydávať. Bola k tomu donútená viac-menej svojím otcom. Otec jej týmto prekazil aj možnosť individuálne samostatného zárobku. Tým, že sa musela vydať, hneď potom, čo sa vyučila, sa k svojmu oboru už nikdy nevrátila.

A nebolo Vám ľúto, že aj Vy ste sa vlastne vyučili a vlastne nikdy ste to nerobili.

No veď ľúto mi bolo, ľúto mi bolo, ale čo keď mi bolo ľúto aj otca. No. Veď on sa tak chudáčik, mi to rozprával, ako sa to na tej vojne, keď bol na vojne.

Keď sa pozrieme na život pani M.Č. a miesta a obdobia voľby, vidíme, že v niekoľkých zásadných rozhodnutiach sa prispôsobila otcovej voľbe a predstave. Aj keď narátorka vyjadruje svoje túžby, nakoniec sa vždy podriadi otcovej autorite.

Zhrnutie k téme sny a túžby

Čo sme sa dozvedeli v rozhovoroch o snoch, túžbach a predstavách narátoriek? Spovedané ženy hovoria väčšinou o nenaplnených túžbach. Nachádzame tieto pasáže v rozhovoroch skôr „skryté“ pod alebo popri iných témach. Pri dvoch narátorkach (pani M.D. a H.K.) nachádzame tému nenaplneného potenciálu a súčasne túžby vzdelávať sa. Pani M.D. začala študovať na gymnáziu, ale „veľké dejiny“ zasiahli do pokračovania vo vzdelávaní a narátorka nemohla gymnázium ukončiť. Pani H.K. svoju túžbu študovať zavrhol ako by ju považovala za realizovateľnú a ani sa ju v mladosti nepokúšala naplniť. Pani M.D. spomína v rozhovore, že považovala za rozumnejšie, aby išiel radšej študovať brat. Nevieme však ako to s bratom narátorky dopadlo, pani M.D. nerozpráva o tom, či si jej brat zvolil cestu štúdia alebo nie. V rozhovore s pani H.K. sa dozvedáme, že má brata, ktorý je kňazom. Nerozpráva o tom v súvislosti s investíciou rodiny do vzdelávania, ale môžeme si dať do súvislostí, že rodičia pani H.K. predsa len museli mať úspory, keď mohli investovať do synovho štúdia.

Nenaplnenou túžbou rozvíjať svoj talent bola poznačená aj najmladšia narátorka M.B. V rozhovore spomína svoj talent na pohybové aktivity, ktorý z dôvodu nedostatku možností v regióne nerozvíjala. V súčasnosti vidí rovnaké nadanie u svojho syna a rada by podnikla kroky, ktorými by mu umožnila, to čo ona nemohla rozvinúť.

Za nenaplnené túžby v rozhovoroch môžeme považovať aj sen presťahovať sa z rodnej obce, ktorý zdieľali dve narátorky, pani F.O. a pani H.K. Obe mali možnosť a chceli sa presídliť a obom bol tento sen znemožnený. V prípade pani F.O. sa relokácia neuskutočnila kvôli svokre. Pani H.K. tak neučinila, lebo jej manžel si to neprial. V oboch prípadoch cítime sklamanie žien, že sa neodstáhovali, ale domnievam sa, že pani F.O. prejavovala v priebehu rozhovoru väčšiu frustráciu z neuskutočnenia tohto priania. Táto narátorka zanietene popisuje aj túžbu stať sa rehoľnou sestrou. Tento sen popisuje skôr v rovine želaní, detskej a mladíckej predstavy o ideálnom zamestnaní a v tomto prípade aj poslaní. Narátorka sa nakoniec vydala a vzala si za manžela muža, ktorého sama chcela. Ale ako som už spomínala vyššie tento sen zostal v nej, spojený s predstavou ideálneho života pre ňu.

Keď sa vrátíme k možnostiam a túžbam preťahovať sa, ďalšie narátorky tiež spomínali túto alternatívu. Pani M.Č. mala možnosť presťahovať sa s manželom do Ostravy, ale kvôli starostlivosti o otca, tak nechcela urobiť. Toto rozhodnutie však na

rozdiel od svojho manžela neľutuje. Naopak pani M.D. bola rada, že zostala žiť na Veľkom Borovom a presťahovať sa nechcela aj keď manžel zvažoval túto alternatívu.

Osobité postavenie ma opäť M.B. ako najmladšia narátorka. Tá v rozhovore tiež rozpráva o potrebe presťahovať sa a zjednodušiť si tým život. Naplniť túto túžbu jej však nedovoľuje povinnosť a ochota postarať sa o svojich rodičov. K rodičom chová veľkú úctu a rada by sa im touto formou odvdáčila za to že jej dali život a starali sa o ňu aj keď ju mali v staršom veku. Ako som už písala vyššie, po ukončení výskumnej časti práce, som sa dozvedela, že narátorka Veľké Borové predsa len opustila a presťahovala sa bližšie k Liptovskému Mikulášu. Je možné, že narátorka tak učinila, aby pre svojho syna vytvorila lepšie podmienky, ako mala sama.

Keby sme mali zhrnúť, čomu sa venujú narátorky vo svojich rozprávaniach, aké túžby a sny prezentujú, vo všeobecnosti môžeme povedať, že viac sa dozvieme o snoch nesplnených. Z ôsmych žien každá jedna rozpráva o svojej nenaplnenej túžbe, niekedy aj o viacerých. Narátorky sa nemohli realizovať v oblasti vzdelávania, nebolo im umožnené zmeniť bydlisko a vo vzťahu k svojim príbuzným nemohli alebo nechceli jednať podľa svojich predstáv. Prečo si ženy vybrali podriadenie, niektoré sa dokonca vedome rozhodli trpieť? Domnievam sa, že dôvodom bola rodinná výchova, ktorá dievčatá a mladé ženy viedla k podriadeniu sa autoritám a starším rodinným príslušníkom. V rodinách narátoriek som sa stretla s vykaním rodičom a rešpektovaním ich názorov. K takejto forme výchovy viedli aj kresťanské tradície, ktoré nabádali k úcte a pokore. Niektoré z narátoriek v rozhovoroch naznačili, že investovať do vzdelania malo väčší význam pre chlapcov ako dievčatá (M.D. a H.K.). Avšak životná prax ukázala, že nakoniec vyššie vzdelanie rozšírilo možnosti uplatnenia pani M.D., aj keď ona mala pocit, že by bolo vzdelanie viac prospešné jej bratovi.

Nenaplnené túžby a prania sa viazali k postaveniu ženy vo vidieckom spoločenstve, ale aj celkovo k obmedzujúcim podmienkam na slovenskom vidieku. V mladosti narátoriek to bol väčšinou nedostatok finančných prostriedkov, v období ich dospelosti sa k problematickým faktorom pridal aj socialistický režim. Ten prispel najmä k vyludňovaniu vidieka, čo malo pre rodiny narátoriek pozitívne aj negatívne dôsledky. Čo sa týkalo uplatnenia ich predstáv a snov, bolo pre rodiny jednoduchšie sa presťahovať, na druhej strane mnohé prišli o poľnohospodársku pôdu.

Narátorky vnímajú svoju nespokojnosť viac v rovine osobnej, resp. rodinnej ako spoločenskej. To, že sa nemohli presťahovať, nemohli študovať alebo uplatniť svoje záujmy berú ako údel osudu. Vedia, že to boli spoločenské podmienky alebo politický systém, ktorý im niektoré príležitosti neumožňoval. Nevzpierali sa však autoritám, ani v rodine ani v iných sférach a prijímali prekážky, tak ako ich život prinášal. Nesnažili sa bojovať a odolávať.

Porovnanie minulosti a súčasnosti, reflexia života: najkrajšie - najťažšie obdobie v živote

V tejto podkapitole sa budeme zaoberať najmä tým ako vnímali narátorky svoj život, aké obdobie vo svojom živote vnímali ako najlepšie/najšťastnejšie, poprípade naopak za najhoršie/najnešťastnejšie. Narátorkám som sa tiež opýtala ako by porovnali život v mladosti so súčasným životom, najmä vo vzťahu k svojim deťom. Kto to má podľa nich ťažšie/ľahšie, prípadne prečo.

M.Č. (70, MB)

Hneď na úvod tejto podkapitoly som si vybrala rozhovor s pani M.Č. z Malého Borového, ktorej rozprávanie bolo živé a veselé, ale nezabudla sa pošťávať aj na ťažké obdobia v živote.

Pani M.Č. rozprávala o jej súčasnej finančnej situácii a porovnávala ju so situáciou svojich detí. Má pocit, že má ako dôchodkyňa málo peňazí, ale že jej deti sú na tom po finančnej stránke ešte horšie. V tejto súvislosti som sa jej opýtala, či má pocit, že sa voľakedy lepšie žilo ako teraz. *Na ved' lepšie som si žila, muž mi zarobil.* Na otázku odpovedal súčasne aj prítomný manžel. *Muž: Ale tvrdší život bol.* Týmto výrokom motivuje aj svoju manželku k hlbšiemu zamysleniu sa nad porovnaním života v minulosti a súčasnosti. Tá sa rozpomenie na to, že život v mladosti bol náročný, naplnený namáhavou fyzickou prácou.

Ale tvrdšie, viac sme sa narobili. Teraz už i traktory i totok, a prvej sa to všetko na krošni, čo som sa nanosila tejto haluziny. To som všetko musela z hory povynášať, keď i takú šlogu spílili a na krošňu napripínať.

K téme porovnania sa dostávame v rozhovoroch ešte raz, tento raz narátorka podrobnejšie rozvádza v čom majú jej deti, resp. vnúčatá náročný život a akým

spôsobom bol namáhavý život v jej mladosti. Opäť apeluje najmä na fyzickú náročnosť práce, ktorú musela kedysi sama vykonávať.

A máte pocit, že oni majú teraz ľahší život deti a vnúčatá? Alebo ani nie?

Ani nie, nepociťujem to. To ešte horšia otročina ako my keď sme. Na tom poli, keď som sa narobila, ale tak zdravo sme žili. Oni sú chud'atá také udeptané. Také, také, čosik. Taký zhon. Ráno do školy, zo školy prídu, učenia moc. No teraz, kým dačo po dome, najedia sa. No i zase príde hneď ráno. Zase sa im treba chystať do tohto. Mamy sú ubehané, no, keď chodia do roboty, aby tým deťom tiež nahotovili. Ešte viac sa narobia ako ja pri tých 6. No, ja som mala toho starého otca, aspoň mi tie deti trochu dohliadal takto. A im nemá kto. To do škôlky, kým boli malé a taká, taká naháňačka je to.

Pani M.Č. rozpráva o tom, aký je v súčasnosti život hektický, ako deti nemajú čas a ich matky tiež nie. Je rada, že ona mala po ruke aspoň svojho otca, ktorý jej mohol deti postrážiť.

Ďalej sa vracia k namáhavej fyzickej práci a domnieva sa, že v dnešnej dobe, by to nikto nezvládol. Má pocit, že mladá generácia je slabšia.

No ja ľutujem aj tie mladé. A teraz je i taký slabší tentok. Ja som sa i na krošni nanosila i z hory batohy s tým senom som nosila. A teraz, keby som jej dala na chrbát tú krošňu, ani by nevedela vstať pod ňou.

V rozhovore došlo aj na akési zhrnutie života. Aj keď len jednou vetou, ale podobné výroky sa objavili viackrát v oboch uskutočnených rozhovoroch.

Jaj, čo to človek už prežil. To ešte sa čudujem, že som ešte toľké roky prežila.

Ide o akýsi povzdych nad náročnosťou života. Podobne sa k tomu vyjadruje aj manžel narátorky, ktorého výrok je však košatejší a následne pokračuje rozprávaním svojho životného príbehu.

Muž: Dakomu, keby ste toto rozprávali taký, život, životopis, aký sme my volakedy mali, to je ako od tej spisovateľky Boženy Nemcovej dáke rozprávky. Hej, ale bolo to tak. A o nás sa nestaral nik. Jak nás cez leto dakto volal, že kravy pásť, no alebo barany alebo čo. Ale čo nám dali bagateľ za to! Ani šaty sme si za to nekúpili.

H.K. (65, H)

Ďalšej narátorke, pani H.K. som položila otázku, čo považuje za najlepšie obdobie vo svojom živote. Pre mnohé ženy z tohto výskumu to možno bola trochu netradičná otázka, lebo sa nikdy takýmto spôsobom nezamýšľali nad svojim životom. Pani H.K. odpovedala na moju otázku „**A čo by ste povedala, čo bolo najlepšie obdobie v živote?**“ takto: *Keď boli deti malé. To bolo najkrajšie obdobie. A keď si mama prikladá dieťa ku prsám, to je hádam najlepší pocit v živote.*

A také najhoršie?

No najhoršie, už keď sa stane, také ako vlani, ten syn havaroval. A také keď sú tragédie. No ten otec mi zomrel mladý nepoznala som ho. Mama zomrela, mala som dcéru iba narodenú, mala rok, no toho syn najstaršieho a dcéru takže. Také ťažké to bolo stará mama zomrela, švagorina zomrela.

Najkrajšie aj najhoršie obdobie života pani H.K. je spojené s deťmi a blízkou rodinou. Za najkrajšie obdobie považuje čas, keď sa stala matkou a za najhoršie haváriu syna, pri ktorej bol vážne zranený, ako sa dozvedáme ďalej z rozhovoru a úmrtie blízkych príbuzných.

Neskôr sa dostávame aj k porovnaniu života kedysi a teraz. Pani H.K. dokonca hodnotí, čo bolo dobré na predchádzajúcom politickom režime. Z jej úvahy môžeme usúdiť, že považovala život kedysi za jednoduchší, najmä finančne menej náročný ako je ten súčasný.

No takže tí mladí ľudia, ja sa nečudujem, že nemajú tie deti. Bo ak teda to dieťaťu ...takú náročnosť ako je vo svete tak naozaj ten rodič buď kradnúť alebo sa zodrať. Je to ťažké. Vravím, to bolo dobré za tých komunistov, že bolo všetko jednotné, či išiel tam človek či išiel tam, všetko za jednotnú cenu bolo a teraz koľko obchodov prejdete, toľko je cien. Ťažšie sa o moc žije teraz. Tá technika je, každý počítač, telefón, toto...

Prv to nebolo, prv sme boli... Ani nechýbalo, ani nechýbalo. Napísal sa dopis, teraz obyčajná známka na obyčajný dopis 9 korún. Takže takto je to. Je ten život ťažší o moc ako bol. A ešte ťažší budú mať tieto deti, lebo roboty neni.

M.B. (27,VB)

Najmladšej narátorky som sa opýtala tiež ako vidí svoj život v porovnaní so životom jej rodičov.

A ešte, keď, no tak vieš trochu z rozprávania, keď tvoji rodičia hovoria ako sa tu žilo alebo ako to bolo, máš pocit, že je to ťažšie ľahšie, rovnaké alebo niečo je ťažšie niečo je ľahšie?

Mám taký pocit, že niečo je ľahšie a niečo je ťažšie. Tak, ale tak keď nad tým rozmýšľam, tak myslím, že oni ťažšie žili, určite ťažšie, lebo možno že my sme už v takej dobe, že asi sme viac nároční, oni boli menej a určite to mali ťažšie. Celkovo aj, zase možno nebolo ani tých chorôb toľko alebo ja neviem alebo to tak nebrali aj keď dieťa zomrelo trebárs, keď sa tu narodilo proste že nebola mu rýchlo poskytnutá pomoc nejaká pomoc zdravotná, lekárska ale. Mali to ťažšie, určite to tu mali ťažšie. My to máme tiež ťažké, určite to máme ťažšie ako tí čo bývajú v mestách alebo bližšie pri meste, ale dá sa, vždy sa dá. Takže mám taký z toho pocit.

M.B. svoju úvahu poňala komplexne. Zamýšľala sa a porovnávala život svoj zo životom svojich rodičov. Ale tiež porovnáva život mladých ľudí v meste a na vidieku. V porovnaní so životom rodičov vníma ten svoj v niečom ľahší a v niečom naopak zložitejší. Rozhodne však vidí svoj život ako náročnejší oproti životu rovesníkov mestách. Toto porovnanie rozvíja aj ďalej.

Takže praktický celkom dobrý život. Len je to tu trošku ťažšie, lebo je to strašne ďaleko od hlavného mesta a je tu núdza o prácu, takže musíme chodiť tých 35 až 40 km do práce a nie je tu žiadne spojenie autobusom, takže to len tak autom. Tak viac sa precestuje na aute, na najviac sa minie peňazí na palive ako niekedy zarobíme. No ale zase nemožme tu sedieť pretože tu je žiaden kontakt s ľuďmi, taký akože priamy. Tak potrebujeme chodiť medzi ľuďmi aj trošku. Akože mne to akože robí dobre. No tak ale zase, keby som bola doma, tak nezarobím nič. Úplne bez peňazí, tak to by ma vôbec nebavilo.

Narátorka poukazuje na problémy, ktoré sú spojené s odľahlosťou lokality. Pociťuje nedostatok vrstovníkov, s ktorými by sa mohla porozprávať. Tiež jej prekáža, že musí dochádzať za prácou, a z toho dôvodu viac precestuje ako zarobí. Napriek tomu sa jej zdá takýto život vyhovujúcejší ako keby mala sedieť doma a čakať na podporu

v nezamestnanosti. Snaží sa k životu pristupovať aktívne a v rámci možností si ho zorganizovať podľa vlastných predstáv.

Každý príbeh má určitý ústredný motív, ku ktorému sa narátorka vracia počas celého rozprávania, vinie sa celým rozprávaním ako spojovacia niť. V prípade M.B. bola touto myšlienkou starostlivosť o rodičov a najmä vďaka za to, že ju mali vo vyššom veku a vychovali ju. Tiež je im povďačná, že jej aj v súčasnosti pomáhajú so starostlivosťou o syna a ona môže chodiť do práce.

Ja mám, ja mám k nim úctu, lebo som im za veľa vďačná. A tera... Ja.. Človek to nechápe, až vtedy, keď porodí a sám je rodič. Že keď si predstavíš, že ja mám 26 rokov a mám 3 a pól ročného syna a už teraz do tejto doby sa mi nechce mať druhé dieťa, lebo keď si predstavím koľko je okolo..., nie ani roboty, koľko je okolo toho, ale čo to vlastne obnáša. Viem vlastne pochopiť tú moju mamu, čo ona musela prežívať, keď ma mala v takom veku a to ma porodila, teda bola tehotná a stávali tento dom a bolo to dosť ťažké pre ňu a vydržala to proste nevzdala sa, aj keď v dnešnej dobe, by to málokto zvládol. Automaticky, by to dieťa no nechcel, nechcel by to dieťa. Takže ja si to ako viem vážiť a som im vďačná za to. A tým pádom aj viem, že skončia pri mne, keď to tak môžem povedať. A proste, nech sa deje čokoľvek ja sa ich nevzdám, proste kým oni budú žiť tak ja sa budem snažiť trebárs byť tu alebo keď aj niekde inde, ale už sa ich nevzdám. Už ako som sa s tým zmierila aj môjho manžela akože na to som upozornila, že ak si berie mňa, aj mojich rodičov.

Narátorka tiež niekoľkokrát počas rozhovoru zdôraznila, že keď sa rozhodla vydávať, upozornila nastávajúceho manžela, že chce zostať žiť na Veľkom Borovom, byť k dispozícii svojim rodičom a opätovať im ich starostlivosť a pomoc.

Popremýšľali sme trochu o tom, ale vieš, ono život je o niečom inom a zase ja keď som sa šla vydávať som povedala môjmu manželovi, že proste ide byť svadba v poriadku, nemusela som sa vydávať, to môžem povedať. Ale že proste ja mám starších rodičov, moji súrodenci odišli, ja som im veľmi vďačná za to, že ma mali v staršom veku a som im fakt veľmi vďačná za to, že ma dokázali takto vychovať akú ma vychovali a ja som im za to fakt nesmierne vďačná, tak preto som povedala aj môjmu manželovi, že proste príde bývať sem a budeme sa o nich starať dovtedy do kedy bude treba, že budeme tu bývať, nech sa deje čokoľvek, že proste budeme sa trápiť ako sa dá.

Ako je z povedaného cítiť narátorka učinila toto rozhodnutie – zostať žiť na Veľkom Borovom a pomáhať rodičom dobrovoľne a zo srdca. Napriek tomu som sa jej opýtala, či neľutuje, že zvolila túto voľbu, ktorá je po mnohých stránkach komplikovanejšia a náročnejšia.

Nie zatiaľ som to neoľutovala, pretože tí rodičia ma držia. Možno keď ich nebudem mať, tak možno že budem rozmýšľať podľa toho aká bude doba, možno že budem rozmýšľať ísť niekde akože preč a tak, asi ma tu nebude už nič držať. Aj keď možno ten dom jedno z druhým, alebo aj to prostredie, lebo niekedy keď som v tom meste a som ta viac ako 12 hodín, tak mi to ide trochu na špeky. Lebo je to tam také, proste hluk jedno z druhým, ale to tak človeka baví jeden dva dni a potom sa vrátiť domov. Ale možno že keby som tam mám domov a proste zase idem domov a viem, že tam som doma, tak možno ,že by ma to. No neviem, neoľutovala som to zatiaľ, že som zostala. Aj keď niekedy sú také všelijaké myšlienky, že mohla som, mohli sme ísť preč, ale nedovolila mi to títo moji rodičia.

Pozoruhodné na príbehu M.B. bolo, že som s narátorkou zostala v kontakte aj po ukončení výskumnej časti. Paradoxom jej príbehu, aj keď pochopiteľným, bolo, že sa nakoniec predsa len z Veľkého Borového presťahovala do dediny, ktorá bola bližšie k Liptovskému Mikulášu a nemala vysokohorský ráz. Rodičia zostali žiť na Veľkom Borovom.

F.O. (72,VB)

Pani F.O. som v priebehu rozhovoru položila otázku či by mohla narátorka porovnať svoj život so životom svojich rodičov. Táto otázka privedie narátorku k príbehu jej mamy, ktorý bol neľahký.

Lahší bol náš život, ľahší, ľahší. Mama tá bola z takého gazdovstva veľkého ešte. A ešte čo ona ešte, keď sa vydala, tak muž jej hneď odišiel do Ameriky. po svadbe hneď, nie možno ani týždeň nebol doma, odišiel do Ameriky. No á 10 rokov.

Hneď po svadbe na 10 rokov?

Na 10 rokov. Ostal v druhom stave, narodil sa brat. Ten, brat bol potom o 20 rokov starší. Keď som sa narodila, brat šiel na vojnu. 20 rokov, za tých 10... No teraz vydala sa a prišla ku testinej. No a, kdeže sa mohla ako sa hovorí prespať, prespať

(smeje sa), kde si mohla nájsť. No ako sa zobrali s mužom, tak zostala v druhom stave. A ona, že to nie je od jej syna, že to je panghart, že to nie. Keď si plienky zavesila takto nad pec, tak zhodila jej to, zahodila. Ocovi napísala, že akože malý je že, aby jej peniaze neposielal. Tak jej oco peniaze neposielal peniaze a posielala tej mamy. No ale oco dobre možno vedel, ale nevidel, nevedel už o všetkom. Tak moja mama sa vrátila ku svojemu ocovi do služby.

...

A tak ju oco zobral do služby. Tak jej za tých 10 rokov oco platil ako slúžke a ona mala, oni mali aj kone aj vozy, oni mali boli najväčší gazdovia tu na tom Borovom. Tak ona s tými koňmi chodila ľuďom po zárobkoch. Lebo ľudia nemali všetci. Kde prišli pýtať, tak ona išla na zárobky. No a tá jej mama mala o rok staršieho ešte jedného tiež. Tento môj brat zas už bol. Tak ona ich opatrovala obidvoch tých malých. A keď sa po tých 10 rokoch oco vrátil z Ameriky on nechcel za živý svet prísť domov. A on keď prišiel domov, on sa oca bál, on utekal táák do toho Glončáka, ku tým starým rodičom. A on sa hneval, koľko rázy dostal aj bitku, lebo on, oco už bol hrdí, však 10 ročný už taký chlapec to už.... A on kdeže otca, hybaj ku babke, hybaj tam do tých.⁶²

Toto rozprávanie som nechala takmer ucelené, pretože pekne vypovedá o postavení ženy vo vidieckom spoločenstve. Manžel opustil mladú ženu, odišiel hneď po svadbe do Ameriky zarábať. Nevestina kvalita života v takýchto prípadoch závisela od vzťahu so svokrovcami, pretože v tomto prostredí väčšinou fungovala patrilokalita – mladá žena „išla za nevestu“, čiže sa presťahovala k rodine manžela. V prípade matky narátorky ako aj pani F.O. samotnej toto spolužitie vôbec nefungovalo, pretože svokra svoju nevestu podozrievala, že „sa prespala“, tj. že mala dieťa s niekým iným, nie s vlastným mužom. Kvôli zlému vzťahu so svokrou sa presťahovala späť k svojim rodičom a otec jej platil za to, čo doma „slúžila“, pomáhala. Keď sa otec narátorky po 10 rokoch vrátil zo zámoria, jeho vlastný syn sa ho bál.

V rozhovore sa dostávame ešte raz ku vzťahu so svokrou, tento raz v súvislosti s vlastnou svokrou narátorky.

A dobre Vám tu bolo?

No dobre mi bolo. No ale svokru som nemala moc dobrú.

⁶² Toto rozprávanie sa udialo v rámci rozhovoru, ktorý bol uskutočňovaný súčasne aj s pani M.D. Otázky a komentáre tejto narátorky som z tohto úryvku vynechala.

Nie? Nevychádzali ste dobre?

Tak vychádzali sme, ale ona bola strašne prchká taká. Roboty som všetké vedela, všetko som porobila. A keď bola dobrá, tak by Vás i do neba zanesla. A keď len niečo maličkosť, tak to už bol hnev a hnev.

Kričala na Vás?

Na mne to už potom bolo tak ľúto. Lebo som bola sirota od tých 8 rokov. A potom, že mi to bude lepšie a potom takto.

Narátorka, po počiatočnom náznaku a ostychu hovoriť o tejto téme, jasne vypovie o tom, že jej vzťah so svokrou nebol dobrý, napriek tomu, že ona sa snažila jej vyhovieť a rešpektovala je pozíciu v dome. Ako bolo spomínané vyššie v kapitole o rodine, hlavou rodiny bol vždy otec, poprípade starý otec, ktorého pozíciu preberal najstarší syn, buď otcovou smrťou alebo z rozhodnutia otca. Podobne potom aj manželka tohto syna sa stala gazdinou, ktorá rozhodovala o chode domácnosti.⁶³

To ešte moja mamka potom povedala: „No ale, veď keď jej tie dve dievky zomreli, veď už choď za tú nevestu.“ No ale predtým tu boli dve nevesty. Už tí starší synovia mali. A tí jedni odišli do Chlebníc. Potom si v Dlhej si postavili dom, aj tam v Dlhej sú oni. A tá druhá tá zasa, tá aj teraz včera, včera práve prišli. Tuto hore pod tým grúňom tam v tej chate, tam bývajú. Ona je ztamodtiaľ. No tak tá tu nebola dlho, ani rok. Odišla. Zo susedstva, do susedstva sa vydala a odišla. No ja už som potom, už som len trpela, trpela. Neodchodila som, nebola som odídená preč, čo ako som trpela.

Narátorka nám ďalej odhaľuje, že aj jej vlastná mama vytvárala nátlak, aby sa jej dcéra vydala a odišla bývať ku svokre. Dôvodom bol nedostatok ženskej pracovnej sily v domácnosti nastávajúceho manžela, pretože mu zomreli dve sestry. Ako však nárátkorka hovorí ďalej, v dome, kam „išla za nevestu“ už pred ňou dve nevesty boli (manželky starších synov), ale dlho tam nevydržali. Moja nárátkorka sa však rozhodla zostať a trpieť, ako hovorí. Prečo tak učinila, nevysvetľuje.

Na konci rozhovoru sa dostávame aj k tomu, čo bolo pre nárátkorku najlepším obdobím, na čo rada spomína.

⁶³ Pokiaľ to nebolo zaužívané inak, mohla sa ňou stať aj vlastná dcéra, za istých okolností.

A čo by ste povedali, kedy sa Vám žilo najlepšie? Ktoré obdobie života bolo také najlepšie?

No, aj teraz, keď som bola vydatá, keď tie deti boli už také, hovorím muža som mala dobrého, i to bolo dobré. Ale také najlepšie také bolo, keď som s tou mamkou gazdovala a boli sami dve.

Áno? To bolo najlepšie? A prečo?

Preto, mužov sme nemali, opití nám nikdo nechodil, nikdo sa s nami nevedil. Čo sme chceli to sme si uvarili. Ak sme mali kedy variť, varili sme, ak nie, čo sme mali to sme zjedli. Večer... Už keď potom sme sa rozdelili, syn býval v jednej izbe a my s mamkou v druhej izbe, tak na polovicu. A keď ten môj muž už prišiel, niekedy keď prišiel na dovolenku z vojny a prišiel ako keď na posiedky večer. Tak my sme už koľkorázy spali s mamkou. Bo my sme si porobili robotu a tí naši ešte tá nevesta s tým bratom oni ešte čosi tam dupkali, stále čosi tam robili. A my s mamkou sme si tak spokojne. Nemali sme ani prepych, ani peňazí zbytočných, lebo nám nemal kto peniaze doniesť a zarobiť, to sme vajička, masla pozbierali, ja som to išla predať do Mikuláša na trh a to sme mali peniažky za to sme si kúpili, prasiatko sme si vychovali, mliečko sme mali, masielko sme mali, tvaroh. A to bol taký život, tak spokojný život! Už potom keď som sem prišla za nevestu, keď tá svokra skočila, tak zvada, zvada. A to ja som. A to mi bolo až ľúto, až mi slzy aj teraz sú. Že za takým pokojným životom od tej mamky, keď som odišla.

Pani F.O. sa cítila najspokojnejšia v mladosti, keď žila sama spolu so svojou matkou, boli samostatné, starali sa samé o seba. Narátorka sa opäť vracia k tomu, aký nepríjemný a napätý život ju čakal potom, keď sa presťahovala k svokre. Z rozprávania je zjavné, že ju nezrovnalosti so svokrou veľmi mrzeli a dotýkali sa jej.

M.D. (69, VB)

Pani M.D. som sa tiež opýtala na to ako vidí svoj život v porovnaní so životom svojich rodičov.

Viete čo, ľahšie, ľahšie, pretože po finančnej stránke, že moji rodičia boli naozaj, naozaj chudobní a tí naši otcovia chodili na tie sklárky a to chodili tak na jar, keď sa porobilo v poli, pooralo, posialo až kým sa nešlo kosiť, to už potom ženy doma s deťmi okopávali a čo robili samé, až ku koseniu museli tí chlapi prísť, no a potom v jeseni, keď

sa porobilo všetko do pred Vianoc išli, čo zarobili na celoročné živobytie a to ako sa ktorému podarilo, ako ktorý chlap zvládal, však všelijako bolo. No tak nie každý zarobil tak veľa, niektorí potom chodili aj do zahraničia, môj otec v zahraničí nikdy nebol. Chlapi chodili do Nemecka, do Rakúska, kde kade tam chodili po robotách, do Anglicka ešte chodili. No môj otec len tadeto čo chodil. Ale čo ja viem, viete aj to detstvo také, aké som mala, že chudobné, nikdy som si nesťažovala, ja som si nevedela predstaviť dáko by sme vždy mali, ja som bola spokojná s tým, čo sme mali.

Ako som už spomínala v predchádzajúcich podkapitolách pani M.D. pochádzala z veľmi chudobnej rodiny, ktorá mala obmedzené finančné prostriedky, čo nám vlastne naznačuje aj v tomto úseku. Jej otec nechodil za prácou mimo domov, bol invalid a pravdepodobne to spôsobovalo neútešnú finančnú situáciu rodiny.

Pani M.D. pokračuje aj ďalej v rozprávaní o ťažkom živote, ktorý mala v detstve a o chudobe, ktorú zažívali.

„Chod' sa hrať tam, jeden rožok ti hádam dajú, ja nemám na ten rožok, tá stryinka ti hádam dá ten rožok.“ A dali mi pol, to viem, ulomili a dali mi pol toho rožka zjesť, bol veľmi dobrý. Naozaj som mala, ale ja som to vtedy, lebo ja som si myslela, no tak je to, tak to musí byť, naozaj som taká ináč bola, no čo ja viem, tak spokojné, také aj detstvo veselé som mala. Bola som taká povaha, že nevedela som akosi nič brať tragicky. Všetko som brala tak, rada som si zaspievala, mamka ma učila vždy, keď sme v poli boli, tak sme si spolu zaspievali, tak sme si pod nos všelijako, kým zo začiatku, potom ja som už hlasno spievala v poli, ale no tak spokojne, no večer sme sa chodili vonku modliť s mamou, mama vždy povedala: „Pod' ideme sa teraz modliť a vonku taký dobrý vzduch je, vonku a sadneme si tam pred dom. Tam sa pomodlíme.“ ... Vravím, chudobný, biedny život, ale spokojný taký. ... tou chudobou ako celým životom idem, no ale akosi zvykla som si to hádam od malička, tak je to dobre. Koľko razy naše deti tak povedia, viete, aké sú teraz deti: „Také krky nechcem, takú dobošku nechcem.“

Narátorka si spomína na príhodu z detstva, ako nemohla jej mama ani len rožok kúpiť a poslala dcéru vyskúšať túto „dobrotu“ k tete a jej deťom. Svoje možnosti porovnáva so súčasnými deťmi, ktoré jej pripadajú vyberavé oproti tomu, čo si ona mohla v detstve dovoliť alebo priať. Napriek tomu, že takto v detstve strádala, ako sama tvrdí, bola spokojná a nazerala na svet optimisticky. Myslím, že v tomto momente

môžeme tiež vidieť rozpor medzi rozprávanou a žitou biografiou. Narátorka už neprežíva detské „krivdy“. Táto bolesť je už odžitá a spomienky na nedostatok a nutnosť odriekať si sú už len vo forme historiek, ktoré fungujú ako poučné examplá.

V rozprávaní je ešte jedna príhoda s mamičkou narátorky, kde pani M.D. ako malé dievčatko „ukradne“ mame peniaze z peňaženky. Urobí tak nie preto, že chce uspokojiť vlastnú potrebu, ale naopak, rada by potešila svojich kamarátov cukríkmi.

Mne vám bolo tak hrozne, keď som videla, že ako tá mamka plače, že ja som nemohla ani povedať, že ako som to spravila. Ja som išla von, tiež som strašne plakala vonku, mamka plakala a potom ešte mi tak večer povedala: „... ideme sa modliť?“ Nato mi tak: „Ja sa už s tebou modliť nejdem, lebo ty si mi ukradla peniaze a klameš mi ešte, tak ty sa so mnou nemáš čo modliť,“ mi povedala. A mne to hrozne do srdca padlo však hrozne, ja som sa potom modlila ku nej, ja som povedala, že by mi odpustila, že ja som naozaj zobrala taký peniaz jeden a že tie drobné, čo sú tam, že mi vydala tá krstná mama ešte z toho, už som všetko vyvravela, ako to bolo však. No tak to padlo. Viete, ale to vám tak ostane, že už naozaj čoby človek mal tam aj sklerózu, ostane vám to tam už potom.

Z tejto príhody cítiť, že matkine pokarhanie a odmietnutie dcéry silne zapôsobilo na narátorku. Zas cítime, že príhoda je akýmsi morálnym ponaučením. Na rozdiel od predošlého rozprávania, kde narátorka vysvetľuje a pre seba si racionalizuje chudobu v detstve, tu môžeme mať pocit, že matkin odmietavý postoj, ešte aj teraz rezonuje v rozprávačkiných spomienkach.

Rozprávanie o náročnosti života pokračuje a opäť sa stretávame s matkiným pokarhaním, teraz však už dospelaj dcéry, ktorá má vlastné deti.

Už teraz, po tej finančnej stránke, teraz šak už si dovolíte, aj chudobnejšie, ale už muselo byť, aj mäso sa kúpilo už, klobáska sa kúpila, saláma a tak, už tým deťom svojim som už takto, ryby a také. Už tiež dakedy som bola tak bez korún, že som nemala na chlieb.

A tiež tá mamka moja mi tiež vyčítala a povedala: „A musela si im kúpiť minule tie ryby, že to musíš vedieť rozmyšľať.“ Akože ma tak chcela poučiť, šak no. No že ten chlieb je prvoradý, šak no. A tiež som tak povedala: „Čo ten chlieb suchý nebudú jesť, vieš?“

V tejto historke už cítime, že pani M.D. prejavila aj vlastný kritický názor na to, či sa v danej situácii zachovala správne alebo nie.

Pani M.D. sama zhŕňa svoj pohľad na chudobu, ktorý je zmierlivý a chápaný.

Bolo to také, no ale viete, tak sme to brali, že to tak musí byť a v tom sme žili. Nie že by sme si mysleli, že prečo my takto a prečo tamtí. Videli sme že sú aj bohatší aj čo, ale že prečo, to sme si, že takto to musí byť, tak je to u nás.

Narátorka sa tiež dostala v rozprávaní k tomu, koľko musela pracovať a ako zvládala starostlivosť o deti. Má pocit, že súčasná mladá generácia nezvládne zďaleka toľko. Podobný názor prezentovala aj pani M.Č.

No ja som tak robila, v maštali som poriadila, deťom navarila, že bol aj obed, no a potom som už o 7 už som na aute nákladnom sedela do Kvačian do roboty. Bola to drina. Nečudujem sa teraz, že to moje srdce, tak ešte...

Moje dcéry mi tak povedia: „To Vaše srdce je moc dobré na to ako je, čo ste prežili. No Vy ste od 7 hodiny museli na aute sedieť. A nás do školy vyprípraviť všetkých. Nachystať nám jesť, aby bolo aj keď prídem zo školy. (?)“

A viete čo, teraz tá generácia je slabšia. Ja už sama vidím, že moje deti, by to nezvládli, čo som ja zvládla, hoci tie deti sú aj ináč ako to že tak odrastené ako som ja. Ja som drobná. Ale ja vidím na nich, že by to nezvládli.

Pani M.D. zhŕňa svoj pohľad na život v rozhovore, ktorý prebiehal aj s pani F.O.

No to bol taký život, čo ja viem... Drsný, ale čo ja viem no my sme to tak žili, že to tak muselo byť. My sme to tak brali, tak to musí byť, tak sa to musí žiť a nesťažovali sme si.

Je tu cítiť odovzdanosť osudu. Narátorka nie je pesimisticky naladená, ale ako z rozhovoru cítiť berie život pasívne. Nesnaží sa meniť podmienky a prekážky, ktoré jej do života prichádzali. Môžeme to vidieť na jej pracovnom živote. Sama sa nikdy nesnažila o nejakú kvalifikovanú prácu a aj keď jej do života prišli zaujímavé ponuky, sama o ne nikdy nebojovala, mnoho ráz spočiatku ani nestála.

A.P. (67, VB)

S pani A.P. sme sa v rozhovore dostali k tomu, že prečo sa matka narátorky nepresťahovala. Podobne ako v rozhovore s p. F.O. aj tu je dôvod zotrvania v mieste bydliska, starostlivosť o rodičov. Napriek tomu, že sa ponúkala možnosť presťahovať sa, rodina zostala žiť na Veľkom Borovom. Tento rozhovor môžeme tiež komparovať s osudom M.B., ktorá si tiež zvolila zostať bývať na Veľkom Borovom a starať sa o rodičov. Rozprávanie o možnosti presťahovať sa, nie je ani tak nenaplnenou túžbou narátorky, skôr vykresľuje vzťahy v rodine. Pri porovnaní daného úryvku s rozprávaním M.B. vidíme, že pohnútky, ktoré viedli matku narátorky – pani A.P. rovnako ako aj M.B. boli rovnaké. Obe považovali za svoju povinnosť doopatrovať rodičov a tento záväzok sa snažili naplniť na úkor vlastného pohodlia a predstáv o živote.

Napríklad oco ju chcel tam dať, lebo on tam mal aj robotu. On napríklad, taký závod bol, čo liehoviny vyrábali tam v Bešeňovej, a on tam bol zamestnaný. A on tak prišiel len raz za 14 dní domov, no tak tiež len peši z Bešeňovej hore tou dolinou. No ale čo, ona nechcela nahať tých rodičov samotných. Oni boli viacej ich súrodencov. No ale že už ona chcela tých rodičov doopatrovať i otca i mamu. Takže ona už kvôli tomu už neodišla. No a potom, keď mi sme bolia ako keď väčšie deti, no tak potom už nikde sme nešli. Sme sa tiež všelijako trápili.

V rozhovoroch sa často opakuje ponosa na ťažký život. Túto sťažnosť môžeme postrehnúť aj v rozhovore s pani A.P.

Pani A.P. som tiež položila otázku, či by vedela porovnať kedy sa lepšie žilo, či teraz alebo kedysi. Narátorka rozvinula zaujímavú úvahu na túto tému.

Ja hovorím, že teraz taká doba prichodí ako prvej bola. Prvej takáto istá doba bola. Dievčatá, čo napríklad ako aj ja som bola v detstve, dievčatá, ktorí mohli tie ísli do služby kolo pánov. Doktoré museli takto doma jako som hovorila o tej mame mojej. A teraz jako? Teraz toto mladé sa vyučí a roboty nemajú. A bieda, bieda. Z čoho sa títo mladí ľudia z oblokov, z bytovkov zhadzujú. Má dvoje deti, a teraz, keď sú teraz aj dvaja doma. A čo to na tej podpore? Nervy oslabnú i potom čo? Koľko rázy v televízorach ukazujú ako sa z bytovkov hádžu.

Pani A.P. najskôr tvrdí, že dnešná doba sa podobá na tú, keď bola ona mladá, ale z jej úvahy nakoniec vyplýva, že v súčasnosti je život dosť náročný. Dokonca tak neľahký, že ľudia páchajú samovraždy.

Narátorka pokračuje ďalej v rozvíjaní témy a kritizuje súčasnú mládež, že je síce vzdelaná, ale manuálne pracovať nevie.

Ja som to koľkokrát povedala, že teraz tak prišlo ako prvej bolo. Prvej sa vedeli ľudia uspokojiť, aj mladí. A mladí teraz čo, školujú sa, školujú sa a teraz ono robiť nevie a teraz, keď mu nič nedajú, čo teraz? Teraz sa čo robí, teraz sa krádeže robia, také dačo. Z čoho sa robia krádeže?

Na otázku o kradnutí som reagovala protiotázkou, či sa kedysi nekradlo, na čo narátorka zareagovala negatívne. V súvislosti s minulosťou funguje istá idealizácia, ktorú môžeme vnímať práve v takýchto sekvenciách.

A voľakedy to tak nebolo?

A kdeže, prvej mohol mať aj, aj ošípané aj čo nekradli. To jedine keď vojna bola, vojaci pobrali.

F.G. (80, VB)

Je zaujímavé ako každá zo žien prežíva porovnanie minulosti a súčasnosti trochu inak, zdôrazní iné aspekty. Pani F.G. pociťuje rozdiel cez skutočnosť, že kedysi bola dedina plná ľudí a života a v súčasnosti jej pripadá opustená a prázdna.

To horšie, lebo nás je menej, bo v kostole prázdne 10 – 15 ľudí, no čo je to. A prvej bol plný kostol 800. Dosť bolo.

A celkovo život, aký sa Vám zdá teraz, oproti tomu aký to bol voľakedy?

No prvej bol veselší život, to bolo veselo. Detiskov bolo všade, robili krik. Dievkou bolo, mládenci chodili, spievali, dievčatá spievali, keď sa hrabalo, to sa spievalo na lúkach. A teraz, kto že ti bude spievať? No ani sa nehrabe, nič sa už nerobí. Kravov už není, už iba Vraštiak ešte má. A už nik inší a bolo 200 – 300 krav v dedine sa pásli. Koňov bolo v každom druhom dome a teraz u Hubáča a u Vraštiaka. I dedina takto vyhynula. No už sa musíme tak doďadovať.

Narátorka popisuje cez ktoré faktory pociťuje vyľudňovanie dediny. Je málo detí, je väčšie ticho v dedine, nikto si pri práci nezaspieva. Dobytku bola kedysi tiež

plná dedina a teraz má len jeden obyvateľ v dedine kravu. Ako narátorka dodáva, už treba život nejakým spôsobom „dod’adovať“ – dožiť.

Na otázku, čo bolo najlepším obdobím v živote narátorka tiež obráti pohľad späť do mladosti. Vtedy bola zdravá a bolo veselo. Opätovne poukazuje na prudký úbytok ľudí v dedine v porovnaní s jej mladosťou.

A čo tak, keď tak spomínate, čo sa Vám zdá také najlepšie obdobie v živote, čo ste mali?

No keď bol človek mladý, len boli zdraví, veselšie bolo. No veď ti hovorím, najprv len to zdravie bolo. Viac ľudí, viac bolo takej veselosti v dedine, nebolo tak smutno. Veď vidíš dolu dedinou hore-dolu dedinou nechodí. Koho si stretla, keď si šla dolu? Neviem, či ja som jedného človeka.

Pani F.G. som sa tiež opýtala, aké obdobie v jej živote bolo najt’azšie/najhoršie.

No ja neviem, no už tie kontingenty, to sme museli platiť, šak, bo to bolo už raz predpísané, tak to sme museli robiť a dávať.

Za najt’azšie obdobie považuje, dobu, keď sa museli štátu odvádzať kontingenty povinné potravinové odvody⁶⁴, ktoré ochudobňovali už aj tak biedne zásobené domácnosti.

Pri porovnaní svojho života so životom detí narátorka zaujala trochu odlišný postoj ako v predchádzajúcich úvahách o minulosti a budúcnosti. Pani F.G. sa zdá, že jej deti majú jednoduchší život než mala ona v mladosti, má pocit, že ona sa v mladosti veľa narobila na poli a v súčasnosti, aj keď je potrebné pracovať veľa, tak po pracovnej dobe, majú ľudia už svoj pokoj.

Oni s tým sa majú lepšie do roboty prídu a už nemajú doma roboty, jest’, uvariť a sedieť alebo pozerať televízor a my sme tu museli celý deň robiť. A keď už boli nárazové roboty. To je už najhoršie keď so senami se zbožá, keď sa kosilo, mlátilo no to už sa muselo i prvej vstávať i neskorej chodiť spať. No keď už bolo voľnejšie zas bolo voľnejšie no nemuselo sa už tak drhnúť no. No a oni šak už majú lepší ten život tam, už narobia sa v tej robote, už v akej robia takej, no ale už potom po tých 8 hodinách 9 majú pokoj až do rána.

⁶⁴ Kontingenty boli povinné poľnohospodárske dávky, ktoré museli roľníci odvádzať na základe vládneho nariadenia č. 7/1949. Neskôr bolo toto nariadenie doplnené a jeho neplnenie mohlo byť považované za trestný čin. Zmieňuje sa o tom napr. KAREL JECH. *Soumrak selského stavu*, Praha: ÚSD 2001.

A.T.(71, M.B.)

S pani A.T. sme sa dostali k porovnaniu minulosti a súčasnosti cez jej rozprávanie o stiesnených podmienkach, v ktorých bývala, keď sa jej narodili deti.

Som bývala tam a mala som tam dva deti, dievča i chlapca a tu som už mala toho tretieho. No v starom dome a iba jeden oblok som mala, do dvora som videla. A bol jeden pitvor, kde sme spoločne chodili so švagrinou a svokra bývala s jednou nevestou a ja sama, s mojimi deťami a dalo sa to žiť. Kto by to dneska tak žil?

No dneska už by to nikdo nechcel, že.

Dneska každý každému zavádza i na posteli, len každý sám, sám chce byť, však.

A myslíte si, že voľakedy sa lepšie žilo alebo teraz je to lepšie?

No už tak žiť by sme asi nepristali, ako sa žilo. Pri sviečke, kto by cylindre pucoval a petrolejku naplňal. Vody nebolo, na jarme z potoka na plecach, tak jarmo sa urobilo a v kýble, no kto by nato pristal? Nebudeš variť, kým si z potoka vody nedoneseš. Tieto dve veci sú nezaplatené. Keď aj tvrdý režim je. No lepšie, bolo viac lásky.

S narátorkinho postoja môžeme vycítiť, že aj keď bol jej život v mladosti náročný a ako sama hovorí tvrdý, tak zdal sa jej lepší. Rozhovor pokračoval takto:

Myslíte?

No a moc viac lásky bolo.

A prečo myslíte, že to tak bolo?

No, že vyšli ste na dvor, každý s vami porozprával, každý si Vás uctil. Keď mal posúška, pagáčka ponúknul vás, keď nemal, nemal. Ešte misím tak povedať, že si ešte i, idem ťa poískať, idem to, posedelo sa, vykúpalo sa na jarčeku vo vode, pralo sa takou drevenou ..., vykrútilo, vyšlapkalo, pristavil sa potok, kde bolo kde plákať, prať. No a teraz kto by to te mladé ženy, ustaté sú od toho, čo do práčky naložia a vyložia, zhon, zhon, ani to nemajú kedy porádne požehliť a odložiť. Bo už na iné myslí, na cirkus ísť kde, na výlet ísť kde, do roboty ísť, no.

A to tu, keď ste vy boli mladé, to tak nebolo?

Ale kdeže, ja som, my sme tu na dedine nikdy žiadna nerobili, šli sme na pašu, kravy dojiť, motyka do ruky, kopať, seno hrabať. No mali sme lebo jednu kravičku lebo dve, ako kto mal majetku. No a v nedeľu sme sa šli prejsť deti za ruky na chotár dade,

no a teraz kdeže to teraz samé, samé. To nejdete prežiť tento august a júl, jaký je to výlet, to všetko do týchto dedín ide z tých mestov, no vtedy bolo toho pokoja viac, lásky, nerozmýšľali ste, že Vám dakto granát podloží, že Vás dakdo zabije, mohli ste ísť na poli spať, nik sa ničoho netýkal, no a teraz nemôžete. Teraz, čo by ste všade šli vo dvojici a nie sami a tak. No nie?

Do narátorkinho porovnania minulosti a súčasnosti sa vpletla aj komparácia mestského života so životom na vidieku. Celkový dojem pani A.T. je taký, že v súčasnosti je ten život náročnejší na čas a aj ľudia sú náročnejší na naplnenie toho času, ktorý im zostane voľný.

V rozprávaní pani A.T. môžeme nájsť zaujímavý rozpor pri porovnaní prvého a druhého rozhovoru, ktorý som s ňou uskutočnila. V oboch rozhovoroch som jej položila otázku, čo považuje za najlepšie obdobie vo svojom živote a dostala som dve odlišné odpovede.

V prvom rozhovore pani A.T. odpoveď zamerala na dospelý život a radosti, ktoré jej priniesla táto perióda.

Bola strašná radosť na poli robiť, na zebraninu chodiť. Bo sme si rozumeli, nikdy ma nebil.

Vždy mi peniaze dal. On nemal nikdy peniaze, aj keď mal dochodok, on vždy do koruny vyrábal. Takže ma život bavil aj robota ma bavila, bo som lenivá nebola. Mne sa chcelo pracovať aj v robote. A teraz sa už iba tak medzi deťmi radujem, také si pomyslím, veď to som si ani nezaslúžila. Dcéra má dvoch inžinierov, ten jeden je na fakulte v Nitre na škole jako docent, no a ten druhý šiel na zárobky, nedostal ešte na škole, ešte ho chceli nejak, tak si ešte privyrába, už druhý raz išiel tam do tých cudzích štátov, zajtra sa má vrátiť. No a tá dcérka sa vydala do Brna za vojaka, bo ona mala tak troje jako aj mama troje, no tak. Ta má dva dievčata, ten v Nitre má dva dievčata. A moj syn, čo je ten inžinier, ten tiež dva dievčata. 6 dievčatov a ten jeden má iba jedného, ten starší syn chlapca 24 ročného, ten robí stolára. No takto je všetko z mojho života a čo ma už čaká to Vám neviem povedať.

A chceli by ste ešte niečo, aby Vás čakalo?

No iba dobré, asi tak. No tak pomezi nich, ale keď ma už nohy nechcú nosiť. Tak sa radujem medzi tými deťmi ale keď ma i volajú, zoberem Vás mamko, to iba majú

robotu so mnou. No, to dobre už nevidím jako prídu domov, to ma ide odšikovať. No už nie na stanicu, to ma už vždy dovezú. A keď idem na prázdniny to som sama.

V druhom rozhovore sme sa opäť dostali k spomienkam a porovnávaniu minulosti a súčasnosti, k téme aké obdobie považuje za najlepšie v živote.

No to tá moja mladosť a to, že nás bolo viac súrodencov. To bolo také veselé, to sme šli na priadky, šli sme na páračky, za korunu a hrnček čaju. Mama poslala, chodzte, tam sa obchodníčka ide vydávať a bere párajú na večerky. No to nás bavilo a potom, keď boli soboty svadby, vtedy to bolo dovolené aj deťom ísť malým. To sme sa už, sme vtedy ani nepriadli, ani nerobili, nič také ideme sa dívať.

Narátorka sa vracia až do detstva a na to spomína ako na najlepšie obdobie v živote. V rozpätí približne dvoch mesiacov, kedy bol uskutočnený prvý a druhý rozhovor, odlišným spôsobom odpovedala na túto otázku. Prečo inak konštruovala svoj príbeh? Je možné, že v každom prípade inak pochopila otázku? Podľa môjho úsudku je pravdepodobné, že odlišnosti v rozhovoroch vyplývajú z odlišného kontextu. V prvom rozhovore narátorka rozprávala o svojich deťoch a vnúčatách, cez čo sa dostala aj v odpovedi na otázku o najlepšom období v živote. Pri druhom rozhovore narátorka rozprávala o zábavách a tancovačkách v dedine, k čomu sa dostala aj pri odpovedi na otázku o najkrajšej dobe v jej živote.

V nasledujúcom úryvku môžeme vidieť ako sa pani A.T. vracia k tomu, že mali s manželom v mladosti náročný život, pretože im nemal kto pomáhať. Ako som už spomínala vyššie, motív „ťažkého života“ sa v rozhovoroch často opakuje a veľakrát sa preplieťa životnými príbehmi žien.

No kdeže, keď sme sa, no keď som sa vydala, zobrali sme sa za ruky a šli sme si murára pohľadať v nedeľu, jedny si oddychovali a my sme šli na Biely potok pre murára, aby nám šel pec postaviť, aby sme mali na čom jesť uvariť. Potom sme šli kamene hľadať po ceste, kde by bol taký ako tehla, bo z kameňov sa pec staval, ... No a druhí šli šak kade lepšie, keď rodičia sa im o to postarali a on nemal otca, ja som nemala otca, mama jeho stará, moja stará, tak sme si život vydobili sami, aby sme mali kde tých paru rôčkov, kým sme postavili dom bývať, no. Tak takto bolo, ale že len sme sa mali radi a bolo tej lásky viac, aj medzi ľuďmi, aj v domácnostiach jako je teraz. Kdeže kedy by bolo čuť o rozvodách, keď si tak pomyslím, načo to i toho pána Boha

klamú, keď sa zosobášia a potom, tak mohla žiť v stratenom (?) a nerušila by zákon boží. Tak si nájdem priateľa a viem, že tak cudzoložím, ale nie, dary poodberať, zosobášim sa a potom zase nehať, ďalšie leda lepšie, dälše a róčky pribúdajú, nakoniec príde smrť, možná by už aj chceli sa povracať, ale sa to už nedá, keď roky premárnili.

Od rozprávania o spolužití s manželom sa narátorka dostala k morálnemu zamysleniu nad tým, ako fungujú vzťahy v dnešnej dobe. Svoje úvahy vzťahuje ku kresťanským hodnotám a cítiť z jej myšlienok isté rozhorčenie nad tým, že ľudia nežijú v súlade s týmito hodnotami.

V ďalšom úryvku tu máme zas zmienku o ťažkom živote. Pani A.T. má pocit, že v porovnaní s minulosťou, kedy bol život ťažký, je ten dnešný ako ona hovorí „zabijačský“. Tým má namysli, že je súčasný život nebezpečnejší ako býval svet jej mladosti.

Ozaj, vtedy stáli šesť korún liter (čučoriedky –PCH), ani nemal ich kto kupovať na trh do Mikuláša, sme šli s tým. Koľko razy som bola aj na trhu so zberaninou, i s vajčkami. Už oco gazdoval. Maslo, čo sa malo zjesť, zobralo sa. No ťažký život, ale veselý, nie zabijačský.

Teraz je zabijačský?

Teraz je zabijačsky, teraz je taký, nasľúbia, poberú devčatá a nevie, kde ide, či na robotu, či na vyžívanie dakoho.

Pani A.T. vlastní televízor a sleduje v ňom rôzne populárne a reportážne programy a jej komparácie vychádzajú často práve z toho, čo zhliadne na televíznej obrazovke.

A ja si to popozierám a tak si pomyslím, no lepšie bolo prvej sa mali kedy ženy posedeť, jedna druhú, keď mala šupiny v hlave, vyískala, porozprávali si kadečo a teraz zhon, zhon, zhon a lakomosť, lakomosť a pravdu Vám nik nepovie. Keby ste jako sa zakladali, chcem byť dobrá, chcem sa priatelit' s Vami, pomôžem, dám ti čo môžem, porozprávam slovo. Dade to i je a dade to nepasuje. Zobrať papučky, my sme sami doma nepotrebujeme nikoho, ani chudobného, ani bohatého dneska je to tak. Dneska sú tie obrazy susedia i televízory, keď sa ľudia uzavru a tak. A potom je i zlodejstvo i grobiánstvo i všeličo.

Narátorka vo svojej úvahe pekne vystihuje odcudzenie, ktoré prináša súčasný svet.

H.G. (76, H)

Ako porovnáva minulosť so súčasnosťou pani H.G.?

*Máte pocit, že voľakedy sa ľahšie alebo teraz? Alebo ako by ste to porovnali?
Jako sa Vám to zdá?*

Ja Vám poviem takú úprimnú pravdu. Ja som stará, ale prvej, keď sme žili ako deti, bieda bola, veď som Vám hovorila, že aká bieda bola, ale bol akýsik inší život taký lebo sme boli mladí, to bol taký život bol veselší. A tak bolo, že jedno druhého si voľako viac akosik ctilo ako teraz. Prvej si aj deti ctili. Nie nielen starí, ale aj deti. A keď sme sa, keď Vám hovorím, keď sme sa aj narobili. Bosí sme hnoj nosili, bosí sme do hory chodili. A keď som už mala na tej krošni, na tej noši natrepané. A keď teraz bolo treba z toho vrchu zísť, z hora dolu a také trskutejšie, a ja už im takto im vravím: „Veď tetky poďme si oddýchnuť.“ „Nie, nabrnkni si.“ To takto bolo viete tá noša. Videli ste tú krošňu?

Ano, ano, videla.

Hej. A takto „hup“ a už to bol oddych. No, no. „Nabrnkni si!“ No a bolo treba nanosiť i na zimu i na leto toho dreva. Tak sme sa narobili ako kone. Ale, ale jak ste mali kúsok kabáča, no kabáč tak ste sa rozdelili. A jak ste boli celý šťastný, že ktosik prišiel do izby, šak na návštevu. Ale nie jako teraz sa pozerá najprv na nohy, či ste sa zobuli. Hej tak je to teraz, no necigánim.

...

I prvej bola dražoba i teraz je dražoba. Ale len teraz je taká ... taká moc, taká ako keby závisť i pýcha.

Viac je to ako voľakedy, myslíte?

Bolo. Teraz je viac ako bolo. Nie, prvej, prvej to tak nebolo takej závisťi ako teraz je tak. Že ak ty máš viacej a ja nie. Jéééj...

Je zaujímavé sledovať tok myšlienok jednotlivých narátoriek. Napríklad pani H.G. začne rozprávať o tom, že keď bola malé dieťa a mladá, tak bol život veselší a ľudia sa navzájom viac ctili. Od úvahy sa dostaneme ku konkrétnej príhode, ktorá zobrazuje náročnosť života a následne sa vracia k reflexii šťastnej minulosti.

Podobne ako aj iné narátorky (rozprávala o tom pani M.D. a F.O.) aj pani H.G. má pocit, že teraz čas rýchlejšie ubieha ako kedysi. Všetky narátorky mali pocit, že voľakedy bolo schopné stihnúť oveľa viac.

Tak čosik, ráno a už je večer. A prvej, čo sme sa to roboty narobili, z hory nanosili. Keď sme išli z hory, to keď sme išli za rána. A to aj staré baby, nie len mladé. Popostavovalo sme si, poznašali, to nebolo toľko hory.

Pani H.G. tiež rada spomína na mladosť, podobne ako aj ostatným narátorkám sa jej zdá toto obdobie života ako naplňujúce. Tiež spomína na tú časť mladosti, keď ešte nebola vydatá a mohla sa „paráditi“. Ako hovorí, hoci si musela na všetko zarobiť a nebolo to jednoduché „vedela sa obliecť“.

No tak celkovo, na čo tak rada spomínate?

Na čo rada spomínam? Na tú svoju mladosť. Hej.

Ešte predtým ako ste sa vydali alebo potom?

Predtým, predtým. To bol život naozaj, krásny bol ten život, ťažký bolo život, ale vravím, ale keď som chcela mať štrimpfle zarobiť na ne, keď som chcela mať papuče, zarobiť na ne a keď som si raz také topánky kúpila 25 bodov treba bolo. No 25 bodov a 700 korún. A body to boli také na topánky a na šaty, jak som si kúpila topánky už nemala na šaty. A na kabát jeden 50 bodov treba bolo, keď ste si chceli kúpiť kabát chceli. NoA keď to bola ja dražoba, ale takýto povedal, že. Vedela som sa obliecť.

Zhrnutie k téme porovnanie minulosti a súčasnosti

Ako sa narátorky pozerajú na svoj život, ako ho porovnávajú so životom svojich rodičov, prípadne detí, tieto témy som sa snažila zhrnúť v predchádzajúcej kapitole.

Ženy z realizovaného výskumu porovnávajú a vyhodnocujú kvalitu a náročnosť svojho života rôznorodo. Väčšina z nich sa posťahuje na náročnosť života v ich mladosti, kedy museli vykonávať náročnú fyzickú prácu, týkajúcu sa hospodárstva. Niektoré narátorky porovnávali svoj život so životom svojich rodičov. V tomto prípade sa im zdal spôsob života ich rodičov náročnejší ako ich vlastný. Pri porovnaní so životom ich detí boli úvahy komplikovanejšie a neboli mnohokrát jednoznačné. Narátorky častokrát poukazovali na problematickú finančnú situáciu rodín svojich detí. Vo svojej mladosti videli ťažkú, namáhavú fyzickú prácu. V tejto sfére to majú ich deti

jednoduchšie. Avšak narátorky vidia, že mladšia generácia má život komplikovanejší. Mladá narátorka M.B. má tiež pocit, že jej život je menej náročný v pracovnej sfére.

Niektoré narátorky porovnávajú život na vidieku a v meste, v tomto porovnaní majú pocit, že život ľudí v meste je jednoduchší, aj keď ony by tam žiť nechceli. Niektoré sa v zimnom období sťahujú k svojim deťom do nížinných oblastí, väčších dedín alebo miest, väčšinou sa však tešia, že sa na leto vrátia späť do vlastného domu v niektorej z dedín.

Ďalším okruhom tém v predchádzajúcej kapitole bolo rozprávanie o najkrajšom eventuálne najhoršom období života narátoriek. Niektoré narátorky zarazila táto otázka, pretože nepremýšľali o živote týmto spôsobom. Reakcie na opýtanie boli rôzne. Ženy spájali príjemné spomienky s detstvom buď vlastným alebo s detstvom svojich detí. Niektoré rady spomínali na prácu na poli. Vyhýbavejšie sa stavali k otázke na najhoršie obdobie v živote. Spomínali odvádzanie kontingentov – povinných dávok štátu, nešťastia alebo problémy v rodine.

Rozhovormi veľakrát prebehla ponosa na ťažký život. Narátorky mali pocit, že ich život bol náročný a z dnešného pohľadu mnohokrát nedokážu pochopiť ako mohli zvládnuť náročnú fyzickú prácu a mnohé útrapy.

O čom ženské príbehy vypovedajú?

Napriek tomu, že jednotlivé príbehy majú osobitú výpovednú hodnotu, každý sám o sebe, môžeme tu nájsť isté spoločné rysy. Tieto spoločné črty sú podmienené viacerými faktormi. V prvom rade ide o spoločný kultúrny – spoločenský kontext, v ktorom sa všetky ženy narodili, vyrastali a celý život žili.

Všetky ženy staršej generácie mali základné vzdelanie, s výnimkou jednej, ktorá začala gymnázium, ale z finančných dôvodov ho nemohla ukončiť. Najmladšia narátorka, s ktorou som uskutočňovala rozhovor mala ukončený stredný stupeň vzdelania.⁶⁵ Ďalším spoločným faktorom, ktorý zdieľali všetky narátorky bol ich rodinný stav - boli vydaté a sobášny vek bol pomerne nízky. Pohyboval sa medzi 18 a 24. Rovnako tiež všetky ženy boli matkami a to viacnásobnými. V celkovom penze rozhovorov, som mala len jednu ženu, ktorá deti nemala, resp. jej dieťa umrelo v útlom

⁶⁵ Z celkového počtu rozhovorov, ktoré som uskutočnila, mala stredný stupeň vzdelania ukončený ešte jedna mladá narátorka z Hút, ktorá mala v dobe realizácie výskumu 35 rokov.

veku a ďalšie už s manželom nemali. Niektoré narátorky spájali spoločný osud vdov, ktorých bol vo vybraných troch obciach značný počet.

Všetkými ženskými príbehmi sa prelína tematická niť týkajúca sa rodinných vzťahov a starostlivosti o hospodárstvo a rodinu. V rozhovoroch môžeme badať rozdiely medzi staršími a mladšími ženami. Primárne som sa koncentrovala na staršiu generáciu, ktorá strávila vo vybraných obciach celý život. Od narodenia až do staroby. Mnohé z nich neboli ďalej ako v Liptovskom Mikuláši (cca 30 km). Dvojgeneračný rozdiel v zmýšľaní bol markantný. Mladé ženy mali väčší kontakt s okolitým svetom. Nemôžem však povedať, že ženy staršej generácie, by sa nezaujímal o dianie okolo nich. Väčšina z nich vlastnila rádio alebo televízor. O informovanosť na Hutách, Malom i Veľkom Borovom sa intenzívne staral miestny kňaz. Ďalším človekom, ktorý na jednej strane udržiaval tradície a snažil sa oživiť miestny spoločenský život na strane druhej, bol Ing. Viliam Ján Gruska. Človek s umeleckým nadaním a množstvom energie, dlhoročný chalupár na Veľkom Borovom. Snažil sa udržiavať spevácke zbory na Hutách i Veľkom Borovom. Zbor na Veľkom Borovom pôsobil aj v dobe realizácie výskumu. Niektoré narátorky boli jeho členkami. Pán Gruska bol iniciátorom a realizátorom aj dvoch festivalov, ktoré bývali na Veľkom Borovom v jarných a letných mesiacoch. Jeden pod názvom *Staré nôtly mladých strún* a druhý *Letokruhy*. Na oboch týchto udalostiach vždy vystupovali aj speváčky z Veľkého Borového. Aj keď sa ženám spočiatku väčšinou nechcelo zapájať sa do verejných aktivít, boli nakoniec veľmi rady, že si môžu zaspievať a zatancovať. Tieto chvíle, strávené vystúpením a spoločenskou prezentáciou, boli v prudkom kontraste k osamelému životu, ktorý väčšinou viedli.

Ženské príbehy nám nerozprávajú len o tom, ako narátorky žili a prežili svoj život, ale aj o tom ako by si ho predstavovali, po čom túžili, z čoho sa tešili a z čoho boli smutné.

Vzhľadom na rozsah dizertačnej práce som sa už nedostala k ďalším zaujímavým témam, o ktorých sa môžeme vo rozhovoroch dočítať. V analytickej časti som sa rozhodla venovať trom okruhom: *manželstvo; túžby a sny a najkrajšie/najhoršie obdobie v živote spolu s porovnaním minulosti a súčasnosti*. V rozhovoroch zostalo veľa

zaujímavých tém ako napríklad rozprávanie o rodinných vzťahoch, práci, ale aj každodennom živote v starobe. Okrajovo sa mi podarilo v niektorých rozhovoroch dostať aj k témam intímnych, či už v spojení so sexuálnym životom alebo skúsenosťami s menštruáciou.

Rozhovory sú otvorené a prístupné ďalšej analýze. Je možné sa na ne pozrieť z rôznych pohľadov a využiť pre odlišné vedné odbory.

Pohľad na ženské príbehy – čím ma obohatila realizácia biografických rozhovorov

Pred záverečnou kapitolou by som rada uviedla malé resumé toho, čo dal výskum mne osobne. Ako som už písala v kapitole „Priebeh a realizácia výskumu“, predstavovala dizertačná práca akýsi krst ohňom na poli orálnej histórie, resp. biografických výskumov. Podobne ako iní vedci, najmä etnológovia a antropológovia, som musela aj ja absolvovať integráciu do vidieckeho spoločenstva. Šlo to pomaly a postupne, snažila som sa zoznámiť a nadviazať bližší kontakt s viacerými ženami z najstaršej generácie. Zoznámila som sa aj so starostami všetkých troch obcí, ale okrem sprístupnenia miestnej kroniky za účelom preštudovania, sme nenadväzovali bližší kontakt. Častejšie som komunikovala s miestnym farárom, ktorý mi poskytol nielen farskú kroniku, ale aj pomocnú ruku, pri získavaní kontaktov a informácií. Za čo som mu vďačná.

Veľakrát som premýšľala, čo mi dal samotný kontakt s narátorkami. Práca s nimi, rozhovory a čas, čo sme spolu strávili umožnil nie len vznik tejto štúdie, ale zanechal na mne stopy aj po osobnej stránke. S niektorými ženami, ktoré som navštevovala častejšie a viedla s nimi aj neformálne rozhovory, sme sa postupne zblížili. Aj ony sa začali zaujímať o môj život. Vypytovali sa ma na mojich rodičov, či žijú, či sú zdraví a kde prípadne pracujú. Pri niektorých rozhovoroch a návštevách bola aj moja sestra, v týchto prípadoch boli otázky na našu rodinu samozrejmosťou. Narátorky tiež zaujímal môj rodinný stav, pýtala si ma či už som vydatá alebo či mám priateľa. V niektorých prípadoch sa rozvinula veľmi zaujímavá debata, kde narátorky uvažovali ako by konali, keby boli teraz v mojom veku. Viaceré z nich povedali, že by odložili vydaj na neskorší vek a radili aj mne, nech so sobášom počkám a potenciálneho kandidáta si najskôr poriadne preverím. Jedna narátorka sa zasnivala a predstavovala

si, ako by šla spoznávať svet, predtým ako by vrhla do manželského života. Iné mi zas dohovárali za to, že žijem v nezosobášenom zväzku. Zaujímavé bolo sledovať našu interakciu aj z pohľadu generačného rozdielu. Ženy nad 65 rokov, s ktorými som sa prevažne vo výskumnej lokalite stýkala ku mne pristupovali podobne ako k svojim vnúčatám, ku ktorým som mala vekovo blízko. Keď sme prelomili počítačový komunikačný ostych, tak som mala mnohokrát pocit, že sú rady, že sa o nich zaujíma mladý človek, ktorému môžu porozprávať svoj životný príbeh, prípadne ho aj poučiť. Spočiatku som mala dojem, že zasahujem ženám do ich osobného života, do súkromia, prekračujem tenkú hranicu a možno ich obťažujem. Keď mi však niektoré z nich povedali, že sú rady, že sa mohli zamyslieť nad svojím životom a zodpovedať si niektoré otázky, ktoré by ich bez môjho impulzu nenapadli, tak ma ich konštatovanie úprimne potešilo. Nadobudla som pocit, že naše stretnutia sú obojstranne prínosné a skutočne môžem povedať, že ide o interakciu, kde sú pozície rovnocenné.

Mňa zas ich životné príbehy veľmi oslovili a v istých smeroch mi pomohli aj v mojom osobnom živote. Porovnanie životného štýlu narátoriek so súčasnými trendmi obohatilo nie len moju vedeckú prácu, ale aj osobný život. Bola som niekedy fascinovaná a súčasne zahanbená ako boli ženy schopné zvládať náročné životné situácie, v porovnaní s tým ako ich riešim ja a moji vrstovníci. Na druhej strane musím priznať, že niektoré príbehy a spôsoby ako riešili životné situácie ma rozhorčovalo. V rámci výskumnej práce som rešpektovala narátorkino rozprávanie, ale osobne som niekedy nesúhlasila a vo svojom vnútri som si snažila ujasniť, prečo a v čom by som konala inak.

Podobné skúsenosti popisujú aj iní výskumníci, najmä antropológovia, ktorý dlhodobo žili vo výskumnom teréne.⁶⁶ Je to večná dilema práce v teréne do akej miery sa nechať vtiahnuť do života skúmaného spoločenstva a ako si ponechať potrebný odstup. Táto hranica je veľmi tenká a ľahko priestupná. Osobne sa domnievam, že ak si výskumník nepustí narátorov/respondentov/klientov „k telu“, tak si nevytvorí dostatočný priestor na to, aby sa mu aj skúmaný súbor ľudí otvoril a dal nahliadnuť do svojich životov. Nakoľko sa podarilo v tejto dizertačnej práci preniknúť do každodenného života liptovských žien, nechám na posúdení odbornej verejnosti.

⁶⁶ Napríklad: Kandert 2004; Haukanes 2004; Cole, Wolf 1999; Kiczková et al..2006

VII. ZÁVER

Dizertačnú prácu o postavení žien v liptovskom regióne s využitím metódy oral history môžeme rozdeliť na dve základné zložky. Prvá zložka je teoretická a snaží sa predstaviť využívanú metódu orálnej histórie ako aj teoretické východiská výskumnej činnosti. Druhú časť tvorí popis priebehu samotného výskumu, spolu s analýzou a interpretáciou zrealizovaných rozhovorov. V prílohe práce sú priložené prepisy všetkých použitých rozhovorov v nezmenenom znení, prepísané na základe audio nahrávok.

Dve zložky dizertačnej práce sú súčasne dva základné ciele, ktoré som sa snažila predkladaným textom naplniť. Teoretická časť zameraná prevažne na oboznámenie sa s metódou oral history sa snaží v stručnosti podchytiť všetky aspekty využitia metódy v sociálnych vedách. Napriek tomu, že túto kvalitatívnu metódu môžeme stále považovať za mladú vo sfére sociálnych vied, vo svete sa jej podarilo úspešne etablovať. V súčasnosti sa o podobne trvácne ukotvenie snažia rôzne vedné odbory v Čechách a na Slovensku. Z tohto dôvodu považujem za prínosné využívať metódu oral history a biografických rozhovorov aj na poli kulturológie. Širokospektrálnosť spomínanej metódy umožňuje rozmanité využitie vo sfére kulturológie, ktorá sa sama snaží o pestrosť náhľadov na svet. Táto metóda je vhodná a dovoľm si tvrdiť, že istým spôsobom zásadná pre štúdium, menšinových skupín, subkultúr či marginalizovaných javov a podobne. Na druhej strane poskytuje priestor na skĺbenie pohľadov „zhora“ a „zdola“ alebo z perspektívy makroštruktúry a mikroštruktúry.

Tým sa dostávam k druhej časti dizertačnej práce, ktorá pozostáva z teoretického predstavenia postavenia európskej rodiny v minulosti i súčasnosti. Problém transformácie partnerských a rodinných vzťahov patrí v súčasnosti medzi kľúčové témy viacerých sociálnych vied, medzi ktoré patrí sociológia, psychológia, etnológia a určite aj kulturológia. Rodina je fenomén, ktorého vznik, fungovanie a usporiadanie má zásadný, aj keď možno nie zjavný vplyv na to, akým spôsobom sa štruktúruje naša spoločnosť a kam smeruje. Viaceré sociálno-vedné odbory sa snažia tento fenomén popísať, zakategorizovať a vysvetliť. Myslím si, že je namieste, aby sa rodine ako sociálno-kultúrnej kategórii venovala aj kulturológia.

Dizertačnú prácu som sa aj z vyššie uvedených dôvodov rozhodla venovať využitiu metódy oral history vo výskumnej praxi. Zároveň je práca zameraná na

problematiku formy rodiny a postavenie ženy v nej vo vytipovanom slovenskom regióne. Týmto spôsobom som sa snažila sklbiť nový metodologický prístup s aktuálnou spoločenskovednou témou. Analýza biografických rozhovorov liptovských žien z troch vybraných obcí umožnila pozrieť sa na životy najstaršej generácie žien a ich rodinné formy priamo ich vlastnými slovami. Ako bola rodina usporiadaná, rozdelenie rolí, statusová hierarchia v rodine, ako vnímali interviewované ženy svoje postavenie v rodine, to všetko sa môžeme dozvedieť z ich rozprávania. Rozhovory som však zamerala aj na sebareflexiu narátoriek, a tak sa môžeme dostať aj k ich predstavám, pocitom, túžbam ako aj k porovnaniu minulosti so súčasnosťou. Za podnetnú dimenziu biografických rozhovorov považujem ich „nevyčerpatelnú“ tematickú kapacitu. V rámci textu dizertačnej práce sa mi podarilo rozvinúť a zanalyzovať len časť tém, ktoré rozhovory ponúkali. Ako ďalšiu prednosť biografických rozhovorov môžeme vnímať ich interdisciplinárne využitie. Uskutočnené rozhovory poskytujú množstvo ďalších pohľadov a námetov, ktoré by určite stáli za spracovanie a analýzu.

Dúfam, že predkladaná dizertačná práca prinesie nové podnety a nápady nie len na poli kulturológie a iných sociálnych vied, ale obohatí svojim obsahom aj čitateľov a čitateľky tejto práce osobne, podobne ako obohatila mňa.

VIII. LITERATÚRA

Časopisy, periodiká, zákony

1. BENEŠ, B. Oral history a lidová tradice. *Etnologické rozpravy*. 1996, roč. 3, č. 1, s. 9-14.
2. BENEŠOVÁ, E. Archivy a ochrana osobních údajů. *Archivní časopis*. 2002, č. 4, s. 215-218.
3. BEŇKO, J. Valasi, Olahovia, Rusíni... . *Historická revue*. 1990, roč. 2, č.1, s.7-9.
4. BEŇUŠKOVÁ, Z. Náčrt využitia metódy oral history v spoločenskovedných disciplínach. *Etnologické rozpravy*, 1996, roč. 3, č. 1, s. 15-19.
5. BEŇUŠKOVÁ, Z. Využitie autobiografií v historických vedách v Rakúsku. *Národopisné informácie*. 1992, č. 2, s. 73-77.
6. BIERZOVÁ, J. Rozdělení domácích prací v rodinách s dětmi. *Gender a Sociologie*. [online], 2006, [2006-01-16] Dostupne na:
<http://www.gendersonline.cz/view.php?cislocianku=2006072206>
7. BOTÍKOVÁ, M. Štruktúra a pamäť rodiny v našom historickom prostore. *Genealogicko-heraldický hlas*. 1995, roč. 5, č. 2, s. 10-14.
8. CUTLER, W.W. Oral History. Its Nature and Uses for Educational History. *History of Education Quartely*. Summer 1971, vol.11, no. 2, 184-194.
9. ČEPLÁKOVÁ, M. Ochrana osobnosti a původce fondu v souvislosti s využíváním archiválií. *Archivní časopis*. 1997, č. 3, s. 129-134.
10. ČERMÁK, I.; HILES, D.; CHRZ, V. Narativně orientovaný výzkum: Interpretační perspektivy. In V.ŘEHAN; M.ŠUCHA (eds.) *Kvalitativní přístup a metody ve vědách o člověku VI*. Sborník s konference, Olomouc, 2007, s. 53-65.
11. *Dějiny a současnost*. 2007- , roč. 29 č. 3, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, mesačník.
12. *Dějiny – Teorie – Kritika*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, vychádza 2x ročne.
13. Etnologický terénny výskum a kritický postoj k vlastnej kultúre: rozhovor s Florence Weissovou. *Národopisné informácie*. 1992, č. 2, s. 61-64.
14. FAFEJTA, M. K některým strategiím feministické politiky: dekonstrukce rodové/genderové symboliky. *Sociologický časopis*. 2002, roč. 38, č. 5, s. 593-605.

15. FARKAŠOVÁ, E.; KICZKOVÁ, Z.; SZAPUOVÁ, M. Rodovo diferencovaný pohľad na človeka/spoločnosť. In KOLLÁRIK, T. A KOL. *Sociálna psychológia*. 2004, Univerzita Komenského Bratislava, s. 217 - 229.
16. FISCHER - ROSENTHAL, W.; ROSENTHAL, G. Analýza naratívne-biografických rozhovorů. *Biograf* [online]. 2001, č. 24 [cit. 2006-18-2] dostupné na www: <http://www.biograf.org/clanky/clanek.php?clanek=v2402>.
17. FREUND, A.; QUILICI, L. Exploring Myths In Women's Narratives: Italian and Immigrant Women In Vancouver, 1947-1961. *Oral History Review*. Winter, 1996, Vol. 23, No. 2, s. 19-43.
18. FROLÍK, J. Využívání archiválií z hlediska ochrany osobností a státního zájmu. *Archivní časopis*. 1997, č. 3, s. 134-142.
19. GUILLEMIN, M.; GILLAM, L. Etika, reflexivita a „eticky důležité okamžiky“ ve výzkumu. *Biograf*. 2004, č. 35, s. 11-31.
20. HÁJEK, M. „Tanec na hraně nože“: strategie konstrukce sociálních problémů. *Sociologický časopis*. 1995, roč. 31, č. 1, s. 100-117. ISSN 0038-0288.
21. HAMAROVÁ, N. O narativitě a biografickém vyprávění. *Biograf*. 2000, č. 22, s. 47-52.
22. HAMPLOVÁ, D. Životní spokojenost, štěstí a rodinný stav v 21 evropských zemích. *Sociologický časopis*. 2006, roč. 42, č. 1, s. 35-55.
23. HAVELKOVÁ, H. Dimenze „gender“ ve vztahu soukromé a veřejné sféry, *Sociologický časopis*. 1995, roč. 31, č. 1, s. 25-38.
24. HELLER, D. Popis, analýza a interpretace jako tři typy a fáze transformace kvalitativních dat. In V. ŘEHAN, M. ŠUCHA (eds.) *Kvalitativní přístup a metody ve vědách o člověku VI*, Sborník s konference, Olomouc, 2007, s. 75-81.
25. HERZÁNOVÁ, I. K metodologii práce s rozprávánými a napísanými životnými príbehmi/životopismi. *Etnologické rozpravy*. 2004, č. 2 s. 90 – 94.
26. HERZÁNOVÁ, I. Autobiografické životopisné zápisky ako prameň. *Etnologické rozpravy*. 2003, č. 2, s. 65 -80.
27. HLÔŠKOVÁ, H. O špecifickosti ústneho spomínania. *Genealogicko-heraldický hlas*, 1995, roč. 5, č. 2, s. 14-17.
28. HORNÁ, J. L. A. Feministické prístupy v sociológii rodiny. *Sociologický časopis*. 1992, roč. 24, č. 6, s. 535- 543.

29. HORSKÁ, P. Poznámky k sociologické perspektivě v české historiografii 50. a 60. let. *Sociologický časopis*. 2004, č.5, s. 687-693.
30. CHENAIL, R. J. Rozhovorová cvičení: Lekce z rodinné terapie. *Biograf* [online], 2000, č. 21 [cit. 2006-01-15] Dostupné na WWW: <http://www.biograf.org>.
31. CHRZ, V. Konfigurace zkušenosti: figury a zápletky, které žijeme. In MIOVSKÝ, M.; ČERMÁK, I.; CHRZ, V. (eds.) *Kvalitativní přístup a metody ve vědách o člověku IV.*, Sborník s konference, Olomouc, 2005, s. 129-139.
32. CHRZ, V. Výzkum jako narativní rekonstrukce. In MIOVSKÝ, M.; ČERMÁK, I.; ŘEHAN, V. (eds.) *Kvalitativní přístup a metody ve vědách o člověku III.* Sborník z konference, Olomouc, 2004, s. 21-32.
33. CHVISTKOVÁ, L. Výzkumný vztah jako sdílení zkušeností s druhými lidmi. *Biograf*. 2004, č. 35, s. 113 –120.
34. INGERSOLL, F.; INGERSOLL, J. Both A Borrower and Lender: Ethnography, Oral History and Grounded Theory. *Oral History Review*. Spring 1987, Vol. 15, No.15, s. 81-102.
35. KABÁTEK, A.: Vesnice nemusí být komunita anebo o tom, že venkované někdy nejsou tak odlišní od vesničanů. *Biograf*. č. 21, 2000, s. 73 -75.
36. KANDERT, J. Poznámky k výzkumu a chápání „tradice“. *Český lid*. 1999, roč. 86, č. 3, s. 197-213.
37. KANDERT, J. Žena v jiných kulturních perspektivách. *Sociologický časopis*. 1995, roč. 31, č. 1, s. 49-59.
38. KANOVSKÝ, M. Úskalí biografickej sociologie. *Biograf*. 2000, č. 21, s. 79 -88.
- KEISEROVÁ, I. „Jó, tak to bylo milánku“: Analýza životopisného vyprávění Věry V., jejího pojetí historických událostí. *Biograf*. [online] 1994, č. 2, [cit. 2006-03-13]. Dostupné na www.biograf.org.
39. KILÁNOVÁ, G. Rozprávanie zo života ako žáner ľudovej prózy. *Slovenský národopis*. 1992, roč. 40, č. 3, 267- 279.
40. KILIÁNOVÁ, G. Etnológia a sociálna/kultúrna antropológia: Úvaha o stave bádania na Slovenku. *Slovenský národopis*. 2002, roč. 50, č. 1, s. 46 – 55.
41. KONOPÁSEK, Z. Text a textualita v sociálních vědách, Část druhá: Metodologická motivace. *Biograf*, 1996, č. 8, s. 9-23.

42. KONOPÁSEK, Z. Co znamená interpretovat text? In MIOVSKÝ, M., ČERMÁK, I., CHRZ, V.(eds.) *Kvalitativní přístup a metody ve vědách o člověku IV*. Olomouc, 2005, s. 85 – 95.
43. KONOPÁSEK, Z. Text a textualita v sociálních vědách, Část první: Teoretické motivace. *Biograf*. 1996, č. 7, s. 33-45.
44. KOZÁKOVÁ, Z. Niektoré psychologické aspekty orálneho výskumu v genealogii. *Genealogicko-heraldický hlas*. 1995, roč. 5, č. 2, s. 24-26.
45. KRONICK, Jane C. Alternativní metodologie pro analýzu kvalitativních dat. *Sociologický časopis*. 1997, roč. 33, č. 3, s. 57-67.
46. KŘEŠŤAN, J. Prístupnosť archiválií: právni princípy a praktické zkušenosti. *Archivní časopis*. 2000, č. 2, s. 65-72.
47. KUSÁ, Z. Autobiografické rozprávanie vo výskume 20. storočia v rodinách slovenskej inteligencie. *Sociologický časopis*. 1992, roč. 24, č. 6, s. 571 –578.
48. KUSÁ, Z. Dilemy nad tichom v autobiografických rozprávaniach. *Etnologické rozpravy*. 1996, roč. 3, č. 1, s. 25-31.
49. KUSÁ, Z. Problém pravdivosti informácií v životopisných rozprávaniach. *Genealogicko-heraldický hlas*. 1995, roč. 5, č. 2, s. 17-21.
50. LÁŠTICOVÁ, B.; PETRJANOŠOVÁ, M. Straty a nálezy: práca s identitou v pološtruktúrovanom interview o identite. In MIOVSKÝ, M., ČERMÁK, I., CHRZ, V. (eds.) *Kvalitativní přístup a metody ve vědách o člověku IV*. Sborník s konference, Olomouc, 2005, s. 141 -153.
51. MANNOVÁ, E. Oral history a historiografia. *Etnologické rozpravy*. 1996, roč. 3, č. 1, s. 20-23.
52. MANNOVÁ, E. Pravidlá naratívneho interview. *Genealogicko-heraldický hlas*. 1995, roč. 5, č. 2, s. 21-24.
53. MANNOVÁ, E. Salzburšký seminár o biografickom výskume. *Národopisné informácie*. 1992, č. 2, s. 79-82.
54. MUKHOPADHYAY, C. C.; HIGGINS, P. J. Anthropological Studies of Women's Status. Revisited:1977-1987. *Annual Review of Anthropology*. 1988, vol. 17, s. 461-495.
55. NARAYAN, K. „How Native is a „Native“ Anthropologist?“ *American Anthropologist*. 1993, Vol. 95, No. 3, s. 671-686.

56. NEKVAPIL, J. Úvod do biografického výzkumu a ještě něco navíc. *Biograf*. 2000, č. 22, s. 71-74.
57. NIEDERMÜLLER, P. Európska etnológia: Nová veda pre nový svet? *Slovenský národopis*. 2002, roč. 50, č. 3 - 4, s. 292 – 300.
58. NORRICK, N. R. Talking about remembering and Forgetfulness in Oral History Interviews. *The Oral History Review*, 2005, vol. 32, no. 2, s. 1-20.
59. NOSKOVÁ, J. Tazatel, dotazovaný – dočasní „přátelé“? *Biograf*, 2004, č. 35, s. 121-126.
60. PAVLIŠTÍKOVÁ, P. Zpráva o metodologickém semináři biografického výzkumu. *Biograf*, 2001, č. 25, s. 85-89.
61. PORUBÄNOVÁ, S. Staroba s otázkami? *Sociologický časopis*. 1992, roč. 24, č. 6, s. 579 –581.
62. ROBEK, A. Změny ve způsobu života a kultury a současnost. *Český lid*. 1989, roč.76, č. 2, s. 65 –67.
63. SAUER, E. Reglementovaná láska. Cirkevní a státní zákazy sňatku v pobřežnové habsburské monarchii. In HAVELKOVÁ, H. (ed.) *Existuje středoevropský model manželství a rodiny?* Sborník z mezinárodního sympózia Praha 24. - 25. listopadu 1994, Praha, 1995.
64. SCURO, J. Exploring Personal History: A Case Study of Italian Immigrant Woman. *The Oral History Review*. 2004, vol. 31, no. 1, s. 43-69.
65. SHOPES, L. Sharing Authority. *The Oral History Review*. 2003, vol. 30, no. 1, s. 103-110.
66. SCHÜTZE, F. Narativní interview ve studiích interaktivního pole. *Biograf*. 1999, č. 20, s. 33-51.
67. SITZIA, L. A Shared Authority: An Impossible Goal? *The Oral History Review*. 2003, vol. 30, no. 1, s. 87-101.
68. SPEBER, D. Interpretatívna etnografia a teoretická antropológia. *Slovenský národopis*. 1998, roč. 46, č. 2, s. 179 – 193.
69. Súpis etnografických a regionálnych skupín na Slovensku. *Národopisné informácie*. 1988, č. 2, s. 30-32, 65-68.
70. ŠUBRT, J. Sociální paměť a sociologický výzkum. *Soudobé dějiny*. 1995, roč. 2, č.2-3, s. 267 – 280.

71. ŠVECOVÁ, S. Slovenská a česká rodina. *Český lid*. 1986, roč.73, č. 4, 203-205.
72. ŠVECOVÁ, S. Dva typy tradičnej roľníckej rodiny v Československu. *Český lid*. 1989, roč.76, č. 4, s. 210-223.
73. THOMSON, A. Fifty Years On: An International Perspective on Oral History. *The Journal of American History*. September 1998, vol. 85, no. 2, s. 581-595.
74. TILLY, L.A. People's History and Social Science History. *Social Science History*. Fall 1983, vol. 7, no. 4, s. 457-474.
75. UHLÁR, V. Terchová, Rozsutec, Rázsutec a Valašská kolonizácia. *Slovenská reč*. 1980, roč.45, č.2, s. 87 – 96.
76. VODÁKOVÁ, A. Hodnotový svet žen a jeho paradoxy. *Sociologický časopis*. 1995, roč. 31, č. 1, s. 39-47.
77. VODOCHODSKÝ, I. Kvalitativní metoda jako detektivka. *Biograf*. 2000, č. 21, s. 123-127.
78. VOLBRACHTOVÁ, L. Kulturní paměť, historické vědomí a kolektivní paměť v procesu interpretace vzpomínek. *Český lid*. 1994, roč. 81, č. 4, s. 285-295.
79. VRZGULOVÁ, M. The family of the tradesman and the position of women in the first half of the twentieth century. *Slovenský národopis*. 2001, roč. 49, č. 4, s. 419-426.
80. YOW, V. „Do I Like Them Too Much?“ Effects of the Oral History Interview on the Interviewer and Vice-Versa. *Oral History Review*. Summer 1997, Vol.24, No.1, s. 55-79.
81. Zákon České národní rady č. 343/1992 Sb. ze dne 29. dubna 1992, kterým se mění a doplňuje zákon ČNR č.97/1974 Sb. o archivnictví.
82. Zákon ČNR 101/2000 Sb. ze dne 4. dubna 2000 o ochraně osobních údajů a změně některých zákonů.
83. Zákon NR SR č. 428/2002 zo dňa 2. júla 2002, čiastka 167 o ochrane osobných údajov .
84. Zborník CEFRES č. 6 *Dějiny a paměť - odboj a kolaborace za druhé světové války*, 1995, 96 s.
85. Zborník CEFRES č. 13 *Antologie francouzských společenských věd: „Politika paměti“*, 1998, 198 s.

86. ZUSKINOVÁ, I. Liptov, jeho charakteristické znaky, ich formovanie pod vplyvom historických, náboženských, sociálnych a kultúrnych aspektov. *Etnologické rozpravy*. 1997, č.1-2, s.98-105.

Knihy

1. ABRAMSOVÁ, L. *Zrození moderní ženy: Evropa 1789-1918*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005.
2. ASSMANN, J. *Kultura a paměť: Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: Prostor, 2001.
3. BACKER, H. *Symbolic interaction and cultural studies*. University Chicago Press, 1990.
4. BAČOVÁ, B. et al. *Historická paměť a identita*. Bratislava: SÚ SAV, 1996.
5. BAMBASOVÁ, J. *Genderové stereotypy – mýtus nebo skutečnost, diplomová práce, katedra psychologie*. Praha: FFUK, 2002.
6. BARKER, CH.; GALASINSKI, D. *Cultural Studies and Discourse Analysis*. London: Sage, 2001.
7. BEŇUŠKOVÁ, Z. et al. *Tradičná kultúra regiónov Slovenska*. Bratislava: Veda, 1998.
8. Biographical Method. In MILLER, R. L.; BREWER, J. D. *The A-Z of Social Research*, Sage, 2003.
9. BERGER, P. I.; LUCKMANN, T. *Sociální konstrukce reality*. Brno: Centrum pro studia demokratické kultury, 1999.
10. BIRKENBIHL, V. F. *Nebojte se myslet hlavou*. Praha: Portál, 2002.
11. BOSS, P. G.; DOHERTY, W. J.; LAROSSA, R. et al. *Sourcebook of Family Theories and Methods: A Contextual Approach*. USA, 1993.
12. BOTÍK, J. *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska*. Bratislava: Veda, 1995.
13. BOTÍKOVÁ, M. *K antropológii životného cyklu: Kultúra a spôsob života ženskými očami na Slovensku v 20.storočí*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2008.
14. BOTÍKOVÁ, M.; ŠVECOVÁ, S.; JAKUBÍKOVÁ, K. *Tradície slovenskej rodiny*. Bratislava: SAV, 1997.

15. BRYMAN, A. *Biographical Research*. UK: Open University Press, 2002, [Kap.]7, The narrative analysis of lives, s. 115-133.
16. BUTLER, J. *Trampoty s rodom*. Bratislava: Aspekt, 2003.
17. BÚTOROVÁ, Z. *Ona a on na Slovensku*, Bratislava: Focus, 1996.
18. COLE, J. W.; WOLF, E. R. *The Hidden Frontier*. London: University of California Press, 1999.
19. DALLOS, R. Constructing Family Life: Family Belief Systems. In MUNICIE, J.; WETHERELL, M.; LANGAN, M. (eds.) *Understanding the Family*. Open University Press, 1997, s. 174-210.
20. DAVIS, N. Z. *Culture and Society in early modern France*. Standford: Stanford University Press, 1975.
21. DISMAN, M. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum, 1993.
22. DUDÁKOVÁ - KRIŠŠÁKOVÁ, J. *Goralské nárečia*. Bratislava: VEDA, 1993. [Kap.] 3. Goralské nárečia vo svetle kolonizácií a teórie jazykových kontaktov, s.21-39.
23. *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1*. Bratislava: VEDA, 1995.
24. *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2*. Bratislava: VEDA, 1995.
25. *Encyklopédia Slovensko*. 3 diel, Ľud 1. časť, Bratislava: Obzor, 1975.
26. *Encyklopédia Slovensko*. 3 diel, Ľud 2. časť, Bratislava: Obzor, 1975.
27. FAFEJTA, M. *Úvod do sociologie, pohlaví a sexualita*. Věrovany: Jan Piszkiwicz, 2004.
28. FRIEDLANDER, P. Theory, method and oral history. In PERKS, R.; THOMSON, A. *The Oral History Reader*. London, NY: Routledge, 1998, s. 311-320.
29. FRÝDLOVÁ, P. (ed.) *Všetchny naše včerejšky I., II.: Paměť žen*. Praha: Nadace Gender Studies, 1998.
30. GEERTZ, C. *Interpretace kultur*. Praha: Slon, 2000.
31. GEIST, B. *Sociologický slovník*. Praha: Victoria Publishing, 1992.
32. GLÜCK, A.; MAGEL, H. et al. *Venkov má budoucnost*, Praha: Brázda, 1992.
33. GONZÁLEZ-LÓPEZ, M. J. A portrait of Western families. In CARLING, A.; DUNCAN, S.; ROSALIND, E.(eds.). *Analysing Families*. London, New York: Routledge, 2002, s. 21 – 47.
34. GOODY, J. *Proměny rodiny v evropské historii*. Praha: Lidové noviny, 2006.

35. GRELE, J. R. Movement without aim: Methodological and theoretical problems in oral history. In PERKS, R. & THOMSON, A. *The oral history reader*. London, New York: Routledge, 1998, s.38-52.
36. HAUKANES, H. *Velká dramata- obyčejné životy: Postkomunistické zkušenosti českého venkova*. Praha: Slon, 2004.
37. HENDL, J. Kvalitativní výzkum: Základní teorie, metody a aplikace. 2., přepracované a aktualizované vydání, Praha: Portal, 2008. ISBN 978-80-7367-485-4.
38. HOCHMUTH, Z. *Liptov*. Bratislava: Šport, 1984.
39. HORSKÁ, P. *Naše prababičky feministky*. Praha: Knihnice dějin a současnosti, 1999.
40. HORSKÁ, P.; KUČERA, M.; MAUR E. et al. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha: Panorama, 1990.
41. HORSKÝ, J.; SELIGOVÁ, M. *Rodina našich předků*. Praha: NLN, 1997.
42. CHASE, S. E. Personal Vulnerability and Interpretative Authority in Narrative Research. In JOSSELSO, R.(ed.). *Ethics and Process in The Narative Stories of Lives*. USA: SAGE Publications, Thousand Oaks, 1996, s. 45-59.
43. *Introducing women's studies*. Basingstoke: Maemillan, 1997.
44. JAKOUBEK, M.; HIRT, T. *Romové – kulturologické etudy*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2004.
45. JANDOUREK, J. *Sociologický slovník*. Praha: Portál, 2001.
46. JILÍK, J. *Žitkovské bohyně: Po stopách lidové magie v Bílých Karpatech*. Uherské Hradiště: Alcor puzzle, 2005.
47. JOSSELSO, R. On Writing Other People's Lives: Self-Analytic Reflections of a Narrative Researcher. IN: JOSSELSO, R.(ed.). *Ethics and Process in The Narative Stories of Lives*. USA: SAGE Publications, Thousand Oaks, 1996, s. 60-71.
48. KADLEC, K. *Rodinný neděl ve světle dat srovnávacích dějin právních*, Brno: K. Kadlec, 1901.
49. KAMENEC, I.; FIALOVÁ, Z. *Malé dejiny česko-slovenských vztahov VI*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku, 1996.
50. KANDERT, J. *Každodenní život vesničanů středního Slovenska šedesátých až osmdesátých letech 20. Století*. Praha: Karolinum, 2004.

51. KAVULJAK, A. *Historický miestopis Oravy*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1955.
52. KICZKOVÁ, Z. et al. *Pamäť žien: O skúsnosti sebauvárania v biografických rozhovoroch*. Bratislava: IRIS, 2006.
53. KÖHLER-WAGNEROVÁ, A. *Die Frau im Socialismus – Beispiel ČSSR*. Hamburg: Hoffmann und Campe Verlag, 1974.
54. KOLLÁR, D. *Poznávame Slovensko: Liptov*. Bratislava: DAJAMA, 1999.
55. KOVAŘÍK, J.; ŠMOLKA, P. *Současná rodina: Problémy, konstanty, proměny, naděje*. Praha: Asociace manželských a rodinných poradců ČR, 1996.
56. KRÍŽKOVÁ, A. *Gender role v rodině*. Praha, 1999. Diplomová práce (Mgr.), Univerzita Karlova v Praze, FHS, Katedra obecné sociologie.
57. LEVINSON, S. C. Activity Types an Language. In WEINBERG, D. (ed.) *Qualitative Research Methods*. Blackwell, 2002, s. 193-219.
58. LIPOVETSKY, G. *Třetí žena*. Praha: Prostor, 2000. ISBN 80-7260-030-3.
59. MAREŠ, P.; POTOČNÝ, T. (eds.). *Modernizace a česká rodina*. Brno: Barrister&Principal, 2003.
60. MARKOWITZ, F.; ASHKENAZI, M. (eds.). *Sex, Sexuality and the Anthropologist*. USA: Board of Trustees of the University of Illinois, 1999.
61. MC, GEE, R. J.; WARM, R. L. *Antropological theory*. California: Mayfield Publishing Company, 1996.
62. MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*. Praha: SLON, 2006.
63. MOŽNÝ, I. *Sociologie rodiny*. Praha: SLON, 2002.
64. MURPHY, R. S. *Úvod do sociální a kulturní antropologie*. Praha: Karolinum, 1999.
65. MUSILOVÁ, D. *Životní příběh ročníku 1924. Lidský osud v dějinách 20. století: Historicko-biografický výzkum*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1999.
66. OAKLEYOVÁ, A. *Pohlaví, gender a společnost*. Praha: Portál, 2000.
67. OCHBERG, R. L. Interpreting Life Stories. In JOSSELSO, R.(ed.). *Ethics and Process in The Narative Stories of Lives*. USA: SAGE Publications, Thousand Oaks, 1996, s.97-113.
68. *Oral history: An Intorduction for Students*, Chapel Hill: University of North Carolina, 2000.
69. OTÁHAL, M.; VANĚK, M. *Sto studentských revolucí: Studenti v období pádu komunismu, životopisná vyprávění*. Praha: Lidové noviny, 1999.

70. PLICHTOVÁ, J. *Metódy sociálnej psychológie zblízka*. Bratislava: Média, 2002.
71. PORTELLI, A. What makes oral history different. In PERKS, R.; THOMSON, A. *The Oral History Reader*. London, NY: Routledge, 1998, s. 63-75.
72. PRINS, G. Oral history. In BURKE, P. (ed.). *New perspective on historical writing*. Cambridge: Polity Press, 1991, s. 120-156.
73. RENZETTI, C. M.; CURAN, D. J. *Ženy, muži a spoločnosť*. Praha: Karolinum, 2003.
74. *Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850-1970*. I. díl, 2. svazek, Praha: Federální statistický úřad, 1978.
75. *Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850-1970*. II. díl, 2. svazek, Praha: Federální statistický úřad, 1978.
76. RITCHIE, D. A. *Doing Oral History*. New York: Twayne Publishers, 1994.
77. ROSENTHAL, G.(ed.). *Erlebte und erzählte Lebensgeschichte: Gestalt und Struktur biographischer Selbstesreibungen*. Frankfurt/New York: Campus Verlag, 1995.
78. ROSENTHAL, G.(ed.). *Holocaust im Leben von drei Generationen: Familie von Überlebenden der Soah und von Nazi-Tätern*. Giessen: Psychosocial Verlag, 1997.
79. RUPP, L. Vytoužená minulosť: Dejiny lásky a sexuality od príchodu Evropanů po súčasnosť. OWP, Praha, 2001.
80. RUSSELL, H. B. Qualitative Data Analysis I: Text Analysis. In *Qualitative and Quantitative Methods*. AltaMira Press, 2002, s. 440 – 488.
81. SALNER, P. *Prežili holocaust*. Bratislava: Veda –Vydavateľstvo SAV, 1997.
82. SAMUEL, D. *Paměť: Jak jí používáme, ztrácíme a můžeme zlepšit*. Havlíčkův Brod: Grada, 2002.
83. SCOTT, J. W. *Feminism & History*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1996.
84. SCOTT, J. Women history. In BURKE, P. (ed.). *New perspective on historical writing*. Cambridge: Polity Press, 1991, s.43-70.
85. SHARPE, J. History from Below. In BURKE, P. (ed.). *New perspective on historical writing*. Cambridge: Polity Press, 1991, s. 25-42.
86. SCHACTER, D. L. *Sedm hříchů paměti: Jak si pamatujeme a zapomínáme*. Praha: Paseka, 2003.

87. SCHRAGER, S. What is social in oral history? In PERKS, R.; THOMSON, A. *The Oral History Reader*. London, NY: Routledge, 1998, s.284-300.
88. SILVERMAN, D. *Ako robiť kvalitatívny výskum*. Bratislava: Ikar, 2005.
89. SINGLY, De F. *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál, 1999.
90. *Slovensko: Európske kontexty ľudovej kultúry*. Bratislava: VEDA, 2000.
91. SOUKUP, V. *Přehled antropologických teorií kultury*, Praha: Portál, 2000.
92. *Statistický lexikón obcí ČSSR 1982*. II. díl, Praha: Federální statistický úřad, 1984.
93. STRATHERN, M. „The Limits of Auto-Anthropology“. In JACKSON, A. (ed.). *Anthropology at Home*. London: Tavistock. 1987, s. 16-37.
94. STUART-HAMILTON, I. *Psychologie stárnutí*. Praha: Portál, 1999.
95. SULLEROTOVÁ, E. *Krize rodiny*. Praha: Karolinum, 1998.
96. VANĚK, M. et al. *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004.
97. VANĚK, M. et al. *Orální historie: Metodické a „technické“ postupy*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci FF, 2003.
98. VANĚK, M.(ed.). *Ostrůvky svobody: Kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80.letech v Československu*. Praha: Votobia - Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2002.
99. VANĚK, M.; MÜCKE; P., PELIKÁNOVÁ, H. *Naslouchat hlasům paměti: Teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha: USD AV ČR, 2007.
100. VANĚK, M.; URBÁŠEK, P. (eds.). *Vítězové? Poražení?: Politické elity a disent v období tzv. normalizace. Životopisná interview*. 2 svazky, Praha: Prostor, 2005.
101. VANSINA, J. *Oral tradition as history*. The University of Wisconsin Press, 1985.
102. VĚŠÍNOVÁ - KALIVODOVÁ, E.; MARÍKOVÁ, H.(eds.). *Společnost žen a mužů z aspektu tender*. Praha: Nadace OSF, 1999.
103. *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku I*. Bratislava: VEDA, 1977.
104. *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku II*. Bratislava: VEDA, 1977.
105. VODÁKOVÁ, A.; VODÁKOVÁ, O. (eds.). *Rod ženský*, Slon, Praha, 2003.
106. WALZER, H. (ed.) *Das soziale Gedächtnis, Geschichte, Erinnerung, Tradierung*. Hamburg: Hamburger Edition, 2001.

107. WIERLING, D. The History of everyday life and gender relations on historical and historiographical relationships. In LÜDKE, A. (ed.). *Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*. Princeton: Princeton University Press, 1989, s. 149-163.
108. WOLF, J. *Člověk a jeho svět*. Praha: Karolinum, 1999.
109. ŽÁČKOVÁ, L. *Příspěvek k feministické metodologii sociologického výskumu*. Praha, 2003. Diplomová práce (Mgr.), Univerzita Karlova v Praze, FF, Katedra sociologie.

Miestne zdroje, kroniky, pôvodné dokumenty

- Farská kronika Velké Borové – písaná od roku 1959
- Obecná kronika Huty – písaná od roku 1962
- Obecná kronika Malé Borové – písaná od roku 1956
- Pramenné podklady z výskumov Etnologického ústavu Slovenskej akadémie vied v Bratislave z 50. rokov 20. st.
- Súkromný list od učiteľa F. Kramára, ktorý pôsobil na Malom Borovom - z 7.3.1969 adresovaný Dr. Jánovi Mjartanovi
- ŠVOČ práca – študentka Z.K., obyvateľka Hút, 2005

Internetové zdroje

Internetové zdroje boli využívané a preberané priebežne počas vypracovávania dizertačnej práce, preto u väčšiny neuvádzam dátum.

- http://www3.baylor.edu/Oral_History/Familytips.htm
- http://www3.baylor.edu/Oral_History/Workshop.htm
- <http://www.42explore2.com/oralhst.htm>
- <http://historymatters.gmu.edu/mse/oral/>
- <http://www.indiana.edu/~cshn/techniques.html>
- http://www.usu.edu/~oralhist/oh_howto.html
- www.historymatters.gomu.edu
- <http://ist-socrates.berkeley.edu/~kihlstrm/oralhistory.htm>

- www.ohs.org.uk
- <http://feminismus.cz/pametzen/>
- http://www.dohistory.org/on_your_own/toolkit/oralHistroy.html
- www.biograf.org
- <http://portal.statistics.sk/>
- *Hospodářské noviny* [online], [cit.2009-16-06] dostupné na WWW:
<<http://domaci.ihned.cz>>

IX. PRÍLOHY

Demografické údaje

Název obce	Prvá písomná zmienka	Nadmorská výška	Výmera v ha	Počet obyvateľov												Počet domov						
				1869	1880	1890	1900	1910	1921	1930	1950	1961	1970	1880	1890	1900	1910	1921	1930	1950	1961	1970
Huty	1545	789	1159	900	934	917	922	960	778	656	624	650	497	199	189	188	183	184	177	177	150	127
Malé Borové				556							528	641	577	76	73	99	109	111	106	124	121	114
1. Malé Borové	16 st.	880		435						447	455	535	519							107		101
2. Novot	16 st.	850		82							73	106	58								17	13
Veľké Borové	1646	828	982	612	504	541	643	670	615	548	592	636	488	98	100	133	114	122	120	133	127	104

Zdroj: *Retrospektívni lexikon Československej socialistickej republiky 1850–1970*. II. díl, 2. svazek, Praha: Federální statistický úřad, 1978.

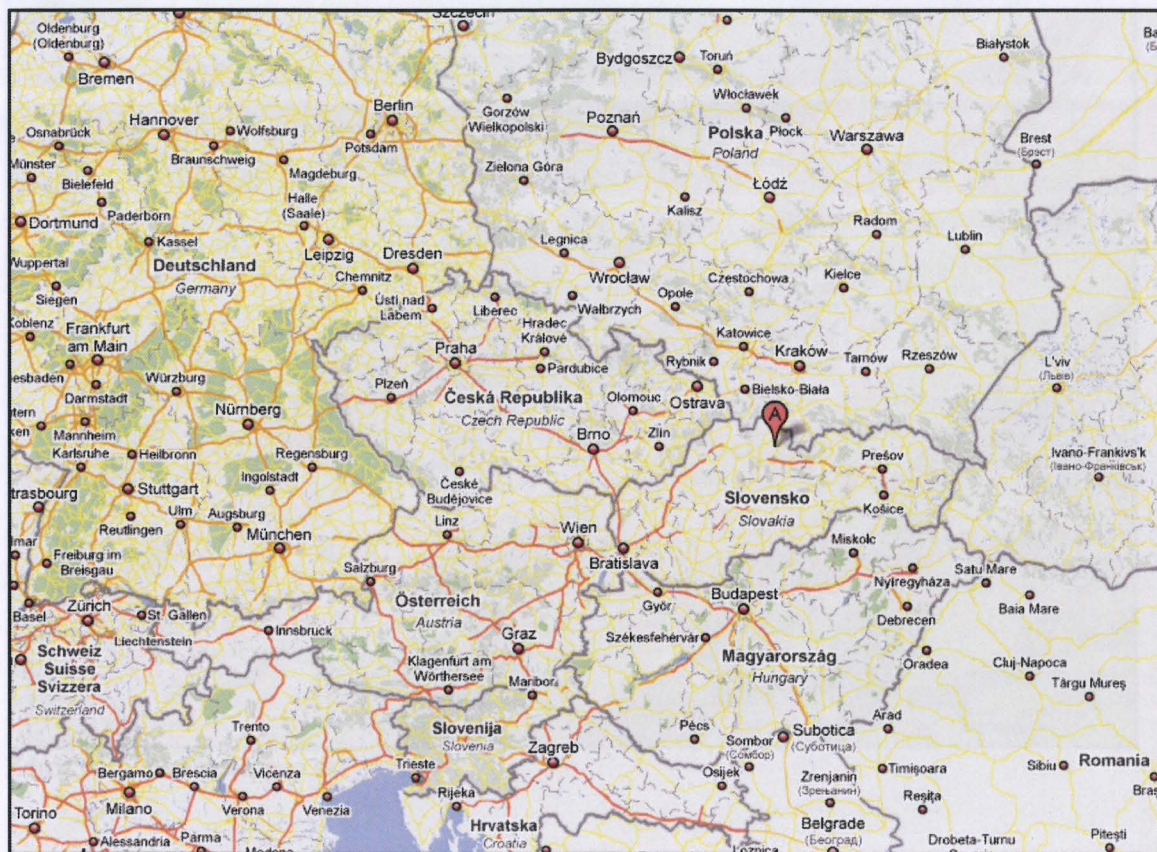
Retrospektívni lexikon obcí ČSSR 1850-1970. I. díl, 2. svazek, Praha: Federální statistický úřad, 1978.

Retrospektívni lexikon obcí ČSSR 1850-1970. II. díl, 2. svazek, Praha: Federální statistický úřad, 1978.

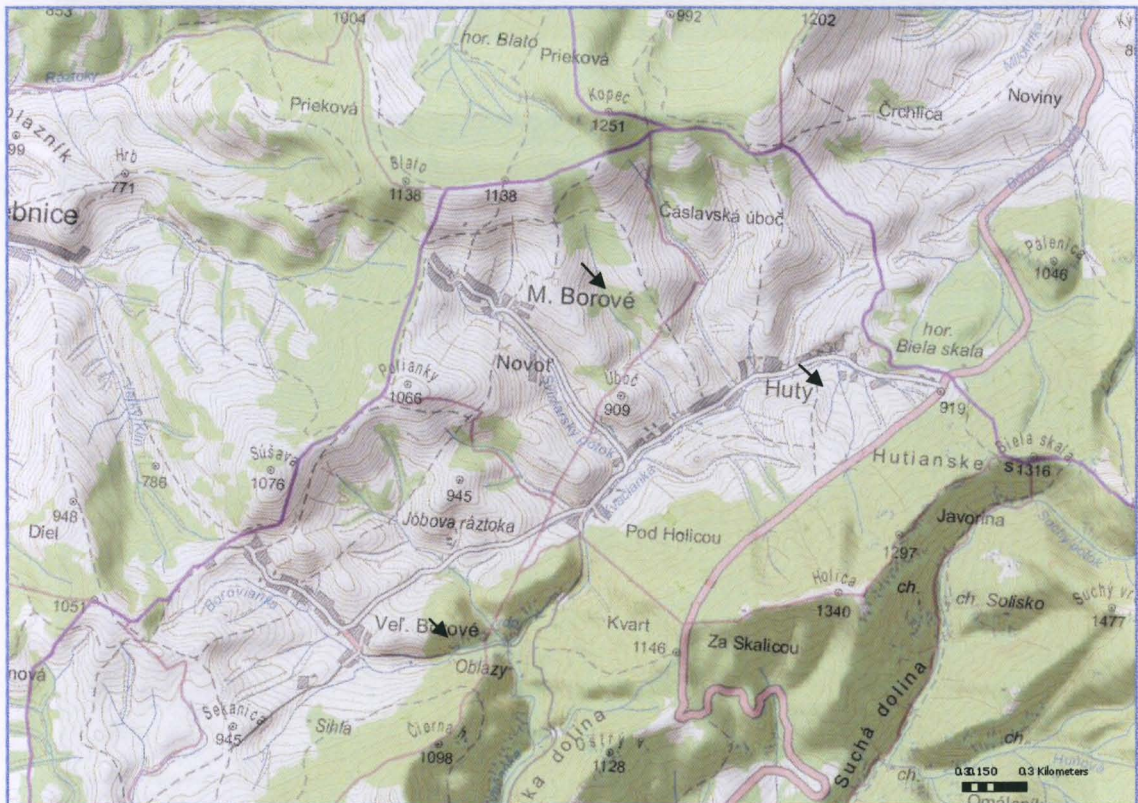
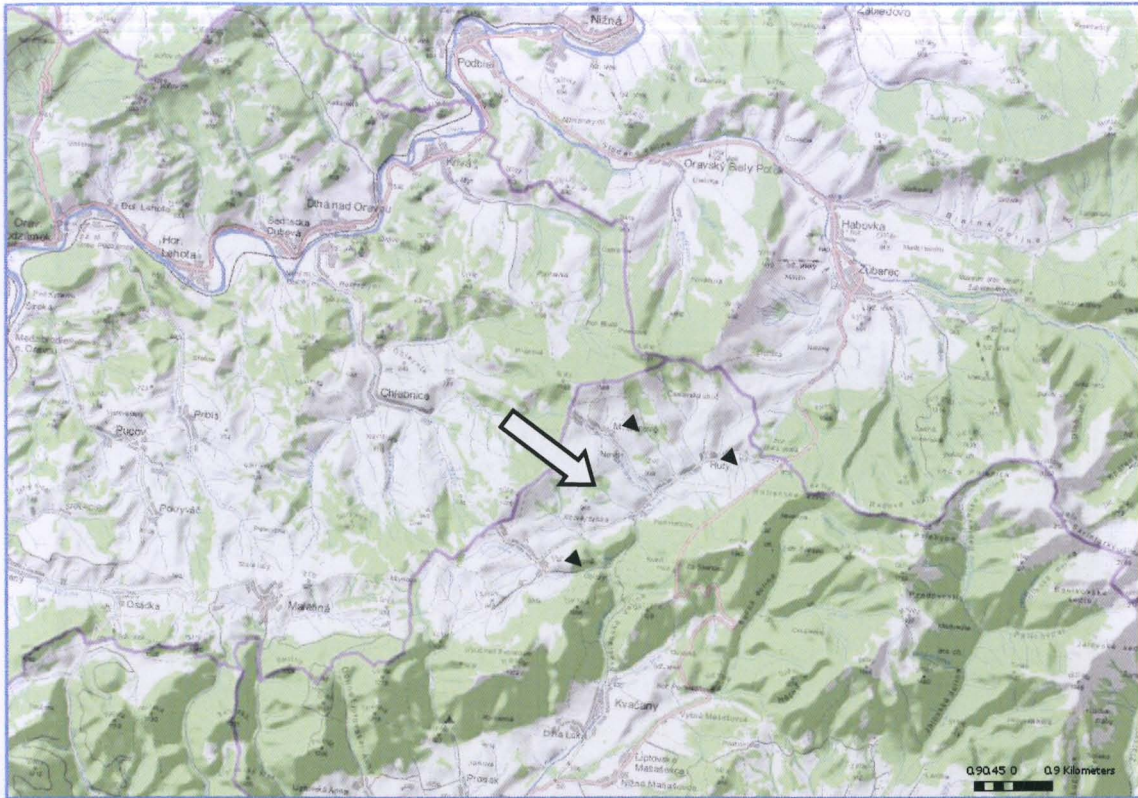
Mapy

Zdroj: internet

Zdroj: <http://maps.google.com/>

Zdroj: <http://www.arcgeo.sk/>

Obrazová dokumentácia

Huty

Veľké Borové

Oblazy – Mlyny v Kvačianskej doline

Ženy z Velkého Borového při tkaní

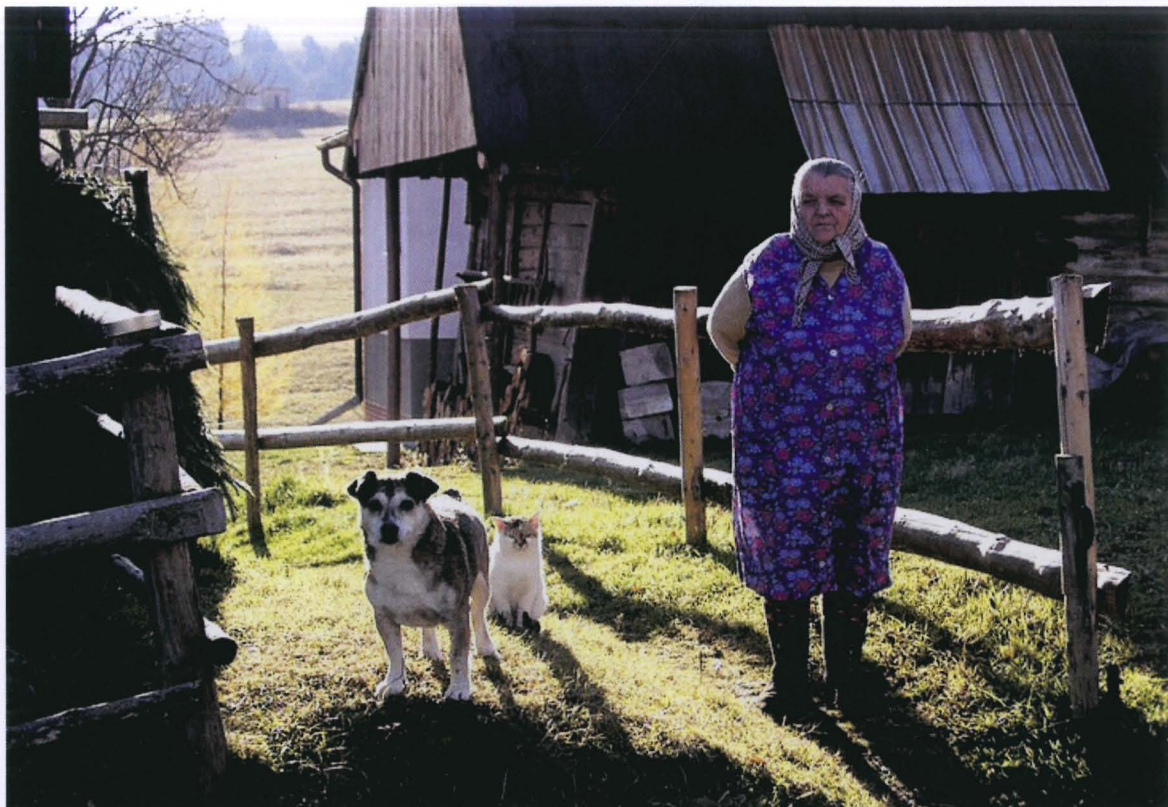

Festival na Veľkom Borovom

Narätorky

Narátorky

Narátorka

Zvonica na Veľkom Borovom

Cesta Kvačianskou dolinou

Velké Borové

Cesta Kvačianskou dolinou

Svacha

Svadba

Rodina

Škola

Matka

Pri práci

X. ROZHOVORY

Rozhovor s A.T., 71 rokov, Malé Borové, 5.5.2005, dĺžka rozhovoru cca 40 min.

Protokol: Na narátorku A.T. ma upozornila jej dcéra, ktorá pracovala na Veľkom Borovom.

Pani A.T. bola drobná, ale za to energická doma, ktorá bývala uprostred Malého Borového.

Uskutočnila som s ňou dva rozhovory a oba sú súčasťou dizertačnej práce.

Narátorka je na dôchodku a žije sama vo veľkom rodinnom dome. Rozhovor prebiehal neštruktúrovane, plynule rozprávala o témach, ktoré boli prerušované mojimi občasnými otázkami. Okrem rozhovorov som s pani A.T. nemala iný kontakt.

Resumé: Pani A.T. je 71 ročná pani, ktorá v roku 2000 ovdovela.

V prvom rozhovore rozprávala pani A.T. o svojich súrodencoch, deťoch, vzťahu s manželom a aj jeho smrti. Dostal i sme sa aj k porovnaniu života v minulosti a teraz a aj jej práci.

V druhom rozhovore rozpráva tiež o týchto témach, ale rozhovor je o niečo dlhší a témy rozvíja viac do hĺbky. Ukazuje mi rodinné fotky, pri ktorých rozpráva o jednotlivých členoch rodiny i o svojom živote. V rozhovore sa dostaneme aj k tomu, že sa narátorka pýta na mňa a môj život a radí mi ako sa zachovať v otázke výberu životného partnera.

No mama pochodila zo sedmich detí, z Veľkého Borového, moja mama, oco bol tu, sme sa narodili tu, iba jedna sa na Veľkom Borovom, lebo vtedy bolo po vojne, prvej svetovej, španielka, týfus. Moja mamka ju pri prvem decku dostala, tú španielku. Tak jej všetky vlasy z hlavy vyšli, tak jej povedal tak doktor, lekár, že jak to chce predržať, misí sa jej to, čo jej naoberá v hlave pustiť von. Jak jej to nevyteče, tak zomre. Ona nezomrela, ale decko zomrelo.

Hneď, tak jakosik, neviem koľko malo, tam je na Veľkom Borovom, v tomoto novom cintoríne pochované. Ale potom nás ešte mala 9, šak dost' 9, to bolo prvé 10, sestrička. Na otec bol tesár, stolárčil. Aj gazdoval, jako sa to prvej keď už prišlo po vojne, kontigenty, kde čo, tak oco robil, i stolárčil i gazdoval, kontigenty dával. No a mamka už len bola pri tých deťoch a ja som bola z 10 najmladšia, najmladšia. No a ja som mala tri deti, dvoch chlapcov a tú dcérku, z tých ja najmladšia. A žijeme ešte dvaja, brat 81

ročný a ja 71, 72 mi ide. No z tých detí. To už pomrelo, dvaja dostali infarkt, jeden nám zomrel vlani, 91 ročný na Vrútkach. No. Ná vydala som sa do suseda, aj dcérka a ja. Tu blízko, tu bývam a tam o dva domy som sa vydala. Bývala som tam na tejto ceste, čo ide takto dohora. Ná tak sa isto aj dcére podarilo vydať, ona sa zas tam zdola tam pri ceste.

A s mužom ste sa jako zoznámili?

No, bol na vojne, bolo nás viac dievčatov. A keď prišiel z vojny, jako to prvej mamy hovorili, ešte, čo tu budete robiť ja som už stará, kto ťa berie, vydaj sa. Tam. Tak to bolo, bolo dosť chlapcov a čo boli na vojne, čo sme si dopisovali, ale mam povedala, už si posledná a ešte zostal brat, tak vydať sa a dade ísť, aby ste si dačo zohnali bývania, bo už tam bola o dva roky staršia sestra, ja som už nemala čo v dome robiť. Na a potom sme mali, no v 19 som sa vydávala a o mal o 6 viac rokov, on mal 26. Ja som bola 34 a on 27, 6 a pol rokov bol starší. No a potom sme po roku mali dievča, potom som mala za dva roky mesiac chlapca a potom som 9 rokov nemala a potom som mal zase chlapca. No a ten najmladší sa vyučil, býva v Ružomberku. Ten starší ten odišiel, on je murárom, do Likavky tam si kúpil dom. A dcérka sa tu do suseda vydala, boli 4 roky, on jej muž v bani robil, tak tam šla bývať s ním.

No a po 4 rokoch sa vrátili tu, bo jej prorokovali, že nosí dvojičky a predtým už mal dcérku. No ešte mala iba rok, čosik vyše a už potom tie dvojičky. Sa ma poradila, že či má ostať na Ďalej v Karvinej a či má prísť. Ja hovorím, ja už nevládzem za tebou chodiť, nu mám však som mala 31, keď som toho najmladšieho mala. Ja hovorím jako chceš, on má rodinný dom, lebo prídzte ku svokre alebo čo ja viem. A potom ma počúvla, no už nemala na rozmýšľanie iba tri týždne a dávali jej na 9 poschodí byt, bo mala malý a keď už mala dvojičky, len dvojizbový mala. Tak podpísať, že tam bude ešte v bani zať pracovať 10 rokov alebo prísť tu ku rodičom domov. No tak potom, to vybavili sudobne, že žena mu tam nechce byť jakosik, keď tu uvoľnili, lebo to už mali podpísané, že 10 rokov, čo mu dali ten prvý byt, budú tam rok bývať a on robiť. No tak prišli tu. No a tu on potom mal jednu sestru, tá je vo Vítkov... vo Spišskej, tá sa za železničára vydala, ten moj zať no a on bol sám, iba s mamou a otcom. Tak on tam na ceste, tu býva na rozcestí. No a ja som už ostala sama a synovia šli do Ružomberku. No a manžel mi zomrel tak, večer sme hovorili, že čo budeme ráno variť v sobotu. No trpel na astmu 20 rokov, v 50 rokoch prišiel domov, už jako z roboty. No a mal srdcovú

astmu, no a potom, vždy bol taký jednaký, po dvore sa motal. A večer hovorím, prišla dcérka, že čo budeme zajtra variť. A on veď ja to rád, že to a to uvarte. A vravím, i tak sa nič nerobí, ona však z úradu v sobotu doma a ja som stále doma. No tak, naráno 4 hodiny, ležal tam na válende, prišiel, si s kúpeľky, ruky takto, že ako keď si ide oprieť o váleнду. A on tresne na zem, koniec. Koniec to bol. Tak sme boli spolu 48 rokov. Tento domček sme si postavili. Ten syn sa len učil, inžinier je, ten je murár-obkladač a dcérka robí na úrade. A to bolo všetko, viac sme nejedli. Znášali sme sa dobre. Nebolo kedy. Narobili sme sa dosť aj na sebe sme vláčili batohy, seno, kdečo. No a jako v dome príde, dakedy prišlo, že sa dačo človek pohováral, nebolo kde utekať ani nič zlé robiť. No, deti sme mali radi a otec ich mal duplom rád. Ten vždy ku sebe si ich. To sa nesmeli na žiadného, na zadného nič povedať No a teraz som zostala sama, syn si toto robí za chatu, ten najmladší, príde, no aj včera bol doma naskok z Mikuláša na už uteká. Bo on sa vyučil na stavebné a potom šiel na vysokú na 4 roky do Bratislavy. No a nevestu mám východniarku z Prešova, ona je jako vodárska inžinierka bola, ale ona po materskej sa už nevrátila tam kde robila, preto, že po materském prišli , čo boli predtým. Ona si zvykla s manželom robiť tú prácu, čo aj on. Tak bývajú na Klačne v Ružomberku. To bol celý moj problém do teraz a čo ma ešte čaká neviem.

A čo by ste povedali, čo bolo také najlepšie obdobie v živote Vašom?

Bola strašná radosť na poli robiť, na zberaninu chodiť. Bo sme si rozumeli, nikdy ma nebil.

Vždy mi peniaze dal. On nemal nikdy peniaze, aj keď mal dochodok, on vždy do koruny vyráтал. Takže ma život bavil aj robota ma bavila, bo som lenivá nebola. Mne sa chcelo pracovať aj v robote. A teraz sa už iba tak medzi deťmi radujem, také si pomyslím, veď to som si ani nezaslúžilá. Dcéra má dvoch inžinierov, ten jeden je na fakulte v Nitre na škole jako docent, no a ten druhý šiel na zárobky, nedostal ešte na škole, ešte ho chceli nejak, tak si ešte privyrába, už druhý raz išiel tam do tých cudzích štátov, zajtra sa má vrátiť. No a tá dcérka sa vydala do Brna za vojaka, bo ona mala tak troje jako aj mama troje, no tak. Ta má dva děvčata, ten v Nitre má dva děvčata. A moj syn, čo je ten inžinier, ten tiež dva děvčata. 6 devčatov a ten jeden má iba jedného, ten starší syn chlapca 24 ročného, ten robí stolára. No takto je všetko z mojho života a čo ma už čaká to Vám neviem povedať.

A chceli by ste ešte niečo, aby Vás čakalo?

No iba dobré, asi tak. No tak pomezi nich, ale keď ma už nohy nechcú nosiť. Tak sa radujem medzi tými deťami ale keď ma i volajú, zoberem Vás mamko, to iba majú robotu o mnou. No, to dobre už nevidím jako prídu domov, to ma ide odšikovať. No už nie na stanicu, to ma už vždy dovezú. A keď idem na prázdniny to som sama. A čo mám ešte povedať? A to Vám ešte chcem povedať. Vyučená som nič nebola, domáca, robila som na družstve, 5 rokov alebo 6 neviem. A manžel bol sklár. Stavmontáže Žilina, 18 rokov robil len na jednom meste, po rajóne celom, stavmontáže.

Boli na mesiac, tak po Havírove chodil, po Ostrave, i po Brati..., A bol taký čas, že každý týždeň dochádzal, to robil na Chopku, v Mikuláši a tak. A boli také časy, no že pribehnú, keď sme mali seno, v polovici týždňa, bo oni si dali hodiny rozpísať a dalo sa prísť aj prvej. No tak ešte ma napomnite, ak by dačo. No však to bolo? No a teraz to vždy mojím deťom hovorím, títo ľudia, čo plávajú... jako by som to povedala? Nič dobré nerobia. Rodičia starí už pomreli, a dajú do pijatiky a de do čoho, tí nevedia kam z konopí, čo robia. Ale my keď sme ťažko žili, keď nás bolo 10, nám sa veru nechcelo zle robiť, keď sme sa aj po... Moja mamka na posteli sedela, keď ja som sa vydávala. Už nerobila nič, mala dýchavicu, bola aperovaná. Ocko mi zomrel mal 67 a mamka mi zomrela, mala 76. No a ona mala brata v Amerike ten tam zomrel na hrdlo. Dvaja boli v Amerike. Tak bolo jako teraz, keď babka, nemali roboty, tak dala 3 do Ameriky. Dvaja v bani robili a jeden namorčička na vode plával a ten tam aj zomrel, lebo na hrdlo, prechladil, mamkini bratia. Tak bolo isto jako teraz po Nemecku a kde kade a operky robia, čo není peňazí. Ja to vždy mojím deťom hovorím. Ten najmladší ma popočúva. Dcerka, Zdenka mi takto hovorila: „Mamka to sa už takto...“ Ja vám nekážem, ale skromne, skromne. A keď budete skromní, tak sa vám bude vždy dobre dariť. No ja som im hovorila, ja som nikdy nemala rada peňazí, bo som ich ani nikdy nemala.

Ale vy ste hospodárili s peniazmi?

No ja, lebo mi dal. On bol čistý jak kostolná myš. Či bol dochodok, no ved' prišol v 50 a dali mu invalidný. Ale on vždy mi dal. Lenže on misel vedieť, koľko je, čo je. A tak mi vždy hovoril: „Tak rob, aby si na pôžičky nešla“, tak mi vždy prizvuknul. Na ja hovorím povedz mi, čo zbytočné kúpim a čo treba to misí byť i pre deti i pre nás. No, tak sme sa vždy... U nás nikdy nebolo tak, že by sme sa bili alebo hádali alebo... už keď treba bolo požičať, keď sa dom staval. On bol taký, že ty to vieš lepšie, choď ty. On sa nevedel založiť, on sa nevedel založiť, tak že by poprosil, tak že keď budeme mať... no

i pripožičali vtedy. Te peniaze po vojne, tak isto nemali ceny ako teraz, keď i tých 12 dachto zarobí na mesiac, ale naraz ich minie. A po vojne tak isto bolo, zarábali v Trinci, v Ostrave po 11 po 12, ale to nič za to nekúpil. To vždy hovorili, že to hladová koruna. No a ešte, keď som bola slobodná, ešte som to zabudla. Po vojne, na nákladné auto sme tuto nasedli a do po dolinu, do Kvačian. Nebola táto cesta, čo teraz. Už nás vozili na textilku, tam sme okná pucovali (?) na textilke ktoré do továrne, do textilky. Sestra mi tam robila a ja som bola pri murárach. Dva roky, no tak. No a otec ešte platil, keď som bola doma, že sme na majetku robili, že sme na majetku robili, som otcovi pomáhala, že ja som bola najmladšia, ja som bola doma. Som otcovi pomáhala. A ešte on za mňa platil poisťovni.

No to by bolo všetko, už sa na viacej nepamätám.

A keby ste to tak porovnali, žilo sa ľahšie Vám alebo Vaším deťom, čo myslíte?

No, jako keď dnes, nám, nám. Nechcem, to sú samé stresy. Včera bol syn, iba dvere otvoril pobozkal ma a už aj, mamko už idem, bo idem z Mikuláša. To sú samé stresy. Moja dcérka príde z úradu o štyroch, dva razy do týždňa chodí na Veľké Borovo, to ide tam o pol sedmej, ešte možná dačo prvej, lebo má tu autobus na ceste. A teraz, keď príde má muža chorého, ktorému obličku dávali, teraz má svokru chorú, ktorá ma ťažkú chorobu, čo jej aperovali, to už ... bradovicu a má 84 rokov. Teraz mi hocikto povie „Tebe je dobre, ty máš dcérku v dedine“, ale kdeže mi je dobre s ňou, keď ja ju nevidím dakedy týždeň, jak by sme sa v kostole stretli alebo na ceste zhovárali. Ona keď príde nevie, či má už chytro variť, či má ísť ku svokre. Jako dneska chodí farár po chorých, nuž misela všetko počistiť, bo býva sama v jednej iske pri nich. Takto má bokom jednu izbu, i východ svoj, tak si hcela.

A takto keď si pomyslím, ved' to iba sám infarkt môže z tohoto byť, nič iné.

A vy ste to tak nemali?

Na kde, ja dom si mohla i postat', bo sme nikde nerobili. To že nebolo korún, bieda bola. Deti sme mali dvoje jedno za druhým no ale, kravička sa chovala, svinka sa každý rok vychovala a ten muž už zahnal, aby sme mali z čoho žiť. No a to čo z toho teraz, čo, tie deti sú cele z toho... Aj moj syn má dva devčatá, keď to misí zavčasu vstávať, viete keby mi ich dali, ale pri mne sa nič nenaučia, že by som si ich tu zobrala, by som nakúrila, by som ich poprikrívala, a to je malé a už je zostresované. No to keď prídu dakedy na prázdniny to až na prstach chodím, bo takú máme ešte päťročnú, ten syn má

a druhá má dvanásť, že by si pospala, otvorím dvere, záclony založím a tichúčko a ticho jej rádio pustím, len aby si pospala a tam kde, keď idú do roboty ona už musí byť hore o 7. Kdeže sa majú dobre? Majú sa to dobre, ak si rozumia, jak sa i pri tej biede, pri tých stresoch vedia znášať, ak sa nebijú, nebijú a tak. No ale inakšie, čo to môže byť dobre, keď žena pije alebo chlap pije, lebo sa bijú, lebo dost málo koruny minú a potom čo už len na ulicu. Ja vždy mojim deťom tak hovorím, zo všetkého zo všetkého je najlepšie dobre robiť, aj keď je jaká bieda. Tak keď nemám, šla by som si pýtať, kamarátku poprosila, vieš čo nemá mi decko na nohavičku alebo to ak máš z tvojich detí daj mi, buď taká dobrá. Ale ani by som deti nemárnila, ani zle nerobila, radšej by som si..., ani by som nekradla radšej by som si vypýtala a pomodlila sa za to. No. Kde to toho ducha stratili tí mladí ľudia, či ich to starí ľudia nič neučili ku tomu.

A vol'akedy to tak nebolo?

Na kdeže. No vypili si starší ľudia, čo pamätám, veď mám 72 rokov. Vypili si, šli na sklárku, na roboty, kde už, lebo šiel z roboty lebo dakedy, že mal biedu, už aj popustil posledné. No aj, keď by zbil ženu, ale nemala, kde utekať. Kde šla, kde boli byty, kde sa mohla odlúčiť. Ďalej robila, ďalej deti nosila. Ja to nepoznám, nás otec nebil, ale viem, boli také rodiny. A teraz čo? No načo sa to i sobášia? Neviem ako ste, či ste vydaté, či?

Nie sme ešte vydaté.

Na čo sa vydávajú a sľúbia pánubohu vernosť, keď potom všetko zbabrajú. No toto nerozumiem. Veď nech chodí 5 rokov 6 a keď už má po 20 je potom múdrejšia. A nech si to dobre rozmýšľa nie potom šľapať v noci na ulicu, keď ma zbije. A jedna si tak povie: Nejaký chce, len keď je pekný. No len nech je pekný a nech ťa bije, kým ťa na žobračka neurobí. No. Dneska som počúvala to tam ráno, o tom alkohole. Keď žena pije a muž si nevie s ňou rady, keď musí z práce prísť, že deti plačú, že mamka je už zase chytená.

A počúvala som aj pravý opak, keď muž je opitý a týra ženu. No, to vždy býva i ráno to opakujú a večer to je piatej či teraz o tretej. Teraz zase hovorili ako fotia nahých, potom. *(smeje sa)* A ja si to popozerám a tak si pomyslím, no lepšie bolo prvej sa mali kedy ženy posedieť, jedna druhú, keď mala šupiny v hlave, vyískala, porozprávali si kadečo a teraz zhon, zhon, zhon a lakomosť, lakomosť a pravdu Vám nik nepovie. Keby ste jako sa zakladali, chcem byť dobrá, chcem sa priatelit' s Vami, pomôžem, dám ti čo môžem, porozprávam slovo. Dade to i je a dade to nepasuje. Zobuť papučky, my sme

sami doma nepotrebujeme nikoho, ani chudobného, ani bohatého dneska je to tak. Dneska sú tie obrazy susedia i televízory, keď sa ľudia uzavru a tak. A potom je i zlodejstvo i grobiánstvo i všeličo. No a kedysik do televi... doo telefónu mi volali z Bratislavy a čosik mi o partnera čosik začli. Nie, nie, nie ja som babka slepá, chorá už nekomunikuje.... No dobre teta, ďakujeme. ... (?) a čosik sa ma chceli pýtať o mužoch, a ja hovorím, že nie, že ja to, bo ja mám aj keď tých Jehovisti, keď prídu.

A chodia?

A jako často. Ale ja ako keď som to v televízore pozerala, oni sú i dobrí i pekní i šetko, ale oni neveria božie slovo a neveria Boha, a potom mi možu sa vymodliť a ešte mi dačo porobia a nie, ja som už stará a čakám len koniec, načo mne už to. Ja som si Posli (?) poobjednala, ale ako som už na oči slabšia i to som odhlásila vlani. To keď mi muž zomrel, tak to mi bolo dobre tam som sa kadečo dočítala, ale keď už mám kruhy po pred oči. To neviem, či ma už cukrovka chytá, či čo. Už nešpekulujem, už ani moc televízor nepozerám ani nič.

A nosíte okuliare?

Nosím, ale mi neslúžia. Keď dlhšie ich mám, i slabšie mám, veď mám päťoro tých okuliarov. Dvoje takých a troje takých na dĺžku. Tak mi strašne oči slzavia a toto pravé. No a zákal mám šedý a vysoký očný tlak. Som mala 25, 18 a teraz sa postupne už sa trochu zbilo, ale neviem ako ešte, každé dva mesiace chodím. I paličku nosím i okuliare na oči nosím. No i po čo pôjdem. A na bytovke sa mi vôbec nepáči, veď by som tam mohla byť pri synoch. No nie, ja som naučená v rodinnom dome. Čo to tam stále štrkať po tých výťahoch? No ja. No nie ja už som naučená takto. Teraz syn robí, v jaseňi začal syn kovať, tak to máme nepodorábané, robil podkrovie hore, tak má prísť koncom mesiaca. Mňa to tam nebaví. A ten druhý, tam by som aj bola, ale keď si pomyslím, že tu som zo 4 stenami a tam budem tak isto sama, oni pôjdu do roboty. A tu aspoň viem, že som sa narodila, no v tom to dome nie, kde ma muž prišikoval, ale viem, že je to moj dom. A neni tu toľko tých autov a hluku a kde čo.

A máte tu aj kamarátky ešte, či nie?

Ale mám tu jednu švagrinú. Ešte Vám to poviem. No... Tak sa nám pogazdovalo v roku 2000 a 1999. Zomrela nám sestra, šla na aperáciu do Bystrice od 2 a pól roka bola odo mňa staršia. Na šla tak, že jej pomôžu. A ona mala i očný tlak i takýto. A jej sa tie žily ako, dostala tú embóliu, do krvi. Rozdrapilo jej var srdiečko, skončila ani domov

neprišla. No to bolo v apríli a potom roku 2000, do mája, už neviem, ktorého to bolo, potom ešte druhej sestry, muž pred Vianocami ten istý rok zomrel. Potom zomrel moj muž v roku 2000, druhý rok už v januári 15., po mojom mužovi druhá sestra v máji. Tak za rok a 3 mesace a ešte potom tej sestry, čo v apríli zomrela, zomrel syn v Mikuláši 47 ročný, tak starý ako tá moja dcéra. No tak sme mali 5 pohrebov a rok a 3 mesace, tak som ostala sama už iba s jedným bratom. Tak sme mali ako keď... To sa tak sypalo, že sa nestačil telefón zvoniť a všetko len do mňa, lebo oni s po Bystrici po Mikuláši, kdekade, tak len vždy mne zvestili: „Teta mama zomrela, teta, teta...“ Tak som to prežívala a od tých čias sa mi ako keď ruky potrasujú. Keby mi bol doktor napomnul, aspon dáku injekciu, ale no... Ale no už moj muž mal 72 roky aj tá sestra chodila 5 rokov na leukémiu do Martina, to už o tom po tom. Ale tá bola jak Jánošík, čo zomrela prvá. Tá mlieko zbierala, zberačku robila, skupinárku na družstve robila, tiež bola vdova, býky chovala, synov ... Jeden je v Bystrici, postavil si dom a jeden je v Mikuláši. Autá predával zahraničné, 47 ročný. Kým zašli do Palúdzky, toľko, čo sa do kresla posadil, šli ho vyšetrovať a už bol mŕtvy. A zašiel ešte tam zo ženou, že mu je špatne na aute. A to som zažila dosť toho, som povedala, že dakedy by som farára tu zavolala takú malú kroniku mu povedala z mojeho života, čo som ja zažila. No, teraz čo, no. Už sa iba s tými, už má prísť dcérke ten syn v nedeľu, a ten príde z Nitry doveze ho i zo ženou i s tými devčatkami, no tak sa iba tak teším. A zase potom tí synovia dakedy a dakedy ma tam zoberú. Vianoce mám vždy tam a Silvestra už mám tu a hneď mi o polnoci všetci volali, či žijem a že aby som sa nebála. Alebo prídu, dcérka už príde zo syna, keď ich má tu a ten syn príde len už potom. Povedal, že on by sa do kože nezmesťil, že by som tu bola na Vianoce. Tak ma vždy príde zobrať pred Štedrým večerom. Tak deň jako si ja poviem. Lenže my máme tu kostolík tak blízko a ja si tu strašne užijem toho kostola, teraz chodím na májové večerné. No tak.

Rozhovor s A.T., 71 rokov, Malé Borové, 26.7.2005, dĺžka rozhovoru cca 75 min.

Protokol: *Druhý rozhovor, uskutočnený s narátorkou. Viac v resumé k prvému rozhovoru.*

... bratov, 4 sestry, piata zomrela. No a teraz som vyrastala, ja som bola doma s otcom vždy, či už boli bratia po vojne, jeden za druhým šel na vojnu.

Ako vy ste boli mladšia.

Najmladšia z desiatich. No a oni šli, však boli štyr, piati jeden za druhým do vojny, každý bol dva roky, no a mama bola doma, nikde nerobila a oco i tkal, i tesáril, i chodil sem-tam na skliarku, oco. No a mamka mi zomrela, keď mala 76 a ocko zomrel, keď mal 67, bol chorý na žalúdok, nedal sa operovať, vtedy to tak nerozumeli, zomrel do roka. No a sestry dve boli v Morave v službe, ja som už najmladšia s otcom na poli robila, ja som nebola po vojne nikde, trošku som bola zamestnaná v Mikuláši na textilke, tak som sa vybíjala (?) ako i tá Anka Tkáčová, tiež ju mama s nami poslala, mal tu murárom do Mikuláša. No a potom som sa vydala, mala som 19 rokov, muž mal, o sedem bol starší, no a už sme potom šetrili si na tento domček, po osemich rokoch sme sa chytili stavať, mala som dva deti.

A jak ste sa zoznámili s mužom?

On bol na vojne a prvej to tak bolo, to vás, mamy to vydávali, chod' za toho, bo nemá ťa už kto, ja som už stará, kto ťa bere, za toho chod' a už netreba čakať, odťahovať a takto babky vydávali. No rok sme pochodili, i v januári sme sa zobrali, keď z vojny prišiel, rok sme chodili, no a po roku sme mali dievča, potom dva roky i mesiac sme mali chlapca a potom sme 9 rokov nemali a potom sme ešte mali chlapca, to už keď sme dom postavili. No a on skláril a ja som bola doma, až kým deti nevyrástli, keď sa už pomešali ti dvaja, tam šel najmladší študovať na stavebnú, potom do Bratislavy na vysokú, no a ja som už potom nastúpila, keď sa on učil na družstvo robiť na Borovom, na Trnovec. No a 5 rokov som porobila, potom som prišla do dôchodku, ten najmladší syn sa už ženil, ostal bývať v Ružomberku, ten starší si kúpil v Likavke dom a dcéra býva tu v dedine pri ceste.

Áno, áno, tu poznám.

Ona robí na Veľkom Borovom, i na Malom. No a ja som ostala tu sama a chodí ma ten najmladší navštevovať a on si to robí tunak prácu.

Hej, hej, pekne.

No a kým som bola mladá, to sme tkali, koberce, plátno pre ľudí, pre seba. No a na majetku sme robili a tak.

Ste si privyrobili.

Inakšie ja som nikdy nič privyr ..., iba ak na tých čučoredkách, čo boli. A to neboli také drahé ako teraz. A kdeže to, no to som Vám ešte zabudla povedať, keď sme mali tuná v chotári hore, ako sa ide na Veľké Borové tým vyšným koncom, neviem, či ste dakedy.

No, no ja chodím tade.

Ja som sa vydevčila i vydala po plátenkách, neboli žiadne, po vojne boli, po fronte, dreváky, z dreva také ako te krišky a vrch plátno barevné a ja som si kúpila papučkov dvoje takých na šnúrinky, na šnúrovky, no a biele a to sme tak vytancovali sa s celou dedinu (?), mládenci, Chlebničania, Borovania, Huťania a to sa, keď sa trošku ušpinilo, tak sa vyrajbali a potom sa kredou natreli a znovu boli ... dobré. Nebolo veru na takýchto opätkách.

Veru nie. A ešte ste v kroji chodili?

V kroji, no ved' ešte mám všetky také.

Máte?

Mám, ale už sukne té, fartuchy, to som už pomíňala, ešte mám i čepce i kroje. Vám ukážem aspoň jeden ten lajblik.

No, dobre. A kedy ste to prestali nosiť?

No a som potom stučla po tom treťom deťáti a už som si potom zvykla na šaty, na šatovky a už potom ani poňatia, to už by iba z metra na mňa ušil. (*Smiech*) Bo som mala objem (?) široký. No a keď som sa vydala, chodila som aj do kostola, aj v ..., v kroji, no i do súboru ma volali, ale potom som na hrdlo ochorela, tak chrápiť vždy, taký chronický zápal som poprekonávala a som už nechcela do súboru chodiť. I ten Gruska volal na Borovom.

Áno, áno.

I ten Klimó Jano, no ešte odo mňa pokúpil sukne, te gorálky. No tak sme sa my dievčiny, nebolo veru na výber. Ja som si kúpila na šaty, to bolo sto, ale vždy som mala najradšej také jedno barevné nosiť, bordové, ale také tmavšie, nie žltá alebo modré

svetlé. A to sa tu z angora vlnou meno vyšilo, krajčírka to vyšila, no z angorovej bielej vlny a to še už najprv do kostola a potom na zábavu. To už bolo vtedy lepšie, ale po vojne nebolo iba také ako na dáždniky, také od papiera (?) a to boli body (?), šatenky. Sto dvadsať, no a keď to. Ani neboli pančuchy, na štrompandle alebo po kolená silonky. Neboli veru teto pančucháče ako teraz, ani šatovky, ani nič.

A nebola Vám zima? Vlastne noha bola holá potom, nie?

No holá bola, no.

A nebola Vám zima?

A jeden čas som sa nosila aj krátke také sukničky, či boli skladané sukne a blúzka, aj celkom krátke.

To ste vy nosili?

No aj s takým predĺženým pásom, toto voľné a tu tak nazberané šaty.

Áno.

Nosili, ja som prešla všetkým krojom. No, joj, čo som ja to poprechodila. Som chcela Vám ukázať dáke také tie fotky.

Aj také z mladosti, nemáte nejaké?

Mám, mám, ... i z mladosti. Mám, ale.

Kde bývali zábavy? Tuto.

V krčme hore na vyšnom konci a v lete takto na chotári, v júni alebo ...

Hej takto vonku?

Alebo si urobili zábavu.

A iných nápadníkov ste nemali ako muža?

Joj, čo koľko.

A prečo ste si jeho vybrali?

Pretože mamka bola stará a už som bola posledná, kto sa mi mal o svadbu postarať. A každý mi hovoril, neber sa, keď z vojny prídu, nie, zobere ťa, choď za toho, kto ťa chce. A veď ja som mala dobrého muža veľmi.

Dobre ste spolu vychádzali?

Dobre, 48 rokov. No toto je ten syn, čo je stavebný inžinier.

Ale teraz už asi inak vyzerá?

No už nemá této bohaté vlasy, už je plešatý. Toto sú vnúčatá, vnúčatá moje. Toto sú, to je synove, táto, aj táto. Tohoto syna. On má ženu z Prešova, východniarku. A toto to je, od dcéry, dcérinej dcéry, to je už pravnúčik, pravnučka dcérineho syna.

A teraz tu máte ktorú?

Toto sú tieto synove, táto, čo šla na huby a táto. Aha táto. No a toto sú od Zdenky, tej dcéry, jej detí deti. Ja som im už ako prababka, týmto dvom, toto je od syna, toto je od, bo ona mala iba jednu dcéru. No toto je na promóciach, ten syn.

Áno.

To je ten.

Hej ja viem, ja to tam poznám, kde to je.

Toto je v Likavke, ten má, ten má iba jedného, stolárom je a v Likavke bývajú. Poznáte, však ste chodili na...

Hej, hej, ja som chodila na inú školu, ale poznám to tam.

Utrápený bol, čakali ho veľké skúšky.

No to verím, verím.

Však.

Ale dobre, ste rada, nie, že vyštudoval.

No rada som a nijaké nemala som potíže s ním, tak že by sa nechcel učiť. Ani nefajčil. Toto som ja na päťdesiatke, ešte aj s rodinkou, na sedemdesiatke teraz. Ale som si taký mrzkú blúzu, strakatú oblékla.

A prečo, fajne.

Toto je bratova dcéra z Vrútok.

A toto je tá, čo tu býva.

Zdenka, no. No toto je tej mojej dcéry, nevesta z Nitry, Zdenkina. Toto je ten z Likavky, čo má iba toho jedného.

Máte veľkú rodinu.

Veľkú. Toto je ten z Vrútok, tejto zať, no. Som im už nahotovila, že im budem dávať, jak prídu, té fotky.

A teraz máte koľko rokov, keď sa môžem opýtať??

Koľko by ste povedali?

No keď tu hovoríte, že tu ste sedemdesiatku mali, no.

Sedemdesiat dva budem mať, vo februári. Počkajte, nech Vám to.

Ale tak dobre vyzeráte, taká energická.

Ale som veľmi chorá.

Hej?

Žalúdok ma bolí.

Áno.

To je jedna vec, nohy ma strašne bolia. Táto je taká, ako keby sa chcela vyvrtnúť, ľavá noha, kĺby. Ja aj na tú palicu dostávam, na barlu. To tej dcéry nevesta z Nitry.

Keď takto prídu všetci, tak to máte veselo, nie?

Veselo, ale málo chodia. Toto ti Vám ukážem, no je to mrzká fotka. Taká som vyzerala chud'učká, keď som mala prvé té dva deti, tú Zdenku a Tóna (?).

To by som Vás ani nepoznala.

Však? Tak mi už koľkí povedali, že teraz teta lepšie vyzeráte. (*Smiech*) No a toto som na Vrútkach, brat mal, ktorí, že je to, tento, iba vlni umrel, mal devädesiat rokov i mesac, ten najstarší. Ten mal 85, keď sme mu boli, aj ja som tam. A to je jeho dcéra, to je celá rodinka.

A takto ste sa stýkali s rodinou, keď ste mali desať súrodencov? Či odišli všetci preč?

On bol na Vrútkach, ostatní väčšinou boli tu a málo sme sa stýkali a teraz sa stýkame, keď už je koniec života. Toto je tá nevesta i ten syn.

Áno.

No toto je najstaršia sestra, tá už zo osem rokov zomrela, toto je môj muž, toto je druhá sestra, aj tá zomrela, to som ja. Toto je tejto vnučka, no.

A muž kedy zomrel Váš? Koľko rokov to je?

Sedem bude v januári.

Áno.

V roku 2000, dobre hovorím 2000, v jubilejný rok zomrel, 15. januára.

No tak to je 5 rokov.

Hej, tu som Vám už ukázala, nie?

Ale to je dobrá fotka, ale nespoznala by som Vás. To akurát dom staviate? Tu sú dosky za Vami.

Nie, nie a toto je tá sestra, tá zomrela na leukémiu, tá, čo tam na kraji.

Áno, áno.

Nie tá najstaršia, ale tá druhá, tu ..., to som ja. A túto opatrovala a tak prišla do izby sa pomodliť ku nej, túto babku opatrovala. Tu je mojeho muža ten pohreb na dvore.

Veľa ľuďí bolo.

Veľa, veľa.

To ešte nebol ani tento pán farár, čo je teraz.

Nie, nie, to už odišiel ten. Toto sestra, no päť ich za rok i tri mesiace päť zomrelo.

To bolo smutné.

To je na kare, v kultúre, to je na kare, tu je moja dcéra, tu je sesternica, zberajú sa vyberať na kostolík. I tu je na kare, tu je ako vezú na voze, bo to u nás na voze doteraz. A to je aj v Dome smútku.

Aj teraz sa ešte stále na voze?

Nie, už pohrebný ústav, aj vo Vrútkach ä?), aj v Dome smútku, v dedine, tam kde je obchod.

A to bolo pekné na tom koni.

I tu je pohreb, no tu je môj manžel mŕtvy.

Na čo zomrel? Čo sa mu stalo?

On trpel na predušky a 22 rokov bol doma, od pädesátky. 72 mal a potom šel bárs do kúpelky, bolo mu zle, neviem, ja som spala, mňa iba zobudilo, že je pozapaľované, prišiel, rúčky si takto nesol ale už ku mne neprepovedal. Chcel sa opreť o váleudu a hned' šupnul na zem a bol koniec, ani ho krv nezalála, ani nič, ani neodplul, ani, len nedalo mu už prehovoriť ku mne, ešte na svojich vlastných nohách z kúpelky došiel.

Takže zle mu došlo.

Tak večer sme rozprávali, čo budeme variť, prišla i dcéra, no i nič nerobíte, jak to vraví pľúcka na smotane a knedľu a už ich nejedol. Tuto sme u toho švagra sestriného, na pole. Tam ma poznáte?

Hej, hej.

No, toto je zase druhá sestra, čo zomrela. Šla na operáciu do Bystrice a prišla mŕtva. Vbila sa jej krv, dostala embóliu žilnú i koniec.

Prečo, keď ste boli mladšie, sta sa neto nestretávali?

Tu sme všetky boli tri po hromade. Domy sme mali všetkie vystavané, aj bratia tak boli po hromade, šesť a ten jeden bol vo Vrútkach, sedem a najmladší si postavil dom v Banskej Bystrici, tam som chodievala, on dostal porážku, tiež mladý, dom dokončil

veliký s rovnou strechou a nemal iba už 49, zomrel. Bol v Nitre na marhule, prišiel, pozaváral ich, marodil, z marodky ho vypísali, išiel do suseda zanešť mu tých marhúl, aj tam bol doktor, že ho vyšetří, taký to chatár no i prišiel napred ženy do izby, ona ešte dostala kávu, prekročil prah i vyvalil sa. Toho sme chodili pozerat', to bol najmladší brat z bratov, no i ti ostatní boli traja tu i tri sestry tu a ja štvrtá, tak sme boli v dedine, chodili sme sa vždy navštevovať.

Áno.

To už tento len dokončím.

A vlastne, keď oni boli všetci takí starší, tak to už bol aj veľký rozdiel medzi vami.

Hej inak sa dobre znášali, tu sestru ... ten sused. No tuto máme také choré dievča v rodine po jeho, po mojej strany muža, ona má ten rozštep na chrbte.

Ale môže chodiť?

Ale kde.

Nemôže.

Tam po Borovom kadesik, ku otcovi ide, otcove kravy pásť. Nie kravy, ovce. Ten to je to. Tento to má také choré dievčatko a pekné strašne a múdre. Toto je ten môj syn, vidíte, aké už teraz nemá vlasy pekné. Bo už starosti sú.

No hej, no.

I tuto je so ženou, i krstniatka jeho.

Ale tak vnúčatá k Vám chodia na leto, nie?

Hej, ale keď mám málo.

Málo vnúčat máte?

Málo mám, dva mám, pravnúčatá, dva, musím si porozmýšľať, mala som tri deti. Ten jeden je neženatý Zdenkin, to boli dvojčičky, ten má jedno, dva devčatká a tá jej dcéra má dva devčatká, no tak to mám štyri pravnúčatká, no a vnúčatká mám, syn ma jeden iba jedného. A tento má dva devčatá, iba troje. No a to, prídu na Vianoce, na Veľkú Noc a na sviatky idem na Božie narodenie, na Štedrý večer ku synovi do Likavky, ku tomu inžinierovi. S tým bývam, on tu chodí, on si chatu tu robí. A už idem potom aj ku tomu, dve noci tam prenocujem a dve tam. Bo ten je v Likavke a ten je na Kľačne a na Nový rok už prídem tu, zase žeby nebol dom prázdny. Poodpíjané (?) všetko po stole, jako sa hovorí, že by mali aj mŕtvi hostinu.

Máte nachystané aj..?

Hej a potom odídem. No syn po mňa príde lebo deň pred ... lebo dva pred Štedrým večerom. No hej my sme sa dobre znášali aj so sestrami. No ešte Vám tu ukážem, tuto je z môjho mladíctva so sestrou, s tou, čo sa dala na Bystrice operovať.

No aké oné, fešandy.

To ešte starodavnie.

A pekne.

A tu je ten chlapec, ten inžinier, keď bol na prijímaní. A tu je ten z Likavky syn, ten je iba jeden, 25 rokov, 4 má a je stolárom.

Stolárom.

Hej, toto sú tej fotky odložené, ešte som kdesi mala. Chcem Vám ukázať. Nie sme sa stretali, my sme nemali, ani, ešte mám jedného brata tu v dedine a dost' už skončíme, viac nemám, už tohto. On sa minie, už koniec.

(rozprávame sa o fotkách)

A pokým ste tento dom nepostavili, kde ste bývali?

Tam, kde som sa vydala, ja som sa vydala, neviem, či 50 krokov za cestou, tam som bývala, takto ... cesta a Zdenka tak isto, moja dcéra a i ona za Tkáča, i ja za Tkáča, do susedov, v starom dome takom, osem rokov som tam bývala, v jednej izbe postel', skriňa, na hrnce kasnička, diváň, postel' i skriňa i kredenc, ten nebol nikde, žeby som ho bola postavila. No aj čo Vám to mám ešte povedať.

A koľko rokov ste..?

Osem.

Osem.

Som bývala tam a mala som tam dva deti, dievča i chlapca a tu som už mala toho tretieho. No v starom dome a iba jeden oblok som mala, do dvora som videla. A bol jeden pitvor, kde sme spoločne chodili so švagrinou a svokra bývala s jednou nevestou a ja sama, s mojimi deťami a dalo sa to žiť. Kto by to dneska tak žil?

No dneska už by to nikdo nechcel, že.

Dneska každý každému zavádza i na posteli, len každý sám, sám chce byť, však.

A myslíte si, že voľakedy sa lepšie žilo alebo teraz je to lepšie?

No už tak žiť by sme asi nepristali, ako sa žilo. Pri sviečke, kto by cylindre pucoval a petrolejku naplňal. Vody nebolo, na jarme z potoka na plecach, tak jarmo sa urobilo a v kýble, no kto by nato pristal? Nebudeš variť, kým si z potoka vody nedoneseš. Tieto dve veci sú nezaplatené. Keď aj tvrdý režim je. No lepšie, bolo viac lásky.

Myslíte?

No a moc viac lásky bolo.

A prečo myslíte, že to tak bolo?

No, že vyšli ste na dvor, každý s vami porozprával, každý si Vás uctil. Keď mal posúška, pagáčka ponúknul vás, keď nemal, nemal. Ešte misím tak povedať, že si ešte i, idem ťa poískať, idem to, posedelo sa, vykúpalo sa na jarčeku vo vode, pralo sa takou drevenou ..., vykrútilo, vyšlapalo, pristavil sa potok, kde bolo kde plákať, prať. No a teraz kto by to te mladé ženy, ustaté sú od toho, čo do práčky naložia a vyložia, zhon, zhon, ani to nemajú kedy porádne požeľiť a odložiť. Bo už na iné myslí, na cirkus ísť kde, na výlet ísť kde, do roboty ísť, no.

A tomu, keď ste vy boli mladé, to tak nebolo?

Ale kdeže, ja som, my sme tu na dedine nikdy žiadna nerobili, šli sme na pašu, kravy dojiť, motyka do ruky, kopať, seno hrabať. No mali sme lebo jednu kravičku lebo dve, ako kto mal majetku. No a v nedeľu sme sa šli prejsť deti za ruky na chotár dade, no a teraz kdeže to teraz samé, samé. To nejdete prežiť tento august a júl, jaký je to výlet, to všetko do týchto dedín ide z tých mestov, no vtedy bolo toho pokoja viac, lásky, nerozmýšľali ste, že Vám dakto granát podloží, že Vás dakdo zabije, mohli ste ísť na poli spať, nik sa ničoho netýkal, no a teraz nemožete. Teraz, čo by ste všade šli vo dvojici a nie sami a tak. No nie?

No je to také, že nejde moc nechať otvorený dom.

Ešte sa ponúknite.

Ponúknem sa, teda aby som neurazila.

Nie ja to včera som miesila takto pirožky dva razy, ale už nemám maslo, nemám chléb a ja keď som tu nenapísaná, tak mi nedajú.

Neni chleba, no.

A načo mi je, keď som sama písať, do týždňa si dám 5 grahamových rožkov a 5 takých a jak dakedy, keď idem do Zuberca doplním, dokúpim. Veru ťažký život bol, ale vždy ma ten, najmladší ma popočúva, ale dcéra, ten starší povie, mama to je prežitok, to už

ani nehovorte a ten najmladší, no to miselo byť naozaj mama hrozne. Ten inžinier, ten ma popočúva, keď mu hovorím moje zážitky.

Hej, že tých druhých to až tak nezaujíma.

No kdeže, keď sme sa, no keď som sa vydala, zobrali sme sa za ruky a šli sme si murára pohľadať v nedeľu, jedny si oddychovali a my sme šli na Biely potok pre murára, aby nám šel pec postaviť, aby sme mali na čom jesť uvariť. Potom sme šli kamene hľadať po ceste, kde by bol taký ako tehla, bo z kameňov sa pec staval, ... No a druhí šli šak kade lepšie, keď rodičia sa im o to postarali a on nemal otca, ja som nemala otca, mama jeho stará, moja stará, tak sme si život vydobili sami, aby sme mali kde tých paru rôčkov, kým sme postavili dom bývať, no. Tak takto bolo, ale že len sme sa mali radi a bolo tej lásky viac, aj medzi ľuďmi, aj v domácnostiach jako je teraz. Kdeže kedy by bolo čuť o rozvodách, keď si tak pomyslím, načo to i toho pána Boha klamú, keď sa zosobášia a potom, tak mohla žiť v stratenom (?) a nerušila by zákon boží. Tak si nájdem priateľa a viem, že tak cudzoložím, ale nie, dary poodberať, zosobásiť sa a potom zase nehať, ďalšie leda lepšie, ďalšie a rôčky pribúdajú, nakoniec príde smrť, možná by už aj chceli sa povracať, ale sa to už nedá, keď roky premárnili.

Čiže myslíte, že je lepšie zostať nevydatá, len tak akože.

Tak nie, prisáham Bohu a potom ho nehám alebo on ju nehá alebo sa bijú a hľadá potom ďalšie a dakedy sa ani ten nevydarí, ani druhý, ani tretí, tak prepase celý život. Alebo ja som koľko razy povedala, u nás bola jedna taká z Čech a mala z Hút muža, Marnótku sa volala, ona i ľudí léčila.

Bola tu taká, áno?

Na Hutách, no áno to tam obkukala na chate v Javorine, v Mikuláši a knihy Nemci všelijaké nosili, doktorské a ľudia behali ku nej i ona to jakýmisi lopúchy po doline zberala, močila, dávala po fľaške, droždia.

Aj vy ste k nej chodili?

Ja som nikdy nebola, ja som robila na chate s ňou, ja som vedela, že to len to ona vie, čo ona obkukala od doktorov tam na tej chate. Bo nás ako z družstva dali tam na Javorinu na chatu paplóny prezliekať, vedúci. No a to chcem povedať, bil ju muž, pil a ona si podala inzerát o robotu, že má dva deti a oni jej ponúkli na chatu, ísť jako obsluhovať na recepciu, nie na recepciu, už té patrá po jednej strane, po druhej s deťami čistila, chodby, izby, záchody, WC. No a my keď sme tam prišli, ona povedala, nikdy

nehovorte, že ja som rozvedená, bo ja sa zato stydím. A len sa tak ozývalo na tej chate, pani Marnotová všade, prádlo vydávala, ona už tam bola ako hlavná šéfka. No a ona dva domy postavila, keď sa s ním rozišla a len celý život kravy s ním pásala po holi, otlkal, on vždy bol ožratý. No a ona potom tak zabezpečila, tam pri ceste, keď pojdete hore na dolinu už do Mikuláša, pri ceste té dva domy nové má, chaty, drevenice postavané po prave, na pravo pri vode.

Áno, áno.

Tak už jako sa ide za tým rovným a potom sa ide hore do Mišičkov do Hút, na chotár. No a ukázala taký štýl, no a ja hovorím týmto ženám, ktoré to tak už len zle žijú, si podám inzerát, že chcem robotu a vôbec nehľadám frajerov. Nie jedného mám a hľadám druhého, tak potom sama korbáč na seba pletieš, no nie? Ešte že už neni v čom vybrať, že je všetko už prepité, tak načo by som ešte hľadal partnera. A tak si sama, kde zájdeš, tam nájdeš i žiješ si pre život svoj, no zle hovorím?

Nie, dobre hovoríte, no lepšie je takto, ako nevie zase koho, ona môže aj dobrého nájsť, ale nemusí.

No ale môže byť nedobrý potom. A už skúsila, už vie, čo je život a to je život, keď misí v noci na pole výst' a ukrývať sa.

To musela hej tak.

Ona koľko rázy a vždy ožratý na koňa robil na družstve. No, ale aj takéto ženy, čo im ohrozujú mužovia, keď skúsi druhú ženu, ide s nožíkom, s pištoľou, prepitý, ožratý, no a morduj sa teraz s ním.

A veľa tu takých bolo?

U nás ani nie, u nás sa to moc nerozvádza, ani naše deti, čo sú po svete. Nie hoj, tu nie.

A také, že pili chlapi, to tu bolo veľa?

Teraz ako iba toto tu prospešné, čo zarobia, to prepijú. To už v každej dedine vidíte.

No, no.

Po tých uliciach. Nie takto vypili, boli podaremní, ale i robil i pil. Vypil si, dobre zarábal, tak pri tom, že si zarobil, aj vypil si, či robil sklára, alebo na koni alebo tesára. No ale žeby bájavali ženy a v noci utekali, to nie. To možná po tých bytovkách, po meste to také šak.

Čo ja viem.

... žena hľadá, lebo muž hľadá a potom je nezrovnalosť, nie tu takých nebolo, lenže bola sakramentsky beda, hnoj sa na chrbte nosil, v košíku. No komu sa chcelo zle robiť, keď ťažko tvrdo robil, pracoval, no.

Bol unavený z toho.

No a. Ledva čakal, kedy večer príde, že si ľahne.

A na tie zábavy, keď ste chodili, tak tam akože aj ste si vypili a tak, takto bolo, tancovali?

No devčatá ani ne toto, neboli tieto tance, likerové a čokoládové, nijaké také. To tak ku stolu, keď si sedli, ale to kdeže by bola dievka pivo pila alebo sladké daké, štamprlík, ale to väčšinou sa šaleli len tancovať a posedeť si dade a porozprávať s mladými, ale to nebolo, to potom, té kapesníky a té čokoládové tance a likérové vyšli. No ale zábavy boli dobré, no krštenia, svadby. To svadba i tri dni trvala, jeden deň družbovia chodili, v sobotu, v pondelok nebývali, v sobotu bývali svadby, v piatok chodili družbovia, v nedeľu, v pondelok, v sobotu bola svadba, v nedeľu boli poprávky, no a keď chodili družbovia, to sa aj guľáš varil, žeby chodili i po pytačkách, po dedine najedení, skvákou (?), stužkou sa im naviazalo, no ešte kým nezabudnem, idem Vám ten prunclík ukázať.

No dobre, dobre.

No to je škoda, že takto ste tu zostali sama.

Ja som si už zvykla.

Zvykli ste si?

Už mám dosť dookola ľudí. Ešte ma zatiaľ nik žeby ma otravoval dakto. No tak keď hovorím s takými ako ste Vy, porádni ľudia, ja takých že, čo pijú a s takými nenarábam, aby prišiel tu a čo vystrájal.

A načo tak najradšej spomínate v živote? Čo bolo také najlepšie obdobie?

No to tá moja mladosť a to, že nás bolo viac súrodencov. To bolo také veselé, to sme šli na priadky, šli sme na páračky, za korunu a hrnček čaju. Mama poslala, chodzte, tam sa obchodníčka ide vydávať a bere párajú na večerky. No to nás bavilo a potom, keď boli soboty svadby, vtedy to bolo dovolené aj deťom ísť malým. To sme sa už, sme vtedy

ani nepriadli, ani nerobili, nič také ideme sa dívať. Bolo päť svadbov, šesť, štyri v týždni. No nie naraz v týždeň.

Tak veľa?

Ale tak postupne, týždeň čo týždeň. No a to teraz čo? Starí ľudia len už doma, mladí ešte idú na skaut, na súbory. A my už len doma. No keď nás aj zoberú, kým ma z auta vyteperí, no, že to bolo len lepšie prvej, keď aj beda bola, keď bol ovsený chleba, no bo som ozaj jedla, taký chleba, čo ovsu z neho trčalo.

Áno?

No a nechcel ani dolu hrdlom ísť. No a zemiaky sa vykopali, keď sme slivák šli kúpiť dade do Svadania (?) alebo do Matiašoviec. I mamička premyla nám mištičku, dala i daký kabát, posúštek upekla i no nebolo na výber, iba mléčka, zemiaky, guľášku a tak. Kdeže to bolo, sa prasátko malé zabilo do roka, ale sa na mäso nikde nechodilo ako teraz, že ide sa v piatok, sobotu, nakúpi sa. Čo človek žiada to všetko má. No kdeže vtedy jaké vody, kde sme, ani toho dopadu toľko nebolo.

To je pravda.

Bo sme nijaké vody, urobila sa sodovka alebo čaj ruský alebo z bazy dajakej i dobre.

Ste si robili doma sirup?

No teraz hej, ale prve nie, prve nie, prve sme ani nevedeli, čo sú to čučorédky.

Ozaj?

Ozaj, vtedy stáli šesť korún liter, ani nemal ich kto kupovať na trh do Mikuláša, sme šli s tým. Koľko razy som bola aj na trhu so zberaninou, i s vajíčkami. Už oco gazdoval. Maslo, čo sa malo zjesť, zobralo sa. No ťažký život, ale veselý, nie zabíjačský.

Teraz je zabíjačský?

Teraz je zabíjačsky, teraz je taký, nasľúbia, poberú devčatá a nevie, kde ide, či na robotu, či na vyžívanie dakoho.

Ale vol'akedy tiež chlapi chodili za robotou d'aleko?

No moja mamka mala troch bratov v Amerike, jeden tam aj zomrel.

Zostal tam?

Hej, zomrel a po ňom nám peňáže prišli.

Áno?

Nó, lenže to moc tie konzuláty pobrali. Za Slovenského štátu to bolo 60 tisíc po tom bratovi zostalo. I Hankin otec z chotára bol v Amerike, on sa dva razy ženíl. Nehovorila Vám ona?

Ona ešte mi toto nehovorila, ale niekto iný mi to hovoril, hej, že boli v Amerike a že.

Traja bratia, jeden tam zomrel a dvaja sa vrátili, aj tu sa oženili na Veľkom Borovom.

A že vlastne ten dom, ktorý ma teraz Zdeno Tkáč potom postavili, nie, až keď prišli z Ameriky?

No tak potom bude iste aj Zdena Tkáča otec tam.

No je to možné.

No bo my do tých Tkáčovcov, kde Zdeno nepatríme, my sme mali mamu od Mikušáka z Borového.

Aha.

Ale Hanka sa vydala za Tkáča, preto je Tkáčová. No a ona, jej mamka zomrela pri pôrode, tak moja mamka vykojila ju na prsách i mňa na jedných, moja mamka. No a potom brat jej zato kúpil prsteň na ruku, ten, čo z Ameriky prišiel, že mu tu dcéru rok pestovala, bo ju na Borovom nik nechcel sa podobrat' vyriadiť. No a potom sa oženil a ešte mal troje, syna i dve dcéry, tam býval niže kostola, taký okrúhly múr, takto steny majú, nad cestou.

Áno.

A zaťa má obchodníka.

Hej, Kamila.

To je Hankina sestra, ale nevlastná, to je po druhom otco, mame. No a tej mladej sa zabil na motorke syn a jej mamke sa zabil na vojne, zastrelili ho pre frajerku a potom po smrti povedali, z Malatinej jeden, že vie, on vie, kto mu bol príčina a bolo napísané, že ho mlynček na mäso zabil elektrický. No mamka také veci sa stávajú, misíte sa uspokojiť a on sa takou smrťou pre frajerku odstrelil. On bol pekný. No a potom tej Marke Valekovej, čo má zaťa v obchode, tej sa za domom syn zabil na motorke, tiež taký pekný, podobný bol na toho, čo na vojne zomrel.

A to sa čo robil?

Tak teraz mal,, čo?

Jak sa to stalo?

Zozabali še, z gulážu, ale on nebol pripitý, ale ja neviem, kto mu nafaklil, tam.

Fakt?

Zabil sa, zabil, zaraz aj, druhý dom za ich domom, ako sa už ide do Borového. No a potom jeden bol u Mikušáka, neviem, či poznáte Gregorku Marku, Gregorovu, Mikušákovú, za Jožom Mikušom, toho roku jej manžel zomrel.

Áno, viem, viem.

No to bol tiež brat mojej mamy, ten jeho otec. No a potom ešte Sajusová Francka, to mi je sestrenica, jej otec bol tiež mojej mame brat, taká drobná Francka.

Áno, áno.

Má jeden dom nad obchodom a druhý má nad kostolom, taký štrand (?) tam vzadu.

Aha to som ani nevedela, že má dva domy.

Ten kúpila nad kostolom, tam ubytuje v zime.

Aha, aha.

A ten má tam, trošku vyššie kostola, fary. Tak vyššie o dva domy a v takom kúte, hore ku prírode, ku poli. Tak, tam tetka bývala, Burdová a za ňou, ale už zomrela ta teta vlani, ale chodia z Tvrdošína tie devčatá.

A Vy máte prehľad, všetko poznáte.

Ja mám ztamodtiaľ, od malička ma za ruku na Borovo vodila. A poznám aj tam v Zuberco, aj na Hutách, bo ja chodím po doktoroch, po nemocnicách, aj kedy vlani som bola vo Vojenskej v Ružomberku, takže ja sa rada vypýtam všetko a sú takí ľudia, čo ma majú radi, aj oni mi porozprávajú a tak si to pamätám.

A tak keď sa poznáte, tak je dobré vedieť.

Hej, potom som mala také krosná mini, meter dvadsať mali, tak som ich do Zuberca predala a to už tam všetci obdivujú, nie tie starodávne, ale po novej móde, neboli väčšie ako tento stól a trošku širšie.

To je dobre, lebo sa to zmesť hocikde, lebo tie veľké..

Aj do špajze by vošli. No, tak som, tak ma poznali a potom ma aj po dcére poznajú, bo robí už vyše dvadsať rokov na výbore, keď zajdem na okres do Mikuláša a na sociálku, hneď mi dajú čaj, kavičku, zákusok. Posadzte sa, vy ste mamka Zdenkina, hneď ma idú i obslúžiť.

Hej ja som ju teraz stretla, tam bola na záhradke a hovorila, že, že uhorky zavára.

Joj ma hrozne roboty, mamka im zomrela, buračku mali, z auta, nič to dobre sa im, išli k mame do nemocnice do Trstenej a šel po sestru na stanicu, bo ona vo Spišskej býva i jakýsi podnikateľ do nich, lenže ani jednému sa nič nestalo, ani tomu, len autá sa dobili, poranili. No a ide na tom dachu väzbu robiť, kde mamku mali, oni ju mali v jednej izbe tak vzadu a to idú prerábať, tak im zavolať včera, že by boli doma, že už im príde, od jari ho čakali, no a teraz jej zase svokra zomrela v Demanticiach (?) za Nitrou, tak moj syn tam bol s nimi na pohrebe v nedeľu, o tretej mala pohreb, tak samú smolu majú. No tak neviem, dneska je asi nie ani v robote, lebo mala ísť dačo pokúpiť dade, bo už v štvrtok bude mať tých robotníkov. No každý mi povie, veď máš dcéru v dedine. My sme dakedy aj dva týždne nie spolu.

Že toľko má roboty.

Iba po telefóne. Ona odíde ráno a príde o štvrtej. A o štvrtej už on čaká, čo uvarí, čo dačo upratať, dá pranie prať a tak. Povie mama posedzte si, ale ja misím ísť povešať, ja misím ísť do kupelky, no tak čo budem sedieť sama.

No jasne.

Idem radšej na dvor. Ešte ja im dakedy rukami lebo trávu vyškľbnem lebo čo, keď vidím, že toho majú moc. A on je tiež nie bohvieaký, bo dával obličku, prvý raz sa mu neujala a druhý raz sa mu už ujala a on to teraz priberá, lebo on misí priberať, bo všelijaké vitamíny užíva, by sa mu neudržala, keby nepribral, keby chudnul. No takže, to je tiež tak, ktovie koľko požíje s tou obličkou, už ju má 5 rokov.

A je doma, hej?

Doma, nuž na invalidnom, ale prvej, tá prvá sa mu neujala, tak bol potom zase po troch mesiacach a prvá tá sa len chytila. No a chodí do Bystrice každý mesiac na kontrolu, tu zobere v Habovke krv a potom ide s výsledkami. No takže majú viac ako dosť všetkého.

No to hej. Ani také veci voľakedy neboli.

Však, ani tá rakovina, ani toto, že mu dávali srdca.

No ale zase voľakedy človek zomrel, lebo mu nemohli vymeniť.

Ja som nedobrá, mňa čosik, tu je ťažko, dýchať mi nedá a nohy ma strašne bolí a mám aj uzliny po nohách, hrčky také, tak ako som skončila prechod v pätedesátom roku, iba v pätedesátom som mala závraty, trpela som 14 rokov nato, tak mi vyvolávali, žeby som ešte mala, bo pre té závraty do hlavy mi to šlo, no a potom mi to seklo v pätedesátom už

povedala i ženská, že koniec, že to nemôže už viac, bude mi do nekonečna, sa mi porobili také uzliny po týchto slabinách.

A tie závrate už nemáte, prešlo to?

Ale mám závraty ešte, prešlo, ale ako starnem a stučila som, dakedy mám, točí sa celá izba so mnou. No tak som bola vlani kvôli tomu vo Vojenskej, tak mi povedali, že krv mám v porádku, krvinky, že ja som zdravá na té veci, všetko len, žeby som si schudla, dávala pozor, žeby som mäso červené nejedla, žeby som no úplne schudnúť aspoň 15, 10 kilo. No ja mám stále ešte tých 87, no a keď tam som mala, bo tam bola prísna diéta 84, v nemocnici, vraj aspoň si tú váhu držte a také letáky mi tri prišli, že čo si mám jesť variť, že na šampiónoch a len kuracé a nie mastné, no to len srdce, srdce, lebo ma len tu v strede bolí. A to mi dali te léky od srdca, to každý deň pijem pólku, Prestarium také. Neviem, či to poznáte?

Nepoznám to.

Tak té léky, ale necítim, že by to bolo najlepšie. Len keď je tak horúcejšie, nemôžem ísť vonku, bo zaraz mám tlak vysoký. Lebo ja si merám, mám i tlakomer i váhu, všetko mám, kúpili mi na šesť, na sedemdesátku, ten digitálny, čo ťuká sám.

Áno, áno.

(Neprepísané: ide si merať tlak a rozpráva o chorobách, jedna príhoda na začiatku, kde odpadla)

A voľakedy, keď ste bývali chorí, tak čo, tak ste si nejaké bylinky zbierali a tak alebo?

Ale keď som bola mladá, mňa len hlava bolevala, tak od slnka, keď som sa vybehala, mňa nikdy nič nebolelo, ja som sa najedla, chudá som bola, ja som si pojedla, vybehala sa, mne nič nebolo, ja som na nič netrpela, iba za mladi na mechúr, to bol otec so mnou, tak krvou som močila, ale potom vyrástla som z toho, to bol taký súkromný lekár v Mikuláši.

A tomu sa platilo?

Platilo sa, hej. Volal sa Rajniak. Tam jako Baťa, v tej bráne v Mikuláši bol, ako ten hlavný Baťa je. Ale takto, že na uši alebo na dáke ekzémy alebo na žalúdok alebo na srdce, nikdy, od mladi som na nič chorá nebola, no.

Takže ste nechodili ani na bylinky a na také..?

Teraz chodím na bylinky.

Teraz chodíte? Áno?

Hej teraz si kupujem, neuvarím Vám čajík z bylinky dákej?

Nie d'akujem, d'akujem, ja sa len pýtam, že jak to, lebo vol'akedy sa to robilo.

Ne, to nikdy sme ani z čučoredok, my to teraz varíme, kupujeme, nekupujeme, zbierame. Ztrezalku, Materinu dúšku a toho roku som si to povedali, že to od infarktu, tohoto kvetu nazberala z hlohu, hloh.

Aj to dobre voní.

No hloh.

Fajn, tak to je dobré, že to robíte, že nielen lieky, ale.

Nie, nie, ja ruský čaj nepoužívam, takto si dierky porobím, toto je, toto je ztrezalka, ale toto je asi nedobrá. Ona sa misí otvoriť, lebo je vlhká, sa neusuší porádne. No toto je takôto, ztrezalka, však pekne voní? No a to takto nastrihám, nasuším.

No fajne.

A dáke si potom ešte kúpim zelený čaj, harmančekový čaj, potom si kúpim, také no bylinkové čaje si pokúpim.

A tak jak ste hovorili o tej Češke, čo bola taká, že oné liečiteľka, taký tu už teraz nikto neni?

Nik, nik, čo by léčil. Nik.

A ona to kedy robila?

Ona robila, léčila ľudí a sama mala v prsníku rakovinu .., nedala najavo, cvičila na takom vankúši na zemi, takto, chrbtice naprávala a nedala sa najavo, čím trpí a mala rakovinu pod prsníkom i zomrela a devčatá už tu zostali v tých nových domoch. Dve, jedna oproti druhej, ako idete hore Hutami.

Áno.

Také drevenice tam popri vode. Ako sa už ide do vyšného konca, ale nie do brehu a za tým rovným. Všimnite.

Hej, všimnem si potom.

No a ešte potom mali chatu kdesi z druhej strany na brežku synovi vystavila a potom zomrela.

A to bolo kedy?

Jo, ona je už zo štyri, päť rokov zomretá.

No takže ona normálne takto liečila ľudí?

Léčila a to z cudzích štátov, z Čech, zo všetkých strán chodili ku nej na aute, no a té domy z toho postavila a z tej chaty vyšla, no a teraz té dievky sú tam. A chodia robiť kdesi, neviem, kde robia, no a on tiež už zomrel, čo na tých koňách na družstve robil a kravy pásol po holi.

Ten jej muž, čo..

Hej, on po nej zomrel, len ten syn bol taký trošku, kdesik aj chatu vykradol, tak sa mu robiť nechcelo, tomu synovi jej, devčatá sú šikovné, ale ten syn, asi po otcovi sa podal robiť, ale tiež mu chatu drevenú postavila.

No to je dobré takto. No fajne. A takto, keď ste boli mladá a už deti ste mali a muž bol stále preč, to ste všetko sama museli robiť, aj na poli a tak, nie?

On robil u stavomontáží v Žiline a on v štvrtok vždy pribehnul, v piatok mi už pomáhal hrabat' a keď šiel na týždňovku, tak sme nemali iba jednu kravičku, tak som sama s deťami a keď boli malé, ani sme, mali sme kravičku, ale to pomohol nahrabat' a ja som si len kolo dievčaťa robila. A potom bol druhý, on bol potom na manevrach 2 mesáče, no a potom už keď boli deti odrastené, sme chovali aj býky, už keď teda bolo peňáže, svadby robiť, deti školovať, nuž potom sme sa dali do väčšieho gazdovania, ale on už potom bol doma, na tú astmu. Ale robil také roboty, kosil i po dvore dreva rozrúbal, len už do roboty nebol partajný (?), lebo sa mu ťažko dýchalo, 22 rokov žil ešte v tej astme, no. No a syn šel študovať, no a my sme už doma robili, gazdovali.

To ste sa veľa narobili.

Veľa, ale keď sme dobre žili, že sme sa nehádali, to nevadila robota. Čím bol človek viac ustatý, na večer sme si oddýchli, posedeli, kde neprepil, bolo začo kúpiť ísť jesť i žiť dobre, no. I deti mal rád.

Áno, dobre?

Oj, mal rád, on sa strašne deťom venoval. On kde šel, tam on ešte, keď boli malí v kolíske a keď šel takto v lete do prírody, on im plno jahodov naniesol, s kerkami (?) celé a pod hlavy im do kolísky dal, aby im to voňalo. Bol taký otec, že mal rád deti.

Tak to je dobre.

No a tento najmladší sa tak na otca podal, isto, joj ten by dal život za deti. Dobre ja to nepoznám, ja sa to len divím, keď to této rodiny, kde sú také rozbité, no. Čo to môže, keď to takto život prehajdáka, čo sa bije, nerobí, radšej bude bédu tret'. Ja myslím, kto by chcel robiť, každý by si dáku robotu našel a v lete ešte. Ved' aj taký chlap, keby nerobil, ale pôjdem dakomu dvor zkosit', už mám peňáze, keď sa mi chce robiť, ale lenivosť, to je strašná choroba.

No to je choroba.

To je ešte by som povedala horšie ako pijanstvo. Ved' ako sa hovorí, neboj sa pijáka, ale darebáka, piják dnes vypije, zajtra zarobí, ale darebák bude stále sedieť a opékať a nechce sa mu ničoho do ruky lapit', no. Ved' to už mám vyskušané.

To už poznáte.

Hej. Joj, čo som sa ja natkala, té koberce, čo sú tam vo verande všetké som ja mojimi rukami natkala. Ja som nikdy nemala ani tu korále, len té, ale už keď teraz dal plávajúcu a keď podorába, lebo ešte treba mu toto oblékať, této tragáre, strékať, lišty dávať, potom toto pojde už preč, už sa trochu uvoľní, teraz je to poupchávané, kde sme mohli, sme tam všetko utláčali, bo keď robil to podkrovie, nebolo kde s vecami ísť. No ale dneska že mi bude radšej sedieť, povie, to sa neoplatí, kúpim hotové, tak sa mi len nest'ážuje, že peňazí neni, keď je na všetko. Do koruny rozobrajú a potom sa hádajú, že neni, no. A prvej si hocičo ženy dopracovali, i uterku, uteráky sa tkali z pamoku, na pásiky, pamokom sa bavelnym popretýkalo a tak. Nehovorilo, že to hryze, že je tvrdý, no. A Vy ešte máte mamu?

Áno mám.

Otca?

Áno, oboch ešte.

Hej. A sestra kde je teraz?

Teraz je vo Francúzku a tiež je tam na takej brigáde, vo vinohrade pracuje.

A slobodná?

Ja, hej.

Som sa vtedy pýtala, ale som už aj zabudla.

Áno, slobodná. Ale mám priateľ'a, ale ešte sme sa nezobrali, lebo jak hovoríte, treba preveriť.

A pozeráte tuto, tú počtu?

No niekedy pozerám. Videla som.

A teraz ste v sobotu pozerali?

Nie.

Opakovali to staré, to, no ale to také už bolo, taký čierny a ona sa zo školy prespala, bo strašne chcela bábätko.

Aha.

No a teraz to znovu opakovali, už to dakedy bolo. No a kamarátky si ju pozvali, že chcú ju vidieť, ale on kdesik, čosik s druhou začuchal.

(Neprepísané: pokračuje príbeh z Pošty pre teba)

I tak hovorím, to je tak, ako ty hovoriš. Dobre si porozmýšľaj, môže byť skúpy, môže byť pijak.

No pijak není.

Môže byť lenivý, robiť sa mu nechce ani tak ..., čo ty pretvoríš, čo ti z toho, že bude na lúžku ležať a pozerat' aká si ty krásna, keď ne..

Nebudú peniaze.

Ták a už potom já mu bude zavesené.

To je pravda, no.

Ale najlepšie nič neodberať, keby ti čo ponukoval, bo si slobodná, len keď ti dačo dá už má nároky, že to na tebe podbýja alebo odbere, nič, nič, bo si ničím nezaviazaná.

S každým priateľi' rovnako, ani do pijatiky sa nedávať a tak máš čisté svedomé.

Áno.

Ja som tu už mala takých ľudí, doktor z neurógie z Bratislavy, tu bol, na čučorédky chodil ku mne a prišiel s jednou ženou, nehala ho, prišiel s druhou a o chvíľu iba keď prišiel s treťou. Povedal mi, že by som mu prepáčila, že neprišiel ako vlani do nás, bo že sa ženil. On seba krátke rukávy tu s kvetom vyšívaným, ona doktorka detská, ale ona to taký chrústik. *(smiech)*

A on, zas mu bolo dve stoličky a obúvala ho iba takto. No neviem, či už neskapaľ, bo mi nepísal, no ale tá mama jej mi bola tak, vraj mal to, ja som sa povypytovala a ona mi povedala tak, aj sme ho preto chceli, že dobrých je málo a on je veľmi veľmi dobrý a ja mám len jedinú dcéru ale myslím no ale, za dedka, za takého.

Akože koľko, on bol starší?

On bol o moc starší a už treťú ženu mal a na Jalovci (?) v Liptove mal chatu. No a tú jednu mal s takým mládencom, veľkú, čo chodila do mňa s ním na čučorédky. No ale táto bola mladúčka, tá ani moc nechcela, taká panská ..., doktorka, taká ešte nižšia ako ty a taká chudá jako ty. No s tou sa mi prišiel raz ukázať a už nikdy do nás neprišiel a neviem nič o ňom.

No, to není dobré taký veľký rozdiel, že?

Nie, nie, to idú devčatá i za takých o 22 roky. Tá Ukrajinka, čo hovorím, že to dievča išlo do hory s tou našou. Ona si takého zobrala, on mal, o 22 roky bola ona mladšia, ona má toľko rokov ako moja dcéra a on mal toľko ako mal môj muž, môj muž mal 72 keď zomrel a už je sedem v zemi, no a mali jedno dievča, to čo šlo na huby s tou mojou a on dostal cukrovku, on ochorel, on zomrel a ona zostala v Bratislave bývať a tu má chatu. No to je už veľký rozdiel. Ona chcela od neho všetko možné a on už nevládal ani chodiť.

No.

Zronila ho tá cukrovka, ponadobúdal jej i chatu i byt a on pošel, no.

A vlastne, keď Vy ste boli mladá, tak sa takéto veľké rozdiely neboli?

Nik taký.

Nikdy si nebral takú mladú.

Nikdy, o šesť rokov, o sedem, najviac, o päť, o štyri, o dva a tak alebo seberoveň.

A potom keď niekto ovdovel, tak si nezobral mladšiu niekedy?

Neženili sa.

Neženili sa.

Ani vdovy. Jedna sa iba vydala, možná že poznáte, v Ráztocke bývala, Zlatica Lejová.

No hej, ale už nebýva v Ráztoke.

Lebo on už zomrel.

No, no.

Tá osprostela, keď mladá ovdovela, vydala sa. Sa nikto nevydával, ženy sa nevydávali, bo už vedeli, čo je muža, dochodky mali a tak by si dochodok prepásla, keby. A ktoré, za mladého nepojde, bo už ani ona nemladá a keď si zoberie starého, prať z neho, varit' a bude ešte povedať, pri mne ti je dobre. Nie, nie, to tu sa také nerobilo. Ja mám brata. Čože nám to puká?

Moja noha.

Aha, ja mám brata už vyše 26 rokov vdovcom, má 83 rokov, toho jedného už iba mám a on všetko pere, varí sám a on sa neženil a mohol sa.

Mohol sa.

Šikovný. Neženil sa, ani že by bol taký, že sa opije alebo čo, to sa na ňom čudujú, tam pri kostolíku býva, jako on pekne chodí vyobliekaný, vypratý, jaký je rozumný. Neženil sa, deti má preč, dvaja syn, jeden syn je v Bys, v Ružomberku, taxikára robí a druhý je v Bystrici, murára robí, má syna žandára a dcéra v Bystrici býva, tam si postavila, troje deti má a on je tu doma, jako ja sám býva. Preto sa neberú, nevydávajú, pre dochodky, aby deťom hanbu nerobili, otec sa ti žení alebo mať sa ti vydáva, potrebuje to? No to takto by brali. A tak té deti sú také spokojnejšie, keď otec žije alebo mama pre nich, no.

Ale je to veľa na toho jedného človeka.

No je veľa. A len tá samota. Keď prídu té záveje v zime a keď pozeráte z okna a nepríde ani duch, iba pán Ježiš, s ktorým som spojená. No to je ešte dobré, že mám mobil a že štát dáva korunky, nie mobil, len telefón.

Hej.

Že sa dá zavolať, spojiť s rodinou a že štát dáva, že je začo kúpiť, ja len platím elektrinu od tohoto domu, bo máme kúrenie dve tisíc i desať korún každý mesiac.

No to je veľa, to je veľa.

A teraz telefón, no dom to si už platí syn, čo je poistený, to si už papiere zobral, ale ja bývam, ja platím, nechcem ho drancovať, bo má deti, pojdú do školy, tam treba peňáčky, no.

No je to dneska také, že veľa treba za všetko platiť.

A ešte máš mladého otca?

Nó, 60 rokov bude mať. Aj mama, aj otec.

Hej? A dobre žije?

Ale hej.

Hej? A robia ešte?

Obaja robia ešte.

Hej. No tak si daj pozor nevydat' sa, vydaj sa aj staršia, dobre sa vydaj. Alebo keď máš sa zle, nevydáva sa. Žije si pre seba, pre.

No len tak, keď chce deti mať niekto, tak.

No veď to je to.

(smiech) **Bez muža to nejde.**

Nejde, rodinka je dobrá, keď je pekná.

Ako dneska to už není asi taký problém, ako vychovajú to tie ženy aj samé, ale asi aj pre tie deti je lepšie, keď je otec aj mama.

No a nie. A ešte z takých chudobných rodín sú dobrí tí chlapi, že a z viac detí početných.

A to už je dneska málo.

To je už málo, ale z takých je ozaj dobrý. No lebo ten si všetko váži, bo je nie roztopašný, bo hotové mu otec do ruky nedal, ani mama, no. A vy ste len tie dve devčatá.

My sme len dve.

A obe slobodné.

Obe, slobodné, no ešte.

A odkiaľ že máš toho chlapca?

Ja z Moravy. Z Čiech.

Čech by mal byť dobrý.

No, aj hej.

Aj tejto mojej vnučky je dobrý Čech, ten z Brna. Nó, strašne dobrý chlap, on jej i decko pomôže kúpať, všetko jej prebaľuje, mastičky zháňa.

A to keď Vy ste mali deti, keď boli malé, muž Vám pomáhal?

No a jako by nie.

Áno?

Bola kolíska, nie kočár a ľahnul si nakraj, aby mohol ma meniť, hojdať. No to nemožem povedať, ale len keď bol doma. Keď bol v robote trpela som sama. Ale sme mali blízko moju mamu a tá mama mi vždy zamerkovala, aj keď sme šli do poľa robiť, vždy, vždy

mi to a ja som už potom poumývala sestru foršty (?), dlážku, aby nenadávala, že nagebrili tam boli, ona mala malé deti i ja. Oj pomáhal, aj boli, pustil ma aj na svadbu a on bol doma, jeho to nebavilo, bol o sedem rokov odo mňa starší, a mne povedal, chod', len mi ráno povedal, ale do kostola staneš, keď si bola súca aj na svadbu, aj na muziku.

Vás to bavilo?

Joj, bavilo ma, joj ja som vyspevala i vyvádžala, keď šli na svadby mladuchy ani jedna bezo mňa nebola, prišli ma v noci budiť, teta pod'te. Také mladšie devčatá, čo sa povydali.

Hehe, to je dobré.

Ja by som bola hocikde šla a on už nechcel, bol skoro o sedem rokov odo mňa o šesť a pol starší. Ja som mala 19 a on mal 26 by bol, v septembri by bol mal a ja som mala vo februári dátum rok. Tak život by sa mal ozaj dobrý vybrať, lebo iba raz v živote sa človek, život mení.

To hej, to máte pravdu.

Ale čo tu boli Češi, Moravci u nás zo traja, to každý jeden bol dobrý. To žena nerobila ťažko pri ňom, len si v papučkách chodila, on jej chlieb donesol i nákup urobil.

No poviem tomu môjmu, on zajtra príde, no dneska večer už ...

A odkiaľ je to rodák?

On tam zo severnej Moravy, ak poznáte, jak je Jeseník a tak, tak tam.

Nepoznám, to iba keby.

To je ešte ďalej jak je Ostrava, tak ešte za Ostravou to je.

To je Morava, nie?

Morava.

Nie Čechy.

Nie Čechy. Morava ešte.

No jedného sme mali z Moravy, ale to bol z Bílovca alebo odkiaľ, to je Morava?

Bílovec.

To neviem ani kde je. Je to možné, ale neviem.

Morava, Morava.

Ale to bude niekde na juhu.

Tak no a on tiež taký dobrý, ona vôbec pri ňom nerobila, mala troch chlapcov, jednu dcéru a bola na žľčník chorá a on jej nedovolil do roboty ísť. Chceli ju operovať, bála sa, podpísala, že sa nedá a celý život bola doma pri ňom a on ju stačil, že by mala i peňáže i dobre sa pri ňom. No a keď prišiel tu ku rodine do dediny, to už varil, všetko možné.

Akože to boli takí, čo sa tu narodili a odišli preč?

Nie, ona sa tu narodila a odišla tam s otcom do Moravy a tam si ho našla a už neprišla tu, iba ku rodine pozreť. A tu mali aj krstňatá, aj im boli krstiť od nás, no tak ich preto poznám, no a veľmi dobre sa jej muž vydaril. Ona nikdy ťažko nerobila.

Tak to je dobré, no, keď sa taký nájde. Dobre, ja Vás už zdržujem.

No nie, veď, ja budem tak po dvore porábat', bo mi príde v štvrtok ten náš.

Rozhovor s M.Č., 70 rokov, Malé Borové, 30.4.2004, dĺžka rozhovoru cca 42 min.

Protokol: *S pani M.Č. som sa zoznámila prostredníctvom jej zaťa, ktorého som oslovila v obchode na Malom Borovom. On mi pani M.Č. odporučil, aj ma doviedol k nej domov. Pani M.Č. býva spolu s manželom v centre Malého Borového v niekoľko poschodovom rodinnom dome. Pri dome sú aj hospodárske budovy, kde stále chovajú kravy. Vedľa domu manželov Č. je dom ich syna, ktorý ho prenajíma na rekreačné účely.*

S pani M.Č. som uskutočnila dva rozhovory. Pri oboch bol účastný aj jej manžel, ktorý sa do rozhovoru aktívne zapájal.

Resumé: *Pani M.Č. bola veľmi zhovorčivá a ústretová narátorka. Spolu s manželom, ktorý sa do rozhovoru tiež aktívne zapájal porozprávali o svojom spoločnom živote aj mladosti.*

Mali spolu 6 detí, z toho jedno, hneď prvé im zomrelo. Obaja sa dostali aj k téme práca a pani M.Č. dokonca rozprávala aj o svojom koníčku – v mladosti hrávala divadlo. Neskôr zas bola vychýrenou kuchárkou, ktorá chodila variť na všetky svadby v dedine.

Mala som 5 rokov, keď mi zomrela mamička. No potom nás zostalo 8 súrodencov. Otec sa neoženil, chodil po sklárke s tou krošňou. A nemali sme z čoho žiť, to iba deti deti opatrovali. Tak sa otec potom rozhodol, že dá dve deti do sirotinca. Tak sestra aj s bratom potom išla do sirotinca. Na prišla vojna, tak sirotinec sa ako rozpadol a tie deti si zobrali ako do Mladuníc, no ku Krupinej, tam Mladunice. A my sme potom nevedeli kde tie deti, už potom už ich otec aj chcel, keď už väčšie deti porástli ako my, ako mladí sme porástli. Že ich zobere domov, ale išli tam a ono sami povedali, že nevedia, kde sa tie deti nachádzajú. Tak potom moj brat išiel na vojnu a tam sa jedným z tej dediny, z Maduníc ako keď stretol. No Jozef Kolek a to sa písala Vlastka Koleková, vraví veď tam u nás dáka barany pase Koleková, čo si zo sirotinca zobrali, nie ti je to rodina? Tak potom ten brat povedal, že mal som sestru i brata a nevieme, tak potom si od toho veliteľa ako keď pýtal prepustku a išiel tú sestru tam pohľadať. No ale no sestru už potom našiel, tak ocovi potom napísal, že tam a tam sa tá sestra nachádza a brat chudák zomrel, ani sme nevedeli. Mal 3 roky, jedna si ich zobrala taká mlynárka

a dávala ich husi pást', a potom nie že bych uložila dade do postele, ale pod mlynicu ich toto ukladala. A ono chudiatko také krče dostalo, čo tú sestru hrýzlo od bolesti. Tak potom

A sestra bola staršia?

Strašia, hej. Tak potom už sme toto tú išli sestru šiel otec hľadať tu sestru išiel otec hľadať a aj ju našiel aj ju prišikoval domov. Do Parížoviec sa išlo ako keď vlakom a potom z Parížoviec touto dolinou Kvačianskou peši. A dievčatko šlo vopred, oca nepoznalo, šak keď malo, ja som mala 5 rokov a ona mala asi 3 alebo 3 a pól a ten brat mal iba rok a pól, keď ho dali do sirotinca. No i otec ju šikoval hore tou Kvačianskou dolinou, tam bola rýchla také krčma, a var otec neviem či nevypil zpol deci, zo dva. A ona išla vopred a otec za ňou. Ona si sadla, také drevá tam boli pri križi na Roháči, ona si tam sadla, nechala otca prejsť, žeby prešiel a ona chytila dade i 50 korún, do Parížoviec sa vrátila. Na teraz otec išiel jeden do mlyna tuto do Kvačianskej doliny pýtať sa „Nestretol si tam také dievčatko?“ na ten hovorilo, že nie, že nikoho nestretol. Tak potom odkázal po ňom, že aby prišla sestra i zo švagrinou, že ju ako tam idú hľadať, že kde sa podela. A on sa už vrátil nazad, aj si tak myslel, či mu neutiekla nazad tam. No i prišiel do Parížoviec, starý chlap už, no neviem koľko to už otec rokov, no 60 alebo 50, už neviem koľko. No i dievčatko, no už asi dve boli napred ni, už si tam chcela lístok ťahať tam nazad, odtiaľ už. Pri pokladni ju tam chytil. „Vraj, Vlástka, na čo si mi to ty urobila?“ No i potom už ...

Ona sa ho bála?

Ona sa ho bála, no bol to cudzí chlap pre ňu bol, keď ona odmalička bola v tomtok. No potom už zase ju nazad, aj tá švagrina i stou sestrou išli, tak už sa potom stretli zase znova v Kvačanoch. Chúd'atko už potom došikovali tu a nepoznali sme sa sestry vôbec. Ťažký život to bol. No a potom moja sestra d'alšia slúžila v tomoto, no v Prostejove na Morave. No i prišla z toho Prostejova a všetkým susedkám ruky popodávala a sestrička tam sedela a ju nepoznala. Tak jej susedka vraví: „Francka a to nepoznáš toto dievčatko, veď ti je to sestra?“ I potom už začali plakať, veď mne i je do plaču, keď to hovorím. No potom už tu pri sestre vyrástla, teraz je v Dolnom Kubíne, má troje deti, vydala sa i dom si tam postavila. No i takto Vám poviem o tomto živote, no.

A prečo sa Váš otec druhýkrát neoženil?

Začal sa i ženiť. Už mali ohlášky, že sa ide ženiť tuto zo susedkou. A teraz mu prišlo tak na rozum, 8 detí, ak bude ona zle dáko zo sirotami zaobchádzať. A mala takého jedného ďalšieho vdovca a prišla jeho dcéra ráno a vraví takto: „Sváko poďte do nás, lebo prišiel ako ten Glončák a chce si ako moju mamu zobrať.“ No a mojemu ocovi zišlo na rozum i vraví: „No ak si ju chce zobrať, nech ide ohlášky zastaviť a nech si ju zoberie.“ A potom tak zle žila tá dotyčná s tým týmto, že mal dve deti, jedna, jedno iba ujko zobral a druhý iba tak chodil, no učil sa no tak nič im dobré neposkytla. Tak otec moj povedal, aj ten Glončák povedal: „Čo si si ty mal jarmo na hlavu zobrať, to som si ja zobral.“ Tak otec aj moj pod'akoval Pánu Bohu, že to tak aj urobil.

Že nebola dobrá mama.

Že no nebola to s nej dobrá mama. Tu susedka hneď blízko bývala. No otec už potom tak, no ja som už potom vyrastala s tým otcom. Tie staršie sestry sa povydali, ja som sa išla učiť do Mikuláša na textilku. Na prišiel otec plačúci nemal kto ho opatrovať, nevesta odišla, bola tu za nevestu a mala svoj dom zase, odišla do svojho domu. I prišiel po mne, keď som sa vyučila, už 8 strojov tých veľkých som mala dostať už ako tkáčka, tak musela som ísť domov ku otcovi, nemal ho kto opatrovať. Môj v Ostrave už robil už keď sa vydala to bolo. Už slobodná, ale keď som sa vydala moj v Ostrave robil a kľúče už dostal od bytu, i chcel nás tam do Ostravy ísť bývať. Na ja hovorím: “Tak otec nás 8 detí vychoval a my nemožme jedného vychovať.” Ja som povedala, starý domček som mala, iba také dreveničku, prednú a kuchyňku. Ja vravím: „Ja si otca nenechám, ja, ja otca idem opatrovať.“ I opatrovala som ho až do smrti. Na on chodil na týždňovky, na 3 týždne a ja s deťami, mala som 6 detí, ja s tými deťami a siedme mi ešte zomrelo, 8 mesačné. No, tak za 3 týždne sa vracal z týždňovky a ja s tými deťami šetko a s tým ocom, oco mi pomáhal i takto gazdovať, dve kravičky sme mali a dve svine, to sme zvažali. Nasiali sme i 15 kúskov zbožia, to som všetko viazala. No potom zemiakov bolo i 5 kúskov nasadených. No to bolo obrábať šetko. A teraz také kolembáky sme mali, čo deti v tom spávali a to sme zabili do zeme a prikryli sme dekou a tam dieťaťko bolo a ja som ho tam prikojila. Zase som zobrala mlieka, keď mu bolo málo do flašky, čo som mu tam dala. A potom ešte čo? A keď som sa nakopala, narobila do hole, taká hola tuto je a tam sa kravy pásli, pri Hutách Jobovka. Tak som musela zobrať džbánok, bo bolo potelené a ísť ešte tam z toho kúska zrovna tie kravy podojiť do hole a nazad sa vrátiť a dedko mi ako moj oco ako to decko tam mi tam privaroval.

A ja som sa už potom vrátila a išli sme zase na obed dolu z toho kúska. No najesť sa a tak a zase odznova na kúsok do večera.

A vy ste rodili doma?

Rodila som šetke doma iba som. Nie šetke. Dvoch som porodila v Trstenej. V 65 dcéru a v 68 syna. A tie tak doma sme rodili, pri takej babici sa to volala, porodná babka. A ten syn, čo sa mi narodil v 62 roku. Sa mi tu narodil a dusil sa. No a ona mi hovorí, že tu sa decko dusí, taká čierna plodová voda odišla, ona vraví tu sa decko dusí, tu chytro richtujte vaničky, do jednej teplú vodu, do druhej zimnú vodu (*smeje sa*), a tak ho potom do toho dávali s takou jednou, čo bola ako tu susedka a tak ho ratovali. No i potom som po tých krštinách, keď sa decko krstilo, ten chlapček, čo sa dusil, dostal žltacku. A to bola taká nebezpečná, povedali mi lekári, že ak nepojdem do nemocnice s ním, tak že by zápal mozgových blán mohol dostať. Tak som ja potom už potom, v septembri sa mi narodil išla som do Palúdzky do nemocnice potom s ním. No i tam sme boli 3 týždne. A zas dievčatá dva, zase staršie od nej, od neho, tu doma a iba ten dedko starý, ten čo zomrel a tento si týždeň si dovolenky, bo to bolo v septembri, zemiaky sa kopali. A ja som potom poprosila pána primára, vravím, že kde to na tom poli budú tie deti stáť od rána do večera, ani im nebude mať kto navariť, že by či mi nedovolil si tie dievčatá zobrala ešte tam, tam na nemocenskú do Mikuláša, tam bolo prv detské oddelenie. Tak som potom ešte tie dva dievčatá zobrala k sebe a ja som im kupovala v meste ako keď jedlo a keď som išla kojiteľ, oni boli v takom v suteréne, v takej pivnici. No a potom nás pustili domov, no i vraví, že sanitka nás zaviezla do Kvačian a ja som povedala, bola som už rada, že nás púšťajú, tak už bolo asi 4 hodiny poobede, keď nás pustili tou sanitkou. A mala som tam takých známych i vravím pojdem popýtať koňa alebo zatelefonujem, tu bol iba jeden telefón na jednote u Vraštiaka Jozefa. I volala som telefónom, telefonom sa nedovolam, tam som zašla, že by nás išli vyviezť. A ona mi povedala: „Ešte čo?“ tak po kvačanský, že ma nemože ísť vyviezť ten jej syn, lebo oni majú ako keď druhú otavu vozili, seno v jeseni no. Tak ja som sa Vám pobrala s tými troma deťami hore tou dolinou. To dievča, čo táto bola v 55 roku najstaršia narodená, tá bola v 58 a v 62 bol tento chlapec narodený. Tak ja som to decko niesla takto na rukách a tu mala som takú odezka sa to volala. To som si ju takto priplala na chrbát a hore dolinou a to tretie sa ma držalo sukne a celou dolinu som vyniesla tie 3 deti peši Kvačianskou. Prišla som ako tu na Huty, ako je tá zastávka, ako

sa z Malého Borového ide. I stretol ma ako moj synovec no i vraví: „Na dokiaľ Vy idete?“ „No z nemocnice.“ Tak potom, išiel na októbrovú pobožnosť, dva chlapci, mojej sestry chlapci to boli. No i potom som ja, oni mi zobrali tie dva dievčatá a ja toho chlapca i tak ma odprevadili z Hút tu. Keď som prišla domov, tak mojemu dedkovi až večer, 3 deti, až vypadlo všetko z ruky, koš, čo niesol, že kravy. „Kdeee si sa tu ty vzala?“ že s troma deťami a že ma nikto nebol naproti. No vravím, pustili ma žiadnej pomoci, telefón nešiel veci tých detí, to som všetko u takej známej v Kvačanoch nehala. To už potom išli na druhý deň po tie veci, čo dievčatá, čo mali na obliekanie i to také veci šelijaké. Plno som mala vecí, keď detí dva tam bývali pri nich. I potom išli po tie veci do Kvačian a ja s deťami som už potom takto docestovala, no. Takýto život som mala ťažký, vidíte.

No to veru hej.

No.

A vy ste chodili raz za 3 týždne? (na muža otázka)

Raz za 3 týždne, lebo on v bani robil, no tak mal i rannú i nočnú. No tak mu to tak vychádzalo, že iba raz za 3 týždne. (Odpovedá aj muž)

A nebolo Vám ľúto, že ste sa neprest'ahovali do Ostravy?

A veď, koľko razy mi to aj on vytýkol, že som sa nemusela toľko natrápiť, ale no keď som chcela ocovi dobre urobiť no. Otec povedal, že nepojde i nepojde do Ostravy. Ale nebanujem, no veď som teraz na čerstvom vzduchu tu a čože v tej Ostrave zasmrdenej. (smeje sa) A šade je o dvoch korkach chlieb. No či v Ostrave, či tu, keď nemáte peniaze nikde je nie dobre žiť. Tak potom mi otec dal podpísať tú starú chalúpku a my sme potom na tej starej chalúpke potom toto prestavovali.

Ako tu stála tá pôvodná?

Tá povodná. Viete, keby som na novom mieste stavala, mohla som mať dáky palác vystavený, ale no tak už sme tú zadnú izbu si potom pristavili ešte keď otec žil, bo deti, keď sa potom to namnožili, už nebolo toľko miesta, tak som potom už tú zadnú izbu a strechu a zase vravím, že budem na novú strechu peňaze a toto všetko, tak idem asi ešte aj toto prepraviť ten predok, tak sme potom poválali a potom sme toto popristavovali. No narobila som sa toľko ako kôň, dneska som opotrebovaná. Iba na tejto bakuli chodím, tutu krčnú chrbticu. 15 rokov som tu poštu doručovala. Z Hút každý deň peši a všetko som chlapom nosila, zálohy, výplaty, ženy, čo v lesách robili,

zvody, čo boli, šetko, cestovné, družbu som robila, s pozvánkami, keď sa dakto ženil. I dneska som sa tak opotrebovala, i dostávala som na túto kvakuľu 300 korún i zobrali mi to, zobrali mi to, že som schopná na 60% a nik ma neobozrel, ani ma nepredvolal nik, že by som išla na kontrolu, že prečo mi to zobrali. I teraz ma nedávno iba nohy mastil, čo nemožem, iba na slnku takto trochu sedím, čo nemožem sa ani porúšať tie to nohy. Takto je to vidíte, keď vy sa takto venujete, nemal kto tu poštu nosiť každý deň peši, ale to keď to Vám neprajem v zime, čo je to tu.

To ste peši chodili?

Peši. Tam som sa ráno zaviezla a potom peši a po týchto vrchách, tam trochu dediny, tam trochu, tam. To som popadala na tú chrbticu, takú mam hrozne, také tuto všetko popuknuté, čo sa nemožem, teraz mám závraty v hlave. No nanič na nič, už si aj smrť prosím, že keby ma Pán Boh zobral, no načo sa to takto trápiť od malička?

Teraz by mi bolo už i lepšie. I dochodok už je teraz i on ma i ja mám. No deti sú už každé na mieste.

Akože žiadne tu nebýva?

Jedna dcéra tu býva, tu je u suseda vydatá. Ale takto chodí ku mne. Toto je jej manžel, čo tu bol. Na prospešných tiež robila v Mikuláši Liptovskom, na ale prevozila 100 korún na deň. Zarobila 6 tisíc, 2 tisíc prevozila, 3600 zaplatila tohotok električky a manželovi už nedoplácali iba 80 lebo 200 korún, ku tomu, čo aby to minimum mali. I takto sú teraz, chúd'at'a, oni ešte my sme lepší dôchodci ako oni chúd'at'a. Ona mi i takto pomôže, keby mi ona no nič by nebolo.

Čiže máte pocit, že voľakedy sa lepšie žilo ako teraz?

Na veď lepšie som si žila, muž mi zarobil.

Muž: Ale tvrdší život bol.

Ale tvrdšie, viac sme sa narobili. Teraz už i traktory i totok, a prvej sa to všetko na krošni, čo som sa nanosila tejto haluziny. To som všetko musela z hory povynášať, keď i takú šlogu spílili a na krošňu napripínať. A potom som toto išla. Potom som furmana našla a na dobré miesto som to musela povynášať a že mi to zviezol. No a cinkulárov nebolo to s dedkom takto pílkou. Každé drevo rozpíliť, kdeže bol prv cinkulár. Ha na čom sme to nosili. Nevie, či Vám ho ukázali na VB?

Nie, to som ešte nevidela.

Nie? No tu som takto ukladala haluziny, na to som to pripla.

Vysvetľujú mi ako drevo nosili.

Jój tvrdý. A on tiež sirota od 8 rokov. Mama a otec sa mu oženil. Na Huty odišiel s tou druhou.

Muž: Otec bol rok s tou druhou a oženil sa.

A vôbec ani rodinné prídavky nič vtedy nebolo. Nič. No a my sme... Poviem Vám pravdu. To nás zavolala kravy jej pást' a ešte sme i popri tom aj do školy museli.

A bývali ste s tým otcom potom?

Muž: A prideme ze školy a nenavarené. A ona povedala, tá druhá mama: „No ja som repu ani kapustu nedoniesla, ja vám nevarím, ja sa vašich vecí nechytám.“ No a tak sme si potom z pivnice doniesli tejto repy a do rúry nakládli ohňa a surovej kapusty ze suda sme si dali a to bol náš obed. Žiadne také.

A ešte keď som mala detí šesť a nebolo ani vodovodu ani šetko. Som chodila prať, tu taká studňa bola a vanička a plienky.... No a to všetko ani pračky tu nebolo. V rukách to vyprať a do potoka to ísť toto oprasť. Keď som prišla takto sukne som mala celé zamrznuté na nohách A viete čo je to pre toľko detí prať? No tie ...

No veď tie svedriky, punčochy, totok.

Ukazujú mi na čom nosili vodu v kýbľoch, o vodovode.

A ešte som sa o toľkých detí, od toľkej roboty na 15 rokov zamestnala ku pošte. Nemal kto, len starosta vyvolával, že nemá kto poštu nosiť. A my sme toto prerábali. Ja vravím sa peniaze zídu, idem ja si poštu nosiť. No i potom som ešte tú poštu 15 rokov i som sa tak znivočila, čo i na hrúzu. Teraz som nanič svete a každý sa hnevá na mne, že som tak nanič.

No tak, keď ste veľa robili, tak to je to už nevydrží všetko to telo.

Všetko to nevydrží to ten organizmus.

A ako ste sa z mužom zoznámili?

Z mužom? Keď Vám poviem ako nik.

Zat': To je hlavný bod.

(*smejeme sa*)

A toto hocikedy hovorím, ja som nechcela ho. Nechcela som sa za neho vydať. I takú pravdu Vám poviem, keď to aj počuje, no takú pravdu ako bolo.

Zat': To bude celý svet počuť, babko. To bude v rozhlase.

Ale nie, nie nebude v rozhlase.

Ale čože, no keď aj svet počuje. No išla som, no on išiel do vojny. A my sme boli dve sestry za dvoma bratami vzaté, teraz už. Ja som nepoznala ho nikdy.

On sa v tomto Brne učil za pekára. A išiel na vojnu a išiel sa rozlúčiť s bratom i so švagrinou. A ja náhodou som tam zašla. Ja neviem, ako keď ma tam Pán Boh zanesie alebo čo.

Osud.

Osud. Hej, i prišla som tam, že i to tam je brat jeho no tak, toto sestra, nie. No i potom on ma tam videl i neviem, či si od tej sestry pýtala adresu, či ako. No i vedel ako sa píšem i napísal mi pár razy z vojny. No a ja som mu odpísala, na ale ako švagrovi.

Švagor. No a potom, keď prišiel z vojny, nemal nikoho, ako Vám hovoril. Ten otec bol na Hutách ženatý a on iba pri sestre tiež tak býval. No i vraví, že by sa už chcel oženiť i prišiel, že sa chce ženiť a že by si ma zobral. A ja som ešte nemala mienku sa vydávať, lebo som bola mladá.

Koľko ste mali rokov?

No veď na osemnásty mi šlo. Prvej to tak nebolo, že sa vydávať toto v 18, že iba sa musí. No a ja vravím, no ale kdeže ja som do 9 chodila ešte ja sa idem vydávať. Som mala 16 rokov, keď som vyšla zo školy, no a ja sa už idem vydávať. No ale otec bol tiež sám môj. No tak iba, so mnou čo totok. Tak otec ma silou mocou, že vydať a vydať i tá sestra na tom stále, že sa musím vydať. A ja som ešte nemala chuť na vydaj, tak som sa schovala. Ja som sa schovala. A nechcela som sa za neho vydať a hrala som divadlo.

A on y toho divadla prišiel za mnou, tam ku tomu bratovi a vraví: „Kde je tá herečka?“

Ja za perinou schovaná takto v posteli. (*smeje sa*) Ale brata to už potom nahnevalo a vraví: „Tuto je.“ No za tou perinou. No i potom otec len iba, vydať i vydať i veru sme museli ísť na civilný sobáš a nikdy som ho nepoznala iba takto. A život máme taký, že sme už teraz oslavovali 50 rokov, rok minulo v januári, 51 rok. Ale pred rokom sme

oslavovali 50. Na dneska sa ženy i spoznávajú i vidím to sa oblizujú popredku. A teraz im to nevydrží ani 2 mesiace ani 3.

Muž: Za pol roka sa rozvádzajú. No hrozné.

No je to inak teraz no.

No ale keď som sa vydávala, z Chlebníc sme mali pána farára, tak mi povedal takú kázeň, lebo bol na tej hostine svadobnej. A povedal mi: „Mladá žena musí mať dobré zuby, dobrý žalúdok a dobrý chrbát.“ A čo to znamená? Dobré zuby, aby všetko prežula, čo príde plané, dobrý žalúdok, aby jej to tam strovalo a dobrý chrbát, aby šetke kríže na ňom uniesla. A ja som si to zobrala ku srdcu, že je to naozaj tak. A teraz mi to aj pán farár na tej 50 povedal. Bo mu to moja dcéra povedala (...?) a on povedal, že to je krásny príbeh, tak mi to povedal teraz, keď sme slávili 50 rokov toho manželského života. Ale teraz mu vravím: „Pán farár, keď teraz už mám i plané zuby i planý žalúdok, i planý chrbát. Teraz už hocikedy i hádka príde. Jeden na druhom sa hneváme. (Smeje sa) No i takto som Vám vyrozprávala, dosť šak.

A Vy ste hrali divadlo? Tuto bolo niekde, sa hralo divadlo?

No hrali sme. Statky-zmätky som hrala i Ženský zákon.

Áno? A tuto na Malom Borovom?

Na Malom Borovom, tu bola škola, tu sme to jako nacvičovali a tu sme to zahráli v starej škole, teraz tam obchod je. No bola pani učiteľka Škrliková u nás bývala. Tá pani učiteľka ako pri mne. Bo ja som už, keď ten otec išiel na sklárku a ja som už len sama bola. Tak ona sa popýta, či by som ju nevzala na kvartiel', lebo ona bola z Veľkého Borového i učila tu na Malom Borovom. Tak ona potom tu bývala u nás, i to sme sa tak, čo sme sa také mladé dievčatá zišli, ona nás nacvičila. Tak som 2x hrala i to divadlo. Boli sme i v Kremnicach na predstavení. Tam sa im to veľmi páčilo v Kremnicach.

No a nemáte nejaké fotky z toho?

Z tohto divadla nemám veru fotky. To prvej ani nebolo tých aparátov, viete.

Len či náhodou...

Nie nefotil to nikto. Potom tu bol aj kurz varenia. Tak som chodila i do kurzu varenia. Torty sme piekli a také. Pani učiteľka nás učila z tohoto... (smeje sa) Potom sme i do tortov prišli z tej biedy. Jaj, Bože! Už ani zuby nemám založené, štrbavé, jaj totok všetko.

Jajaj, už som porozprávala toľko.

Muž: Ved' to je, to je. Chodila variť po svadbách.

No tak to ste boli aktívna.

Jojoj, to som už porozprávala.

Muž: To je, to je i po svadbach chodila variť i piecť.

Áno? Chodili ste ?

No chodila som.

Tuto?

Po dedine. Skoro šetké mladuchy som poodpravovala, čo som varila. Ale takého... nie teraz už, teraz už sú hotely. Ale trochu mladšie ako odo mňa, no ja som im chodila variť a piecť.

No Vy ste toho stihli.

No ešte do toľkých detí som stihla. Aj deti v poriadku som mala, aj dom vždy čistý.

Keď prišla pôrodná asistentka, tak vždy povedala: „No taký poriadok hocikde nenájdem ako ty máš.“ No.

No fajn, dobre.

Ja som si to i dvor vyčistila i v izbe, i deti vždy boli pekné poobliekané i čistučké.

A jak ste to všetko stihli? Teraz nestihajú...

Tak som stihla, že som o 3 ráno vstala. Ráno o 3. Do rána som im už buchiet napiekla, v noci som zamiesila na buchty a navarila všelijakej polievky, no aká prišla. No už mäsa tak nebolo ako teraz. No ale tie buchty, to mali stále. Kravy sme mali, tvaroh. Dobré tvarohové buchty som im piekla a tak.

A teraz už ale nemáte? Máte ešte?

Máme ešte jednu kravičku. Teraz ju idem podojiť.

A to vládzete?

No ved' tuto je to už iba v maštali. No lebo dcéra to dojí. Tá moja dcéra robila pri mojej druhej dcére. Ona tam má v Liptovskom Mikulášu závodnú kuchyňu. No ale teraz no viete, tým malým podnikateľom to už plno kuchyň, takže tej dcére to ubudlo tých obedov hodne. No a tak tým pádom 3 tam nemali čo kuchárky robiť. Tak moja dcéra zostala, že keď tak moc prevozí. Že ani toľko jej nezvyšovalo koľko jej teraz dajú na tejto sociálke. No tak ona ostala teraz doma, ale dneska tá jedna si zobrala dovolenku.

Tak ona išla tam jej pomôcť, tej sestre zase do tej kuchyne. Tak ona dojí, ale teraz idem ja podojiť, lebo oni chlapi nedoja.

Nie?

Zať: Doja, doja, len keď ženy nechcú.

Vysvetľujem prečo robím túto prácu.

A koľko ľudí tu teraz býva?

Zať: 200.

200?

Vtedy bolo do 600, keď som ja doručovala. A už toľko ľudí od 73 roku do teraz.

Odišlo. A detí je koľko?

A detí je málo, málo. Nevie, či 5 takých, čo do školy chodia.

Zať: Školopovinných je var zo päť, zo šesť.

A teraz sa tu 2 u susedov, jedno má 3 roky a jedno sa teraz narodilo. No, toľko my tu máme malých detí tu v dedine. Na Hutách je teraz taká populárnejšia dedina. Tam je už teraz viacej tých malých detí.

Rozprávame sa o tom odkiaľ som.

No tak, tak to je.

Ďakujem veľmi pekne.

A nebolo Vám ľúto, že aj Vy ste sa vlastne vyučili a vlastne nikdy ste to nerobili.

No veď ľúto mi bolo, ľúto mi bolo, ale čo keď mi bolo ľúto aj otca. No. Veď on sa tak chudáčik, mi to rozprával, ako sa to na tej vojne, keď bol na vojne. A že keď už boli v tom zajatí a to. Že keď strelali tak iba jedno žito ho zachránilo. No keď už totok brat mu na vojne padol jeden. No a to on mi hovoril, ako sa to s tou krošnou nachodil po tej sklárke. Na že deti tu nehal. A nebolo peňazí. Ktože Vám prvej dal akú korunu. To už iba to, čo dievčatá nadojili, z toho sme žili a totok ani múky nebolo, to bolo body na šaty, potom lístky na múku. Taký lístkový systém bol. A povedal, jednu dedinu prešiel a na krošni to sklo, to bolo ťažké. Nohy mu tiež, tak ho bolievali nohy, chudáka. Čo povedal jednu dedinu prešiel, druhú, tretiu a nič nezarobil.

A to chodil takto po Slovensku alebo...?

Nieeee, na Morave, na Morave, hej. To tam po Morave chodil. A večer, keď sa nachodil, no teraz kde nocovať. Tak do maštale, medzi kone, medzi kravy, tam dali sup slamy a na tom ležal. A keď mi to všetko rozprával, ako sa to on natrápil, aby nás uživil. A toto teraz, ja ho mám tak nehať. No mala som také citlivé srdce.

No jasné, jasné.

Hej.

Koľko mal rokov, keď zomrel?

75. Na prostatu ochorel, v Martine bol v nemocnici. No i chudák tam zomrel potom. No už som i tak povedala, že bo mi zomrel jeden brat, druhý brat mi zomrel.

Na čo?

No veď na rakoviny šetko.

A mamička načo zomrela?

Mamička pri pôrode zomrela.

Akože doma tuto rodila?

Doma rodila a bola pôrodná asistentka z Hút. A ona hovorila, už ju odišla, tú moju mamičku. A teraz ona hovorí tá pôrodná baba, že to je viac takých prípadov, že to sa len narodí to decko, narodí. No i držala ju i 3 dni tu. A to už bolo neskoro, to už ona otravu krvi dostávala do seba. Tak potom volali doktora z Palúdzky, prišiel doktor. Že takto ju dali na stôl a (...?) ju kolenami, že takto je potom bruchu išiel, že by potlačil to decko a decko už bolo mŕtve a tým pádom sa otrava krvi dostala k mamičke. Tak ju potom zašikovali koňom. V 40 roku, mráz zázračný a na koňach, že ju viezli do tohto, do tej Palúdzky. No i tam ju zaviezli, že už ju budú ako keď cisársky rez dávať. No a oco odišiel šak domov. Potom išiel ráno, že čo je nového, nebolo telefonov, išiel zase do toho Mikuláša ju pozrieť. Že kúpil pomaranče kdesik tam v Mikuláši. No i že jej nesie dva pomarančíky. No i že zašiel tam už do tej Palúdzky. No i že jedna tá sestrička. Pýta sa, že ako sa má žena, Mária Koleková sa písala. Že ako sa má. A tá sestrička po maďarsky sa opýtala toho, to prvej po maďarsky sa títo starší sa učili tu. No i že sa opýtala: „Že toto je jej muž, čo včera zomrela?“ A dedko vedel po maďarsky. Tak on to: „To mi žena zomrela!“ že zakričal. No že hej, že je zomretá. No že sa potom už hodil na ten diván i strašne začal plakať. No ale už nebolo pomoci. No čo. No i tak pri pôrode.

A koľko mala rokov, keď zomrela?

38.

A otec?

Otec mal vtedy zo 43, lebo. Mladý človek, no.

No tak voľakedy to tu bolo ťažko, aj kým sa človek dostal...

A ona sa mladá vydávala. Mala iba 16 rokov, keď sa vydávala za mojeho otca.

A Vy máte teraz koľko rokov?

70.

A Vy?

76 bude mať.

Muž:76.

6 budeme mať, ja budem mať 70 v novembri, on 76 tiež v novembri. Ja 15, on 24.

A ja som tiež v novembri.

Hej? (*zasmaje sa*) Dobre. No i tak.

A súrodencov ešte máte?

No súrodencov ešte mám. 2 sestry a jedného brata v Košiciach.

A chodia sem?

No ten brat je taký veľmi chorý, v Košiciach. To už iba keď ho dovezú. Bol teraz švagrovi na pohrebe. No ale už biedne, biedne vypadá. Na sestra jedna tu býva v dedine a jedna v Dolnom Kubíne. Tá z toho sirotinca, čo.

Ona by Vám vedela o tom sirotinci porozprávať. (*smeje sa*)

No to by bolo tiež zaujímavé.

Za chvíľu rozhovor ukončíme, potrebujú ísť niečo robiť aj so zaťom.

Rozhovor s M.Č., 70 rokov, Malé Borové, 5.5.2005, dĺžka rozhovoru cca 75 min.

Protokol: Druhý rozhovor uskutočnený s narátorkou a jej manželom. Účastná bola aj moja sestra (v rozhovore uvádzaná pod iniciálkami MCH). Rozhovor sa vyvinul s neformálnej debaty, a nahrávku som sa nakoniec rozhodla zaradiť do analýzy, keďže nadväzuje na prvý rozhovor uskutočnený v apríli 2004 a niektoré témy ďalej rozvíja a dopĺňa.

A máte pocit, že oni majú teraz ľahší život deti a vnúčatá? Alebo ani nie?

Ani nie, nepocitujem to. To ešte horšia otročina ako my keď sme. Na tom poli, keď som sa narobila, ale tak zdravo sme žili. Oni sú chud'atá také udeptané. Také, také, čosik. Taký zhon. Ráno do školy, zo školy prídu, učenia moc. No teraz, kým dačo po dome, najedia sa. No i zase príde hneď ráno. Zase sa im treba chystať do tohto. Mamy sú ubehané, no, keď chodia do roboty, aby tým deťom tiež nahotovili. Ešte viac sa narobia ako ja pri tých 6. No, ja som mala toho starého otca, aspoň my tie deti trochu dohliadal takto. A im nemá kto. To do škôlky, kým boli malé a taká, taká naháňačka je to.

MCH: Hm, to je pravda.

No ja ľutujem aj tie mladé. A teraz je i taký slabší tentok. Ja som sa i na krošni nosila i z hory batohy s tým senom som nosila. A teraz, keby som jej dala na chrbát tú krošňu, ani by nevedela vstať pod ňou.

Teraz som tie kolembáky, keď som niesla, kolembáky, také (...?) a na tom taká plachtička uviazaná, potom sa to ešte plachtou prikrylo a deťatko si tam na takom zdravom vzduchu spalo, nie po tých škôlkach sa tam táralo a po jasliach. Ja som to všetko, i jasle zaobstarala, tam pod tými príporami, keď som kopala i škôlku i šetko. A teraz som musela do batoha naviazať i čaj i chleba i mlieko s fľašou dieťaťu i šetko. A prišiel obed mali, sme kravy, ďaleko sa pásli. Tak ešte som zobrala džbán a tam s pod tých prípor som išla do hory kravy dojiť ešte. No viete čo to bolo. A pri tom dieťatku zostal môj starý otec. Môj, no. Tam ho dozeral, aby had neprišiel ku nemu, aby ho nepoštipal.

A stávalo sa to?

No veď tu sa to tak ani nestávalo, ale boli tam, videli sme čo hady tak vychodili, keď bolo slnko. Ale had sa tiež bojí, keď zbadá, tak uteká. Ale som to už veľmi chránila, to že aby nezašlo, som chodila často pozerat'. Do tých kolembáčov, či dačo je nie tam. Jojoj, také čas... ťažké časy. No čo, to dom na dom sa tak ženy trápili. Chlapi na robotach...

(na psa prejde reč)

No vlastne Vy ste museli potom aj mužské roboty robiť, nie?

No všetko za mužov sme musela robiť. Zvážať som musela, na kravách, zapriahla som do voza dve kravy. Deti, keď už boli väčšie to mi išli podávať to seno a ja som natlačila do voza a už som zväžala. No to už, keď on prišiel po týžňovkách, tak bola už aj polovica pozväžaná. Otec mi to skosil, môj otec a mi sme to sušili už tak, zväžali a tak. A čo keď tu nebolo roboty, musel ísť za robotou ďaleko do sveta, keď tu takej roboty po blízku nebolo.

A bolo Vám smutno, keď bol dlho preč?

No veď i smutno dakedy bolo. A deťom bolo smutno.

(Muž rozpráva o práci v Ostrave, 17 rokov tam pracoval)

Ženy v meste sú náročnejšie na mužov ako my. A mne muža ani nebolo treba, keď som sa narobila ako otrok sveta, na ja, mne už potom bol muž až ponad hlavu prejedený. No načo mi je muž, keď som ja taká zrobená.

Muž: Prvejš bolo roboty na vŕsecke strany a teraz neni roboty. Teraz, čo beda nájst' robotu.

A dneska ak sa žene nevenuje muž, ak nie je pri deťoch, totok, už sú rozvody, už sú to ,už sú to.

Vol'akedy to tak nebolo.

No veru. A ja som už, už 52 rokov sme spolu.

I v šťastí, i nešťastí,(...?) i hocičo sme zažili. No. Ja to tak aj mojím dcéram hovorím, to keď raz prisaháš na Kristupánu, že si ho bereš, či bude taký, či mu nohu odpíliť, či ruku, či čo musíš vydržať až do smrti! Musíš byť verná manželovi svojmu! *(smeje sa)*

A nebolo niekedy také, že ste sa tak pohádali, že ste sa tak hnevali na seba, že by ste si povedali a ja ho už nechcem vidieť?

No tak nie, že nie vidieť. Tak sme sa i pohádali, to už patrí k tomu životu manželskému.

Ale potom zase uzmierili.

No. Dakedy, keď aj vypil si lebo prišiel opitý, to už bola búrka vtedy. *(smeje sa)* Ale ved' on nebol piják, že by bol pijal, ale dakedy prišlo tak, že kamaráti, no keď už tak, to už bolo blbé, keď v partii robil, že by si boli... Keď tuto už robil, nie v Ostrave, tam som ho nevidela, ako si s kopytka vyhadzoval. *(smeje sa)*

Muž: Tam sa v Ostrave nedalo, lebo tam keby aj človek pivo vypil, tam planý vzduch, toto Vám šlo roztrhať.

Potom do tej bane. To sa nedalo, tam musel byť trezvy, že by sa dačo nestalo. Ale keď už tuto po týchto stavbách, ako na tých pozemných, lebo čo. To už chlapi, keď čakali na autobus do krčmičky zašli. No a to tak to je jeden druhého. Keď som kričala dakedy, tak mi jeden povedal tu: „A čo to ty kričíš? Kto u Vás nosí klobúk na hlave? Ty a či on?“

Že ja ti dám klobúka, ja mám 6 detí, mne treba muža, aby mi pomáhal robiť. No.

A nie v krčme sedieť.

A nie v krčme sedieť. Ja som zase bola prísna na toto. Ja pijákov hrozne neznášam.

Takže predsa len Vy ste klobúk nosili. (smejem sa)

No je to tak.

Muž: To sa nedá, čo bolo vtedy a teraz, to sa 100 a jeden.

To nebolo za čo piť ani keď to. Prvej bolo lacnejšie. No pravdaže, zarobil 2000 alebo 3. A toľká členná rodina ešte sme aj prerábali dom a šecker. Bolo treba tých peňáz. Ale dneska táto dražoba to je hnus.

(Rozhovor sa prerušil s technických príčin, pokračujeme neformálnym rozhovorom)

A voľakedy ste to ako riešili? (o vložkách menštruačných)

My? No my sme to nemali tieto vložky nič. My sme si také handričky, ja keď som bola mladá, tak som také staré plienky, čo som mala, to som založila i spálila som to i bolo.

A lacnejšie vyšlo.

Lacnejšie vyšlo, no ale nebolo to toho. Aj keby som si to chcela kúpiť.

Muž: neviem či to vyrabiali vtedy.

To tu do obchodu, to iba ako som bola teraz, ako keď, už keď som tú poštu nosila a toto, už vtedy boli takéto. Ale to tak, aj keď sa decko narodilo. Kdeže boli plienky. Boli body totok a na body dali na té materskej body, tak som kúpila keď vankúšik alebo tých 10 plienok, už bolo po šatenke, už po tých bodoch. A teraz bolo koľko treba? Teraz bolo treba aj 50 plienok ku takému decku. Tak sme také, čo sme mali kroje a také biele fartuchy, to sme póó, zaobšívajú a to som decku dávala. A do poľa keď som išla, tak veru aj z takých barevných košiel alebo čo. No veru také bolo no a dneska kde, dneska už ani obyčajné plienky sú nie, len tieto pampersky.

Muž: Keď si tak človek pomyslí aj také smiešne šak, aký je to prevrat veľiký, veľiký prevrat.

MCH: Zmenila sa doba.

Dost' sa to zmenilo.

Muž: Ja keď som robil v Ostrave, ja som kúpil v obchode celý balík. No neviem koľko tam bolo. Vravím to stála 60 halierov iba jedna plienka. A jedna plienka, keď ju použije, nech koľkorazy, to nebolo také pevné, to sa rozišlo.

Ja keď som prvé decko čakala, bolo po zmene v 53 roku. A teraz mi zostalo, keď on odišiel, 5 korún mi nehal. Takých červených 5 korún.

Muž: O 5 korune sme sa rozišli po svadbe.

No tak teraz, pôrod som čakala už tak začiatkom, september, október. Tak vykupovali tieto lieskovce orechy a to sme až tam (...?) na té orechy chodili. No a ja taká hlúpa žena som sa vybrala na tie orechy s tým bruchom, čo som tam mohla až skoro až porodiť, keď bieda bola. A celý deň som tie orechy oberala a kvakuľou takto priťahovala a potom dávala po 24 koruny za te orechy. Tak já som tie orechy predala, že si už pôjdem plienok kúpiť do Mikuláša a vankúšik pre malé čo. Tu som prišla domov,

navarila som otcovi halušiek i toho. A potom som išla do tohto ku švagrinej spať, že pôjdeme ráno na ten nákup do Mikuláša a do rána som tam porodila.

Tak ona tak isto ako ja hovorím, tie plenky urobila z tých fartuchov mala po jej synovi vankúš, to mi dala obliecť a išli dieťaťatko pokrstiť na Borovô.

MCH: To hneď sa išlo po pôrode krstiť?

No veď choré sa mi narodilo. No veď som Vám to už spomínala, možno. Tú chrbtičku malo toto poškodenú. Spadla som, keď som bola v druhom stave. Skosili im takú veľikú lúku a ja som išla hrabať, prevracať senko. A pustil sa dážď a nemala som tej koliby, čo sa to kladie tam. Tak ja som utekala, už boli ohrnuté tie zemiaky v tých kopkoch a mne sa táto noha akosik zanorila a ja som týmto bruchom spadla takto na i vtedy som v živote, ako tú chrbtičku nadlomila no.

A to ste boli v kol'kátom mesiaci?

No veď to bolo asi v júli a potom v septembri som toto. A tak sa mi už ten pôrod potom, tak unížilo, už som nemohla ani chodiť iba som sa takto podviazovala, čo všetko bolo spadnuté dolu. Tak potom sa mi dieťaťatko narodila a tu ako keď slivočka a taký mechúrik na chrbátiku mal. Tak pôrodná baba vraví, že čo je. Mne to ani tak hneď nepovedala hneď po pôrode. Ale už šak keď potom obalili, okúpali, ja som nevedela. Ale potom mi povedal , že musím ísť do nemocnice . A že prečo keď som porodila? No že to a to. Keď som trochu to sa ustálila. No tak potom som išla do tohto, oni hovorili, že sa to nedá urobiť hneď s tým. Na ale, že chlapec ako bude rástnuť, že on je pekne vyvinutí, tak že potom mu to zoperujú po roku. Na ale ja som potom chodila do Palúdzke, do Mikuláša, v Palúdzke máme nemocnicu. Tak potom mi ten primár hovorí, že dieťaťatko je krásne vyvinuté. Chlapček, oni mu to merali, a keď mu to prestalo totok, tak chrbtička sa mu ako keď...

Ono bolo mladé, zarástlo mu to. Tak to potom zoperovali z toho chrbátika. Ale potom ono ako ležalo, po tej operácii, asi dostalo mozgové blanečky, totok...

Zápal.

Zápal, tak potom som išla s ním až do Bratislavy. Tak ma tam odviezla sanitka a potom som ako z tej Bratislavy prišla nazad, bo mi povedali, že ono ide dostať osýpky a že nesmie byť medzi deťami, bo že by druhé chytili, že domov a že potom prídem. Ale oni už vedeli, že to decko ide zomrieť.

A prečo Vám nepovedali?

Nepovedali mi. Oni ho napichali injekciami. A ešte mi nechceli dať ani sanitku. Ja hovorím a ved'... Že čo by som už čím skôr bola doma. A ja na Kramároch som tam ležala. Ja hovorím im, ja som tu prišla sanitkou, ja som nikdy v Bratislave nebola, na ja ako ja budem z takým chorým dieťaťom cestovať, ved' mi dajte sanitku, keby som ju už priam zaplatila. Tak potom ja hovorím, ja idem po manžela poslať ako keď telegram. Tak hneď sme telegram jemu poslali, tak potom z tej Ostravy prišiel do tej Bratislavy po mne. A tu ešte 3 dni žil chlapček a chlapček už zomrel.

Muž: A ja po nočnej cestoval som do Bratislavy a v noci sme pricestovali až tu....

Jaj, čo to človek už prežil. To ešte sa čudujem, že som ešte toľké roky prežila.

MCH: A to ste potom utekali naspäť do Ostravy.

Muž: No ved' na druhý deň...

Ale ani na druhý deň si nešiel, ved' to už bolo tak, potom sme už tak... To on už pozabúdaval, lebo on už tak tiež trochu tak zabúda. Noo. Za 3 dni mi chlapec zomrel, tak potom sme už aj pohreb robili do toho týždňa. Tak tohto sme prišli.

MCH: A koľko mal ten chlapec vtedy, rok?

8 mesiacov.

Ako sa volal?

Bohuško. Po otcovi.

Muž: Takže jemu ten špik v chrbtovej kosti ako miecha, jako to mal prasknuté, to šak nemôže tá to miazga ako aj keď sa aj na tie kĺby...

A bola som s ním tu v Liesku, býva taká babka, taká liečiteľka.

Muž: A operujú dávajú umelý kĺb. (...?) Tá miazga ,keď vysychá tu v kĺba. A jemu ten samotný špik, tá masa, nemala ísť ven, ale to musí byť v tej chrbtovej kosti.

A zašla som na ten Liesok ku tej babke. A ona mi hovorí. No ona už tak, ako keď vedela hneď keď som prišla. To bola prorokyňa žena. A takto mi hovorí, že čo? Ja vravím, no dieťaťko, že sa mi narodilo. No rozbal ho. Ona to tak každému tykala. Ja som ho už tam vybalila. Rozbalila som ho a pozrela sa a potom ho zabalila a vraví: „Dievka moja neťažkaj si, ale toto dieťa ti zomre. Oťažkaj ho to je čistá mrtvolka.“

Také ťažké bolo. „No ale ešte sa potrápiš s ním, pôjdeš s ním lebo do Martina, lebo do

samej Bratislavy. I tak bolo. „Ale ty budeš mať ešte krásne deti.“ Tak mi povedala: Neľazkaj si, ty budeš mať ešte krásne deti. Ale ty si taká ako keby si dneska rodila, ty musíš piť sladké mlieko a vitakalcium, také... Vitakalcium, prvej boli také tabletky, také ako kakao. Aj vápnik tam bol, také ako keď vápno. Že aby som zmocnela. Ja som sa tak trápila nad dieťaťom, v onom, prvotka som bola, mamička mladá, no chcela som mať i dieťa.

MCH: To ste mali koľko rokov?

18, keď som sa vydala, no 19 rokov, keď som porodila.

To bolo smutné, že?

No smutné.

A tu je pochované?

Tu je pochované, i ten pohrebík mám vyfotený. V tých fotkách hore. Dakedy keď nájdem, ukážem Vám. Taký pekný chlapček, taký blondáčik, okrúhly.

A potom ste mali dieťa hneď za rok alebo jak?

V 53 a potom v 55 sa mi tá dcéra narodila, čo mala teraz päťdesiatku.

Tak mali ste 6 detí nakoniec.

Hej a 7 mi zomrelo. 6 je žijúcich.

No.

No i toľko som Vám narozprávala, šak. Aj by ste zaspali pri takých rečiach.

Ale to nie, to určite nie.

Muž: Ani sme taký múdri neboli ako teraz sú všelijaké prášky, ochrany a kadečo.

Prvej sme to nevedeli, (*smeje sa*) že čo to, ani som to nevedela, že kedy otehotniem a čo. Ako dneska sa to už učia v školách.

No teraz sa dá hneď zistiť.

MCH: To ste vždy až po čase zistili, že už ste tehotná.

No iba vtedy, keď som menzes nedostala.

Vôbec som nevedela, že som tehotná, lebo ako sa to urobilo, lebo čo. On tiež sa mladý ženil. No toto, my sme neboli taký, že sme sa frajerčili, veď som Vám už hovorila.

Nikto Vás nepoučil.

Nikdo ma nepoučil, no. Na keď som nedostala, no neviem, odkedy som v druhom stave.

No keď neprišlo mesiac, druhý. Teraz som nevedela vypočítať si od... (*smeje sa*)

A potom ste už išli k lekárovi?

No potom hej.

Muž: Prvej sa do poradne nechodilo.

Ale nie už boli poradne, keď som ja totok. Vtedy boli, lekári už boli. Tuto bola poradňa ako ide sa na Huty. A tam na tej lúke, tam to má dáky chatár kúpené. Taký.

Muž: Na tom kopčeku je...

Ako hneď... od tohto križa sa príde a tento dom je jeden pri ceste a potom od tohto domu takou ulicou sa ide a tam bola poradňa, tam som chodila.

Na teraz som zašla do poradne a doktor ordinoval. Na ja, mladá žena, nikdy som s chlapami nespávala nič a teraz mi bolo treba, keď ma už na tú kozu ma tam dal.

Ste sa hanbili?

Ja som sa hanbila a (*smeje sa*) nohy mi takto robili. „A žena, čo Vám je?“ Takú hlúpu ženu. (*smeje sa*) Vravím: „Vravím, akosik sa bojím.“ „Nič sa nebojte, len nohy takto dajte tuto do týchto“ Také tam bolo. No i už tam povrtal, no i už tehotenstvo zistil, no.

To bolo také nezvyklé vtedy.

No veď, to kdeže to teraz vidím dievčatá také mladé i pobozkajú sa i takto toto.

A to Vy nikdy takto?

Nikdy, nikdy. Ja som sa hanbila, keď už sme sa, už sme boli manželia. No, keď sme dade išli, kde by ma bol chcel chytiť. „Ľudia uvidia, že ma šikuješ.“ (*smeje sa*)

No ale veď už ste boli svoji.

No svoji. No ja neviem, také boli prvej dievčatá. A teraz, keď sa nepáči jeden, druhého si nájde, tretieho. A ja som ešte nemala kedysi, kedy chlapcov nájsť. Že tak, no tak ako keby sme boli dve sestry za dvoma bratami vydaté. Ja som ho prvý raz videla, keď rukoval a my sme sa nikdy predtým nevideli, že by sme sa frajerčili lebo čo. Prišiel z vojny, napísal mi z vojny. Na ja, chlapci chodili i ztamodtiaľ i na Huty, keď prišla zábava, na muzikach. No a že sa ide ženiť. Prišla sestra, čo bola za jeho bratom starším a len sa ideš vydávať i vydávať, i vydávať. A ja som len. Ja som sa nechcela vydávať. Ja vravím, ja sa ešte vydávať nejdem. No ale otec bol sám, tak on chcel, keby som sa vydala, že on bude mať ako keď mladého chlapa na pomoc, lebo on bol vdovcom, chudák ,dlhé roky.

Hej to ste hovorili.

No a teraz som sa musela vydat'. Ja ani nie tak, že som ho nechcela takto, ale nechcela som sa vydávať ešte.

A ste ho nechceli za muža?

Nechcela som ho. Ja ani nie tak, že som nechcela takto, ale že nechcela som sa ešte vydávať.

Muž: A nerozvedli sme sa a prežili sme všeličo.

A Vy ste si ju prečo vybrali?

Muž: No poviem Vám tak. Tu bol dom a otec mi povedal tak jej: „Keď idem do Košíc do roboty, doma nemá kto robiť. A ona ešte sa učila na textilke v tom Mikuláši. Tak ju takú mladú z textiky vytiahol, lebo tu bola krava, či jednu ste mali, lebo dve?

Musela som to všetko opustiť, keď som sa vyučila. Prvej nie že dva-tri roky, to bol taký, tento pol roka taký kurz sa urobil a už Vám dali na tie stroje široké v tkáčovni som robila na textilke. No a teraz, keď som si mala zarábať peniaze, kým som tam zadarmo robila len za výučný list. A teraz, keď som si mala zarábať, tak som musela ísť na pole robiť. A on bol rád, že sa mu zať trafuje, že už bude tu on a že on sa toho trochu strase.

Čiže Vám to otec vybavil?

Otec mi to vybavil. A tento otec zase nemal kde bývať, lebo tiež boli siroty a tu bol dom a že sa prichýli, že sa ide oženiť.

A Vy ste z Hút? Alebo z kade?

Muž: Taká malá osádka.

Novoť.

Novoť. Tam poniže.

Ale on potom tam pri ceste býval, pri sestre.

Muž: Mama mladá zomrela, dostala zauzlenie čriev.

A 8 detí tiež zostalo.

Muž: A pri operácii žila v Mikuláši, v Palúdzke ju operovali, žila len 6 hodín a zomrela.

A otec po roku sa oženil. A nás. Vtedy ani zo štátu ani nik nám nič nedal. Tak nás, poviem Vám, tak nehal. Otec sa druhý raz oženil a ju prišikoval jako ku nám. A ona

povedala, bola tam a priniesla kýbel, akýsík vandlík. A keď bolo treba variť: „Ja som repu nekopala, s kapustou som nerobila.“

Zemiaky volali repa.

Muž: A povedala... Nevarila skrátka.

MCH: Nevedela, nevedela variť?

(hovoria všetci naraz, nie je rozumieť)

Mal dve sestry také staršie. Oni jej asi dačo protivili.

Muž: Ale oni jej neprotivili, oni ju ako nenávideli.

Nechceli jej ani mama povedať, ale to zase bolo neslušné, veď ona keď si ju zobral, tak ju mali tak oslovovať.

(nerozumieť, čo muž hovorí)

Muž: Oni sa hádali, oni sa hádali. Otec mu povedal no tak ty sa ožeň. „A to nie sú moje deti, aby ja som sa oženil a nevestu Vám tu došikoval.“

Ako najstarší brat.

Muž: Najstarší brat. Aby ja som Vám tu došikoval. Sa ožeňte, tu máte deti, ožeňte sa. Boli dva mesiace, ako sa pohádali s najstarším bratom. Ona chytila to čo doniesla. Ešte v Jugoslávii otec robil, ešte té hodiny zo steny zobral a odsťahovali sa na Huty.

A Vás nechali?

Muž: Keď pôjdete na Huty, to bol jeho, to bolo drevenica, tuto po ľavej strane na takom briežku tam...

Na Novoti je to.

Muž: Nie, na Hutách im to vravím, kde býval.

(všetci naraz hovoria, je to zmätené)

Muž: Najstarší brat už mal po vojne a robil v tehelni v Sučanoch. Druhý bol na vojne.

(...?) V tej to sa volá Ráztoka.

V Ráztoke bol u Červeňov.

Muž: Tieto dve, potom jedna šla do Kapušan, ku decku jako slúžiť.

A jedna do Teplej u doktora slúžila zase.

Muž: A druhá tuto v Teplej u doktora.

A my sme zostali ja som bola najstarší, var mal 11 rokov lebo 12. A my sme zostali tak. Nik sa o nás nestaral. Ani od štátu, ani brat, ani nik nič nám nedal.

MCH: A ako ste žili?

Muž: Poviem Vám tak, my z bratom, keď sme prišli zo školy, bola kapusta v sude a také v šupkách sme si dali do takejto rúry a tej surovej kapusty sme si dali a to bol náš obed.

A ovsená múka a to sa ešte rozosialo a cukru do toho a také hrčky sme si robili a vodou zapíjali. Takú biedu sme mali prvej. Otec šiel na sklárku ako i môj s tou krošňou chodil po tomto a teraz kým dáku korunku doniesol, že aspoň na ten chlieb a to, to sme sa takto doma trápili. A zasiali sme ovsu, jačmeňa a ten jačmeň sme do tej doliny na ten mlyn zomliet' a z toho sme si múku dorábali.

Muž: Boli ste niekedy pri tom mlyne?

No boli, boli.

To z toho sme chleby piekli, potom halušky, keď totok sme si repy zasadili. Mlieko sme mali a z toho sme žili. Lenže už nebolo ani ovociny, nič, nič ako teraz.

Muž: Dakomu, keby ste toto rozprávali taký, život, životopis, aký sme my voľakedy mali, to je ako od tej spisovateľky Boženy Nemcovej dáke rozprávky. Hej, ale bolo to tak. A o nás sa nestaral nik. Jak nás cez leto dakto volal ,že kravy pásť, no alebo barany alebo čo. Ale čo nám dali bagateľ za to! Ani šaty sme si za to nekúpili.

MCH: A ako ste žili, keď ste žili sami? Z čoho, potom?

No to ako Vám hovorím, mliečko, kravu podojili. Teraz zemiakou zasadili a tie zemiaky...

MCH: Ale aj tak ste vraveli, že do školy ste chodili, nie?

No do školy sme museli chodiť.

Muž: Tak Vám poviem, v starej šatke ...

Taška nebola, ale šatka taká...

(veštcí rozprávajú cez seba, nie je rozumieť, je to zmätočné)

A to Vy ste vlastne od 11 rokov sám o seba starali?

No veď tie sestry sa starali a ja od 5. Ja som mala 5 rokov, keď mi mamka zomrela. A dva ešte mladšie to do sirotinca, čo som Vám to vtedy hovorila o tom našom strašnom živote.

Muž: Keď som mal 15 rokov, tak otec robil v Brne u jedného, to boli vtedy súkromníci, u sklára, napísal, že ak sa chceme dakto učiť, tí dva ešte boli mladší, do pekárne za pekára.

Ja som aj sa vyučil v Brne za pekára. Aj skúšky mám. Ale po vojne. Bol som na vojne v 50 som to narukoval a po vojne som robil, ešte som sa vrátil do toho závodu rok. Ale prišlo potom znárodnenia v 40, lebo v ktorom to bolo, keď znárodňovali.

V 48?

To už prišiel ten komunizmus vtedy, súkromníctvo muselo padnúť a to šetko pobrali toto...

(nie je rozumieť)

Muž: A to tam zavreli. A ja som si potom hľadal druhú robotu a išiel som na pracovný úrad a zišol som sa s jedným, čo som chodil jako do pokračovacej v Brne. Tam na tom pracovnom úrade. A on mi povedal: „Kašli na remeslo, ja robím v Ostrave. Ukázal mi aj pásku. Aha tuto som mal zálohy 9 tisíc a kašli na remeslo a hybaj do Ostravy.“ A ja som ešte musel ten mesiac tam u neho dorobiť. A potom som sa informoval tam v jednej kancelárii. „No viete čo počkajte dva týždne, už tu máme hodne prihlášok a pôjde celý autobus do Ostravy. Príďte vtedy a vtedy a potom nás šlo celý autobus do Ostravy.

A tam bolo 36 šachet, tam si mohol vybrať na ktorú šachtu chceš ísť.

MCH: A to ste nevedeli ešte ako sa robí v bani, nie?

Muž: No to som nevedel, ani šachtu som nikdy nevidel. Ani šajnu som nemal.

Nebáli ste sa?

Muž: No zo začiatku som aj mal.

1000-1500 m pod zemou.

(Rozprávame o práci v bani, historky s kamarátmi z bane, do konca rozhovoru väčšinou rozpráva manžel pani M.Č., potom príde nevesta a nahrávanie ukončíme.)

Rozhovor s **M. D.**, ročník 1935, Velké Borové, 13.12.2004, dĺžka rozhovoru cca 125 min.

Protokol: Rozhovor prebiehal okolo poludnia. S narátorkou som mala viacero kontaktov. Pred týmto rozhovorom som absolvovala jeden spoločný rozhovor so susedou F.O., ktorý je tiež zaradený do výskumu.

Pri rozhovore bol prítomný aj manžel M.D. a asi v polovici prišiel na návštevu sused, ktorý neskôr zase odišiel. Pani M. súhlasila s použitím rozhovoru na výskumné účely. Rozhovor plynul bez problémov, občas sa zapojili aj ostatní prítomní. Sused sa v priebehu svojej prítomnosti zapájal aktívne, manžel pani M. sa zapojil až ku koncu interview.

Resumé: Pani Marta D. bola veľmi vitálna žena s vždy dobrou náladou a úsmevom na tvári. Neustále komunikatívna a prívetivá. Veľmi si vážim, že ma pri jednom rozhovore označila ako svoju priateľku.

Rozhovoru sa zúčastnil aj manžel pani Marty, ktorý ležal po celý čas v kuchyni na gauči. Asi v polovici rozhovoru prišiel sused, ktorý sa tiež občasnými komentármi zapojil do rozhovorov.

Manžel pani Marty sa aktívnejšie zapojil do rozprávania až ku koncu rozhovoru.

Pani Marta pochádzala z chudobnej rodiny, bola šikovná a bavilo ju chodiť do školy a vzdelávať sa. Dokonca sa dostala na gymnázium. Kvôli menovej reforme (1953) však musela štúdium predčasne ukončiť a začať pracovať.

Pani Marta sa vydala, mala 5 detí a vystriedala niekoľko zamestnaní. Pri zamestnaní v materskej škôlke a neskôr ako sekretárka predsedu pridruženej výroby, mohla aspoň čiastočne využiť svoje schopnosti a nadobudnuté vzdelanie.

S manželom žijú v dome poblíž kostola. Vlastnia jednu kravu a starajú sa o malé hospodárstvo.

No tak, tak detstvo som mala také, detstvo som mala pekné ináč. No, ale mala som dve staršie sestry a brata som mala mladšieho o 6 rokov odo mňa. No tak šak sestry keď sa potom už z domu sa jedna vydala a druhá sa odst'ahovala do Vyšných Hágov, tam robila servírku.

Tá chodila málo domov. A my ako s tým bratom sme ako tak potom boli doma. No ale my sme boli veľmi chudobní. No naozaj medzi najchudobnejších v dedine sme patrili. No ale ináč, inak také spokojné, veselé detstvo som mala. No v škole som sa učila veľmi dobre, naozaj mala som dar od Pána Boha, taký že, pracoval mi ten mozog veľmi dobre. Nebola to moja zásluha, však.*(smeje sa)* Aj ma to veľmi bavilo. Tak ma to až bavilo, že keď, však doma keď sa gazdovalo, tak nás aj ako deti potrebovali dakedy doma. A raz Vám poviem takú príhodu, že... Orat' bolo treba ísť a otec mi ráno povedal, ty sa neobliekaj do školy dneska, ale pojdeš sa vypýtať od učiteľa na dnešný deň, že budeš mi tie kravy ako pohánať, že budeme ako orat'. Mne sa to nepáčilo, však. Ja som radšej... Ja som bola zase taká, no dobre, že som sa učila, ale ja som,... Ja som bola zase taká, že mne stačil výklad v škole. A mne to veľmi zle robilo, keď povedali, že mám doma zostať, lebo už som nepočula, čo sa tam rozprávalo, však. No a tak ja som rada pomáhala, aj v poli, len tú školu som si nerada vymeskala. No a teraz, že mám doma zostať. Jeee, no nič, však ale otec bol taký, čo povedal, to muselo byť. No tak ja som sa už potom tak obliekala ako do oráčiny. No a už potom, „Už chod'!“ , že kým nezačne učiteľ učiť, aby som na byt. Lebo tam bývali učitelia, kde je teraz výbor obecný a škola bola drevená. To ste počuli, však už tam. No len ja som zašla na ten dvor školský a vrátila som sa pekne domov a som povedala, že ja do tej školy musím ísť, mňa učiteľ nepustil. Klamala som, však no. Bola som až na dvore. Len otca to veľmi nahnevalo, že on ma potreboval. Tak otec povedal:“ No ja mu svoje poviem teraz. Že ty sa dobre učíš, ty to všetko stihneš. A prečo druhý môžu byť doma a prečo ty nie, však?“ A teraz mi to nebolo všetko jedno. Ja som myslela, že otec len tak straší, ale otec sa tak rozčúlil, že obliekol akýsi kabát a hybaj dolu dedinou. A ja teraz čo? Teraz sa otec bude vadiť s učiteľom a učiteľ o ničom nevie. Tak ja potom za ocom, tak obďaleč, že či naozaj tam pojde, ale keď som videla, že otec je už naozaj blízko tej školy, tak som podbehla a som povedala , že: “Ja som s tým učiteľom nebola ja, a zas som zaklamala, ja som povedala, že „ja som tam klopala, klopala na dvere a nik nevyšiel.“ „A prečo si mi povedala, že ťa nepustil, tak a ja ťa idem teraz vypýtať. Po práci dostaneš a ja ťa

kludne teraz už vypýtam.“ Aj ma vypýtal od toho učiteľa. Šiel potom vypýtal. Učiteľ ma pustil. A ja som tie kravy poháňať musela, aj tak aj tak. Potom už. No. Tak to mám jedno také, že naozaj tak som rada chodila. Druhé také z detstva, no také zlé stránky hovorím, také zlé stránky hovorím, ale poviem Vám to už.

V rodine sme mali svadbu, to ako krsný mojej mamky sa ženil, šak? A to sme boli spolužiačky také, čo, toho mladoženícha, toho krsného sestru bola moja spolužiačka šak.

Ona už teraz vraví, ona už vedela, že mamka ide na svadbu. Ona vraví: „Že my budeme na svadbu spolu šak?“ A ja som povedala: „Ale ja nie, lebo moja mamka povedala, že ja tam nemôžem ísť.“ U nás bývali svadby v pondelok utorok, nie sobotu, tie dva dni. Že ja musím ísť do školy, mamka povedala, že ja nikdy nesmiem vymeškať. Že na čo by som išla na svadbu, že šak som malá načo som tam. Alé, ona len chcela mať ako kamarátku, ale už sme sa dohovorili. Ona mi povedala, že čo mám povedať učiteľovi, ako sa mám vypýtať, že mne sa sestru vydáva. Aké sme boli blbé, šak? *(smeje sa)*

Učiteľ by nevedel, dobre poznal dedinu. Že jej sa brat žení a mne sestru vydáva, tak že by ma na tú svadbu prepustil, šak. No a ja som sa už vypýtala a už doma som už povedala, že ja na tú svadbu idem. „A ty nemôžeš ísť na svadbu“, že ja som sa vypýtala do učiteľa. Lenže ja som sa vypýtala od učiteľa s klamstvom. Ja som to doma nepovedala. A potom, že učiteľ hneď, veď on dedinu pozná, sa opýtal ako tak cez prestávku tak medzi deťmi, že či to je pravda. A deti hneď povedali, že to nie je pravda, že na svadbu. No nakoniec mi povedal takto: „Že na svadbu nepôjdeš a 100x napíšeš trest, že nebudem učiteľovi klamať.“ To bola vážna vec teraz. Ja som zašla za tou kamarátkou a vravím: „Vieš čo ja na tú svadbu nepôjdem, lebo ja ten trest musím napísať a musím ísť do školy teraz ešte.“ A ona mi zas, zas ma akosi poučila ona, že by som, zas, už si nepamätám teraz, čo vymyslela. Žeby som...Ona strašne chcela, aby som s ňou na tú svadbu išla. Ja som tak rada spievala, ja som bola taká. A to chcela mať u seba takú, šak. Poznala ma. Tak zas ma na niečo nahovorila, že by som niečo vymyslela, už teraz už neviem, čo, žeby som ja nešla. Tak ja som naozaj do tej školy nešla. A prišli sme na ten ďalší deň do školy, či to bol utorok alebo streda. A prečo si v tej škole nebola, keď si mala prísť? A ja už teraz s pravdou von. Ja som povedala: „Keď Božka mi kázala, takto povedať...“ Ja som sa už potom nejak na seba, ja som potom neklamala ďalej, už som vedela, že je zle. No tak potom zas ďalší trest, dostali

sme po rukách, ešte takou palicou, dobre viem. A potom napísať aj ona trest aj ja, šak. Ona, že nemá učiť spolužiakov klamať a nemá kázať aby zas ešte niečo. Tak to prešlo. Ale od tých čias, ale ja som bola naozaj taká, že mňa mohli rezať, čo robiť, ale viac som v škole neklamala, to bola škola pre mňa už na celý život. To som si naozaj veľmi dobre zapamätala potom, že sa treba ako držať, že už, nech ide o čokoľvek, že treba ísť s pravdou von, šak? Lebo vtedy ma to veľmi pou... Ešte potom čo, ten trest, čo som písala. Nebolo ako teraz, že bolo všelijakých písaniiek, ... (?) papierov nebolo. A my sme boli chudobní a teraz ja som nemala na čo napísať ten trest. Teraz čo? Ten prvý som neviem ako nazhánala a ten druhý čo? A 100x keď bolo treba napísať. Tak viete, prv sme tak robili, že na tieto steny sme taký papier kupoval, aby sa neošúchalo, kde posteľ alebo lavica, tak sme dávali. Tak ja čo som vedela, taký starý mamka má odložený, čo bol odložený ten papier v tom, a na druhú stranu na ten papier som ten trest písala. No a tak som vypovedala, nie tak viacej, tato robiť nebudem, toto sa nevypláca, naozaj nie. No a škola šla tak ďalej ako šla, však dobre. Potom sme chodili na Huty 4 roky do školy. No a už potom, čo sme sa dobre učili, šak bolo nás viacej v dedine, čo sme sa dobre učili, takže pôjdeme na strednú školu a rovno nás učiteľ odporučil do gymnázia. My sme, tak Vám poviem, nemali pojem o školách, ktoré sú aké školy stredné. Tu bol učiteľ z Borového, dvaja boli učiteľia z Borového. No to už neviem ako my sme sa... No nevedeli sme jednoducho, že škola môže byť taká, aj ekonomická aj priemyselná i taká však. Odporučili nás na gymnázium a šli sme na gymnázium. Šlo nás 5, 4 dievčatá, jeden chlapec. Do toho gymnázia.

A to z celého Malé Borové, Veľké Borové, Huty?

Nie len z Veľkého, len čo sme sa poznali. Tam z Hút išli na zdravotnú 3 myslím zas a z Malého neviem na čo ešte, aj do učňovky porozdeľovali už ako bolo také zadelenie. Ale tu z Borového nás išlo 5, 4 dievčatá a jeden chlapec. A do toho gymnázia sme chodili prvý rok, šak .Na internáte sme bývali. A tiež som mala takú kamarátku. Také sme, že ona vedela krasopisne, naozaj krasopisne písať to už keď sme chodili do školy. *(manžel sa opýtal, že ktorá)* Betka Berezniaková, ona krásne písať. Ona mala krasopisné písmo. A ja som vedela zas(?) aj slohy som vedela veľmi dobre písať. Tam pod kostolom bývali taká zbúranina. Oni boli tiež taký chudobní, ale hrozne dobrí ľudia písať. No a my si tak spolu niečo. „Tak Marka ten sloh napíš, ty ho napíšeš dobre a ja to už potom zase prepíšem na krasopis.“

(zazvonil mi telefón)

No a potom však tak sme tak spolupracovali dobre. Aj tie, trošku boli poslabšie, no dobre sa učili, ale boli trošku poslabšie. My dne sme boli naozaj také no najlepšie. Chodili sme do toho gymnázia a potom nám v druhom ročníku povedal ten chlapec: “Že viete čo? Že poďme my na školstvo a budeme chodiť do roboty“, no lebo z tej dediny sme boli všetci chudobní, no my sme boli azda najchudobnejší. No nám to už akosi z domu nevystačovalo. No už náš otec stále vravel, že ty tu školu aj tak nebudeš môcť skončiť, že my na to nemáme. Že keď mi povedala, viete ako mi to zle robilo? Že ty nechod' každú nedeľu domov, lebo prevoziš. Koľko som prevozila 5 korún sem a tam? Do Mikuláša a naspäť, lebo do, do Kvačian. Prvej sme chodili len do Parížoviec, vlakom, potom do Kvačian. Päť korún sem a tam stačilo a keď mi povedal otec, že ty nechod' každú nedeľu domov, lebo to prevoziš. No bolo mi to trápne, lebo ja som domov chcela ísť na tú nedeľu. No ale už ma to akosik mrzelo, potom keď táto, tie spolužiačky vraveli, keď bolo vysvečenie polročné, takúto odmenu som dostal a ja nikdy nič, lebo na to nemali rodičia. A potom mi ešte ten otec povedal, že aby som nechodila domov, tak ma to akosik odrádzalo. A potom ten chlapec, šak chodili sme spolu partia domov, Ondrej sa volal a on vraví: „Viete čo dievčatá, som počul, že je tu v Mikuláši aj taká škola, že by sme mohli chodiť do roboty a večer do školy. Že by sme si zarobili, no každý potreboval dáke peniaze, že cez deň by sme si robotu našli, do roboty chodili „Hej a kde by sme to?“ Už sme dlhšie nad tým húťali, rozmýšľali nad tým ako by to šlo. No a už potom ten druhý ročník sme začali chodiť normálne do gymnázia. No ale nám to v hlavách vrtalo akosik stále to, že do roboty by bolo treba dobré chodiť a večer do školy. To sa nám ako zapáčilo taký návrh. Ale to musíme ísť najprv na školstvo, aby nám tú školu, že by nám to odsúhlasili a tak. Počúvaj Marta, ty tak rada rozprávaš, tak my ideme všetci celá delegácia a ty budeš rozprávať. A už sme boli presne dohodnutí, že čo budeme rozprávať. Zašli sme na to školstvo, zaklopali, pozdravili partia detí, šak. Čo nové? Čo sa deje? Kde chodíte do školy, do gymnázia? A čo? S čím sa idete sťažovať na školstvo, šak? Čo idete? No my ideme s takým návrhom, my by sme chceli chodiť do roboty a navečer, večer do školy. Že čo sme si to navymýšľali, hneď nám všakže? Že akú máme dobrú školu a čo, že z tejto školy pôjdeme na vysokú a tak nám začali, že to nemôžeme takto meniť, že máme internát, máme stravu tam zariadenú. Tak sme išli naspäť s takým, nevybavené, nič nevybavené,

šli sme naspäť. No ale potom prišla mena v máji, mena peňazí. No a moji rodičia, že čo ocko mal dačo ušetrenej, čo chodil na sklárky, potom už nechodil nikde už bol invalid, lenže nemal žiadne peniaze nedostal ako invalidné len nevládal, no bol chorý, nemohol chodiť, ale žiadne peniaze nedostával, to iba mamka, čo ten od kroja šila tie prunclíky také, tak z toho sme žili. Keď kuriky vajcia zniesli, tak na trh predať, maslo na trh predať, že by bola dáka koruna na obživu. No a mne po tej mene peňazí otec povedal na tej: „Školu musíš skončiť, my naozaj nemáme na to, my ťa nemáme čím, ani do čoho obliekať, no akože kúpiť na oblečenie, na obutie, že koľko ešte že po tej doline prechodíš, že ty si musíš ísť zarábať.“ No a ja som skončila tak gymnázium s dvoma triedami, to skončilo. Veľmi ma s tej školy, že mi vybavila dáke, dáke jednorazové, žeby som mala na to oblečenie, že čo. Ale ja keď som už potom videla aj toho brata som mala mladšieho, že i jemu bude treba. A tak som si povedala, že to je chlapec, že nech radšej on potom pôjde do školy, skôr sa mu to zídne ako mne, nech už radšej jemu a ja pôjdem zarábať, tak. Tak som, tak moja škola skončila.

Ale mrzelo Vás, nie?

Viete čo, najprv, nemrzelo ma to, šla som do roboty. Nie že také do kožiarov som išla. No do Kožiarov, no kde bola robota sme si. Lebo nás potom ani nechceli zobrať, 18 rokov sme nemali však do roboty. Ja som rok bola doma, chodila som ku stromkom, ale len tak brigádnicke, keď potrebovali. No potom ma to aj mrzelo, že teraz ani do roboty ani... Teraz som aj zo školy odišla aj do roboty som sa nedostala. Všade sa, že videli dvojročnú tú gymnázium mala, vysvedčenie dobré, a že prečo ja som nezostala v škole, prečo ja chcem ísť ... Jednoducho do 18 rokov nebrali nás do roboty. Tak som zostala tak. No a potom po tej 18 som už do kožiarov. Od januára ma vzali a v máji som mala 18. Potom ma vzali do tej roboty, tak som v tých Kožiaroch robila už potom. No akosik som bola spokojná, pomohla som rodičom, bola som spokojná, bratovi, rodičom som pomohla, mohla som... Tak celkom, nevadilo mi to akosi, bola som v tom vedomí, že som to nemohla skončiť. No potom aj tá, tá moja kamarátka, čo sa dobre učila, ta koňa po polroku za mnou odišla potom, tiež. Kvôli peniazom, aj tak ona bola tak akási, čo ja viem, no nepomohla som jej dáko veľa, taká bola v zamysle, tak keď sme sa kamarátili, keď niečo nevedela, dobre sa učila, ale predsa sme si navzájom pomohli. Ani ja som nevedela všetko, všetko. Len ja som naozaj mala, naozaj ten mozog taký, že ja keď som dobre počúvala sledovala, mne to stačilo, no. No tak, ona potom prestala, no tak sa jej to

že, no ona prestala chodiť. „Ale reku Betka veď si mohla chodiť.“ Tak skončili iba tie dve a ten chlapec potom už to gymnázium.

A išli potom aj na vysokú?

Nešli, nešli. Oni šli za učiteľky potom, spravili si len dáky kurz, ja už neviem. Jedna do dneska býva na Dlhej Lúke pri Kvačanoch, tam v Kvačanoch učila. A druhá pri Mikuláši, v Kokave. Tam sa aj vydala a tam zostala učiť, tá už zomrela. A ten chlapec, on potom myslím pri učňoch dade učil tiež, tiež učil, ale na učňovke dade učil. Tie dve na základnej škole učili a ono dade na učňovke. Tak sme skončili my s našou školou, gymnazisti. *(smeje sa)* Nebolo viete, títo rodičia nemali na tie vysoké školy, nebolo to nad. No a ja som potom sa vydala, šak. No a u nás bol potom taký zákon v dedine, keď sa vydala zostať doma na gazdovstve sme mali robiť. Ak ma tiež aj v robote prehovárali, že by som zostala, že čo z toho gazdovania, že na týžňovku muž chodil, že aj ja budem chodiť, že si budeme chodiť spoločne, ale padla, v dedine bol taký zvyk, že žena musí doma zostať, tak som ostala, tak som zostala doma.

A to ste mali koľko rokov?

21, v januári sme sa brali, vo februári a v máji som mala 21. No tak, od tých čias som potom zostala doma. Šla som za nevestu. potom o rok a pól sa mi narodila dcérka. No ale tiež nás bývalo v dome, on ma ešte 4 súrodencov, bratov, mama, lebo otca nemal už. Otec mu zomrel, keď mal 15 rokov. Zase nás bolo potom veľa v tom dome, no tak my sme zas chceli... bol by dostal bytovku, však robil v Mikuláši. Ale ja som Vám na tú bytovku nechcela ísť. Ja som bola v takom, a čo ja tam budem robiť a čo ja, že s tým deckom, že budem uzavretá v tých priestoroch. Ja som rada v poli robila veľmi. Tak sme kúpili domček, títo odišli do Kvačian, tam si postavili. No ešte najprv sme bývali v prenájme, kde tuna toto tu stará krčma. Tam sme najprv odišli, tam bol prázdny dom, lebo tí majitelia toho domu v tej Sihle mali dom, tam bývali. Tak tam sme boli v prenájme. No a potom títo predávali, tak to sme kúpili.... (?)

Viete tak Vám poviem s tou školou, nič som nestratila tým, že tam som chodila tie dva roky, lebo čokoľvek bolo treba v dedine, dáku takú úradnícku prácu robiť, tak vedeli, že som mala na to. Najprv som, najprv som bola doma, však, mala som tie deti, tak jedno po druhom ešte potom. To dievča, keď malo tri roky, sa mi chlapec narodil, potom po roku ďalší, po dvoch rokoch ďalšie dievča, takže som do roboty nikde. Bola som doma, on chodil na týždňovky. Pri tom som gazdovala, drela som. No ale už potom, keď som

mala tú najmladšiu, potom prišlo družstvo... ešte ani družstvo nebolo a založili škôlku, bola tu škôlka, lebo tie deti už odišli na Huty. Od 1 do 4 tu chodili do školy a tí už potom chodili do 8 na Huty. Tak tu zriadili škôlku. No a tu tejto Odlevákovej dcéra učila v tej škôlke, no aj z Hút Bardzichová. Tá Bardzichová bola riaditeľka a táto bola jak učiteľka. Len táto sa vydala, otehotnela, šla na materskú.

No vidíte, už v Kvačanoch bolo družstvo, u nás nie, ale v Kvačanoch bolo, však tam bolo skôr. No a my, keď už sme tak mohli ísť, no keď sme porobili, aj tie deti. No ja som tak robila, v maštali som poriadila, deťom navarila, že bol aj obed, no a potom som už o 7 už som na aute nákladnom sedela do Kvačian do roboty. Bola to drina.

Nečudujem sa teraz, že to moje srdce, tak ešte...

Moje dcéry mi tak povedia: „To Vaše srdce je moc dobré na to ako je, čo ste prežili. No vy ste do 7 hodiny museli na aute sedieť. A nás do školy vypraviť všetkých.

Nachystať nám jesť, aby bolo aj keď prídem zo školy. (?)“

O kol'kej vstávali?

A čo ja viem, v noci. A v noci do noci vždy. Tuto suseda, čo bývala ako tuto starostova, však rovno videla ako tu svietim. „Marta, Marta, ty na to doplatíš. Ja sa druhý raz v noci zobudím a ty ešte stále svietiš.“ A čo som mala robiť. Prať, variť. Obyčajne som tak, že ten obed som v noci varila, aby som ho ráno, no však ráno raňajky. To by som ráno nebola stihla (?) ten obed.

No ale no, zvládla som to všetko. A jedno ráno som už tu sedela na tom aute tu sedela a ten predseda nás tu zastavil, lebo tam pri kultúre sme nasadali. A predseda zastavil a vraví: „Marta pod' dolu ty z auta.“ Nie najprv sa tak opýtal: „Že je tu jedna ponuka. Ktorá by ste chceli ísť robiť učiteľku do škôlky?“ No lebo zo školstva prišlo, že tá ide na materskú a že treba nahradiť silu. A že dáku takú schopnú, ktorá by bola schopná, že keď aj nie je učiteľka. No a tá Števuľová za Váhom, čo je sa prihlásila, že ja pôjdem, ja tam mám deti, ja pôjdem.“ „No dobre, dobre.“ povedal tento starosta. Viaceré sa môžete prihlásiť, však bude výber potom, že viaceré sa môžete prihlásiť.“ Ale viaceré sa neprihlásili. A mne potom vraví: „A ty Marta pod' dolu z toho auta.“ „A reku a prečo?“ ja som sa trochu aj zľakla, „A prečo mám ísť dolu?“ No len pod' dolu, dneska nepôjdeš do roboty ja ti radšej tú šichtu...

Ja som povedala, ale ja prídem o šichtu

a už keď mám doma všetko zariadené, že už môžem odísť. „A ja ti to radšej zaplatím, no ale pod' dolu.“ No tak som zišla dolu. No šak on vedel. Ja som už predtým robila síce na 4 hodiny ako tomu šoférovi, čo nás vozil, som robila, ako by som povedala, stávky som mu vydávala, výplatu som mu robila, no...

Sekretárku.

No také niečo, ale robila doma som to, mala som papiere doma. Starosta si to vždy overil a dostala som za to nejaké koruny. Najprv som robila len na 2 hodiny, že som mu stávku vydala a potom som to zrátala, potom mi to nechali, že na 4, keď sa to mohlo, tak som si zarabala, tak trošku keď som zarobila. No a teraz mi povedal, že pod' dolu z toho auta. No a ja som sa ešte opýtala.... No to ešte viem. Dakedy keď ten Hubáč chodil. Hubáč bol tu tovar po obchodoch, lebo tam do Kvačian aj Hubáč vozil tiež, ale vtedy práve on nešiel, išiel taký z Kvačian šofér s nami. A ja som sa opýtala: „Čo Hubáč nemá zase závozníčku?“ Lebo keď nemal závozníka/závozníčku, tak ešte aj ja som musela za závozníčku. No zaplatili mi to potom, no ale, keď už nebol, nemal kto, tak som musela ísť ja.

„Čo zase Hubáč nemá závozníčku?“ som povedala. „Nie, len pod' dolu.“ Tak som zišla. A on mi vraví: „Vieš, čo ja som navrhol hneď navrhol, keď to zo školstva tú učiteľku, aby si išla ty robiť tú učiteľku.“ A ja som povedala: „Viete čo, ale ja sa nebudem s nikým škriepiť.“ A som povedala: „Ja učiteľku? Veď ja nemám ani školu na učiteľku. „Šak 2 roky gymnázia, čo. „No veď oni potrebujú takú, čo bude súca, nemusí mať školu, len by som potreboval jednu vec.“

Ja som ešte povedala, že ja si nebudem... Ja som vedela, že tá Števuľová je taká, no taká seabavedomá, že ona keď si niečo povie, tak že tak to musí byť. A reku Števuľová má deti v škôlke ja nie. Ja tam nepôjdem, lebo ona by sa na mňa zle pozerala, že teraz ja som z auta zišla a ona sa prihlásila na aute, nik sa neprihlásil iba ona a prečo teraz ja poviem, že idem do školy.

„Ty sa už o to nestaraj. Kázali mi zobrať vysvedčenia od vás a poslať do Mikuláša a pôjdete ešte tam ako na pohovor, že keď vás bude aj 10. No ale, len dones vysvedčenie“ my povedal, „dones vysvedčenie a dačo mi povieš o sebe, dáky životopis ideme napísať, aby som ho poslal.“ Však. No dobre, šla som po vysvedčenie. A ja som mala vysvedčenie samé jednotky od zhora-zdola.

No tak on rovno, tam som už stála: Že ja mam Drbiak... No Drbiaková som už bola vtedy, som chcela povedať, že Valeková. To by bolo zase iné o Valekovej, kým som bola za slobodna. Nebudem Vám takto citovať, že tieto predmety, šak, no zhora na dol jednotky. „Že kedy má prísť do Mikuláša?“ No a ja som ešte pri ňom stála: „Nepôjdem do toho Mikuláša sama, tam musí ísť Števuľová. Som ešte povedala, že tam musí ísť Števuľová. No aké ona mala vysvedčenie to neviem, ona bola mladšia odo mňa o 6 rokov, to neviem povedať, neviem o nej. No lenže potom zostalo tak, že ja som tou učiteľkou ostala, šak. Nebola som ani na pohovore, už ma len zavolať ako zmluvu napísať a ostala som v škole učiteľku robiť. Tam na materskej škole. Aj to zase bolo dobre, robila som aj pre toho šoféra a tam som tiež nebola na celý deň, myslím, že na 6 hodín som bola v tej škôlke. No a tak dobre mi to robila, prizarobila som si, bolo to v dedine.

A bavilo Vás to?

A bavilo ma to, bavilo ma to. To bolo dobre. Aj s tými deťmi aj v papierovej robote ... (?) to mi išlo ľahko šak. No tak bolo to dobre. No lenže, lenže potom prišlo družstvo už. Medzitým u nás na Borovom. No a tú škôlku šli preradiť na Huty, lebo tu hneď ako tu družstvo začalo, tak už aj družstevníci tú školu chceli prenajať pre tú pridruženú výrobu. A hneď tu bolo z Bojkovic, tam taká vojenská výroba bola, tam sme robili také popruhy ak ona masky a také súčiastky do čohosi, to sme robili. No tak oni chceli budovu si prenajať ako na to, a tak škôlku preradili na Huty. A tak mi povedal: „Na tie Huty môžem ísť, no ale že ak chcem, tak v pridruženej je zas robota.“ No ja to by som bola sama proti sebe na Huty dochádzať. A tak sme sa menili tak, keď som chodila jeden týždeň od ráno a do 2 póbede, no keď som išla od 8 asi, no od 8 som musela a zase keď druhý deň od 10, od 10 a do 4, No lebo na 6 hodín som bola. No a ja vravím na tie Huty by som musela ísť ráno o trištvrte na 7 a zase poobede by som musela do pol 4. No mne by to aj tak nepasovalo. Hodinu by som takto niekde sedela zbytočne. Tak ja reku nie, ja učiteľku nechám tak. Nech si riaditeľka hľadá lebo školstvo. A ja do pridruženej pôjdem. No a tak som išla do pridruženej. Tiež som najprv prvý rok robila pri stroji som robila, pri lise. Tam sme robili také veci. Aj tie popruhy, ale pri tom lise sme sa prestriedali, raz tá, raz tá, lebo to je tiež nebezpečné, treba jednu zaškoliť riadne. Tak ja som pri tom lise potom robila. A zas tu potrebovali sekretárku. No potrebovali potom, aj kuchyňa sa zriadila už. Potom sa už začali rukavice šiť, kuchyňa sa zriadila,

vedúcu kuchyne potrebovali, skladníčku. Lebo do tých čias ten rok to robil len ako ten vedúci. A nás bolo len 10 ten prvý rok, nemal tam nič iné robiť len to, ale potom sa už začali rukavice šiť, kuchyňa sa zriadila, tovar sa vždy za vyše milióna sa akože vozili. No tak tiež som tam robila pri (...?) nie pri lise. A prišiel za mnou ten vedúci a vraví, že: „Potrebujem sekretárku.“ No ženy sa pozerali takto jedna po druhej šak, mysleli... on bol taký dosť žartovný. Že ktorá by z Vás tak sa hodila šak. A ktorásik ešte tá jedna povedala... vieš ktorá tá Mariena, Grešíka, Odleváková. *(to hovorí k mužovi)* Ona vraví, že tuto Marka Valeková, ona bola taká najmladšia z nás ta, to bola ako môjmu bratovi vrstovnica, no o 6 rokov staršia odo mňa. Že hádam len nie my staré, ale táto najmladšia, že táto Marka Valeková by sa hodila na to. A on sa ešte opýtal: „Dobre pani Valeková, pôjdete sekretárku robiť?“ A ona ešte tak povedala: „No že ak treba a budem to vedieť robiť, tak prečo by nie.“ No ale on zas potom, čo mal svoju ženu, tá bola o rok odo mňa len staršia. Ona ma poznala už z Hút zo školy, že som sa dobre učila, no že som bola najlepšia žiačka tu na týchto Hutách na škole. A ona vraví, že a tá Drbiaková sa nechcela, neprihlásila? A no sa potom tak povypytoval viacerých o mňa, že ako... No tak potom jeden deň prišiel, tak ma chytil za plece a vraví: „Pani Drbiaková, že poďte so mnou do kancelárie, Vy už tuto skončíte túto robotu“ mi povedal. A ja zas, no nevedela som, ja som už ako na isto, že tá Valeková pôjde, len možno sa týždeň alebo koľko odtiahlo voľako, ale nikomu nič nevravel, (...?) povedal ako žartom a potom bolo ticho všetko. A potom prišiel chytil ma za plece, že vy pôjdete so mnou do kancelárie, že vy tuto skončíte v tejto dielni. No a šla som s ním a vraví: „Budete robiť mi sekretárku?“ A ešte mi tak povedal, že: Moja žena mi navrhla, že Vy by ste sa na to hodila, no a viacerých som trošku mal informácie. No ale vtedy ma to akosi seklo, vtedy sa mi to akosik nepáčilo, ja pri tých ženách bolo veselo, šak. Sme robili... A ja si myslím, že tuto v kancelárii som bola sama, tuto iba s týmto vedúcim iba. Mne tak dobre bolo v tej dielni, tá robota sa dobre robila, bola to dobrá robota a veselo sme tam mali.

Ako nebolo to ťažké?

Nebolo to ťažké, nie. To bola naozaj taká dobrá robota Aj na tom lise som nebola celý deň, tam keď som narobila takých súčiastok, tak ja som potom išla do dielne a robila som tú robotu s tými ženami. My sme boli na hodiny platené. My sme mali svoj úkol, čo museli sme spraviť, že koľko množstva, ale hodinove sme boli platené (...?)

Ja som od toho lisu mala ešte príplatok, že robím na stroji. No len mne sa to akosi, čo ja viem, no od tých žien sa mi strašne nechcelo. „Reku ja porozmýšľam. (...?) a jaj neviem, či to ja zvládnem, či to ja budem vedieť tuto,“ a tak som mu ešte povedala,“ že tá Marka je mladšia predsa.“ A on mi vraví, že tak proste mi povedal: „Šak Vy ste ešte aj chodila do gymnázia chodila aj učiteľku ste robila“, a tak mi pospomínal, čo som robila všetko, „že Vy nie ste taká, že Vy nemáte pojem o papieroch, že aj tu robíte tomu Hubáčovi,“ ako to, to bolo pre predsedu, pre starostu, že Vy robíte ako tú sekretárku pre toho Hubáča, že Vy máte pojem s papierami čo robiť“. „No reku mám, ale mne sa od tých žien“ tak som mu rovno povedala, mne sa nechce od tých žien odtrhnúť, taká dobrá partia sme v tej dielni ako veselo.“ A mi povedal: „Nebudete zavretá v kancelárii, preto okolo žien budete chodiť, si môže ísť poklebetiť ku ženám, keď si robotu stihnete, tak prečo by ste nešla medzi ženy.“ „Tak reku dobre“, som povedala potom. No a potom aj zo začiatku bolo tak, že ja keď som prišla ráno do roboty, nie do kancelárie, ale ku ženám. A potom prišiel za mnou asi tretí deň, a vraví: „Ale, že aby som povedala rozhodné slovo, či chcem robiť v kancelárii alebo nie, že on ma nebude zhánat' po dielnach, že moja robota je tam, že až keď ju tu skončím, že potom môžem ísť na dielne. Prišiel s takým za mnou (*smeje sa*) No tak tam som už potom robila, kým som nešla do dôchodku.

A to bola dobrá práca, bavilo Vás to?

To bola taká práca, tej práce bolo veľa. Vedúcu kuchyne, keď kuchárka dáka vypadla, no šak stalo sa, že kuchárka dáka vypadla, no šak stalo sa, že voľáka ochorela alebo pre voľáčo nemohla prísť. Šup do kuchyne pomocť variť. Ráno som musela vydať tovar pre tie ženy všetky na dielne, to tam bola plná tá prevádzka, boli dve dielne, čo šili, tretia dielňa bola, čo sekali kože, štvrtá dielňa bola, čo vojenské robili. No takže to som sa mala dosť, čo obracať ráno. No teraz, keď som to porobila, tak som... Naozaj som tej roboty mala akože priveľa. Skladníčku, vedúcu kuchyne, sekretárku, výplaty. Tiež dolu nás tak ťahali, že už ako keď týždeň vopred som musela mať uzávierku spravenú. Lebo že oni majú, že oni majú ešte d'alsšie, že stavebné a všeličo tam iné, šak to, to mal zase taký úsek, technický úsek, čo sme všetci patrili takéto pridružené ku nim. A nás vedúci bol taký, on chcel byť ako medzi prvými, tak on povedal, že my budeme vždy mať prvé to všetko tam dolu. Tak viete, stalo sa, ja som bola nervák, ja som koľko rázy, keď dakedy mi povedal: „A musíš to mať do zajtra hotové.“ Že ja som domov papiere

nosila, lebo tam som sedela do noci, aby som to spravila. A dakedy, keď ma to vynervovalo, som chytila, o som mala na stole tresla som o zem. „Ja sa na toto vykašlem, ja už idem na dielňu šiť. Ženy si reku odšijú svoje a majú svätý pokoj zo sviežou hlavou, zasmiejú sa, porozprávajú si. A ja tuto reku ako otrok ja ešte domov papiere.“ No on to dakedy pozbieral, sám položil na stôl, dakedy mi to nechal tak a povedal: „Keď si dolu zhodila, tak si aj pozbieraš.“ V kuchyni tiež mali sme kuchára najprv a aj tá jeho žena. Potom kuchár odišiel do dôchodku tak druhá žena šla. A ten kuchár, keď odchádzal, tak povedal: Vieš Marta, tak sa s tebou dobre robilo. Ty si taká dobrá, ale si veľmi prudká.“ „Prečo?“ aby som vedela, že čo šak. Vieš ja som tak rád ťa videl, keď si prišla do kuchyne sa porozprávať, ale už keď som videl, že si hodila tie lístky o zem už vtedy som vedel, že treba byť ticho.“ *(smeje sa)* Lebo tiež mali sme príkaz z dola, že za peniaze nie, ale na stravné lístky, že u mňa si mali na stravné lístky kupovať. A to zase som šla do kuchyne a tam mi povedali: „Vieš, čo ľudom sa nechce ísť stravné lístky kupovať, dali nám peniaze a teraz ty to tam vyúčtuj.“ Tak ja som to chytila s tou krabičkou a bác o zem. No ale, alebo budem ja reku robiť s tým alebo vy alebo čo? No spravila som to vždy, ale dakedy som také nervy chytila. Tak mi tak potom povedal: „Vieš, keď ja už som videl... Ale on to vždy pozbieral, keď ja peniaze drobné sa rozkotúľali, aj tie stravné lístky, on sa už zohol a chytro pozbieral. „Že keď som už videl, že si tie lístky hodila, už som vedel, že je zle. Bola si na to prudká. Tak keď si sa rozhnevala, tak už bolo zle vtedy.“ No reku, keď už bolo veľa tej roboty, tak už aj nervy povolili dakedy. *(smeje sa celý čas)*

Ale ináč dobre no. Bola som spokojná s tou robotou, bola som. Bavilo ma to ináč, no. Až keď už som videl, že je toho veľa. Tiež aj ten vedúci, on tiež musel chodiť, on nesedel v kancelárii, on bol strašne málo v kancelárii. Však on mal vybavovačky vieš, bolo treba príjem, kde sa rukavice predajú, do Kvačian, kade tade. Ja som mu tiež tak dakedy povedala: „No veď, ale my sme tu dvaja platení v tej kancelárii a ja to musím sama spraviť.“ Lenže no, on mal zase svoje, on neleňošil. Ale inak bavilo ma to, bavilo. A tak som si vždy povedala, že nestratilo sa mi nikdy, že som ako mala tie vedomosti. No aj že... **Že ste to aspoň trochu využili.**

Tak tak. Aj práve ten Váš kolega, čo sa ma čosi opýtal niečo také keď som ostala na Borovom od malička, či som musela tu zostať alebo som chcela zostať alebo ako. Reku nie, ja som nemusela zostať, mňa muž volal preč. Ja som akosik bola. S prírodou som

bola taká, že ma bavilo v tom poli robiť. Aj keď som mala už štyro detí, (...?) On aj potom ešte chcel ísť preč. A čo ja tie deti? Alebo po obchodoch zo sebou vláčiť. Alebo keď ich dám zase, že do škôlky, že ich môžem dať chodiť. Teraz po tie deti budem musieť chodiť, s nimi, aj tak to budem mať, tak ako aj tu. A tu tie decká okolo mňa chodia, stále sú pri mne, stále ich vidím.

taká výchova bola, že tie no Tak som bola s tým spokojná, tak neviem. Tak som bola s tým spokojná, nechcela som ako ísť preč. Teraz už som potom dakedy povedala, že na starosť sme tu sami, že

Dobry deň! (návšteva došla)

Sused: Dobry

že mohli sme odísť, ale zas mi deti tak povedia, že dobre, že ste neodišli, lebo my by sme už nemali po čo prísť už by tu cudzí, nebývali, už by museli deti tam kde sú, nemali by kam ísť. (poslednú vetu nie je dobre rozumieť, s niečím tam šuštia)

A na návštevy sem chodia?

Tak radi, veľmi radi. Tak tak to všetko skončilo.

A kedy ste išli do dôchodku? Koľko ste mali rokov vtedy?

Viete čo, ja som mala 52 rokov. Lebo už som mala deti.

4 deti...

5 detí som ja mala. Lebo 4 boli takí a tú piatu som mala po 5 rokoch. Tí 4 boli takí, takí a piatu som mala po 5 rokoch. Tak ja som mala 52 rokov, ale ja som robila potom ešte rok ako. Nešla som do dôchodku, ale som robila ako na percentá ešte rok. No lebo aj v tej pridruženej... Aj bavila ma tá robota, ani nešlo o tie percentá, ale už ak oja som tí, už ako keď na tom dôchodku, ide, že domov chodiť a mne sa veľmi nechcelo chodiť domov, mňa bavilo robiť. No ale potom rok som tam robila a potom už prišlo také nariadenie z Kvačian, že naozaj dôchodkári musia prestať. No tak som šla do dôchodku. A potom som tak, že sem-tam šla, ale do hory, tak brigádnicke, keď bolo treba v lete 2-3 týždne ako to býva, na jar zasadiť stromky, potom na obtínanie, v jeseni také obalovanie, tak už som potom v robote nebola nikdy. Poštárku síce som dosť často zastupovala. Keď dovolenku si vzala alebo marodovala, tak zas ma zavolali tam.

Sused: Ale ty si ešte v škôlke bola kedysi Marta.

To som im vravela, ale to predtým ešte pred.

Sused: Ty si nebola v pridruženej?

Nebola pridružená, som bola v škôlke.

Sused: Rok, či dva?

Rok, rok. Ale potom išla škôlka do Hút, na Huty, lebo išli robiť tú pridruženú. Tak mňa volala na Huty aj riaditeľka. Ona bola so mnou spokojná, že by som šla robiť tam, ďalej vo škôlke, lenže práve som teraz vravela. My sme sa tak menili s riaditeľkou S (*povie meno riaditeľky, nerozumieť*) šak?

Sused: Ja viem.

Keď od rána som išla do roboty, tak do 2. A keď som išla na póbедňajšiu, tak od 10 a do 4. No a ja keď som išla na 10, ja aby som išla ráno na trištvrte na 7 na autobus ísť. A keď som robila od 2 musela by som byť do pol 4 na Hutách.

Sused: Spoj nebol.

Spoj nebol. Tak ja som radšej išla robiť takú robotu tu.

Sused: Ani cestovať si nemusela.

No tak, tak. No ja keby som mala tak vieš robotu, že ráno idem na trištvrte na 7 a napríklad na obed sa vrátim. Ja by som bola šla. Mňa to bavilo s tými deťmi tá robota, naozaj. No lenže už potom radšej som šla ku takejto robote.

Ale vravím, potom som ja tak robila v tej kancelárii. Dobré no, tak ku ženám som si šla poklebetiť. (?)Dakedy sa mi aj tak stalo, že som si pri ženách niečo zaujímavé rozprávali.

Šak oni si robili a rozprávali, že mi robota zvýšila a ja som zostala potom aj o hodinu dlhšie v robote, aby som to stihla, dokončila. (*smeje sa*) Tie uzávierky boli také, nárazové už potom. Že to všetko muselo už byť spravené. Ale vravím to som si zobrala papiere domov, lebo tam by sa mi nechcelo byť tam v noci samej. Keď ženy šli, no... Tá

pridružená bola taká zase, tu ich nebrali tak. Tu ženy mali plán. Napríklad, poviem príklad, že 100 párov rukavíc musela ušiť. Na to mala 8,5 hodiny na ušitie, ale šak tie ženy tu gazdovali šak ako sme šetci gazdovali. A teraz na obed videli tie ženy, že je krásne slniečko, mala seno. Ona rukavice odložila, šla si seno pohrabať porobiť a večer išla šiť, kým ten plán nespravila a šila, kým ten plán nespravila. Či bola do 10, či do 11 či aj do 12.

A to bolo dobré, to je vlastne ako teraz mnohí robia.

No to bolo dobré pre tie ženy.

Viete 2x som odišla, ušla som z tej roboty, tiež pre seno. Mala som seno (...?) do roboty. Viete čo, iba som bola doma, už z obchodu prišli po mňa, že už cez telefón ma hľadal predseda družstva, že ma neni na (...?), že zvoní, zvoní, že kde som.

Sused: Kvôli telefónom no si musela byť.

či som neni náhodou v obchode, tak z obchodu pribehli ma. Raz som tam ušla a druhý raz som tiež aj z dcérou, tá najmladšia so mnou robila tam tiež 2 roky, v tej pridruženej. Lebo ten vedúci odišiel do dôchodku. No a potom tá dcéra robila pri mne.

A tak je, že sme obidve odišli. A tak vám ženy všetko poodchádzalo, bolo peknie (?) všetko odišlo. Ešte mi tá Hanka vraví, prečo mi dve tu musíme zostať, (.....?) poďme aj my domov.

.... čosi preli a naraz hore dedinou predseda družstva z Kvačian autom však a zbadal nás, zabrzdil auto však a teraz vyšiel: „Dobrý deň.“ „Dobrý deň.“ „A vy dve čo?, tak to vraví, čo ja viem koľko bolo, možno bolo dve hodiny, neviem, do pol štvrtej. „A vy dve čo? No ja som chytro naštvála (?): „Ja som si vzala dovolenku.“ „A Hanka?“ Lebo sme boli obidve tam, no reku obidve sme si vzali dovolenku, no čo som už mala ...(smiech) No a on vraví: „Ale vy viete o tom, že vy nesmiete obidve z prevádzky odísť? Len jedna si môže dovolenku vziať trebárs na týždeň, ale ta jedna tam musí byť.“ No tak boli sme také viazané nato, tak to ma hnevalo, že tie ženy si môžu odísť kedy chcú, aj dorobiť. Reku, ja si robotu spravím hocikedy, však aj večer doma, no lenže musela som tam byť. Lebo aj ma kvôli tomu telefónu, či volali z Mikuláša, či volali z ..., či odkiaľ no tam.

Sused: Musela si tam byť.

Ale ináč dobre to bolo, dobre no. Ťažko sa mi odchádzalo, tak vám poviem, veľmi ťažko sa mi odchádzalo odtiaľ.

No to verím, keď ste si zvykli, keď vás to bavilo.

Bavilo ma to, naozaj ma to bavilo. Ja som si už tak nevedela predstaviť bez toho, no. Ešte ma potom síce nechali tú vedúcu kuchyne robiť, lebo to nemal kto, potom tam ostal taký mladý, no a ten to nechcel, že toľko robiť, tak tú vedúcu kuchyne robiť, ale to som ani nechodila tam robiť, aby to nebolo okaté, tak som len tam som išla akože pozapísať do písanky mi to popisali a doma som potom tie papiere robila ešte asi z pol roka tak, no ale potom som už aj to nechala tak, bolo to taký. To ma tak bavilo, keď som tam chodila, tak to bolo dobre.

A čo by ste tak povedali, že bolo také najlepšie obdobie vo vašom živote? Čo Vás najviac bavilo?

Myslíte ako robota?

Ako v práci ale aj ako.

Celkovo v živote hej? Čo ja viem, neviem, no. Tak razom (?) to akože povedať, neviem. Viete, no tak by som vám povedala, že čo ma tak najviac bavilo, keď taký spokojný život som mala naozaj, keď som mala tie deti aj malé okolo seba, keď som v poli robila tak spokojne, tak som si robila, koľko som mohla, tie deti som akože mala aj v tej robote. Mňa koľko razy keď videli aj susedia mi, povedali a tie deti tvoje také malé tam už kopú popri tebe v tom poli. Ale oni to chceli robiť, veď ako deti. Veď hoci som vedela, že nie sto percent, by som to opravila, ma to tak bavilo, že tie deti sú pri mne a môžem ich ako učiť tomu, že ich to tiež bavilo. No to som mala taký spokojný, ten muž síce na týždňovky chodil, ale ja som taký spokojný život mala vtedy. Tak tak. Nemala som ani také stresy, taký zhon, už potom to bolo horšie, tie deti do tej školy vypraviť, do tej roboty utekať, to už bolo také stresované viac, ale aj v tejto pridruženej, keď som bola, tak to sa mi tiež páčilo, to som bola taká spokojná, deti boli už rozídené však, doma sme síce gazdovali, ale no to sa dalo, to som mala tiež také spokojné obdobie. Zariadila som si aj domácnosť, aj v tej robote, aj v tom kolektíve som, no spokojná som bola, naozaj to môžem povedať, že taký spokojný život som mala aj napriek, prišli aj trenice, ako všade sa stane, ale to bolo zriedka.

Ale vy ste si na všetkom našli niečo dobré.

Tak na všetkom niečo dobré.

Tak to je dobré.

Čo ma tak vedelo, raz ma tak veľmi rozčúlilo a sklamaro pri ženách. *Sused*: Akože videl som ťa koľko razy sa vadíte vonku.

V robote nie.

Sused: Nie to nie.

(smeje sa) Tiež také sme šili ako na stoličky pot'ahy to boli na také plážové stoličky, také kovové, kovanie a ako na tú sedačku také ušiť bolo treba, také jednorázovo také zástielky(?), sme nerobili stále tam, no ale bolo to veľmi presne a ženy tiež pokazili, ... no nám rozdali hotové diely, to sme nesekali, sekali sme rukavice tu a hotové diely a oni nám to presne porátali, tak teraz len naraz tých dielov bolo, chýbalo šesť, tak som volala do kožiarov, reku ja nemám toľko, koľko potrebujem, Jak to bolo kartónovo zabalené, aj som to neprerátala však, bolo to akože napísané napríklad po päťdesiat kusov na kartón a ja som tomu verila a rozdala ženám, aj som rozdala som bola dobre v takom vedomí, že dobre a naraz mi daktoré ženy vravia, ja som tam nemala toľko, ja som tam nemala toľko, no ja som reklamovala kožiareň a tí svätosväte tvrdili, že oni všetko dali. Tak potom také opatrenie bolo spravené, že keď išiel po tovar, šofér išiel od nás po tovar, ja som musela ísť s ním a pred ich očami sme rátali, že dobre, lebo z toho nastali trenice však, oni tiež svoj tovar vedeli, že dodali, tiež tie ženy, z toho tam robili, tiež vedúci ich naháňal, prečo dali menej, oni tvrdili, že dost', naše ženy tvrdili, že nebolo. Tak ja som potom bola aj taká znechutená, že ja som do toho Mikuláša musela to chodiť rátať tam, bola to zase ďalšia záťaž, strata času však, také zbytočné. No ale tie ženy tam odtvrdili, my sme naozaj dali, vaše ženy museli pokazit', dakde schovali. Ja som tým naším ženám tak naozaj verila, že nie a viete čo potom, šak robili sme si také upratovania dva razy do roka, aj raz sa robilo také menšie, len takie a druhý raz všetky čo boli takie zbytky, kartóny po kútoch a vedúci nariadil, že v tento deň alebo táto sobota, teraz sa ide spraviť také remeslo. A ja som tam tie diely našla, že ich pokazili, zle zašili, viete krivo zašili a to nesmelo byť.

Sused: Boli nezodpovedné.

Ale boli nezodpovedné, však. Tak bola som z toho naozaj sklamaná, vtedy som povedala, že už asi by som radšej prestala robiť. To ma veľmi sklamalo, lebo ja som sa tam naozaj hádala s tými ľuďmi, tvrdila som, tie ženy svoje som obhajovala, že naozaj tie diely neboli a keď som to našla tak viete, čo nič som nepovedala. Nie nevadila som sa, iba som povedala: „Ženy veľmi ste ma sklamali, som to našla. Veľmi som týmto sklamaná.“

Sused: Keby

No, no šak práve ja som tam plakala pred tými ženami, tvrdila som, že je to dobre, tie si tvrdili svoje.... No oni už radšej keď vedeli, že ja som bola rátať tam, ony už potom ukázali, aj keď bola chyba, ženy už potom povedali, veď napríklad sa pokazí, veď oni dajú, vrátia že diel, veď ono stane sa, že sa pokazí alebo na daktorom bola chyba na koži, muselo sa vymeniť, ale to že celkom zmizol diel, to sa nemôže stať. Potom už tie ženy keď vedeli, že ja chodím rátať tak ony potom už naozaj nemohli nič schovať, len tie prvé a možno, že aj zabudli, tam to nechali, lebo čo, to boli také diely veľké už akože tento pol stôl, .. všeličo. Tak som im povedala: „Ženy z tohto som veľmi smutná a sklamaná.“

A čo povedali?

„To ste ma do veľkej kaše dovliekli.“ Nič po druhej jedna, druhá boli ticho.

Sused: To je hanba, ja by som im vynadal.

Čo sa tak báli toho?

No že sa báli, lebo šak ten vedúci im prikazoval, že sú drahé diely, drahá koža, že sa to nesmie pokaziť, že opatrne, dobre a oni sa báli, že keď pokazí, že ktovie čo, no.

Sused: A keď ide do tvrdého tak už sa má priznať.

No a to ma vtedy znechutilo, ináč.

Vlastne oni to nechali na vás.

No, no ostalo to na mne, ja som to riešil takýmto spôsobom, hádala som sa tam so všetkými a vedúci bol taký, on mi tiež dôveroval a povedal: „Ty to musíš vyhľadať, ty to musíš nájsť, kde je chyba, ty to.“ Povedal mi: „ To je tvoja robota, ty si skladníčka. Musíš si to ustriehnuť.“ Takže všade sa stáva niečo, ale zas to prejde. Ja som zas taká

povaha, ja som vedela chytro zabudnúť, viete. Ja už potom zas keď som, tie ženy sa aj zle cítili potom predom mnou, keď aj tovar som, no taká som bola, no videli, že som znechutená, nechodila som aj na dielňu potom, možno aj týždeň ku nim, dala som im v sklade tovar a koniec. Oni sa potom už aj tak milo ku mne, že každá to nezkazila, že príď ku nám, veď že si nebola, príď na kávu, o desiatej kávu robili, že príď ku nám na kávu a ja si kávu v kancelárii reku sama spravím, ja si ju sama vypijem. No lepšie sa mi vypilo pri nich šak, ja som si dala tú kávu tak, ale.

Sused: Sklamali ťa.

Sklamali. No ale potom tak ma to prešlo, ja som sa nevedela tak hnevať, že by som zatvrdla alebo že dáko sa s nimi priečim. Prešlo to, som si pomyslela, všade sa všetko stane. Čo by som z toho mala, keby som teraz bola stále taká namosúrená alebo čo. Aj mne by to zle robilo, že by som sa tak od nich odrezala. Prešlo a zas bolo dobre. Zas to bolo tak ako to má byť. Tak tak, môj život išiel. Teraz už staroba prišla, teraz už len tak. *(Smeje sa.)*

Myslíte si, že vám sa vlastne ľahšie alebo ťažšie žilo ako vašim rodičom?

Viete čo, ľahšie, ľahšie, pretože po finančnej stránke, že moji rodičia boli naozaj, naozaj chudobní a tí naši otcovia chodili na tie sklárky a to chodili tak na jar, keď sa porobilo v poli, pooralo, posialo až kým sa nešlo kosiť, to už potom ženy doma s deťmi okopávali a čo robili samé, až ku koseniu museli tí chlapi prísť, no a potom v jeseni, keď sa porobilo všetko do pred Vianoc išli, čo zarobili na celoročné živobytie a to ako sa ktorému podarilo, ako ktorý chlap zvládal, však všelijako bolo. No tak nie každý zarobil tak veľa, niektorí potom chodili aj do zahraničia, môj otec v zahraničí nikdy nebol. Chlapi chodili do Nemecka, do Rakúska, kde kade tam chodili po robotách, do Anglicka ešte chodili. No môj otec len tadeto čo chodil. Ale čo ja viem, viete aj to detstvo také, aké som mala, že chudobné, nikdy som si nestážnovala, ja som si nevedela predstaviť dáko by sme vždy mali, ja som bola spokojná s tým, čo sme mali. Ja čo som mala sesternicu, no tetu, čo Škutovi boli tú Hanku, čo ju raz nechali u nás, lebo naše mamy išli spolu do hory a tá Hanka bola odo mňa o rok mladšia tak, že by sme sa spolu hrali a my sme mali taký (?) sme to volali, na platni upečený a z takej múky no tu z nášho mlyna, tak to bol taký no čierny, no ona veľmi plakala, ona to jesť nechcela, jej otec chodil do roboty pravidelne dakde, tak oni mali zase peniaze, oni neboli tak, no

keď my sme mali takú chudobu, tak ona veľmi plakala, že ona je hladná a ona také jest' nechce a keď prišla tak povedala, že ona viac nepôjde do nás, lebo ona musela byť hladná, šak ale mne to bolo strašne také, ja som sa mojej mamy pýtala, prečo tá Hana bola také hladná, veď ja som jej dávala jest', čo ja som jedla, že prečo také, aj teraz vidím, ako mame slzy padali, lebo ona vedela prečo, ja som to nevedela ešte pochopiť vtedy, že oni majú na to a my na to nemáme. No ale ja som to tak brala akože spokojná, aj čo som mala strynku, keď sme zase bývali, teda v tom ... dome bývali a do nás chodila, do nás chlieb sa nevozil, len tu sa doma piekol a chliebnik chodila také Koláčanka, sme ju volali, lebo rožky nosila a my sme to volali koláč rožok však, že koláče nosí. Aj chlieb aj koláč tam už piekli a odtiaľ nosila tu. A ja som sa hrala zas pri (?) tam u susedov s tými chlapcami, tam mali takých chlapcov seberovných, no a tá Koláčanka tam prišla, tak si kúpili také chlebičky voňavé aj rožky. Ja som príbehla domov a už vravím mame, že: „Mama, tá Koláčanka prišla, tu je u strynky, že dajte mi peniaze chytré.“ A viete mi tá mama musela povedať, že mi na jeden rožok nemala dať, že ona povedala: „Chod' sa hrať tam, jeden rožok ti hádam dajú, ja nemám na ten rožok, tá strynka ti hádam dá ten rožok. A dali mi pol, to viem, ulomili a dali mi pol toho rožka zjesť, bol veľmi dobrý. Naozaj som mala, ale ja som to vtedy, lebo ja som si myslela, no tak je to, tak to musí byť, naozaj som také ináč bola, no čo ja viem, tak spokojné, také aj detstvo veselé som mala. Bola som také povaha, že nevedela som akosi nič brať tragicky. Všetko som brala tak, rada som si zaspievala, mamka ma učila vždy, keď sme v poli boli, tak sme si spolu zaspievali, tak sme si pod nos všelijako, kým zo začiatku, potom ja som už hlasno spievala v poli, ale no tak spokojne, no večer sme sa chodili vonku modliť s mamou, mama vždy povedala: „Pod' ideme sa teraz modliť a vonku také dobrý vzduch je, vonku a sadneme si tam pred dom. Tam sa pomodlíme.“ Vravím, chudobný, biedny život, ale spokojný také. ... tou chudobou ako celým životom idem, no ale akosi zvykla som si to hádam od malička, tak je to dobre. Koľko razy naše deti tak povedia, viete, aké sú teraz deti: „Také krky nechcem, také dobošku nechcem. **A vy ste boli radi, keď ste mali rožok.**

Tak, tak, keď som povedala, ja som šla na rožok pýtať, nemala som a bola som rada, keď mi strynka pol rožka dala, som bola vďačná. Ale si pamätám, kravu nám zdulo, na pašu chodila a kravu zdulo, že ju museli zabiť, otec bol na tej sklárke v Prahe, tak nám ale teraz keď tú kravu zdulo, to sa tak robilo, to sa robilo stále tak, že keď sa niečo

stalo, tak tú kravu zabili a rozpredala sa na dedinu, to si ľudia prišli kúpiť, že by ako pomohli tomu tú škodu zniesť však, no aby sa tie peniaze, lebo s tou kravou nebolo kde ísť, už potom by sa musela zabiť, no to sa nedá s tým dať ísť, len rýchlo zabiť, aby sa nič zlé nestalo, aby sa neznehodnotilo mäso. No a teraz, taká som bola, deti, keď sme sa hrali aj keď sme chodili kravy pásť, hockto mal dakedy cukríky, ja som tie cukríky nikdy nemala takto, to už keď nám otec doniesol, tak to zo sklárky prišiel, cukríky vtedy kúpil, to už s cukríkami prišiel vtedy. No a deti ponúkali cukríkami, no mne sa to páčilo, len ja som tie cukríky nemala ako ponúknuť však, nikomu som nič nevravela, ale som sa zle cítila. Tiež dakedy nám mama aj kúpila, no boli sme s bratom, všelijaké cukríky boli, že menšie, aby sme mali, nemala som na rozdávanie. Teraz, tá mamka mala peniaze za tú kravu, to sme mali, tá Irenka to má ešte nad oblokami také poličky, tam sme šálky mali, tak podávané hocičo a videla som, že tá mamka tie peniaze tam dala a ešte tou šálkou prikryla však. A ja som si tak: „Ale ja si teraz na tie cukríky zoberiem a ja ponúknem tých mojich spolupastierov, však s tými cukríkami.“ Tak som si naozaj zobrala dáko málo, dáke drobné, čo tam bolo a tu u (?) predávali ešte vtedy, tak som si bola kúpiť tie cukríky a to bola moja krstná mamka tamto u (?), čo predávala však. A ja som doniesla a cukríky a ona vedela, že my sme takí chudobní, že nemáme však. A ona povedala: „Tebe som dala peniaze za tie cukríky?“ Lebo tam bolo treba ešte vydať, ešte mi vydala z toho, čo som ja zanesla, viem, že to bol dáky peták, nebol to papierový, koľko to bolo už neviem. „(?) si to peniaze?“ A ja ešte tak, že mamka. Všetka vedela, že otec nie je doma a dobre vydala mi, ja som ten zvyšok vložila tam, ešte viem dobre na posteľ, na tú pelast' som si hore musela stať a takto som to vyložila, tam skovala, tie drobné som tam položila ešte ďalšie a už tie cukríky som mala a išli sme poobede kravy pásť a ja taká hrdinka som vytiahla cukríky z vrecka a už som ponúkala, taká hrdá, že mám cukríky však, že som ich poponúkala. A tá mamka potom si šla, potrebovala ísť do obchodu, po peniaze, ale ona presne vedela, aké peniaze mala a nenašla tam ten, napríklad desaťkorunák poviem, napríklad desať korún tam nebolo, ale boli tam tie drobné. No napríklad ten. A ona hneď ma chytila večer: „A ty si tam nezobrala odtiaľto peniaze, hoci som nikdy nezobrala takto mamky peniaze, do tých čias nikdy, no lebo nebolo takto, čo tam, dákych pár korún som vedela, že jej nemôžem, keby aj bola mala som po ruke, že sme boli s peniazmi takí. Ja som povedala nie, no lenže som hádam očervenela a už to zo mňa šlo, na dieťati vidno, keď cigáni, klame,

však. „Priznaj sa.“ Tá mamka sa strašne rozplakala, sadla si na stoličku a povedala mi: „My takúto škodu máme. Už si si mohla aspoň tie drobné, hádam si nezapamätala, ona si myslela, že tie drobné tam možno ešte aj boli a také drobnejšie, že už si si mohla aspoň tie a nie ten ešte ten väčší peniaz zobrať, tak mi povedala. Mne vám bolo tak hrozne, keď som videla, že ako tá mamka plače, že ja som nemohla ani povedať, že ako som to spravila. Ja som išla von, tiež som strašne plakala vonku, mamka plakala a potom ešte mi tak večer povedala: „... ideme sa modliť?“ Nato mi tak: „Ja sa už s tebou modliť nejdem, lebo ty si mi ukradla peniaze a klameš mi ešte, tak ty sa so mnou nemáš čo modliť,“ mi povedala. A mne to hrozne do srdca padlo však hrozne, ja som sa potom modlila ku nej, ja som povedala, že by mi odpustila, že ja som naozaj zobrala taký peniaz jeden a že tie drobné, čo sú tam, že mi vydala tá krstná mama ešte z toho, už som všetko vyvravela, ako to bolo však. No tak to padlo. Viete, ale to vám tak ostane, že už naozaj čoby človek mal tam aj sklerózu, ostane vám to tam už potom.

A vlastne vy ste dobre chceli urobiť.

Ja som chcela tých kamarátov, ale však oni ma ponúkli, ja som tiež chcela, nie ani, že sama chcem zjesť, no, ja som bola celá taká šťastná, že som aj tých kamarátov mohla ponúknuť, no. Zas keď som videla ako tá mamka ... sadla a plakala, že ty mi ešte takúto škodu a ukradla mi peniaze a že som však aj tej, ešte som potom všetko povedala, ako som aj tej obchodníčke klamala, že mamka mi dala peniaze a tá mamka sa ešte so mnou modliť nechcela potom, no tak mi to ostalo, no to vám je veľký výchovný prostriedok, vidíte, mňa pri tom nebila, nebolo treba ani bitku, ani nič, ale to bol naozaj dlhotrvajúci výchovný prostriedok.

To viac bolelo.

Áno to viac bolelo. Ja som bola veľmi citlivá vždy na takéto niečo, veľmi citlivá na také veci.

A boli prísni rodičia?

Otca som mala veľmi prísneho, otca a neznášal klamstvo hrozne, tiež. Tiež ma raz tak poslal, to si pamätám, sestra išla na posiedky, na priadky, ale otec ju posielal ako ku sesternici, prečo ju tam posielal neviem, len ona bola s kamarátkou dohodnutá, že pôjde ku nej, ku Števe Kučerovej, a on ju do Lišiaka posielal, to bola sesternica tu u Lišiaka, no a prečo, čo bolo už dohodnuté, ja už neviem, len ten otec tak akosi zbadal, že tá sestra nešla tam, kde on ju poslal, ale išla tam, kde ona chcela. On akosi bránil tej, s tou

Kučerovou sa kamarátiť, lebo ony boli blízko a vše skočila jedna ku druhej. „Nebudete chodiť, lietat' jedna ku druhej, budeš chodiť tam.“ No prísny bol ten môj otec, prísny, naozaj prísny, muselo to byť tak naozaj ako on chcel. A teraz mi povedal, že: „Chod'.“ Františka sa volala tá moja sestra. „Chod' po tú Francu, nech príde domov,“ mi povedal však. A ja som šla a som povedala a ona mi, tá sestra povedala tak: „Povedz otcovi, že ja nie som tu.“ A u toho Kučery som bola, lebo šak otec vedel, musel to dáko zbadat', že ona tam išla. No a ja som tam zašla a vravím: „Vieš čo Francka, otec ťa volá domov.“ Ved' ale ona bola v tom vedomí, že on nesmie vedieť, že je tam. A ona povedala: „Ty chod' domov a povedz, že nie som tam. A ja za chvíli prídem, akože od toho Lišiaka.“ Len ten otec to presne vedel: „Ešte raz povedz, že nie je tam,“ mi povedal. A ja som povedala: „Nie je tam.“ A ten otec mi povedal: „Tu si kľakni k stolu.“ Tam som kľáčala a on vybral opasok, taký remeň a krátko sa nato zahnal. „Povedz, kde je Franca,“ mi povedal. „Povedz, kde je Franca!“ „Ja neviem,“ som povedala. „Druhý raz sa ťa pýtam, povedz, kde je Franca, lebo tou práckou ti hlavu pretnem,“ mi povedal. A ja zase: „Ja neviem.“ Mama pri peci stála a povedala: „Ty sprostá, ved' vrav, kde je!“ On sa tretí raz opýtal: „Tretí raz sa ťa pýtam, posledný, lebo ti hlavu pretnem, že povedz, kde je tá Franca.“ A ja som ostala ticho, ja som sa už zaťala a mohol aj päťkrát povedať, už som slovo neodpovedala. Tá mama skočila ku mne, lebo sa bála, že ma ten otec, naozaj aj na ňu bol prísny, bol nervák taký, že keď ma tou práckou, mi pritiahne, pritne na tú hlavu, že to nedopadne dobre. Tak ona schytila ma za plecía a postavila, dala ma takto a povedala: „Ved' vrav, čo si onemela, že kde je tá Franca!“ Ale ja to dneska viem, že som neprehovorila a vtom prišla ona do dverí, sestra, však reku to bolo už dohodnuté, že ona príde akože, že nevie o mne. „Kde si bola, však?“ A mama povedala: „Ale vrav pravdu, že kde si bola? A ona už potom povedala, že: „Od Kučier idem.“ Tak potom skončilo, ale môj otec bol veľmi prísny.

Sused: Ale mal rád pravdovravnosť. Neudrel ťa.

Neudrel ma, nie, nie. neudrel ma. Ved' ináč ma mal veľmi rád, bol prísny, ale mal ma naozaj veľmi rád, veľmi. Ja som už taká bola, ale od malička som bola taká veľmi drobná, maličká. Nuž taká do školy, keď chodil, on ma chytil na ruky, že ty moja princeznička, ty moja, tak ma vedel, vedel, dobrý bol ináč, nemôžem povedať, že bol zlý, len keď sa nahneval, bol veľmi prísny a neznášal klamstvo, to v žiadnom prípade.

Sused: Ale jeho ste tiež prichytili pri klamstve dakedy, mama?

Otca? Čo ja viem, ja neviem.

Sused: Či on bol tiež taký pravdomluvný, len o to mi ide.

Neviem. On bol veľmi na toto. dačo klamať.

A báli ste sa ho?

No, ale viete, taká som bola, že keď som videla, že je nahnevaný pre hocičo, aj keď sa nás tatko nahneval na kravu alebo na čo, prišiel nervózny, naozaj som mala takú, ako sa povie, úzku dušičku, však. Čo sa ide teraz robiť, lebo potom krik aj na mamu, nie zas nemôžem povedať, nikdy som nevidela, že by mamu bil, bol ináč nervák, prísny, ale som nikdy nevidela. To som počula neraz hádku, krik, hádku to som neraz počula, aj videla mamu plakať, ale zbit' som nikdy nevidela, že by ju udrel, to nemôžem povedať. No ale som sa bála, už ak prišiel s dákym takým hrm, už len s maštale alebo niečo že medzi sebou, tak vtedy som bola veľmi taká úzkostlivá, bála som, už som nemala odvahu vtedy ani prihovoriť sa mu. Ale ináč, keď bol dobrý, tak sme boli kamaráti veľkí. *Smeje sa.*

.....

U pána farára sa varí? Hej, hej, to sa tak robí, keď prídu tí farári, sa najprv naobedujú, už vedia, že tam na obed idú, kde idú spovedať.

Sused: On tiež kde chodí, tak.

Hej to všade tak je, to nielen u nás, to všade tak.

Sused: Ved' on tiež musí jakosik.

No ved' tak.

Veľ'a kňazov príde?

Viete čo, to chodí kňazov dost', ale to on tak zariadi, pred tým to chodilo tak, že prišli traja, štyria, všelijako. No ale aj teraz, možno budú aj štyria, aj piati.

Sused: Osmi, povedala...

Lenže, keď osmi prídu na obed tu a potom pôjdu dvaja alebo traja na Huty spovedať, možno traja na Huty, traja na Malé Borové a dvaja, ak prídu osmi, a dvaja ostanú na Veľkom, lebo tu je najmenej ľudí. Tu vždy len dvaja spovedajú. No ale oni všetci spoločne tu prídu na obed a prídu autami a oni potom tam idú spovedať. V tú istú hodinu potom spovedajú na Hutách, na Malom Borovom, aj tu. Tak tak je to.

A to hodinu trvá? Hej, hej lebo to u nás za pol hodiny, lebo nás je málo. Predtým nás bolo viac, tak chodili. Už ideš Milan?

Sused: Do obchodu ešte.

Hej aj mne treba, som nebola ešte v obchode dneska.

Už teraz, po tej finančnej stránke, teraz šak už si dovoľíte, aj chudobnejšie, ale už muselo byť, aj mäso sa kúpilo už, klobáska sa kúpila, saláma a tak, už tým deťom svojim som už takto, ryby a také. Už tiež dakedy som bola tak bez korún, že som nemala na chlieb.

A tiež tá mamka moja mi tiež vyčítala a povedala: „A musela si im kúpiť minule tie ryby, že to musíš vedieť rozmýšľať.“ Akože ma tak chcela poučiť, šak no. No že ten chlieb je prvoradý, šak no. A tiež som tak povedala: „Čo ten chlieb suchý nebudú jesť, vieš?“

No a tiež som Vám chcela povedať, prv, keď sa žilo, ta sa jedno prasiatko vychovalo a to bolo šetko mäso na celý rok z toho prasiatka.

A teraz?

A teraz.

Sused: A nič sa nekupovalo.

Takže to bola taká doba, taká chudobná tu. To sa urodili tie zemiačky, kapusta, čo bola šak, to bolo svoje, tá masť bola z toho prasiatka i to sa skromne muselo, aby vydržalo do roka. Prasiatko tiež nebolo každé rovnako. A tie prasiatka tiež tak keď sa nezabíjajú veľmi teraz, preto prasiatok je treba vychovať. My kúpime koľko šrotu. Alebo kupíme zrno a zošrotujeme. A vtedy len to, čo sa urodilo z toho, nikdy sa nekúpilo nič, ešte to, že pre prasa kupovať. No a šak to aj ten masť potom bolo menej. Aj to prasiatko už nebolo také.

Bolo zdravšie možno to prasiatko. (smejem sa) Ale to je pravda. Všetci sme boli zdravší akože, všetci zdravší.

Mäsa sa toľko nejedlo, nie?

Nejedlo, nejedlo.

Tak viete čo, ono sa veľa strukovín vtedy cez zimu. To už v jeseni sa nakúpili strukoviny. Hrach, fazuľa, krúpy a tákeho. No a to sa trošku, nie každý do toho, že sa každý deň do toho hodilo, ale už keď t aspoň raz do týždňa, že z toho udeného, že trošku, aby zavoňalo. No a v nedeľu sa z toho udeného sa kapustnica varila a tak. A také tak, stalo sa, to sa stavalo viacej, že krava si nohu zlomila, alebo zdulo ju tú kravu, že musela sa zabiť. Tak tam sa už potom kúpilo, že také mäsko bolo. Ale takto sme nechodili mäso kupovať nikde, kdeže, kdeže.

Muž: A ja som začal robiť od 15 rokoch.

No keď mal 14 a pól roka mu otec zomrel.

Muž: Toto tuto som robil, začalo sa to. Ako sa teraz ide teraz tu do mlyna a kde je ten pomník a tam tie skaly to boli zrastené dovedna.

Lebo do mlyna sa chodilo tade tým vrchom, na závozí sa to volá, poznáte to asi.

No, no, no.

A to tu nebolo, to tu museli rozbíjať tie skaly.

Muž: To sa dery vrtáli a steralo sa to a dávalo sa to tietok...

No prásk dávala sa rozbuška, sa rozbíjal.

To tam, kde je teraz kríž?

No.

Muž: Dynamit. To bolo zrastnuté dovedna.

To boli tie skaly dovedna, ten potok tam tiekol.

Muž:(?)To skaly tie šecker. Muránia.

Aj tam potom ono bolo ako keď chodník dolu, dal osa prejsť, ale keď nešla veľká voda. Popri tej skale, no šak tam, sa dalo prejsť, ale už keď bola väčšia voda už sa nedalo, už sa muselo ísť vrchom.

Muž: Aj tá Červená skala, tá tiež bola (?)

Ale potom spravilo sa už takú, že vozom sa chodilo šak to aj most sa spravil, aj šetko.

Muž: A most aký parádny.

Most bol široký, krásny.

Muž: Jaj krásny tam bol most.

Ale to prehnilo, tie podpery boli drevené, to prehnilo šetko, neopravovalo sa. A teraz už... Aj toho mosta bolo škoda. To bol most, kde chodila V3Ska cezeň. Mocný, mocný most.

Muž: Parádny most. Tam som sa uchodil tiež, každý deň.

To bolo jeho prvé zamestnanie.

Muž: A, a taký chlapec potom kosiť. Aj dve kravy (...?) to šetko nakosiť pre tie kravy.

On bol šak najstarší no musel byť ako za otca, no aj keď do roboty chodil, on si nemohol peniažky odkladať, že sporiť. To tiež mama nedostávala nič, to bolo tiež čudné 5 detí jej zostalo a žiadna podpora. To boli také roboty, že to nebolo akože, prv to volali, že v nemocenskej a potom, že ako bol ,že nezamestnaný, on si takto privyrábal.

Muž: A vravím, že bol dva roky bol v Nemecku. 44 a 45 a prišiel a zomrel hneď potom.

Takže on aké peniažky zarobil, také museli v domácnosti... a tí chlapani tiež....

Tak Vám poviem, že ja som išla z chudobného domu, naozaj z chudobného. Tak som si aj myslela, že hádam aj z najchudobnejších je z našich. No tak akože som to videla, že ten môj otec nechodil už viacej rokov, ani na tú sklárku nemohol, nevládal. No už potom len tá matka čosi vyšila a z toho sme žili a čo sme predali, no vravím, tie vajička alebo maslo, no tak z to sa akože žilo. No a vedela som, že druhým, ktorých rodičia, tí otcovia chodili na sklárku, predsa len mali tie korunky ešte viac. A keď som išla do

domu(?) za nevestu som videla, že naozaj sú ľudia aj druhí takí chudobní ako tiež. Tí chlapci chudáci tiež asi chceli zarobiť, aby sa tá mama mala do čoho obuť a obliecť, tak oni cez leto, cez tie prázdniny chodili kravy pásť hocikde, takto do rodín. Aj tak chodili, že už hneď na jar ich zobrali a chodili aj tu do tej Ráztoky. Ten jeden brat, že Peter, ten tam bol od jari do jesene. On aj do školy chodil z tej Ráztoky, lebo zas keď zo školy prišiel tam malé deti v tomto dome, tak im dozrel tie deti, aby oni mohli do poľa ísť. A popri tom v lete kravy pásol zase a tak. Tak si tí chlapci zarobili na jedno oblečenie a na obutie na rok, aby mali do roka. Tak si museli pomáhať.

Bolo to také, no ale viete, tak sme to brali, že to tak musí byť a v tom sme žili. Nie že by sme si mysleli, že prečo my takto a prečo tamtí. Videli sme že sú aj bohatší aj čo, ale že prečo, to sme si, že takto to musí byť, tak je to u nás.

Muž: Potom sa v Mikuláši tá silka(?) stavala. Tam som šiel, tam som už zarobil moc, dosť peňazí.

Ako na stavbe, to už bolo iné.

Muž: A ja som sa dostal ako závozník, to je to som už mal dosť mocní som už bol 17 rokov.

A to sa Vám tie deti viac otužovali, keď robili šak.

Aj mocnejší.

Mocnejší boli. Ja to vidím podľa svojich vnukov, podľa detí. Koľko rázy aj ... no a keď tí moji synovia povedia svojim synom však, že ja keď som v твоjich rokoch ja som (...?) a ty nevládzeš tuto tu robiť. To bolo to svalstv...

Odmalička.

To od malička bolo. Oni už zo školy prišli a museli pomáhať.

Muž: Mne jeden vagón cimentu, jezumaria, som navozil (...?). Vagónov a vagónov.

Také 50kg vrecia to boli a teraz to museli prehádzať.

Muž: Bolo treba toho cimentu každý deň dva vagóny prišli alebo aj tri.

Jé, ale ja som Vám zabudla kávu spraviť.

Ježiš, nerobte si starosti, ja málo pijem kávu. Ozaj.

Nerobte, nerobte.

Muž: Keď skončila silka tá, tak som išiel do Istebného. Tam som toľko peňazí zarobil ani sám neviem koľko. (*smejem sa*) No ba hej. No prišla doba, že sa dalo zarobiť potom. 35-45 tisíc na mesiac.

Ale to boli ešte tie staré ešte, pred menou, pred menou.

Muž: Ale pivo stálo korunu šesťdesiat.

Ale nestálo korunu šesťdesiat, kým nebola mena, stálo viac. To pred menou, po mene už nie.

Ako keď sa menila...

Muž: Peniaze vôbec nám nedávali peniaze nám robotníkom, iba domov posielali, po.

To nemohli opatrovať.

Muž: Nemohli sme, keby nás niekto okradol. Ako keď počtárka priniesla mame 35-40 tisíc, mama dobre, že sa od ľaku nezbesnela, kde som to nakradol. (*smejeme sa*)

Ale to predtým trošku a potom naraz toľko.

Muž: To bolo peňazí, kristepane toľko, toľko tisíc. No mi zobrali, moje nervy, no z benku...

No to bola mena potom už no.

Muž: No mi potom zobrali strašne moc peňazí.

To bola 1 ku 100. Tak to bola riadna...

No ja viem to sa aj ľudia zbláznili.

No ktorý mali veľa peňazí.

Muž: Som bol na vojne, keď mi to tak, keď si tak požičali.

To tak zo dňa na deň.

No zo dňa na deň to prišlo. Ja viem.

Muž: Na vojne som bol.

Ja viem, lebo ja potom. To si pamätám som do tej školy chodila a keď som prišla tak mi potom otec povedal: „No ale ty budeš musieť prestať chodiť do školy. Nám ostali“... mal na stole. „Nám ostali takéto drobné.“ Čo mal dáke koruny.

Muž: No my sme to tak no. My sme boli 5, ale hneď som začal robiť. No to už bola akásik korunka už bola sem -tam. A títo ďalší kravy pásli a totok a všeliako sme vydržali.

No ale vy dvaja ty a Jano, čo ste nechodili nikam do učňovky. Iba potom už tí ostatní chodili traja. (...?) Tento odišiel na vojnu, potom zase ten ďalší brat bol zas taký, čo trochu udržiaval, šak aj pri tom gazdovaní mame treba bolo pomôcť, aj korunu bolo treba, no bolo treba a z čoho.

Muž: Peniaze sme brali, nebolo nič, kým som bol na vojne.(...?) Bože môj.

No šetko sa dá zvládnuť. Kým je človek zdravý, tak dobre. Aj choroba, keď príde aj to musí prejsť. On tiež šeličo prekonal. Zápal mozgových blán taký dostal tiež.

Ozaj? To je vážne.

No, no. Vred praskol mu na dvanástorníku a vylial sa mu po črebách, šetko muselo čistiť. To bolo tiež na zlomku sekundy života udržali. Infarkt mal už vtedy, pred kolkýmisi rokmi, pred vyše 20. Už vtedy mal jeden. Tiež dosť často.

No to je tak, vy ste toľko pracovali, že to telo...

Muž: No ja som už bol vypracovaný. Moc som ja. A peši, peši sa nachodil nohami, jéj. Borového na Dlhú, len to Kremnického (?) je to kúsok. Autobis nechodil vtedy ešte. Na vlak, čo sme chodili no. A teraz každú sobotu a pondelok ráno o 3 už sa šlo.

Koľko Vám to trvalo peši?

Muž: Peši? Do vyše skoro do 4 hodín.

A to ste ešte rýchlo šli celkom.

Nachodilo sa tu ľudia, keď tu ešte nebol spoj cez Kvačiansku, cez Prosiecku. A kým do Kvačian nechodil autobus tak do Parížoviec sa až chodilo.

Muž: Cez túto Prosiecku sme chodili.

Aj cez Kvačiansku.

Muž: Aj cez Kvačiansku aj cez Prosiecku do Prosieka do Sielnice, a tak do Parížoviec. Do Parížoviec na vlak.

Mamka tiež bola potom na srdce chorá, tak už ja keď som bola taká, už som chodila do osmičky do dáviatky na Huty. A tiež mi povedala, ak chceš nové topánky, tak já, máme kohútikov, choď ich predat' do Mikuláša zo ženami. Ja nevládzem“, mi povedala, „tam nezájdem už.“ A tie ženy tak šetrili tiež, aby neminuli tiež, ešte do tých Parížoviec, kým pôjdu a na vlak budú čakať a tak, tak krížom cez tie polia až do Mikuláša, a že by boli skôr.

A to koľko trvalo?

A keď mi mamka povedala, že ja tam už pešo nezájdem s tými ženami, tak ak chceš, tak choď, ja ti dám to maslo do tej tašky vajcia alebo tých kohútikov, keď bolo ako ja mam teraz v jeseni. Choď to predat' a rovno si niečo kúp tam, potom za tie peniaze.

No ved' to je hrozne ďaleko.

Je, je. No preto mi to prišlo na rozum, že on vraví, že o 3, aj o 2 po polnoci sme šli z domu už, aby sme do toho Mikuláša prišli už ráno, že keď sa bude už rozvidnievať, aby sme už tam boli na tom trhu.

No to teda.

No, ale to Vám bolo veselo. Tie ženy si toľko naspomínali všeličoho narozprávali s tými lampášikmi cez dolinu v ruke.

A nebáli ste sa?

Nie.

A trafili ste, tak cez pole a tak?

No to viete už tie staršie ženy poznali. A my čo sme boli také malé, my sme s nimi už klusali popri nich. Som sa zo začiatku aj bála cez tú Kvačiansku, Prosiecku som sa bála. Takie sa taká tma a tie bralá a také všeco. A potom som si zvykla na to. Vždy som išla radšej pred ženami ako za ženami. Za ženami som sa bála, že ma dakto schmatne za chrbát.

No tak taká posledná, keď ste sa zabudli...

Ja som mala vždy také vedomie, že dakto ma chytí za chrbát, keď budem posledná. Neviem prečo som také vedomie mala, že dakto ma teraz môže chytiť za chrbát. A keď som išla pred nimi, tak som bola spokojná, že tie ženy idú za mnou. To som bola taká...

Aj Vás tak strašili všeliakými takými príbehmi?

No čo sa narozprávalo, už som sa, no ved' preto som sa tak bála. A tam také strašidlo a tam také počuli a tam také videli. (*smeje sa*) To, to bolo čo počúvať. Z toho bol strach.

Rozhovor s pani M.D. a F.O., Veľké Borové, 16.3.2004, dĺžka rozhovoru cca 90 min.

Rozhovor som natáčala doma u M.D. v období, keď väčšina žien v dedine tkala. Bol to posledný rok, kedy sa ženy hromadnejšie venovali tejto tradičnej činnosti. F.O. prišla k M.D. po dohode, že budú mať so mnou rozhovor obe naraz. Po úvodnom rozprávaní o zapracovávaní ľanu sa rozhovor posunul k osobnejším témam.

Neprepisovala som úplne celý rozhovor, občas si ženy skákali do reči, tak tieto pasáže som vynechala, najmä vzhľadom na ich nezrozumiteľnosť.

Začiatok rozhovoru bol o spracovávaní ľanu. Tento úsek som sa rozhodla neprepišať, pretože mi nepripadal relevantný pre môj výskum.

No to bola zaslúžená práca, no to všetky ženy. Všetky, všetky.

Dokedy sa to tu robievalo, kedy sa to prestalo robiť?

O: Nuž tak ako...

D: Čo ja viem, nuž, keď už som sa ja vydala v 56 vravím Vám, o rok v tom druhom roku som potom tkala viac menej, potom sme ľan nesiali, to bolo posledný raz.

O: No ja zase, v 55 som sa vydávala.

No tá moja testiná tá strašne rada už robievala s tým ľanom. Už tam nasiala toho ľanu až tam ku Malému Borovému, tam bol dobrý ten. D: To do takej tíšiny sadalo, odkiaľ vietor nefúka. Toho plátna sme narobili, narobili. Ona to už tkala, ja som varila, už cievky som jej nastúlala. Lebo bo už potom syna, tam na Dlhej a tam mala nevesta 3 dievčatá. Ona to už chcela aj pre tie dievčatá. Tak sme to už narobili toho plátna a sme to rozdelili. „Toto dám tebe Franca a toto zanesiem na Dlhú.“ To sa im odnieslo. No a už potom už nie.

D: No to už tak prestalo, čo ja viem.

D: No my sme potom už začali chodiť do roboty, potom bol koniec plátnu. Lebo, my sme chodili do roboty za slobodna, ako sme sa vydali, koniec. Doma, na domácom poli sa robilo už potom. No mňa v robote tiež tak prehovárali, že aspoň, že ak dakedy ostanem akože v druhom stave, do tých čias, aby som aspoň šak. No ale kde, to sa muselo na poli robiť, to už nemohli do roboty. Koniec ako sa už vydala, tak už doma.

A muži chodili za robotou?

D: Na týždňovky, na týždňovky.

A kam chodili?

O: A moj celý život do Ostravy alebo do Frýdku celý život, celý. Jeden, jediný rok, keď už na dôchodku ostal, tak ochorel potom, tak jeden rok, čo sme boli, čo bol doma celý.

D: No náš robil na začiatku robil v Mikuláši, tam sa tie cez mesto kopali tie vodovody, tam dlhšie robili, takže bolo treba všeličo, však.

No a potom odišiel ku sklárom. A na východe hore tade, čo ja viem Bardejov, Svidník a tadeto. Košice. To s tými chlapmi, partia, čo chodili.

A to všecia chodili, všecia muži chodili?

D: Všecia muži, všecia. O: Všetko chodilo do roboty.

D: No lebo inak ako koruny kde zarobiť?

O: Zarobili sa ešte tak, že zase sa vajíčko zbieralo, maslo išlo sa to predať ešte a tak.

Kde nemali sme muža, ako ja s mojou mamou, to tak sme museli.

D: Aj ja som mala oca invalida, ten chodil iba v jaseni, raz na dva mesiace to bolo na celý rok zárobok, čo na dva mesiace šiel na tú sklárku.

O: Zo susedkou, čo bola tiež moja vrstovnica, tak sme si už toho masielka, to tak sa, to povyparádilo masielko, pocifrovalo. A to sme už zobrali a do Mikuláša.

A veru hocikedy až do Mikuláša peši.

D: No peši.

Stadiaľto do Mikuláša peši? A koľko to trvalo?

D: Čo ja viem, hodinky sme nemali (*smeje sa*) Po po polnoci sa vstávalo a išlo sa. O: Ani hodinkou nebolo. To cez tú Prosiecku sa.

D: A keď sme niesli kohúty predať, také malé, ako však keď boli už kuratá, to tak v jaseni to už sa nezarezalo doma, to sa išlo predať do mesta. A už keď sme išli cez Prosieck to sa rozvidnievalo, tak to tie kohúty len tak spievali v koši. (*smeje sa*)

O: No a raz keď už sme išli a zase tam už spoza toho Váhu už to sa tak viacej nás zozbieralo. A moja sestra ta už mala taký široký košík už tých kohútov iste zoštyri alebo koľko tam niesla (*smeje sa*) v koši na chrbte niesla. Tam viem, a ešte dneska je na tom chodníku taká D: jama dáka. O: nie taký koreň, vieš taký koreň tam na tom chodníku a už sme tak dali, joj aby si tie kohúty nezačali kikiríkať alebo kotkodákať, bo ak nás líška očuje, to priletí, ak nás tie zvery očujú a teraz no a teraz prišlo na ten koreň to už sme prišli na ten koreň, sestra prepadla a kohúty im sa takto, na prednú. Nevysypali sa,

bo boli zaviazaní, ale tie kohúty, čo potom robili. D: No viem, krik už potom. O: A my už potom, jedna lampáš niesla, s lampášom ešte a už potom, čo sme sa nasmiali už to nám tak zišlo.

A dokedy ste takto chodievali predávať na trh?

O: No už, to som tak za slobodna a potom už šla do roboty. D.: no aj ja. O: Ale kým som s mamkou gazdovala, aj kosili sme si samy, ocko mi zomrel, keď som mala 5 rokov.

(Vrátili sa k rozprávaniu o spracovávaní ľanu.)

D: Prašky ani neboli, my sme to prali takéto prádlo tým jadrovým mydlom. O: Praškami ani nie, to len tým mydlom sa mydlilo.

D:Elektriky nebolo to sa len na tej plechovej tejto, také hrubšie tieto. Neviem, či ste videli takú tú plechovú takú rajbačku.

Áno, áno.

Nebolo elektriky, ani práčky nebolo.

O:Elektrika už iba potom bola, keď...

D: V 57 naša Marta sa narodila O: No v 57.

Až dovedy tu bola elektrika?

Ja si to tak dobre pamätám, lebo som mala moju malú v kolíske. A keď to tu už začali rýpať, kade už búchali. Tak ja som ju vyniesla von, tiež som lietala s kolískou a stále som za nimi zametala za tými elektrikármi. A tí kričali na mňa, že čo zamatám, že si var naraz si pozamatám, keď oni odídu potom, ale nie stále že potom a mne to zle robilo, ja som potreboval tam ist' a tam. No tak od tých čias si presne pamätám, že to vtedy bolo.

A dovedy sa čím svietilo?

D: Petrolejovými lampami. O: Petrolejom. O: Petrolej bol naliaty v tom lampáši, keď cez tú horu sme šli. D: Aj priadlo sa pri tých petrolejkách. O: A to ešte v takých malých lampičkách, aby sa veľa neminulo.

Bol drahý petrolej?

D: Ale peňazí bolo málo. O: Peňazí nebolo. D: Tu bola chudoba taká riadna. Aj to sa chodilo na tie priadky, to málokto, že by priadol sám, to do toho domu, potom do toho, do toho. Aj veselšie bolo tým ženám, už sme si porozprávali ...O: Aj nám zasvietili lepšie. D: Aj tam lepšie zasvietili aj kúrili lepšie. To keď sme z priadkou prišli s mamou

domov, keď sme tak spravili – *fúkne*. Bolo nám vidno vzduch, paru však v zimnom vzduchu taká teplá para ide. Len chytró hybajte pod perinu sa vopchajte. O: Už sa nepodložilo

D: No tam sa už prikladalo, kde sa kúrilo, aby tým ženám nebola zima.

A to sa vol'akedy kúrilo len v jednej miestnosti alebo v celom dome?

O: Jááj veru. D: No väčšinou v jednej miestnosti väčšinou, aj varilo aj spalo. Aby sa neskúrilo priveľa dreva, sa nespálilo. Aj o to drevo bola bieda to sme šli do hory len taký odpad nazbierať, také všelijaké tie také úlomky, lebo to nás tiež horári nás naháňali.

A to všetko ste si robili ženy samé, keď boli muži preč?

O: No veru to na tých krošňach sa to išlo do hory. No muži boli v robote.

A tam sme chodili hore na tie ostruky. To z bukov naodpadovalo cez zimu také suché haluzy a to bolo také ľahké a to sme aj zo sestrou a to sme si už dva razy sme si doniesli na ten vrch

a potom je taká dolinka, však dolinu bolo také, to sme si tak naukladali, na taký, na vlek ako keď a to sme stiahli dole a to potom zase sa to na dva razy odnieslo domov spod tej dolinky.

Tak to bolo náročné.

O: No náročné. Narobili sme sa, ale to akosik veselo bolo pri tom, ja neviem no. O: Ale, ale všetko sme to postíhali. D: Všetko sa to stihlo. O: A teraz? No to je strašné. D: A tej roboty naozaj bolo. A tí chlapi preč. V maštali bolo treba porobiť, v poli bolo treba všetko porobiť. O: uvariť. Chlapi len v sobotu prišli, to nie že...

(Vodu mi podáva)

A chýba Vám to niekedy, že teraz sa už takto nežije?

D: Ja neviem zvykli sme si na to. O: Zase takú inšiu robotu.

A keby ste to porovnali ako Vaše mamy žili a bol ten Váš život ľahší alebo ťažší alebo?

D: Ľahší O: Ľahší bol náš život, ľahší, ľahší. Mama tá bola z takého gazdovstva veľkého ešte. A ešte čo ona ešte, keď sa vydala, tak muž jej hneď odišiel do Ameriky. po svadbe hneď, nie možno ani týždeň nebol doma, odišiel do Ameriky. No á 10 rokov.

Hneď po svadbe na 10 rokov?

Na 10 rokov. Ostal v druhom stave, narodil sa brat. Ten, brat bol potom o 20 rokov starší. Keď som sa narodila, brat šiel na vojnu. 20 rokov, za tých 10... No teraz vydala sa a prišla ku testinej. No a, kdeže sa mohla ako sa hovorí prespať, prespať (*smeje sa*), kde si mohla nájsť. No ako sa zobrali s mužom, tak zostala v druhom stave. A ona, že to nieje od jej syna, že to je panghart, že to nie. Keď si plienky zavesila takto nad pec, tak zhodila jej to, zahodila. Ocovi napísala, že akože malý je že, aby jej peniaze neposielal. Tak jej oco peniaze neposielal peniaze a posielal tej mamy. No ale oco dobre možno vedel, ale nevidel, nevedel už o všetkom.

Tak moja mama sa vrátila ku svojemu ocovi do služby. Lebo keď to videli, lebo to bolo tak u susedov. D: Ona bola Glončáková, šak? O: Áno.

A tak ju oco zobral do služby. Tak jej za tých 10 rokov oco platil ako slúžke a ona mala, oni mali aj kone aj vozy, oni mali boli najväčší gazdovia tu na tom Borovom. Tak ona s tými koňmi chodila ľuďom po zárobkoch. Lebo ľudia nemali všetci. Kde prišli pýtať, tak ona išla na zárobky. No a tá jej mama mala o rok staršieho ešte jedného tiež. Tento môj brat zas už bol. Tak ona ich opatrovala obidvoch tých malých. A keď sa po tých 10 rokoch oco vrátil z Ameriky on nechcel za živý svet prísť domov. A on keď prišiel domov, on sa oca bál, on utekal táák do toho Glončáka, ku tým starým rodičom. D: lebo tam mu boli blízky. O:A on sa hneval, koľko rázy dostal aj bitku, lebo on, oco už bol hrdí, však 10 ročný už taký chlapec to už.... A on kdeže otca, hybaj ku babke, hybaj tam do tých.

Nebol na ňho zvyknutý.

D: No, no, nevidel ho zo 10 rokov, pre neho bol cudzí. No a potom už, zase sa narodili tie už tá jedna v 20 roku, on bol v 12. Tá v 20 a tá druhá v 21, potom v 27 brat, v 25 sestra ešte jedna a ja v 32. Takže tí boli o koľko už starší.

O koľko boli starší.

A ten brat o 20 rokov. To zase aj ten moj oco bol starší od sestry tiež o koľkosi, ale nie toľko ako bol ten môj brat. Tak táto Belková, čo tu bola návšteva, to mu boli sestra, tak oni tomu bratovi vykajú, Jožko, vy Jožko, vy Jožko, tak tomu bratovi hovorili. D: No tak to bolo predtým.

Aj rodičom ste vykali?

O:D: Rodičom vykali, hej.

A takto keď bol súrodenec starší, tak ste mu vykali? Takto o toľko?

D: My tie, no to ako hovorím. O: To len starších ako ešte. Ako to mojmu ocovi a tak tieto ... Nevieť prečo si to tak zaužívali. D: Vieš, čo, no, vykala rodičom, no a ako bol starší medzi nimi zo začiatku ako malej, tak to nechali tak, prepačili jej to no a potom ako bola staršia zvykla si a zostalo to tak.

Určite tak, Ja si to tak myslím aspoň, no.

A chodili takto voľakedy Vaši rodičia, ako ocovia do Ameriky pracovať?

O: No veď hovorím, že chodili, hodne bolo chalúp. Hodne bolo...

D: Aj do Nemecka do Anglicka chodili.

A zarobili tam dost' peňazí?

No zarobili no už potom. Ocko zarobil hodne peňazí, uložil si to do banky.

No hodne sa im podostavalo a keď už ocko zomrel ja som mala 8 rokov, no tie si, čo boli tie staršie ten brat si pole kúpil, táto zase sestry čo boli si popostavovali stavy, no a moje peniaze, ja som bola, keď prišla tato vojna, tak ja som bola ako sirota však tak, tak moje peniaze išli na válečnú pôžičku ako sirotské peniaze zobrali. Tak za tú moj, čo som mala po ocovi čo som mala to dedičstvo 600 korún, keď sa už potom toto popremieňalo. Okradnutá štátom takto, štát ma takto okradol. Oni ani nedali potom toľkoto, lebo oni to zobrali tie peniaze na válečnú pôžičku a potom oni koľko chceli toľko uložili zas na ten účet. Hovorím, že po koľkosi to robil už neviem koľko zobrali za tú skriňu. Lebo keď sa vydávala, tak už musela mať vlastnú skriňu. Svoju kasňu.

D: Aj sa spievalo kasňa i periny.

O: No a potom za to moje dedičstvo po tom ockovi, mi mamka dala zrobiť tú skriňu.

Takto som ja vrychtovaná, už tak.

No tak chval'abohu aspoň keď to zdravie už koľko razy si pomyslím. Aspoň, keď sme zdraví.

Akurát sa ma pýtali. Maroš malý: „Babka ty si bola už v nemocnici?“ Ja hovorím:“

Bola Maroško, keď som bola po Paľa kúpiť, po syna. *(smejú sa)* „A chorá si nebola?“

Nie iba raz jednu noc... D: To sa aj deti rodili doma. Nechodilo sa?

A bola tu nejaká žena? Babica?

D: Bola, no babica.

O: A to ja som mala prvé dvojičky, som mala ešte. Dvojičky boli prv a potom za 8 rokov som toho syna, potom ma už nechceli doma nechať, tak už ma odlifrovali do nemocnice. Tak vtedy som bola a potom ešte jednu noc, som musela na ženské som

musela čosi ísť na kontrolu tak to nestíhali to, tak som musela v Trstenej jednu noc nocovať. Tak toľko som bola v nemocnici. Joj ako tebe dobre babka, že ako dobre, že“ No reku dobre, že Pánbožko mi to takto dal.

Takže vlastne ešte vy ste odrodili doma?

D: Doma. Ja som tri dievčatá, ja mám 5 detí , tri dievčatá, dvoch chlapcov. A oni sa vždy smejú. Prvá sa narodila u svokry, tam som bola ešte za nevestu. Druhá sa narodila, boli sme v podnájme, tu kde táto stará krčma, čo je teraz také zbúranisko, kde je také, také. Tam sme bývali 8 rokov, druhá sa narodila tam. Tretia sa narodila tu v tom to dome, čo sme kúpili. Tak oni vždy vravia, že každá má inde svoje rodisko. A chlapci sa v porodnici obidvaja narodili.

O: No a ja doma tie dvojčky sa narodili, potom prišiel dochtor, volali dochtora, lebo vobec nemala som napísané, že dvojčky nosím. Že jedno sa narodilo a potom iba keď hovorí tá pôrodná: „Tu ide druhé dieťa ešte.“ A ja si tak myslela, ale si ty sprostá.“ D: A to bola táto tu za Váhom, čo bola. O: No, Fina. D: Fina, Fina, lebo tá bola pri našej Marte, preto si myslím, že Fina. Ale ja si hovorím, ale si ty sprostá. No iba keď naozaj. Ale ona bola iba taká kost' a koža Martuška taká. A vyletelá, ona už celá zlaknutá sa triasla. Ale ona taká žltá ako tento moj sveder už bolo to dieťa také. No a potom povedala: „Chytro treba do teplej vody a do studenej namočiť.“ Tak ju namočili, ale neopáčil nik, že či tá voda nie je moc horúca na tom peci. No Martušku mi tam strčili, čo mala dosť slabú kožičku a ešte mi jej ju obarili.

Martuška bola obarená, vieš, Martuška. Ja keď to iba muž tam potom z toho Frýdku nanosil oleja takého olivového. To som jej tak iba po tom brušku. Ja som jej videla drobka cez tú kožičku. Ja keby som bola takto ... bola by som to pretrhla a drobka by jej boli vyšli. Iba som ju takto prekotúlla, prekotúlla. Potom zomrela taká stará na chotári a už sme to išli na vodky, sa chodievalo s nimi do kostola. A prišli sme z toho kostola po týždni a ona začala strašne moc vracat'. Ona to ešte mala tak, keď sa tá druhá narodila, nabraté takéto ešte, tej plodovej vody. Tak začala strašne vracat'. Aj moja mamka aj testina bola, aj moja mamka povedala, to ju Jóój volali Starou Papuča, tá z toho chotára: „ Keby si tá Stará Papuča prišla po toto jedno dieťa.“ D:Ako tá zomretá.

O: Tá zomretá. Že zomrela. D: Lebo to sa u nás tak hovorilo, že keď dakto druhý zomrel, že ten si prišiel poň. O: Ja som si tak myslela. Ja som sa natrápila, pri takejto toľkej robote. Zbožie ešte pozvážať, na voze som ukladala ja. A vy teraz poviete, keď

som ich už doniesla, aby prišla Papuča mi ju zobrat'. Tak som tak od tých čias var ako keď tu moju mamku znenávidela. Tak mi to bolo ľúto. Ale obidve sú také. D:ženy riadne. Ono chudiatko nikdy sa nenakojilo odo mňa. Ona bola tak slabučká. Tú som druhú, tá sa hej, mlieko tieklo mi. Tá potom na kravskom mliečku. No tak.

A dokedy sa kojilo?

D:O: Jáááj. D. Dlho. O: Najlepšie by bolo keby bolo furt, že zase nezostane zas v druhom stave. D: Viete ja, čo som mala brata mladšieho odo mňa o 7 rokov. No a keď sme na tie priadky chodili. Mama, dva a pol roka mal, keď ho mama ešte kojila. O on, jemu už bolo dlho, on sedel vždy pri samej mame tak, my sme sa hrali tam hocičo tam dade, mali sme miestečko také, ale on nie on tam pri samej mame, však. A on: *(šeptom)*: „Poďme domov, poďme domov.“ A ženy, keď zbadali: No teba cica mrzí, však? Ty si už starý, už nechaj tú cicu?“ *(smeje sa)* A on to strašne nemal rád, keď to tie ženy mu tak povedali, šak. On vždycky, keď sme išli na priadky, vždy povedal: „Prečo tam ideme, doma sed'me.“ Taký už bol dva a pól roka mal. Nemohla ho mama odučiť nijako. Všelijako, aj korením si našúchala prsník akože navlhko a on povedal, že treba umyť a už to bolo *(smeje sa)*. Dlhó to ženy. A viete aj pri tej robote sa narobili tie ženy a dlho kojili. Vraví sa, že tieto mladé ženy teraz, že viac na to myslia ako, tie ani nemysleli na to, tie mysleli akože na robotu, na pole, to ako samozrejmosť bola, to kdeže flašky už potom iba takým... O: Pretože to na tú noc, zobrala si ho k sebe. Už aj ja potom, keď som mala Paľka, tak som ho zobrala do postele. Tak som sa iba takto prevratila alebo je ho prevratila a vstávať som nemusela a Paľo tiež. D: Ja nie ja som nikdy po ležiačky. O: No ja nie, ja som v noci nikdy nevstavala, jako ležal pri mne ... D: A ja som v noci tak veľmi zle spávala, tak ja som koľko razy iba takto oprela, lebo som sa bála, že sa zrútim aj s ňou, keď mi zaspí. O: No a keď tie dve boli, tak tú jednu som nakojila. To tá moja mamka chodievala zpoza toho nižného konca až sem každý večer. Išla domov cez deň poriadila si mala kravu ešte, kravu a potom večer prišla k polnoci k tým deťom. Tak tej varila sa taká bria sa to volá pre svine, keď už pred Vianocami, bo sa 4. novembra narodili. Takto na peci na kastronisku sa navarilo a ona mala v jednej flaštičke z Alpy to mliečko z vodou, v druhom mala rumanček, v tretej ryžovú vodu a to bolo postláčané do tej brie, aby sa to hrialo, aby to bolo teplo. Ako keď zaplakala, keď som tú už dala, tú som nakojila a už som chytró toho som jej dala, toho som jej dala, toho som jej dala.

Ryžová voda sa dávala?

Ryžový odvar tiež.

To bolo ako načo dobré?

D: No to je na črevá dobré, že to je na črevá dobré, že nebudú hnačku. Že od čoho je ryžový odvar, že hnačku nedostanú. To bolo, keď sme začali kravské mlieko dávať, dakedy sme aj riedili, že je husté kravské mlieko, tak sme ho ryžovým odvarom rozriedili ho, že nie čistou vodou, dakedy sme čajom riedili a dakedy ryžovým odvarom, kým tie črevá si zvykli z toho materského mlieka na to kravské, tak ten ryžový odvar sa dával. Kým sa kojilo, tak nie.

A ako ste to robili, keď s ste chodili na pole a tak?

D: Deti s nami. O: Také kolembáky. D: taká trojnožka, O: taká trojnožka a na chrbát to všetko a hrnce... D: Viete ja som mala také deti malé. Tú prvú, po tej prvej som mala za 3 roky chlapca, potom som mala hneď po roku druhého, ten mal rok a dva týždne, keď sa ten druhý narodil a potom som mala za rok a pol zase dievča. A potom, keď som šla do poľa, tak toho najmenšieho som si vzala takto, do takej plachty na ruky, toho ročného väčšieho na chrbát, no a tuna sa ešte hrnce niesli, no tým deťom a plienky, tie plienky a perinky sa uviazali tuna do batoha, ten, čo sedel na chrbáte, tak na tom sedel a tak do poľa sa šlo.

To muselo byť ťažké!

O: Jóoj ťažké.

D: Ťažké, ťažké. Čože teraz máme záhumienky poza samí dom. A viete čo, teraz tá generácia je slabšia. Ja už sama vidím, že moje deti, by to nezvládli, čo som ja zvládla, hoci tie deti sú aj ináč ako to že tak odrastené ako som ja. Ja som drobná. Ale ja vidím na nich, že by to nezvládli. O: No nezvládli. D: Čo ja viem, hádam keby od začiatku. A viete čo, oni potom už tie deti, ako ja, no veď mala som ich 5. Oni už tie staršie, tie menšie opatrovali. Ja keď také bolo, že bolo zlé počasie, že som ich nemohla obidvoch do poľa. Však všelijako bolo, aj keď začalo okopávať, aj zuby špinavé a všetko. No a keď tá mala, čo bola, však keď ten mal prvý rok, ona mala 4, keď ten druhý potom rok, ona mala 5 rokov. No to bola gazdiná doma to pravdu moja sestra povedala, „Veď ty už netráp to dievča, veď tá sa ti zničí pri tých deťoch.“ To som doobedu, to som, to sa deti tie malé kúpavali ráno, nie večer, žeby dobre cez deň spali, šak? Tak ráno som ho okúpala a nechala som jej toho malého doma, kým spal a toho väčší som

zobrala zo sebou. A ten väčší póbede spal doma zase už potom, toho som jej nechala doma a toho som v tých kolebákoch zobrala zase potom, keď som ich už obidvoch nemohla niešť.

A nebáli ste sa, že sa im niečo stane, keď boli...?

Ona bola hrozne starostlivá, hrozne. Ja som, to keď tam sme bývali v tom dome a oni boli takí malí, no a tam však pri ceste, blízko tie dvere, a keď išli von. „Mami, že Jurko, Jožko idú na cestu.“ A ja vravím, ale oni nešli celkom na cestu, ani tých áut nechodilo. Ale ona sa vždy bála. Vieš kto? Tá Marka Škvarková, taká na nižnom konci, slobodná, taká rezká dievka. A ona vždy povedala: „No poďte chlapi, ja si vás idem zobrať.“ A to dievča, tá moja Marta, tá s myslela, že si ich naozaj zoberie, však. *(smeje sa)* Tak ona vždy, že pojde tá z toho chotára a že si ona zoberie tých chlapcov. Tak ona stále pri nich stála a takto rukami držala, aby nešli ďalej. Taká hrozne bola opatrná, no. Iba raz, čo mi vyparatili Vám poviem. Šli sme aj s mužom do hory na celý deň. A táto tá štvrtá, bola malá, Marka. No tak v marci sa narodila a v lete sme už išli do tej hory no a na celý deň nachystať sa. Tie pne sme vyrubovali zo zeme a také, a toho dreva nachystáte. No ale reku čo, ja som ju ešte kojila, ale už jej nachystám to mlieko, však to bol taký rozdiel, tá v 57 tá v 63 tak 6 rokov to bolo, keď som šla. Predsa to bolo odvážne trochu šak, také dieťa nechať polročné. No ale, tak viete čo, ja som to všetko nachystala. No a toto už bola moja susedka vtedy šak moja. A tak som povedala, keď už bude Marka plakať, keď sa vyspí tak pojdete po tetku Odlevákovú, aby ste jej nedali studené mlieko, ona jej to už dá. A med som dole nachystala do takého pohára, že keď už bude najedená, do toho medu jej cumeľ namočíte a do kolísky a tak, a budete ju tak šak. Len deťom med chutil, deti med zjedli a nemali je do čoho cumeľ namočiť a ona už potom póbede veľmi plakala. A pre nich som nachytala otvorila paštéku a oni je ten cumeľ do tej paštéky namočili. A ja som prišla domov a to dieťaťatko Vám malo tie líčka také ako od čokoládou, také prisušené, oni je to neutreli. Ako jej to dávali do pusy, ona to asi nechcela, krútila hlavičkou, ufúľaná bola. A ja som prvej takto: „A kde ste vy boli?“ „Nikde.“ A kto vám dal čokoládu?“ „Nik“ „No ale že mi necigánte.“ Som sa na nich, ešte mi budú cigániť, klamať. „Kto vám dal peniaze?“ Som vyšetrovala, šak. „Nič sme nemali.“ A od čoho je tá Marka také špinavá, šak ? Tak nebola až tak veľmi, ale hockde mala také prilepené. Oni ju aj obtreli, ale on nemali kedy celkom. Potom som ešte cumeľ zbadala celý špinavý. „Čo ste to urobili, čo ste to dávali?“ Mami, mi sme ten

med zjedli a nemali sme jej do čoho cumeľ namočiť. (smeje sa) A nič sa Vám to nestalo, akosik to už Pán Boh opatroval, ale... (smeje sa)

O: Joj, ťažko bolo.

D: Alebo keď som do poľa išla s nimi. A ďaleko tam za grúň som tam ešte u Teteliaka bývali a tam. No a keď už tá najmenšia plakala, že jej bolo dlho v tom poli. No už chodila, ale no už dlho jej tam bolo. A tej najstaršej som priviazala na chrbát ju a domov, ale viete ako to bolo ďaleko? No ved' to bolo ako z Ráztoky na Borové, ale ďalej ešte, lebo to bolo treba ako šrekom ísť cez tie kopce a všelijako. No a chudera, žeby ten grúň už vyšla a že už veľmi nevládala, že tá sa už aj dolu stiahla a tak. Že už kráčala, kráčala a tá že jej plakala na chrbáte a ona čosi že jej chcela takto povedať, že sa tak trošku otočila ku nej a noha sa jej šmykla a ona sa dolu do doliny skotúľala aj s tou na chrbáte, no. No a že sa hrozne bála, že sa jej zadusila, šak. No a zas sa potom nejak podvihnúť nevládala šak lebo, ...

Horko-ťazko, že sa podvihla a šla ďalej. Aj tie deti sa dost' vystavili, no všeličo.

Pomáhali, pomáhali, to už jedno druhé. Oni sa už vedeli postarať. Jest' som nachystala, oni si to už vedeli tak.

O: Keď som mala tie dvojčky, že prečo som nemala po roku. Keby to bolo už ročné, to by som posadila a s tým by som robila. To naši ráno odišli do kostola, ráno sa kúpavali deti.

Ja som nestihla tú jednu dať doporiadku, nakojiť ju, tá už ležala. Keď som už odložila tú a idem teraz tú okúpať a dať ju zas nakrmiť ju a tá už zasa plakala. Tak som si ich potom už obe zobrala takto z vankúšikami a nad posteľ, lebo to ruky už boli slabé.

A nad postelou som ich takto čičíkala a plakala aj ja, kým prišli. No dvoje, dvoje to. To neboli dobré, Paľko už bol lepší potom. Budili sa jedna druhých.

D: Aj títo keď boli dvaja, ono sa ti povie, že keď je po roku. A ten starší, ten zase málo spal. A to zase vyskakoval, zvreskol pre hocičoho.

O: No to predsa to už len to posadiš, hračky mu dáš alebo čo a s týmito nie. S týmito nič.

D: Aj prať všetko rukami pre tie deti, bože, bože. Ženy by takto...

Vyvárať a tak prať, do potoka sa chodilo vyplákať.

O: A ešte vody nebolo potom, keď ja si pamätám. To vody nebolo, v noci sa chodievalo ešte vodu zháňať po studňach, čo tak bolo vymrznuté.

D: V noci, keď som prihrievala. No kým sa nakúri to decko tak dlho čakať nebude, kým sa nakúri a zohreje. A tiež neviem, či som to ani nevedela, či to termoska existuje vtedy. No ja neviem ako je to možné. Tak viete čo také, mištičku som mala a tam som ten denaturovaný lieh, tam som liala a zapálila a tam som v takom hrnčeku malom to mlieko. že by sa chytnejšie sa zohrialo aj nad tým som zohrievala. Však teraz do termosky naleje a má ho kedy chce má ho rovnaké to mliečko. No to bol taký život, čo ja viem... Drsný, ale čo ja viem no my sme to tak žili, že to tak muselo byť. My sme to tak brali, tak to musí byť, tak sa to musí žiť a nest'ážovali sme si. O: My sme to videli našich rodičov, že to oni tak žili, že to musíme tak isto tiež.

D: Viete, keď som tak chodila ako už také dievča s mamou, ako sme Vám vraveli s tými kohútami a vajcami čo šlo na predaj...

A šli sme cez Kvačany, dolu Kvačianskou dolinou a cez tie kopce trnovecké kopce, že by to bolo bližšie cez tie trnovecké kopce aj tadeto som chodila, ale raz si presne pamätám sme išli cez Kvačany. Však ľudia vstávali a zažihali sa svetlá. Však keď zasvieti elektriku naraz, aj vo dvoch miestnostiach alebo dve svetlá takto naraz. Ja som to raz nevedela pochopiť, darmo vraví, že to je elektrika, že to sa ščukne naraz. Ako sa to môže keď doma sa musela naraz zápalka, tú lampu, kým sa pripálila, kým sa ten cylinder založil a takto očistiť. No a tu ako sme šli cez dedinu, takto naraz blik, blik, blik tam, šak. . Keď boli tri okná na jednom dome, tak naraz v troch oknách zasvietilo. Na jednej izbe napríklad. Ja som si myslela, že vo dvoch izbách, no. Ja som z toho bola, ja som sa dlho z toho nevedela ako je to možné, ja som toľko nad tým ako malé dievča rozmýšľala, že ako je to možné, že prečo je to tak, že ako sa to u nás dá. Darmo mi to vysvetľovali, mama to už vedela, že ako to je, šak, len ja som to raz nevedela pochopiť, kým som bola taká malá, že ako je to možné, no.

No keď ste to tu nemali.

Nemali sme tu ani. Ani som nikde nechodila tak na návštevy, že kde mali.

Bolo tej roboty. Ale tak Vám poviem, aj keď sme tie zemiaky, keď sa okopávali, tak bolo veselo a tak, akýsi bol tak taký spomalejší trend, taký, taký kľud bol viacej. O: Sa ešte aj tak posedelo, zajesť sa išlo, posedelo, ešte sa aj zvalilo sa, vyvalilo trošku oddychlo.

D: Tak ten chrbát, tak vyrovnajme si chrbát. Tak sme sa vyvalili, keď sme sa najedli. Tak teraz tak behu trošku, behu, behom. O: Prídu na sobotu, aby sme to stihli všetko.

Keď už poprichádzajú.... D: Stále sme robili, no nebolo takého voľna, že sa povie že dnešný deň budem mať voľno, to nebol taký deň. To už aj keď sa v poli robilo a keď aj zapršalo dáko,

Koľko razy som ako čakala, že keby už konečne zapršalo, že si doma taký lepší poriadok spravím, lepšie poperiem, väčšie pranie spravím, šak. Keď som aj z tých detí, tak to som všetko večer, večer, večer...

Keď bolo pekne, tak sa šlo na pole?

D: O: Na pole, na pole.

Konečne, keď tak zaprší trošku, také veľké pranie, také väčšie upratovanie.

O: No keď pršalo, tak sa potom chytro pralo, varilo a poriadilo trošku, bo keď do poľa tak to len sa tak povrchne.

No ale aj tak, tých mužov ste tu nemali a všetko ste to stihli, zvládli aj také ťažké práce, také roboty.

Keď tuto tej susedke tiež muž zomrel. No moj zase tam do Frýdku chodieval, preč tiež. Tak sme sa tak spriahli, ona dala jednu kravu ja jednu. Aj sme do hory išli, aj sme si poorali v jeseni, popripravovali. Aj keď voziť toto za prepačením hnoj, tak sme sa tak zpriahli a porobili. Keď na tú sobotu, keď prišli, ten moj, tak to nevedel, čo prv má spraviť. No a v nedeľu už zase, poobede už kráčať.

Čiže oni v sobotu ráno prišli a zase v nedeľu ...?

V piatok večer ten moj chodieval, večerom pol 12 ten ešte chodieval? D: Hej ten oravský spoj chodieval o pol 12. O: V nedeľu už na druhú, v nedeľu o druhej chodieval ten autobus už zase. D: To už neskoro, to už bol pokročilý čas, keď autobus.

A inak predtým chodili peši?

D:O: Pešo, peši. D: Ale počúvaj, naša Hanka bola slobodná, keď sa cesta otvárala. Ona sa potom vydávala v jeseni, v lete sa cesta otvárala.

Myslíte tú, tú?

D: Holicou, čo ide ako autobus. No tak 14 rokov je tá cesta, 15 bude v lete. Ako naša Hanka teraz 14 rokov alebo 15, ako to vydatá už? 15 asi, čo je vydatá? Viem, že v lete bola ešte na tom otváraní cesty a potom sa v jeseni vydávala.

O: Na Oravu sme mali prvej spoj. D: Na Oravu bol skôr. O: Lebo ja som peši chodievala pre poštu. Bo ja robievala doručovateľku tu 18 rokov. Tak som na tie Huty

chodievala peši a zase i naspäť peši. A potom už zase keď ten oravský spoj bol, tak som išla ráno autobusom.

A to ako išiel ten autobus, cez Kvačiansku dolinu?

Nie, nie tak ako teraz do tej Ráztoky a na Huty a tak, na Huty a cez tie Huty, ako šli ste tade. A do Zuberca a tak. To sme, ešte nás potom aj od Mikuláša prideliť pod Trstenú aj lekárskej stránke aj tak.

No a ešte predtým, keď tá cesta nebola na Zuberec sa dalo tadiaľ ísť, tam bola cesta?

No na Zuberec, no potom už no bola cesta na Zuberec, ale bola len taká obyčajná ako keď poľná cesta na Zuberec. To keď sme ešte išli pre vápno tam na Zuberco to pálili kdesi to vápno, tak to sme šli peši a na chrbtach doniesli. No ale potom už urobili tú cestu a už urobili ten spoj na tú Oravu. Tak potom už bolo lepšie. Ráno som išla na tie Huty autobusom aj deti keď už chodili do školy na tie Huty. Ale potom by mi bolo dlho čakať zase kým späť šiel o 12 o pol 12 z Hút. No ja som vždy z Hút peši, ešte keď som mala do toho Mlyna poštu. Tam som musela ísť. No a potom tu po Borovom, no a ešte som roznášala tu do tej Ráztoky ešte.

A Mlyny, dokedy to tam fungovalo ako Mlyny?

O: No mlelo sa, mlelo sa to ešte. No ja keď som tu prišla za nevestu chodievala som na v jeseni namlieť tam. D: Aj náš otec, chlapci ešte moji chlapci chodili s ocom do toho mlyna. Mlieť sa chodilo ku Gajdoške. O: Mlieť aj pílilo sa. Tieto dosky a laty sa tam pílili, zase ten druhý tam aj mlel. Ten druhý, tie dva mlyny boli. Jóój, keď sme vstávali, v noci sme. Povolenie nám dal horár na drevo, aj píla bola zastavená, ale ten zase už povedal, že príd'te, ale v noci, čo sa to napíli, tie laty, čo bolo treba pribíjať, aby sa prikrylo.

M.D. rozpráva o tom ako zakopla a bolí ju noha.

Ako to bolo tu s lekárom? Chodieval sem? Alebo ste sa samé o seba nejak ...?

O: Do poradne. Poradňa bola. D: Tu také, čo boli také prázdne domy, tam u Frišťačky bol a potom tam dolu na Gribovke šak zase. No ale ja neviem, či to raz do mesiaca, či raz za dva týždne ja si to už nepamätám. Asi raz do mesiaca, raz do mesiaca chodieval zo Sielnice, toho na koňoch doviezli hore Kvačianskou dolinou. No a to bolo v tom

dome tak. Ale to bolo také, čo ja viem. S tými deťmi sme šli, to bol akože aj detský, tak to akože tak, váhu si dovezli, odvážili dieťa, že ako priberá, či treba prikrmovať alebo čo. Ale to aj s takými chorobami, to sme museli do Sielnice. To aj keď v druhom stave zostala, tak to vypísala takú knižku vypísala.

No a keď sa tie moje narodili, keď dochtor prišiel, volali doktora, lebo tá jedna bola taká slabučká a Tak on: "Ukážte knižku!" on do mňa. Tak som mu knižku ukázala: „A kde je tá druhá ozva napísaná?“ No ako ste si napísali, tak máte. "Ja som sama nevedela, tiež že nosím dvojičky a tiež som chodila..."

D: To bolo len také, no čo ja viem. Práve sa povedalo, že do tej poradni sa šlo. Ak osa cítite sa opýtali, či zle nie. Napísali, že sme boli u dochtora. No a inak sme chodili do Sielnice, ako ku takto keď sme boli chorí alebo čo k odbornému aj ku detskému tam do Sielnice. O: Aj k zubárovi. D: Aj k zubárovi do Sielnice. D: Potom Až, keď spravili tú cestu na Oravu, najprv len tú na Oravu cestu, tak už potom nás do Habovky prideliť ako ku dochtorovi.

Ako najprv bola tá časť na Oravu?

Najprv tá časť na Oravu.

A tú smerom na Mikuláš spravili až neskôr?

Až potom, ako vravím, pred 14, 15 rokmi.

A tá na Oravu bola odkedy?

Vieš čo, tie naše dievčatá, do ktorej to chodil, ja neviem. Tu na Borovom začali chodiť do školy. Naša Marta by to presne vedela, či to do 5 či do ktorej to začala chodiť tá najstaršia. V 57 sa narodila a potom, tu chodili a potom začali na tie Huty chodiť, keď tu cestu otvorili. O: Ja už tiež neviem, chodila som ešte aj peši na tie Huty. D: Ja už len podľa tých detí viem. No ešte Jurko chodil tu do školy. Najprv, tie prvé ročníky, asi do tretej. do tretieho alebo do štvrtého ročníka len tu chodil. On sa v 60 narodil. Na ešte chodil tu. Ale už, už otvorili tú školu na Hutách, najskôr tie staršie ročníky tam najprv sťahli a potom už všetkých. O: No to už potom ako tak v tej Nižnej tá továreň postavila, tak to potom preto tú cestu zrobili, aj ten autobus už tam chodil, lebo ľudia tam šli do roboty tam do Tesly. No a potom už hovorím, aj mne bolo lepšie, lebo už na tie Huty som potom ráno častejšie chodila.

D: Tak jak nás potom prideliť do tej Habovky k dochtorke, tak už predsa autobusom potom, keď už aj v horúčke musel človek zo stanice. Ja som mala raz zápal stredného

ucha. Tak keby ste vedeli cez Kvačiansku dolinu, keď som zišla jasom možno 5x ležala na zemi vedľa cesty, čo som nevládala kráčať, horúčka, bolesti. Tak ja čo chvíľa som si musela dakde sadnúť aj som sa vyvalila. O: A zlé tie cesty boli, skalnaté také. Tak už aj potom, keď prišiel ten dochtor ku mne...D: Alebo s deťmi na chrbáte, decko choré a do Sjelnice, do Kvačian, z Kvačian autobusom, ale do Kvačian pešo.

To strašne už potom povedal, že to maličké treba ísť dať do inkubátora. No ale chytró sme to šli dať pokrstiť. V nedeľu dóbedu o 11 sa asi narodili, keď boli ľudia v kostole a už hneď na obed ich išli krstiť. Pokrstil ich a potom prišiel pán doktora povedal: "No to musí ísť do nemocnice, to je. "Ale keď začli krstiť, tak vtedy tu bol pán farár Ligoš a on hovoril a prečo už tak chytró krstíte? A Terka bola, sestra za kmotru, tá hovorí: No viete pán doktor povedal, že tá maličká jedna musí ísť do inkubátora." No a on potom povedal ten pán farár: „ A vy chcete viesť takú ženu na koňoch viesť po tej ceste takej? Ved' vy ju na druhý svet odveziete a deti ostanú." No ale, čo keď on stále dobiedzal, že len musí ísť do inkubátora, bo tá jedna mala len 2 kilá 10 a tá druhá 2, 85. Takéto maličké boli. No a on potom povedal: „ Vy povedzte Terka, že vy na svoju zodpovednosť nedáte tú sestru do tej nemocnice, lebo je cesta zlá, a keď vy takú ženu poveziete, tak ju ozaj na druhý svet odveziete. Prišla Terka a povedala: „Ja ju nedám, ja tú sestru nedám viesť. A deti sú pokrstené, ak chú, nech žijú, ale sestra nezostane." Tak nešli sme nikde, ostali sme doma. A potom už som tak musela...

D: ...Tu sa narodilo viacej detí aj v doline. Cestou, keď viezli ženu. Dakedy mali aj komplikácie, už dlho tie bolesti mala, už to bolo vidno, že tá žena zo slz vychádza, že ju sily opúšťajú, že dačo nie je v poriadku v tom prípade, šak. No tak potom brali ženu do voza, kôň do voza a pod'me do Mikuláša, do Kvačian šak už potom volali, tu na fare bol iba telefón vtedy, volali sanitku do Kvačian akože by už prišli po ňu a do Kvačian na voze.

Takej jednej tam, no hneď čo býva blízko toho Zdena Tkáča. A tam tí susedia, čo tam bývajú takí starší dvaja sú tam teraz. Vyše cesty. No a jej sa narodilo na moste práve ako ku Mlynu sa ide. Už v tom voze dostala tlaky, dieťa sa rodilo, že tá babica všakže, že vydrž, vydrž. A čože vydrž, keď sa dieťa tlačilo na svet už potom. Tu ju držali zo dva dni v bolestiach a potom, že už od nemocnice. No a tam sa narodilo, ale sa udusilo, kým sa narodilo. V zime to bolo a vždy na to plače. Keď sa o malých dieťoch dačo vraví, vždy aj teraz plače hoci je už stará. Sa tak tešila strašne, aj teraz plače.

Ešte Zegorčáková, šak. Aj Števe sa vo voze. Potom v Kvačanoch sa zo dva razy narodilo, keď ešte ako ste do Kvačian zišli a už potom tá žena, keď už videli, že sa blížia takto tlaky, tak do prvého domu vošli a tam sa už narodilo. Marienu Malčákovú, túto Marku čo mala tú viezli do Oravy, už ako do Trstenej. No ale tiež, ju nakládli, Hubáč ju viezol, ale tiež, že volali sanitku ale oproti išli, lebo ju to už veľmi chytalo, tak oproti išli.. No tak na Hutách ona vraví, že chytro von z toho auta, lebo že ona už to dieťa sa jej hádam narodí. Tak u babice, u Strculky, tak stihli vojsť dnu a narodila sa. Tak bolo všelijako aj nebezpečne, no.

Aj taký mladý u nás, taký 18 ročný, ani 18 nemal celkom ešte. Jano Tkáč. Oni Vám mali tú mašinu, čo sa mlátilo. Šak po dedine chodili, z domu do domu sa mláti.

S kombajnami sa nemlátilo, tie mláťačky boli. A jeho otec chodil, mal tú mašinu. Ale otec pomáhal na salaši bratovi. Jeho brat bol ako ocov brat, strýko, bol na salaši bačom. No a ten otec mu tam pomáhal, a ten Janko bol taký chlap vyvinutý chlap a rozumel sa šak, od malička bol pri tej mašine doma z ocom chodil, tak išli mlátiť do jedného domu. No a ten remeň, tá remenica, ako ťahalo, šak, padal tam z kolieska a on nohou kopol tak to tam chcel zatlačiť a jemu tú nohu schytilo, tak mu roztrhlo, tú cievu. A tiež potom kým ho zaviezli... Tak ho viezli, tiež ho brali chytro do voza s madracou, ani to nebola u nás madraca to boli prv boli tie slamníky ono slama O: ružliaky D: sa napchávala to sa z toho plátna ušilo také ako vreco ako madrac sa z toho ušilo sa vždy z toho hrubšieho ako sme Vám vraveli z toho plátna sa ušilo do toho sa ovsená slama napchala a na tom sa spávalo no to bola akože madrac. Tak ten slamník mu tam dali do toho voza a na tom ho viezli a on vykvrácal.

No tu bolo asi ťažko pomoci.

D: Ťažko pomoci bolo, keď takto. Kým nebola cesta aspoň na tú Oravu. Už potom predsa, už sa dalo skôr.

A inak ste sa tak sami liečili?

D: Tak sami, to nás tie naše mamy, tými bylinkami a takými čajami, bylinkami.

No ja si raz pamätám, to bolo tiež. Keď Vám poviem to bolo až neuveriteľné. Keď sme na tie priadky chodili a hrozne ma bolelo hrdlo a to Vám tak vedeli tak pritláčali, to poprepúšťali mandle ten hnis povytlačali. Čajov nám všelijakých nám potom, že sa to vyčistí po tom repíku a všeličoho. To tie čaje naše mamy už nazbierali. Ten čaj sme museli piť, to sa vyčistilo. Ale keď boli také bolavé mandle, keď mi to pritláčali, tak

som ískala strašne. O: Oni to tak až tak podvihli. Ale to sa musí, aby sa ten hnis vytlačil z toho. Že nedávajú palec dnu do úst, ale sa takto, takto z vrchu to pritláčali, tak no. No a raz som takto plakala na tých priadkach ako sme boli, ale dokonca u nás sme priadli, priadky boli u nás. A ja som tak plakala, možno aj teplotu, tak ma strašne bolelo, šak. Tak ja som tam skuvíňala pri mame, že ma to bolí, nemôžem ani slinu pregígať. A tie ženy, už do dneska neviem, ktorá z tých susediek to poradila: „Ale ved' máš petrolej, nech si dobre vychloktá a uvidíš.“ Tak tým petrolejom a keď si pomyslím, keď ten petrolej dávali, ešte aj dneská mám hrozný pocit na to, že petrolej do úst a klochtať s tým. To ktožvie akú otravu som nechytla. Povedzte. Aj taká mala som bola a som na to nezabudla, to bol zážitok hrozný.

O: Joj zle to bolo, zle. Aj tá moja Hanka o ten prst už to tak sa... Dcéra moja. Tlačili sme kapustu, no ono už ako deti, oni mali radosť s tým. Ono sa to cez také sitko čo sa halušky cedia. No ono tej kapusty sa moc nevylievalo. Tá voda sa črpala... D: Tam tá voda pribádala a ona sa tak črpkala, črpkala z toho suda. Oni už len obidve boli také, že ja som tlačila a oni rukami už len rukami, rukami toto robili.

A nohami ste to tlačili?

O: Nohami, to stále nohami sa tlačí. To už iba do takých malých súdočkov, teraz. Aj tak naše natlačia nohami do vaničky a potom už len takú natlačenú prekladajú do malých súdočkov.

D: Ja z toho dreveného suda od toho natlačím a z toho prekladáme potom.

Naša Hanka vo vaničke to natlačila. D: Ja do toho dreveného suda natlačím a tak prekladám.

O: No to tiež, ona mala prst zaškrabnutý a to z tej kapusty, to dáka taká divina, alebo čo to v tom bolo. Tak prst sa jej, začal jej prst hnisať tento. Hnisal, hnisal, ale čo to bol hnisal, čo mi kto poradil to som prikladala a prikladala a prikladala. Až naraz, prst bol už očernutý taký a toto už nazbierané také. No ja som zašla potom ku tomu pánovi farárovi, ku tomu Ligošovi, čo bol. „Pán dochtor“, aj tak sme ho volali pán dochtor, „pán, dochtor, mne tá moja Hanka má strašný prst“ A on povedal: „ Franca, ale nemeškaj ale hneď s ňou choď ku dochtorovi už.“ Tak muž prišiel v piatok v noci a ja som ešte zasa sa mi krsná vydávala a šila som jej svadobné šaty. A ja som ešte sebe šila svadobný kroj, lebo som mala ísť na tú svadbu na Malé Borové. No a teraz, ja už šijem,

a ešte sme bývali v tej starej izbe hore, ale už sme išli do novej izby, keď už ona bola chorá, ved' tam som šila. A teraz a ja šijem a ona mi zrazu, že ako ma bolí ten prst. Ona ako keď iba báb za posteľ. Som vyskočila zpoza tej mašiny, idem k nej a ona: „ Jój, mňa to už tak boli, mňa to už tak tak boli.“ a Čo už teraz idem robiť? Ale muž už ten piatok, už mal prísť domov, tak prišiel o deviatej domov. A on hovorí že na svadbu a ja no my máme reku svadbu, nám treba zajtra ísť najprvej z Hankou. Tak svadba bola a my sme išli s ňou. Keď sme tam išli už do ordinácie. Hanka plakala, plakala. Keď sme tam zašli, položili jej tú ruku na misu, na takú na vatú. A on pýtal sa ma už ten pán dočtor: „A vy ste vlastná mamička tomuto dieťaťu?“ „ No ved' vlastná, vlastná mamička .“ „A nebude Vám ľúto, keď to dievčatko príde o ruku? Ved' je to už otrava.“ To už mala také zapálené a potom, keď sa som videla ako jej tam vpáli tú ihlu takto, to čierna, čierna táká krv, to bola tá vata to bolo všetko zaliate. Hanke sa už potom aj do smiechu, už potom takú tvár mala. Uľavilo jej to. Muž sedel na chodbe čakal, Hanka sa už usmiala na otca, ale ja, ja som začala plakala, plakala, keď mi takto povedal. No to bolo presne pred Všechnvetými to bolo. Tak sme potom na tú svadbu išli, ale iba tak sa pozrieť. Ale ja som už ani šaty nebrala, to si ona prišla zobrať ešte. Ani som svoje nebrala na to, keď z komory vychádzala. Ja už nič, ja už som iba myslela na to, ak to príde, ak mi to bude. Ak nebude mať jedného prsta, ak jej ruku takto a keď nebude mať ruku toto dievča, bôže mój! Išli sme na cintorín, večer sa chodievalo pred Všechnvetými alebo Dušičky to boli. Ja som tak plakala, ja som sa tam o ten pomník oprela a plakala, plakala tak tam na tom cintoríne. Tak potom s tým prstom som bola 13 razy od Všechnvetých a do Vianoc 13 razy a peši treba bolo ísť, som chodila. No a keď som zašla na prevaz na druhý deň kázali prísť to bola nedeľa a pondelok na preváz. Keď som zašla tam, ako to odkrútil, tak je ten prvý článok odpadol, odhnisaný, odpadol ako keď z jaseňa ten lístok takto, keď tak pekne v jeseni odpadne. Ja keď som to zase videla, ja som sa nasužovala. A potom mi zasa povedal, no vidíte, ak sa to ide takto robiť, tak pojde takto článok za lánkom ďalej. Ja som sa naplakala vtedy, naplakala. Už som povedal od tých čias, keď už nebudem čakať, keď už ochorie takto hned' choďte nečakajte.

D: Ale to sa tak doma sa to len liečilo, liečilo.

Ale oni je potom však toto robili a išla som z takou, pri oni bývali v Kvačanoch .

A že čo ona tam prišla z chlapcom, že on bol zasa na hokeji. A že mu to praslo tu a že mu to tiež hnisá. No a tá žena bola s ním. Tak a potom ona hovorí: „Viete čo, ešte čo na

ten prštek ľalie a v tom čistom liehu namočený“ Ľaliové lístky a do žltého liehu, tie biele a to jej prikladajte.“ Tak potom som to jej prikladala, tak jej to už zostalo tak. To nemá. Sestričkou je teraz v Martine. Toto nemá. Ale mi sa to, stará suseda mi povedali Lyšiačka: „ Jój, Franca, Franca, ale to tá Hanka to nebude môcť priasť.“ Viete ten ľan. (Smejú sa.) Mne už do smiechu bolo, ja hovorím. „ Tetka, ja sa vykááešlem. Ona už nikdy priasť nemusí, ja mám toľko plátna, len aby jej to už ostalo tak.“ Tak má teraz toto odpadnuté a to Vám jej len taký narástol nechtík ako keď kurací, taký kváčik iba má teraz.

Ale ešte to dobre dopadlo.

D:O: Dobre to dopadlo. Ale som sa naplakala, namodlila, naplakala. Naplakala, naplakala.

D: Viete, čo ma tiež pri tom synovi, druhý čo sa, dievča som mala a potom syna. A prsník mi hnisal a u doktora som nebola. Ešte to stále nemusí dopadnúť dobre. Ja som ešte stále v takom, ešte stále niečo sa môže vyskytnúť. A tiež som zbadala na prsníku maličkú vyrážku, maličkú, takú len no som ho kojila, že tam niečo mám. Ale tiež dva týždne ako som bola z pôrodnice doma, šak to sa On sa v máji narodil a bolo treba ísť na hradzu plietť. A ja som plela, on plakal , šla som ho kojitť. No a mňa tak ako keď zasvrbelo tá malá vyrážka a ja som si to ešte tak tým palcom. No v hline som robila, šak. Do rána prsník očervenel ,začal hrozne bolieť, hrozne. Ale tiež, čo ženy, to som robila, prikladala všeličo. Som sa najprv mame post’ožovala, keď prišla. A mama povedala: Ale to nič, to sa stáva. To aj veľa mlieka máš. To nieje od toho, čo si si tam šuchla. To nebolo ani vidno, že tam dačo je, šak. Ale ja si dobre pamätám, že ma tam ako tak zasvrbelo a ja som si to tam palcom šuchla. Stačilo len také dačo malinko z tej hlíny. A už to bolo. To nič, to máš veľa mlieka, to si post’ahuj. To ti chlapec všetko nevyťahá. A už ma takto potešovali. Len čoraz horšie, čoraz horšie. A potom už prsník opuchol tuna pod pazuchov až bolelo, ja som už nemohla s tou rukou mňa to hrozne bolelo. A potom sme už ako volali tú babicu, Reku, čo sa mi šak, prsník bol celý červený. :“ Hej, Ona vraví „tam to už hnisá, a teraz z boku, tam to už hnisá.“ To by bolo treba rezať, rezať a vyčistiť. Ja keď som to počula, že rezať šak a prsník, takto ma to hrozne bolelo a teraz mi to budú rezať. Hrozná predstava. Ale už mi predsa len dačo robte. A presne takto, som si na to spomenula. Ona mi z domu nosila ten čistý lieh s tou ľaliou, žeby som si obväz, žeby som si prikladala a že by to dezinfikovalo, šak. No ale

čo, mne začalo najprv pri bradavke hnisať tam presne tam, kde to bolo to ohnisko, tam to začalo. Ale potom ono to šlo žilou, šak. No potom ono mi to tak nahnisalo a nemohlo sa to prepustiť. Že ja som už taká bola, že naozaj zomrem. Ja som ani týmito palcami na ruke nepohýbala, mňa to tak hrozne bolelo a opuchnuté šetko. A no a tiež potom ešte si pamätám z vyšného konca ženy sa u nás zastavovali, keď šli do kostola, roznieslo sa to, že ako ma bolí prsník. Tak ešte mi na to kázali prikladať z takej múky, čo tuna sa našrotovala v tomto mlyne našom, jačmenná a s kyslým mliekom pomiešať a to prikladať na ten prsník že to horúčku ťahá, že to lieči, ako aj to kyslé mlieko aj no ten šrot jačmenný, že to je všetko liečivé. Tým som to všetko vyliečila a nebola som nikdy u doktora. Raz keď som bola potom neviem, no už hádam, teraz keď som chodila potom na ženské, potom k dočtorke. Také jazvy mi zostali, takéto naozaj také riadne jazvy. Sa ma pani dočtorka pýtala, v ktorom roku Vás operovali, kedy kde?“ Ja reku, „nikdy nikdo ma neoperoval“, no operovali ma na štítnu žľazu, na prsník však nie. A ona vraví: „A tieto jazvy sú od čoho?“ „To vyhnisalo samé a samé sa to zahojilo.“ Ona vraví: „A to bolo hrozne akoto, že ste nešli s takým niečím ku dočtorovi, to muselo hrozne hnisať, že také jazvy tma zostali“ Nešlo sa. Nešlo sa, ešte to dievča staršie, kto ho opatrí, kto ho spraví to... Doma sa to liečilo. Teraz by som to nevedela dokázať teraz by som utekala a vtedy....

Jak ste hovorili o tej ľalii s liehom, ona má také účinky?

(od cca 70minuty do 84 min., rozprávanie o bylinkách a o nárečí – rozhodla som sa neprepisovať)

Takže Váš otecko bolo richtár? On tu bol? Necessoval?

Ako prišiel ako som Vám hovorila z tej Ameriky, tak potom hneď ho zvolili za richtára a potom dlhé roky bol richtárom a potom zamrzol môj otecko.

Zamrzol?

Zamrzol v tej Kvačianskej doline.

Vážne?

(vzdychne si) Vozili ako keď truc, s tam ako je družstvo, tam ešte ďalej. Sestra vozila to tam, ako viete a keď už išla z tamodtiaľ. Tak odtiaľ z tamodtiaľ dáku surovinku alebo

stromček. No potom udal, no horár nás to musel udat'. No to v jeseni na zaviezla a potom na 14. februára prišlo ockovi do Mikuláša ísť ako keď už platiť to a jako na súd. Tak oco šiel ako na ten súd a vtedy bola stráášna zima. To bola taká fujavica vtedy hrozná. Ja som prišla zo školy a mamička mi ešte hovorí takto: „ Vieš čo choď do obchodu, lebo keď ocko príde, choď dones dva deci rumu, čo do čaju, keď príde taký vyzimený, čo sa mu dá. A ja už reku a ledva som prišla z tej školy. To tam pod školou bola stará škola, čo je kostol tam no bývali sme tam taký biely dom tam dole. A ja som len išla, zašla som. No a ocko, vtedy práve chlapi odchádzali, títo ztuodtiaľ do Nemecka a boli také záveje a čo iba stopy čo a to hneď zase zavialo a zavialo. A ocko šiel a potom z tých Kvačian, čo už z Parížoviec musel ísť peši už. Vtedy ešte. Z Parížoviec ešte šiel peši. No a potom keď tam hore tou dolinou, ale šiel ešte z Hut'anom jedným s Pavelkom. A teraz prišli ako keď nad Mlyňami bolo treba ockovi dole, ísť chodníkom sa chodilo ísť do mlyna a potom tak hore.

Lenže tí chlapi, ktorí išli pred nimi boli takí, urobili stopy ako keď nižšie nie ako keď nie chodníku, ale o hodne nižšie Skôr odbočili, boli také len stopy urobené. Tak ocko tam šiel, myslel si, že to ten chodník, tak ocko tam zišiel, ocko trošku podišiel a spadol z 5 metrovej výšky dole do potoka. A ten čo išiel s ním a šiel a tu zase ako sa z Hút ide, tam bola taká krčma postavená ako od Kvačian ako sa ide. A on sa zastavil do krčmy aj tam boli dáki tí chlapiská, tí aj čo tam išli pred tým ockom No a on, že keď tam prišiel povedal. No ako sa Valigurovi tam cestuje.“ A no to tak poznal ten krčmár môjho otca, nuž keď bol richtárom, tak hovorí. „ Čo hovoríš, a kde je?“ „ No ved' on skorej zišiel ako mal zísť. “A boli tam z Bratislavy dáki lyžiari. Tak tí hovoria, čo sa to stalo, to niekdo zle zišiel?“ No že hej, ten povedal, tak oni potom išli. No a čo, keď tam ocko spadol z to do vody. Ten ľad sa ako pre... tam bola taká hĺbka a ocko už po pás do vody. No a v tej zime, no a kým sa tí lyžiari tam dostali, potom už chlapov, kým prišiel ten zo Mlyna už prišiel tak kým chlapi z Borového dáko tam zašli. Potom ocka keby ho boli, trieť alebo čo alebo čo na poli. Oni ho prinieslo do kuchyne do tepla ešte no a ocko to možno už aj tie to... Musel mať strašné bolesti ten ocko môj, lebo nosieval vždycky takú kvakuľu, bakuľu. A keď tá bakuľa bola zhryzená, zhryzená tá bakuľa bola. To musela byť strašné bolesti. No a on spadnutý, keď už potom videli. No veru potom prišiel mlynár prišli povedať, že ocko je už zomretý. No a potom už ocka dali, prišiel aj doktor, sama som 8 rokov mala vtedy, prišiel i doktor no ale pozisťoval, no čo už

potom zamrznutý, zamrznutý. Ale potom ho dali do izby, tam takú prednú izbu sme mali, tam sa nekúrilo, tam sme ho dali. Potom, keď Vám sa už tí ľudia schádzali na pohreb a prišli, keď tam ako do izby, tak nadýchali alebo ako. Tak tomu ockovi sa tak líca začerveneli, začerveneli. Tak mi tá moja mamka hocikedy, keď sme tak už sami boli, potom takto povedala. „Či sme toho otca aj živého nepochovali“, či to ešte, keď ho do tej zeme keď sme ho dali, či to ešte tá zem také niečo nevytiahla, keď mu vtedy tie líca, tak že ako v tej truhle ako keby živý, keď. Tak o ocka som takto prišla, tak od 8 rokov. Ja som mala 8, tá mala 14 a tá 18, ešte sme boli tri dievčatá, jedna už bola vydatá aj brat ženatý už.

Rozhovor s **H. G.**, ročník 1930, Huty, 30. júla, 2005, dĺžka rozhovoru cca 120 min.

Protokol: Rozhovor prebiehal popoludňajších hodinách v dome narátorky. Na rozhovor mi ju odporučili viaceré spoluobyvateľky z Hút. Pani H.G. ma prijala prívetivo, okrem rozhovoru sme s p. H.G. absolvovali prehliadku celého jej domu s popisom jednotlivých izieb. Rozhovor prebiehal bez prerušenia, vo dvojici. Pani H.G. súhlasila s použitím rozhovoru na výskumné účely. Bol to prvý rozhovor s p. H.G. Rozhovor sa odvíjal prirodzene, nenásilne. Pani H.G. sama rozvíjala jednotlivé témy rozhovoru, sem-tam som prerušila p. H.G. doplňujúcou otázkou alebo potvrdením, nejakého tvrdenia. Pani H.G. počas rozhovoru vykonávala isté činnosti súvisiace s upratovaním kuchyne. Považovala som za prirodzené, že som jej v týchto činnostiach nebránila.

Resumé:

Pani H.G. sa narodila na Hutách a prežila tu celý život. Časť detstva prežila bez otca (do 8 rokov), ktorý pracoval na Morave, mama mu chodila sezóne vypomáhať a zo zarobených peňazí postavila dom. Pani H.G. má neukončené základné vzdelanie, po dvoch opakovaných triedach, ukončila vzdelávanie v 6. triede základnej školy.

Vydala sa v 24 rokoch. Za muža si vzala kamaráta z detstva, s ktorým dlhší čas chodila. Manžel zomrel, keď mal 75 rokov. Pani H.G. ho doopatrovala.

Mala 2 deti, dcéru a syna. Od oboch má vnúčatá, ktoré ju chodia v lete navštevovať.

V čase rozhovoru bola pól roka vdovou, bolo cítiť, že jej je samej niekedy smutno.

P. H. veľa rozprávala o deťoch a aj o vlastnom detstve. Veľa historiek je spojených s prácou alebo sú rozprávané na pozadí nejakej pracovnej činnosti.

38 začala a potom skončila 48, čak? A po tej vojne to bolo vši, svrab, krčice, neštovice. Takto ľudia sme trpeli na to. No a, tak tu sestru jako keď zadusilo. Ona tu mala, tu na hrdle vrvievala na hrdle jednu taku velikú, potom tu mala druhú a to sa zlialo dojedna. Doctorov, kdeže doctorov.

A ona bola staršia ako vy?

Áno, ona bola najstaršia. Ona sa narodila v 25, 24, hej. Potom v 26 sa narodil brat Paľko. A potom v 28 sa narodil druhý brat Štefan. Ja som sa narodila v 30, každé dva roky bolo decko. No a potom Vám hovorím, že ako mamka. Osem rokov som mala keď otec prišeu.

Už sme mali ten dom postavený, ale to sme tam mali len takú kuchynku spravenú, no bolo tam bolo všetko postavené, izba predňa, to sa volalo, tuto dopredku, tam bola taká komora. No takže ťažký bol život. Keď sme do školy chodili, mali sme jedné topánky traja. Každý tretí deň sme išli do školy. A škola bola tu dolu. No a... že.. Tá škola, neboli sme hlúpi, mali sme nadanie dobré. Ale keď ste sa za dva dni učili a na ten tretí deň keď ste prišli do školy a keď tam hovorili, už ste nevedela, čo to tam, ako tam bolo. No a keď som sa išla opýtať ja, takže bratia oni mali taku lepšiu pamäť. Ja som nemala takej pamäti. „Mohla si ísť do školy čo sa vypytuješ?“ A bolo to. Už úlohy nebolo žiadnej no.. No a potom dva razy som prepadla. Vo štvrtej a v šiestej, to boli najhoršie roky, to vždy hovorili

Áno?

Štvrtá a šiesta, hej, Už to tam viacej pribúdalo tých predmetov. No a čo potom už, v šiestej ročníku som vyšla no a čo kravy som pasla.

Už ste ani do ôsmej nešli? Do siedmej?

To už nie. To bolo skončené. Lebo tie dva roky sa počítali. To už nie. Štvrtú a šiestu No už ďalej nebolo školy No a... A kde bolo keď nebolo korun.

A po mne sa narodila sestra. Tá žije. Tá je v Lavičke pri Mikuláši. A potom sme mali ešte 3 bratov. Som mala. Jožko, Paľko a Štefan, či ako... Traja boli bratia, ale to jeden sa upálil tak nešťastne. To bolo Veľká Noc (*zaváhanie*) a povedali, že idú Nemci, či ako to bolo.

To bolo cez vojnu?

To bolo koniec vojny už v 42 roku a vtedy otec chytro skladal takýto hrniec to bolo takto do takého kuta. A oni sa naháňali s tou sestrou a či ho ona sotila či ako, ja to neviem ja som už išla do kostola to bolo na Vzkriesenie no a keď som prišla domov on už taký chudáčik ležal na posteli, on sa obaril tuto prirodzenie... A potom chudáčik od soboty do utorka rana sa trápil. A kde ku doktorovi, keď ... v Mikuláši....

On spadol nejak do toho hrnca?

Nespadol, ho ta para obarila. Para No ako že keby ho posadilo.

Mamka bola vtedy chorá dusilo ju. A kdeže bola predtým že chrípka? No dusí, dusí, no tak čo? Takými dajakými čajami...

Bylinky ste zbierali?

Hej, A takže... a viete čím navyše sme sa liečili, mamka nás vždy tak liečila. Ovos, keď sa ovos urodil, ovos, jačmeň sa urodil. A tak z toho ovsa tú slamu sme vyberali a to mamka varila na čaj a tak to bolo dobre.

Alebo ovsa nám uvarila

Ako na kašeľ to bolo?

Alebo keď sme mali ten čierny kašeľ, čo sa volalo divý kašeľ. Tak nás poslala viete ako? Keď už boli popúšťané potoky, v zim.. .na jar. A to vždy tak dusilo, dusilo, zázrak dusilo. Tak čo sme zedli, to sme všetko vyvrátili. A okolo vody nás poslala a nie hore vodou, ale dolu vodou sme museli ísť, aby to všetko išlo.....že koľko razy prebehnem... Plno detí nie len my! A to boli čisté potoky. Čistota bola.

Akože normálne vo vode ste chodili alebo popri?

Popri vode sme to chodili. A aj sme sa i pooblievali tou vodou. Brat prišiel taký mokrý. Som ho pacla do vody, pac do vody. A on akosik tam sedel. „počakaj keď prídeš domov, ja to všetko mame poviem, dostaneš ty striga.“ *(smiech)* ... No a dost'. No a tak. A potom sme tak robili, ak ste si chceli zarobiť, ak ste si chceli kúpiť papuče na nohy. Tak hybaj k takým, čo boli boháči. Lenosi, no s prepáčením. Brázdy sekať...., zemiaky okopávať. A to som chodila. Do Liptova som chodila, do Kvačian, do Sielnice.

Tam boli taký bohatsí, nie?

Tam boli, tam boli boháči. Tam sme išli. Keď som išla okopávať burgundiú, tak to mi mamka povedala, „Neber peniaze, nech ti dajú múky. No a takto. Alebo hrachu alebo fazule. A to mi už tak z každého dali. A to som už také mala no miesto, dve sme boli také. A tam sme chodievali. Oni mali aj krčmu a to sme tam už celý rok od jari až do samej jaseň.

Kým sa všetko, všetko neporobilo. To sme tam chodili. No to tak nám zaplatili, ale aj nám zaplatili ale aj nám dali vždy ešte sme nemali takých dievčat. A s tým aj skončilo. Keď sme mi prestali... Oni už boli taký starkovia. Syna mali v Bratislave, oni sa volali Nemešany. Aj dcéra bola v Bratislave Hanka, ale tá neviem ako sa volala, keď sa vydala. Až v takých starších rokách sa vydala ta Hanka.

Na pani taká v kľboch ich bolelo a pán zas tak chytro vedeli rozprávať. Aj sme sa nasmiali. Dobre bolo, hej.

Ehm. A to ste mali koľko rokov, keď ste tam chodili?

16, 17, 18 18 rokov som mala, keď som išla prvý raz na zábavu.

Áno?

Áno.

Tuto na Hutách?

Na Hutách, na Hutách To boloV krčme boli zábavy. Možno Vám to už aj povedal niekto?

No hej, hovorili, hovorili...

Nie ako teraz diskotéka ešte aj v piatok majú diskotéku.

To bolo na Štefana, prvá zábava jako.. a končilo sa na Ondreja. Hej. Potom na Veľkú noc bola .. No poslednie Fašiangy to tri dni hrali, hej to tri dni sme tancovali.

To sa nemuselo robiť, to ste len tancovalo?

To boli ako keď také sviatky. Posledné Fašiangy to bola nedeľa. Už sa začalo v sobotu, v sobotu to chodilo ako takí koniari na harmonike hrali, to boli poobliekaní za hocičo a ukradli Vám aj kapec ukradli Vám. A to ste museli potom vymeniť .Mamka už im dala lebo...

Mamka vždy vychovala prasa. Jaké prasa také prasa, ale vždy na Vianoce bolo prasa zabité. A ešte boli od nás aj chudobnejší ľudia. A tak mamka vždy povedala, že ďakujte deti Bohu za to, že ešte čosik máme. A hydinu zasa chovala, najprv len kury, potom sme naháňali morky potom sme naháňali húsi. A no takto sme mali kravičku sme mali, ovce sme mali. A keď sme pásli, tak sme zasa vypásli dačo. No a to zasa nám dali na pasovisko zo Zuberca. Zo Zuberca sme raz pásli dva býky a jednu jalovicu. To nám zas postavili potom za to potom takú drevárku. Lebo sme nemali len takú ako som Vám hovorila izbu kuchyňu a taká komora. A drevo sme nemali kam dať. Takú drevárku z dosák nám postavili za to.

A keď bol ten otec stále preč to mama všetko zvládla alebo pomáhal Vám niekto?

Mamka zvládla. No a potom sme už boli, bratia boli starší, šak, no Paľko bol starší o 4 roky odo mňa, Štefan o 2. Nuž tak aj pokosili. No a zasa mamka tak ako chodievala raz dva mesiace domov. Hej.

Jak bola za tým ocom pri tom Brne?

Hej, hej. Ale tak že nebola vždy. No takže prišla domov však, porobilo sa. A potom zasa išla, to boli tiež také ako keď na majeri ona tu robila tam kdesi, tak dostala živobitie. Ona to predala a za peniaze tu nakúpila. Ľudia to po vlaku treba bolo do Parížoviec, čo jej vodu vzali. A tie Parížovce tak to tam odtiaľ furmana najímať, plátiť treba bolo. Takže potom kúpila múky v Kvačanoch vo mlyne. To sa volalo Sutorik jeden mlyn a druhý sa volal Brunčák. tu je tiež jeden Brunčákov mlyn. Tam, kde je ten káter. Bol iste tam teraz? Hej. Prerobili, hej, moj zať povedal, že ako to tam pekne. Teraz aj ten druhý začali prerábať. Hej Gej..Gajdoš sa volal. No a takže takto to bolo. No a... Čo potom už.

Čo Vám ešte poviem?

A kedy ste sa vydali?

Jooj stará!

Áno? To znamená?

24 rokov.

A to už bola stará?

Hej, stará, stará. A to tak bolo, že... akosik som...no ...no neviem...ten pravý var nebol...S mužom sme jako od detstva, ako keď kravy sme spolu pásli. Oni tu bývali a my tu. Oni išli tou stranou a my touto stranou. A keď sme už prišli za tento vrch, kravy sa už pomiešali a my sme sa hocičo v karty hrali, naháňali sme sa. A raz som mu povedala taktok. Môj muž sa volal Fero. A moja stará mama vždy hovorila, že keď oni kravy pásli, takže tiež taký jeden Palenčuch sa volal. *(smeje sa)* A že mu povedali: „Juro obes sa!“ Prečo mu to povedali? Oni mu tak povedali: „Obes sa, obes sa, ale iba na korbáč.“ A keby ho boli neodrezali. Viete čo sa im ukázal? Zajac. Oni za tým zajacom utekali a potom veď jééj Juro, Juro je zadržnutý už. A keď prišli veru Jura strašne sa natrápili, kým ho prebrali, toto mu hneď odrezali. No ja neviem, čo s ním potom urobili. Že moc sme sa natrápili, že deti nikto nikdy nikomu to nepovedzte, že sa obesil. Na korbáči a na borevci takom malom.

Ehm. A to prečo, to bola akože hra?

Že hra, že obes sa, Juro obes sa *(smejem sa)*, že mu povedali. No. A ja som to tiež tak povedala, že Fero obes sa. *(so smiechom)* No ale to nás bolo viacej, to sme boli tri dievčatá sme boli a var zopäť chlapcov bolo. To bolo od toho potoka až po tento potok. A to všetko bolo vedne, kravy sa pásli. To boli také veľiké pastvy a potom najhoršie

bolo, keď už prišla 11 hodina, už takéto horúčavy to už kravy utekali po smrečkach a kdekade.

To tie hovadá ich žrali, však? A to bolo treba barany z luky, lebo to všetko vedno páslo.

A keď už nebolo barana, to „Už zasa si bola zmiešaná?“ No aj. Takže tak bolo.

S mužom sme takto chodili. A to keď sme dade na zábavu do Zuberca, či kde. Podme na zábavu do Zuberca. Svadba nám ani jedna neunikla. No to nám ani jedna neunikla.

Ale to nie, že sme išli iba sami dvaja. To nás išlo kopa. A keď sme prišli domov ráno,

tak mamka povedala „Noo keď si keď si tancovala, teraz choď robiť.“ Najhoršie bolo, keď bola takéto horúčava. Keď sme išli. No neboli svadby v sobotu, to hocikedy,

v pondelok, utorok, streda. No i tak, veru tak bolo. No a potom. On bol na vojne. No

a potom, keď prišiel z vojny. Nevieť ešte niečo... Ja som mala 24, muž mal 25 rokov. A

potom sme sa brali akosik, že chodíme, chodíme, vláčime sa naši starkovia povedali.

Moja mamka, že čo z toho. A mne to tak povedali vždy, že ako s tých troch ako oni sa

Gazdovci volali že jeden brat akože moj svokor, že chodil za mamkinou sestrou 6

rokov a že si ju nevezal. A zasa jeho brat, to sú, mojho muža otec sa volal Fero a jeho

brat bol Jozef druhý. A ten druhý brat chodil za ocovou sestrou a že chodil tiež dva

roky a že si ju nezobral. „Žiaden Gazda nebude!“ No pre mňa za mňa ja sa nevydám,

som povedala. No i. A potom už otec povedal: „Urob si ako chceš, buď stará dievka,

veď aj tvoja tetka.“ Jedna tetka sa volala Gisela, ale ona bola chorá chuderka. Ona

kdesik na Morave slúžila. A viete čo mala? Mala menzes, prvej sa to hovorili krámy,

také dejaké inakšie mená to malo..A to tam nakrúcate, šak? A ona kravy pásala a išla cez

akúsik vodu a prechladla. A že dva razy prestala prešla a tak že jej to akože prestalo

a potom je to sadlo na pľúca. No tak milá tetka Gisela bola tri mesiace tak chorá a po

troch mesiacoch zomrela. Ja som sa narodila, ona zomrela. Hej. V jednu noc. 22.júna.

Hej. Tak, že mamka vždy povedala, že keď prišli už potom, lebo ona nebývala ona

bývala pri svojej mamke tam hore na vŕšku a oni zasa tuto bývali pod nami. Ona tu

zomrela a prišla už ako už stará mama moja a povedala: „Giselka už zomrela.“ No a ja

práve že som sa vtedy narodila. To nebolo pôrodných babou, to bola také babica jakásik

Bartkuľa sa volali.

A tu bývala na Hutách?

Tu hej, jako sa ide na Malé Borovo, tam to má jeden advokát kupený Haspra sa volá

taký domček tak pri ceste ...na posadený na ľavej strane to bývalo. Tam bývala ona tá

Bartkuľa. Tak, tak bolo i radosť i zármutok bol, hej. No i tak mi to vždy otec povedal, že som to všetko zdedila po nej. Hej. Hej, hej. Že ja som sa narodila. Že aj pretoŽe že sa asi preto nechcem vydávať ... Ale čo ja viem, že to nebolo akosik takže ... isto slečinka, že keď tak bolo... Takú pravdu, takú pravdu Vám poviem! Keď išiel moj muž na vojnu vtedy ma prvý raz pobožkal. A on išiel a mal 20 rokov na vojnu.

A ešte som mu povedala, on ma tak chcel oblapiť „Nepritískaj sa ku mne, bo sa prespím!“

Hej, isto. No čo ide na vojnu, ja viem, ja som to nevedela... A kdeže sme to vedeli? Keď sa zhováralo také dačo staré baby, ako mamka moja... Nebudem to vyrušovať?

Nie, to je dobré, to sa nahrá (umýva riad)

Potom, keď sa zhovárali. Viete ako povedali? Nemôžeme všetko povedať, lebo sú tu Maďari. Nás nazývali Maďarami, deti. Tak nič nehovorili také pred nami Alebo zas povedali „Ticho budz lebo tu sú bosí.“ No to bolo všetko. No a.

Takže ste nič nevedeli ani Vám nikto nič nepovedal, že jak to chodí?

Nič, Môj muž ma to naučil. Ono to, on to, keď bol na vojne, tak on chodil do zdravotníckej školy, on bol ako ošetrovateľ. Pri vojne, hej .A potom mi takto povedal hej

„No keď som sa k tebe pritísnul, si ma odstrčila, nepritískaj sa lebo sa prespím.“ No A keď chlapčiská chodili, to prvej tak chodilo chlapcov... Kdeže tu teraz nič nieto, mládeže žiadnej. No Zuzka tá Kuráňová, dievčatko také, no také najstaršia. No ostatné také, čo tá sestra Hanka a je vrstovnice. Nič nieto nič. Potom taká jedna Gabika je, ale tá už má vyše 30 rokov. Ale tá má takú známosť. Ona je servírka a on kuchár čiašnik. On je tam odkiaľ. Od Bratislavy? Podzámky? Nové Zámky? Dlhé roky už spolu chodia, ale sa neberú. Že načo. Hej, šak. No a prvej čo, prvej len chytro vydávať sa a ženiť! A také chodili chlapčiská. To, to taký vrstovníci chodili moji a starší o dva roky. A taký jeden prišol neviem o koľko, no ten Michal bol istotne starší len o sedem alebo osem rokov odo mňa. No a jako na dedine.

No len kuchynku takú malú sme mali. No len tak. No nebola taká široká, užšia ako táto. Tuto bolo iba taký kuštík forštov, ale to bolo všetko treba poumývať. Takto dva razy do týždňa. Dakedy aj tri razy do týždňa som umývala. A to vám už bola sobota. A nebolo kobercov. Vrecovina sa prestierala ku dverám alebo hocijaký kabát, aby sa nohy utreli a tak bolo.

Však sme boli chudobní? Ale to ani nebolo, to boli veľký páni, notár ten čo mal koberce, pán farár a tak. Ja som už doumývala kuchyňu. A už prišol taký. Jeho strýko bol starý mládenec a on bol krajčír. „No čože už robíš, frinda?“ tak vedel povedať. Aj.. tam suseda to zas mu bola jako sester... jako bratancova žena. A ja vravím, po kieho paroma títo ľudia tu idú. „Mišo nohy si utri!“ na ja som mu povedala. A svák, my sme ho nazývali svákom. „A vieš, aby si vedela idem takto čapať“. To bolo akosik tak pred Vianocami.

A toto mi tieklo taký brúď dolu nohami. Potoky však jako som klačala. Potom som chytro poutierala handrou a vody som išla vyliat'. A to nebolo ani kýbl'a len také putne drevené. A v tých putňoch sme to umývali. A mne bolo treba putňu umyť do potoka. A ja do potoka bosá a teraz reuma. No i išla som tú putňu umyť, tú handru vyplakať i kartačom som to už umyla. A tu čo kde býva tento chatár, tam bývala taká tetka vdova už bola tiež svák jej zomrel v lete a potom to bolo pred Vianocami. A ona mi takto vraví. Keď som išla do potoka ona bielila kuchyňu. „Vieš čo Hana zober mi tuto kefu do potoka umyť.“ A už som ju brala a potom som ju niesla. A ja som už sa nevrátila domov. Lebo ja som už to tušila po čo oni prišli. Oni prišli mi už na vohľady. Žeby som sa za toho Miša vydala. A kdeže mne bolo Mišo narozume, mne boli títo junci mladí na rozume, čo chodili.

A vtedy koľko ste mali vtedy rokov?

A vtedy som to mala 19, 20? Joj tetka ako mi zimno na nohy. A tetka mi vraví „Tuto si vopchaj.“ To boli také šaflíčky taký vajdľing drevený, my sme to volali šaflíček. A ona mi naliala vodu do toho šaflíčka a už som si vymočila. A ona mi takto vraví. Ona bola pošťárka, ona nosila poštu, chuderka, do Sielnice každý druhý deň chodila. No a už bielila tú kuchyňu. Mne sa už tie nohy už zohriali. „Ja Vám idem tú kuchyňu umyť.“ „No ved' ak chceš tak umy, Ja idem kravu napojiť.“ „A čože u vás toľko vravy? Ktože tam je?“ Ále taký somári prišli A ktože prišiel? „Počakajte, keď si nohy, keď umyjem potom Vám poviem.“ No a i potom som jej povedala. A ona mi takto povedala. Joj, Hana neodpovedaj. „Prvý, to vohľadníkov volali...Prvý vohľadník je od boha, druhý od ľudí a tretí od čerta. (smiech) Hej tak mi povedala. „A dajte mi pokoj, ja sa vydávať nejdem.“ A potom už, ona Vám nemala jakéhosi takého... Tak mala jednu posteľ takto a druhú tak. A jedné dvere mala do prednej izby druhé dé vonku.

„Tuto si ľahni a vyspi sa načo ľa potom ak ľa bude chcieť tak ľa príde ešte raz pýtať.“
Ona mi ešte tak povedala. A ja vravím. „Ja za toho Miša tetka nepôjdem. Ja ho nechcem, Čo on taký starý.“ A on tak vedel tak nosom hovoriť. „Hanka vieš čo? A keď na zábave: „Hanka smiem prosiť?“ *(napodobňuje fufnavý hlas)*

Nepáčil sa Vám?

Nie. Tancovala som, ale už som len pozerala, kde mám stúpiť ku komu. Hoci kde som sa vryla za dievčatami a ...Na ale nič. Potom, potom prišiel ten svák, ten krajčír. On mi to už potom celé povedal. „Viete čo sváku ja nemám ani perín. A čo mne treba si výbavu nadobudnúť. Viete dobre, že ja to všetky peniaze dám domov a ja si nič nekúpim.“ „Neboj sa on ti všetko dá.“ „Nie, nie. Ja nechcem.“ *(dôrazne)* Potom by mi vykrikoval v živote, že som bola chudobná takto nie. On nech si zoberie takú dáku starú, takú bohatšiu. A dievok je dosť po Hutách. No a otec mi potom takto povedali: „Dobre si urobila, keď si mu tak povedala.“

A rodičia Vás nenútili?

Nie.

Nie. Oni nechali na Vás?

Hej. Nikdy, nikdy mi nepovedali, iba o tom to Gazdovi mi tak povedali, potom keď už tak dochodilo, keď som mala 22 rokov. A ako som si periny nadobudla. Kúpila som si od jeho mamky husu aj husára. No a húska mala, to mala 7 húsat mladých. No a to sa dva razy podšklbalo, tretí raz keď sa ... bolo podšklbané. A to sme už vždy párali to peria.

No a jeho mamka bola vdova, tiež ona mala 30 rokov, keď ovdovela, keď mu otec zomrel moj muž mal 10 rokov. Ehm. Taký mladý, no otec bol starý, lebo otec mal 45 rokov a mamku si zobral mala 18 ani nie. No taký rozdiel. Mamka, oni sa brali v apríli. A moj muž sa narodil a mamka ešte nemala 18 rokov. Mala, ona mala. 20. 19. a muž sa narodil 12. decembra. Ona mala 19. novembra 18 rokov. Aa tiež tak nanútili. Také mladé dievčatisko. Len pole. Aa a oni bývali dolu a tuto mali pole v tejto hľbe. A že tam sa urodí pšenica a takto a ti bude dobre. Veď je starý, on si ľa bude vážiť. A paroma starého, nikdy si ju nevážil. Tak Vám poviem pravdu. Vždy mamka...No... za 10 rokov, za 10 rokov mala 7 detí. takKojila, keď prestala koj..., ešte kojila a už bola v druhom stave. Nevážil si ju. Mamka mala 30 rokov, keď otec zomrel. No v marci zomrel a ona mala 30 potom v novembri. No a takže to tiež nebolo ... Statku bola kopa a mamka sa

musela starať, prišla do veľkej biedy. A moj muž sa natrápil moc. Keď už potom ...Potom ho dala učiť za sklára ku strýkovi do Rajca ku Brne. A títo traja zostali, oni boli 4. Títo traja zostali. Bol brat jeho, ten je farárom, ten tuto dolu býva v chatke. Druhý je horárom. A sestra, tam hore býva. No tá Kuráňka. To Hanka, to Hanka, hej. Takže takto to bolo. A muž keď sa vyučil, mamka mala dlžoby a vtedy bola kopa peňazí 10 tisíc . A potom chudáčisko už sa nevrátil ku tomu strýkovi lebo že strýko ešte nebol taký planý, ale jeho žena stryna tá bola veľmi planá. To vždy hovorieval, že ona odkrojila chleba, keď išiel na deň robiť. A taký bol ten chlieb odkrojený, keď sa pozrel, že videl všetko preseň a pomastila mu kefkou, čo sa mastí, plech čo keď mastí, keď sa buchty pečú. Tým pomastila masťou. Potom sa už tam nevrátil. Potom ho zobral taký jeden ujko do Ostravy. No a tam zarobil. Cez leto pokosil všetko, pozvážal. My sme mali koňa už potom. Tak to už toho koňa mu starký vždy dal alebo on mu išiel ako moj otec pomôcť alebo brat daktory.

Na jaseň už potom išel na ten do Ostravy na tú robotu. 10 tisíc jednému vracal za mamku, čo nám narobila dlžobu. To bolo raz. Moc to bolo vtedy peňazí. A druhý raz, keď prišiel z vojny. Takisto mamka narobila dlžoby. A to takto bolo a oni mali kone tí títo za všetko platiť bolo treba, oni si to všetko značili, to som porobil, to som porobil. No i tak milý Ferko znova 10 tisíc. Tak keď bolo všetko akosik no..., treba bolo kupovať. To boli b to boli b.. lístky a potom už neboli lístky, bola dražoba. Asi nevedela. Aj hospodáriť. Lebo sa pri otcovi, otec mal dosť peňazí, tak už takto Tak už všetko kupovali. A tak najímali keď robotníkov. Všetko to bolo treba platiť. A mamka boli v tom zaužívaní. Takto to robilo sa. No a potom tento čo, čo je farárom. Ten potom išiel do toho Rajca, tam tiež strýko ho dal do školy do Brna. Mamka, ale otec mal koľkoksik peňazí na knižkách dvoch, ale ani po dneska nikto nevie, koľko mal. Iba toľko, že tohoto dal študovať do toho Brna, tam platili mu za to. A Bohuš zasa bol pri ocovej sestre. Ten čo je horárom. Jako od detst...Či to ten Bohuš do prvej chodil? Asi do prvej. Lebo už na prvom svetom príjmaní tu nebol už bol v Slatine takto pri Olomouci zas, tam kdesik. A takže takto sa oni trápili. Potom tohoto Bohuša muž zobral. Muž bol po neho lebo že v jaseni, on tam bol v jaseni na v tej Ostrave a z tej Ostravy Vám šiel navštíviť brata Bohuša tam od tej tetky. Ten mal tieto nohy také dorezané ako keby mu nožíkom porezalo. A ono chúd'a chodilo po stárniskách kvačky zberať pre hydinu. Toto

mal všetko popichané. On to má aj teraz také tvrdé toto, tie to hánky. My to voláme hánky. Od tých stniskov. No.

Hej. A potom ho ten muž zobral stamodtial. Došikoval ho domov. No a tento Jožko, čo je farárom. Ten už do školy tu gymnáziu v Mik... v Brne. A potom prišiel tu. Potom učil... Na Hutách učil...rok ... potom ho odobrali na vojnu. Tak bol na vojne a za tu keď iš... A keď mal ísť na vojnu, potom učil v Sielnici tie dva mesiace a potom keď sa vrátil z vojny potom zasa učil do konca školského roku tuto v Sielnici. Hej.

A potom si dal žiadosť za farára. Prvý rok ho neprijali a potom ho na druhý rok prijali. A potom išiel len za toho farára. Zas ho bolo treba vydržovať. (*kašel'*) Dobre sa učil, ale bolo moc majetku. (*kašel'*) A treba bolo, aby dostal štipendium, tak sme museli kontingenty plniť, za ne platiť. To je moc čo to všetko prežil...

A to všetko musel Váš muž sa starať alebo?

O všetko.

A to ste už boli svoji?

Hej. Potom sme sa brali v 55 roku. Hej. Potom neviem ako sa to stalo, že...tak jakosik to bolo, že už sa vláčime toľko, že už sme boli ako takí najstarší pár. Ehm. No a. A ja som Vám veľmi tú svadbu nechcela. Dajako.

Prečo?

Neviem. Že čo že čo to svadba zosobašiť sa jednoducho v kostole a dost'. A keď som prišla... A čo ešte som chodila... potom som ešte slúžila u notára.

Najprv som slúžila ešte ako také dievčatko, jako keď som zo školy vyšla. Volal sa notár Gráč.

Ale ona bola veľmi dobrá tá Gráčovna. Aj teraz som ju videla. Moja mamka vedela. Ja som, mamka prala. No a takto som čosik pozbierala od nej. A oni oni tu boli dlhé časy u notárovho. A oni mali takú jednu slúžku. Ona sa volala sa Hanka Kuráňová. A potom už koho? A ona sa vydala do Brna kdesik. Že koho, koho, že koho, že oni boli manželia. Že ako si to zasa navyknú a takto. A potom už len ten sváko, čo som Vám spomínala. Ten Krajčír povedal. Ona sa volala Marlenka. „Ja ti poradím, šikovné dievča, dobré je to, chudobné, ale ved' čo nevie jej povieš, čo nebude vedieť.“ „Ved' tú Hanku“, ja som sa volala za slobodna Saľusová, „by som ti poradil.“ „Ved' mne chodí každú sobotu upratovať.“ Každú sobotu som chodila upratovať a to mi on už chytro ušil, čo mi treba bolo. Tiež mi nešil bohviečo. Som si kúpila dáke šaty, blúzku, sukňu. Aj on mi koľko

razy kúpil. Keď mal už hotovú na próbu som išla ku nemu. Tu máš, no. No i tak som tam bola, som bola u toho Gráča .Tam som bola dva roky. Ale medzi tým ma vždy volali do Nemešaneho. To sa volali Nemešany volal do tých Kvačian. A to bolo už tak na tri dni v každom týždni. Na tri dni. Ale už na piatok a sobotu som prišla, lebo to už bolo treba robiť. A už ma prádla čakalo kopu. Oni mali tri deti. Darina, Pa'ó... a Greta, hej Grétka. Ale to dievčatko zomrelo. Ale potom, keď už mala 17 rokov.

To už veľká bola.

Veľká, hej. Ja neviem. že vavela mi raz ona, keď sa keď tu prišla na Huty. Že sa jej len na prsníku urobila akási hrčka takému mladému dievčatku. A oni že chytro operovať dieťaťko do troch mesiacov zomrelo. Hej. No a tak to bolo. No a potom som Vám už. Oni odišli stuodtiaľ. A ja som už bola taký voľný vtáčik. Už a tú kamarátku čo som mala, tú Gitku. Ona bola už celá šťastná, že už nemusí. mala takú jednu tiež Gitu ale akosik sa neznášali. My sme si to tak veľmi dobre rozumeli. A keď sme s tou Gitou, Kučerová sa volala tá Gita. A keď sme už var išli okopávať burgundiú, po polnoci dve hodiny. „ Gita veď ja nevidím ani.“ „ A čo kým zájdem na hrádzu bude vidno.“ Tak skoro, kým slnko nepálilo no. A potom bolo zas treba bolo i na už pred o 5 hodine pacholok po nás kravy dojiť. To mali dve kravy. To jedna pod jednu, druhá pod druhú. A ona bola Nemešanka už celá šťastná, že nemala žiadnu roboty, ani rozkazovať nemusela, že sme to všetko robili jako doma. Gita bola tiež iba jedna, jediná ona nemala brata ani sestru. A mamka ona tak tiež chodila po výrobkách. Ona musela s otcom o gazdovstvo sa starať. Otec nechodil po zárobkách.

Mama chodila?

Mama chodila hej, po majeroch, po majeroch chodila. Takže ona to tak vedela tá Gita. No i... A keď sme švábku okopávali, zemiaky už. A to sme už išli tak hore. A mne takú koliku som mala. Ja som dostala periodu keď som mala 20 rokov.

Až tak neskoro?

Tak neskoro, tak neskoro.

Malo ste jedli alebo ste boli nejak moc chudá?

No nebola som, taká som bola ako vy, no. Neskoro, hej.

A tak že mne bolo aj dobre sa aj posmievať z hocikoho. A keď Gita mala. Nó, Gita celá si dokvasená, chod' mi... A to nebola pravda, ja som hocičo natárala. (Smejem sa)

A to ste vedeli čo to je?

Vedela som hej. Mne to už mamka povedala jakosik. A také bolesti som mávala ako keď v jednej miere v mesiaci. „A veď by si to už mala dostať. Veď ja keď som mala 18 rokov už som mala a ty to nemáš.“ A tak mamkinej, mamkiného muža sestra tetka povedala. „Neboj sa veď jej to príde.“ A ešte toľko povedala. „A koľké ženy nemajú a žijú.“

Aj tak bolo?

Aj tak bolo nemali žili.

A potom nemohli mať deti.

Neboli deti, nie, nie, nemali deti. Alebo táto Gitina mama ona po Gite už vôbec nedostala. A 40 rokov som mala a už som nemala.. No 20 rokov. Ale čo keď som mala 50 rokov znova prišla. Ozaj, ozaj. Ja keď som mala 40 rokov, keď mi to prestalo si veru hocijako myslela, že som v inom stave. Deti boli už veľké, Prepánajána živého. A potom raz tuto raz dolu som prala. A taká jena tetka bola a ona mi vravela takto. „A čo si taká smutná Hana?“ Tam som mala i seno to som prevracala. Prvej sa chodilo na potok prať. Potok bol čistý. A ja som sa jej potom vyzverila. „Netráp sa, ja som mala 35 keď prestala potvora a keď som mala 50 znova prišla.“ No *(smiech)* A ja vravím, ale... No že a ona sa vydala za takého starého vdovca noo, že keď ona povie svojim sestrám, že ju upečú.

Že si budú myslieť, že sa s niekým prespala?

Hej. No nie, že, že chlap taký starý a ona mladá šak. No a potom už, no nič prestalo jeden mesiac, druhý mesiac. A ešte mi takto povedala: „Nechod' ku dochtorovi!“ Ja som bola u dochtora a ako to na dedine, rozšľapuje sa tam pri dochtrovi treba bolo chodiť do Mikuláša.

Sa hanbili ženy, nie?

No. Dva, dve deti som mala. Raz ma už porodná baba už durila, durila. To tuto som nejšla do poradne, to boli poradne po dedinách a na Veľké Borovo ma trepala a nie žeby som bola sama. To Hanka keď bola, s Hankou keď som bola v druhom stave tak to sme šli 9 sme išli ako keď putniť. A nebola som tuto pri dochtorovi tuto na Borovom.

Ste sa hanbili?

No kde ani reči šak. A potom, ja vravím mojej švagorine. Švagorina tiež, Hanka sa narodila 3. maja a synovec sa narodil 3. juna o mesiac.,,A Betka pod' id'me do krčmy

ideme si vypit' a pojdeme domov.“ Betka sa volala. No i „A ideš da var vypit'?“ No a prečo ja som nikdy nevpila. „Pod!“ A potom bola taká jedna tu taká Margita, tá bola taká mladá tiež bola prvozka. My tri sme boli prvozky. A potom A ona vraví: A nejdete do poradne? A ved' som tam bola a tam plno báb, to Malo Sviñarčankov To Malo Borovo to sme volali Sviñarčanky, rovno tuto. A keď príde na nich šór. Ešte čo možeš posedieť. „A Betka ja nejdem ku tomu dochtorovi.“ „Ani ja nejdem.“ (*smejem sa*) A čo povieme Želeni? porodná baba sa volala Želena. Že tam bolo moc a nám bolo treba ísť domov. Čo budeme cigániť, šak. No to vám bolo v marci. A potom nás ešte durila ako keď že máme ísť, v apríli. A ja som už v apríly nešla. A Betka tiež nešla. A keď ty nejdeš ani ja nejdem, Betka bola odo mňa staršia o dva roky, no i, bratova žena. Tak sme Vám neboli, v tej poradni. A s Ferkom som bola s chlapcom raz. A to mi povedala, že je krížna poloha, že musím ísť na cisársky rez.

A boli ste potom?

Nie.

Ste sa báli?

Ale nie.

Či samo sa to spravilo?

Samo. V sob... v nedeľu, v sobotu to bolo v auguste, to sme mali strašne moc sena. To sme celý týždeň so senom robili. Bo to prišli také plané časy to pršalo. A potom ten týždeň bolo už ako teplo. To sme mali ďaleko pole, tam kde Kuráňka. Potom sme mali tuto hore pole a potom tuto pole, potom tuto pole, tak sme sa takto naháňali. A sobota to sa také spolky kosili. Tak moc, 24 ľudí tam bolo. No a už som išla hrabať a večer keď sme prišli, že to prvej pohrabeme a veru keď sme prišli z to tej hrabačky, veru už večer bolo. Treba bolo, mamka kravy pásli a potom ešte večer išli hore, hore, hore tam sa volalo, Polianky sa to volali už ako sa prechodí na bielopotocké a mamka išla s mužom ešte tam po seno. A my sme s týmto kňazom. Ja som už v stajni porobila a on sa modlil, lebo už sa mu treba bolo modliť, lebo už študoval a za toho kňaza a v stajni som porobila pobradzala všetko, podojila kravy, pásat' som dala. A potom bolo treba kuchyňu umývať, gánok. Tak on rajbal a ja som stiahla. To bola sobota. V nedeľu mamka išla pásť ráno kravy. Fero starý bol v stajni a ja som varila obed, už raňajky, obed. A tak mi ako keď len v bruchu tak krútilo, tak sa mi skrúcalo skrúcalo. No bolelo, bolelo treba bolo robiť.

Mamka tak povedala, že ona si oddýchne pri kravách, že by ako muž ostal doma mi pomáhať. A ešte som Vám išla do kostola póbede ešte som také kabáče napiekla. Na večer ešte som kravy podojila. No a išiel vám taký jeden na harmonike hrajúci. Ale ma strašne zbolelo v tomto boku, „Ale čo ma to tam tak boli?“, prevrátila som sa na druhú. Ej aj v tom druhom bolelo. A potom som vyšla, počúvala som tú harmoniku v obloku v kuchyni. Ej akosik ma i brucho boli, no namojveru. A to už prichodil koniec. To bolo 23., 24. sa mal narodiť. Takže, potom, no to bola nedeľa, pondelok. Ej bolí akosik. A vravím mužovi: „Fero vstaň. Choď si po Helenu, lebo čosik ma strašne križe bolia i brucho bolí.“ No on skočil, však nepovedal nič išiel už ako že ide po tú porodnú babu. Ale porodná baba predtým povedala takto: „A ty pôjdeš zrovna do nemocnice, ani ma nevolajte.“ Ale on išiel, ale sa už zbral. Akože už bol na dvo.. na ceste. Mamka mu takto povedala, idem ja, mamka sa na to zobudila, ako testina. „Idem ja! A ty koňa priprav.“ Ja som to počula, že povedala, že koňa priprav. A mamka keď išla. Porodná baba prišla zo zábavy tuto zábava bola aj ja som ešte tam bola. Ešte som si tam posedela a potom ja som išla do svojich rodičov. „Ej mamko ja asi už pôjdem zajtra do nemocnice.“ „Joj, keby ti už Pánboh pomohol ako každá mať, šak? No i ja som už potom tam zašla a išla som potom domov. Ešte som sa najedla toho kabáča zo sladkým mliekom. Som sa pomodlila a išla som spať. Ako Vám hovorím. A už mamka tam buchala, Helena povedala takto tá babica. „No dobre Fina“ Mamka sa volala, že Fina. Vraj choďte domov, ona jej vykala Fina Vy. „a pripravte Hanu, ja prídem.“ A na čože keď mamka prišla, Fero už bol na svete Nó, sám sa narodil. A potom už ešte aj tento farár utekal. Mamka utekala a sa vrátila sa naspäť, muž išiel za mamkou, „Mamko poďte lebo decko je na svete, Idťe po Helenu.“ No a mamka keď prišla, Helena už išla hore. A už aj farár išiel, Tetka poďte ono je už tam, ručičkami čosik robí. Hana je nešťastná. Decko už pri pôrode, no už bolo narodené a ešte malo tú pupečnú šnúru. Fero mal akosik tuto zatiahnutú, potom takto...No že málo chybovalo, že sa nezadusil. „No tu je cisársky rez“ potom povedala Helena. Ani doktori nič nevedia, že kedy čo je. Narodil sa, muž potom chytro oheň kládol. Mamka vodu, a kým sa voda zohriala, tak tetka Helena ho mala v uteráku zabaleného. No. Hej.

Takže len dve deti ste mali?

Dve.

A viacej ste nechceli alebo?

Nie, nie. Potom ja som strašne skrvácali pri tomto Ferovi. So mňa tak tieklo jako z cievky. Potom Ani..._Aj báli sa. No to bol hrozné dačo, ja som bola taká slabunká ako mucha. A len horúčka, horúčka. No i. Dost' je toho. Koľo zavri, koľo vychováš (?) A už som Vám všetko povedala. No čo zostali sme sami.

Odišli deti?

Deti. Dcéra je v Martine, tá robí v Biotike. Ta už je tam koľko 25 rokov? No štvrt' storočia, oslavovali to už, povedal mi, že tam vtedy nastúpili var 4. Jedna je magistra. Hanka tam robí ako otekárku pri tých liekach, moja dcéra. A všetky sú zamestnané pri tých frasach. Ba keď mi to dakedy hovorí. „Ale čo to mne ty hovoríš, ved' ja ja nemám školu na to.“ Ona chodila vo Svite na túto... Ako sa to povie tá škola? (vzdych) Nezájde mi to na rozum.

Čo sa tam učia?

No to, tam sa učili ako keď na tieto, do továrne na tie výluhy a na také výskumy Hej

Chemická?

No, no, no, chemická, vidíte ak o Vám prišlo na rozum. Ona na to nemala odbor, ale keď vyšla zo školy, tak nemala zamestnania takého, tak robila v Ružomberku v týchto papierňach. Tam robila, ale jej to tam strašne škodilo. Ona koľko to tam robila, vyše roka tá Hanka. Exem dostala.

Sú tam aj tie výpary, tam je to no, ale teraz je to lepšie, ale ...

Ale vtedy šak? No i... Ale potom ja neviem, z Ružomberka tam tiež bola, a tak tá sa dostala do toho Martina. No a potom tam aj tej dcére jako keď našla toto zamestnanie. Ale táto tam zostala, ale tá odišla do Rimavskej Soboty. Tam, no tam sa vydala, tam odišla no čo. No ale Hanka si to chváli. Hanka naša, ona má aj pekný plat. Ona dakedy si zarobí aj 14 tisíc. Hej a.

Syn čo robí?

Prosím?

Syn čo robí? Kde je?

Syn čo robí. Syn Hanka sa dobre učila. A aj a som potom ochorela na žalúdočné vredy. V 70 roku, v 70 bolo, od 70 roku boli, sú žalúdočné vredy furt. No lebo neboli vyoperované tak, hm. No i potom čo? On sa zle učil, tak potom išiel za murára. Tak urobil si školu murár- obkladač. Ale čo chytí do ruky to spraví. Hej. No potom sa oženil. Ženu má od Mikuláša. Ona je rodáčka z Hút. Ale jej rodičia odišli. On je

z Jakubovian jej otec a mamka je z Hút. Oni odišli ku Mikuláši na štátne majetky. Nebolo inakšieho bytu, tak kde sa dostali, tak išli. Tak na štátnych majetkách robia, robili. Svatka ešte robí, ale svatko je už na dôchodku. Lebo svatko je starší o 10 alebo o koľko tiež. Ale oni dobre vychodia, oni dobre žijú, tam nieto mrzkého mena. Ona sa volá Serafka. On jej vždy Serafka a ona Maťko. No šak pekne?

Ehm, Pekne no. A vy s mužom dobré ste dobre žili? Spokojní ste boli?

Spokojní. Moj muž mi nikdy nepovedal mrzko. Nikdy ako nikdy. Raz povedal, neviem čosik sa mu polámalo na voze. A ja som povedala: “Keby si nebol taký náramný, bolo by sa ti to nestalo!” A on v tom si v tom akosik pribuchol takto sekerou na palicu, takto na ruku.

A vtedy, mrzko Vám poviem, možem to povedať?

Môžte, môžete.

Kurva, piča, pes! *(smejem sa)*

A ja keď to povedal, tak ja mu fuk za ucho. “Kto kto je ti tu kurva?” „Ja som to tebe nepovedal, ja som to tebe nepovedal a už tak.“ *(smejem sa)*

A tak bolo také rozhnevané čosik do večera a kdeže do večera, on sa nemohol „Hanka, Hanka“ Ale žeby to bol opakoval dakedy viacej raz nikdy. Alebo žeby mi povedal, že somár, alebo ty hlúpa alebo tak ako počujem. Nikdy! 50 rokov by bolo 2. januára jako by sme mali. Ako sme prežili manželstvo a 2.novembra zomrel.

2.novembra zomrel?

Zomrel hej.

A čo mu bolo?

Čo mu bolo? Upch, on bol dlhšie časy chorý. On šak zo 7 rokov len tak chudáčisko chodil už potom o kvakuľke. Najprv len tak slabo, slabo potom už zo tri roky, zo tri už len kvakuľka. A už dva roky som ho musela dvíhať z divaňa. On hore nejšol spať do izby tu na diváni spával. A ja tuto na lihátku pri ňom. No také lihátko máme, tak som pri ňom spávala. No a teraz rok, tak mi povedal, začiatkom augusta, augusta: „Mne ti táto noha tak čosik bolí, a len tuto tieto žily ma bolia.“ Na ja som mu to masírovala tými masťami, dcéra to nanosila z tej Biotiky. A j teraz nosí! Ešte mamko... len mňa tiež kĺb bolí a tato ma tiež bolí tu pod kolenom. A potom ho už tak bolelo, že nemohol na tú nohu stať. Na ja som ho vždy dvíhala, už som ho vyškolava vonku a dakedy vyšiel tak opieral sa okolo steny a kvakuľku mal. Potom 8. septembra, no to bolo pondelok. Mi

takto povedal: „Hej keď si ty chorá, ty ideš ku dočtorovi a mňa tak tá noha tak bolí ani si to necítim ten spodok a ani nejdeš ku dočtorovi so mnou.“ No dobre Fero, ale ako ťa zašikujem ku tomu dočtorovi, sanitku ti nedá.“ No ale už nájmem dakoho čo pojde s tebou keď zaplatím aj 500 korún. 300 korún do Habovky, keď išiel dakto na aute s ním.

Akože tuto z dediny niekto?

Áno z dediny.

300 korún, no do Habovky. A čo som mala robiť, keď ste mu chceli pomôcť.

A potom som vstala v utorok ráno a išla som po doktora. Ved' máš právo nech ťa príde ošetriť. A on mi hneď povedal, že je to tá ruróra?

Trombóza? Že ucpané žily?

Ucpané žily, hej. A ved' on to má už tak potiaľ povedal mi. V ut... V stredu poslal sanitku, to bolo 8. septembra. Ja som išla s ním no a tam mi hneď povedali, on zostáva tu. To bola streda, vo štvrtok ho zobrali do Kubína na operáciu. Tak mu to tuto prerezali tieto žily, že to už bolo tu. Na potom, že za koľko to ešte výjde hore šak ešte tak. Mi aspoň tak povedal primár.

To bolo v piatok, vo štvrtok ho zobrali. V piatok som za ním išla aj zo synom, ako prišiel. No a v piatok to bol na rezke hore a potom ho preložili tu dolu, kde ležal v nedeľu. A v nedeľu sme zašli povedal, že ho to strašne všetko bolí a že akosi si necíti tu nohu v nedeľu.

No a potom sa ho dcéra opýtala takto „Ocko no ale viete čo, že takéto, takéto takéto prípad, keď je to dakedy aj nohu odrežú.“ A on povedal, že on si nenechá nohu odrezať, lebo že v čom, vo čom sa narodil, s tým chce aj odísť z tohoto sveta. No a tak poumývali sme ho. No už ja som ho iba oholila a Hanka ho natrela, poumývala natrela. A v stredu som ho zaviezla a v nedeľu odležanina už tuto. Taká jako... červená. To bola nedeľa.

My sme boli tam, sme dochádzali asi tak okolo pol piatej a tento farár tam zašiel aj s tou čo ho opatruje aj tá sestra Kuraňka. A ja no ako na večer, už som pozapierala kury na večer.

On príde v tom už a taký farár. „Vieš čo ti idem povedať, zajtra choď do Trstenej, lebo Ferovi idú nohu odrezať.“ „Čo si to povedal?“ ja takto do neho „Čo si to povedal?“

„Hej, hej, na čo ja som mu povedal, aby si dal nohu odrezat'. A čo v bolestiach trpí a v bolestiach bude umierať a to bude bez bolesti umierať.“

No jasom už išla do tej Trstenej ale „Jožo vieš čo“, tak som mu povedala „čo ako si mi to povedal, to si mi iba bolesti narobil.“Potom ja som už išla v ten pondelok do tej Trstenej, ale čo už on bol pripravený na operáciu, že keď prišiel. A tak mu ešte povedal „Keď príde dochtor na vizitu, tak mu povedz, že si necháš nohu odrezat'.“ A ja som to akosik tak ani neverila. Čo som prišla tam boli taký dvaja pacienti, jeden bol taký mladý a druhý bol z našej dediny Preboj. Ten mladý takto povedal: „Teta, keď som to počul“ a takto si dal ruky „keď som to počul, čo ten kňaz hovorí, mne sa až srdce zastavilo. Katolícky kňaz toto môže povedať. On mi to potom potvrdil aj ten Pavol (?), ako on mi tu povedal, že ako mi to povedal, tak mi to potvrdili. No ja potom tak vravím: Fero, Fero, potom som ku nemu, „nedavaj si to rezať.“ A on mi ten Preboj už je nebohý, veď on je už pripravený. Veď jemu už tú štvrtý, štvrtú infúziu, aby ho uspali na to, to mu stekalo. Prišla, ja neviem, či to bola doktorka, ten Preboj mi povedal ,že doktorka tak ho pošrabala po nohe tejto ľavej. No už nič, zahaž ho, oči mu pozerala. A ja som potom takto povedala: „ Už idem, nech sa robí božia vôľa. Už jako bude tak bude. “Nebude dobre, ten Preboj mi povedal, to nebude Hana dobre.

Tam Vám mu tú nohu odrezali, takto potiaľ. Bol pondelok, v utorok som tam išla tam za ním na chirurgiu. A už tam prišiel doktor. A on začal plakať a ja tiež. A príde dochtor na vizitu, aj sestrička traja boli. A ako odkryli ten paplon kaluža krvi. No mne sa čosik urobilo a ja takto raaach na zem. Že keby som spadla na ten kraj tej postele.

No tak si hlavu rozbijete.

No Tu som mala také boľavé, toto. A potom už chytro so mnou robilo. A on že, že toľko povedal: „Moja žena bude prvej mŕtva ako ja.“ Potom mi tuto dali injekciu. Ja nikdy, nikdy som nemala vysoký tlak. 80. Vždy mi hovorili, že mám tlak jak babatko. Hej A vtedy na 210 tlak vyskočený. Povedali, že ma to malo zabiť. Tuto mi dali injekciu. Potom ma už posadili do takého dreveného kresla. No i potom mi povedal doktor, že či idem domov. „Áno pojdem domov, pozrite sa, čo ste to narobili s ním“, Ale v tú ranu už bola zakrytá noha, už tá posteľ. Potom ma odlifrovali stamodtiaľ na ambulanciu. A potom sa ma opýtal primár, že či mi majú dať sanitku. Nie, nie ja idem autobusom. A potom ma bola sestrička vypevadiť ku autobuse. Ale keď som prišla domov, dom sa válal na mňa keď som pomyslela, že čo to tam je len takýto čut. Potom

tam bol 50 dní, medzi tým bol 3 dni doma. Slečinka moja dobrá, keby ste vedeli, čo to za bolesti boli. To im iste po celé noci kričal . Potom ho dali na doliečovák. Tam bol 8 dní na tom doliečováku. A potom ho pustili domov. Potom mi primárka povedala. „Tak Vám úprimne poviem, na tej chirurgii to je bitúnok. Ale tutok kde bol na doliečováku možno, že keby bol, také sestričky keby boli možno žeby nemal ani tie odležaniny. Na toto sa dostala infekcia na ten čup. Najprv to tieklo 4 derámi, potom teklo 6 derámi. A tuto na tom doliečovaku mu to prebo, prebaľovali aj 3 razy denne. Tam aj za tri dni, toto zaschnuté všetko. Za prepačením posratý, pošťatý. Veď to malo byť od čoho tie odležaniny. To už nemal takéto odležaniny, to mal také ako moja dľaň. I na jednom boku, i na druhom.

Kde jako chudáčik. Ráno keď som, ja som denno-denne 47 rázy som bola za ním. A potom už len pýtal domov, len domov, domov. A potom mi takto povedal: „Keď ma nevezmeš domov, tak sa obesím tu.“ No jako sa ti obesíš? No takto, že jako šak. No ako sa...? „No neboj sa.“

Viete čo rozmýšlal? A že to aj robil. Povedala mi taká sestrička, taká sestrička, taká veľká Irenka Paľková z Vitanovej. Už mu okrútili na tom na tom frasovinou takú čiapočku, takú deravú, takú háčkovaná alebo čo to bolo to bolo zakrútené a tá čiapočka bola na tom. Ale vždy to bolo čisté, vždy. A potom, že on to složil a ten fáč, že poodtrhol a všetky tie žaliezky, čo boli a že A potom už ten fáč odkrútil A na ten fáč sa chcel obesiť.

A potom už ja som tam bola v piatok, vo štvrtok. A hovorím tej primárke: „Pani primárka pekne Vás prosím dajte ho domov, veď to vyrušuje, keď takto kričí po celé noci. Ani mu nebolo... Hanka moja zlatá kedy moja zlatá kedy ma zoberieš. „Hanka moja zlatá kdesi? Hanka..!!!, a len Hanka a Hanka.“ No a potom, veď ho museli drogovat', aby zaspal dačo. No tak a vtedy mi povedal takto. A keď som prišla ku nemu to bolo privítanie, „Konečne, že si prišla a zajtra prídeš?“ I privítanie i odchod, no. A potom už zašla som za tou primárkou a jej hovorím a ona mi takto povedala. „Pre mňa si ho berte aj teraz!“ „Teraz ho nemôžem pani primárka, lebo som sama ako sa dostanem s ním dolu. Musím synu syna alebo dcéru volať.“

A ja som prišla domov a chytro som zašla do susedy. Vravím: „Helenka prosím ťa zavolaj mi do Bobrovca Ferkovi.“ No už mi zavolala. No i prišiel na 4 hodinu prišiel potom, ešte vo štvrtok, to bolo dobre. No i v piatok sme zašli. „Ja Vám ho dneska

nedám.“ No v piatok mi ho nedali a v pondelok ho poslali samého. Ja som už potom v pondelok, v piatok som doniesla mal tam tri pyžama. To som prala. Potom som mala periny to oblo ku všetch svatým. To som popreobliekala aby čisté mal, lebo predtým bol 3 dni doma. A tedy mal strašne hnačku. My sme si vtedy mysleli, že on skončí doma. Hnačka ,vracanie. Kde jaka perina, kdejaká plachta to som všetko prala a do toho utierala. A potom. Potom som to dva dni prala. Raz som to plákala a potom vyvarovala. A to tak dóbada som išla do Trstenej a póbede prala. No i potom nám ho poslali v pondelok. A ja som išla do obchodu po chlieb a tuto suseda mi kričí takto: „ Tetka Trstená volala. Hovorím: „Svak zomrel“. „Nie, ale ho posielajú domov.“ Tak o týždeň bol od pondelka do útoru rána. Ale to to si nepravajte ani nikomu to nepravajem. Jako som bola takto oblečená v pondelok ja som sa nezobliekla iba v sobotu, keď som sa išla umyť. A to som sa zoblieka, keď som si preobliekala gaťky. Tiež nie som každý deň, ale každý druhý deň sa preoblečiem. A len čo som od neho odišla. Takto bol posadený, takto mal 4 hlavnice. Tuto táto noha čo bola zdravá to sme mu dali na štokrlu alebo na stolček, už na čo si pýtal. A potom a táto chorá treba bolo prebaľovať. V pondelok, utorok prišiel doktor obvodný ho prebalil. V stredu som bola tuto za sestričkou, Zuzka ho prebalila v stredu. Vo štvrtok už prišla sestrička z poisťovne, mu vybavil dochtor. Aj v piatok prišla, v sobotu Zuzka prebalila.

Ale potom už prišla dcéra v piatok, bola Hanka doma, hej. A Hanka, Hanka mu to prebaľovala a na to prišla sestrička, táto z tej poisťovne. A ona sa jej ešte pýtala: „A vy robíte v zdravotníctve?“ „Nie, ja robím v Biotike.“ „No a keď to tak viete.“ Ale čo sestrička, ešte sestrička ešte potom Hanka keď to už prebaľovala, čistila ona ešte potom zobrala ako keď nožík to vyzeralo a popod tú kožu a ved' on bol chudý, vychudnutý. A popod tú kožu a to mäso také odhnuté. Videla som to ešte teraz sa mi čosik robí. Ale ja som sa nemohla na to pozerat'. Ja keď to išli prebaľovať ja som išla preč z izby. No a takéto muky boli. A jest' nič. To iba To povedal hneď to, hneď to. To som chytro varilo, to som varila. Ale nič nebolo. Hocikedy, keď som ho krmila aj ma opľul.

Nechcelo sa mu to prehltnúť, tak prf

A čo všetko musel človek prijať. Po dva razy som bola po tú Zuzku v noci. Raz som bola o 11 po ňu a druhý raz som bola o pol druhej a tretí raz som bola o 3, ale ona nepovedal, že nejde. Len som zabúchala na oblok: „Hej teta už idem.“ No. Takéto muky boli.

A potom už pondelok večer...A čo dcéra odišla v pondelok večer Všetich svatých. Domov do Martina, lebo jej povedal doktor Devej, tento obvodný. Vy si to môžete vybaviť ošetrovačku, ak by bude otec dlhé časy, dlhšie časy, ale tak aby ste mali zaplatené. Ale on dlhého života nemá.“ No ale išla pres to všeko. A upiekla taký koláč, taký jablkový a takú mrvenicu po vrchu. A ja som mu dala toho koláča, aj čaj zapiť. Počkajte svatú omšu mal tu ten kňaz ten jeho brat o 4. A ešte mu ten brat povedal: Fero, všetky tieto bolesti, čo máš obetuj za rodičov.“ Také oči vydupil, že by ho var bol vyrazil s tými očami. No, ale potom mu svoje povedal: „Vieš čo už by som ťa nikdy nepočúvol, čo by si mi aj na dobré chcel. Toto je tvoja príčina.“ Do očí mu to povedal. A potom, to bolo 5 hodín. Vravím, dám ti toho koláča aj čaj ti dám. Tak som mu ho dala, pokrmila. O piatej, všetko pojedol. Dva tie také štvorce (?) Ale vrch nie ani spodok. Vrch lebo bol tvrdí, aj spodok takisto, len ten prostriedok. Ale to nikdy nezjedol. A potom povedal. Tak ja... Ja som si ľahla tuto, na to lihátko. A syn bol doma Ferko a on už tam čosi hrká. A ja vravím Ferovi: „Ferko, čo robíš?“ „Ocovi rychtujem jest', lebo povedali, že sú hladný.“ No i dobre, tak to mu dal jeden jogurt, potom mu dal 5 piškótov a potom mu dal pól banána. Do takéj mištičky mu vymixoval lyžičkou. A ja som ho už vstala „Mamko poďte ich pokrmiť.“ Tak ja som ho pokrmila. A zatým dcéra povedala:“ Dajte mamko ocovi vína, jak budú chcieť.“ Tam je také kúpené taký hrnček, taký, pre deti malé sa kupovalo. Hej. No v tej krabičke. Ja som to chcela vyhodiť. A Hanka povedala: “Nechajte to mamka na pamiatku.“ Ale nechcel z toho. Tak ten hrnček som mu kúpila, to ešte keď bol v nemocnici som mu kúpila. Tak do toho hrnčeka. Plný ten hrnček vypil toho vína. O tej piatej, nie to bolo o 8. A potom sa tak povedal. Potom sme ho prebalili s tým Ferkom. A potom sme ho opreli už a ja som si tuto sadla ku nemu a on si tak už oprel tú hlavu a zaspal. A Ferko, daj mamko, Ja im idem da, takto urobiť“ takú stoličku malú máme, tu mu stoličku z tejto ... A takým tuhým spánkom spal, že to vôbec necítil. A dali sme mu tú stoličku, a dali sme mu tú nahlav..., na tú stoličku hlavnicu a tak sme mu tú hlavu opreli. Tak predstavte si že Vám spal do pól druhej. O pól druhej sa zobudil a povedal takto: “Joj ako som sa dobre vyspal, už mi bude var lepšie.“ O pól druhej a potom ho taká ako keď zimnica chytila. A tráslo, tráslo a tráslo. Ferko mu potom dal paralen, pól. Ferko to je asi ešte málo, daj mu ešte.“ Tak mu potom ešte dal, ale už tú druhú polovicu neprehltol, ostala mu tu na jazyku. A potom takto povedal: „Dokiaľ sa budem ešte takto trápiť? „Vravím, Néboj sa

ved' ťa to prejde.“ A potom bolo už pól 4 a povedal mi, že by sme ho prevrátili, že sa vyrovná. No tak 4 hodiny boli, kým pripravíte všetko. Ferko ho zobral takto na kolená. Ja som to všetko poprevracala. No takú ryžu dajakú vo vreci. To stálo 700 korún, sme to kúpili, že to jako pomáha ako na tie odležaniny.. No. Ferko takto vraví: Ja to idem vyčistiť.“ Tak sme ho prevrátili na tú stranu a to všetko mu vyčistil už tie rany, potom sme mu dali taký fá, taká gázu a, Hanka to už nachystala. Potom ten peroxid vodíka a sme mu to priložili na jednu na druhú. A už sa robila aj tu rana hore na tej kosti. Toto sme spravili a potom sme. Ja som nič nerobila to Ferko robil. Toto všetko tiež strhol, lebo to tieklo. A to som také ešte také plienky, čo boli po mojich deťach. A Hanka doniesla plienky a to sme ešte na to nabalili. To všetko bolo premoknuté, Ferko to strhol. Potom sme to zas Ferko to nabalili tými fačami. To už Hanka nanosila z tej Biotiky. To jej tam nadávali. „Zober to ti bude treba.“ To už také nastrihané tie štvorce. A to sa len namočilo a tak sa priložilo, troška to zatajilo, kým to nasiaklo toho kvasu na to. A potom ešte Ferko takto povedal: “A mamko keby som ja dal túto jednu plienku na to?“ No ved' skús uviažeme to.“ A to už bolo 5 hodín a toho už prestávalo aj hlavu triasť. Aj tak už tak nehýbal ničím. A ja vravím: „Ferko vieš čo? Pod' si ty ku otcovi sadnúť a ja idem psa uviazať aj kury vypustím.“ No i dobre, on si tuto sadol. A s tou hlavou mu ešte stále tak trhalo. A potom už mu tú hlavu mu chytil. Iba ja som išla po hrniec, tento že ja idem vyvariť tie plienky. No že keď bude treba, no čo vyvarím i bude čisté, šak . Vyschne to. A ja som išla hore z drevárky. Keď zrazu: „Mamko, mamko poďte otec umiera!“ Ja vravím: Netáraj, ved' ešte hlavou kýval.“ Ale keď sme prišli on ho už tak chytil. Ešte mu tou hlavou tak robilo. A potom bolo za 5 šesť, keď vypustil toho ducha. Taký bol ťažký život. Ten koniec života. Vždy sa hovorí: “Človek v bolesti sa rodí, v bolesti zomiera.“ Ja to vždy poviem, keď aj ten infarkt, tú porážku. Toho človeka musí strašne čosi bolieť, keď umiera.

„Jako Vy poviete?“

No asi áno, asi je to síce iba chvíľka, ale bolí to.

Bolí. Tá bolesť musí byť strašne krutá. No. A už som Vám povedala všetko.

Tak mi to bolo ťažko. Ale som si tak pomyslela, už sa nevráti A čo budem hlavou múry prebijať. *(plače)* Ale že človek zostal sám. Sama, sama. Ved' príde i syn i dcéra. Príde viacej na moment. Jako aj vy porozprávala som Vám dosť, čak?

A vnúčatá máte?

Mám.

A chodia? Neprídu na leto?

Prvej chodievali, ale teraz no má každý partnerku, partnera. Už sú taký väčší, hej? Michal na 23 rok už mu ide. Marek už má 19 už je otcom. No zavčera sa narodilo dievčatko, Veroniku majú. Marek, no pluhak taký! Michal taký... No ja, že Michal a to... No a Michal, kde už chodí koľko var tri roky s tou Bibou. No a Alenka to je po dcére. Títo dvaja a dievčatko má Katarína, Katarína má 14 rokov. Teraz mala 24. A dcéra syn má Alenka má 19, 20 jej ide, tá tiež má partnera. V nedeľu boli tu. No a Janka má 13. Mám. Lenže neprídu. Takto Michal je zamestnaný, ten robí v autoškole pri otcovi. Marek je zamestnaný, ten robí, dostal sa do strojárni. Tak ten v strojárňach robí v Martine. No a dcéra v Biotike. Zať v tej autoškole jako riaditeľ je tam. No ale je tam, no aj tie autoškoly už krachujú. Povedal mi: „Mamka, o sto ľudí mám menej.“ No. No a po dcére. A Katarína tá ešte do školy bude chodiť, 9 rok, či koľko to. A dcéra Alenka, Alenka sa volá, tá čo má 19 rokov. Tá robí, tá je vyučená krajčírka, ale to remeslo nerobí, lebo že ju kríže bolia, povedala. A toho lanského roku, už keď skončila školu ona hneď išla Vám robiť do toho Aquaparku. Tam, tam ju ako mamkina sestra zamestnala. No a teraz Vám robí v dajakom obchode, čo predávajú po 35 korún, ale čo tam je za 35 korún, tam iba čosik 35 korún stojí. Kytka kvetov. A ostatné všetko drahšie, šak? No a teraz tam robí v tom obchode. No a Janka ešte do školy chodí. Syn na štátnych majetkoch. Cez leto pasie kravy, cez zimu krmí. Nevesta dojí. Ešte to zamestnanie majú ešte akésik no aké-také. No a... A keď príde... Chceli ste dačo povedať.

No šak ja som vás prerušila, tak povedzte, potom sa opýtam.

A keď, to príde to naskok. No kým na aute príde No oni majú autá Martinčania, ale zasa nemôžu veľa, kdeže to 500 korún auto kým príde na Hutý a nazad. Benzin stojí.. A syn mal auto rozbil. Jedno mal, trabanta mal. A trabanta, tak takého trabanta mal, to som mu dala 11 tisíc ja. To boli trabanty. To boli trabanty. Tu bol jeden pán farár a ten mal trabanta a povedal: „Fero ja ti doporučím toho trabanta. Dobrý je.“ Ale on si kúpil takú bielu, škodovka to bola. To boli také 125 a 105. A on mal tú 125. 11 tisíc. A na tom trabante dlhé roky chodil. A potom neviem, čo si zmyslel, akýsik mu ponúknul. Tak dal za takú čaru, neviem či to mal, ani rok nemal. On to vymaľoval, čosik urobil, vyplastelinoval zo spodu hrdza všetko bolo zakryté. Autisko do roka sa rozosypalo. No

i tak, pochodil s autom. A 35 tisíc za to dal. A trabanta, čo predal do Bobrovca tam jednému pánovi, ešte ho má podneska. „Nie ti je ľúto, keď ho vidíš?“ „Ľúto mi je mamko, ale keby ho predal.“ Ale vravím, kdeže ho on preda! A trabanty sú furt dobré. To je večné auto. Hej. Dobré. A koľko trabantov ide, veď Nemci majú všetko skoro trabanty. A mohol si.. A tak teraz nemá. Má tento...

(ponúkanie kávou)

A ešte som sa Vás chcela také opýtať, že...

opýtajte sa...

Máte pocit, že voľakedy sa ľahšie alebo teraz? Alebo ako by ste to porovnali?

Jako sa Vám to zdá?

Ja Vám poviem takú úprimnú pravdu. Ja som stará, ale prvej, keď sme žili ako deti. Bieda bola, veď som Vám hovorila, že aká bieda bola, ale bol akýsik inší život taký lebo sme boli mladí, to bol taký život bol veselší. A tak bolo, že jedno druhého si voľako viac akosik ctilo ako teraz. Prvej si aj deti ctili. Nie nielen starí, ale aj deti. A keď sme sa, keď Vám hovorím, keď sme sa aj narobili. Bosí sme hnoj nosili, bosí sme do hory chodili. A keď som už mala na tej krošni, na tej noši natrepané. A keď teraz bolo treba z toho vrchu zísť, z hora dolu a také trskutejšie, a ja už im takto im vravím: „Veď tetky poďme si oddýchnuť.“ „Nie, nabrnkni si.“ To takto bolo viete tá noša. Videli ste tú krošňu?

Áno, áno, videla.

Hej. A takto „hup“ a už to bol oddych. No, no. „Nabrnkni si!“ No a bolo treba nanosiť i na zimu i na leto toho dreva. Tak sme sa narobili ako kone. Ale, ale jak ste mali kúsok kabáča, no kabáč tak ste sa rozdelili. A jak ste boli celý šťastný, že ktosik prišiel do izby, šak na návštevu. Ale nie jako teraz sa pozerá najprv na nohy, či ste sa zobuli. Hej tak je to teraz, no necigánim.

(vybehla von, dvere zavriet')

I prvej bola dražoba i teraz je dražoba. Ale len teraz je taká ... taká moc, taká ako keby závist' i pýcha.

Viac je to ako voľakedy, myslíte?

Bolo. Teraz je viac ako bolo. Nie, prvej, prvej to tak nebolo takej závisti ako teraz je tak. Že ak ty máš viacej a ja nie. Jéééj...

A tak tu voľakedy všetci boli tak rovnako, či nie? Či boli aj bohatí?

Ale boli Vám aj bohatí. Takí, čo mali moc poľa. Moja mamka nemala na čo zemiaky zasadiť.

Ehm. Vlastne ste hovorili, že mužova mama boli takí bohatší, keď ešte otec žil.

No, hej. Tam bolo zasa statku mali 3 kravy. To bolo mlieka. A keď bolo mlieko, všetko bolo. Pol stravy bolo. Sa hovorilo. Ovce mali. To na salaši syra. Ale on bol taký štedrý ten otec. Včely mal. No keď mal už včely to na Vianoce med. To celá dedina tam išla. Ale nie žeby bol predával, ale každému do takého kalíška už dal, aby mal. A to tých včiel, že bu mu Pánboh sto ráz požehnal, vždy to hovoril. Ale ja si ho dajako nepamätám, nie. Jeho otca, mužoveho, nie. Tak si ho pamätám, to sa mi prisnil raz. Už keď sme tam, keď som tam bola za nevestu. A on sa mi prisnil. A to mamka čosik vravela pred tým. A potom tak akosik po týždni sa mi prisnilo, ten otec. A takže prišiel do izby. A ja som vtedy tej prednej izbe spala.

Tam bola predná izba, kuchyňa a zadná izba. Mamka spávala v zadnej izbe aj z dcérou s Hankou. A ja som, keď muž bol v robote, ja som spala v prednej izbe. No a že prišiel, to poviem, prišiel. A tak, dvere neboli tak dočista zatvorené, vždy boli tak odchýlené dvere.

No a ja som ho už videla, taký chlap prišiel, a tak v čiernom oblečený a tak. Takto sme mali posteľ dve a tuto taká kanapa bola, taká lavica. A tuto bol stôl. To bola veľká izba, 6x6. Kde som tá izba, tá izba veľká predná. A sadol si. A ja že takto. Čo to za chlap prišiel, si myslím. Sa posadil tu. A ja som tu spala. A tak som sa strašne bála pozrieť na neho, že čo je to, šak, že kto je to. A taká som ako keď bola v polospánku. Že nie, že nespím. Že ja som to akosik, že... ?

Prízrak, hej, to bol?

Hej. A potom tak zapraskala lavica. A ja keď tá lavica zapraskala ja som potom celkom videla taký tieň. Išla z kuchyne od toho stola ku tým dverom. A takto vravím: „Akýsi chlapisko tu bolo.“

Ale ja som si chytro pochytila tú perinu takto na seba. To taká veľká perina to bola. Na seba som pochytila. A už, keď odíde. Keď už počujem, že odíde do gánku, že pôjdem chytro mamku zobudiť. Ale mne taký spánok akýsik zobral. Ja som v tú ranu zaspala. A čo sa mi prisnilo ďalej. „Ja som nie chlapisko.“ Znova sa mi prisnil. „Ja som ti otec.“ A ja vravím: Ale jakože. Ja som sa s ním rozprávala vo sne. Jakože ste mi otec, ja mám

iba svojeho otca u Saľusa. Ale ja som, ja som Ferov otec, aj tebe som otec. A keď mi to povedal, mne, mne, ja som sa zobudila. Ale už som nečakala.

Hybaj chytro ku mamke. Mamka ako spala, tak ja som skočila ku mamke. A mamka: „Čo sa ti robí, čo sa ti robí?“ No a... To ešte sme mali kolísku. Hanka v kolíske spala a ja už vravím: „Keby ste vy vedeli, čo som ja mala za sen!“ A mamka sa potom išla vyšťať. A zapálila. Nebolo, nemali sme... To nebola vtedy ešte električka. Zapálila zápalkou. Pól jednej. No a ako to vedia povedať, 12 hodina najhoršia, to mŕtvy vtedy chodia. A potom mamka povedala takto: „No vieš čo? To bol istotne otec sa ti prišiel ukázať.“ Lebo ja som vždy povedala takto: „Ja by som ho chcela vidieť, ja by som chcela vidieť, a čo je to za jeden.“ Ale to predtým bolo dakedy. On sa Vám ukázal mojemu chlapovi. Môj chlap išiel od nás večer. Ale to bolo už tak ku 12. No to sa končilo o 11 o 12 posiedky, po domach. A on odišiel a že jako prišiel tuto ku kostole, že tu vyšiel chlap. A ten chlap furt na pred neho, na pred neho išiel, ale vravím, čo za jeden. Ale vraj to raz som chcel ísť... A to keď hovoril u nás náš otec mu povedal: „No to ťa otec navštívil, a chcel ťa napomnúť, že chodíš neskoro z posiedkov.“ (smejem sa) A potom mu povedal, že ... Zašiel až tam dolu. A to sme mali tak ten starý dom. No ako Vám to poviem. Tu dole pri ceste to nebola taká široká cesta, to bola iba taká vozová cesta, čo voz prešiel a popri voze druhý. Takto z jednej strany. No a tu bola drevárka od spodku, potom tam bolo humno,, stajňa. A ešte taká ovčáreň veľká a potom tákto je to postavené a teraz je to zastavené. Presne ako teraz je to postavené ako aj teraz pôjdete. Tuto taká chatka je postavená. No tak, tak a tak. A prišiel až tam a pritom tam mali kilometer, taká značka no betón, no zakopaný. A prišiel a že tam sa mu potom stratil. A potom, že videl celkom takú postavu ako keď, to sme volali sieň. Tak pri tej nižnej sieni, že stál. A že: „ty čosi?“ No ale var nič, že ani strach na mňa nepustilo. Ale až potom, keď dvere otváral na gánku, že celkom cítil na ruke takú ruku studenú. Že ako keď mu pomáhal. No potom zas ten čo je horárom. Ten zasa tiež išiel odkiaľsi, že pri kostole vyšiel chlap. A ja vravím... a že išiel, ale to ten išiel dolu a on ž stále za nim, za ním, za ním, ale var ja uvidím, že uvidím, že kde to ideš a čo si zač. On si myslel, že to dáky zlodej alebo čo. Že takým krokom išiel.

Ale Bohuško, keď prišiel ku nižnému cintoríne cesta ide dolu na cintorín a tá cesta ide dolu. Chlap sa skrútil a že hybaj ku cintoríne. A na moste zmizol, potom, že iba strach že na neho išiel. Bohuško. A koľkoráz hovorí, že tá cesta mu je strašne trápna, keď ide

na ten cintorín. Bohuš to vždy hovorí, ten mužov brat. A ja hovorím, „že aspoň raz ťa prestrašilo, Bohuš“. No. No. A potom prišiel domov, ale to jasom už bola u gazdu. Hej keď prišiel ten Bohuš taký zadychčaný. A hovorí takto: „Keby ste vedeli, keby ste vedeli, čo sa mi stalo!“ „A čože sa ti môže stať v noci?“ A mamka hovorí: „Jáj, Bohuško, noc má svoju moc. Pozri sa, jedenásta hodina je už preč. Dobre keby ťa to tak zachytilo dakde.“ A že kde bol, pýtame sa ho. „Á potom vám poviem, potom vám poviem!“ A už nám potom povedal. „A Bohuš táraš, veď to tak isto hovoríš ako aj Fero.“ A Fero povedal takto: „Ale mňa otec vypravdil iba do domu a jemu jeho chcel pojať na cintorín.“ (smejeme sa) No, no i takže takto, otca som ja videla a oni ho zas takto videli. Ale Fero ho má dob..., Bohuš ho nepamätá, takže. Tak si len čosik pamätá, že ako keď ležal na posteli. No ale ...No čo 45 rokov mal.

A on predtým nebol ženatý?

Nie, slobodný. Slob

To bola jeho prvá žena?

Hej. A to taký starý mládenci, staroverci, šak . Na peňáze robil, na peňáze robil. Ale peňáze nedal deťom, ale bratom a sestre.

Ozaj?

Isto, isto. Lebo taký jeden strýko Juriš, čo bol, oni robili s ním na robotách. On povedal: „Ja o tom viem, on mal na jednej knižke 85 tisíc.“ A to bolo za Slovenskej republiky. Ale kdeže on mal zlatú retiazku zlaté hodinky. Strieborné hodinky, strieborná retiazka. A žena bola ako keď, len tak Vám musím poviem. Jako keď len na tú povinnosť manželskú a dost'. A rob čo chceš. No. No 7 detí za 10 rokov. Veď toho dost' mala. Ale ona bola taká silná žena, taká i v sebe. Kdeže tuto tieto ruky také mala. A potom keď zomrel povedala, tak po roku keď prišla, ku ocovi, že či by jej neprišiel pokosiť. No a mamka povedala: „Hej, hej ide ti pokosiť.“ No a potom povedala, že no otec jej vtedy jej nezobral nič za to kosenie. To je tam vtedy vyše domu takú lúku skosil. A potom, kde je tá škola v prírode je postavená, to tam mali. Tiež nezobral, že keď je vdova, čo bude každému platiť, ja neviem, či mu to cigaretle dala či tabak, také čosik len. No lebo takto povedala mamka moja. Oni sa nás dost' naratovali, keď sme boli v biede, keď sme nemali, keď sme stavali túto chalúpku to sme bývali tam dolu na nižnom konci. To bolo treba ráno hore ísť a večer dolu. A my traja taký trpinci za mamkou. A stará mama tá ešte hocikde prenocovala. Ale mamka, keď chovala sviňu tam dolu i kury. No ona sa

nespustila, ona aspoň toľkoto, že vždy vchovala. Ale ako to bolo ťažko chovať. Keď išla mlynárovi drevo nosiť z hory za to, čo jej múky dal, pre to prasa. A my sme chodili trávu sme trhali hocikde tak. Hocikde no, aby sme tomu prasaťu dali. A ona musela ísť do toho domu, lebo musela tie kury zavrieť i žrať im dať. A to kuričkám tákto. No my sme nemali či tri, no kurčatá malé boli. Múky dala vody vliala len takú mrvenicu urobila a tom im hodila a to sa nažralo. Nebolo zrna nič, nebolo zrna. Ak mlátili dakde, ak jej dali na miskú, no i aby mala pre kury. No tak, ťažký bol život. A tak keď sme išli, že, že už toho gazdiná vždy dali toho mlieka. (?) A potom keď mamka nemala, keď mamka nemala ani hnoja ani nemala kúska na čo, načo repu zasadiť, no zemiaky, my to voláme repa. Hej, dal jej i kúsok pod zemiaky i hnoj, to sme tak že to nosili sme všetci koľko nás bolo.

A keď robila v tých Čechách to koľko bola v tom, s tým otcom pri tom Brne?

No to tak bola, tak bolo, dva mesiace, tri mesiace najviacej bola na tom majeri to cez letnú dobu. A to vravím, No a tak postavili domček. Aj to vám poviem, je to mrzko, že to tak poviem, nie žeby som mrzko povedala, ale o svojej rodine. Stará mamka a starý otec si radi vypili. A oni potom prepili aj majetok. Čo mala mamka. To išlo na verejnú dražbu ten majetok. A mamka potom to odkupovala, šakže kde pôjde no, nemala kde ísť. Ona tiež bola z... No koľko ich bolo deti? Počkajte mamka, Verona to boli dvojčatá, potom ujko Franco, Franca, Mara, Adam. 6, 6 ich bolo detí. No a takže starkovia, takže oni už boli neviem, no oni už boli zas takí zámožnejší. To si pamätám. Oni sa volali Tkáčovci takže títo Tkáčovci oni mali koňa ma už si pamätám, také dievčatisko som bola ešte. Ten ujko Adam, čo bol, on ma na chrbte nosil. A povedal: „Ja som zvedavý, či budeš ty mňa nosiť?“ „Keď budete taký malí ako ja, ja Vás budem potom nosiť“ (smejem sa) to som mu vždy povedala. Tak to bolo, že starká bola, aj oni mali včely, včely tak. A viete, kde bola krava, kde boli ovce, prasa, už netreba bolo ani to vajce. Keď to vajce bolo pre seba, šak? No takže mali dobre. No a takto, tak to kde mamka aj na dlžobu dala. To kde zobral tam zobrala 23 koruny každý mesiac musela poslať advokát Vladimír Krivuš sa volal. A to taká krabička drevená je a a v tej krabičke sú všetky tie šeky poukladané, čo platila. Všetko aj tá dražba, jako bola. A tak to robila mamka, otec, otec sa, no tak, otec sa tiež spustil. Že rodičia pili a ja on pil. A to tak sklárstvo, nabrali skla, tam nabrali skla, tam nabrali skla a nebolo čím zaplatiť. Tam požičali, tam zaplatil, tam požičali, tam zaplatili, ale dlžoba stála. Ľahko

sa požičia a ťažko sa vráčia, keď niekto a keď tuto prejde všetko, šak? No a... A potom už stará mama strašne banovala, že, že jako to... No ale to tak otec starý zarábala z prvoti dobre robilo, všetko bolo, bola i robota darilo sa. No a potom táto hrba vyhorela v 26 roku všetko zhorelo. Tu var bolo 12 domov.. To bolo všetko zastavané, 12 domov. A iba taká jedna izbička Vám tam zostala, teraz tam stavajú takí, tam múr bol postavený a teraz to tam obnovujú. Tam.. Takto, tam nakraji.

A čo sa stalo?

Čo sa stalo. Viete čo sa stalo? To bolo v jaseňi, mlátilo sa. To bolo tesne pred Všetich svätých, mamka, v 26 roku. 1. novembra to vyhorelo. Však ja som vtedy, ani, ani kukučka mi nekukala. *(smejem sa)*

Brat bol na svete, on sa v apríly narodil a v novembri to horelo. Kdesik ho zobrali a vyniesli hore. A oni mali tu dom pri ceste. Tuto za nami, ten starý, tuto tento čo je zvalený, to postavila už moja mamka. V 35 roku to začala stavať, ja som mala 5 rokov tedy. A tak to poviem ako sa to stalo. Tuto na kraji mlátili, na jako to neboli také mašiny, že išlo čisté zbožie. To sa muselo ešte, ešte cudiť. To sa volalo cudiť pre seba na takých rečicach. Možno ste to dade videli?

Ehm, ehm.

No potom raz cudiť, druhý raz cudiť potom ešte fukár a keď nebol fukár čo sa kruútilo, to ešte robila mamka moja. Humno už muselo byť čisté. Alebo my keď sme už nemali humna to v tejto prednej izbe to už bola zem. To sa vždy vymazalo hlinou, no to už takto v lete sa vymazalo po odpuste a hlinou sa to vymazalo a potom mamka takto osievala a to zrno padalo na prostriedok, plevy tuto napredok a plané zbožia tam, jedno tam jedno tam. Iba ten prostriedok bol dobrý. Tak sa to robilo. A oni mali tie plevy v akejsik v akomsik chlieve. No neviem ako to bolo, nevidela som, iba tak poviem. To boli také dve siroty Franca a Mara a mali macochu. A tá macocha ich poslala vajca hľadať, že v tom plevinci mali tie kdesik tie vajcia byť, pri tých plevach. A že oni mali také lampáše boli drevené. A ešte kdesik tu ma byť... (?) Drevené také dvierka a tam sa dávala lebo lampka alebo sviečka. A im to prevalilo sa, vypadlo. To sa zapálilo tie plevy, ale oni o udusili tie dievčatá. No ale bolo ráno, to kravy sa ešte vyhánali na samú pašu. Tak to povyhánali a o 10 sa išlo do kostola na svätú omšu. No a bola svätá omša a taký nemý bol, Jožko Fiderák sa volal a to vždy mamka tak vravievala. A ten nemý, že stál hore na choruse v kostole a že: "Huhu, pfu, pfu." Takto iba ukázal, že treba hasiť

a už utekal dolu. A ktosik sa pozrel. A ved' var horí. A vietor taký fúkal jako dneska. No ale čože to bolo všetko bolo suché, to išlo ako keby ste petrolejom poliali, tak mamka vždy povedali. No a ešte čo to bola jedna pri druhému chalupa. Jedno od druhého to statky pohoreli. No. U Sařusa jako keď u mamky to koň zhorel aj jedna jalovica zhorela. Ostatné vyhánali, no ale čo z toho bolo keď to povyhánali, keď tomu nebolo čo dať žrať. Chodili po dedinách, každý podporil toho človeka, šak? No ale už kde nabere toľko, že by mal toho žrádla? A tuto tuto v týchto dvoch domách prvý, a tento druhý aj tretí nič. Nič, nič nevyniesli, všetko zhorelo.. A potom Vám ten domček zostal takto. Už to horelo, toto všetko už horelo. A tuto takto, jako sa jako táto cesta ide okolo toho domu, tiež. Tam bol takto dom postavený tam Vám, tam Vám, tam Vám mali ešte ter v sude, čo strechy sa natierali aj drevené domy sa natierali tým terom. No a to sa chytilo, to bolo dymu. Už to tam bolo, už to tam horelo. A ku tomu domčeku. Tam majú teraz chalútku spravenú, takú búdku toto opravujú.... (?). A ku tomu domčeku niekto prišiel a povedal: „Ved' Jano a Fero sú dvojčatá, ved' ich tam postavte a nech obletia tri razy, zoblečte do naha a nech obletia aspoň ten dom!“ A potom ešte pochytili obraz jakýsík a takto postavili. Tak Vám zostal ten domček, tuto strecha zhorela na tom druhom dome, čo tam mali, takto, kde teraz ten nový stojí, čo teraz opravujú, to strecha zhorela. A ten zostal, zadné stavy zostali, aj polovica toho domu, strecha zhorela len ten kostolík zostal. To vždy mamka povedali, že aj to bola pravda, že tam postavili olt.. obraz.

To ako svätý nejaký?

Hej svätý zo steny zobrali. A tie chlapčiská okolo, že aj keď to už bolo v plameňoch okolo toho domu obleteli nahý. Že to pomohlo.

Aha. A to museli byť dvojčatá?

Dvojčatá hej, že keď dvojčatá sú, tak sa to spraví, že čo jaká hrúza, že sa to zastaví. No jako som počula, i tak vravím. No takto potom mamka stavallo, no všetci stavali, už mali popostavané, to daktorý bývali. No a potom mamka odišla na Morávu.

A otec tam odkedy robil? Kol'ko tam robil?

Od mladosti, ešte tam do školy z... chodil. Končil školu a potom sa učil ako prvej sklári, sklári tu boli. Sklári sú Huřania. Ved' tu bola kdesik tam hore tá huta sklárska.

Tu hore? A táto hřba sa ako volala?

Hufčáková.

Hufčáková.

Aj sa volá.

(Rozprávanie o jednotlivých hrbach.)

... za potočikom tuto bola maďarská.

Áno, aj taká bola?

Maďarská, to zas tam boli taký, čo boli v Maďarsku. A to už potom preto ich tak volali.

Aha, to ako na robote tam boli?

A to si ešte pamätám Taká jedna Karolička prišla, Karola sa vola, ale volali ju Karlička a tak tá prišla z Maďarska. A jej syn povedal na chlapov mala, mala a na ženy mal. To sme sa *(zasmejem sa)* vždy smiali. Lojzo Maďar mala. *(smejem sa)* Lojzo Maďar sme ho volali lebo sme nevedeli.

(Pokračovanie o hrbach a ponúkanie jedlom)

A na čo tak najradšej spomínate? Čo bolo také najlepšie nejaké obdobie vo Vašom živote?

Jaj ako v roku?

No tak celkovo, na čo tak rada spomínate?

Na čo rada spomínam? Na tú svoju mladosť. Hej.

Ešte predtým ako ste sa vydali alebo potom?

Predtým, predtým. To bol život naozaj, krásny bol ten život, ťažký bolo život, ale vravím, ale keď som chcela mať štrimfle zarobiť na ne, keď som chcela mať papuče, zarobiť na ne a keď som si raz také topánky kúpila 25 bodov treba bolo. No 25 bodov a 700 korún. A body to boli také na topánky a na šaty, jak som si kúpila topánky už nemala na šaty. A na kabát jeden 50 bodov treba bolo, keď ste si chceli kúpiť kabát chceli. NoA keď to bola ja dražoba, ale takýto povedal, že. Vedela som sa obliecť. Raz mi brat kúpil také kapce, 2500 korún stáli a 25 bodov. To Vám toto bol semíš a tuto bol taký baránok. Toto bolo biele a nik také Vám nemal na Hutách. A to mi na Ježiška kúpil. A ja som si kúpila kabát, taký zelený, taký, taký tuhozelený bol. A nikto nevedel o ňom, že som si kupila. To som si tak našporila. Už keď som dostala tú výplatu u toho Nemešaného za ten rok.

A to som si vždycky akosik tak odložila. A ja si kúpim ten kabát, všetky majú kabáty nové a ja už 3 rok nosím kabát. A čo by som si nekúpila. A šafolku mi dala moja krsná mama na hlavu, takú šatku. A sestre som ju dala. Pekná bola taká červená a tiež mamka nevedela o nej. A kabát mi treba bol, bol mi dlhý. Tak mi kabát takto zohol krajčír. A potom mi povedala mamke, mamke som kúpila na takú blúzku aj sukňu. A každému sme už čosi kúpili na toho Ježiška. A setra mladšia takú kockavú sukňu. To bola móda kockavá sukňa.

A kroje ste už nenosili?

Nie. To iba tak na výročité sviatky. Ešte mám kroj. Hej. Do súboru sme to chodili.

Bol tu súbor na Hutách?

Bol hej, bol. Ten súbor bol vedúcim bol Klímo Jano a Gruska. On aj tuna bol, tak pred tromi rokami, hej tak Kuráňku volal i mňa volal. Ale ja som nechcela, ja som už stará, kde ja pojdem už takáto stará. Pekne, pekne to bolo hej. Aj v tom súbore. No takže. A ja som kroj mala jako, keď som do školy chodila. Lebo to bolo vždy také vystupovanie. To ma vždy kdesik tam trepali a ale bola som rada na to viete, lebo mamka mi vždy ušila šaty nové. A v rukách mi to šila. A zas potom už keď sme mali. A to takto na konci školského roka to sa volali majálese. Možno ste to počuli. A na ten majáles a už v kroji. To som asi chodila do (*pauza*) 5, no to už bol ako 6. ročník. A tam dolu jako je Dolinka, tam je také hrište pri potoku to tam tie majalesy vždy bývali. A to sme museli vrbinou dookola ohradiť, šak už tak papiere nastrihané. A potom mi už taký jeden učiteľ, Hlaváčik sa volal. A spievali sme pesničku, Ja som Slováč, ty Slovenka, daj mi rúčku. Ja som už bola v kroji. Pavnica už zomrel. S tým Pávnicom. A už sme to tam spievali a tie ruky sme si podali. Ja som to začínala. On mal začať, ale on sa okosik roztrásol ten Jano. A tak potom už ten učiteľ „Začni!“ No a už som potom začala. Ja som Slováč, ty Slovenka... ty si Slováč ja Slovenka, daj mi rúčku, už to chytro bolo prekrútené, lebo mi to tuto za chrptom šepkal. „Jano načo sa priberáš, keď si posran.“ Tak som mu to vtedy povedala. To si tak dobre pamatám. On, lebo on mi to koľko rázy pripomenul. No a že, v kroji už sme boli.

To sme mali, on mal kroj. Tiež mu už takú košeľu ušili. No to bolo také golier šak a tu také golieriky našité. Naša mamka bola tiež dobrá krajčírka, všetko to pošila. No a takže, Dobré to bolo, isto, dobré. A keď sme už dostali malinovku, panečku, to bola dobrota.

No nebolo len tak, že?

Nie, to nie ako teraz malinovsky kúpili dosť. Vypiješ už.

Ešte Vám poviem. Na a to už moc. Keď som prvý raz kabáč piekla. Sestra, sestra mala rok, ja som mala 9 rokov. Hej, lebo 8 rokov minulo v júni a Marka sa narodila v septembri sestra. A potom za rok. Mamka išla do poľa zemiaky kopat' a mňa nechala pri nej. A bolo tam čosi povarené, ale keď boli hladné, šetko sme pojedli, šak. A bola múka a videla som ako to mamka robí, tak aj ja. A keď mamka robiala nejaké cesto, tak som sa k nej vždy prispôbila, chlieb pomastiť alebo horké buchty pomastiť, ona vedela dobré buchty piecť, nech jej dá panboh ľahké odpočinitie, na tej Morave české buchty. A tak som Vám čo urobila. Chytila som si, najprv som umyla zem, foršty. No ale musela som aj tú sestru pestovať, aby mi nespadla z postele, čo som je pozakladala periny a ona sa už len tak nazerala. Umyla som zem, potom som si, ale čo nielen zem, ale pec bolo treba vápnom obieleť, lebo to bol tak vyrýpaný. Mamka povedala, že to spraví v sobotu a ja som pochytila vápno a jako to ona robila, dala múky do toho vápna umiešala a tým to zalepila a ja tak isto som robila. A potom vápno to bolo v kýbly narobené. To už každú druhú alebo každú sobotu ako kedy sa zakydal a omazal. A ja som to chytro handrou, nie nebolo kefy, kdeže boli kefy. Vápnom chytro pošúchala, poumývala. A urobila som, dala som si tablicu. A na tú tablicu som si už dala múku, no veď to cesto spravené. Nakládla som si ohňa a už som robila ten kabáč. A taká som bola malinká, že som si musela stolec priložiť ku peci. No i a prišiel ten svák, ten krajčír, že plno vône, ale veď je Hana v poli, moja mamka sa tiež volala Hana. Veď Hana, Hana kope.

A čo to tam sa robí? A prišiel: „Čo to robíš?“ „Kabáč pečem, lebo sme hladný.“ A on to vždy hovoril, že som nebola hlúpa, že najprv som si umyla zem a poriadila a potom, že som kabáč robila iba. A to som napiekla takých malých kabáčov. A keď mamka prišla: „A to ti chto pomáhal?“ „Prihoreli mi, ale potom, keď som druhýkrát piekla už som nedala na horúci oheň už som dala na horúcu platňu som dala na takú jemnejšiu. A múkou som si posypala, lebo mi to už svák ukázal ako to mám urobiť. A keď prišli domov, už mali večeru urobenú, kabáč už bol upečený. A od tej doby boli kabáče prischnuté už som ich musela piecť. Už som takú polievku navarila, perašínu som dala a takého kontrásku som nazbierala, to bola vôňa. Troška zemiakov oškrabala i zamastila maslom. Nuž nebolo slaniny. Kdeže by sa to držalo do jasene, to sa minulo, no.

Kontrastek, to tak, taká ťahavá zelina. A to rastie takto okolo domu. A tam sme mali takú studňu a v tej studni to rástlo. A to bolo strašne voňavé. Také dačo ako keď miontka viete čo je, metka?

Možno viem, len nepoznám také názvy ako Vy hovoríte.

Už takéto haraburdy som uvarila. Aj to bolo dobré. Alebo keď bolo mlieko, tak to zas zemiaky naškrabať. To už mamka narozkazovala.

(sa bavíme o varení)

Tak máte, aj gazdovstvo, aj aj slúžku, aj gazdinu. *(smeje sa)*

Už som Vám všetko povedala.

Ďakujem veľmi pekne, zaujímavé to bolo.

Čo sa Vám bude vidieť to si vyberte.

Dobre, dobre, veľmi. Ten život bol úplne iný ako je teraz, my tak rýchlo, všetko sa ponáhľame, však?

Tak čosik, ráno a už je večer. A prvej, čo sme sa to roboty narobili, z hory nanosili.

Keď sme išli z hory, to keď sme išli za rána. A to aj staré baby, nie len mladé.

Popostavovalo sme si, poznašali, to nebol toľko hory.

„Idú baby z hory, prikrývajte stoly, stoly javorové, stoly kvetové.“

A zas keď sme... „Za rana za prece moje srdce plače, plače mi prameňom za mojím frajerom.“

No to si zahúkali. A tie čo boli doma: „A to nemali ťažko, keď spievajú.“

Ešte sa môžem také opýtať? Že mali ste plienky pre bábätká, pre deti.

Nie.

A čo ste im dávali?

Ja som už mala plienky pri Hanke, ale moja mamka nemala plienky. To viete čo? To do krstu to bolo. Moja mamka mala taký spodník, taký mušlén sa to volal. To už rozpárala, no a to dve plienky mala. Počkajte tri. A na hlavu dávala šatočku. Šatku už takú bielu, takú vyprátu. A to sa dieťaťko balilo celé do plienok a to aj tri mesiace v plienkach. To sa na ručičky takto, tuto bola jedna plienka taká veľká jako pol tohoto obrusa. Zabalilo sa, no taká plienka, no keď bolo maličké, ale potom už tak keď bolo z obrusov takých starších. A potom už aj zo sukňou, čo boli také flanerové sukne potrhali a dali pod ritku. No čo, nebolo na plienky. A keď som aj slúžila u tej Gračule, Paľo bol malý. No a vtedy tiež veru také hocijaké zo sukne, zo záster potrhala a tak dala. No tiež bol, on bol

notárom, ona nerobila nikde. Ťažký bol aj tam život. Jemu zas bolo dobre, lebo ľudia mu nanosili kury, vajec i mäsa, keď sa zabíjalo. Keď naškrabal dačo, prvej bolo treba žiadosti písať, na keď išli, keď mali ísť na vojnu a tak. Nebolo, to boli do kostole, keď sa krstilo a to už taká, čo vedela košielku ušiť. To zas toho dala ušiť. No už naša mamka, keď ušila košielku. No mamka to budete zas košielku šiť. A to taká čipka. Sa z toho fartucha sa vypárala a to sa obšilo tuto okolo krku, tuto ku ručičkám a tak bolo. A čiapočku tiež ušila a to už šila také, také šila také zahlo tak sa a to prišila a tu už také dačo ako kvietочки alebo krhličky ako na opleckách. Takými farbami, no tak to bolo. Nebolo, nie, nie, nie.

A tak, keď ste hovorili, keď ste mali periódu, teraz všade vložky, ako ste to robili?

Vtedy boli Staré ženy viete ako robili? Ešte Vám to nikto nepovedal?

Nie.

Staré ženy takto, mali sukňu, šak tuto opásanú. Takú starú taká, čo už bola stará, planá. To si dal takto tento bok tu si opásala, tuto dala.... *(ukazuje ako sa opásali do starej sukne)*

Lebo vlastne nohavičky neboli.

A kde. A tuto potom šnúрку si takto zatiahla a tak sa opásala, aby jej to nevypadlo. A to koľko razy tieklo dolu nohámí hociktorej. No mne nie, lebo ja som bola stará už. *(smeje sa)* No a už ja keď som bola. To ja si pamätám. Mamka mi dala taký starý uterák, ale platený uterák, lenže bol vypraný taký mäkký. A keď som jej to už zvestovala a ona mi to už chytro dala. Mala som... Ona mi to ušila také surové plátno sa to volalo, kupovalo. A ona mi to ušila také úzke, ušila tie nohavičky. To to som mala tak otiahnuté, tak dohora. A tuto som si dala ten fras, no to uterák. A kdeže boli tepláky, nič nebolo, nič. Najhoršie bolo viete kedy v lete keď bolo teplo, vtedy sa človek tak zaparí. A keď ste tak zase, keď ste tak dade robili. Najhoršie keď sa mlátilo. No môže to aj vypadnúť, ale ja som už bola vždy taká poistená. Ja som si už dvojko obliekla. No a potom raz, keď sme chodili do toho Nemešaneho. A Nemešanka nám tak povedala. Milosť pani sme ju volali, milosť pani., „Dievčatá a vy máte?“ Mesačník nám to povedala, mesačník. A Margita povedala takto:., „No milosť pani, ja už mám dáávno, vraj 17 rokov som už

mala, ale Hana ešte nemá.“ „Ale ako to, keď to nikdy nevidím, že nemáš nikdy pobabrané ani sukňu ani nič.“

A Margita vraví, no že ona si ušila, že bola kdesik na Morave pri akejsik strynke a tá strynka, že je ukázala, že to mala takú ako gumu, takú ako štrumpadlovú gumu, taká široká. A ona si to kúpila. A tuto si dala jeden pásik a tutok druhý pásik, jeden takto a druhý takto. A ja som jej to už raz. No dobre nech dopoviem. A potom, že si ušila jako keď také, také spodky ako keď chlapi nosili. A to bolo plané, to odstrihla a to že poskladala takto vo štvoro a tuto si dala tak taký háčik a tuto a tu že si dala gombičku aj tu gombičku.

A ja som jej: „Margita ukáž aké to máš.“ „A tebe to netreba načo sa vypytuješ?“ „No ale nevieš Margit, možno dakedy ešte dostanem, nevieš. „A ukáž a ukáž!“ A bola som odtieravá do tej Gity. A potom mi to už ukázala tá Margita. No a prali sme a ona mala. A ja vravím. „Margita, keď keď máš tú onú, to nemôžeš ísť na vodu prať. To ja idem prať.“ „A čo aspoň sa vyumývam!“ A to sme Vám tak pod mostom prali. A tam boli také skaly a to sa ešte tak piestom pralo, šak. A Margita sa Vám už čľapla do tej vody. „Margit, si si aspoň mohla nohavice zobliecť“. Reformy sme to volali, no. A ona vraví: „Ale čo, to mi uschne.“ „Nemôžeš to mať Gita.“ A potom veru tá Gita aj trpela. No mala, aj keď bola teplá tá voda, ale darmo je. No ale potom jej už pani dali vypiť, pálenky no i už potom nerobila do večera nič. Iba čo kravu podojila si. Lebo to bola krava, musela si ju podojiť.

Keď to bolo aj teplo, lebo sme boli horúce.

A vtedy som to už videla, ja som si to poobhliadovala som to jako to je. A ja som si to veru som si to tak sama potom urobila. Kúpila som si gummy, meter, to mi stačilo.

No Hanka ona mladá dostala. Ona koľko mala 15 rokov m.. no? 15 rokov mala, 16 rokov by mala v máji a v januári dostala. A prišla zo školy a povedala mi, čo sa jej robí. „Neboj sa, veď to je nič nie.“ No a že je dala jakasík kamarátku vložku. Ale čože to, veď to boli len také gaťky len takto, že šak, ale už boli nohavice, tepláky.

(skončilo sa nahrávanie, kapacita diktafónu bola naplnená)

Rozhovor s F.G., 80 rokov, Veľké Borové, 5.6.2006, dĺžka rozhovoru cca 70 min..

Protokol: Pani F.G. mi odporučila niektorá z narátoriek a absolvoval som u nej len jednu návštevu. Bola vdovou, podobne ako aj iné narátorky a gazdovala v dome spolu so psom.

Bola ústretová a zdalo sa, že rozprávanie ju baví. Rozhovor s touto narátorkou patril k jednému z posledných, ktoré som v rámci projektu dizertačnej práce realizovala. Napriek tomu, že je rozhovor štruktúrovaný, je na ňom badať istý vývoj v spôsobe realizácií rozhovorov.

Resumé: Pani F.G. bola v dobe rozhovoru 80 ročná žena, ktorá prežila život na Veľkom Borovom. Bola jedináčik a sama mala 2 deti. Posledné tri zimy trávila u syna v Martine. Na zimu si ju rodina syna vzala k sebe, pretože podmienky na Borovom sú v zime náročné. Avšak pobyt u rodiny, aj keď chápe, že je to istým spôsobom zjednodušenie, je pre ňu náročný a tešila sa už naspäť do vlastného domu na Borové. Pani F.G. spomína na život s manželom, rozpráva o živote detí a porovnáva ho s vlastným životným štýlom. Snaží sa vysvetliť, prečo by sa už jej dcéra nevrátila žiť na Veľké Borové, aj keď už je na dôchodku.

Na konci rozhovoru rozpráva o tom, že život ju už nebaví a s radosťou očakáva smrť, ale s celého rozhovoru cítiť, že je tu ešte istá chuť a vôľa do života.

Keby som Vás mohla poprosiť, porozprávať, že ako ste tu kedysi žili od detstva až po súčasnosť. Čo Vás napadne, môžete porozprávať. Keby ste mohli začať, že ako sa voláte a koľko máte rokov? A kde ste sa narodili?

No tu v tomto doma. A Gorčáková je. A 80 mi minulo, no v jaseň mi už bude 81 v septembri. Už som stará. No tu som sa narodila, no iba jedna som bola. No a čo sme? No trápili sme sa. To nebolo ako teraz. To sa iba čo sa na poli iba urodilo no to bolo na jedenie.

A potom už prišli tie kontingenty veľké, to bolo treba no však, švábku sa odovzdávala i mäso, keď sa zaklala, no prasa. No ešte i kožu i masť sa odovzdávalo i vajcá, čo slépkky naniesli to bolo po koľkých, no podľa poľa. To bolo na dovzdávanie to sme robili tak. No a potom, rodičia pomreli, družstvo pole zobralo, no ja som sa vydala

a s mužom sme potom tu d'adovali sme už. A potom, keď prišlo družstvo, do roboty sme chodili na družstvo. No tie borevci vytínať, skaly zbierať do Kvačian, okopávať im tam kapustu, cukrovú repu tú červenú. No a tak sme d'adovali. Potom pridruženú tu založili, tam v tej škole novej, čo tu bola, tu bola škola. Tu ešte chodili deti do školy a potom zobrali to všetko na Huty, kde deti chodili a tam urobili pridruženú. I tam sme robili koľkosik rokov v tom pridruženom, až do dôchodku.

A aj Vaši rodičia sú z tadial'to, tu sa narodili?

Mama sa tu a otec prišiel ako na prístupky. No mama tu. Tak ako aj ja tu sa narodila. No však to je už starý dom, vyše 100 rokov má.

Ale to je pekný dom.

Ale veď to sme trochu opravili, keď rodičia pomreli, tak sa rozšírilo. On to chcel môj ešte pristaviť, že spraví kúpelku i to. No potom už chor'avel, už sa potom nič nechcelo robiť.

Ako ste sa mužom zoznámili?

No jako, no však tu bol tu bol z dediny od dola, tam ako je tá krčma pri cintoríne. No chodil, no pozerali sme jedne za druhým. I tak sme sa spoznali. *(smeje sa)*

Sa Vám zapáčil.

Hej zapáčil, i on mne i ja jemu. I tak to bolo. No mladí ľudia sprostí. *(smeje sa)*

Ľutovali ste, že ste si ho vzali?

Aaale ani nie. Neľutovala som. Prežila som koľkosik rokov. Vyše 50 to bolo. Možno i 50 sme ešte oslavovali.

Koľko ste mali rokov, keď ste sa vydávali?

21.

A on?

On 20, bol mladší. No i tak.

A detí ste koľko mali?

Dva. Syna je tam v Martine a dcéra pri Mikuláši, v Okoličnom.

Chodievate za nim teda v zime?

Zať bol pokosiť trávu v sobotu. Tam z Okoličného.

A dcéra bola predtým v nedeľu no tak ma pozrieť prišla. A povedal, že keď už bude teplo, tak mi to príde pohrabať. A nevesta telefonovala včera, ale no bola som, len už

prídeme na sobotu a Vás zoberieme do nás na 3 týždne. Ja vravím, panebože, čo si ja tam budem 3 týždne sedieť.

No veď tu treba zhrabovať semka trávu, keď bude teplo, mám trošku švábky zasadenej, no treba to doporádku dať a ja tam budem trčať. No nemajte ani za zlé, potom, keď sa všetko po porobia, potom môžem. Povedal som, dneska zájdem, ale zajtra čo by ma odviezol. Bo na aute však chodí. No ja tam nebudem toľké časy teraz v lete sedieť. Ako cez zimu už od Všetech svatých až do Veľkej Noci, veď je to hrúza mesiacú, 5 či koľko.

A dlho Vám tam bolo?

No strašne.

Chýba Vám to tu?

Chýbalo mi to. Tam som nič nerobila len sedela. A televízor pozerala a čítala až ma oči bolia.

Nie ste zvyknutá na to?

Nie, však tu doma mám hocičo i zo psom i pozametat' i zo špahrelta i (?) i vody doniesť. To sa mi tak hneď hodina minie. A tam no ráno som vstala no čo, hotové jest' bolo, nahotovila šla do roboty. No a ja som sa poumývala, oblekla, no i dačo zjest' a nič zase sedieť, čakať kým príde z roboty zase príde a dá jest'. Bo som sa jej ja nemiešala do hrncov. Veď mi povedali, že čo si nezoberiem, čo čakám, veď máte mať na izbe v tom špahrelte. A ja to neviem na takých špahreltách variť. Potom mi dali malý varič, to som si zohriala, no čaj som si zohriala alebo párky som si uvarila na tom a ja som jej nešla na ten plyn.

Nie ste na to zvyknutá.

Ja nejdem vypáliť bytovku. No i tak. I tak som tam bola 3 zimy. No a tú 4. tú prvú som bola tu. No však ešte toho konisko bolo.

Mali ste koňa?

Hej. No toho koňa potom som ho už predala. Bola tu vnučka pri mne z Okoličného. No veď už veľká, už má 30 rokov, 32. Chodí do školy učí, ako učiteľka, tá ako to mám povedať. No chodievala do Spišskej sa učiť za tú katechetku. No tak je katechetkou. No chodí učiť deti. No pojde tam po tých dedinách.

(prišiel pes)

On nás chce len vidieť a počuť ešte ale by mohol vedieť aj dačo povedať. No a keď tu tak sedí a počúva. Ved' už mohol sa naučiť za toľké roky. Ale on ti to rozumie, to je kurva pes. Vidíš už sa zahanbil.

(ešte sa chvíľu bavíme o psovi)

No i tak d'adujeme no i tak. No i jak prvej, čože, čo sa urodilo zbožná, to sa zomlelo na múku na kabáče na chleby, sa nekupovalo tak jako teraz. Sa zarezalo to prasa zase dajaké, toho baranca sa vychovalo. No nechodilo sa po mäso.

Boli ste chudobní alebo mali ste dostatok?

Ale no bolo dosť, ale bolo treba narobiť. Takí najchudobnejší sme neboli. No ako na dedine. No tak i robota. No čo Vám poviem ešte inšie, no nič.

A teda keď ste sa s mužom zobrali, tak ste potom tu bývali v tomto dome?

Tu prišiel.

To bol rodičovský dom?

Hej. No potom už chorlavel, už sme nedoopravovali viacej. No a deti sa potratili, tak už nemá kto tu robiť. Oni prídu len tak na chvíľu a potom ich zas neni.

Chýbajú Vám alebo ste radšej, že išli preč?

Ale no čo by mali robiť, keď za robotou to všetko šlo. Však tu museli cestovať dolu dolinou peši a do Mikuláša do roboty šak i dcéra robila v nemocnici od 18 rokov robila tam. Zprvoti robila ako upratovačku a potom ju ako keď ku sestrám ju dali, tam robila, kým sa až nevydala. No a keď sa vydala, potom už zať, že len postaviť dačo. No tiež sa mu nechcelo po tej doline behať. Jedno mali dievča, tak to som ja opatrovala tu.

Vnúčatko?

Hej, vnúča. Keď chodili do roboty tak v pondelok odišli a prišli len v piatok abo v sobotu. A zase len popozerať a zase len nazad v pondelok. No i šak taká robota. A syn sa učil v strojárňach no tak on už tam v tých strojárňach a tam sa zoznámili, tam chodila i ona do strojárni. (?) Tak sa zobrali. No i potom panelák dostali, no byt. No i tam sa usadili. Tu neprišiel bo tu nebolo roboty. Tu tak šecker za robotou utekalo.

A inak by tu aj zostali, keby bola robota?

No keby tu bola robota , boli by tu bývali. Bol by sa dom spravil a boli by tu chodili do roboty. No a čo pasú té barany i ovce abo jalovice sa tu pásli. Tu bolo dost' takých, to čo pásli. Tu sa všetci by robotu nemali. A to kým sa stavali maštale, to zase i ženy chodili, čo boli ešte také súcejšie ešte do roboty. Ja som nechodila na stavbu, ja som iba chodila do Kvačian do roboty. Sprvoti tu sme robili, vytínali sme borievky a také. A potom sme chodili do Kvačian, no do Trnovca a tak sme sa ponevierali.

A tiež v lese ste robili?

Nie na poli. No skaly zberať po poľach, čo gorali pobránili a skaly vybránili a to chodili vlečky a my ženy sme skaly zbierali. A potom keď tá pukva, no repa, to sme chodili okopávať a kapustu okopávať. No taká robota ako v poli.

No a potom v zime?

V zime doma. Ja som ešte mi richtár. Chodila som na posyp s Hubáčom. Nevie, či toho starého pamätáš? No Joža pamätáš.

Ja si i toho starého pamätám.

A on šiel kdesi na Moravu ku akejsi sestre, či čo. Tu nebýva zo synom. No ten chodil s tým autom, s V3skou. No a posýpať cez zimu. Do Ružomberka sme chodili (?). Tu som chodila s ním. Na posyp po dedinách. Po Hutách, po Malom Borovom. To sme pár týždňov v zime. To sa mi trochu do dôchodku započítalo.

A keď ste boli malá tiež ste museli robiť na poli?

No veď už taká maličká nie a už potom už väčšia, kravu ísť popásť, šak bolo treba ísť. No potom keď bolo viacej kravov, dve, sa potom vyháňalo tam po tých lúkach tam dolu, ako je ten zadný cintorín a tam. No a potom okopávať švábku a plet' trávu a taká robota, pomocť mame hrabať. Veru i seno sme nosili v batohách do domu. No čože kravy tak dobre nevedeli ťahať, to bolo treba stáť pri krave, nakladať. To bolo troch ľudí treba šak. I nakladať i vo voze ukladať, no i pri statku stáť. No ale potom, keď som sa vydala, tak už sme mali kone. Tak už koň už i postál, nebolo ho už treba držať.

A do školy ste chodili?

Len tu do, len do tejto, tých 8 rokov. Akože je to zakladná, však? A kdeže to prve sa tak nechodilo do školy. Tak už iba potom, keď deti podrástli, šak syn už tam do toho Martina, do (?). Dcéra ta robila, ona nechcela sa učiť. A jak vraj prepadnem a potom zase bude treba peňaže, ja pôjdem do roboty. Ku stromkom to chodila ešte jedno leto. Ale jej sa to nepáčilo po hore. No to tam i zmokne, i na noci, tam v tých horách spať.

Tak potom, no môj muž, otec jej našiel v tej nemocnici robotu, tak už tam si to, naučila sa to robiť, upratovať a potom už do laboratora, či do akého tam potom chodila. No a keď sa vydala už boli deti, mala 4 dievčatá. Tá jedna bola staršia, tá bola tu, 4 roky staršia ako tie dve, potom už materská bola. No a robota, dom sa staval tam. Bolo treba v dome robiť, upratovať a detiskom prať a tak, kým kúštik nepodrástli, no potom chodila do pekárne. No až kým do dôchodku, 20 rokov, či koľko to v pekárni robila, tiež robila, len vydávala čosik a potom už na tom počítači robila, dobre jej to bolo, nič iba sedela, ale oči ju boleli, to už večne kvapky do oku, lebo jej to predpísali, lebo celý deň nič nerobí, len kuká do toho. A už je od tejto zimy na dôchodku, no vo februari, či kedy to odišla. Zať ten je starší od nej o 6 rokov, ten už je tiež na dôchodku.

A nechcú prísť sem za Vami?

No veď prídu ma pozrieť, ale bývať ani reči. A čože prídu z mesta na dedinu. Už zabudli ako sa v dedine chodí. Tu neni ani lekárov. Tí keď si choré, prac sa kde sa podeješ. A tam si len blinkneš a telefony, ihneď príde i lekár alebo sestra alebo čo. Tu je ako na dedine, my sme už naučení, my starí, my sa tu takto d'adujeme. No šak tu už do toho kostola zabehnúť mám blízko, na pár krokov. Už idem, kým ešte môžem idem a keď už nebudem môct koniec. No a tam na Vrútkach, ba v nedeľu som chodila. No čo cez týždeň, ja som sa bála pustiť, autá, ke skale tiskajú, ešte ma tam dade zadusia, už som nešla v robotný deň, bo by som sama musela ísť. A v nedeľu syn so mnou chodil. No to sme šli už v nedeľu už na pol 8 na Vrútku. Kedy na nohách na potom, keď potom už auto cez zimu ho mal v garáži, keď sa oteplilo potom ho už vybral. Na aute abo na autobuse sme šli, keď bola zima. Odviezli sme sa 7 korún (...?) do Vrúdok. Kus bolo treba na nohách, mladý zakráča, ale mne sa to tam čapce pomalu, nejdem. Vraví, tak pod' so mnou ak pojdeš na autobus. Veď nepôjdem sama, veď sa dade zavezem a dakedy sa vrátim a prídem až do večera nazad, som im povedala. Ale kde už ma nenechal, buď so mnou prišiel zaraz nazad alebo keď šiel dačo kúpiť do obchodu buď chleba alebo čo ešte, tak mi tam suseda chodila, tá suseda sme si vedno kráčali.

Takže máte tam aj také dáke kamarátky, že nie ste tam sama?

Už také nie ako tu na dedine, ale nájde sa človek, čo ešte i prevraví.

A tu máte ešte stále kamarátky alebo už tu nie sú?

Ale ba je, tu je suseda. No potom i sám richtár, lebo jeho otec mi bol vlastný bratranec, no rodina. Tá zomrela Belková tam ďalej toho roku, čo sme tam sedávali vedno. Možno

pamätáš? Tá zomrela. Ešte mi povedali, že aby som nešla už na Borovô, že už tetka zomrela. No tak keď tetka zomrela, a tak pôjdem za ňou aj ja, veď ju nájdem dade, som im povedala. Zomreť musíme každý. Tak tam ku nej. Potom tam ďalej, čo bola počtárkou, to je mi sesternica zas vlastná, to môžem i tam podbehnúť. Bo to jej otec a môj otec boli bratia. A potom zas tam za garážou je Vrtíková Irena. Moja mať ju do krstu nosila a zase jej mať mne nosila. Zase sme taká rodina. A tu sa v dedine už zďaleka vidíme, zakričíme jedna na druhú, keď do kostola idú alebo idú na cintorín opravovať, už takto povravíme. Tu sa poznáme od malička, vieme i koľko nás je i čo sme za jedny, i čie sme sa. V meste sa tam nepozná tam je hrúza ľudí, v kostole je zástup ľudí, tam beda sa, musíš prvej ísť, čo sa ti ešte ujde sednúť, lebo tam je moc ľudí na Vrútkach.

A keď to porovnáte ako sa vol'akedy žilo a teraz, čo sa Vám zdá? Lepšie, horšie?

To horšie, lebo nás je menej, bo v kostole prázdne 10 –15 ľudí, no čo je to. A prvej bol plný kostol 800. Dost' bolo.

A celkovo život, aký sa Vám zdá teraz, oproti tomu aký to bol vol'akedy?

No prvej bol veselší život, to bolo veselo. Detiskov bolo všade, robili krik. Dievkou bolo, mládenci chodili, spievali, dievčatá spievali, keď sa hrabalo, to sa spievalo na lúkach. A teraz, kto že ti bude spievať? No ani sa nehrabe, nič sa už nerobí. Kravov už neni, už ibaVraštiak ešte má. A už nik inší a bolo 200 –300 krav v dedine sa pásli. Koňov bolo v každom druhom dome a teraz u Hubáča a u Vraštiaka. I dedina takto vyhynula. No už sa musíme tak dod'adovať.

A čo tak, keď tak spomínate, čo sa Vám zdá také najlepšie obdobie v živote, čo ste mali?

No keď bol človek mladý, len boli zdraví, veselšie bolo. No veď ti hovorím, najprv len to zdravie bolo. Viac ľudí, viac bolo takej veselosti v dedine, nebolo tak smutno. Veď vidíš dolu dedinou hore-dolu dedinou nechodí. Koho si stretla, keď si šla dolu? Nevieam, či ja som jedného človeka.

Ja som teraz stretla Vraštiaka, išiel z obchodu.

No vidíš.

Tak sme prehodili slovo.

No ešte sa keď zide dolu do obchodu po ten chlieb.

No áno, keď ešte do obchodu idú.

A také najhoršie, čo bolo v živote? Najt'ažšie?

No ja neviem, no už tie kontingenty, to sme museli platiť, šak, bo to bolo už raz predpísané, tak to sme museli robiť a dávať.

Nechceli ste dať pole do družstva, ako to tu bolo?

No to nechceli sme dať, no chodili navádzať. No nechceli dať, no a potom rodičia mali. To už potom ten predseda, no Glončák spoza Váhu, ten, čo ruky nemá. Možno si ho videla. Tam dolu. No už ten bol predseda a nahováral i otcovi i mame, že by podpísali, že tuto im dá bližšie, že nemusia chodiť až tam okolo Malého Borového chodiť a tade. No šak tu všade bolo poľa i tuto hore a bolo treba všade chodiť hrabať, kosiť, čo sa neoralo. No tak to podpísali rodičia. A môj muž to dostal od svojej mamy (? šum) nad Hubáčom tam hore, tam bolo pole. A on nechcel podpísať, za celý svet, že on nepodpíše. No a už zat' v Okoličnom, chcel stavať a tak mu tú stavbu, a šak to on vybavoval ako otec a povedali mu, že ak nepodpíše, tak mu nedajú povolenie, stavebné povolenie v Okoličnom. A zat' zúril. Šak roky utekali, no že len už keď je ešte mladší, dať sa do toho. No i potom už podpísali.

A to bolo v kol'kátom roku? Ak si pamätáte.

No ja už neviem, či ja viem, no i kedy prišlo to družstvo na Borovô. Už si nepamätám.

No že už hovoríte, že zat', tak to už boli veľké deti.

Nehovorím, mal ešte len tú prvú. No už som svojich mala veľkých. Ešte syn nebol ženatý, keď bolo družstvo načaté. Ešte syn bol možno ešte na vojne. No a tá dcéra bola už vydatá.

A kol'ko majú deti teraz rokov?

No veď hovorím, tá najstaršia, č osom pri nej bola tie 4 roky, už má 30 a tá je potom o 4 roky mladšia a a tá potom už je za rok za tou, no tá tret'á. A syn ten má tiež 3. Tú staršiu má sestričku. Bola v Bratislave, ale ju preložili v Kubíne je teraz. A tie druhá, čo má, to má dvojčky, chlapca i dievča. Ale tí sú slobodní. Tí majú aspoň 24 rokov alebo tak dako.

A chodia sem za Vami?

Prídu, pravdaže príbehnú. Ten v Bratislave robí syn a tá učí na škole v Martine. Nie učiteľkou, ale tou druhou akosik, to tie deti, čo matere došikujú tie deti, ako kým oni idú do roboty, že by to opatrovala. Tohoto prešlého roku ich mal 30, povedala že ide zhlúpnuť pri toľkých deťach. No a to musí trčať, na ráno už musí tam byť pred 6, lebo

už šak idú ráno rodičia do roboty a ona ich už musí prijímať tie deti. A už od obedu, už ako oni z roboty vychodia, tak musí ich potom odosedať, ktorí prídu na obed z roboty, ktorí o 2 a najhoršie potom už neskoršie, už aj do 4 musí byť. Ešte keď mu jedna alebo dva, ešte kde dade inde robia v takej robote, či rodičia tých detí. No tak to hocikedy už o 5 do toho domu prišla. „A kdeže si už bola toľké časy?“ No zase ide do kostola, zase ide na spev. To tak vybehá, celé dni.

A ten je v tej Bratislave už zo dva roky, či tri je tam. No veď mali robotu tam v Martine, ale sa mu to nepáčilo, tak šiel tam do Bratislavy. Tam sa dobre zarába. Ale všade z chlebov dvoch kôrka (?)

(bavíme sa o programoch, seriáloch v TV)

A od kedy máte televízor?

Už dosť dávno. Veď sme mali už ten čiernobiely, ten Oravan sme mali na predek, už dávno, no.

Mala som ujka, mamineho brata v Tvrdošinej a ten mal syna tam v Nižnej. Vedúciho a tak mi ten zohnal televízorík. Taký malý Oravan. A ten sme mal i dlhé roky. A potom už kúpili, no už to syn, ešte bol slobodný, kúpili čiernobiely. No tak ten ešte tam v izbe je položený na truhle takej tam je. Ešte keď starý žil, on ho hocikedy pustil. No a potom sme kúpili, zas bol Jožko v Nižnej, tu to richtár tento tam robil a on tam akési lacnejšie, to on vybavoval. A môj starý ten už, no hej, prečo nie, vybav nám. No tak vravím, Jožko vybavil nám. A to už zase hodne rokov. No keď ja už neviem, tie roky utekajú strašne.

Ako dlho ste už sama? Odkedy už nemáte muža?

No veď 4 budú teraz.

(zase príde pes)

No i tak, čo ti možem difča napovedeť? To už som i pozabývala. To už za tie roky, to človek i všeličo i prežil i pozabudol, i dobre i zle i šelijako.

No a teraz, čo s tým, kde pôjdeš?

(Bavíme sa prečo to robím, o susedách, o tom, čo ja robím. Občas prejde do goralčiny.)

Len keď si porozumejú. (partneri)

A vy ste si porozumeli?

Z roboty odišiel na týždňovky no tak som sama tu gazdovala, no s rodičami sme robili s deťami. Zase prišiel sobotu, pomohlo, pomohol v sobotu porobiť a zase šiel v pondelok. No a keď bola už veľká práca, tak dovolenka.

Ako v lete?

Ako v lete.

A čo robil manžel?

No on prvej bol, jako keď s vodou. Sekali a kopali vodu tam povyššie Mikuláša, no z Demänovej ťahali. Potom už robil zo sekerami, no ja neviem ani vypovedať, aká to robota bola, no to čo. No robil už zo sekerami, no im to už ukazoval. (ťažko rozumieť) Robil povyššie Mikuláša a v Hrádku.

No vyučený nebol, kdeže mali vtedy peňaze na učenie, do školy keď chodil, a možno málo chodil. No chlapčiská chodili robiť, alebo čo, tak nechodili do škôl. Neboli peňaze na školy. Otcovia starý, čo pozarábali trochu to bolo treba na domácnosť.

A Váš otecko čo robil?

Sklár bol. No veď chodil s tými krošňami. No a potom čosik tie posledné roky pri tom zaťovi, pri tej vode pomáhal, tak čo do dôchodku. No a mama nikde.

Doma?

Doma. No a ja tiež, kým prišlo družstvo, ja som tiež nikde nebola, tiež len doma. To nikde do roboty sme nechodili ženy. Nie ako tam po svete, ako tam na tých Vrútkach, to všetko po škole, to už každé ide buď do roboty alebo, kde sa vyučí. A my tu nie, my sme len doma boli. A potom už na to družstvo a potom už z toho družstva dôchodok prišiel no.

No tak to bola koruna vzácna.

A tiež ste chodili tak dole do Mikuláša a tak mlieko predávať a maslo a takéto?

Lebo niektorí hovorili, že chodili.

Mlieko nie, ale maslo vajcá, sliepky. Možno si to čula, ti dachto povedal. To už zberali sme, mama už masla porobila na také polkilové, no také hrčky pekné. No a i vajcá dačo uzbieralo, no i išlo sa do Mikuláša predat'. No a donieslo sa zase dačo za to, za to do

domácnosti. Dačo kúpila a ostatné peňáže no medzi ruky. No a mléko nie, to už iba tu už bolo, keď družstvo bolo, bola zberňa u Saľusa. Tu sme nosili mlieko, jako kravy dojili, ktorá 5 l, ktorá mala dve kravy 10 zanesla l a za mesiac peňáže dávali tak.

A keď to porovnáte nejak ten život s tými svojími deťmi, aké sa Vám to zdá, ako ste tu Vy žili a ako žijú oni?

Oni s tým sa majú lepšie do roboty prídu a už nemajú doma roboty, jest', uvariť a sedieť alebo pozerat' televízor a my sme tu museli celý deň robiť. A keď už boli nárazové roboty. To je už najhoršie keď so senami se zbožá, keď sa kosilo, mlátilo no to už sa muselo i prvej vstávať i neskorej chodiť spať. No keď už bolo voľnejšie zas bolo voľnejšie no nemuselo sa už tak drhnúť no. No a oni šak už majú lepši ten život tam, už narobia sa v tej robote, už v akej robia takej, no ale už potom po tých 8 hodinách 9 majú pokoj až do rána. No a dcéra, šak tá majú rodinný dom, šak majú záhradu. Šak už teraz na dôchodku, už ona i on. Majú vnúčatá, už opatrujú, dcérine, lebo oni už panelák nový, kúpili nový, taký nový postavený. Toho roku šli do ňho a chlapca nehali pri nich. Taký dva roky má.

A prečo ho tam nechali?

Lebo do roboty chodia do Hrádku. No a tak, oni opatrujú ho. On je dedkov povie. A dva roky a že dobre behá o rozpráva, že sa dá s ním robiť, mi povedal ten zať mi.

(fotím a popritom debatujeme)

A vy ste ešte kroj nosili, keď ste bola mladá, nie?

Jaj, potom, keď som sa vydala neskoršie, už šaty. Lebo to tie sukne sa stískali tadeto, šak bolo treba spodnú sukňu, vrchnú sukňu tými motúzami pookrúcať. No a tak už potom, ale ved' ja si idem už šaty kúpiť, videla som, že sem tam majú i ženy už aj šaty. No tak už aj ja.

Už ste potom prestali nosiť?

Prestala.

Porozberali to ani neviem, kde sa to podelo. I tie prunclíky i tie oplecká také. To té Štefanove oni do múzeum kdesik chodili a akésik akésik tieto chodili tam vyhrávať čosik a že v krojach. Či ja je viem, ani som to ani u nich nevidela, či to dade pozahadzovali, kde to popodeli.

A to bol pekný kraj tu.

Pekný.

Aj dcéra zobrala si, ona nosila no šak len šaty. Tak potom šak to zober, ja to už nosiť nebudem.

A to je dobre si to zachovať, nie?

A čo keď, to uvidíš, keď budeš stará, ťa to nebude nič baviť.

Nič Vás nebaví už?

Emm. Už nie tak, už je to nie jako to bolo. Takto mám ešte chuť, že by som hocičo spravila.

Zase ma tak čosik, že už mám toho dost'.

Už sa Vám nechce do toho?

Jako to skončí už teraz ten život, ja už iba na to myslím, že by som už neležala.

Ozaj?

Bo už človek keď lahne, čo už potom. Kdo bude čo s tebou robiť. Koho? Do starobinca ísť, čo tam. Ja už najradšej keby som tu umrela, tak keby ma našli. Nech by sa už potom trapili ako chceli. (smeje sa) To už šeckeru pospomínam i to i to. No a čo je to nech im zostane. Majú dom. Tam záhumienky čo sú ešte, čo oplátajú sa. No a pole zobralo družstvo.

A tak si tu ešte môžete požiť. Tu na Borovom je fajne, v lete.

No v lete je tu dobre, však i tento vzduch, i ticho i sem tam i ľudia sa prídu pozrieť. Ešte semka suseda, čo je v Ždiari vydatá, si bola v nedeľu si posedieť. Tu ona má zaťa z Popradu, čo to opravuje. No i prišla ma pozrieť. No potom ešte kto ma to prišiel pozrieť. Sem-tam Marta príbehne, no i Franca od Odleváka i tá ešte zakríkne. No zas keď idú po chléb od dola zavolajú.

No šak ešte sa tu dá ešte žiť v lete. No v zime už je toho snehu tu bolo strašne moc. Že bolo tu pri plote pri ceste, ani vôbec plotov nebolo vidno, bo to ešte z tej cesty nahrnú. Z tejto strany, no a potom horšie z tohoto dachu to zkydne šeckeru takú hromadu. No ešte keď som tu bývala, to keď sme sa prebudili na ráno, keď to zhúklo z toho dachu no to bolo beda prejsť do humna po triesky a do záchoda a teraz na cestu vykyduj, to už nebolo kde hádzat'. Toľko ho navalilo. No aj toho roku, že tu bolo toho strašne moc.

No bolo, ja som tu bola v zime.

Hej? Keď zomrela tá Belková tetka, tá čo je na fotke. Neboli sme na pohrebe. Volal Jano, že zomrela mama. No ale v piatok zomrela, ale len v pondelok bol len pohreb. Šak syn šiel do roboty ani mu nebolo auto ništ, kde zájdeš s autom, ani na vlaku. Zajdeš do Mikuláša vlakom autobus zájde dade do doliny alebo pod dolinu ani autobus sa nedostane tu. A čo tu na cestu, postát' na ceste. Volala semka Marta, že tam máte na dvore, hrúzu snehu a tam sa nedostanete. No tak sme neboli na pohrebe.

Vlani zomrela zase tá, no ved' švagoriná, mojeho ten Gorčák Jano, tam hore pod grúňom, no tuto vyše. Ona vlani zomrela vo februári. No to sme šli na pohreb, ale šli sme vlakom do Mikuláša, až do Okoličného, no a v Okoličné, ten zať, mojej dcéry zať, ten nás zaviezol potom na Borovô. No on má také väčšie auto. Ale sme len prišli, horko-ť ažko sa mu bolo vykrútiť, bolo nahor obrátený a bolo treba nadol, to sa ledva obrátil až tam hore podišiel, ako ty tam bývaš teraz tam, kdesik sa iba vykrútil. Čo sme šli potom do kostola a na cintorín som ani ja nešla, ja tam ani nezájdem. Bola som tu pri Jurovi. Vravím idem Juro ku tebe, ja na grúň nezájdem. Doma som ani neboli tu doma. Lebo som ani šatky čiernej nemala tam. Tak som tam v Okoličnom u dcéry. Vravím, ty si zobrala, zobrala var čiernu šatku, požičaj mi ju, lebo nemám a idem na pohreb a pôjdem v tejto mojej červenej alebo zelenej. A ona povedala mám šatku a ona si čosi, čiapku, či čosi založila. Lebo ona to bola ako stryna a Štefan jak syn a ja už ako nevesta to zomrela.

A tu doma jest i šedé i čierne sú, i šaty černé i šatkov mám, mám ich zo 4 i na ružičky i také drobné i na veľké, také samé, ale tu sa nedalo ísť. Tu iba pozrieť, čo to tu je za hrúza. Ništa. Ale skapalo to. Povedal vtedy ten zať Gitkin, no to vraj ani do Jakuba tu odtiaľ neskape, lebo to videl ten sňah. Ale no skapal dost' dobre. I toho roku, za týždeň to skapalo. Ešte keď som prišla po tej Veľkej noci už snehu nebolo. Pár tam potroška tam po pod hory, tam po tých potočkoch sa belil, ale na dvore nebolo nikde iba mokro bolo, nebol ešte vyschnutý, no keď ma doviezol. No ale hrúza, furt len padalo a snehu bolo, bolo. Tam tiež tie ženy, čo sú, keď sme z kostola šli, že už koľké mnohé roky a že toľko sneha nebolo. To hrozu, toľko po tých cestách, po tých dvorach, hrúzu. Ale zmizlo to, nech je ako chcelo.

Dobre, ďakujem Vám za rozhovor, že ste porozprávali ako ste voľakedy žili.

Rozhovor s A.K., 65 rokov, Hutý, 4.5.2005, dĺžka rozhovoru cca 1:15.

Protokol: Rozhovor bol uskutočnený za účasti vnučky narátorky Zuzky. Návšteva prebehal v podvečerných hodinách, ostatní členovia rodiny boli tiež doma, ale náš rozhovor nerušili. P. A.K. súhlasila s využitím rozhovoru na výskumné účely. Vnučka pani A.K. mi dokonca poskytla svoju prácu o Hutách, ktorú písala na SOČ (Stredoškolská odborná činnosť).

Resumé: Pani A.K. patrí k menšiemu počtu žien, ktoré žijú s manželom a dokonca s časťou rodiny. So synom jeho manželkou a ich deťmi – vnúčatami pani A.K. Všetci ôsmi žijú v rodinnom dome na začiatku Hút.

Pani A.K. pôsobila počas rozhovoru kľudne a vyrovnané. Snažila sa zhrnúť svoj život do uceleného príbehu a napriek tomu, že evidentne má s vnučkou blízky a otvorený vzťah snažila sa o niektorých častiach svojho života hovoriť s rezervou. Na druhej strane ma prekvapil, že sa nebála hovoriť o tom, že jej manžel má a má problémy s alkoholom a že s tohto dôvodu život s ním asi nebol jednoduchý.

Pani A.K. sa vydávala ako 18a mala 3 deti. Otec jej zomrel, keď mala 12 rokov, matka v 23. V neskoršom veku narátorka postrádala pomoc a podporu rodičov.

Pani A.K. rozprávala o tom, že by rada študovať, čo nemohla z finančných dôvodov zrealizovať. Hneď po absolvovaní základnej školy šla pracovať do lesa, sadiť stromčeky a chvíľu pracovala aj na horskej chate. Po vydaji prestala pracovať, opäť sa vrátila do lesa až po 15 rokoch. Neskôr ešte pracovala na podnikovej chate, ktorú mal Slovenský úrad bezpečnosti práce na Hutách.

Manžel, podobne ako všetci muži migroval za prácou mimo obec. Do Liptovského Mikuláša a aj do Ostravy.

Deti p A.K. sa rozhodli zostať žiť na Hutách, čo ona vníma pozitívne, ale súčasne si uvedomuje aj nevýhody, ktoré im to prináša. Najmä problémy s nájdením si práce. Jej život je dosť previazaný s deťmi a za najkrajšie obdobie svojho života považuje čas, keď boli deti ešte malé.

Narodila som sa, narodila som sa tu na Hutách v 40. Prežila som prv..., druhú svetovú vojnu, ale malo tak pamätám s nej lebo som bola naozaj malá. Otec bol chorý už keď sa ženil.

Tak stihol 12 rokov s mamou žil. Bolo nás 7, súrodencov, traja zomreli 4 sme žili. Až do vlaňajšieho novembra. V novembri najstarší brat zomrel. Druhý brat, sme štyria súrodenci boli. Druhý brat je už na dôchodku, tiež po mozgovej príhode, takže tiež už potrebuje opatrovateľku. Tretí brat je ešte činný v robote, ten býva v Oraviciach a 4 som ja. Ja som najmladšia, ja som bola najmladšia. Otec mi zomrel v 42, takže som vyrastala bez otca. No bolo to ťažko, nebolo ani dôchodkov ani prídavkov, mama sa musela s nami dosť trápiť. Potom tých starších súrodencov chlapcov pobrala teta jedného na Moravu do Slatiníc pri Olomouci a tí dvaja išli ku strýkovi Rajec nad Svitavou pri Brne, pri Blansku. Ja som vyrastala sama a si zo 4 roky aj som bola odvyknutá od súrodencov, ale potom sme jeden za druhým túžili. Potom sa ten druhý odo mňa čo je sa vrátil domov, tu školu dokončil už tu na Hutách. No a keď som vyšla školu, predpoklad, že nebolo nikde študovať hoci som sa aj dobre učila, ale mama nezvládala to.

A chceli by ste študovať?

No chcela som študovať, aspoň dáku školu, že aby mal človek. No ale nedalo sa. No nebolo peňazí, nedalo sa. No a keď som vyšla školu, tak som išla do roboty, stromčeky sadiť. Tu za chotár sa to chodilo. No potom s tam odtiaľ to som robila jedno leto, to prvé, potom som išla do Hrádku robiť do lesnej školy, tam som robila dva roky. No a potom som sa vydala. Mala som 18 rokov v novembri a v januári v 59 som sa vydávala. Potom sa mi, v januári sme mali svadbu a v decembri sa mi narodil syn najstarší, Zuzkin otec. No a ešte som dvojce deti mala dcéru a syna druhého. Jeden sa volá, najstarší František, druhá je Hanka a tretí je Jozef. No a tak som sa tu trápila. No kým som nemala dieťa tak som robila v Mikuláši v bufete v kožiarskych závodoch. No a keď sa narodil, už nebolo predpokladu, nemali kde sme bývať tu prišli bývať na Huty. A od toho času bývam tu, od 59 roku.

A ste tu spokojná?

No tak už čo, už teraz sa nedá. Sprvoti som chcela ísť niekde do sveta, ale muž veľmi nechcel, no tak sme zostali tu na Hutách.

Sprvoti sme ani negazdovali, nerobili sme, nemali sme poľa. Ale ako detí pribudlo, tak treba bolo mliečko. Tak sa potom... Najprv sme si kozu kúpili, potom z kozy bola kravička. Ta keď sme vládali. Keď mi mama zomrela som mala 23 rokov. Tak mi dala ešte za živa teliatko, z toho bola potom kravička. Potom sme si ešte jednu prikúpili. No a tak sme sa trápili. Ja som doma deti opatrovala a manžel chodil za robotou do Mikuláša, do Ostravy, do Košíc, no kde sa dalo. Na týždňovky, na dvojtýždňovky, nebolo to tak ako teraz, že prišiel manžel každý deň do domu. Tak sa trápilo, tak sme žili všetci tu na Hutách.

A čo robil manžel?

Manžel robil aj šoféra aj sklenára, zas potom šoféra. No ako čo sa dalo?

Vy ste sa potom nikdy nezamestnali?

Ja som nebola zamestnaná 15 rokov, keď mal 15 rokov syn, tak som išla stromččky sadiť zas do hory. A z tej hory som bola potom zamestnaná tu je taká chata pod kopcom, takú strechu má pri zemi. To je tam Slovenský úrad bezpečnosti práce má podnikovú chatu, tak tam som robila 17 rokov. Ale ešte predtým som opatroval takú starkú, úplne cudziu ženu. Tu na Hutách. 10 rokov aj 3 mesiace. Ale už keď som ju doopatrovávala tak už som robila na tej chate. No a s tam odtiaľ som išla na dochodok. Teraz som už na dôchodku, 57 koľko? 8 rokov som na dôchodku. No a teraz tak, no doma, deti prišli sa povydávali, poženili. Som pomáhala deti opatrovať.

A zostali tu žiť alebo odišli?

Tu sú tu. Najstarší tu so mnou býva. Dcéra býva na bytovke. Robila vedúcu na pošte, no ale poštu nám zobrali, zrušili. Tak teraz, ide na druhý turnus do Rakúska, opatruje tiež tam dvoch starších, starkých. No a ten najmladší syn tiež robil listonoša, je vyučený za horára, v tej lesníckej škole v Hrádku no ale išiel, potom bol aj v Oraviciach v horárni, no ale tam neviem ako to bolo, zas tak ďaleko boli od ľudí a deti boli chorľavé, tak prišli bývať. Tak býva na Malom Borovom, ako pod Malé Borové to patrí, ale je to taká osádka Novot'. Druhý dom pod cestou býva syn. No tak ten zostal tam. Vlni mal haváriu. Mal zlomenú nohu. Dali mu ju do dlahy, teda najprv zošróbovali, potom mu ju dali do gypsu. 5 mesiacov gyps, noha sa nezrastala. Na to všetko ešte dostal cukrovku, do kómy upadával. Takže také trápenie sme mali vlni. No a neviem, doma ako doma. Gazdovalo sa. Teraz už máme len kozičku a býčka jedného, už negazdujeme tak vo

veľkom. No a chystám sa tkať koberce, aj vlani som tkala. Aj toho roku sa chystám. No a tak vyplňa sa robota. Jest' treba uvariť, poriadit', poprať.

A je to fajn, že ste doma teraz alebo Vám to chýba?

Ale už mi nechýba, už som si zvykla na doma. Mám ešte manžela žije. Dvaja sme. No zase deti už, štyri deti sú a syn a nevesta. Tak je nás 8 doma.

Aj stuodtiaľ poutekalo moc ľudí, lebo v tých päťdesiatich rokoch nedali komunisti ani stavať, ani cesta nebola, nebolo ešte tejto cesty už cez Holice, cez tú Kvačianku treba bolo chodiť pešo. Takže bola to drina. No chlapi museli ísť do Mikuláša museli na týždňovky. Lebo nevydolelo ráno o tretej vstávať ísť pešo a večer sa zas vracat'.

A vy ste chodili do školy tuto na Hutý?

Na Hutách, osemročnú základnú mám, lebo 9 už ako potom zrušili, takže osemročnú mám. Chcela som ísť aj ...Nie že ja som chcela, chcela ma, Hanka Buzová -Beková, speváčka prišla tu. Mali sme takého riaditeľa tu Hút a ten ju pozval k nám ako na vystúpenie. A tak potom prišla na druhý deň do školy, rozprávala sa, chcela ma, že by som aj ja šla za tú speváčku. No ale mama ma nepustila, nepodpísala mi žiadosť.

Teraz jej aj ďakujem, lebo ktovie kde by som bola ako by som bola, takto mám deti, žijem si v tichosti.

A nemrzelo Vás to nikdy?

Nie, nemrzelo. Rada spievam, ale... Chodím si do kostola a tam spievavam, takže vnučka tiež už hráva, Zuzka, takže spievame obe.

Chodili sme trošku aj do súboru, ale sa nám rozišiel. Bol, chodili sme, pochodili sme dosť hodne sveta. Nebanujem, no život je prežitý, už len treba ho dožiť.

A čo by ste povedala, čo bolo najlepšie obdobie v živote?

Keď boli deti malé. To bolo najkrajšie obdobie. A keď si mama prikladá dieťa ku prsám, to je hádam najlepší pocit v živote.

A také najhoršie?

No najhoršie, už keď sa stane, také ako vlani, ten syn havaroval. A také keď sú tragédie. N ten otec mi zomrel mladý nepoznala som ho. Mama zomrela, mala som dcéru iba narodenú, mala rok, no toho syn najstaršieho a dcéru takže. Také ťažké to bolo stará mama zomrela, švagorina zomrela. Teraz sme mali pred troma týždňami pohreb, synovec zomrel ako manželovej sestry syn. Ona zostala žiť. Dva roky bude v októbri ako zomrela mu jeho žena tak náhle, prišla z kostola, lahla a bola hotová. No a teraz on

zomrel. Takže stále také sú trápenia, hej. Ten brat ochorel, tú porážku mal pred tými 13 rokmi. Takže stále čosi je. Ale vravím najkrajšie obdobie bolo, keď tie deti boli malé. Človek sa tešil, keď to bolo zdravé, rástlo.

A mohli ste byť aj s nimi, ako.

Stále som bola, lebo nebolo zamestnania tu na Hutách takého, no nemal kto opatrovať. No mala som síce testinu pri sebe, ale tá mala dcéru vydatú doma, tá zas tie deti opatrovala takže také.

Takže Vám s nimi ani nikto nepomohol?

Ale pomohli mi, nemôžem povedať. Pomohla i mama i otec, no ale už to nebolo ono nebývali sme spolu, bývali sme vo dvoch domoch, takže už len ten čo je doma to je už zas len iné.

A ešte ako ste sa s mužom zoznámili?

S mužom...?

Ak to nie je tajné. Nie, nie, nemám, čo tajiť, nie. S mužom som sa zoznámila tak, mala som 16 rokov ochorela som na žltáčku infekčnú. Bola som mesiac v nemocnici. A išla som z nemocnice do domu. A pred tým som ako keď var raz alebo dva razy s ním tancovala na zábave.

Už ako 16 ročná ste boli na zábave?

Hej, už som na zábavu chodila. To boli také zábavy na Hutách, hudba zahrala, mali sme takých stálych muzikantov. Bývala som blízko tam pri kostole, takže kultúra tam bola. Tak som na zábavu chodila, no ale v takom čistom znení. No a tak som raz s ním tancovala a potom keď som išla z tej nemocnice, aby ma nenechal...Ani nie tancovala, za družicu som bola s ním. Jemu sa mu sesternica vydávala, tak som bola s ním za družicu. No a potom mu vravím, z tej nemocnice keď som išla, aby ma nenechal samú v tej doline, lebo nám vždy v nemocnici hovorili, že námaha to neni dobre, aby sa tá žltáčka znova nevrátila.

Tak mu vravím, že keď už pojde hore tou dolinou, aby ma nenechal samú. Mal prísť brat po mňa na voze, ale že ak by náhodou neprišiel, aby ma nenechal. No a on mi hovorí, že nie, ale že ak príde na voze, že aj on sa bude viesť. Ja vravím, veď už nás kón vytiahne hore tou dolinou? A od toho času sme začali, na zábave ma pojal tancovať a zas.... No a to mala som 16. Tak tie dva roky sa to voľáko ťahalo. A potom bola Veľká Noc. No a na tú Veľkú Noc prišiel ma okúpať. No a od toho času, boli sme potom na

zábave, no a od toho času sme sa spoznávali. To bolo na Veľkú Noc a v januári sme mali svadbu.

A už sme sa spoznávali znamená čo? Ako keď mi teraz povieme, že spolu chodíme?

No také niečo, také, hej. Aj starší je odo mňa. No ale voláko mi to nevadilo, no.

O koľko je starší?

O 9 rokov skoro. Tak mi to nevadilo vobec, že je starší, no ale teraz, no predsa už tie rok už značia. Ale aj ja som už stará. *(smeje sa)*

Ale nevidno to na Vás tak mladistvo vyzeráte.

Už tie roky len pribúdajú, choroba, 7 rázy som operovaná.

Áno, a čo Vám bolo?

Bola som najprv, na nohe mi palec zrástol, jeden článok, to mi odrezovali, potom druhé som bola pruh, tretie ženská operácia, štvrté žľčník piate slepé črevo, piate, šieste čo bolo na tvári som mala a siedme na prsníku som mala hrčku.

.....

Potom ešte ten prsník mi operovali, lebo hrčka bola. No neviem, čo by to bolo doteraz, už je to 5 rokov. No bude, bude, Zuzka, bude zo 5 rokov už.

A nebáli ste sa?

No už som sa rozhodla, buď alebo. Stále po tých vyšetreniach do Kubína treba bolo chodiť. No potom mi povedal raz pán doktor, že pridte dohodneme sa na termíne na operáciu. No tak som si potom, za jedným známym lekárom primár bol v Ružomerskej nemocnici, štátnej, keď bola. Tak on ma operoval, ale zatiaľ chváľapánubohu.

Deti ste rodili doma alebo v nemocnici?

Nie, v nemocnici. Syn ten najstarší aj dcéra sa mi narodili v Mikuláši, tam sme chodievali, pridelení sme boli. A ten tretí sa chudák narodil v sanitke, ale má napísané Trstená. Ten sa pýtal šikovne na svet, hej.

Ale ešte Vás mama doma rodila?

Mama hej, doma rodila. Chodievala porodná babka, babica sa to prv volalo. A tu na Hutách? Na Hutách, hej. A ja som už rodila v nemocnici všetkých troch. No že isto je to lepšie. Ale tam tých pár dní obídu. No a tu kto by obišiel, človek by musel vstávať z postele. A tam predsa to bolo iné dieťa priniesli, okúpané očistené. A doma by sa treba bolo trápiť. Ale bolo tak, že bola vždy tá testiná alebo tá mať. Pomohli. No a takto, keď je človek sám, neviem ako by sa to zvládalo.

.....

Narobil sa človek, no isto, že sa narobil, na chrbte čo som sa len dreva nanosila, sena. Čo prišlo, to všetko na chrbte sa nosilo, záprahy sme nemali, takže. Z obchodu, treba bolo dva kilometre bolo treba do obchodu treba bolo všetko nosiť na chrbte, čo sa potrebovalo v kuchyni, čo sa jedlo.

Už ako ste od malička robili?

Od malička od malička. No lenže sme bývali v prostred dediny, tak to boli bližšie. No a keď mam išla aj s tým obrusom, už do takého obrusu sa to zaviazalo a na chrbát batôžtek a tak sa to nieslo. Tu keď som išla, pol hodiny dolu, pol hodiny naspäť. A teraz 30 kíl na chrbte, 35, 40 jako kedy. Takže bolo treba dosť dýchať do toho kopca.

A toto ste si sami postavili tento dom?

My sme ho kúpili len sme potom opravovali. Pristavili sme toto tu, východ hore na povalu, manzardky sú tam urobené, strecha sa prerábala. Obloky syn robil. Mám stolára syna, toho najstaršieho. Obloky dvere, všetko porobil obklady.

Kupovali sme o tri hĺby nižšie, tam ako je ten penzión Grapov, tak tam sme bývali. No ale potom sme, tu som dostala pole po mame, tak bo moja mama pochodila z tejto hĺby, u nás je to na hĺby pomenované. Tak ona z tutejto pochodila, tak tu o tom tu komu poľu sme aj chalupu kupovali, sa nám podarilo. Pivnicu sme pristavovali, verandu, to nebolo tu už verandy tu, taká maličká tu iba bola, ale pivnica tu nebola. Dielňa sa stavala, garáž sa stavala. No stále čosi. Ten život taký je, kolobeh.

A ste rada, že Vám ostali žiť tuto na Hutách?

Z jednej strany som rada, lebo mám ísť ku komu, z druhej strany, že by sa mali vo svete lepšie. No s tou robotou. Teraz pred 6 rokmi zať prišiel o nohu, v robote mu utrhlo. Tej dcéry muž. No tak, teraz je na invalidnom, polovičnom, neviem prečo mu nedali na celú, či mu noha asi ešte narastie? Teraz sa dcéra ide do Rakúska na druhý turnus. Vlani bola tiež v lete v tom Rakúsku, cez leto robila v Jasnej na chate, no tiež má troje deti, a nestačí to s tými korunami manžel. Treba i elektriku platiť i dane i kdečo, takže. Možná, že by bolo lepšie vo svete. Ale neboli by pri mne. No rada som, že ich tu mám ako pod krídlami.

A takto zo súrodencami ste sa stretávali, aj keď už boli preč?

Áno, dochádzali, dochádzali, hej. No teraz brat ten je aj v Ružomberku, lebo tam opatrovatel'ka, čo ho opatruje mala otca, tak častejšie prišli tu na Huty, no ale teraz je už

sama, otec jej zomrel. Tak brat je skoro celú zimu tam, aby nemuseli na dvoje kúriť. No už není taký sebestačný, už mu treba i navariť i porobiť okolo neho, takže aj teraz je v tom Ružomberku. Príde zas na týždeň alebo na koľko a zas ide naspäť tam. A ten druhý, ten on je tiež horár vyučený. Ten ešte aj dneska tu robí ako urbárneho horára. Už je tiež na dôchodku, má 67 rokov, bude mať. No ten najstarší nám zomrel vlani, mal 75 nedožitych. 2. novembra zomrel a 12. decembra bol by mal 75. Švagorina ešte zostala, hneď pod kostolom ten dom býva.

Ešte to mi povedzte, to sa mi zdá také neobvyklé, že ste sa starali o tú starú pani opatrovali, že ako ste sa k tomu dostali?

Ona bola vydatá dva razy tá teta. Ale po prvom mužovi mala jedného syna. Na potom jej manžel zomrel, na hlavu bol chorý, neviem, či bol nádor alebo či čo, prv sa to tak neliečilo. Tak sa vydala druhý raz. A zhodou okolností je aj s tou Irenkou Tomagovou rodina. To je bola ako strynka, bo ujčinka jej to bola. Ako keď jej testinej brata, mala za žen.. za muža. Janinej, tetkinej brat bol. No ale s tým druhým už nemala deti. Prv sa to tak neopatrovali deti ako teraz, že sa chodilo ku dochtorom šepiť, čo robiť. Otec zomrel, tetka mala dlh na dom, vyhoreli, tak mali dlh, tak chodila do rybarpoľa chodiť. 17 kilometrov chodila do Parížoviec pešo, teraz je to pod vodou. A mala iba starú mamu a tá opatroval toho chlapca. Takže on bol taký chorlavý na srdce, chodil po salašoch ako valach. Na potom, keď sa oženil, mal tiež len jedného syna a odišli bývať do Prievidze. Tak ona zostala sama tá starká. Ale ten syn je zomrel, zostala nevesta zo synom, ale oni sa už tu nevrátili a nemal ju tu kto opatrovať. Z rodiny ju veľmi nechceli, bolo ešte gazdovanie, robota bola. No že keď bude družstvo, no ale družstvo ešte nebolo a tetu už treba bolo opatrovať už nevládala chodiť. No tak potom, neviem ako to prišlo, hľadala, kto by ju opatroval. To bolo tuto dolu pod kopčekom, tak som si, no tetka už má 79 rokov, už hádam nepožije ak rok, dva, no veď hádam to len vydržím a každá korunka bola dobrá. Ten syn študoval v Hrádku, čo som dostávala tých 600 korún akurát bolo jemu na internát. No tak som ju potom ja opatrovala. No ale tetka žila a žila. (smeje sa) 10 rokov. No a chodievala som s lopatou na pleci cez zimu, bo treba bolo chodník, nerozmetali traktorom nič. Mali sme vtedy takého starostu, čo neviem, či nebolo ešte vtedy ešte na to rozmetanie, či nedbal na to, nebolo verejnoprospešných prác, takže rozkydovala som sa na ten sneh.

Dobre ste s ňou vychádzali?

Dobre som vychádzala, hej. Išla som jej tam porobiť, poprat' som jej zas tu doniesla, lebo nemala ani práčka ani vaňky ani ničoho takže. Už tu som nosila prať. No a keď som mala veľa roboty, už keď som navarila doma, tak som je zobrala hotové jedenie. A zas keď, tak som varila jej tam. Poumývať, obieleť treba bolo kuchyňku a tak dať doporiadku. Dost' roboty bolo, dost', nepriala by som to nikomu, že by išiel na cudzieho človeka sa dať to je. Jáj dcéra ide, no ale, vravím, to bolo také za tých 600 korún to bolo naozaj minimum. A natrápila som sa, keď už v lete ako v lete, ale tá zima je krutá s tým snehom. Ešte keď chodil pluh rozmetať po tejto ceste, tak navalil na spodok to bolo vždy zatrepané ten chodníček, takže koľko razy som ho hľadala, že kde je. Takže tak no, trápil sa človek, ako sa dalo.

A ešte by som sa opýtala že ako ste vychádzali s mužom, mali ste také vážnejšie spory alebo celý život v pohode?

No čo ja viem, no neboli až také najkrutejšie, a nebolo to ani najlepšie. Vždy prišlo niečo do cesty, aký čas bol, taký bol aj život.

A keď ten muž chodil preč o takých dôležitých veciach ste sami rozhodovali alebo spolu? Na koľkorázy, koľkorázy sa stalo, keď treba bolo náhle, tak sa muselo rozhodnúť.

A potom nebolo zle, keď bolo zlé rozhodnutie?

No tak to už, to už je vedľajšie, viete že ako...

Ja sa pýtam, aby som to vedela porovnať?

No už muselo sa trpieť, nešla som sa rozvádzať, ni nikde nikomu žalovať. Mamy som nemala, ku bratom som nemala, čo ísť. Testiná za to nemohla, že on bol ... rád si tiež vypil. Takže to bol taký život. Nebolo to, že bol vždy opitý a vždy zas nebol triezvy. Takže tak je to.

Nevie, či by to tak teraz žena zniesla, že by trápenie bolo a že terajšia mladá žena, že by trpela. Lebo sú všelijaké prípady. Už sme spolu 47 rok. A ani by som sa hádam nikdy nerozvádza, lebo predsa len človek sľuboval pri tom oltári do mojej a tvojej smrti. Takže tak. No a potom mám brata kňaza toho, čo je po tej mozgovej príhode, takže neurobila by som bola tú hanbu. Predsa len, trápenie aj pre ňho by bolo. A potom kde ísť..., nemala som kde ísť, ku mame jeho tam bola dcéra vydatá, tam som nemohla. Ku svojej mame už som nemala. Takže, kde som mala ísť, musela som len trpieť. Nebolo

vždy slnko a nebolo vždy dážď. Takže taký je život. Čo by aký bol človek, aj tak príde všeličo do sporu.

No vlastne, keď muži chodili za tou prácou, tak ste sa museli naučiť aj mužské práce?

No pravdaže, pravdaže, i kosiť som sa naučila i drevo na chrbte som sa nanosila. Teraz by to už mladá žena nerobila. Čo sme dakedy my robili No isto, že nie.

Ešte by som sa chcela opýtať, že ako sa zmenil režim, že ako sa Vám to zdá? Od 89, 90 povedzme?

No tak je to náboženstvo voľné, to je dobré, to je v prvom rade, že je to dobré. Život je ťažší, život je ťažší. Zvyšujú nám teraz dôchodky, čo je to platné? Zvýšia každému 5% alebo 10 alebo 8, ale ten čo má 10 tisíc alebo 15 tisíc, ten dostane koľko a ten čo má 4 ten dostane koľko. Ak majú zvyšovať nech každému zvýšia po 50 korún, ale nech dajú každému rovnako, ja som tej zásady. Načo nám zvyšujú, keď to všetko draží. Jeden deň zvýšia a na druhý deň ide človek do obchodu a pozerá človek, že aké sú tie cifry.

A potom tým deťom, no načo, týždenné lístky boli týždenné, teraz už zas každý deň musia kupovať, no načo to deti takto balamutia, tým treba chodiť každý deň do školy. Načo dávajú dôchodcom po 5 korún cestovanie, veď deti musia chodiť a starci nemusia chodiť každý deň po svete.

Za 5 korún ide do Mikuláša, ja musím dať 40 a oni dajú 5, ktorý majú nad 70 rokov. Ale sú niektorí takí, čo to aj využívajú, čo je dennodenne na cestách. Isto. Jeden od nás chodil tri razy do Mikuláša po chlieb. Nekúpil si ho tu, ale išiel po chlieb, za 5 korún oplátilo sa. A vtedy bola ešte za korunu. Tak nám potom aj autobusy pozrušovali, lebo(?) stojí peniaze, opotrebuje sa autobus, treba na opravu a z čoho, keď išlo 10 dôchodcov a dvaja cestujúci.

Takže radšej to mohlo byť tak, ako bolo ... Dobre bolo za komunistov, že bolo všade všetko rovnako. Išli ste si či do toho obchodu, či do toho obchodu, všade boli peniaze rovnaké za tovar, ale to náboženstvo nemali utlmovať. Mali ho nechať tak ako to bolo.

A aj tuto to bolo nejak výrazne cítiť?

No pravdaže, učitelia nemohli vôbec do školy, eh, do kostola chodiť, takže.

Náboženstvo sa nsmelo, museli sme deťom písať prihlášky, že ich chceme dať na náboženstvo a takéto.

Takže, neviem, no ale teraz sa zle žije. Idete do jedného obchodu tam je chlieb za toľko peňazí ide tuto na Huty do obchodu tu je za toľkoto peňazí, lebo však má súkromník tu. Človek naozaj nevie, čo má robiť. Múka tu stojí, neviem, či nie do 15 korún, v Mikuláši ju kúpíte za 8 alebo za 7. A teraz do Mikuláša človek keby išiel na chrbte by to mal niesť, tak to je naozaj ťažko. Už to máme dobré, že nám ešte tu komunisti tú cestu urobili cez tú Holicu. Lebo inak by sme ju nemali už za terajšiu dobu. Isto nie, isto.

A myslíte si, že Vaše deti to majú ľahšie alebo ťažšie ako vy?

Ťažšie majú, ťažšie, bo teraz je veľká náročnosť. Deti sú nie také skromné ako boli. My sme nosili jeden po druhom, teraz si povie, kde ja budem jeden po druhom nosiť. Každé chce mať každú chvíľu nové. Ja mám šaty ešte, možno čo som za dievky nosila. No už ich neoblečiem, ale, ale šanovalo sa. No teraz neni tá doba, teraz ide jeden pekne oblečení, chce byť aj druhí. potom majú ťažšie a že je tá dražoba. Ja som kúpila štrínfláky za 12 korún alebo za 15 pre dieťa a teraz stoja možno 100. No takže tí mladí ľudia, ja sa nečudujem, že nemajú tie deti. Bo ak teda to dieťaťu ...takú náročnosť ako je vo svete tak naozaj ten rodič buď kradnúť alebo sa zodrať. Je to ťažké. Vravím, to bolo dobré za tých komunistov, že bolo všetko jednotné, či išiel tam človek či išiel tam, všetko za jednotnú cenu bolo a teraz koľko obchodov prejdete, toľko je cien. Ťažšie sa o moc žije teraz. Tá technika je, každý počítač, telefón, toto Prv to nebolo, prv sme boli... Ani nechýbalo, ani nechýbalo. Napísal sa dopis, teraz obyčajná známka na obyčajný dopis 9 korún. Takže takto je to. Je ten život ťažší o moc ako bol. A ešte ťažší budú mať tieto deti, lebo roboty neni. Je vyučená, skoro hotová a prešli sme minulý týždeň, neviem, 9 či koľko škôl? Prihlásiek koľko si poslala a miesta neni a teraz čo?

(rozpráva vnučka o možnostiach práce na škole a celkovo na Hutách, aký mladí žijú na Hutách)

Mladí ľudia vo svet poutekali, len staroba zostala.

Za pár rokov tú budú asi medvede a vlky.

O chatároch:

Moc je tu toho cudzieho sveta.

Na čo ja viem, zatiaľ nemáme toľko chatárov, čo ja viem. Jedna tu postavila nový dom. Syn má robotu, lebo každý chce prerábať opravovať, pre neho je to dobre, že má robotu doma, nemusí ísť ďakde do sveta.

Myslíte si, že by sato dalo nejako vyriešiť, že to má nejaké riešenie? (miestna nezamestnanosť)

Ja myslím, že kto chce robiť, robotu by si našiel, nemusí hodiť každý deň do domu. Tu máme troch takých susedov, dvaja bratia sú a tuto jeden je, tiež ženatý, ale rozviedol sa zo ženou. Tak ona býva v Ružomberku a on býva tu doma. A keby chceli mohli by ísť na týždňovku aj dvojtýždňovku. Takže mohli by si žiť pansky, no ale sa nechce. Čaká sa, že kedy je 18 alebo 20, kedy sa dostane peda (?) a potom sa chodí týždeň, hulaj duša, peklo neni. A po týždni ani neni, čo do úst dať. A tu je ich neúrekom. Dolu ako Tomagovci bývajú tam je ten Jožo Kučera, to je tiež stratený prípad. Brat býval v Habovke, ten aspoň čosi kdesi ide do tej roboty, ale tento už vôbec nič. To sú taký mládenci starý, čo, čo nechce sa ísť do roboty. Ešte ten ktorý má rodičov, ešte ten rodič ho vydržiava, ale už ktorý rodičov nemá, chodí požičiavať. Zas sa ide borgovať do obchodu alebo do krčmy.

A dajú?

No asi dajú. Zas tu máme takého jedného, čo predáva tak súkromne, voľáke víno robí, no Paľo Tomaga tam často chodil tiež, teraz už neviem asi sotva, ale prv to bol dennodenný hosť tam. No a viacej je takých no čo chodia. Akési víno robí, akúsi pálenku. Neviem, či z Poľska donáša, či je tam lacnejšie, či odkiaľ. Takto ich láka, takto predáva. Raz bol by Paľo zamrzol pri kríži, tam pri kostole, keby nie dcéra, lebo tá tam býva na bytovke, iba tá videla potom volal do Tomagy. No a potom už teta var prišla, za tým, čo to predáva, ten mal trabanta, tak ho potom išiel odviezť. Tie nohy len z toho má tiež z toho poprestydania, poudierania. Jedna je preč, jedna je otvorená rana. Ona má tiež ťažký život tá Irena. Už troje ľudí pochovala, či troje, či štvoro. Neviem, či to tá mama zomrela pri nej, tá testina, potom ten brat jej zomrel, muža pochovala, tetu pochovala a teraz tú mamu má, neviem, či už 15 rokov, či koľko. Naozaj má trápenie, dnes tiež chudera išla od doktora niesla plienky. Natrápi sa, no. Koľko rázy ju spomínam, že nič dobrého neužila. Tiež bez otca vychovaná, neviem, či zomrel, či ako to bolo. A takto sa trápiť. Nič dobrého nezažila.

A vy sa tu viac-menej poznáte všetci na Hutách?

Áno, okrem chatárov, ale takto svojich miestnych poznáme sa všetci dobre.

Aj z Malého a Veľkého?

Aj to poznáme, he no už, tak do detailov nie, ale vieme o koho sa jedná sa, keď sa tak dačo. A nosila som ešte poštu, keď dcéra robila vedúcu a keď mali byť dovolenku alebo marodku, takže som tak ľudí spoznávala ľudí na Hutách. Na Hutách som dobre poznala každého, ale Malé Borovo, Veľké Borovo, čo boli spolužiaci to človek poznal, ale takto keď starších nie až potom, keď som nosila poštu tak som mu už potom vedela, že kde sú, že kto kde býva. Takže taký je život na Hutách, pestrý.

Keď som robila na tej chate, tak sa týždeň, čo týždeň menili ľudia, no daktorý aj na dva týždne boli. No ale to keď sa začali vybaľovať, vravím: „Koľko sa to balíte?“ No že i týždeň i dva, že si píšú, čo treba potom už ukladajú a toto. Naozaj treba boli všetko, lebo tu neboli nič. No potom keď už im zachýbalo, tak to išli kupovať.

Vravím, ja som raz išla na dobrú vodu s priateľkou i to som si nočnú košeľu zabudla.

(smeje sa) Ale u jej mamy sme to akože spali. No potom tá mama mi dala. No ja by sa to nevedela bola pobaliť.

Zuzka, keď sa tak balila do Ružomberka na týždňovku, tak koľko rázy vravím tak, hlava ako mapa, aby človek vedel. Popísať si, popísať. Prvý rok mali internát a druhý rok, iba taký, čo mali, čo mali nad sto kilometrov od domu.

(rozprávanie aj s vnučkou o škole)

To bolo svaté a božie, keď učiteľ skričal na nás. Mali sme takého jedného, čo povedal: „Tu bude tak ticho v tej triede, čo budeme muchu počuť a museli sme byť ticho. A bolo nás vyše 40 v jednej triede. Tiež si tak rád vypil a už nám nechal, aby sme čítali alebo sa učili a krčmu sme mali tak na dohľad pri tej kaplnke, už taký starý dom, teraz je tá strecha taká deravá, tam bola krčma. A on už išiel sa lábosil bože alebo bol po opici a si išiel popraviť. No a jeden už čumel do obloka, kedy sa bude učiteľ naspäť vracat’.

A robilo sa srandy ani jeden neučil sme sa ani jeden, keď už išiel všetci na miesta, takí kľudní, takí tichí žiaci sme boli.

A bavila Vás škola?

Rada som chodila, mala som blízko do škola, rada som chodila. Len vravím ako, bez otca vychovaná, peňazí nebolo na štúdiá, tak som musela ísť do roboty.

A bol tu vôbec niekto taký, kto išiel ďalej študovať?

Ale áno sú i doktor i stuodtiaľ, i učitel i boli stuodtiaľ.

Aj také vo Vašom veku?

Dvaja učitel i boli, doktor, ten Ľudo Tomaga tiež vyštudoval to je Irenky Tomagovej, ako bratranec po mužovi a on má syna ešte kňaza tiež vyštudovaného. Potom otcova krsná mama tá za lekárku študovala. Inžinieri boli vyštudovaní. Išli, no lenže to bolo všetko, kto mal peniaze. Lebo školy stáli... No ale boli daktor i, čo mali také základ troška od rodičov, boli dachtor i, ktorí mali troška viacej tých korún. Boli aj chudobní, aj bohatší boli. Potom Hanka Halajová tiež študovala za učiteľku. Čo to teraz tam bývajú nad Dolinkou, no veď v Žiline bývajú, ale ocko tiež robí jemu okná, či dvere, čo robí tomu zaťovi. No bolo vyštudovaných, a väčšinou sa tak tradovalo, že tu boli väčšinou sklári otcovia synovia to dedili po otcach zase ďalší po nich a tak. Tá sklárska tu bola táto tieto, aj pece tu boli na Hutách sklárske.

Vy si ešte pamätáte?

Ja si už nepamätám, nie. Viem miesta kde asi boli. Ako je tento penzión trochu nižšie sa zide tak tam bola jedna pec a potom tak trošička nižšie a tam bola druhá.

Mám 10 vnúchat, táto je najstaršia a najmladšieho mám a ten chodí do 5 alebo do 6.

Najmladšieho vnuka, hej. Táto má 22, vnuk druhý má 21, tretí má 19, 20 mu ide, vnučka má už 18. Potom sa 3 narodili v jednom roku, dcérina a aj tú čo máme doma sa narodili v jeden deň. Teraz budú mať 5, 6. 5. budú mať po 16 rokov. A potom sa ešte narodila ešte jedna v novembri tá teraz 9. končí, bola o rok neskoršie po zápise.

Mária koľko má? 13? A to najmladšieho Jožka máme do 5 chodí alebo do 6? Do piatej.

(vnučka mi požičiava svoju SOČku)

A vy keď ste boli ešte deti chodili ste v kroji?

Ja som už chodila v šatách, už šaty šili.

A Vaša mama chodila?

Mama chodila. Ale máme kroj, keď sme chodili do súboru.

.....

Také je to troška rovnaké, ale bol rozdiel, bol. Ale pekné sú tie kroje.

A tuto sa ľudia po goralsky ešte rozprávajú medzi sebou?

Naučili sme ich po slovensky, mysleli sme, že to bude lepšie, ale možno by bolo dobré keby vedeli tak i tak.

Ale sú ľudia, brata čo som mala toho najstaršieho, mal svoje slová také do hutiančiny. A bol pri tom na Morave bol vychovaný, svetom tiež prechádzal, ale mal taký prízvuk, taký troška viac. Hej rozprávame sa. I nevesta tiež rozumie po hutiansky, je zo Zázrivej, ale rozumie po hutiansky, ale tiež rozprávať nevie. Ani sa nechytá. Bo sú taký ľudia, čo popríchádzalo to z Oravy i melie i hutiančinu i slovenčinu i oravčinu dovedna. Takže, na už je tu 23 rokov mama, však bude tak?

Už to také bolo panské, že deti naučiť po slovensky nie po hutiansky.

Ale v škole po ste sa po slovensky, nie?

Áno po slovensky sme sa učili, áno. Jedným časom nám to aj zakazovali, učiteľ a sme tu mali jedného takého prísny bol ale dobrý bol učiteľ. Aj ženu mal Hutianku, aj rodičov mal Huťanov ale vedel po slovensky, neviem, či vedela dakedy aj po hutiansky.

Zakazoval nám aj medzi sebou sa rozprávať, lebo že zle sme písali, zle sme písali. Boli daktorí, čo tam kde bolo treba mäkké dali tvrdé, kde bolo treba tvrdé, napísali mäkké.

Na Malom Borovom a na Veľkom tam je ešte trocha iné nárečie. Takže zakazoval nám, mali sme trest písať, keď nás po hutiansky prichytil rozprávať cez prestávku.

Už toto mladé väčšinou len po slovensky rozpráva. A my starší, ešte, čo vieme najlepšie sa po hutiansky vraví.

(zapojila sa vnučka)

Na Malom Borovom je to také pestrejšie, tam tá mládež je závislá dosť hodne na alkohole. Keď nemá triezvy rozum, tak potom je to horšie.

Pocitujete rozdiely medzi tými troma dedinami?

Áno, i nárečím aj. Keď sa niečo stane v Orave a že z týchto troch dedín, tak nepovedia, že sú z Malého alebo Veľkého, ale Huty.

(zapojila sa vnučka)

A potom sme mali tu jednu rodinu na horárni a teraz je to už poprerábané už není horáreň. Z Bratislavy prišli bývať a neviem tam to boli všelijaké deti, i naše deti, i vaše deti i moje deti. No a keď ste niečo vyškvarili, tak to bolo všetko z Hút. Tak dosť tak sa trpelo, keď ešte najmladší syn mi chodil lebo on ako prvý ročník začal do 9 tam chodiť. Lebo bola 8ročienka a potom zas 9 išla. Tak dosť to také boli trápne, lebo tí Zuberčania vedť to je z Hút, to sú Huťania, to sú Huťania. Taký odstrkovaní takí sme boli.

pri dochtorochoch, lebo tu cez dolinu sa nedalo chodiť, starší človek do nemocnice. Tak nás prideliť s dochtormi do Oravy. Bo tu už chodil autobus, bol spoj. Na tak bolo vidieť, že málokto bol taký obľúbený u dochtora, že by ho naozaj bral. Najprv boli zo Zuberca alebo z Habovky. To sestrička zavolala, to dochtor zavolal a Huťania čakajte. Aj teraz ešte cítiť rozdiely pri dochtorochoch. A v škole to trvá, aj v škole. Neberú tie deti tak, hoci sú aj lepšie deti, ale neberú ich, lebo sú z Húť alebo z Malého alebo Veľkého. Ved' ich nechodí zas tak veľa, ale zo 30 ich je alebo tak.

(o teplých prameňoch sa bavíme)

Ale neviem, ja by som nešla var do tej vody do toho bazénu. Keď to človek vidí všetkých tých ľudí, kadejaké tie choroby. No a teraz, s prepáčením, keď mu chce čúrať tak nejde vonku. Lebo že ponachodili už aj výkaly aj kadečo. A teraz do takej vody ísť. Ja bych, bych nešla. Neviem ani Bešeňová ma neláka, ani Aquapark ani, ani tá oravická voda. Neviem prečo tak, to taký odpor mi kladie, že to predsa len nie. Znečisťujú to a za jedno a za druhé koľké kožné choroby sú a teraz do tej vody ide. No neviem, neviem si to predstaviť, že by som tam z takou radosťou ísť do teplej vody, pustím si doma a okúpem sa vo vani. Neviem za čím to vlastne idú tí ľudia, možno, že aj lieči, možno je to liečivé. No koľký tak povedali, že ved' však to vypúšťajú každý deň, že keď čistili, tak ponachádzali kadečo.

(pokračovanie o teplých prameňoch)

Vlani som bola prvý raz v Roháčoch. Robila som tam síce mesiac, no ale v kuchyni, Tatliakova chata bývalá, dakedy čo zhorela. Nebolo kedy ísť po túroch. No a vlani sme boli, ja som bola najstaršia. Boli také...Koľko mal Dominik vtedy asi 10?

.....

Takže takú no krásu som nezažila v živote. Ale naspäť ma už iba vnuk šikoval už som nevládala ísť, tak nohy boleli. Už sa mi čosi robilo, ako keď kolená podlamovali.

A týždeň som chodila iba chytajúci, dolu schodami a hore schodami *(smeje sa)*

Na tých troch plesoch sme boli. A všetko to bolo mladé, pán farár išiel s nami, ved' na Borovom má faru.

.....

Keď som robila na chate a dachto sa ma pýtal, že ako je a kde je Prosiecka a ako sa ide.

A ja vravím: „Ja som tam nikdy nebola.“ „Čo?“

Keď som bola mladá do roboty sa chodilo, nechodilo sa po túrach tak ako teraz. Keď som sa vydala, prišli deti, zas sa nedalo od detí ísť. No a keď sa chodilo do roboty, pohotovosť, lebo bolo doma gazdovstvo, tak treba bolo i to gazdovstvo i v tej robote. V nedel'u som bola rada, že si oddýchnem. No a vravím teraz vlni som bola, 64 rokov som mala. *(smeje sa)* 4? 4, no.

No tak som si myslela, že oni idú na tu Tatliakovu, vravím si a autami sme sa vyviezli pokiaľ sadalo, pokiaľ nebola rampa. No a myslím si, na tú Tatliakovu výjdem a vrátim sa naspäť. No a my sme išli na plesá a dosť sme išli tak neskoro. No a prišli sme domov, bolo pol 10? No tma bola, tma, úplne. Ale autá boli, tak sme sa zasa potom priviezli autami do domu z tej Zverovky.

.....

Však ja som mala tuto pri včelách. Včelárim, tak tu som mala pri včelách medveďa. A tuto blízko, neviem, či to 15 m bude, cez cestu a troška tam. Tam bol medveď. A vobec som nepočula rachot, no spalo sa v noci. A cez deň si myslím, no nešla som hneď z rána pozerat'. Iba som čosi išla póbede a vidím handry povytáňované, čo som ich mala prikryté.

A pozerám, prečo to tí naši mi tie handry tam hodili pred ten včelín, veď už aj chceli dačo dať, mohli vyše včelína položiť. Idem lepšie pozerám a to úle poprevracané. Doska, čo bolo tie letáče, to čo sadajú, to bolo vyrvané. No takú garazdu narobil, no ale obživli včielky, obžili, hej. Ale no bolo garazdy narobené. Ani dneska ešte letáč není založený, tá doska.

To bolo kedy?

Vlni, v lete. Neboli ešte zakrmené, či sa mi to vidí. Tak dáko koncom júla, začiatkom augusta docestoval.

..... *(rozprávanie o medveďoch a prechod do neformálneho rozhovoru)*

Rozhovor s **M.B.**, 26 rokov, Veľké Borové, 2.3.2005, dĺžka rozhovoru cca 50 min.

Protokol: Rozhovor sa uskutočnil u narátorky doma v podvečerných hodinách.

S narátorkou sme nadviazali priateľský vzťah. Rozhovor ma samozrejme celkovo trochu iný charakter, najmä vzhľadom na to, že sme rovesníčky.

M. žije s manželom a synom v spoločnom dome s rodičmi. Obaja s manželom pracujú.

M. na materskej. Dom, v ktorom bývajú je niekoľkopodlažný, tak sa M. rozhodla, že bude využívať dve podlažia a prenajímať ich za účelom ubytovania v súkromí.

Počas realizácie rozhovorov, práce v teréne som niekoľkokrát využila služby M.

a ubytovala sa u nej v dome. Aj keď som tam bola ubytovaná v súkromí a oficiálne si platila za tuto službu, predsa len moje postavenie bolo špecifické. Časť každodenného života som zdieľala s celou rodinou. Hrala som sa so synom M., rozprávala sa s je rodičmi o každodenných starostiach. Občas ma pozvali na jedlo. M. mi ponúkla odvoz do Mikuláša, keď tam mala cestu.

Resumé: M. je mladá žena, ktorá žije spolu so svojimi rodičmi a svojou rodinou – manžel a syn v jednom dome. M. má dvoch súrodencov a je najmladšia z nich a rozhodla sa, že zostane s rodičmi, aby ich doopatrovala, keď to budú potrebovať. Je si však vedomá, že je to problematické z hľadiska dochádzania do zamestnania, ale aj z pohľadu ďalších možností jej syna.

S manželom chodili spolu niekoľko rokov, kým sa zobrali a dieťa nemali hneď po svadbe. Ďalšie deti neplánujú.

S rodičmi vychádza dobre, vypomáhajú jej so starostlivosťou o syna a do súkromných záležitostí s manželom nezasahujú.

Takže ešte raz. Volám sa Marta Benikovská, mám 26 rokov, pochádzam z Veľkého Borového, to je malinká dedina. No a narodila som sa v malej dreveničke na Veľkom Borovom.

Ako ty si sa narodila doma?

Doma. Nie doma.

V nemocnici?

V nemocnici, áno normálne v nemocnici, v Dolnom Kubíne. Pretože moja mamina ma mala ako tretie dieťa, v 47 rokoch, pred tým mala dve detičky, takže mám dvoch súrodencov. Brat je o 10 rokov starší, sestra o 14, ja som najmladšia. No a potom sme sa presťahovali do väčšieho múraného domu, ktorý postavili moji rodičia, za čo som im veľmi vd'áčná, lebo bývam doteraz v ňom. Postavili to svojimi silami vlastnými aj s mojimi súrodencami. No a... **Takže vlastne od 4 rokov bývaš...?**

Od 4 rokov tu bývam, áno. Bývala tu ešte aj moja stará mama, ocova mamka, potom zomrela v tomto dome. No a odvtedy tu bývali všetci, moji súrodenci a ja. No sestra sa potom vydala, brat sa oženil, bývali tu chvíľku. Sestra síce 10 rokov, brat 4. No a potom odišli, našli si nejaké bývanie. Sestra v Poturni, to je pri, medzi Liptovským Mikulášom a Liptovským Hrádkom. Brat išiel bývať do Žiaru, to je kúsok za Mikulášom. No a ja som tu zostala sama, takže A čo sa týka môjho detstva, tak mala som tu pekné detstvo, bol tu ticho kľud. Mala som vedľa susedu, ktorá bolo o rok mladšia, tak sme si veľmi dobre rozumeli, lebo sme sa spolu hrávali, chodili sme spolu do školy. No a do školy som, chodila som aj do materskej škôlky, na Hutách. Potom som chodila do školy, tá bola tiež ešte na Hutách, tam som chodila do 5 triedy, potom sa tam škola zrušila. Chodila som do Zuberca, to už je ako Orava, okres Dolný Kubín. Tam som chodila 6,7,8 triedu. Potom som išla do školy, do Liptovského Mikuláša, tam som sa učila za krajčírku, 3 roky som tam dochádzala každý deň, dennodenné štúdium to bolo. Takže som chodila ráno na pól 6 autobusom a rán, póbede zase o 3 naspäť.

A bavilo ťa to?

Tak muselo ma to baviť, pretože inak sa nedalo. Tak zase na internát som nechcela chodiť, lebo som mala starších rodičov a bolo im treba pomôcť vždy, každý deň a bolo dobre, aj akože keď bola taká mladšia spoločnosť pre nich. A aj keď tu ešte sestra s bratom bývali, ale mali u mňa vždy také akože, také pochopenie a vždy ešte sa snažili tak o mňa starať a tak ako že mali prečo žiť aj na ten svoj vek, aj keď boli starší. Potom keď som doštudovala, tak som si nemohla nájsť prácu, tak som bola 5 mesiacov doma ako nezamestnaná. Ale už ma to moc nebavilo, lebo tu je také akože život, že je tu menej ľudí a tak. Tak potom som si hľadala prácu a robila som obchodníčku, takže som zasa dochádzala do LM no a tam som robila ako predavačka a potom ako pokladníčka. No a to som robila tak len rok a pól, bolo to dosť tak akože únavné a dosť sa platilo za cestovné. No ale dalo sa. A potom som si našla prácu v zdravotníctve. No a ešte sa

chcem vrátiť k tomu, keď som bola doma tých 5 mesiacov, tak akože ma to moc doma nebavilo, tak som chodila na zemiakové brigády. Chodil tu autobus, ktorý bral staršie pani a aj mladšie, ktoré mali o to záujem. No a ... tam som sa aj spoznala s mojím terajším manželom. On tam robil traktoristu a ja som tam bola ako mladé dievča, zbierali sme tam zemiaky. Tak sme sa tak akože začali stretávať a tak potom. Bolo to asi rok a pól a potom ma to omrzelo, lebo (*smeje sa*) potom ma to omrzelo, lebo som bola ešte mladá som mala len 17 rokov.

On je straší?

Starší, o 5 rokov. No a tak sme sa potom rozišli lebo každý mal svoje záujmy ešte. No a potom čo ešte?

To je celkom zaujímavé, potom jak ste sa zase dali dokopy?

Medzi tým sme sa dali zas tak dokopy, že už som začala robiť v zdravotníctve a jeho mamka tam robila tiež. Jedného dňa prišla ku mne a povedala, že akože Paľo sa chce so mnou tu stretnúť. Hovorím, šak není problém, normálne v pohode, nech sa stretne, nie? A ona hovorí, tak dobre, dobre. No tak som jej povedala a kedy mám službu a tak. No tak potom prišiel ku mne. Tak sme sa zasa začali stretať. Tak sme chodilo skoro dva roky, no ale medzi tým sme ale dva roky nechodili. No a po tých dvoch rokoch sme chodili asi rok a pól a potom bola svadba. Takže to bolo také. No ale medzi tým keď som už robila v zdravotníctve, tak som si našla ubytovňu, lebo to bolo dosť také dochádzať a jedno z druhým. No tak, tak som chodila, tak akože som mala dennú nočnú, po tej dennej som nešla domov až po nočnej. No lenže autobus išiel o 11 až pred obedom, takže som si ešte trošku pospala na ubytovni a išla som až tak domov, takže som to bola tak deň a pól doma. No a potom, keď bola svadba, tak som ešte chodila do práce. To sme si potom kúpili auto, to som už chodila autom, lebo to už bolo také, že to sa nedalo dochádzať. No a potom som otehotnela, takže som bola doma na materskej, to som bola 3 roky celé. No a potom som si akože myslela... medzi tým som chodila ešte do práce ako len tak, akože si privyrobiť, lebo na tej materskej to je o ničom až také. Potom som sa vrátila, som bola rada, že mi ponúkli to miesto, tak som sa vrátila naspäť, kde aj teraz pracujem, je to zase v zdravotníctve. No a teraz tam dochádzam stále autom, lebo autobusy vôbec mi ani na jednu službu mi nevyhovujú ani na nočnú ani na dennú ani sobota ani nedeľa, ani víkend ani cez týždeň.

Ale vlastne nikdy si nepracovala v tom, čo si sa vyučila?

Nikdy, nikdy nie, lebo vtedy keď som sa vyučila vtedy nebolo vôbec, také akože miesto vôbec som nemohla zohnať. Nevieam, boli všetky obsadené a je to Mikuláš je celkom malé mesto a vždy bolo všetko obsadené. Tie podniky sa tam rozpadali, že už bolo čoraz menej tých miest voľných. No ale, teraz už by som si tiež nenašla prácu, lebo je to také že, čo ja viem to krajčírstvo je taká vec, že teraz nakúpiš všelijaké veci lacnejšie. To už sa nedá. **Ako šiť?** No ako šiť sa nedá. No ešte by sa dalo možno ešte niekde ako keď podnikat' ako s tým.

Ale aj tak je to také vieš keď si zarátaš šetko, tú elektrinu a všetko jedno z druhým, tak to výjde a ľudia to nechcú.

A bavilo by ťa to robiť to?

Vieš čo možno by ma to aj bavilo, len chýba mi prax. To je vieš. Keď ja niekedy porovnávam tú dobu, čo bola. Keď sa napríklad ženy alebo dievčatá vyučili, tak išli, 2 roky musela tá prax. A to bolo na niečo aj dobré, lebo si tam získala tú prax 2 roky a dalo sa potom už ísť, všade sa dalo ísť do všelijakých podnikov a tak aj celkovo doma sa začať podnikat', lebo tá prax robí veľa, že proste vieš niečo. Lebo tuna sa naučíš len základ a dost'.

Vy ste nechodili vôbec na prax?

Chodili sme na prax, len to sme mali takú prax, že chodili si zákazky dávať šiť k nám. Proste bola zlava akože na ten výrobok, keď si spravil, lebo bola zľava, lebo mohlo tam byť niečo trošku akože. Vždy sa snažili tie majsterky spraviť tak že to maximum preto, že aby to bolo čo najlepšie. Aj keď sme robili skúšky, tak sme robili kabát zimný a tak proste každý, len tá prax mi dost' chýba. Ale mám problémy aj dost' s chrbticou, aj doma keď šijem niečo tak mi to vadí, proste, že za tým strojom asi sedieť 8 hodín, by ma to asi nebavilo. A celkovo by ma to nebavilo, lebo ja som taký typ, ktorý potrebuje komunikovať stále. Takže by ma to asi nebavilo, že proste ráno prísť a nič, s nikým nerozprávať len sedieť za tým strojom. Takže by ma to asi nebavilo.

Šiješ si takto pre seba pre, pre rodinu, pre ostatných?

Šijem, šijem, šijem si pre seba len veľmi málo oblečenie, skôr šijem také že vankúše, obliečky alebo pre malého si ušijem tepláky také alebo čo mi treba alebo nejaké čo ja viem rifle podohnúť, také menšie úpravy, to si spravím kedykoľvek. No ale takto celé výrobky, nie, nešijem nejakú extra až tak. Už teraz vôbec nie ako chodíme do práce,

lebo ako som spomínala máme veľký dom a je dosť okolo neho veľa práce. No a ešte čo môžem povedať. **A svadobné šaty si si šila?**

Nie to vôbec nie, to by som si netrúfla, pretože teraz je taký trend. Teda aspoň ja keď som sa vydávala tak bol taký trend, že čo najkomplikovanejšie, proste veľa rojtičiek a tak.

Aj si mala také šaty?

Mala môžem ti ukázať fotky. Ukážem ti ich. To by som si nešila to sa neoplatí, veď sú rôzne požičovne a čo by som s nimi potom robila. To akože vôbec nie, to som si nešila. A čo by som potom s nimi robila.

No to je pravda. Na jedno použitie.

No na jedno použitie. To akože vôbec nie, to som si nešila.

A tu ste mali svadbu na Borovom?

Mali sme tu na Borovom svadbu v kostole u nás, akože v rímskokatolíckom kostole, čo je tu. Bola to veľmi pekná svadba. Mali sme veľmi príjemného farára, ktorý už potom odišiel. Bolo to 8. júla 2000. A bolo to veľmi pekné no, ešte môže o tom, čo povedať.

A tak vyzerá, že si spokojná v manželstve.

No tak áno som spokojná v manželstve, no tak... *(smeje sa)*

A tak v podstate ste sa vybrali tak, aj s tou prestávkou, ste mohli popremýšľať

o tom trochu. Popremýšľali sme trošku o tom, ale vieš, ono život je o niečom inom a zase ja keď som sa šla vydávať som povedala môjmu manželovi, že proste ide byť svadba v poriadku, nemusela som sa vydávať, to môžem povedať. Ale že proste ja mám starších rodičov, moji súrodenci odišli, ja som im veľmi vdáčná za to, že ma mali v staršom veku a som im fakt veľmi vdáčná za to, že ma dokázali takto vychovať akú ma vychovali a ja som im za to fakt nesmierne vdáčná, tak preto som povedala aj môjmu manželovi, že proste príde bývať sem a budeme sa o nich starať dovedy do kedy bude treba, že budeme tu bývať, nech sa deje čokoľvek, že proste budeme sa trápiť ako sa dá.

A on s tým súhlasil?

On s tým súhlasil. Súhlasil s tým. A je od neho akože celkom pekné, dosť akože také. Z Trnovca, Liptovského Trnovca sa presťahoval sem, že proste dochádzka jedno z druhým šeko. Celkovo tam sú iné podmienky, ľahšie sa tam žije, lebo je to veľa Liptovského Mikuláša, vedľa mesta, sa presťahoval sem a fakt je zlatý, že dochádza

hore akože do práce dole chodí do Trnovca a zase dochádza na Borové. A ja tiež tak už teraz. No a stará sa mi aj o auto a všetko jedno z druhým aj akože a moji rodičia sa mi starajú o dieťa teraz ako chodím, lebo mohol by chodiť malý aj do škôlky, len teraz neni, neni kde chodiť. Mohol by chodiť trebárs do Zuberca, len na také malé dieťa mi je to také akože, nechcem ho pustiť autobusom, lebo je to akože dost' malé dieťa na to aby išlo autobusom do Zuberca a zase naspäť. No ale mohol by chodiť trebárs do Liptovského Trnovca, len teraz ho nechcem dať v zime ešte, lebo je celkom zdravý na to že žijeme v horskom prostredí, tak je asi preto tak zdravý, aj tak by tam nachytil všelijaké choroby a tak, aj tak by bol stále doma. Rodičia sa mi ešte aj o to moje dieťa starajú. To som rada. A tým pádom mi umožňujú chodiť do práce no. A čo ešte môžem k tomu povedať?

Ešte mi tak napadá, že, keď si bola o toľko mladšia od tých súrodencov jak t'a oni brali alebo ty ich?

No tak ja, brali ma veľmi dobre a veľa som sa od nich naučila, tým pádom, keď ja som dospievala už som sa ani nesprávala, ani neviem, aj som sa rozprávala s mojou mamkou, že nejakú pubertu u mňa vôbec nepociťovala, nejaké také záblesky šialenstva alebo také, že proste ja som už asi z toho detstva rovno vhupla do toho dospievania, proste, že už som bola dost', proste vychovávali ma medzi dospelými ľuďmi, takže nejakú som to vôbec nepociťovala. Ináč sme si veľmi dobre rozumeli až doteraz si rozumieme až moc dobre, by som povedala na túto dobu ako každý žije. Že súrodenci sa fakt niekedy, no nerozumejú si niekedy, my si strašne dobre rozumieme, proste zo sestrou sme stále v kontakte, aj s bratom telefonicky. Teraz už môžeme telefonicky, lebo niekedy to tu nebolo. No a boli fajn na mňa, brali ma akože . Brat niekedy... Brat skôr ešte ako sestra. Sestra, keď som sa mala narodiť bola dost' na mamu nahnevaná, lebo ona mala 14 rokov a ona bola taká, že „bože mami, že čo to je, ja už nechcem mať súrodenca“ Ona sa dá sa povedať v tom veku trošku aj hanbila, alebo tak neviem. Ale brat ten ma vždy brával. Ešte keď sme šli akože do kostola, to tu je dost' tradičné stále. Je to tu akože viera dost' tak v dedine každý je veriaci. Ešte, keď sme šli do kostola, tak on ma takého malého prcka, dá sa povedať, vždy brával medzi chlapcov hore na chvôr, tá plošina, kde trebárs organ alebo tak. No a tak ma vždy brával a mama mu hovorí: „že prestaň, prečo ju berieš, šak chlapci sa ti budú smiať.“ A on hovorí: „Že prečo by sa mi mali smiať, ja som hrdý na moju sestru.“ Takže oni ma vždy tak brali, že fakt dobre aj

teraz. Oni sú mi veľkou oporou, ale v niektorých, niekedy, v niektorých problémoch, keď majú tak som im aj ja oporou. Stále sa cítim taká seberovná im, lebo vôbec si neuvedomujem ten vekový rozdiel medzi nami, čo je. No tak. Sestra Niekedy povie, že ja mám viac rozumu ako ona. V niektorých takých ťažkých situáciách, keď majú, vždy sa aj na mňa obrátia. Takže zatiaľ to medzi nami perfektne klope.

Rozumieme si strašne dobre, strašne dobre si rozumieme. Ja akože normálne, aj sestra povedala, že má niekedy strach, aby sa to neobrátilo opak, že si prestaneme alebo tak rozumieť. Ale no dobre si rozumieme, nejaký problém, väčší, menší vždy to riešime v tej trojke, stretneme sa, čo ja viem niekde v meste alebo aj tu, preberieme to jedno z druhým. Trebárs naše manželstvá alebo tak. Že vždycky vieme jeden druhého podržať. Takže to Ja si myslím, že je to aj zásluha, že sme tu bývali, vyrastali, boli tu ťažké podmienky. A že vždy aj celkovo táto obec, že jeden druhému vie podať pomocnú ruku, sused susedovi alebo rodina rodine, proste vždy sa vedeli títo fakt ľudia podržať tu. Vnímam to aj teraz, keď sú ľudia starší, že nikdy nikto tu nenechá niekoho v kaši, že vždy sa to nejak zrovná a spraví. Aj keď niekedy sú takí ojedinelí ľudia, ktorí robia problémy, ale to sú všade. Aj môj vzťah, môj vzťah k rodičom ten bol vždy dobrý ako aj teraz. Myslím si, že čo rok ako dospievame a moji rodičia stárnú, tak si vždy, čo rok, to si lepšie rozumieme, pretože sme jeden na druhého závislí. Oni na mňa ako stárnú, lebo vedia, že sú závislí za chvíľu na niekom inom a zase ja stále si ešte myslím, že ja som závislá na nich, lebo menší problém alebo také niečo, sa vždy poradím s nimi. Že proste stále si myslím, že ešte tí rodičia majú nado mnou moc a celkovo, takže mi vždy dobre poradili aj mi poradia doteraz.

A to je dobre, že máš takú úctu voči nim a že sa tak správaš, lebo to už nie je úplne bežné.

No nie je to úplne bežné, keď tak človek chodí pomedzi ľuďmi, je to také všelijaké. Ja mám, ja mám k nim úctu, lebo som im za veľa vďačná. A tera... Ja.. Človek to nechápe, až vtedy, keď porodí a sám je rodič. Že keď si predstavíš, že ja mám 26 rokov a mám 3 a pól ročného syna a už teraz do tejto doby sa mi nechce mať druhé dieťa, lebo keď si predstavím koľko je okolo..., nie ani roboty, koľko je okolo toho, ale čo to vlastne obnáša. Viem vlastne pochopiť tú moju mamu, čo ona musela prežívať, keď ma mala v takom veku a to ma porodila, teda bola tehotná a stavali tento dom a bolo to dosť ťažké pre ňu a vydržala to proste nevzdala sa, aj keď v dnešnej dobe, by to málokto

zvládol. Automaticky, by to dieťa no nechcel, nechcel by to dieťa. Takže ja si to ako viem vážiť a som im vďačná za to. A tým pádom aj viem, že skončia pri mne, keď to tak môžem povedať. A proste, nech sa deje čokoľvek ja sa ich nevzdám, proste kým oni budú žiť tak ja sa budem snažiť trebárs byť tu alebo keď aj niekde inde, ale už sa ich nevzdám. Už ako som sa s tým zmierila aj môjho manžela akože na to som upozornila, že ak si berie mňa, aj mojich rodičov.

Ako to on vzal, keď si mu to povedala?

On to vzal celkom normálne, akože vie o čo sa jedná, ja som mu to všetko vysvetlila. A zase by som sa tiež neotočila chrbtom k jeho rodičom, keby potrebovali moju pomoc ,lebo on pochádza z troch súrodencov, tiež sú to chlapci, no akože nie tiež, ale sú to chlapci traja, aj keby potrebovali oni moju pomoc, tak ja som ochotná im pomôcť zase. Vždy sa dá nejaké východisko nájsť, že proste sa tí starí ľudia niekde musia uložiť a proste sa treba o nich postarať.

A dobre s nimi vychádzaš ako zo svokrovcami?

Veľmi dobre, veľmi dobre s nimi vychádzam, ja som síce taká ukecaná, ale ja vždy poviem to, čo si myslím a oni to už tak berú, že proste nie som taký typ, že som ticho, ticho, na všetko hovorím áno, áno a poza chrbát a proste. Ja im poviem, to čo si to myslím a oni to vždy zoberú tak ako to je.

To nie je na škodu.

To nie, nie. Jednoducho ja to nemôžem, že proste byť taký falošný človek, že do očí sa smejem a poza chrbát ako nadávam, nie. Tak ja poviem, poviem, čo si myslím o ich synovi, poviem, čo si myslím o nich, ale akože ja nemyslím si o nich nič zlé, lebo oni sú prakticky tiež dobrí ľudia, oni tiež nám dajú čo môžu a pomáhajú nám. Tiež keby som chcela, aby môj syn chodil tam do škôlky, tak akože stará mama, mužova mama, mužova mama je ochotná chodiť pre ňo a tak proste. Tiež dajú pomocnú ruku deťom. Takže praktický celkom dobrý život. Len je to tu trošku ťažšie, lebo je to strašne ďaleko od hlavného mesta a je tu núdza o prácu, takže musíme chodiť tých 35 až 40 km do práce a nie je tu žiadne spojenie autobusom, takže to len tak autom. Tak viac sa precestuje na aute, na najviac sa minie peňazí na palive ako niekedy zarobíme. No ale zase nemožme tu sedieť pretože tu je žiaden kontakt s ľuďmi, taký akože priamy. Tak potrebujeme chodiť medzi ľuďmi aj trošku. Akože mne to akože robí dobre. No tak ale

zase, keby som bola doma, tak nezarobím nič. Úplne bez peňazí, tak to by ma vôbec nebavilo.

Aj ten pocit je asi lepší?

Lepší, lepší, určite lepší, lebo aj keď doma má človek má stále prácu, ako aj tu že ubytujeme, že v lete to je dosť také napäté, ale vždy je človek taký kľudnejší keď ide do tej práce, aj keď tam akože robí, príde dosť taký unavený, ale doma je zase taký manuál poriadny a tak človek vie, že niečo robí, nebavilo by ma len tak ako sedieť doma a nič, čakať, že niekto niečo mi dá. To nie som ja vôbec taký typ, to akože nebavilo by ma takto žiť.

A neľutuješ to niekedy, že si sa rozhodla, že tu zostaneš?

Nie zatiaľ som to neľutovala, pretože tí rodičia ma držia. Možno keď ich nebudem mať, tak možno že budem rozmýšľať podľa toho aká bude doba, možno že budem rozmýšľať ísť niekde akože preč a tak, asi ma tu nebude už nič držať. Aj keď možno ten dom jedno z druhým, alebo aj to prostredie, lebo niekedy keď som v tom meste a som ta viac ako 12 hodín, tak mi to ide trochu na špeky. Lebo je to tam také, proste hluk jedno z druhým, ale to tak človeka baví jeden dva dni a potom sa vrátiť domov. Ale možno že keby som tam mám domov a proste zase idem domov a viem, že tam som doma, tak možno ,že by ma to. No neviem, neľutovala som to zatiaľ, že som zostala. Aj keď niekedy sú také všelijaké myšlienky, že mohla som, mohli sme ísť preč, ale nedovolila mi to títo moji rodičia. Proste lebo oni tento dom postavili a majú k tomu taký, taký... No čo majú k tomu? *(smeje sa)*

No musia mať k tomu vzťah.

Vzťah alebo taký, taký cit, alebo čo proste, že oni sú hrozne takí nalipnutí na ten dom, oni sa tu hrozne narobili v takých ťažkých podmienkach. No niekdo postavil dom za pár mesiacov, trebárs v meste, lebo to mal ľahšie, tú dopravu a jedno z druhým. Ale tuna všetko sa muselo, nikde ničoho nebolo, stavebný materiál a ja neviem, aj obyčajné obkladačky do kúpeľne, proste nebolo to nikde dostať, chodilo sa hore dole vybavovalo sa. Takže oni sú taký dosť naviazaní na ten dom. Nechcela by som ich až tak ťahať ich niekde inde, keď už tu prežili celý život aj narobili sa proste. Tak niečo ich tu drží, nám mladých už možno menej. Ich to tu drží, tak ja by som ich chcela nechať, aby tu proste dožili ten život, aby skončili tam kde začali, nech zomrú spokojne. Že nie niekde sa trápiť v nejakom prostredí, na ktoré si potrebujú zvykať akože aj mladý človek má dosť

si zvyknúť, keď sa presťahuje, aby si zvykol jedno z druhým. A oni neviem, či by si zvykli. Nejak sme sa o tom nerozprávali a ...

Asi by nechceli ísť preč?

Myslím si, že ani nie, ani nie, možno keby už boli donútení, že sú nemobilní, že proste fakt je to lepšie pre nich aj k tým lekárom výhodnejšie, tak možno by išli, ale to už je taký život, že proste kde ma položíš, tam som. No ale zatiaľ nie, zatiaľ, ani ich k tomu nenútim. Pokiaľ budem vládať a chodiť a proste do práce, tak to bude tak ako to je. Ale ma ešte trošku taká vec hnevá alebo ako by som to povedala, že hm, môj syn, keď bude mať akože 6 rokov alebo proste roky, kedy musí ísť do školy, tak nechcela by som ho dať do Zuberca, lebo ja som tam chodila do tej a školy dosť sme tam boli takí, ako z týchto troch dedín, Veľké Borové, Malé Borové a Huty, takí ponižovaní na tom Zuberci, lebo, lebo mysleli si, že oni sú niečo viac ako my, proste že, oni nás tak brali akože ste z takých lazov. A je to akože pár kilometrov od nich. Dá sa povedať, že veľa žiakov bolo lepších a fakt, aj by sa možno lepšie učili, ja neviem či to záležalo aj na tých učiteľoch, ale boli múdrejšie tie deti aj také šikovnejšie ako tie čo tam odtiaľ boli a stále nás brali ako takých, poviem to ako to nás volali Huťania, proste že. Mne sa to strašne nepáčilo, pretože my sme neboli nič menej ako oni, niektorí fakt sme mali viac ako oni ale stále tu bolo niečo, že sme sa ako prisťahovali k nim alebo také niečo. Takže ja by som strašne nechcela, lebo tieto naše deti tam stále chodia do školy.

A stále to tak je?

Stále to tak je, len akurát je to v tom rozdiel, že oni chodia už od 1. ročníka. Až od škôlky, dá sa povedať, že od škôlky až po 9. triedu. Takže to sa mi strašne nepáči, keby tam malo moje dieťa chodiť, ja by som skôr, keby do Mikuláša alebo ja neviem do Kvačian, ale je to zas o tej dochádzke, že ako chodiť tam. No ale možno niečo vymyslíme, kým bude mať 6 rokov.

A to je zvláštne, že to takto hovoríš, ani by ma to nenapadlo.

No brali nás tak, fakt nás tam tak brali a mne sa to strašne nepáčilo. Fakt tam boli také deti o veľa, veľa slabšie fakt, ktoré akože na tých ani nikto nepozrel, že ty si taký a taký. No ja neviem proste prečo. Je to aj tým možno, že na týchto troch dedinách ostalo menej ľudí, všetko sa odsťahovalo, no a fakt niektoré rodiny ostali také trošku poslabšie by som povedala, že fakt také, ja neviem, možno aj menej peňazí mali alebo ako ostali tu ako na dedina ako gazdovať alebo tak a tie deti boli také zaostalejšie, alebo

tak by som povedala. No a tak bolo ich možno aj trochu viac a potom hádzali všetkých do jedného vreca, vieš?

Ako medzi tvojimi vrstovníkmi boli ..., si mala pocit, že sú aj takí?

Sú, no boli, určite, že určite boli, boli že zo dve rodiny alebo tri boli také, a ale bolo aj veľa takých detí, že normálnych, normálne rodiny, ktoré možno takisto pre rodičov alebo tak alebo si mysleli, že ešte sa to tu trochu rozbehne, že začnú tu tí ľudia stavať alebo tak proste nešli nikde no a potom neviem, či kvôli tomu alebo kvôli čomu a neviem si to vysvetliť a bola by som strašne nerada keby moje dieťa tam chodilo, lebo. Nemám nejaké až také zlé spomienky, ale mám z toho zlý pocit, že by tam mal chodiť Erik raz do školy. Ale možno, že nikde inde neskončí, lebo aj tak ešte ten autobus tu chodí pre tie deti aj naspäť majú spojenie a zase keby chodil do Kvačian alebo do Mikuláša, neviem ako bys, no neviem si to predstaviť. Trebárs že čo ja viem, že by každý deň chodil s mužom a zase naspäť alebo ako. A aj nepáči sa mi, no on je taký dosť bystrý, veď vieš. Trebárs ja by som ho na ňjaké krúžky alebo tak, myslím, že aj tanec aj hudba celkovo, že trebárs aj v televízii aj v rádiu niečo počuje, celkom tak vždy na ňjakú rytmickú pieseň akože zareaguje. Tak by som možno aj na niečo také, lenže tu nie sú možnosti a to ma hnevá, lebo možno, že mohlo by byť z neho niečo, že proste fakt by sa mohol niečím takým zaoberať a neni tu možnosť na to takže aj to sú možno také nevýhody bývať na týchto dedinách, že tie deti potom... Aj ja ako dieťa som bola akože strašne ohybná, bol tu aj jeden taký, no šak to je chatárska oblasť, tak tu bol taký jedne neviem, čo to bol doktor alebo proste trochu sa tak o to zaujímal, že toto dieťa ma strašne ohybné telo, že mali by ste proste niekde dať akože, niekde nech sa ide proste vzdelávať na toto. No ale šak stroskotalo to na tom, že som nikde neskončila iba tu. Teraz už nie už mám kíl viac, ale keď som bola ako dieťa tak som bola chudučká aj ma bavilo, strašne ma bavil šport no neboli tu možnosti. Takže to tak to skončilo, že zase nič. Takže možno moje dieťa by mohlo niečo také, má po mne niečo, aj keď teraz zas nie je taký chudý ako ja, ale je taký bacuľatý, má, má určite také niečo zo mňa.

Ale aspoň, že to, že máte to auto, aspoň s tým sa dá niečo že?

S tým sa dá niečo, ale to auto má tiež už svoje roky a neviem dokedy nám bude slúžiť.

Ale vaši nemali nikdy auto?

Nie oni nemali auto, nie, mali traktor, proste aby mohli nejako tu existovať. Ale ešte tu bolo to spojenie, bolo spojenie aj na Oravu, aj na ... no na Liptov nebolo, lebo tam sa

chodilo cez Kvačianku peškom. Aj moji súrodenci chodili na týždňovky, keď chodili do školy. Tak oni chodili v piatok hore Kvačianskou dolinu a zase v nedeľu naspäť. No ja potom ako som začala chodiť do školy na strednú školu, tak tam potom už začala tá nová cesta sa spravila, tak ja som už potom mala spojenie, tak som dochádzala. Takže tak.

A ešte som sa chcela opýtať, ak nechceš nemusíš o tom hovoriť, chceli by ste mať ešte jedno dieťa, možno aj viac teda?

Vieš čo, ja nie, teraz, momentálne teraz nie, vobec ani nerozmýšľam nad tým ani nechcem mať dieťa druhé, lebo je taká doba, že je toto jedno dieťa je dosť náročné proste užiť, aby bolo oblečené, najedené, nejakú hračku mu novú kúpiť proste, aby nebolo také, že Ja som zas nie tej mienky, že mať 5 detí a to oblečenie jedno po druhom nosiť a proste, že vieš čo ja ti to nemôžem kúpiť a nemáme na to financie a nemôžeš, lebo vás je 5 a tu máš jedny topánky, pretože aj druhému treba aj tretiemu. Aj keď bývam na dedine, tak chcem žiť trošku na úrovni, tak trošku inak a celkovo a neviem si to predstaviť mať druhé dieťa a nechodiť zase do práce, zase byť doma a zase dookola to isté a už potom by som asi nemohla asi vôbec nastúpiť, lebo však tí moji rodičia by už asi dve deti nezvládli a do tej škôlky by to bolo náročné. Všetko jedno z druhým ma drží, však to by nebol až taký problém, však ono, zatiaľ nechcem mať proste no.

A muž čo hovorí?

Muž ten je spokojný, on tiež nechce mať, on tiež nechce mať. On akože povie, že nám stačí zatiaľ jedno aj to je dosť náročné, aby proste. Ved' šak ho poznáš, je živé. Ale aj tak nie som takého názoru, že proste mať 3 detí a jedno z druhým to tu všetko píska, vreští a nemáš na to čas. Chcem mať jedno a tomu sa venovať poriadne, nech z neho niečo je, asi tak.

A starý rodičia, čo hovoria, či oni nehovoria nič?

Oni nehovoria nič. Oni akože povedia ako chcete, tak si spravte. Oni akože do toho vôbec nerozprávajú nič. Oni povedia, šak keby ste mali aj druhé, tak mi sme stále pri vás pomôžeme koľko môžeme, ale ja zatiaľ nie.

A uvidíš ako to bude.

Uvidím ako to bude. ale teraz som najviac rada svojej práci, že môžem dochádzať do práce, že mi to umožnili, že proste som medzi ľuďmi.

A ešte, keď, no tak vieš trochu z rozprávania, keď tvoji rodičia hovoria ako sa tu žilo alebo ako to bolo, máš pocit, že je to ťažšie ľahšie, rovnaké alebo niečo je ťažšie niečo je ľahšie? Mám taký pocit, že niečo je ľahšie a niečo je ťažšie. Tak, ale tak keď nad tým rozmýšľam, tak myslím, že oni ťažšie žili, určite ťažšie, lebo možno že my sme už v takej dobe, že asi sme viac nároční, oni boli menej a určite to mali ťažšie. Celkovo aj, zase možno nebolo ani tých chorôb toľko alebo ja neviem alebo to tak nebrali aj keď dieťa zomrelo trebárs, keď sa tu narodilo proste že nebola mu rýchlo poskytnutá pomoc nejaká pomoc zdravotná, lekárska ale. Mali to ťažšie, určite to tu mali ťažšie. My to máme tiež ťažké, určite to máme ťažšie ako tí čo bývajú v mestách alebo bližšie pri meste, ale dá sa, vždy sa dá. Takže mám taký z toho pocit. Nemám z toho až taký dobrý pocit, že tu bývam, lebo niekedy keď idem z tej nočnej z práce, tak si pomyslím tak zase na tieto lazy, úplne si to tak pomyslím, lebo človek je ospalý a musí sa strašne sústrediť lebo samá zákruta a cesty zlé a ňjaké auto ide oproti a ešte taký, čo nie je odtiaľto, tak ide po strede cesty, lebo sa bojí ísť na kraj lebo si myslí, že už je v kanály. No myslím, no kde sa zase trepeš. A tak je to také, no niekedy mám taký pocit, že už by som s tým všetkým treštila a išla niekam preč, ale zase sa z toho vyspím. Som tu, no tak čo.

A ešte také niečo, že tak väčšinou sa, sa rozprávam so ženami a tak a tu tie ženy mali taký špecifický osud, že chodili tí muži preč a že boli na všetko, na všetko sami. A že si rada, že ten tvoj muž je tu a že tu má prácu alebo by si bola radšej, že čo ja viem, že by bol aj dlhšie preč a že by bolo viacej peňazí alebo, alebo?

No vieš čo, tak ako skoro každé manželstvo. Niekedy mám ten pocit taký, že je dobre, keď je tu a niekedy mám ten pocit taký, že by mohol byť aj preč (*smeje sa*) že by mohol ísť aj niekde inde a bolo by viac peňazí. Neviem. Možno, že je to aj tým, že pretože bývam s mojimi rodičmi, tag nechýba mi až tak moc ten môj manžel, keby som možno bola sama tu, tak by som určite neschválila také niečo, že by šiel na dlhší čas preč, lebo by som tu bola fakt sama iba s dieťaťom. Ale takto aj keď prídem z práce, tak vždy tu mám niekoho. Ja som taký typ, že neznášam samotu, že keby som tu bola asi sama medzi tými múrmi, tak sa asi zbláznim, ale keby sme bývali sami, tak by som to určite neschválila, ale teraz, možno, že niekedy a z jediného jedného dôvodu, pretože potrebujeme nové auto, tak by aj mohol ísť niekde. (*smeje sa*) A vieš to je zas tak, že keby išiel niekde a máme toto staré a keby sa mi pokazilo, tak som nemobilná a

nemôžem sa dostať do práce. No ale zase ja mám takých dobrých súrodencov, že keď sa nemôžem dostať alebo cesty zafúkané, tak kedykoľvek prídem, aj o pol noci, tak mi otvoria dvere, pripraví perfektnú posteľ a môžem spať tam. Takže to není až taký problém, až na to, že ja som tam a moje dieťa je tu, takže zase sme oddelení a to není moc dobré, lebo on potom keď dva dni ma nevidí, tak je tiež taký nervózný a zase moji rodičia na to doplácajú. Takže mohol by ja niekde ísť môj manžel. *(smejeme sa)*
Ja neviem, čo ešte chceš počuť.

Máš pocit, že si celkovo spokojná alebo nejaké také plány do budúcnosti, niečo?

Plány do budúcnosti nemám žiadne, lebo neviem ako to skončí.

Alebo také túžby nejaké, čo by mohlo byť ako by mohlo byť?

Tak túžby mám. Vieš akú mám jednu veľkú túžbu? Mat' takého perfektného džípa, to je moja veľká túžba. *(smeje sa)* Ale mat' veľkého džípa perfektného, ktorý vyjde všade a kedykoľvek, ráno, večer v noci, na jar, v zime v lete, ale mat' čo aj do nádrže naliať, takže proste mat' akože mat' aj čím aj užiť. No a tým pádom, keby som mala také auto, tak už není problém dochádzať kdekoľvek a už by mi nevadila ani tá vzdialenosť, proste vôbec by mi to nevadilo, proste sadnem a idem no len, len to nemám.

Auto je riešenie. *(smejem sa)*

Noo, to ináč u mňa je to riešenie, pretože auto, ale, aj, aj akože financie. Živiť, živiť to auto hlavne to. Proste nie je problém zase kúpiť to auto, ale potom, že dost', takže živiť to auto. **Ešte som sa chcela opýtať, no teraz chodíš do práce, ale nechýbajú ti ako**

mladí ľudia tu?

Nie, nie.

Ani keď si bola na materskej?

Keď som bola na materskej, tak mi chýbali, dost' mi chýbali, stretávala som sa tu s mladými ľuďmi, ale je ich tu strašne málo. Takže sme sa stretávali. Ale to je tak, tí mladí ľudia, čo sú tu, tak majú aj deti a zase to majú staršie deti, tým pádom majú aj iné povinnosti, pripraviť do školy a tak proste. Tak sme tak sa stretávali tak chvíľkovo, proste na káve alebo tak, sme si nejaké názory vymenili, no bolo to málo, no proste. A zase to je strašne málo ľudí, ja potrebujem stretávať veľa ľudí, mladých ľudí, ale aj starších ľudí, komunikovať s nimi a to je niečo iné v meste a tu. Proste že, tam máš svojich známych, prídeš k tomu, k tomu, k tomu a tuna zase len čo ja viem k tým dvom

ženám to je strašne málo, pretože ona nemá čas ja mám čas, ona má čas ja nemám čas, tak.

A ste akože kamarátky alebo sa vlastne stretávate, preto že ste vekovo zhruba?

Sme, sme kamarátky, ale by som povedala, že nie až tak dobré kamarátky, proste, že normálne, akože, čo ja viem stretneme sa raz za čas alebo niekedy, keď je nejaká akcia, alebo tak sa stretneme, pokecáme, ale nijako, že by sme sa pravidelne, nie. Ako som teraz začala chodiť do práce, tak vôbec, pretože ja mám iné povinnosti, tak ale mne to už ani tak až teraz tak nechýba. Tým mladým ľuďom, ktorí tu ostanú, trebárs tie mladé ženy na materskej, tak je to dosť, akože každú jednu obdivujem, ktorá to zvládne bez toho, aby fakt s tým nepraštila. Lebo to je, to je niečo neuveriteľné, keď človek je sám s tým dieťaťom a denno-denne, aj poroste aj by niekde išiel ale len to dieťa obliecť, tým autobusom hore-dole. Teraz v zime je nijaky vírus chrípkový trebárs a tak. Tak že človek sa bojí ísť niekde s tým dieťaťom niekde ísť, tak zostane zase len doma. Teraz čaká na toho manžela, ten manžel však príde z práce má všelijaké iné záujmy a tak, oni to neberú až tak vážne a nevie niekedy tú manželku pochopiť, že proste, potrebuje sa s niekým rozprávať. On ma toho proste dosť, potrebuje si oddych hodiť a vaňu a tak. Takže treba mladým ľuďom niekde fakt začať robiť. Ináč by to bolo super, keby to bolo s tou prácou trošku také, neni dobre, keď ostane mladý človek na takejto dedine sám. No to je na zbláznenie.

A teraz keď si toto hovorila tak mi napadlo, že kto je u vás hlava rodiny, ty alebo manžel alebo ste na tom tak rovnako nejak?

U nás? U nás, väčšinou som asi ja, ja som dosť taký typ, že proste. Ale tak on zase je v niečom inom dobrý, on sa proste zase snaží iné veci, čo ja viem, trebárs starať sa o auto alebo o njake iné veci, no proste také, čo sa týka chlupskej práce.

Ale také vážne veci, keď sa bavíte tak ako, ty máš to posledné slovo?

Ja, ja, dúfam, že to moj manžel nebude počúvať, ale ja. Tak čo ja viem, neviem prečo, ale ja, ja som taký typ.

A u tvojich rodičov to bolo ako?

U mojich rodičov to bolo asi podobne (*smejeme sa*). U mojich rodičov to tiež tak bolo ale akože moj otec bol veľmi šikovný, on zase veľa vecí porobil, bez toho aby akože komentoval okolo toho, ale zase mamina bola taký typ, že vybaviť, také okolo domu také tie papierovačky, stavebné povolenia, plány geometrické a takéto akože ona bola

vždy taká, že šla za svojim cieľom. Otec bol vždy taký menej komunikatívny, ale potom sa do toho dostal. Ale on bol zase o to viac pracovitý.

Hovorím prečo ma to zaujíma, príbehy.

Ja som taký iný typ, ale niekedy sa ženy báli mužov. To boli také ako. Ale zase sa im ani nečudujem, keď chodili preč za prácou a prišli, tak zase človek nevyvolával nejaké konflikty a tak proste, vieš privoliš a tak.

Ale vieš keď to takto hovoríš, oni sa ani nepoznali tí ľudia ani veľmi.

Vieš, čo ja poviem, jedinú jednu vec, že už sa nečudujem tým ľuďom, ktorí zažili spolu život a žili 50 alebo 60 rokov spolu, ja sa im vôbec nečudujem, to by som aj ja tak dokázala, pretože oni sa vôbec nepoznali, oni spolu nežili. A ty keď žiješ 3 alebo 4 roky spolu s mužom, tak už vtedy ti na špeky, lebo s ním žiješ denno-denne, nie?

A lezie ti to niekedy na nervy?

Lezie.

Že by si aj vymenila?

To nie, to nebudem hovoriť. To je tak, že proste, nečudujem sa tým ženám, že žili spolu spolu mužom a akože prežili 50 rokov. Veď aj tuna tá teta Kašáková tuto oproti kostolu. Ona sa brali tak, že svadbu zariadili rodičia a povedali napríklad, vieš že on má toľko a toľko peňazí, že on má toľko a toľko majetku. A teraz sa zobrali tí dvaja ľudia a po svadbe dali zo stien obrazy dole, pretože aj tie obrazy boli požičané, takže tam nemali nič, chapeš v tej jednej izbe nemali nič. No to teta Odleváková mi hovorila. A fakt to dievča malo 17 rokov, vtedy ju už ako vydali za toho muža a prežili spolu život. Takže žiadne vyberanie alebo že ja nechcem alebo že ja sa rozvediem to nehrozilo voľakedy.

Vidíš na toto máš aký názor, že proste rozvod a také veci?

Mám na to asi taký názor ako každý, ja som tiež veriaci. Mám na to taký názor, čo ja viem, neviem, nebudem sa k tomu vyjadrovať.

Nemusíš, nemusíš, to ma len tak napadlo. Lebo väčšinou o tom tie ženy často rozprávajú, že to je hrozné, že sa rozvádajú a tak?

Tak rozvádajú sa. Je iná doba. Je úplne iná doba. A niekedy musíš sa fakt dobre obracať v živote, aby proste si niečo dosiahol a žil ňjako na úrovni a keď to nejde a zvlášť, keď si dvaja ľudia nerozumejú, tak potom to není o ničom. Aj to málo, čo

nadobudneš, príde rozvod aj to všetko ide preč. Nakoniec si neviem predstaviť, že mám bývať v jednom byte, s niekým, že sa s ním rozvediem a teraz on býva v tej izbe a ja v tej. No tak je, tak to už potom radšej tak ako kedysi žili, že si nerozumeli a žili spolu. No lebo to je zbytočné, ja si myslím. To je môj názor, to ja nehovorím, že je to. Ale tak niekedy sú rôzne dôvody na rozvod, čo ja viem, no všelijaké.

Prišiel niekto do kuchyne, tak sme rozhovor ukončili.

Rozhovor s **F.O.**, 72 rokov, Veľké Borové, 16.7.2004, dĺžka rozhovoru cca 76 minút.

Protokol: Rozhovor s narátorkou prebehol u nej doma v popoludňajších hodinách. S narátorkou som absolvovala viacero rozhovorov a bola som u nej aj mimo výskumu na návšteve. Pred týmto rozhovorom som uskutočnila rozhovor spoločne aj s narátorkou M.D. Oba rozhovory s ú zaradené do dizertačnej práce.

Resumé: F.O. je veľmi príjemná, v dobe realizácie rozhovoru 72 ročná pani. Vždy usmiata, ale pôsobiaci trochu nespokoje a hanblivo. Rozhovor s ňou bol však veľmi príjemný a podnetný. Rozprávanie plynulo hladko, priebežne som kládla otázky, ktoré nás vždy zaviedli k nejakej etape alebo udalosti v narátorkinom živote.

Narátorka prežila celý život na Veľkom Borovom. V mladosti krátko pracovala v Liptovskom Mikuláši.

Vydala sa v 22 rokoch a manželstvo hodnotí ako spokojné a šťastné. Narodili sa v ňom 3 deti, z toho 2 boli dvojčičky.

V rozprávaní spomína na oboch rodičov. Otec jej zomrel, keď mala 8 rokov, ale mali ho veľmi rada a aj on ju. Bola najmladším dieťaťom. Súrodenci boli o dosť starší, keďže otec hneď po vydaní s mamou odišiel na 10 rokov do Ameriky. O mame hovorí ako o veľmi schopnej a pracovitej žene. Obdobie, keď bola dospelá, ešte nie vydatá a žila spolu s mamou a starala sa o hospodárstvo považuje za najšťastnejšie v živote.

A vy ste boli vyučená krajčírka?

Nie, nie. Sama som.

Sama ste sa...

Sama som sa naučila. Bieda to naučila, no nemal kto šiť. Iba jedna šijavala a to bola tam v tom mlyne.

Áno, áno.

Tam bola krajčírka, to bola Ruska a ona vedela šiť a ona šila.

A ona bola vyučená?

No a kto vie ako tiež vyučená. On bol na vojne v Rusku a tam sa zoznámili a potom si ju došikoval. Možno tiež bieda ju naučila. No už ako ušila, tak ušila. Aj keď viacej rázy, tak dobre bolo. Aj mňa to tiež tak.

Tak už na Vianoce mamka chodili to vtedy do Trenčína po pálenku a na droždie, keď bola vojna. Z tamodtiaľ sa donieslo a tu sa predávalo, lebo tu bolo povybakovaní (?) stamodtiaľ z tých dolniakov, šelijakých tu bolo ľudí. No a keď už tam bola, tak kúpila na tie šaty tam. No a už keby som mala na tie Vianoce nové šaty dobré by bolo, šak. No a ešte jedna tiež tu taká kamarátka tu od susedov, no že, ale ona by nám ušila šaty, ale keď jej pojdeme obielime tú izbu. Tak hovoríme, tak pôjdeme a obielime tú izbu, nech nám tie šaty ušije už do tých Vianoc. No zašli sme, bielili sme. Viete ako to bolo od toho mlyna, z drevo povypedávané, čo to hrkotal ten mlyn, bo to oni aj mleli tam ešte. To bolo dier po stenách! On to ešte ten starý tam žil, to ešte povyrypával, také, kde už bolo prasknuté trošku. Narobil z popola a z takej tej múky ovsenej, čo mlel a z vápna, také lepidlo. No a ja hlupaňa s holými rukami, ja som to lepila. A tá druhá, ona to už potom išla, ona bielila kefou a ja holými rukami, ja som tie diery lepila. Mali ste vidieť moje ruky, aké boli, dohryzené. Mne to vápno zhrýzlo ja šetko toto som mala, krv mi tiekla z týchto prstov. Keď som prišla večer domov a ukazujem mame: „No ale ty si už len sprostá a tí nemohol dať dáke rukavice alebo čo? A čo teraz ako bude?“ Ja tiež sme mali doma, že dve kravy máme, už som ani nepomohla, že podojiť, lebo to krv mi tiekla. Keď som spala, tak som si musela takto nad periny musela dať. Lebo to keby som zavadila bola, to by boli pokrvavené periny a pred Vianocami.

No i tak som sa ja potom šit' naučila. Ja som potom sa nahnevala. A hovorím, ale já takéto ruky! Zchytila som mala staršie šaty, popárala som. A potom som pekne-krásne zobrala látku, či pokazím, či nepokazím a ušila som si šaty. Tak som mala potom šaty. Aj ona nám potom ušila po jedny a ja som si aj sama ušila jedny.

Ako som si tak pekne, to si ešte pamatám, to bola taká zelená látka ako keď štof to bolo a pekná taká, ako keď nie hrubá a ja som si tuto také biele povšívala, aj gombičky biele. Také pekná šaty som si ušila.

No aká šikovná!

No a tak som sa šit' naučila. Potom, keď už na zábavu alebo keď som ich... „A zase kto, kto ti ušil tieto šaty?“ Sama.“ „Sama si si to. „No sama.“ A mne by si nie a mne by si nie?“ No a potom už tej som a či ti to dobré budú. No už potom, keď som ja (...?) Kol'ko mladých so našila šaty.

Áno, šaty pre nevesty?

No pre nevesty, joj ale koľko. To som mala v písanke, kedysi som ju spálila tú písanku popísané. Koľkým, koľkým mladuchám. Aj svojim tiež i...

To ste si mali odložiť?

No ale no načo to budem odkladať.

A už nešijete?

No veď pošijem takto, ale keď málo no, teraz už aj tie oči sú to také. Hovorím, to keď prvej, keď som chodila ešte pre poštu na Huty a tiež keď chceli tam na Huty daktoré šaty.

„Neušila by si nám? A my by sme to potrebovali už na zajtra.“ Koľko rázy som aj cez noc ušila šaty. A ráno som ich zobrala na Huty.

Šikovná, no.

Teraz, no veď ušijem. I teraz mám tu tiež jedny ušiť. No ale keď stále čosi je takáto robota. No ale teraz už jako príde tá dcéra z Martina na dovolenku. Už potom zase ona navarí, poriadí troška. Ja budem voľnejšia.

Môžte pošit' trochu.

Hej. No seno, no nekosím, ale treba nám ísť kosit' ešte dve lúky, tam dolu, čo dokiaľ som ja. To tam nikdo, pokosili, títo družstevníci pokosili, čo sa dalo, ale to je tam pomedzi domy tam v intravilánu. To budeme musieť ísť zkosit'. No ja to skosím. Ak uschne uschne, ak nie, popálime.

Bavíme sa o pálení sena a následne o narátorkinej sestre.

No a ona potom zomrela.

Ona bola staršia?

Staršia o 6 rokov. A tak zomrela, že tak sa tešila a nakúpila, že príde niektorí, lebo oni tiež dosť často prišli, no synov 3 v Martine má. A dcéra jedna je v Humennom a jedna vo Zvolene. 5 detí mala. No a tak čakala, bola pri doktorovi, druhá sestra bola s ňou ešte tam, čo pri tom kostole, čo som Vám hovorila, čo bývala v tom dome. Nakúpila párkov, kurča kupila a tak si no prídu, prídu naši prídu. Ale chorá bola taká už. Na nikdo neprišiel, aj keď Vám ona v noci sama zomrela.

Vážne? A mala infarkt alebo?

No čosik už tak, no čo ja viem, či tiež, také čosi povedali ,že žalúdok, že ju len... Operovaná bola tiež na čosi to, no a dost' ťažká tá operácia bola. No taká fajná ešte bola. No iba keď, my sme mali vtedy ešte 2 kravy tiež. Ja som bola tie kravy, to bolo presne na 15. augusta, no sviatok. No boli sme v kostole ráno. A potom ja som išla tie kravy po omši tu za tú vodu pribiť. No a už som tam bola, že tá jej suseda u nás na dvore je. A reku čo tá suseda u nás na dvore robí? A v kostole ona už nebola. Ráno na omši, keď sme boli. No, ale reku možno zachorela a keď bola chorá, tak neprišla. No a ona už bola zomretá. No tak potom pri, popri kostole povedali tej susede. A ona povedala: „Terka, Terka ani sliepky nevypustila ani jej nebolo vidno. Kde to Terka je?“ No a my hovríme so tou sestrou: „ A to možno, že je chorá.“ A ja som povedala: „ No ja pôjdem dole, ale reku pribijem ešte tie kravy nech sa pasú a potom pôjdem dole pozreť už. No a iba, kým som ja tie kravy pribila, keď ona už priletela, že pozrela sa oknom, tak videla, že Terka ležala na posteli. Ľahla si, takto na boku ležala, zomretá. Potom už iba okno, bratranec zase tam býva blízko, ten okno zase nejak vykýval a otvoril. A tak sme už tu. Na stole, potom, keď sme už upratovali, na stole mala napísaný: Keď Pán zaklope na moje dvere a príde, a ja budem tu akože už zomretá, prosím Vás, dajte vedieť môjmu synovi Paľovi Gregorovi, adresa napísaná do Martina. Tak iba, keď (...?) No ja hovorím, aha čítajte.

Možno to aj cítila, tušila.

Ona tušila. Ona bola po tej operácii, lebo to už bola ťažká operácia, tam v Martine ju operovali. Volali, však tých synov všetkých tam, že by prišli, ale už potom, že nech operujú, keď by sa tam.... Ale požila ešte potom. Potom povedala, že vieš aká som šťastná, že keď ešte prišla po tej operácii, keď mohla na čučoriedky, a takto po hore sa prejsť. Ešte naši boli taký menší, tí vnuci. A ona už prišla ráno: „Vstávajte, idem na jafery!“ „To zase krstná mam prišla, my nejdeme dnes.“ Ale reku idete s ňou. *(smeje sa)* Povedala, že aká je šťastná, že keď ešte môže ísť takto sa prejsť. Že keď v tej nemocnici ležala a videla tam tých ľudí toľkých takých, čo naozaj už nemôžu ísť, že to je strašné dačo.

To je no.

Tak sa pomínula. Dobrá, dobrá bola taká.

A vy ste boli niekedy v nemocnici?

Ja som bola v nemocnici, iba pri, keď som Paľka porodila.

Ako s nejakou chorobou nie?

Nie, nie, chváľabohu nie za týchto 72 rokov so žiadnou chorobou.

To je dobré, to je slušné, to málokto môže povedať.

Iba to som bola, keď do pôrodnice i to som nechcela ísť. Lenže to bolo zima vtedy a muž robil vo Frýdku. A Paľko sa 18. januára narodil. A on ma už 2. januára ma odvliekol do nemocnice, do Palúdzky. Lebo rodičia jeho povedali, „Ale šikuj ju do nemocnice, bo keď ty odídeš do roboty, ...“

Telefón. ...

kto sa tu bude trápiť s ňou.

(Prerušenie nahrávania – telefonát)

Ako tieto moje také spolužiačky i vrstovnice i, že už bola v nemocnici, už bola v nemocnici, no ja chváľabohu.

A aké to bolo, keď ste vtedy na ten pôrod tam boli?

No veď tam bolo fajne, lebo to dlhé časy som tam bola. Od 2. a 18. sa až narodil. A ešte s Tvarožnej, alebo no s Tvarožnej tam bola jedna. No ona tam tiež tam tak dlho čakala ako aj ja. A my sme ešte také vysmiatie sme si chodili po tých izbách a tie čo už rodili alebo boli v bolestiach. Tie už: „A príd'te i našu izbu, príd'te, teraz i na našu izbu.“ My sme zašli a hocičo sme tam natárali a ony sa smiali a my sme si zdravé ešte chodili.

(smejeme sa)

No ale potom už bolo dosť všelijako. No už bolo, zlé časy. Dost' taký pôrod som mala s ním, lebo bol veľký on. No a.

No ale je to iné rodiť v nemocnici ako keď doma, že?

No to už je tak, tie bolesti sú tie isté. No keď tie dvojčky som tu doma rodila a jeho tam. Lenže on krížnu polohu som ešte mala. On bol krížom takto. To vyopasovali, tak dotuha do takej plachty, narovnali ho. No a už potom už no. Potom mi sestrička, bola taká známa, ona v Bobrovci bývala. O 6 sa menili. A hovorí: „No Franca, ak sa ti nenarodí do 8 hodiny, tak ideš na cisársky.“ No ale potom sa o 9 večer narodil.

V sobotu večer. Dievky sa v nedeľu a on sa v sobotu večer.

Ale takto doma to sa nerobilo, že cisársky?

Joj doma nie, nie. Doma už len na normálny pôrod.

A keď to nešlo tak čo?

No už tak potom koľko, aj tak zostalo. Aj pomrelo detiček. Ale bo už potom, keď videli, tak už viezli. Koľké sa aj v doline narodili ešte. Zas potom, už keď už viezli.

No teda.

Noo. Preto tí naši, potom, keď už som potom toho Paľka mala mať. Tak oni: „Odšikuj, odšikuj.“ Tak som bola skoro 3 týždne dopredu. No a potom ešte týždeň som musela byť zase už s ním, keď sa potom narodil.

Vám už aj dlho bolo, nie?

No preto, že lebo tú kamarátku som tam mala takú, že dlho mi nebolo. Bola zima, už tej roboty nebolo tak, že by ma trápilo. No a. No tie deti. Akurát dievky potom išli v máji na prvé sväté prijmanie. Tak sa náboženstvo učili. A to už len ten dedko ich, no svokor, učil to náboženstvo. A ony boli také potvory. On ich skúšal, držal náboženstvo takto a ony spoza chrbtu, viete. Spoza chrbtu čítali. *(smeje sa)* A už keď dedko sa ich opýtal. Už dobre. Dačo prečítali, chytro vedeli. „No len aby ste to vedeli, lebo keď sa mama vráti z nemocnice a

ak vy dostanete plané zámky z náboženstva, čo nám ona už len povie.“

Čiže ony boli u starých rodičov?

No nie ja som tu bola, tu za nevestu.

Hej, ale tie dievčatá, keď Vy ste boli v nemocnici?

No tu sme bývali tu v tom starom dome. Potom sme si tento nový postavili. Ja som tu za nevestu prišla.

A dobre Vám tu bolo?

No dobre mi bolo. No ale svokru som nemala moc dobrú.

Nie? Nevychádzali ste dobre?

Tak vychádzali sme, ale ona bola strašne prchká taká. Roboty som všetké vedela, všetko som porobila. A keď bola dobrá, tak by Vás i do neba zanesla. A keď len niečo maličkosť, tak to už bol hnev a hnev.

Kričala na Vás?

Na mne to už potom bolo tak ľúto. Lebo som bola sirota od tých 8 rokov. A potom, že mi to bude lepšie a potom takto.

Ale mamičku ste dlhšie mali, nie?

A mamička mi zomrela, už potom už som bola vydatá. Už tie boli, už do školy chodili, už do meštianky, tie dievčatá moje. Keď mamka moja zomrela, mala 80 rokov. No ale mamka tiež bola sama. Potom som si koľko rázy tak pomyslela, že načo som išla za tú nevestu?

Že mali tam ostať??

Že som si mala pri tej mojej mamke, kde ten biely dom ostať, dolu. No ale týmto tu zomreli ako som Vám hovorila, tie mužove sestry po 16 rokov.

Nie to ste nehovorili.

Nehovorila som? Dve mu zomreli. Boli 3 chlapci, oni mali 3 chlapcov a 2 dievčatá. Tá jedna bola moja vrstovnica a tá druhá bola zasa tej Terky, staršia o tých 6 rokov, čo bola tiež. No a obidve zomreli. Tá jedna zomrela cez vojnu zomrela na týfus, tá Hanka, čo bola tá staršia. A tá potom ležala bola na jar takto, keď detiská sa hrajú a ona ešte v máji alebo možno ani máj nebol zaspala na lúke. A potom dostala, aj som prvej vedela ako sa to volá. Nie záskrt, ale také, tak inakšie sa to volá.

Čierny kašeľ??

Nie ešte jedna choroba je to taká.

Príušnice?

Ešte inak, že sa to volá. A to potom na srdce z toho dostala. A tak sa mi to pletie, že čo dostala. Potom z tej choroby dostala na srdiečko. A potom bola taká, taká chudšia. No vrstovnica moja bola, no veď sme v jednej lavici spolu sedávali, do školy, keď sme chodili, lebo to boli také široké tie lavice, tak sme tam 4 sedávali, to už od 1.ročníka stále spolu všetky. No tak. Zomreli. To ešte moja mamka potom povedala: „No ale, veď keď jej tie dve dievky zomreli, veď už choď za tú nevestu.“ No ale predtým tu boli dve nevesty. Už tí starší synovia mali. A tí jedni odišli do Chlebníc. Potom si v Dlhej si postavili dom, aj tam v Dlhej sú oni. A tá druhá tá zasa, tá aj teraz včera, včera práve prišli. Tuto hore pod tým grúňom tam v tej chate, tam bývajú. Ona je ztamodtiaľ. No tak tá tu nebola dlho, ani rok. Odišla. Zo susedstva, do susedstva sa vydala a odišla. No ja už som potom, už som len trpela, trpela. Neodchodila som, nebola som odídená preč, čo ako som trpela.

A ony si myslíte odišli, že nevychádzali s ňou dobre?

No to preto išli. Ona preto odišla táto, tá by aj teraz porozprávala táto čo je tu teraz ešte tu. **Áno?** No. Nevychodili, nie.

A vy s mužom ste sa dali ako? Ako ste sa zoznámili?

No tak sme sa s mužom zoznámili, no ako to prvej. No na zábave, alebo jako. A veď aj inakších chlapcov som mala, mohla som sa vydať. On potom ešte bol na vojne, potom ešte bol u letcov. potom mu priložili, tak skoro 3 roky bol. No a vždy, keď mi už napísal, napísal, že sa vydám. Že ho nebudem čakať.

Že nebudete čakať.

No ale reku, nevydám sa, ale keď prídeš z vojny si ma nezoberieš, ja sa vydávať už nebudem, ja pôjdem do kláštora.

Hej, tak ste si povedali?

Tak som povedala, aj tak by som bola spravila.

Ozaj?

No ale keď bolo vtedy bolo aj ťažko. Mne sa strašne páčilo ísť do toho kláštora. Ale vtedy pre komunistov sa nedalo. Áno nebrali ani nie. A čo robili aha? Ešte som včera na Lumene počúvala, čo to s tými sestričkami robili.

No a nebolo by Vám ľúto, že by ste nemali deti?

Nie.

Nie?

Nie. To mne sa tie sestričky tak páčili, keď som v Mikuláši robila. Já keď som sestričku videla, ja som aj taký kus hodný išla, čo som sa tak napozerala na ňu. To sa mi strašne páčilo.

A tak chce chceli robiť nejak v nemocnici, pomáhať alebo?

Alebo tak, alebo hocičo by som bola tiež takéto roboty. A do nemocnice by som musela by som bola mať školu. Musela. Ale aj takto že hocijaké roboty, ako keď aj šiť som sa naučila alebo čo, aj to tam bolo treba tiež tam pri sestričkách.

No to je pravda.

Aj keď boli tu tie dievčatá, moje tie vnučky. A práve boli sestričky tu na faru, ku farárovi. A ony: „A sestričky idú po dedine, sestričky idú po dedine.“ Ja hovorím: „A viete čo, ja vás poobliekam za tie sestričky.“

Áno? Máte také oblečenie?

No veď to som im také moje pulovre čierne dala. Tuto som im biele také dala, šatky som mala čierne, sukne tiež, čo ešte mám, som pozháňala pre ne a vyobliekala som ich za také sestričky. A ony už vyšli po dvore, to bolo v zime. Tuto zase kmotra od susedov

sa pozerá do okna. „Ale ved' O. má aké si také malé sestričky.“ (smeje sa) Chodia po dvore. No a potom, keď prišla: „To čo ste?“ No videli, že sestričky chodia po dedine, išli sa prejsť. A ja som im nasľúbila, že ich poobliekam.

A sa im páčilo?

No páčilo sa im. Šeličo navymýšľali sme si pri nich.

A teda potom sa muž vrátil z vojny a vzali ste sa?

No potom už sa vrátil, prišiel. Mal prísť v marci, dva roky a ešte do októbra musel slúžiť. No a potom sa v októbri vrátil a v januári sme mali svadbu. V 55.

To ste mali koľko rokov?

22.

Tak akurát.

Tak, tak, ved' to hovorím. Sestry, tie keď prišli a keď už, že ten by ma chcel, ten vohľady, ten, či by som nešla. „Nie ja sa nevydávam. Vy ste sa mladé vydávali. Ja sa nevydám.“ „Ostaneš stará dievka“ koľkorázy mi povedali. „No tak nech, jedna môže ostať stará dievka.“

A sestry sa, koľko rokov mali, keď sa vydávali?

Tá jedna, čo ešte je v tých Žemberovciach, čo ešte žije, tá mala 16 rokov ohlášky.

To je veľmi skoro.

Volali jej ohlášky a ona mala 16 rokov a o 15 rokov za staršieho muža ju dali.

A to sa chcela za ňho vydávať?

A kdeže to bolo súženie s jej vydajom.

No to verím, to je veľký rozdiel, 16 ročné dievča...

No ved' to, to len tak. Ocko bol starostom, bo bol v tej Amerike 10 rokov, ak osom Vám hovorila.

Áno, áno.

Potom sa vrátil, zvolili ho za richtára. Na on keď prišiel i do krčmy a to takýto už. Ona bola pekná, i vyrastená taká, ako keby bola mala i 20 rokov už. No a teraz iba keď naraz on, oni nechodili spolu ani nič. No že či by mu ju nedali. No a tiež už bol on ako keď najmladší a iba takých starých mali tam pri tom kostole boli rodičia. No tak ju dali, no dali ju dali. No ona sa ani nechcela ani vydávať ako tá plakala.

No to verím, také dievča ešte mladé...

Nie a nie a nie sa vydávať. Ona nie, nie no ja neprisľúbim.

A hovorím, koľko rázy som jej ešte potom povedala: „Veď ty si mohla z domu utiecť vtedy“

No a že kde mala ísť, to nie, že ako teraz? Vtedy, kde mala ísť? No a bola ona najstaršia, a potom sme boli ešte 3-4 dievčatá ešte a ten jeden brat bol.

No tak išli prať, do potoka sa chodievalo aj v zime, však prať. A už sa obliekali a tá mladšia, čo bola mladšia o rok od nej a tá jej povedala: „Á keď ty už sa vydávaš, ty si môžeš hocijaké navliecť, obliecť“, viete šaty, „a ja si idem také krajšie, keď ja sa ešte nevydávam.“ Tá zašla na pôjd, na povalu a také staré, roztrhané ako cigánka také si obliekla a taká išla do toho potoka prať. Že keby ju videli, že by ju ohovorili a že aby ju no nechcel. (...?)

Prišiel večer a doniesol cukríky v takom paklíku a už mne dal: „No poponúkuj Francka všetkých.“ Ja ponúkam všetkých. Ja ponúkam všetkých, idem takto dookola, jak raz prasla po tých cukríkoch, hneď boli pod posteľou v kúte.

Nechcela.

Nechcela ani toho cukríka, ani jeho.

A potom ona sa nevydávam a nevydávam. Viem stála pri okne tam, dnes ju vidím.

A ten brat jej strelil za ucho: „Čo to vymýšľaš?“ Jej tak hrkla hlava.

A rodičia ju nútili?

No veď už keď ju sľubovali, no čo už, tak ju dali. Ale potom on si rád vypil. Robil v tomto, v Ostrave tiež. To mali tam ako keď aj takú firmu tam. No ale to keď boli peniaze, to chodil taký, veru si len vypil, vypil. A potom to bolo tak no na Vianoce bola svadba. Na Veľkú noc, Veľkonočnú nedeľu, keď prišiel. Ocko už bol asi aj povedal na ňom, už taký nahnevaný a keď už starý chlapi pri kostole, pred kostolom ešte pred omšou. Všetkým ruky popodával a už môjmu otcovi, test'ovi ruku nepodal. No a teraz oco prišiel, prišli sme z kostola. Boli ešte, no ešte aj ten brat bol slobodný, my 3 ešte. Išli sme obedovať a najprvej sme plakali vo Veľkonočnú nedeľu. Lebo ocko plakal tiež a povedal: „Ako som si ja moju Haničku zadrhnul.“ No teraz reku už... ja také dievčatko na takom stolci... mám ho tam u tej sestry, musím si ho ísť priniesť (smeje sa) Taký vysoký, lebo keď bol tým starostom, to si urobil taký stolček, čo takto vysoko sedel pri stole sedel, keď písal. A zase, keď sme išli obedovať, ja som bola najmladšia, tak ja som na tom stolci, aby som na stol dostala, sedala.

I tak ocko potom videl ako si Haničku zadržol. I tak Hanička no celý život pretrápila, pretrápila.

Nebol to dobrý muž?

Ne.. no ved' už tak, ktorý pije, žiaden nie je dobrý.

A celý život pil?

No veru, málo čo sa... Ved' už tak nepil zase, že by sa už nepostaral celkom o rodinu, ale keď aj že, tak to. To už títo, čo mali tie druhé, tie už mali lepších mužov. Aj ja, môj muž tiež tak.

A ona mala aj hneď deti, taká mladá?

No mala, **Hej?** No, mala. Troje mala.

A koľko mala rokov, keď mala prvé?

No hneď potom akosi mala. No hneď mala, asi po roku sa mi zdá. Hneď mala.

A to sa vedela aj postarať také dievča?

No čo už. Tak už mamka zase zašla ku nej no už tam tá bola testina, tá svorka bola tiež. No čo to dievčatisko také. No už len nemali rozum. A koľkorázy už aj teraz ,keď už jej muž zomrel. Keď som tam zašla, tak sme sa zhovárali: „Vieš čo ty si len mala z domu utekať vtedy, hocikde si sa mala stratiť i dobre. Keď už, keď som to videla, išla na sobáš sa obliekať, keď ona sa v takej zlosti obliekala, keď ona zo dvoje punčoch roztrhala, kým obula. No čo nechcela ísť. Ale potom som koľkorázy som ešte povedala. (smeje sa) Tak si mala v kostole povedať: „Ja sa nevydám, ja ho nechcem!“ A hotovô. A bolo by po svadbe.

A bolo by po svadbe. No Bohvie jak by to dopadlo.

No už potom šelijak by to bolo. Ale tak keď, sme sa dakedy zhovárali. Kým tu ešte bola, bola tiež sama. Keď už nevládala, chlieb som jej zanesla. Večer som išla vždy pozrieť ju, keď som mala ešte kravu, tak mlieka som jej niesla trochu. Tak sme sa potom tak porozprávali trošku ešte keď.

Vy ste o koľko bola od nej mladšia?

No ona v 20... o 10 rokov. Ona v 20, v 20 a ja v 32.

No to je celkom rozdiel, no 10, 12 rokov.

No lebo ten brat ten bol v 12, ona bola v 20, v 21 bola tá, o rok čo bola mladšia. Potom Terka bola v 25 a brat bol v 28. Ešte ten zomrel nám taký maličký. No a ja som bola v 32.

Vy ste najmladšia?

Najmladšia tak.

Veľa detí, viem, to ste hovorili, že otecko odišiel hneď po svadbe do Ameriky, že tak preto taký veľký rozdiel.

Preto bol od toho brata taký rozdiel. Aj tie staršie, aj ja tiež už, ja už až tých 20 rokov.

To vlastne koľko mali rodičia rokov, keď Vás mali?

No koľko to už mamka mala, to ja už ani ani neviem. No už musela mať mamka dosť, do 40 isto, isto. No.

To to už celkom tak. Ale čo tak dnes niektoré ženy len v 40 majú prvé dieťa.

Ale to už je neskoro, neskoro.

Neskoro.

To už je človek taký človek. To už len mladšie. Ja už, no ja už no ja 22 som mala. No lenže to, že som dvojčičky mala prvé, to bolo. Roboty, roboty, roboty.

Okolo dvojčičiek, že? Dve také malé naraz mať.

Toľko čo jednu, čo som ukojila, poumývala, poobliekala. Keď som ju položila, kým som druhú umyla, za ten čas už tá bola hore. No lenže už pomáhali, no tá svokra pomáhala.

Áno, pomáhala Vám?

No a tá moja mamka, tá, narodili sa 4. novembra a do Vianoc moja mamka každý večer ztamodtiaľ zpoza toho Váhu z toho bieleho domu chodievala tu do nás na noc pomáhať. Lebo to Vám bolo dosť, jedna plakala, druhá plakal. Treba bolo prebaliť jednu druhú.

To ste sa ani moc nevyspali.

No nie, také kapce som mala, mamka mi moja dala ušiť, celé také po kolená ja som v tých kopcákch, to som sa len tak zvalila trošku. Keď tá plakala treba bolo tej dať. Tú jednu som kojila a tá druhá sa nekojila. Tá hneď bola na mlieku.

A to mohla hneď mlieko? Ako kravské mala?

No ale dal jej dochtor predpísal. Dákysi viem ešte Relakton alebo tak sa to nejako volalo. No ja som to urobila, no ja keď som to skúsila, to bolo horšie ako keď podmaslie, ako keď sa mútilo. No ale ja hovorím, ale ja tomuto slabému takémuto dieťaťu, lebo ona bola ešte strašne slabučká. No ja to budem dávať, no veď to zomrie z toho. Tak potom tá sestra, tá Terka prišla, ona už mala detí viac, však. „Nože si skús dať“, mali sme otelenú kravu, jalovicu tak. „Daj a rozried' jej to. Najprvej iba jednu

čiasťku, daj mlieka a daj tri vody a potom tak postupne ako to bude znášať.“ No i tak som. No ale som nepovedala dochtorovi, lebo dochtor kázal to, keď som išla do poradne. No a potom už som zašla a on hovorí: „Hádam už predpíšeme jej sunár.“

To už bol vtedy?

Už bol sunár vtedy. „Predpíšeme je sunár.“ Ja hovorím: „A na čo? Ved' ona kravské mlieko pije.“ „Čo?! Ako ste sa opovážili takému decku dávať?“ No tak, ved' to bolo horšie ako to podmáslie. Som mu povedala, keď to zrobila. Ved' to by už bola zomretá, keby som bola to dávala. A bola taká skoro tak ako aj tá, čo som ju kojila. No.

Tak vidíte, postaral iste sa aj sama.

No sama, no čo, to sa tak muselo prvej.

A chlapi to s deťmi nepomáhali?

No ved' chlapi nepomáhali s deťmi, lebo oni museli ísť na tú stolárku preč z domu. No to už oni iba cez leto pomohli pri sene, zbožie, zemiaky vykopať. Už keď sa zemiaky vykopali, to ešte kapustu sťat'. To bola kapusta prvej tam ako sa chodí do toho mlyna nasadená. Tam, to sa priviezla kapusta a potom chlapi už na sklárku. A ženy už krmili doma a s deťmi. No už.

To ste si muža ani veľmi neužili?

No a nie. Keď prišiel. Ten môj chodieval v piatok v noci prišiel. A v nedeľu póobede už šiel na ten autobus už šiel preč.

No a takto Váš otecko, ten bol koľko rokov preč.

No ved' to, otecko bol 10 rokov preč.

A nebolo mame smutno?

No nie, ved' som Vám hovorila, to mama bola taká robotnica. Ona aj tak kým sa nevydala to s tými koňmi chodila, s tými volami ona robila, to tam gazdovali. To bolo najväčšie gazdovstvo na Borovom tam. To chodievali ľudia pýtam tam: „Pod'ťe nám orať, pod'ťe nám orať.“ Ona chodievala na zárobky.

A ona orala?

No.

To je taká chlapská robota.

No. Potom ju... Za to ju potom ten oco si zobral naspäť domov. Bo hovorí, čo budem cudzieho najímať, a keď tebe je tak zle tam, tak príď a budem ti platiť. Tak je platil potom ako slúžke. No i ten chlapček tam, zase ho už tá babka opatrovala.

Si zvykol tam.

Zvykol, zvykol. Čo už potom ani nechcel doma ostať, keď sa oco vrátil.

No však, nepoznal, cudzí človek.

No aké to bolo keď sa vrátil pre mamu?

No čo mama už potom musela, oco už zase povedal, pôjdeš domov. No keď už prišiel už, možno sa potom už aj tá jeho mama už potom za 10 rokov už aj ona ostarnela. No bála sa aj potom, čo oco povedal, musela potom aj ona počúvať. A oco videl, že mama moja nie je dáky, že by bola darebák alebo čo. Ved' v susedstve, ved' ju poznal, keď si ju bral. No ale potom už oni tak navymýšľali si. No tak, keď je svokra dobrá, tak dobre, ale keď to sa traťí taká, to už nič nenarobí. Čo už narobí pokušenie, ved' už tí mladí, keď sa zoberú, tí nech si už žijú a nech si dobre žijú. Nech sa znášajú. Nerobiť pokušenie medzi nimi.

A vlastne aj Vy keď ste sa sem vydali, Vy ste museli poslúchať ich, čo hovorili?

No ved' to.

Oni rozkazovali?

Čo oni rozkázali, to robiť sa šlo. To som musela.

Nemohli ste odvrávať'?

No nie, to by mi bolo treba ešte, odvravnuť. (*smeje sa*) Že keby dačo. To nie, čo sa ide robiť, to ona zavelila. A tak som robila. Ale hovorím Vám, ešte som, no ešte jej to nebolo po vôli. Ja neviem prečo to, či mala takú povahu, či ani možno sama za to nemohla.

A potom, keď bola stará, potom Vy ste ju opatrovali?

No tu bola pri mne. No obidvaja tu. Ja som neodišla. Postavili sme. Potom sme mali, mužovi sa trafovalo na Morave kúpiť dom. No ale už potom hovorí, že už nejde, lebo potom zomrel oco. A ona už potom, že kdeže, že ona nepôjde, nepôjde. No a keď sme už mali toto tu postavené, tak sme už potom ostali.

A Vy ste aj chceli odísť alebo?

Bola by som išla, bola, bola.

Áno?

Tak by som bola s radosťou šla.

Zmena.

No. S radosťou.

Ešte som, keď žil, ešte som mu povedala: „Vieš, ja keď budem na Borovom zomierať, bude mi strašne ľúto, že som to musela tu svoj život prežiť.“

Prečo?

No tak že. Ja si myslím, že keby som sa niekde inde dostala, tak inakší život by som bola mala, možno lepší.

To asi áno. Predsa len tuto to je také uzavreté.

A drina taká.

Drina, no. No tu je ťažký život, aj málo sa tu dopestuje že.

Ťažký, ťažký. Som povedala toľkorázy, keby som sa dade preč toľko narobila ako sa tu. Či aj teraz tu v tej záhradke. No a čo to je to tu zbytočné. No na jar Vám je dlhé časy, zima, mráz, v jeseni za chvíľu je mráz. Či len tie kvety, keď si ich nasadíte, koľko sa ich treba naopatrovať, no a za chvíľku príde mráz a je po všetkom. No a už na tých dolniakach alebo tam kdesi už je to celkom iné.

Čiže radšej by ste bývali tam?

Veď už teraz, čo v Sielnici je iba ten syn. No a keď tam zájdem, tam nevesta tiež kvietky posadila. „No a vidíš, Marka, to je tu celkom iné.“ No už inakšie.

Ale zase tuto je to pekné, no je to pekné, že je to tu také...

To prostredie. No to len tak, tu si to nechať na chatu a tak prísť. Za to im hovorím, že im to ešte vyvetrám, aby to mali tú chatu, že pre všetkých.

A nechajú si to potom?

No, nechajú. Všetci budú mať. Už teraz ešte ten Marek, že ideme už ten krb postaviť. Teraz na okná som dala, tie plastové, objednala som, dala som 16 tisíc, že by to porobili, že to pozakladajú. To už budú také trvácne.

A toto Vám už fúka dnu? Alebo netesnia tak?

No nefúka, ale už také sú to už drevené a čo, to sa dávalo, keď sme to postavili. Takže by to treba bolo natierať alebo aj nové robiť daktoré. A že to už plastové to už vydržia zase.

Ale zase je pekné mať také staré.

No pekné, ale už hovorím farby by treba bolo, farba drahá. Teraz natierať to treba. A tu už do gánku, tu už založili jedno také plastové, tak sa mi to vidí tam, také že.

Rozprávame sa o výmene okien.

A keď už slabý ten človek, hovorím. Slabá taká som aká. Dneska sme boli na tých ranných chválach. Pán ráno farár na ráno povedal: „Len prídte na ranné chvály, prídte.“ V utorok a piatok o siedmej, to sa spolu modlíme.

A ja som myslela, že to býva každý deň.

Nie to iba v utorok a v piatok. No a tak mi tá suseda, no tá Martuška, kde sme tkali. To s ňou chodievame. Telefonuje: „A ideme na chvály?“ No reku ako chceš. No že ide, že keď má tú dcéru tu.

Ja som sa tam včera zastavila.

Hej, že môže ísť.

Tak poďme, no tak poďme. Tak som nechala tak všetko. Eriku som nechala spať ešte, bo včera prišla z roboty, keď ešte. No reku pospi si, pôjdeš na 10 tam zas do toho Hruboša. Veď ja prídem s chváľ do tých čias, kým sa prebudíš. Tak sme šli. A on už naradovaný celý. „Joj poďte poďte. Joj, aké ste tu len zlaté, keď len prídete.“

No on sa teší.

No teší sa, aspoň prehovoriť má, hocičo, porozprávame sa trošku, potom pomodlíme sa.

No on má všelijaké príhody, porozpráva.

Ale já, hovorím: „Pán farár, ja už za rána, už som jedné chvály sa zmodlila. Že jako? Ja si na Lúmene pustím. Mám ten tranzistor, Lúmen ja si to tam pustím o trištvrte na 6 s tými Badina, s tými novokňazmi sa modlím. A prebudím sa vždy o 3, no ja neviem. Tak som hovorila, ako keď ten muž bol chorý, tak to vždycky o 2 o pol 3 o 3. To bolo treba ho zložiť na toto, vyčúrať sa. Tak to mám asi tak zaužívané, 3 hodiny, ja ako keby ma niekto vzbudil.“

A o koľkej chodíte spávať?

No včera som išla o ktorej? O 9. Lebo som prišla z toho kostola, iba som pozbierala to prádlo. No a hovorím si taká som bola ustatá, také, či z toho času. Toto tento tyl ma bolí, aj tuto, keď som si pritisla i tu kdesi. Že či už reku dáku porážku idem dostať ešte.

Ale to snád' nie.

Tak si potom myslím, idem sa pomodliť a idem si ľahnúť. Eričky nebolo ešte. No a reku ona príde, kľuč má nechaný, ona si odomkne. A zakúrila som. Radiator zapla, lebo bolo zima.

Zima no.

Ja sa vykašlem, reku v zime aj ona príde. Tak potom, už iba keď prišla, tak je hovorím: „Tu si Erička ľahni so mnou do tej izby. Lebo, keď bola tá Mirka tá tu bola s Paľom spali. „A zavri reku dvere, lebo ja som zakúrila, nech máme teplo. Na prebudila som sa o 3 tiež. No a prebudím sa. No o 5 začína po česku vysielat' tam na tom Lúmene. Na to potom idem psa uviazať, keď už je ku 5 sa blíži. A potom už počúvam, čo je Vatikán, čo vysielala. A o trištvrte na 6 sú tie chvály, tak sa pomodlím. A ešte predtým, kým je po česku to sa svoje raňajšie modlidby modlím.

Tak vy už ste mali, keď ste išli za pánom farárom, Vy už ste mali odmodlené.

Jedné chvály. Hovorím: „, Pán farár, ja už jedné chvály mám odmodlené.“ „Kedy?“ „No ved' Vám hovorím, že o 3 sa prebudím a že už potom....“ „O tretej už potom nespíte?“ „Nie.“

No a on koľkokrát len o 3 spať ide, že?

No ved' tak. Kedysi som mu povedala: „Takto my na smeny! (*smeje sa*) Vy idete spať a ja vstávam!“ Aby strážil reku ktosi dedinu.

A tak tu sa nič také nestáva, nie?

No ved' nie, už zase nič také. To len tak zo srandy.

Nie nezaspím už potom, no a čo sa budem válať. Hovorím potom to Nera (*pes*) idem uviazať. Už, keď pôjde do obchodu, obchodník, keď ide, aby nelietal už okolo. Daktorí boja sa ho. Preskočiť nepreskočí, ale už aby nelietal, lebo daktorí ľudia boja sa ho. Ale no preskočiť, nepreskočí, ale aby nelietal zas už tak. Uviažem ho. Potom už kocúry stoja v šóre, čakajú, musím im dať. Lebo keby som im nedala a pustila sliepky, sliepky by ich odohnali.

A to aj v zime vstávate o 3?

No aj v zime, keď sa prebudím.

Ale ved' to je ešte do nejakej 7 ešte tma.

No je tma. No ja nesvietim. Pustím si popočúvam a tak. Teplúčko mám a dobre. Nejdem už, iba potom idem keď je vidnejšie. Už potom sliepky sa nevypúšťajú vonka, len v maštali. No ale chodník je treba ísť zase rozmetať od snehu.

Tak vždycky je nejaká robota.

To vždy. A teraz mi hovorí syn: „Na túto zimu už nebudete tu, lebo kto Vám bude chodníky chodiť rozmetať.“ No ved' ešte keď vládzem, tak rozmetiem.

No ale v zime tu nebýva veľa žien? Nebýva tu veľa ľudí?

Nó ale títo čo sú tu, iba tam z tej Ráztoky. Z tuodtiaľ... No ešte dve, čo z tuodtiaľ odchádzajú z Borového. Ale tiež Ráztoky, tie chodia preč. Ale tuto tu už.

No ona tiež v Martine má. A už bola tam v Martine a povedala: „Ale vieš čo tejto zimy už nepôjdem do toho Martina, už ostanem tu.“

Sa jej nechce, čo?

Nechce sa.

Tuto je zvyknutá.

Lenže ona zle to má, tam hore tými schodami a kríva aj o tých paliciach chodí hore tými schodmi. A ešte uhlie vláčila hore tými schodmi.

A hovorím: “Jaj, ty si už len hlúpa.“ A prečo? A má tiež kúrenie. A prečo si kúrenie nezapneš? A komu reku šetriš, veď už toho jedného syna máš a ten už má tiež vydaté dievky. Tak prečo?

Nech si dopraje.

Ja by som to uhlie vláčila hore tými schodmi. Za nič.

A Vy kúrite elektrickou?

No. A veď teraz som doplácala 6 tisíc.

Je to drahé teraz, že?

Drahé je to, ale mala by som zase. Za uhlie by som musela koľko dať. Ku uhliu treba drevo. Treba to ísť chystať. Koľko treba minúť. Teraz sa treba toho uhlia navláčiť.

A teraz sa navynášať a ten prach.

A tiež by Vás to vyšlo asi rovnako.

No rovnako. A ešte teraz táto robota. A to tak jato radšej šetrím si takto. No 6 tisíc ale to 2500 platím mesačne. Tak to vtedy stiahli, boli za jeden mesiac, už bolo zaplatené. Tak 4 tisíc koľkosik som doplácala.

Dost’.

Dost’ je to, ale keď oni idú to uhlie kupovať, tak treba im dať naraz aj 12 tisíc za uhlie. No a teraz furmanka ešte a hovorím a tá robota. Tak sme to prerátali s tým synom kedysi. Tak že to skoro ešte lepšie toto moje kúrenie vychádzalo, ale teraz, keď už zase zdražela, takže je to dačo viac. Aj oni, on v Sielnici tiež toto elektrické, ale má krb, takže ešte zase krb sa kúri.

No to je dobré, keď je ten krb dobre postavený, tak to fajn vykúri.

No viem, že sme raz boli, to bolo niekedy na jeseň alebo už v zime, u pána farára.

A došli sme a bolo chladno. A on nakládol, úplne iné a to fakt, že za 10 minút tam bolo teplo.

Už aj teraz dneska alebo včera, keď som to prádlo zbierala, keď som prišla z omše. Prezázračne kúril, tak dymu. Hovorím mu dneska ráno: "Pán farár, celú dedinu ste začmudili Vaším dymom." No viete ako sa kúrilo, dymilo. No a dneska bolo teplo tam, horúco. Ja som skor až... Až mi zle bolo. Zas v takej horúčave nemôžem. Moc teplo mal tam dost'. A myslím si, keď pán farár tam kúria, ja už tiež reku som si zapla radiator. Lebo zima.

Chladné leto je. No veru tuto na Borovom celý rok treba kúriť.

I tá svagriná bola ma tu pozrieť, čo prišla, bo oni v Havírove sú. Čo tam hore u toho lyžiaka. A hovorí, že zima, zima. No že zima, že museli včera, no ale, že keď podložili. A ešte majú tiež drevom obité zdnuka. No že podložili, no že fajne im bolo už.

A keď ste boli malá, tak ste drevom kúрили?

Eh,ehm. Drevom, uhlie nie. To už iba tu uhlie ak osme už nové postavili.

A kde ste brali to drevo kupovali ste?

Och joj na chrbtách nanosili, keď som bola ešte malá. Mamka chodila, ale až tam na ten vrch, hen do hory, a na také bukové. To v jeseni najviac už vietor potom haluzí takých suchých s tých bukov nalámal. A tie ženy zobrali si tie krošne také a šli a na tých krošňach sa nanosilo. A potom dačo aj doviezli, lebo my sme mali koňa tiež doma, keď som bola malá. Od malička furt bol ten kôň. Už aj potom ocko zomrel aj my keď sme s mamkou boli, už asi iba rok sme a potom ako keď na kravách, potom sme ho už predali, lebo už bol taký, dýchavicu už mal, a to už bol starý. Lebo ho ocko kúpil ako keď žreba. Také malé a stále ho mal, mal. A potom už mamka hovorí, ale už ideme to konisko už predať ta a budeme si na kravičkách. Tak sme potom na kravičkách gazdovali.

Koľko ste mali rokov, keď ocko zomrel?

8, 8 rokov.

Malá ste ešte boli.

Malá, malá. Tak si pamätám, hovorím sedela som tak na posteli. Keď potom, keď už prišiel ten pán dochtor, už keď ho prišiel prezrieť.

Bol chorý?

No veď už nie, potom museli zavolať, keď zamrzol.

Jaj, áno, áno.

Keď ho mŕtveho potom priviezli domov.

A vy ste boli pri tom?

Doma som bola pozerala som na to.

To musel byť šok.

No veru bol.

A strašne mal ma rád. Mňa. To i tie staršie sestry povedali, že najradšej ma. No možno som bola najmladšia. Aj takto ma učil i ja keď som do školy išla ja som už vedela čítať prvý rok, z novín.

To je dobré. Vás naučil.

A hovorila som ako ma učil? **Ehm, ehm.** S tými batožkami. (*smeje sa*) **Áno, áno.**

A už keď išol, už cukríky mi doniesol a čo ti mám a čo ti mám ešte. A ja som mala, keď išiel do mesta, strašne rada tie kyslé uhorky, čo v sudoch také bývali prvej. V sudoch.

Tie kvasené.

Tie kvasené.

A to už keď išiel. „A čo ti mám doniesť?“ „No, prineste mi odgurky.“ A on už tak vedel sa smiať. A hovorí: „Od Gurky a od Hronca? nie?“ (*smeje sa*) A doniesol mi. Ja som to mala tak rada, viac ako cukríky.

Vážne, no? A je to aj zdravšie ako cukríky.

Zdravšie. Už doniesol mi vždy, keď išiel, už keď dačo šiel vybavovať.

A čo potom mamička, sa už nechcela druhýkrát vydat'?

Joj, nie. Tá už bola vydatá, brat bol ženatý. Potom o rok sa vydávala tá sestra. Už čo bola ešte. Na tá potom už tiež. Potom prišiel k nám ako keď zaťa, ten muž jej. Na ja som potom išla do služby ku tej sestre, to čo tuto bývala, kde tí Hubáci. Tak mala malého, tak ma dali k nej. Tak ma dali potom, tak nás doma bolo dosť, no brat bol so ženou, mali chlapca, potom tá Terka bola a muž jej. No mamka a Terka mala potom tiež chlapčeka už.

No to veľa.

No už nás tam veľa bolo a už jej tam nemal kto pomáhať, tak potom mamka povedali: „Keď nás tu je doma toľko, tak nech ide Francka pomáhať Marke. No ja som už rada

išla. Ale keď Maťko bol pláány keď bol malý, plakal, kričal. Koľko rázy som ho hodila s týmto s vankúšom. A už som radšej išla ja do roboty, keď dade bolo treba ísť prevracat' seno alebo čo. „Ostaň si ty pri ňom, bo je planý!“

No a ste sa naučili aspoň popri ňom.

No ved' to.

A také variť a tak to ste sa pri mame naučili?

No variť, to tak pri mame. No a pri, pri tej nevesta a tieto staršie sestry. A potom sme variť. Išli sme do roboty. A kuchárka tam bolo koľko 60? stravníkov. Ako Váhostav sa to volal. Vodu vtedy prerážali vtedy z Demänovskej doliny a tú vodu zavádzali do tých dedín, tam okolo Mikuláša. Tak sme tam išli. No a teraz tá kuchárka, čo pri nej sme boli, bo sme tam išli ako keď za upratovačky. No ale sme pomáhali takto aj v kuchyni aj to. A potom ona odišla preč a potom sme tam zostali. No a ten vedúci kuchyne, čo bol, no tak ten povedal: „Tak ty budeš Francka za kuchárku.“ No tak som to potom už tak odkukala od tej kuchárky. To isté som dávala, keď sme varili. No a tak som sa tam naučila, tak ako keď pre toľkých ľudí bolo treba variť. A hrnce také veľké zázračne.

No, to není sranda toľko variť.

Dost' to bolo. Ale on bol tiež taký dobrý, lebo jeho tiež dali do výroby, on bol ako verejný notár a potom ho dali do výroby. A títo chlapi, zase čo ho bolo poznali, Borovenci, čo tam robili, no aj i cudzí, boli tiež, ale týchto bolo hodne, tak oni ho nebrali zo sebou, oni ho, že aby bol vedúci kuchyne. Tak on bol vedúci kuchyne, on sa starala, poprínášal. A už povedal, už toto budeme variť a toto, toto. Zobral vrece na chrbát a šiel to mäso za vodou, doniesol mäsa. (smeje sa) Dobre bolo s ním, strašne dobrý človek to bol tiež.

A ako dlho ste tam robili?

3 roky.

To ste mali koľko rokov?

No hned' som to potom.... No rok som potom bola ešte doma, lebo prišla naša nevesta tam bol taký liečiteľ, vo Vrbiciach. Ona prišla tam a t tam cigáni taký chodili krčiaci, lebo to bolo tam v tom Hlbokom. Ako keď Vy neviete, kde to tam, cigáni majú také bydlisko. Ako je hrisko v Mikuláši, pri hrisku to bolo. A ona tam nocovala, lebo to bola pri tom... A prišla domov a povedala: „Máma, nenechávajte tam.“ Už potom som tam bola, lebo tí chlapi sa porozchodili už preč, už tam bolo málo chlapov. Tak už iba jedna

sme tam mohli ostať. Tak som aj upratovačku robila aj varila. „Nenechajte ju tam už, nenechajte ju tam, už tí cigáni ju tam ešte zabijú.“ Ale oni ma mali radi, cigáni boli kamaráti so mnou takí. No tak mamka potom povedala: „Ale už nie, pod' už domov, už pod' domov.“ A už potom mamka možno aj myslela, že už môj frajer sa vráti z tej vojny. No ale jemu ešte pridali potom, tak rok dom ešte bola doma, čo som nerobila.

A potom ako ste sa stali poštárkou?

Poštárkou ako som sa stala. Tak potom už som nerobila nikde, nerobila iba, keď už boli deti trochu väčšie tak som chodila stromky sadiť. Tu sme chodili po horách, tak to som išla tu. A potom už, keď pole do družstva išlo, takže kto chce ísť do Nižnej do roboty. Potom už autobus bol v dedine.

A kedy išlo pole do družstva tu?

No keď ja to už nepamätám ani tie roky. Kedy to ako ktoré to boli tie roky.

A tak potom, ja že idem do tej Nižnej do roboty sa prihlásiť. Predtým už bola poštárka a ona už na rok mala ísť do dôchodku. A ten predseda bol taký kamarát s nami a som v obchode bola. „No ale kto bude robiť poštárku“ on tak povedal. Lebo už jeho sestra nosila tú poštu. A ja som len tak zo srandy povedala: „Tak pôjdem ja.“ A on si to tak vzal ku srdcu, že on si bol istí, že keď tá jeho sestra už išla na dôchodok, on normálne povedal: „Veď ty si povedala, že budeš robiť poštárku.“

A už Vám to zostalo.

A už mi to teraz zostalo. A už teraz ja som i vykrúcala som, že nejdem, že ako to, že nejdem. Potom som hovorila, keď som išla babka nahnevaná, utiekla, svokra, že roboty a že ja si idem po dedine chodiť. Ale muž mi potom povedal, tak lepšie ti bude za tú poštárku, lebo sa prvej vrátiš domov ako keď pojdeš do tej Nižnej. Lebo mi sme ešte hneď to družstvo nepodpísali. Podpísali ľudia, ale my sme ešte nie.

A nútili Vás?

No, nenútili až tak, ale že kto chcel mohol podpísať, kto nie, nie. No a muž potom povedal ešte, no už boli potom aj tie dievčatá hodné, už aj tie pomohli. Potom tí svokrovci ešte pomáhali. No a keď som bola doma, nikde som nerobila, tak už sme zase býky vychovali, prasnicu sme mali. Tak treba to bolo ešte obriadiť. No ale potom sme to aj my to družstvo podpísali. Tak potom som už išla za tú poštárku. Už som sa potom priučila. Dobre to bolo. No lenže už musela som poroznášať, šak všetko mať vporiadku.

No a babka už potom privykla tomu. No lenže zo začiatku, no keď som bola doma, tak som aj navarila, no potom ma už doma, tak som nebola doma.

Ale lepšie Vám bolo, nie?

No veď lepšie. No a potom zase, dobre mi to bolo s tými dievčatami. Lebo ja keď som tú poštu z Hút doniesla. Ja som im to rozdelila, poukladala peňáže do dôchodkov, všetko. A jedna chodila na vyšný koniec a jedna na nižný. Ja som potom už po dedine tu nechodila, ja som už doma porobila robotu. Navarila som zas ešte. A oni to poroznášali, oni už vedeli. Jedna na vyšný, druhá na nižný.

No tak pomocníčky.

No a potom mi bolo ľúto už keď mi išli preč do školy. Jedna išla na zdravotnú do Mikuláša. Druhá išla na tú do Podzámkov. No a teraz už bolo po poštárkach. Teraz už stará poštárka musela chodiť. (smeje sa) A potom zas už Paľko, keď už, Paľko bol o 8 rokov tiež mladší od nich. Už potom on zas naučil sa na motorke, tak mal pioniera, on potom zase na tie Huty po mňa chodieval.

To ste inak peši chodili?

No peši.

Každý deň?

No, tam, keď už potom autobus chodil, tak som išla autobusom ráno, keď deti išli do školy. Ale naspäť to ja som už nečakala do obedu. Ja som vždy prišla. Už som mala dakedy aj poštu poroznášanú. No i tak som to. Potom ma nechceli ešte prepustiť zase z pošty, lebo ja som ani nemarodovala, ani no hovorím v nemocnici som nebola, keď chorá. To som vypila acylpyrín, keď ma hlava bolela alebo ako. A len som chodila. No povedali, boli radi, však že nemuseli zastupovať, hľadať. „Ešte nechod'te, ešte ostaňte, ešte ostaňte.“ Keby nebol Paľko tam so mnou, keď som sa bola rozlúčiť v Mikuláši už na pošte, boli by ma naviedli ešte, bola by som privolila.

A do kol'kých rokov ste to robili?

18 rokov som to robila.

Dlho.

Dlho, dlho. No 18 rokov. No a potom prišla, keď som to už nechala. Prišla strašná zima. A potom mi Paľko povedal: „No vidíte a teraz keď by ste, Vy by ste ani z izby nevyšli.“ Po dvore treba bolo rozmetat' a teraz ísť a po tej dedine. Joj, ako dobre!

Ale mi to chybovalo.

No to verím, ste boli zvyk...

No to tak mi chybovalo. „A ešte mi treba poštu robiť!“ Tak to hocikedy ako keď strelí do mňa, že lebo treba bolo vyúčtovať som im peniaze však nosila, z obchodu som brala, tak teraz nie teraz si to sám obchodník a vtedy poštarica, som to musela vyúčtovať všetko.

No včera som bola na Malom Borovom a som s tou Vašou kolegyňou rozprávala.

Čo na Malé Borové chodila.

A jako sa má?

A dobre myslím.

Ešte som práve tá jej dcéra volala, tiež že či ten syn neni tu, že by im prišiel kravu vyšetriť.

Hovorím: „Nie je tu Paľko.“ „A mama ako sa má?“ No, že mama ako mama. Ale ona vždy bývala taká chorá. Povedala, že chorá je chorá je. No hovorím: „Ako mama?“ „No mama ako mama.“ Ale že sa drží ešte.

Nó, že. Včera, keď som tam bola ju hlava bolela.

No tá hlava sa jej nabočila, aj keď sme po tú poštu chodili. Ešte raz sme išli, nebola ona, že ju hlava bolí. A tá jej dcéra, no bola pre poštu: „Viete, mňa tá mama i sere Vám.“ Ona si Vám, len si uviaže ručník na hlavu: „Joj, mne glova bolí!“ (smeje sa) Taká podarená. Ja hovorím: „Hanka, ale naozaj, keď ju bolí tá hlava.“ Možno, že aj mala také, chorobu takú nejakú.

Migrénu no. To býva niekedy, že ju často hlava bolí.

Ale sme takto dobre sme vychádzali, stále to sme. Keď bola zima, keď vietor fúkal, tak dolu tými Hutami, keď sme išli, my sme sa chytili takto popod pazuchy a tak batožky v obrúskach na chrbtách. No veď aj film bol, nafilmované sme boli.

Áno? Áno?

Nó. Kdesy bol ten film, poznali nás. Ako sme sa lúčili, tam na tej Pavčovke, nad Ráztokou.

Vážne? Normálne v televízii to dávali?

No v televízii to dávali. Dávali to v televízii, ale neviem ako to bol nadpis toho filmu. Ale hej bolo to, bol. Aj nám povedali, no že bude to tam ako sme sa. (...?) Museli sme sa to akože sa lúčiť, tam nás to tiež kamerovali a tak.

No fajn.

A to ešte nebola voľakedy tá cesta na Hutý.

No nie.

A to ste ako chodili?

No ved' už ako ja , keď som bola začala, tak už autobus chodil. Ja som už nechodievala tam peši, už autobus chodieval. Už som iba len, keď som chcela prvej prísť domov, tak som išla peši. Vtedy už bola cesta. Ale predtým ako chodila tá predo mnou, to bola cesta zlá, také kamenie, taká poľná cesta. To už len potom, keď už, že ide autobus byť, keď tú cestu zriadili. Tak potom už. Šak cesta musela najprvej byť. A potom už autobus chodil. Bo bolo pre tie deti treba. Tu bolo detí dost'.

Voľakedy a teraz nič tu.

Teraz nič. Nič. Sme sa museli smiať, lebo pán farár povedal voľaktorý deň na omši. Ako je veselo. No že je tu tých chlapcov a nebudú tie deti, najlepšie sa im len tadeto a ten Nero sa už toľko nabreše. A oni to tu musijú také najrovnejšie. Tadeto sa vozia. No a povedal pán farár: „Ani neviem, šak len počujem – Len vy zgurňovci, berejte se i domu!“ (smeje sa) A to takú prezývku, že „zgurňovci“ Zberete se i už domú večer. Tak po borovsku aj on to tak po borovsku povedal v kostole. Len ich treba nechať, len nech si pozor dávajú, že je veselšie, keď sú.

No ved' tu málo áut chodí. No teraz viacej.

Viacej, chodia Vám oni dost' tak často. No ale už si musia dávať pozor. Už aj ten náš príde, Maroš. Že by ho poslala. Ona že museli by ste sa starať a...

Ale sa tešíte, nie?

No ved' teším sa, že to už bude veselšie.

Lebo takto sama keď, posedím. A už najviac som na poli, ja sa to idem tam motať. Bo to v izbe takto sedieť, to nič neni.

Keď ste zvyknutá celý život tak po poli behať.

No ja stále mám čo, ja idem do záhradky, to preplejem, to keď preprať, niečo preperiem.

Zase tie kurčiatka mám, to idem im dávať.

Celý deň sa tak minie.

Celý deň sa minie... A si myslím, že mne sa tak zdá, že ten deň je čo raz to kratší.

Áno?

No isto.

Nenuďte sa?

Ja sa nenuďím. Ale mne sa zdá, že to neni už taký dlhý deň, keď som bola mladá a dievča.

Ozaj?

Naozaj nie, to sú naozaj kratšie dni.

A čo sa Vám vtedy zdalo, také, že dlhý deň?

No dlho to bolo i kravy som napásla, keď som bola dievča i domov som prišla ešte čo všeličo som i deti som pribavila, keď mali, tá nevesta, keď mala toho. No a ešte čo, kravy zase pást' na večer a ešte sme sa na večer koľko nalietať ako deti. No a teraz? No hľa koľko je už hodín. No a nič nie...

A pritom o 3 vstávate.

A o 3 ešte vstávam. (*smeje sa*)

Ale keď ste boli mladá, tak ste nevstávali, tak skoro?

No nie, to len teraz hovorím. A veď to nemusím vstávať, no ale mňa to tak až var boleli tie boky, keď no čo budem zbytočne ležať. Tak ja sa tu už umyjem, pomodlím sa tie modlidby a tak. To už mám také zaužívané táto robota, to už tak. A potom čo ešte idem teraz.

A ešte ja Vám krátky deň.

Krátky, krátky, lebo moc mi tej roboty zvýši ešte na zajtra. (*smeje sa*)

A šak po troške ešte, nie. Neutečie.

No veď oni keď prídu sa hádajú, že čo to robím, na čo to, na čo to, nechajte, čo to. No ale ja to radšej... Keď vládzem tak to zrobím, keď už nebudem vládať, tak nie.

Ale Vám to nedá.

Nedá to už mi, toľko...

A to už, kde zájdem. Kde zájdem, tam tú robotu mám. A už dakedy, dakedy mi je i do smiechu samej na sebe. Takto to začnem a potom odídem ta a na toto som zabudla (*smeje sa*) A teraz začnem toto a prídem, veď som toto nemala ešte dorobené a zase som si toto ešte a tak.

A čo by ste povedali, kedy sa Vám žilo najlepšie? Ktoré obdobie života bolo také najlepšie?

No, aj teraz, keď som bola vydatá, keď tie deti boli už také, hovorím muža som mala dobrého, i to bolo dobré. Ale také najlepšie také bolo, keď som s tou mamkou gazdovala a boli sami dve.

Áno? To bolo najlepšie? A prečo?

Preto, mužov sme nemali, opití nám nikdo nechodil, nikdo sa s nami nevadil. Čo sme chceli to sme si uvarili. Ak sme mali kedy variť, varili sme, ak nie, čo sme mali to sme zjedli. Večer... Už keď potom sme sa rozdelili, syn býval v jednej izbe a my s mamkou v druhej izbe, tak na polovicu. A keď ten môj muž už prišiel, niekedy keď prišiel na dovolenku z vojny a prišiel ako keď na posiedky večer. Tak my sme už koľkorázy spali s mamkou. Bo my sme si porobili robotu a tí naši ešte tá nevesta s tým bratom oni ešte čosi tam dupkali, stále čosi tam robili. A my s mamkou sme si tak spokojne. Nemali sme ani prepych, ani peňazí zbytočných, lebo nám nemal kto peniaze doniesť a zarobiť, to sme vajíčka, masla pozbierali, ja som to išla predat' do Mikuláša na trh a to sme mali peniažky za to sme si kúpili, prasiatko sme si vychovali, mliečko sme mali, masielko sme mali, tvaroh. A to bol taký život, tak spokojný život! Už potom keď som sem prišla za nevestu, keď tá svokra skočila, tak zvada, zvada. A to ja som A to mi bolo až ľúto, až mi slzy aj teraz sú. Že za takým pokojným životom od tej mamky, keď som odišla.

No vlastne nemuseli ste sa o nikoho starať len o seba.

O nikoho, iba takto len.

No čiže, keď ženy samé, tak lepšie bolo.

No dobre, dobre nám bolo. Dobre.

No ako sme hovorím, že by sme mali až taký rozkoš. Nemuseli sme mať, nám to stačilo, čo sme si vychovali, keď bolo mliečko a kabáčik sme si upiekli. Čo som ešte, to som každú nedeľu taký tvarohový mrežovník. To som upiekla, to keď sme mali upečený a sladkého mlieka k tomu a čo, nepotrebovali sme ani vyvárať.

No, to je dobré.

Takto. Dobre, no vtedykoľkorázy si teraz, lebo vidím takto, keď tuto nižšie zájdem, lebo vidím zrovna tam do domu, tak si pomyslím, že ako dobre bolo vtedy. Tak.

A také najhoršie obdobie naopak? Čo bolo?

Také najhoršie, ani nepamätám, že by bolo až tak zle. Už sa to potom dalo všetko prenášať akosi. Čo potom? No, s mužom to sme dobre. Oni tiež už potom boli starí tí

svokrovci, tak už to už som zase si potom zase z toho ani nič nerobila, keď ona potom dakedy, ja som si svoje.

Čo už. Tak.

Tak ďakujem.

Rozhovor s **A.P.**, 67 rokov, Veľké Borové , 3.5.2004, dĺžka rozhovoru cca 35 min.

Protokol: Rozhovor prebiehal v drevenici, ktorú som si zvykla prenajímať pri svojich pobytoch na Liptove. Bola na hlavnej ulici vo Veľkom Borovom. K A.P. ako narátorky som sa dostala cez jej sestru, ktorej ubytovacie služby som tiež zvykla využívať pri návštevách Veľkého Borového.

A.P. súhlasila s rozhovorom aj s uverejnením získaných údajov pre účely dizertačnej práce.

Rozhovor prebiehal viac-menej štruktúrovanou formou, čo viac vyhovovalo narátorkinmu temperamentu a štýlu rozprávania.

A.P. žije spolu s manželom v hornej časti Veľkého Borového. Viackrát som sa s oboma rozprávala pri prechádzkach dedinou. Obaja boli ústretoví a otvorení.

Resumé: Pani A.P. patrí tiež medzi obyvateľky Veľkého Borového, ktoré celý život prežili v tejto dedine. Pochádzala z 5 detí a sama porodila dve. Jej mama pochádzala z Bešeňovej a vydala sa na Veľké Borové – ako hovorí sama narátorka šla za nevestu. A.P. rozpráva o svojich rodičoch ak o zoznámili a prečo sa rozhodli žiť na Veľkom Borovom. Pýtam sa tiež nato ako sa ona zoznámila s manželom. Rozprávame sa o deťoch, čo robia, čo sa vyučili. Tiež sa rozprávame o práci manžela aj o jej práci, o združstevňovaní a o náročnosti života na Borovom.

Môžete rozprávať, ale sadnite si. A nedáte si čaj trochu, teraz sme varili.

Nie ja nechcem, ďakujem.

No ku starej mame som tak chodievala dole Prosieckou dolinou peši do Bešeňovej a taká som bola rada, keď ma už oco zobral. Vtedy autobusy, vlaky neboli, šak? Tak dole Proseckou dolinou do Svätej Mary do Vlašiek a Bešeňová. No zobralo ma tam, kdeže to bolo prve bolo jako teraz. Ku starej mame tiež všelijako bolo. To nám už dala i zeleniny, múky. Tu sa zelenina nepestovala jako teraz.

Nebola taká pôda úrodná.

No nebola. Ani kapusta nebola ani petržlen, ani mrkev. Tu nesiali ľudia také zemiaky, zemiaky jedine a zemiaky a takéto ovos, jačmeň. No už stará mama nás nabalila zase

s mojím otcom a už zase sme išli domov, no radi sme boli, že nám dali, lebo ona to u takých pánov robila. Jako prvej ako tie pani boli vo dvore a ona tam gazdinu robila. No takže bola pri šetkom. No i mala. No mala súrodencov 5. No takže ona i mala všeličoho, no všeličoho, i múky i zeleniny či čoho.

A to bola otcova mama?

To bola otcova mama.

A ona tam pochádzala z Bešeňovej?

Z Bešeňovej, áno. Z tamodtiaľ pochádzala a on sa tu priženil. Tuto ako sestra býva, lebo tam bola stará chalupa, ale sestra starú chalupu pováľala a toto nové si postavila. A čo viacej a ja viem, čo Vám viacej povedať.

Ako sa sem Váš otec priženil ako sa zoznámili mamou?

No to sa tak, prvej to všelijako bolo. Jako teraz dievčatá chodia, mladí chodia po robotách. Šak po tých, jako aj v Nižnej, po závodách, pozoznámovali sa. Na prvej to tak, na dedina, jako dievča, že gazdovali, nebola v robote. No čo ja viem, jako keď rodina, jedna druhej poradila, toho si zober, toho. Jako moja napríklad, tiež mala starých rodičov, nebola nikde. Staršie dievčatá ztuodtiaľ to chodili po Moravach, až dade po službach. Slúžili kolo takých pánov.

Keď boli slobodné ešte?

Keď boli slobodné. Áno. Bola pri tých starých rodičoch opatrovala ich. No a gazdovali ešte. No a potom ako keď tu jeden sa priženil, jeden sa priženil s tej Bešeňovej na Borovô. No a potom ako tá istá to bola kamarátka mamy, no a tá kamarátka jako povedala, že má švagra slobodného, no žeby prišiel, šak prišiel, no tak sa akosik zoznámili no a oco sa tak dostal na Borovô potom. No a oco tu bol koľko, no 40 rokov tu bol. No ale potom už mama zomrela tak naraz. Jako chrípku dostala no a dostala zápaľ pľúc, no a už neskoro zašla do nemocnice, tak naraz zomrela. No ale zostal ešte ten slobodný brat, čo je v Bratislave. Tak potom ten brat si zobral toho otca do tej Bratislavy. No tak odišli tam už potom do tej Bratislavy. No oco potom už aj tam zomreli.

Otecko sa koľko rokov dožil?

No oco mal 87 alebo 88, tak dáko.

A mama?

71.

A nebolo by lepšie, keby sa mama presťahovala do Bešeňovej?

Napríklad oco ju chcel tam dať, lebo on tam mal aj robotu. On napríklad, taký závod bol, čo liehoviny vyrábali tam v Bešeňovej, a on tam bol zamestnaný. A on tak prišiel len raz za 14 dní domov, no tak tiež len peši z Bešeňovej hore tou dolinou. No ale čo, ona nechcela nahať tých rodičov samotných. Oni boli viacej ich súrodencov. No ale že už ona chcela tých rodičov doopatrovať i otca i mamu. Takže ona už kvôli tomu už neodišla. No a potom, keď mi sme bolia ako keď väčšie deti, no tak potom už nikde sme nešli. Sme sa tiež všelijako trápili.

A vy ste boli teda, vy, sestra a brat alebo ešte...?

Nás bolo 5 detí. Ja som bola najstaršia. Ja som potom setra, táto u Smiešnych, potom brata máme v Liptovskom Hádku a sestru mám tiež v Bratislave, tá je o 10 rokov mladšia ako ja. No a ten brat. Dvaja sú v Bratislave.

A vy máte koľko rokov, keď sa môžem opýtať?

No ja už mám 67.

A táto, čo je u Smiešneho tá je o 4.

Tak sa aj stretávate trochu alebo?

Ale sestra chodievala každý rok tu. Lenže jej teraz pred tromi rokmi muž tak naraz zomrel. Jako keď chrípku dostal a porážku dostal, on mal jako keď tiež slabšie srdce. No mladý 57 rokov. 57 rokov zomrel, no naraz zomrel. No dostal jako keď, no ten výron jakýsi dostal. Prišla z roboty a našla ho zomretého.

A teraz tam býva sama v Bratislave?

Ona má dvoch chlapcov, ženatých tam obidvoch. A jeden je blízko nej a druhý je trochu ďalej. No tak tí chlapci sú ženatí. Takže ona sama si býva. To dievčatko chodí, také do prvej chodí do školy, teraz do druhej, tak ono chodí ku nej spať. Ona ešte jako dôchodkyňa ešte si robotu vybavila, že čo bude doma robiť, keď sama je tiež.

A vy ste mali koľko detí?

Ja som mala dvoje deti. Chlapca a dievča. Ved' tu boli teraz v nedeľu obidve.

Boli tu? Nevideli sme.

Hej boli tu. Prišli v piatok ráno. Ba Hanka prišla v sobotu ráno. Takže potom sa včera sa porozchádzali.

A tí kde bývajú?

Chlapec býva Liptovský Hrádok, v Liptovskom Hrádku. Ten má tiež tri dievčatá.

Dievča býva na Medvedzí, tá ma dvoje detí, dievča a chlapca.

A vy ste sa z mužom ako zoznámili?

No ale jako že zoznámili, no ale jako to bolo prvej.

On je tiež z Borového?

Áno, veď ja som tam za nevestu. Ja som tu bývala jako sestra.

Tak to je jeho dom.

Áno, to je jeho dom. No jako sa prvej, var sato tak ako sa teraz, že chodia dva tri roky alebo ja viacej. Ale čo my sme 4 mesiaci chodili len spolu. No 4 mesiace.

Tak to ste sa veľmi nepoznali?

No veď práveže, to ani povahove sa človek nepoznal ani nič. Tiež mladá som bola. Čo ja som bola v Liptovskom Jáne v robote. Tam som tiež, taký hotel tam bol. Som tam bola 4 mesiace alebo 6. To už ani neviem.

Ste tam robili, pomáhali?

Hej, ja som servírku tam robila. A to bola tiež bieda bolo. Ja som bola najstaršia z detí. No a čo oco robil, mama nerobila vôbec, tiež som si šla dáku korunu zarobiť. Potom som sa ztamodtiaľ vydávala. No čo ja viem. Mala som aj i známosti takých chlapcov i ztuodtiaľ z dediny, ale to ja už neviem, že čo je to v tom no.

Že ste si jeho vybrali?

Že jeho som si vybrala. Začal za mnou len toto, laziť, len laziť. A on mal 26 rokov tiež. No a keď som bola najstaršia.

A vy?

Ja som mala 19, na 20. Mladá ešte. A to akýsi rozum jakýsi mladý ešte. No keď ja som bola najstaršia. Zamiešaj sa, zamiešaj sa, druhá sestra je, šak.

A to akože sa vol'akedy nepatrilo, že by sa mladšia sestra skôr vydala ako staršia?

No ale no to už bolo tak, že by sa staršia vydala.

A potom sa zas sestra tam do suseda vydala. No Smiešnovci bývali tam, čo je ten pes je, čo to na pravej strane čo je... No my bývame a potom tá Glončáková, čo takého psa majú ako toto Váš. No a tá chalupa v tom dvore, to sa volajú Smitalovci, ale oni neviem, či to oni v Brne bývajú alebo kde to bývajú, ja neviem. A sestra tam bývala. Tam sa vydala, zase ako keď sme bývali jedna pri druhej. To keď ona dačo potrebovala

alebo ja., to sme sa zavolali. Dobre bolo. No ale potom ona začala tuto stavať na tom podzemku, čo sme my mali starú chalupu. Takže sa stiahla dole.

No šak to je kúsok, no len tým hore kopcom, dole kopcom.

Ja Vám poviem, viete ešte kým človek bol mladý, tak ešte akosik. Ale teraz bieda z toho obchodu, naozaj, keď si pár dačoho zoberiete, na ten chrbát, bieda mi zájst' domov.

Ale ja môžem ísť s Vami, ja Vám môžem pomôcť teraz.

Ale čo, ale veď ja nebudem bohviečo niest' chlieb a zo dva zo tri pivá a malinovku ja nebudem bohviečo. To už takto deťom si dám pokúpiť, čo mi treba viacej takto. To mi šetko dovezú na autách, majú jeden auto, druhý auto. Takto si zavolám a mi podovážajú takto viaceré.

A Váš muž už nechodí dolu vôbec?

No tak chodieval, i vlni chodieval, takto keď je lepšie on ide i do kostola. Lenže to ide pol hodiny vopred. Pomaličky z nohu na nohu. Ale celú zimu nebol, lebo tamtú zimu nohu si zlomil, tam v tom závoze jak sa ide do toho kopca od zastávky. išiel dole tiež do kostola išiel. No šmyklo sa mu, nohu si zlomil. Tak tejto zimy nebol veru ani raz v kostole. To bol jedine v kostole keď Ferko prišiel, tak že ho zviezol a vyviezol. Ale takto v nedeľu idem len ja a on je doma. Ale už minule povedal, že už pôjde pomaly v lete do kostola.

V lete sa dá, ale ja viem v zime sa to šmýka tam.

A on teda hovoril, že on robil v Čechách a tak rôzne chodil?

On to po celom svete chodil. No my keď sme sa pobrali, on bol aj 7 týždňov preč. V Příbrame robil, v Příbrame robil v bani neviem, či 4 alebo 5 rokov. Na tom geologickom prieskume 17 rokov robil vo Spišskej robil, no Spišská Nová Ves, tam robil hej ale potom. No mali sme napríklad, jako svokra som mala, no jeho otec, mama. No a otec nám tak naraz zomreli. No gazdovalo sa, tak potom on musel z tej Spišskej prísť domov. Lebo gazdovalo sa, lebo ja tiež dva deti malie som mala. No a mali sme tiež hodný dobytok hodne sme kone mali sme mali kravy, ošípané. No ja som to nestačila, do roboty som nechodila, ale v lete bolo treba i to i to. Tak ja hovorím, že by si dade prácu bližšie našiel. No tak on si potom tuto v tej Nižnej našiel. No ale prišlo potom družstvo po koľkýchsich rokoch. Tak pole sme dali do družstva. Sa potom som išla aj ja do roboty. Tam som robila 17 a pól roka v Nižnej ja.

A čo ste tam robili?

No ja som bola na kontrola ako keď otekárku som robila pri televízorach. Tam som 17 a pól roka na jednom mieste robila. Tie predné steny na televízore to som kontrolovala, ktoré boli dobré, tak išli ďalej pásom, ktoré boli, že sa dali opraviť, to dve opravárky pri mne stáli to opravovali a ktoré už boli naozaj, že sa nedalo, to znovu išlo sa striekať. To striekali sa. Ja som na striekárni robila, no tak pri takých chemikáliách ja som robila no ja som hovorím pri tom páse robila. Ja som mala veru tiež bohvie akú nie robotu, poviem, že ma teraz nohy bolia. To som jako aj tá lampa, to 4-5, 4-5 kusov išlo takým pásom a to každý jeden mi musel bez ruky prejsť. Čo som zhadzovala dole a každý, ktorý bol dobrý ten som zavesila naspäť ten išiel na druhú dielňu a ten zase čo bol vadný, to zase tie dve ženy a ktorý bol už úplne, tak znovu museli striekači ho striekať. No tie predné steny, čo je na televízore, tak ja som bola pri tom. No a tiež ako som tam začla pri jednej robote som 17 a pól roka bola. A to bola taká robota, že stojaca, to nie že si človek mohol..... Ja som si na 5 minút nemohla sadnúť iba keď pás prestal. No takže mňa iste aj tieto nohy mám také akésik presilené.

No á to ešte to nič, ja som prišla domov, my sme mali doma jeho mamu, takú 88 –89 rokov mali, oni mali tiež sklerózu už na nohy nestali, oni už rok ležali na posteli. Takže u nej bolo treba tiež doporiadku porobiť. A ešte sme mali jednu kravu. Tak to bolo tiež treba ju podojiť, kravu zašikovať pást. No a keď sme mali zemiaky zasadené, to som si musela budík na rapčanie dať za dve hodiny, že si pospím a zemiaky som išla rušať. A večer do roboty, keď som išla na nočnú. To ja som nemala tiež na ružiach ustlaté, no ale....

Ako ste to mohli všetko zvládnuť?

Práveže to, ja keď si teraz ešte pomyslím, čo som to ja, to ja sa až divujem, že to ja som ešte taká. Koľko razy, keď si pomyslím, ráno som prišla, keď som išla na nočnú, to som išla už tu od stávky osem päť bolo, bo inší nešiel, ešte by mi lepší bol, keby som ešte len o 9 išla, no ale aký spoj bol, najneskorší, tým som musela ísť, osem päť, prišla som ráno o pol siedmej. Musela som tiež pozobliekať sa, sliepky, prasa, kravu, šetko do poriadku porobiť. A keď bola takto v lete, že je robota, tak som si už za dve hodiny dala budík, že na rapčanie, a ešte ani budík nerapčal, ale keď som videla, že ľudia idú do poľa, tak som veru už aj išla a dakedy som aj do 4 do 5, keď sa zemiaky rušali, tak som rušala a išla som si na pol hodinu na hodinu, aby si mi aspoň nohy oddýchli. No to som nezaspala,

bo to sa nedalo, lebo som sa bála, že zase zaspím... no už potom zase som išla. dost som, dost som, ja som na 3 zmeny chodila. Takže hovorím, že to sa až divujem, že som to tak som ja zvládla.

No to bolo veľa roboty. No a keď bol muž stále preč nebolo Vám aj smutno niekedy?

No a čo no to prvej bolo tak. No nedalo sa. No ja som bola jako aj z jeho rodičmi. S tým svokrom som nebola, iba rok a pól. No ale s testinou som bola veru dost'.

A dobre ste vychádzali?

No ale no všelijako. No starší ľudia už na tú stranu ťahali. No a čo som mala robiť. No všelijako bolo.

Ale vy ste o ňu starali, takže...?

No veď ja som sa, no veď dcéru mala blízku, ale už potom, keď boli taký na nič, že už boli naozaj nevládna. Tak povedali: „No na tomto prahu zomrem. No ale ztudotiať ma Hana nedaj dade preč, ale už ma len doopatruj.“ Nuž tak hej.

A ako ste sa volali za slobodna?

Škutová. Teraz sa volám P.

(Rozprávam o menách)

A deti nerozmýšľali, že by sa sem aj vrátili bývať?

Naše?

Ehm.

No tak Ferko, ten koľkorazy povie, že nám sa už koľkorazy trafovalo chalupu predať. No ale ja hovorím, keď sme už mladosť dožili, tam budeme aj na starosť. A ten byt, ten by bol skôr dade, že len bytovku dade kúpiť, no ale Ferko už hovorí, ja už len, ja už len čakám, že to sa už ani nedožijem, aspoň trochu, čo by som mal kľudu, ja už len na chalupu domov. No ale to on má tiež on má 3 dievčatá sa mu učia, tak jemu sa treba obracať.

No ale to by bolo škoda predať, tá Vaša chalupa je pekná.

No veď ja hovorím, náš ten by ju veru zaraz predal. No už aj kupca sme mali, mali sme jedného Nemca. No a ten nám veru dobre chcel zaplatiť. Ale ja hovorím, ja to nejdem predať. Potom som sa ešte zo synom pohovárala. Najprv mi povedal: „Mama

počúvajte ved' byt kúpime, ved' dievčatá Vám, či do obchodu..." Ale já hovorím: „Ale Ferko, ale teraz sú byty drahé, aj platba aj šetko, ale keď sme už do terajška tu trčali, už budeme. Ešte dobre je keď sme dvaja, no ale keby už zostal jeden tak.

No ale nechýbalo by Vám tak ,že na pole ísť a takto sa poprechádzať, keby ste bývali v bytovke, tak tam by ste ťažko išli takto niekde.

Ja keď idem na náčtevu lebo ku jednému, lebo ku druhému a že idem v jeden deň a na druhý prídem, ale ja prídem úplne drevená. Ja už som koľkorazy povedala, mne najradšej doma, lebo ja mám pohyb, ja mám pohyb, a keď takto napríklad, že bez deň, sa toto robím, ale ja idem spať, ale horšia stanem ráno, tak v posteli zdreveniem jakosik.

Vtedy Vám to chýbalo ten pohyb?

Mne je najlepšie, keď je takto, že chodím. No tie nohy ma trápia, ja ešte hovorím roky mám dobré, ale nohy ma trápia.

A muž, ten?

A muž, ten to hovorím, to po tých baniach, po tom tomtok, takže to jeho to z toho bolia tie nohy tak. On je horší, horší, horší na nohách no.

A dobre ste spolu vychádzali?

Ale no všelijako, no všelijako bolo no. Ešte tak najhoršie nie, no ale keď sa tak že sa gazdovalo, že sa čo, to sa jedno na druhom i hnevalo. I do roboty treba bolo ísť i doma sme voľačo mali, no to je tak. Chlapec tiež do Ružomberka chodil na školu, keď vychodil išiel na vojnu, prišiel z vojny, na týždňovky chodieval. No Hanka tá, zase tiež, i na roboty potom s nami chodievala. Tá sa, tá sa čo ja viem, tá sa, nie že, dobre učila, ale prvej to neboli také školy ako to teraz, do hocijakej školy. Ona za kuchárku, za kuchárku, chcela strašne ísť za kuchárku ísť, no tak sme ju zašikovali tu do Mikuláša. Zase nebolo bytu nemali, či ako to zo 4 tie dievčatá. No tie 3 tam dostali a naša tam zajoba nekcela dostať, ona nekcela dostať, lebo že im tam ten riaditeľ povedal, že týždeň tam budú aj s chlapami takto vedno, že kým sa uvoľní dade. „Oco, ja idem domov, ja tu nejdem pri týchto chlapčiskách. Tam od nás chodievalo dievča do Nižnej do roboty, tá sa nešla nikde učiť. Ja idem do roboty, já si koruny dájake zarobím, ja sa učiť nejdem.“ A teraz si to koľkorázy povie, bože aký je to človek vraj sprostý, mladý. Potom za týždeň, ztudodtiaľto bol riaditeľ, potom nám volal, že by sme ju došikovali, že už sa uvoľnilo tam. Ona ani, ani počuť nechcela, ona si ide robiť, ona si ide robiť, ona si ide koruny dáke zarobiť.

A teraz, teraz, keď prišla do veku, tak koľko rázy povie: „Keď idete do roboty prvej sa Vás opýtajú, či už ste vyučený.

A má koľko rokov teraz?

Ona má 46.

A teraz jej to je ľúto?

No a koľko rázy to už povedala. Tá už tiež po robotách pochodila chudera tiež.

I po Nižnej tam tie televízory vyrábali šak. Tak to tiež povedala, keď má už len človek školu, tak školu, to teraz bez školy nikde. No teraz do Námestova chodí, do tej roboty. Tak to tiež povedala, keď má už len školu, to teraz bez školy nikde.

A syn sa vyučil? Syn sa tiež nevyučil?

A syn sa vyučil. Ale syn sa tak dobre učil na jedničky, ten 9 rokov vychodil, ten mal jednu dvojku myslím. v ktoromsi roku. Ešte jeho dcéra, vlani, či kedy: „Starká vieš čo ukáž mi, kde má oco tie vysvedčenia?“

„No poď, ja hovorím, tam sú v tom stole.“

No bože ako sa ten dobre učil! No a ja hovorím no tak isto ako aj ty. Lebo ona, ona sa už tretím rokom učí, ale keď ja neviem, či to na obchodnú chodí, já som sa už ani neinformovala.

4, 5 rokov to ona chodí myslím, teraz 4 ide chodiť. Ona sa tiež veľmi, ona sa učí, učí, no hovorím, ty si sa už na otca podala. Ale otec tiež, koľkorázy teraz povie: „Mama, aký je to otec sprostý. Mne ste dobre chceli.“ My sme chceli do tej Nižnej na tú elektrotechnickú dať. Ja hovorím: „Ferko už máš všetko vybavené, pôjdeš. „No ale mama, či ja pôjdem celý život do školy chodiť?“

Sa mu nechcelo.

„Ja idem raz, jeho raz automechanika, automechanika, automechanika, kde jaká šróbka, kde aký šrobovák, on automechanika. Vyučil sa tam 4 roky automechanika v Ružomberku. Po vyučení dva roky robil svoje remeslo, šak, opravoval a toto. Jaj, no keď to povedala, čo si ja za ten plat si kúpim no topánky a košeľu a čo. On sa chytil, on išiel i do Příbramu on išiel i ..., bohvie, po celom svete chodil, po tých montážach chodil. Po tých montážach chodil, takže on si tu potom koruny zarobil také už. Na teraz, no on by tak, keby napríklad, že by mal nejakú chalupu a že dielňu a že on byt tak ako že súkromníčil toho automechanika. No ale no, to je tak, na tej bytovke nedá sa

nič, bohviečo on chodí do toho Mikuláša do tej pekárni do roboty. No takže. Ten je od 2 roky starší od Hanky. Ten je v 57 a dievča v 59.

A vy ste ich rodili ešte tuto doma alebo ste boli v nemocnici?

Doma, obidvoch. Lenže tu bola pôrodná baba.

A dobrá bola?

A hej. A ešte sme sa skamošili, jako kamarátky.

A poradňa bola presne tuto.

Poradňa bola?

A to nie že ak osa teraz do poradne teraz chodí do Mikuláša alebo kde. Ale tu, tu chodili raz do týždňa tu do tej chalupy ako tu opravujú hore na kopci, čo to tam je, tam bola poradňa, to bol prázdny dom ako keď miestneho národného výboru. To ako povolili. No a potom tu prišlo ako zdravotníctvo. To bolo ako tu jedna miestnosť, aj druhá miestnosť. No takže tam sa chodilo do poradne. Sestričky prišli, no a doktor a tak.

No ale vtedy tu bolo veľa detí.

No bolo veľa detí. No kdeže veď tu bolo sveta moc.

A bez problémov bol ten pôrod?

Bez problémov, dobre, šetko vporiadku.

A to vždycky niekto pre tú babicu išiel alebo ako to bolo?

No veď tá na dolnom konci bývala za Váhom, vedľa cintorína, ako je cintorín a tam tých pár tých domčekov.

Ona tam bývala?

Ona tam bývala v jednom dome, mala tiež dve deti. No to tak prvej baby chodili. Baby boli tak len po dedinách. Kdeže prvej, to zriedka, že by žena išla do nemocnice.

A to tu bolo aj ďaleko. Peši bolo treba ísť alebo na voze.

No na voze jedine a kdeže autá boli. Ani električky nebolo, ani ničoho. No tak šelijako.

A od kedy je tu električka?

No čo ja viem, v ktorom roku. Ja si už ani nepamätám, v ktorom roku to tu električku zakladali. No počkaj... nepamätám si to, v ktorom roku.

Ale asi tak neskoršie?

No neskoršie. No vtedy ju robili, keď náš bol ešte v Príbrame, no to deti mohli mať. Bo som ešte ja po chalupe ukazovala elektrikárom zástrčky kde čo ako. Ešte nebolo

elektriky a on bol tam v Pribrame. Takže ja som od svojej tejtok dávala, že kde motorovú pílu a tak.

A takto polia, čo ste mali ste museli dať do družstva? Alebo vy ste toľko nemali?

Alebo jak to tu bolo?

No tak do družstvo, no mohol a nemusel sa podpísať. Kto nepodpísal, no tak tomu ho nezobrali no a kto sa podpísal tomu ho zobrali a potom nám ako keď záhumienky merali, tak pod zemiaky a pod zeleninu.

A vy ste dali?

My sme dali no hej.

A boli tu takí, čo nedali?

No boli tu zotrāja takí zotrāja, čo nepodpísali družstvu.

A teraz vám to vrátili alebo to patrí družstvu?

To je zatiaľ stále družstvu, my máme iba záhumienku.

A vy ste mali kde pole?

Tam popri dome pod sosnou a tam zaraz za domom mámme aj teraz zemiaky máme. Zeleninu máme tam pod veľkou sosnou, tam máme hradu.

A dopestujete tu teraz?

Joj a akú krásnu.

No vidíte a skoršie sa nepestovalo a teraz dopestujete.

No a jako, veď som koľkorazy povedala. Bože to tí ľudia boli prvej takí, ja neviem, či to nevedeli alebo sa báli. No i teraz taká kapusta tu narastie, že ani na družstve nie. No mrkev šetko, no pekná zelenina. No my máme veru takú, my sme vlani vyše vrecka mrkvy mali. No krásna, taká jak toto.

Tak fajn, tak vidíte, vol'akedy Vás ani nenapadlo, také posadiť.

No veru hovorím, za detstva ešte nie. No za detstva to sme boli takí radi, keď nám tá stará mama dala tej zeleniny, všeličoho, mrkev, kvakov, kalerábov. Že to už otcovi tak nakládla do tašky. Kdeže to prvej bol, no nebol no, ani zelovocov nebolo, ani čo ja viem.

Ale obchod tu bol?

No bol obchod, obchod sme mali, hej. I krčma bola i obchod bol. Veď krčma bola tam kde tá stará krčma zavretá je, tam bola krčma u Tekeliaka, no a obchod bol tam zase nižšie, vyše kostola druhý dom, Salusová sa volala.

Ale ja už musím, lebo by som šla.

Dobre, no keď už musíte tak kl'udne.

(Rozprávame sa aj s mojou sestrou)

No naša na Medvedzí Janka, tá vymaľuje aj neviem čo. Ale ona mala tiež tú s počítačami robia. Ona má 21 rokov jej už bolo. Robila v obchode v tom markete, robila myslím rok, tam ju tiež akosik, to nie tam je sviatok, piatok tam musím robiť. Tak potom tuto priberali do Nižnej, ona chytila, ten market nahala a ona do Nižnej už chodí druhým rokom.

A čo tam robí?

To také že káblíky, že tam voľáke spájajú na autá alebo na čo to, myslím, ja neviem. Ona hovorí: "Babka, ja som úplne spokojná s tou robotou, vraj dobrá je, len keby ma tam podržali." To tiež súkromníci, pritom jakésik, ja neviem odkiaľ je to, čo to on. To tam zo štyria var tú Teslu prebrali, pričom, príkom to robí ona, neviem.

Ale Tesla už neni, nie?

Tesla je nie. Ale tú Teslu jak tam jeden Rakúšan je. Jeden, zo 4 že sú to tam majiteľmi.

Ale už sa tam, robia sa tam ešte televízory?

Nie v Trstenej sa robia ešte.

A keď to takto hovoríte, tak čo si myslíte, že teraz sa lepšie žije alebo voľakedy sa lepšie žilo?

Ja hovorím, že teraz taká doba prichodí ako prvej bola. Prvej takáto istá doba bola. Dievčatá, čo napríklad ako aj ja som bola v detstve, dievčatá, ktorí mohli tie išli do služby kolo pánov. Doktoré museli takto doma jako som hovorila o tej mame mojej. A teraz jako? Teraz toto mladé sa vyučí a roboty nemajú. A bieda, bieda. Z čoho sa títo mladí ľudia z oblokov, z bytovkov zhadzujú. Má dvoje deti, a teraz, keď sú teraz aj dvaja doma. A čo to na tej podpore? Nervy oslbnú i potom čo? Koľko rázy v televízorach ukazujú ako sa z bytovkov hádžu.

Ja som to koľkorazy povedala, že teraz tak prišlo ako prvej bolo. Prvej sa vedeli ľudia uspokojiť, aj mladí. A mladí teraz čo, školujú sa, školujú sa a teraz ono robiť nevie a teraz, keď mu nič nedajú, čo teraz? Teraz sa čo robí, teraz sa krádeže robia, také dačo. Z čoho sa robia krádeže?

A voľakedy to tak nebolo?

A kdeže, prvej mohol mať aj aj ošípané aj čo nekradli. To jedine keď vojna bola, vojaci pobrali.

(Ukončili sme rozhovor, lebo sa sestra od narátorky zastavila a šli spolu do obchodu.)